

Ф. ШИЛЛЕР

ФРІДРІХ ШІЛЛЕР

РОЗБІЙНИКИ

ПІДСТУПНІСТЬ і ЛЮБОВ

ДОН КАРЛОС

МАРІЯ СТЮАРТ

ОРЛЕАНСЬКА ДІВА

ВІЛЬГЕЛЬМ ТЕЛЛЬ

ФРІДРІХ ШІЛЛЕР

ВИБРАНІ
ДРАМАТИЧНІ
ТВОРИ

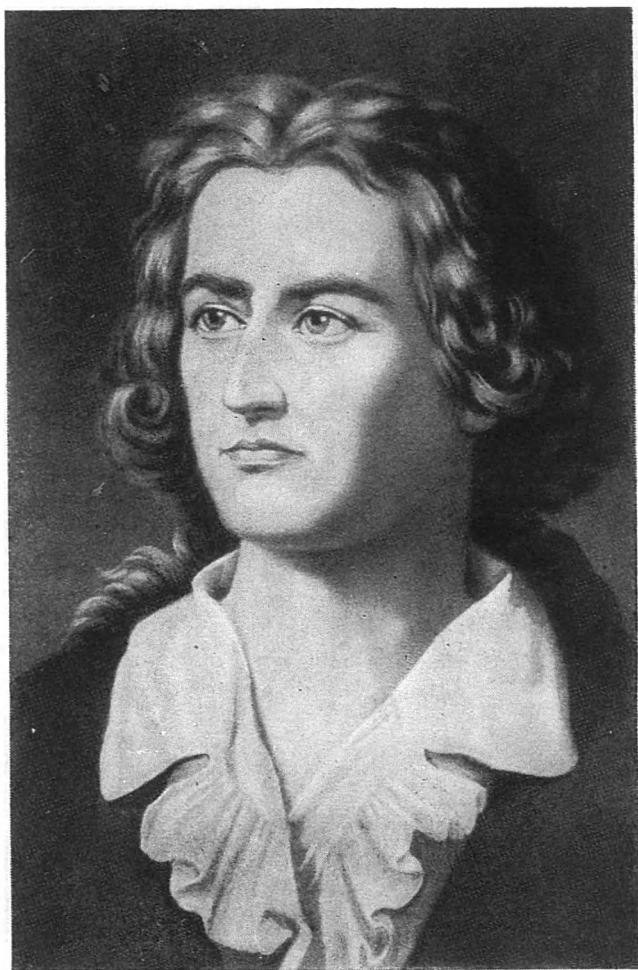

Переклад
з німецької

з

„Мистецтво“ - 1955

f. D. Gillen

ДРАМАТУРГІЯ ФРІДРІХА ШІЛЛЕРА

1

13 січня 1782 року в південному німецькому місті Мангеймі відбулася подія, яка невдовзі знайшла відгук по всій країні, подрібненій у той час на декілька сот великих і малих князівств, світських і духовних.

У мангеймському театрі, де виступала драматична труппа під керівництвом барона Герберта Дальберга, вперше йшла п'єса «Розбійники». Глядачі, що переповнили зал, спочатку сприймали п'єсу стримано, в якомусь дивному напруженні. Та коли після четвертого акту опустилася завіса, сталося щось небувале: охоплена ентузіазмом публіка підвелась із своїх місць, кричала, тупотіла ногами, всіляко виражаючи свою схвилюваність. За розповіддю очевидця, багато які, навіть незнайомі, люди цілувались, обіймалися, плакали, жінки ледве не знепритомнювали. За чотири роки існування цього театру труппа Дальберга не бачила такого успіху.

А в закритій директорській ложі, ховаючись за перші ряди крісел, сидів блідий юнак з яскраворудим волоссям і гарячково палаючими очима, в яких відбивалося надзвичайне нервово збудження. Це був двадцятитрьохлітній автор «Розбійників» — Фрідріх Шіллер, нікому не відомий полковий лікар, який недавно закінчив військову школу герцога Вюртемберзького Карла-Євгенія.

Серед багатьох дрібних німецьких деспотів XVIII століття Карл-Євгеній був одним з найжорстокіших. Усі німецькі князьки не соромилися дерти шкуру зі своїх підданих, особливо з селян, щоб якимось покривати витрати на утримання своїх дворів, які часто-густо потопали в крикливих розкошах. А Карл-Євгеній дійшов до того, що торгував своїми людьми, продавав «гарматне м'ясо» європейським монархам, особливо в Англію, яка вела в той час війну з американцями. Військова школа в Штутгарті, відкрита Карлом-Євгенієм під гучним ім'ям Академії, являла собою казарму з якнайсуворішим режимом. «Діти Карла-Євгенія» (герцог любив називати себе батьком

вихованців академії) невідлучно перебували в школі під суворим наглядом. Вони не мали права без дозволу начальства листуватися з батьками, читати книги, а тим більше писати будь-які твори. Фрідріх Шіллер, син полкового фельдшера, тринадцяти років був рекрутований до цієї академії і пробув там вісім років.

Тяжка атмосфера закритого учбового закладу, де панували і тілесні покарання, і обмовляння учнями один одного, і брудні інтриги наглядачів, не тільки не зробила з Шіллера законопослушного автомата, але й викликала в ньому жагучу ненависть до всякої тиранії. Потай від наглядачів і ненадійних товаришів юнак сам виховував себе, читаючи твори великих вільнодумців XVIII століття — Руссо, Гельвеція, Гольбаха. Його навчали медичних наук, але він почував природний потяг до літератури і особливо до драматичного мистецтва.

Перші проблески свідомості Шіллера виявилися в тому, що він хотів стати письменником, який закликав би людей до високих ідеалів добра і соціальної справедливості. Своїми настроями Шіллер був близький до літературної течії німецького Просвіщення, яка породила «Емілію Галотті» і «Натана Мудрого» Лессінга, «Геца фон-Берліхінгена» і «Прометейя» юного Гете, твори письменників «бурі і натиску» — Клінгера, Ленца, Гердера та Віланда. У серцях цих літераторів, незалежно від їх обдаровань і творчих особливостей, жила велика любов до народу і палке бажання бачити його звільненим від феодално-дворянських пут. У більшості своїй вони не були революціонерами і не закликали до збройної боротьби проти панівних класів; але вони були бунтарями, що голосно протестували проти тогочасної гнітучої дійсності.

Коли Шіллер, затягнутий у тісний військовий мундир ненависної йому школи, взявся за перо, щоб написати своїх «Розбійників», він був цілком у полоні вільнолюбних ідей свого часу. В його першому драматичному творі, що мав таку щасливу сценічну долю, відбилась і вся сила протестуючого духу передової буржуазної молоді, і її політична слабкість. Не слід забувати, що в той час, коли французький народ уже готувався йти на приступ твердинь абсолютизму, в Німеччині ще спокійно панували численні князі, а обивателі мирно спали під пуховими перинами, тримаючись осторонь усякої політики.

Шіллер працював над «Розбійниками» довго — потай і уривками. Розпочавши в 1777 році, він закінчив їх лише у 1780. В наступному році йому вдалося опублікувати п'єсу, — певна річ, анонімно, — а ще через рік Дальберг прийняв її до постановки і показав на сцені мангеймського театру. Очевидно, енергійний керівник мангеймської трупи мав добрий театральний нюх: він відчув, що п'єса знайде відгук у серцях глядачів чи, як він висловився, «викличе революцію в усьому Мангеймі», що може погубити і його, і Шіллера. Тому Дальберг категорично зажадав від молодого драматурга, щоб той віддав час дії «Розбійників», відвів її від сучасності в минуле. Цього вимагала обережність, і на афіші було вказано, що дія відбувається в епоху імператора Максиміліана, тобто за три століття до написання п'єси. Шіллеру здавалося, що перетворення драми з сучасної на істо-

ричну згубно вплине на її долю. Але глядач сприйняв спектакль як цілком сучасний, у чому переконався на прем'єрі й сам автор. У Мангеім він приїхав потай, без дозволу свого герцога.

Сюжет «Розбійників» Шіллер створив під безпосереднім враженням від новели поета Шубарта про двох братів: одного, еповненого благородства, і другого — підлого інтригана, який, здобувши довір'я батька, намагався погубити брата, щоб залишитися єдиним спадкоємцем. Шубарт у цій новелі змалював справжню подію.

Використавши контури сюжету Шубарта, який запропонував собратам по перу розгорнути його новелу в роман або драму, Шіллер, проте, далеко відійшов од задуму й виконання свого попередника. Герої його п'єси — брати Карл і Франц, сини можновладного графа Моора — втілюють дві протидіючі сили свого часу. Карл Моор один з тих «бурхливих геніїв», які з усією силою благородного серця ненавидять насильство й несправедливість феодалів і глибоко страждають від усвідомлення свого безсилля перед правлячою верхівкою. З волі обставин, до того ж суто родинних, він стає відщепенцем. Віроломство підступного, корисливого Франца і легковірність батька призводять до того, що рідні зрікаються Карла, від нього віддаляється його наречена Амалія. Зневажено найкращі почуття Карла, його віру в чисту, добродісну натуру людей. Він не стільки замислюється над сучасними йому порядками, скільки відчуває серцем, що все в навколишньому світі прогнило і вимагає докорінної перебудови. Але як здійснити цю перебудову? Якби Карл Моор це знав, він став би революціонером. Але й Шіллер не знав цього, бо бюргерство Німеччини, на яке міг спиратися поет у своїх вільнолюбних мріях, ні на які революційні дії ще не було здатне. Рішення, яке приймає відкинутий всіма Карл Моор, дуже характерне для свого часу: він стає розбійником і збирає ватагу молодців, які з різних причин теж стали відщепенцями свого середовища.

Карл Моор стоїть у ряді так званих чесних розбійників, своєрідних мезників за скривджених і нездолених. Молодий драматург зважився протиставити Карла і його розбійників — як втілення сили, правди і справедливості — дворянству, що дійшло до розкладу і морального занепаду. Типовою постаттю цього жорстокого феодального суспільства, що зневажливо ставилося до природного права, Шіллер зробив Франца Моора — дрібного тирана, якого не стримують ні голос совісті, ні приписи буржуазної моралі. На противагу йому, Карл Моор — це людина, якій властиві лише благородні почуття й поривання, прагнення високих ідеалів, віра в долю й божественне провидіння. «Поставте мене на чолі війська з таких хлопців, як я, — мріє він, — і Німеччина стане республікою, проти якої Рим і Спарта здаватимуться жіночими монастирями». Але боротьба, про яку говорить Карл Моор, нереальна, бо єдина сила, що могла б підтримати його — це безкриле, нездатне не тільки на повстання, але й на стихійний бунт бюргерство. Герой Шіллерової п'єси змушений більше розмірковувати й говорити, ніж діяти.

Промови Карла захоплюють тому, що в них багато молодого завзяття, чесності, але сам він швидко приходять до гіркою висновку, що вся його

діяльність марна і він лише наражає на непотрібний ризик життя своїх товаришів.

Фінал драми показує всю хисткість світогляду молодого Шіллера, схильність до компромісів навіть у цей найбільш бойовий період його творчості. Карл Моор вирішує здатись на милість властей, виявляючи при цьому своєрідний порив гуманності: «По дорозі сюди довелося мені, пригадую, розмовляти з одним бідняком, що живе з поденної роботи; у нього одинадцятьтеро дітей... Тисячу лудорів обіцяно тому, хто приведе живим великого розбійника... Цьому чоловікові можна допомогти».

У «Розбійниках» багато дійових осіб, багато різноманітних характерів, і не всі вони окреслені досить переконливо. Бліді, наприклад, постаті Карлової нареченої — Амалії та його старого батька: вони лише виконують певні сценічні функції, беруть участь у розвиткові сюжету. Зате галерея розбійників, соратників Карла — дуже різноманітна. Тут і сповнений благородства Роллер, і молодий, мрійливий Косинський, яких найбільше приблизив до себе ватажок. Але тут і грубий, позбавлений моралі Шуфтерле, здатний на вбивство жінок та дітей, і неприторенний негідник Шпигельберг. Серед них є і люди із складнішою психікою (Рацман).

Можна дивуватися, що Шіллер вже в першому своєму драматичному творі досяг такої майстерності: його п'єса дуже сценічна, насичена гострими конфліктами й ефектними становищами, хоч є у ній і неадаптованості, і явні наївності, особливо якщо підходити до «Розбійників» з реалістичними вимогами.

На жаль, з тих небагатьох описів та рецензій, які дійшли до нас, важко уявити спектакль мангеймського театру. Відомо лише, що ролі були розподілені між найкращими акторами трупи Дальберга: Карла Моора грав Міхель Бек, молодий актор з великим темпераментом, Франца — Август-Вільгельм Іффланд, найбільш обдарований у трупи актор. Дальберг замовив для спектаклю дві нових декорації і навіть... новий місяць. Але загальний тон виконання визначено в рецензіях недосить чітко. Найпевніше, що «Розбійників» грали в піднесено-мелодраматичній манері.

Коли в перші роки радянської влади йшли суперечки про репертуар для наших театрів, А. В. Луначарський гаряче рекомендував драму Шіллера «Розбійники». «У ній така пристрасність,— говорив він,— стільки пригод, такі гострі конфлікти, що п'єса і тепер є бажаною для наших сцен. П'єсу «Розбійники» треба грати в монументальній, плакатній формі, з різким підкресленням стилю, з супроводом якої-небудь хвилюючої музики і так, як її Шіллер написав, нічого не змінюючи! Вона розрахована головним чином на молодь. «Розбійники» обійшли тоді весь світ, і всюди драма вважалася революційною п'єсою, пробуджувала свідомість».

2

Після постановки «Розбійників» у Мангеймі становище Шіллера у Вюртемберзькому герцогстві стало зовсім нестерпним. Карл-Євгеній заборонив драматургові писати, погрожував, що в разі самовільних від'їздів вважатиме

його дезертиром. Шіллеру були вже відомі приклади, коли такі погрози здійснювались. Так, поет Шубарт за свої вільнолюбні твори кілька років томився у фортечній в'язниці. Щоб урятувати себе від загибелі, Шіллер у вересні 1782 року втік з Штутгарта до Мангейма. Тут він зразу ж запропонував Дальбергу нову п'єсу «Змова Фієско в Генуї», але театральний директор спочатку не хотів мати справу з утеклим підданим Карла-Євгенія і поставив цю історичну драму лише згодом. У ній, так само, як у «Розбійниках», були добре розроблені образи «масових» героїв, людей з юрби. Однак ні ефектні становища, ні динамічність п'єси не принесли їй великого успіху. Глядач, «звиклий» до монархічного управління своєю країною, не був у захопленні від проблем республіканства, знятих у «Змові Фієско». Шіллер був децю приголомшений байдужістю публіки, але не занепав духом.

У 1784 році драматург закінчив нову п'єсу, яку назвав «Луїза Міллер» (згодом — «Підступність і любов»). Театральна аудиторія зустріла її з захватом. Успіх цього твору Шіллера був майже такий, як і «Розбійників». Це і не дивно: німецьке бюргерство побачило у п'єсі вираз своїх найпотаємніших прагнень, думок і сподівань. «Підступність і любов» була ближча до серця німецькому бюргерові, ніж «Змова Фієско» і, можливо, навіть ближча, ніж «Розбійники». На сцені з'явилися скромні буржуа: старий Міллер, який завдяки музичній обдарованості здатний на більш тонкі почуття, ніж рядові міщани, та його донька Луїза, уособлення жіночої привабливості і щирої відданості своєму коханому — Фердинандові фон-Вальтеру. Міллер і Луїза однаково підкоряються становим заборонам, їм нерідко здається, що існуючий режим нерівності й насильства установлений споконвіку і його ніщо не може порушити. Звідси випливає їхня покірність перед тими фатальними подіями, що ламають їм життя і приводять Луїзу до смерті.

А ось інший світ, протипоставлений скромному й замкнутому невеличкому світові міщанської доброчесності та патріархального затишку. Це страшний світ тих придворно-феодалних кіл, звідки походить Фердинанд, син президента фон-Вальтера. До цих кіл належить і секретар Вурм, догідливий і підступний прислужник президента, своєрідний Яго в дрібному німецькому масштабі свого часу, і розбещена леді Мілфорд, герцогова фаворитка, і нікчемний гофмаршал Кальб. Усі ці образи були типовими для кожного маленького німецького двору. На цей раз Шіллер уже не переносив дію в минуле, а у відвертій ремарці до списку дійових осіб дав зрозуміти, що все це відбувається «при дворі німецького герцога». Глядачам не важко було проводити аналогії між президентом Вальтером, Вурмом, леді Мілфорд та їх прототипами, які жили, скажімо, при дворі Карла-Євгенія Вюртемберзького. У розмові Фердинанда з леді Мілфорд гучно звучало звинувачення герцога в тому, що він для вдоволення примх своїх фавориток торгує тисячами своїх підданих, продаючи їх у солдати. Ці слова лунали зі сцени як полум'яні прокламації, і нам зрозуміло, чому Ф. Енгельс назвав п'єсу «Підступність і любов» першою німецькою політично-тенденційною драмою.

Характери основних дійових осіб п'єси Шіллер розробив більш старанно, ніж у попередніх драматургічних творах. Це пояснюється і більшою зрілістю драматурга, і тим, що він краще знав життєвий матеріал, покладений в

основу цієї «міщанської трагедії», як автор визначив жанр п'єси «Підступність і любов».

Фердінанд — типовий герой руху «бурі і натиску». В його думках і почуттях багато благородства й жадоби справедливості, але весь цей пафос юнака пропадає даремно, бо до боротьби Фердінанд не здатний. І досить було негідникові Вурму затіяти нехитру інтригу, щоб від його підступності загинула любов: тонкий і ніжний Ромео перетворюється на Отелло — такого, як його трактували обмежені сучасники Шекспіра. Фердінанд, що любив Луїзу понад усе, сам засуджує її на смерть і сам виконує свій вирок.

Шіллер знаходить достатню кількість реалістичних барв, щоб змалювати огидний світ підступності й інтриг, але його позитивні ідеали, втілені у Фердінанді, не набули достатнього вияву. Піднесені слова Фердінанда про необхідність знищення станових перепон і кастових забобонів залишаються тільки ідеями, а сам Фердінанд, як і подібні до нього герої, становить, за висловом Енгельса, лише рупор ідей свого часу. Щодо цього Шіллер був продовжувачем традицій німецького просвітителя XVIII століття Лессінга, з яким його споріднювали і суспільно-естетичні погляди на театр.

У 1784 році Шіллер прочитав у Мангеймі доповідь під назвою «Театр, розглядуваний як моральний заклад». У ній молодий драматург показав, які серйозні завдання в справі виховання німецького бюргерства покладав він на театр: «Коли справедливість сліпа від золота і мовчить на службі в порок, коли злочин сильного знущується з її безсилля і страх людський зв'язує руки властей,— театр бере собі меч і терези і тягне порок до жахливого суду».

Відповідно до поставлених ним вимог до театру Шіллер оголошує його «школою життєвої мудрості» і «маяком для громадянського життя». Він вимагає від театральної вистави великих пристрастей і глибоких почуттів. З цього погляду Шіллер в іншій статті того ж часу критикує французький придворний класицизм XVII століття. Власне кажучи, він виступає проти того, що властиве до деякої міри і його ранній драматургії: проти підміни живих людей рупорами часу. Говорячи про твори найвидатнішого представника французького класицизму П'єра Корнеля, Шіллер пише, що його дійові особи «є холодними коментаторами власних пристрастей, по-старечому розумними педантами щодо своїх почуттів...» Молодий німецький драматург уболює, що «пошла пристойність витіснила з французької сцени живу людину».

Таким чином, продовжуючи традиції Лессінга, Шіллер висував реалістичні принципи показу живої людини в усіх її суперечностях. Його драматургія була новим етапом у розвитку німецького театру і німецької громадської думки. На фоні третгьорозрядних розважальних комедій і фальшивих мелодрам, що наповнювали сцени численних театрів, драми Шіллера відігравали революціонізуючу роль і ідейно впливали на передові верстви німецького суспільства.

Шіллер був новатором і в галузі техніки німецької драми. Він ще рішучіше, ніж Лессінг та драматурги «бурі і натиску», відкинув класицистичні канони з едностаями часу, місця й дії, відійшов від схематичного зображення персонажів.

Наступна драма Шіллера «Дон Карлос, інфант іспанський» (1783—1787) немовби завершує перший період творчості драматурга, але разом з тим відкриває в ній нову сторінку. Це можна пояснити тим, що в процесі роботи над драмою, який тривав чотири роки, авторський задум зазнав значних змін.

Спочатку Шіллер гадав поставити дон Карлоса в центрі свого нового твору, а весь сюжет побудувати на сімейній драмі, яка нібито сталася у родині Філіппа II, короля іспанського: син короля, інфант дон Карлос, закохується в мачуху; навколо них плетуться двірцеві інтриги; католицька реакція робить чорне діло, обмовляючи вільнолюбного інфанта, і жорстокий Філіпп розправляється з ним та з королевою, а потім дізнається, що вони стали жертвою підступів його придворних. У цій першій редакції «Дон Карлоса» удар драматурга був спрямований на викриття темних сил суспільства, але по суті Шіллер не ставив ніякої значної проблеми про саму природу монархічної влади, про деспотію й свободу.

Можливо, таке звууження рамок «Дон Карлоса» було викликане тим занепадом проблемної драматургії, який у ті роки виразно позначився на репертуарі німецьких театрів. Після ідейного піднесення, зв'язаного з постановкою п'єс «Розбійники» та «Підступність і любов», драм молодого Гете, почався спад, і сценою поступово заволоділи п'єси Іффланда, а під кінець 80-х років висунувся досить плодотивий, але посередній Август Коцебу, який поєднував діяльність драматурга з шпигунською службою у російського царя. Шіллеру доводилось боротися з каламутною хвилею безідейної міщансько-сентиментальної драматургії. Він відмовився від першого, прозового варіанту п'єси і розгорнув драму в монументальну трагедію, створену у вільній романтичній манері, у віршах — п'ятистопним ямбом, який так любив Шекспір. Сімейна історія, та ще й недостовірна з історичного погляду відійшла на задній план. Вона стала лише фоном; на якому розгорнулася боротьба двох ворогуючих начал: тиранії, втіленої в образі короля Філіппа, та вільнодумства, виразником якого став маркіз Поза.

Якщо не брати до уваги іспанський фон, на якому Шіллер виводить своїх героїв, то образ маркіза Поза був дуже зрозумілий сучасникам Шіллера, і вони легко розшифровували його як образ німецького бюргера-ліберала, що мріє про заміну монархічного режиму іншим, справедливішим. Маркіз Поза — республіканець, але він не сподівається на збройне повстання пригніченого народу; він сам з боєм говорить про себе:

Ні, для моїх високих ідеалів
Сторіччя наше поки не дозріло.

Я — громадянин тих сторіч, що прийдуть.

Однак це усвідомлення незрілості республіканських ідеалів в епоху деспотизму та інквізиції не перетворює маркіза Поза на мрійника й фразера. Його поведінка цілком суперечить його імені: у маркіза Поза немає ніякої пози, ніякого голого пафосу. Він реальний політик, і приходять до трону

свого монарха лише для того, щоб вплинути на нього і домогтися рішення встановити в країні громадянські свободи,— зрозуміло, в межах буржуазних відносин. Ця розумна й горда людина одного разу навіть падає перед королем на коліна і благає його дарувати свободу.

Що ж хотів сказати Шіллер, малюючи нам цей поєдинок між тираном і вільнолюбцем? Дуже поширена думка, ніби тут Шіллер уже перейшов на ті позиції компромісу, на яких він утвердився в так званій класичній період своєї творчості. Прихильники цієї думки твердять, що Шіллер своїм «Дон Карлосом» хотів пропагувати ідею просвіченої монархії. Не можна заперечувати, що питання морального вдосконалення людей, внутрішнього їх перевиховання драматург ставив у центрі своїх політичних переконань щодо перебудови суспільства. Однак його бунтарі все ж вступали у відкриту боротьбу з феодальним світом, і недаремно Шіллер поставив епіграфом до «Розбійників» слова Гіпократа: «Чого не гоять ліки — гоїть залізо; чого не гоїть залізо — гоїть вогонь». Отже, в принципі він допускав радикальні засоби боротьби проти тиранії, і спочатку епіграфом до його першої п'єси був заклик «In tyrannos!» («На тиранів!»).

Але Шіллер вже міг мати правильне уявлення про «просвічену монархію» у тому вигляді, в якому вона існувала насправді. Адже пруський король Фрідріх II вважав себе просвіченим монархом, та гіркий досвід близькості до нього великого Вольтера красномовно довів, яка брутальність і дикість таїлися під машкарою цієї просвіченості.

Навряд щоб Шіллер бачив єдиний порятунок від зла у переконуванні монархів «дарувати свободу». Компроміс драматурга, на наш погляд, полягає не в цьому, а в тому, що він немовби відмовляється від боротьби, бо монарха не можна переконати і всі намагання зробити це призводять до катастрофи. Маркіз Поза прийшов до короля сповнений полум'яних надій. І що ж? Філіпп II заплутав його в тенета придворних інтриг і підступів, примусив шпигувати за інфантом та королевою. Хоч який розумний маркіз Поза, а все ж він не може здолати мерзенність абсолютизму з усією розбещеністю деспотичного режиму. Ідучи на смерть, маркіз ставить собі благородну мету — врятувати Карлоса, дати йому змогу втекти за межі країни, щоб підняти повстання проти батька. Не здобувши перемоги в середині королівського двору, він покладає останню надію на революційні сили, які перебувають десь зовні. Але ця надія не справджується, і Карлос гине.

Дійова сила «Дон Карлоса» полягає в тому, що в драмі з великою художньою виразністю зображено похмуре царство іспанського монарха, душеителя всякого вільнолюбства. В одному із своїх листів про цю п'єсу Шіллер так характеризував Філіппа II: «Ми бачимо деспота на його печальному троні, як він поступово засихає серед своїх скарбів. Ми дізнаємося з його власних уст, що він серед мільйонів своїх підданих почуває себе страшенно самотнім, що фурії підозрливості не дають йому заснути. Він скаржитися, що його клевети замість води вливають йому в рот розтоплене золото. Ми йдемо за ним у його самотню спальню і бачимо, як володар половини світу випрохує у провидіння справжню людину. І як він, немов умираючи

від спраги, кидається на таку людину, як тільки йому здалося, що він знайшов її. І ми бачимо, як, проте, він нищить цей дарунок долі, тому що він негідний його... Ми бачимо, як він бореться проти природи та людства і як не може подолати їх. Він занадто гордий, щоб визнати їх силу, і занадто слабкий, щоб утекти від їх дії. Він зрікся всіх насолод людських почуттів, але зате їх страхіття полюють за ним. Він вийшов із рамок своєї породи. Він вважає себе чимось середнім між богом і людьми. Ми зневажаємо його велич, і нам боляче бачити його помилку, тому що під усією цією карикатурою ми все ж угадуємо риси людського обличчя».

Ця авторська характеристика особливо цікава тим, що показує, як Шіллер умів знаходити у своїх персонажах, здавалось би, змальованих одною, чорною чи білою, фарбою, ті внутрішні суперечності, які надають образів життєвості і правдоподібності. Однак, при всьому прагненні драматурга всебічно розкрити характери, «Дон Карлос» ні в якій мірі не може вважатися твором реалістичного плану. Після «Розбійників», «Змови Фієско» і «Підступності і любові» намічається певний відхід Шіллера від суспільно-політичної теми, від проблеми буржуазно-демократичної революції.

У «Дон Карлосі» основну увагу перенесено на боротьбу видатних осіб двох протилежних напрямів: короля Філіппа і маркіза Поза. Саме тут вже яскраво виявився той творчий метод Шіллера, який Маркс і Енгельс визначили як «шіллерівщину». Під цим словом вони розуміли перевагу ідейних моментів над реалістичними, тобто перетворення дійових осіб у рупори духу часу, в безперервно рефлексуючих над собою персонажів. У полеміці Маркса і Енгельса з Лассалем, автором драми «Франц фон-Зіккінген», основоположники наукового соціалізму протиставляли два методи драматичної творчості: «шіллерівщину» і «шекспіризацію». На їх думку, Лассаль у своїй п'єсі мав створити правдивий історичний фон, блискучі зразки якого дав Шекспір хоча б у своїх хроніках; великий драматург викривав у них суперечності історичного процесу і змальовував боротьбу не тільки осіб, але й різних суспільних сил, що стоять за ними. Тимчасом Шіллер, ідеалізуючи образи і події, викривляв реальні історичні відносини.

У листі від 18 березня 1859 року Енгельс радив драматургові за ідейним моментом не забувати момент реалістичний, за Шіллером — Шекспіра. Не слід думати, що цим Енгельс принижував Шіллера, протиставляючи його «ідеалізм» повнокровному реалізмові Шекспіра. Енгельс хотів бачити поєднання ідейного змісту, властивого шіллерівській драматургії, з шекспірівським розкриттям суперечностей дійсності, з яких випливає сама ідея драматичного твору. Таке поєднання Енгельс вважав можливим в ідеалі лише в майбутньому, про яке можна й треба мріяти і якого треба прагнути.

Саме в 90-х роках XVIII століття, коли Шіллер відійшов від бунтарства «бурі і натяску», прийшовши до думки про примирення з дійсністю, він створив епопею з часів Тридцятилітньої війни — «Валленштейн» (1797—1799), де довів своє уміння користуватися «шекспіризацією». У першій частині трилогії «Габір Валленштейна» драматург ще раз показав свою блискучу майстерність, створюючи масові сцени з окремих, яскраво індивідуалізованих

персонажів, що належать до найрізноманітніших верств німецького суспільства XVII століття.

Шіллер не тому застосовував свій метод ідеалізації дійових осіб і подій, що не вмів користуватися реалістичним методом розкриття дійсності, а тому, що він свідомо відмовлявся від «шекспіризації». Прийшовши до примирення з дійсністю, драматург шукав у ній уявну гармонію і бачив цю гармонію в наслідуванні античного мистецтва, зокрема античної трагедії. Навіть у «Валленштейні», за винятком названої першої частини, він поєднує елементи античної трагедії з «сучасним змістом»: реальну особу часів Тридцятилітньої війни, полководця Валленштейна, він навмисне відводить на задній план, а справжнім героєм робить ідеалізовану постать Макса Пікколміні, який втілює «ідею моральності».

Перелом у світогляді Шіллера зумовлений був рядом великих суспільно-політичних подій і насамперед ходом розвитку французької буржуазної революції. Якщо на її початку Шіллер пишався одержаним з Франції почесним дипломом, то після страти Людовіка XVI і встановлення якобінського терору німецький письменник відмовився від звання «французького громадянина» і відвернувся від революції. Цей вчинок свідчить не тільки про ставлення Шіллера до революційних подій у Франції, але й про політичну незрілість німецького бюргерства, до якого належав Шіллер. Навіть такий геній, як Гете, сучасник і, протягом певного часу, соратник Шіллера, не зрозумів у повній мірі значення французької революції і відповів на розмах народного руху по той бік Рейну насмішками на адресу вождів революції та реакційними фарсами.

Шіллер з боєм упевнився, що ідеали свободи, до яких він поривався, нездійсненні на його батьківщині, і писав у ліричних віршах, що «свобода — у царині мрії».

Звідси й випливало його примирення з дійсністю. Він вважав, що єдина цінність у житті — мистецтво, яке морально виховує людей, малює героїв як зразки моральної довершеності. Від «царства свободи» Шіллер тікав у «царство естетичної видимості».

4

У 1789 році Шіллер з допомогою Гете дістає кафедру позаштатного професора всесвітньої літератури в Ієнському університеті. На певний час драматургічна діяльність його майже припиняється. Шіллер пише історичні праці, в яких ставить питання, пов'язані з такими переломними етапами в житті європейського суспільства, як буржуазна революція в Нідерландах та Тридцятилітня війна. Як поет він створює в цей час ліричні вірші й поеми, в яких також звучать мотиви примирення з навколишньою дійсністю, шукання шляхів морального вдосконалення людей і відмова від насильствених переворотів.

Лише в 1797 році драматичною поемою «Табір Валленштейна» (з трилогії «Валленштейн») відновлюється драматургічна діяльність Шіллера.

У середині 90-х років відбулося знаменне зближення Шіллера з Гете,

почалась їх творча дружба. Обидва великі німецькі поети на той час вже стояли на спільних позиціях класицизму, але їх творчі методи були різні. Гете прагнув об'єктивного реалістичного підходу до дійсності, тоді як Шіллер оголошував себе принциповим прихильником суб'єктивного ідеалізму. В своїх історичних драмах цього часу він не розкриває еуспільних суперечностей. Історична правда хвилює його значно менше, ніж основна моральна ідея, закладена в сюжеті драми та в образах її героїв.

Першою драмою, що цілком належить до нового періоду діяльності Шіллера, періоду класицизму, треба вважати «Марію Стюарт» (1799—1800). У ній відтворено один з найяскравіших епізодів історії Англії, коли боротьба різних верств англійського, шотландського й французького суспільства знайшла собі вияв у суперництві і ворогуванні двох королів — Єлизавети англійської та Марії шотландської. Ця ворожнеча, вийшовши за межі династичних суперечок, набрала різко релігійного забарвлення і мала форму зіткнення католицизму з протестантством.

Шіллер задумав свою драму ще в 1782 році, але через деякий час відмовився від цього сюжету, хоч і старанно вивчав історичні матеріали. Минуло шістнадцять років, перше ніж він знову замислився над трагічною долею шотландської королеви Марії Стюарт і вирішив відтворити її для сцени. Можливо, що поет, здійснюючи свій задум раніше, показав би події англійської історії XVI століття більш реалістично. Але тепер він поставив собі за мету зобразити лише зіткнення двох протилежних характерів — владної, жорстокої й підступної Єлизавети, яка вирішила будь-що прибрати Шотландію до своїх рук, і мученицьки-стійкої, відданої до кінця своїй ідеї Марії Стюарт.

Після того як Шіллер засудив у «Дон Карлосі» нетерпимість та інквізиційні страхоття католицької монархії, важко запідозрити його в тому, що він хотів викликати у свого глядача любов до католицизму. Тема релігійної боротьби не відіграє істотної ролі в трагедії «Марія Стюарт». Основна ідея п'єси — внутрішня боротьба Марії Стюарт, виявлена у перемозі високої моральності над почуттєвістю — цією «трагічною провинкою» шотландської королеви.

Композиція п'єси, за задумом Шіллера, мала відповідати побудові античної трагедії. Це не означає, що драматург ввів хори чи дотримувався теорії «трьох єдностей». (Таку, але невдалу, спробу він зробив у драмі «Мессінська наречена»). Шіллер мав на увазі класичні грецькі трагедії, де вся передісторія п'єси відбувається до підняття завіси і глядач стикається вже з готовою колізією. І в «Марії Стюарт» усі історичні обставини, які привели шотландську королеву до катастрофи, винесено за рамки трагедії. Коли підіймається завіса, Марія Стюарт — уже бранка королеви Єлизавети. Таким чином, драматична колізія зводиться до поединку між Єлизаветою та Марією і основою драми є почуття й переживання цих двох героїнь на фоні боротьби партій, французької і англійської політики, сутичок реальних історичних сил — реформації та контрреформації.

Шіллер стає на бік Марії Стюарт з цілком абстрактних почуттів гуманності. Самий тон мови Марії — задушевний, щирий, зворушливо спокійний —

є цілковитим контрастом до різко емоціонального забарвлення реплік і монологів Єлизавети. Чудово користуючись ямбічним білим віршем, поет знаходить переконливі мовні характеристики і для інших персонажів своєї трагедії: Мортімер говорить пристрасно, часом доходить до нестями; сер Політ — буркотливий, але добродушний; Берлі — впевнено суворий у своїх репліках.

9 червня 1800 року «Марія Стюарт», зразу ж по її закінченні Шіллером, була поставлена на сцені веймарського театру. Спектакль мав безперечний успіх у глядачів, хоч багато які з них були розчаровані і навіть роздосадувані вільностями у поводженні драматурга з історичною правдою. Наприклад, він змалював обох головних героїнь молодими, в розквіті фізичних сил, а проте в час вигаданої поетом зустрічі цих жінок Єлизаветі було вже понад п'ятдесят років, а Марія втратила риси тієї жіночої привабливості і краси, які дозволяли їй так легко грати серцями своїх коханців.

Та, незважаючи на всі хиби сюжету, композиції і трактування образів, трагедія «Марія Стюарт» з її театральністю й поетичним пафосом є одною з найкращих у спадщині великого драматурга.

5

«Орлеанська діва» була написана безпосередньо слідом за «Марією Стюарт» (1801), і в задумі обох драм є багато спільного. З історичними фактами в «Орлеанській діві» Шіллер поводився не менш вільно, ніж у «Марії Стюарт». І там і тут ідея моральності відіграє першорядну роль: Марія Стюарт зазнає покарання за вчинений нею злочин — участь у вбивстві Дарнлея — і йде на смерть з цілковитим усвідомленням, за що її спіткала ця кара; Йоганна д'Арк, війовниця, що врятує Орлеан від облоги ворогів-англійців, щадить любимого нею англійця Ліонеля і цим робить злочин, за який повинна зазнати кари.

В «Орлеанській діві» центральний образ французької селянської дівчини романтично піднесений, та й саму драму автор назвав романтичною. Цим Шіллер підкреслив, що його п'єса аж ніяк не претендує на історичність.

Подекуди розвиток боротьби між англійцями та французами за Францію й французьку корону Шіллер зобразив історично достовірно, але там, де це йому потрібно, драматург рішуче розправляється із справжніми фактами. Відомо, наприклад, що Йоганна д'Арк потрапила в полон до англійців, які оголосили її чаклункою і спалили на вогнищі. Французька історіографія зробила з Йоганни національну героїню, що не перешкодило великому сатирикові XVIII століття Вольтеру засипати її уїдливиими насмійками в поемі «Орлеанська незайманиця». Вольтер виступав проти будь-якої католицької метафізики і розвінчував Йоганну д'Арк, знімаючи з неї ореол божественного одкровення. Шіллер немовби поставив собі за мету реабілітувати французьку національну героїню і освятити її патріотизм якимсь надприродним походженням. Тим-то патріотична ідея і подвиг оборони батьківщини від окупантів звучать в «Орлеанській діві» приглушено. Йоганна д'Арк відмовляється від Ліонеля не з політичних міркувань, не з почуття громадянського обов'язку,

а тому, що «ідея моральності» повинна примусити серце смиритися перед почуттям обов'язку, притому божественного походження.

Та коли відмовитися від реалістичних вимог вірності історії, «Орлеанську діву» слід визнати твором, сповненим високої поетики, написаним з великою художньою майстерністю. Гете, надзвичайно чутливий до викривлення історичної правди, вважав цю п'єсу найкращим твором свого веймарського друга.

Цікаво, що цю драму було написано в той час, коли частину території Німеччини окупували французькі війська. Можливо, саме тому герцог Веймарський холодно зустрів пропозицію Шіллера поставити «Орлеанську діву» на сцені придворного театру.

«Орлеанська діва» вперше була поставлена 18 вересня 1801 року в Лейпцигу, на сцені міського театру, і принесла тріумф авторові, який був на спектаклі.

6

У наступній драмі Шіллер далі розвиває тему народної боротьби з загарбниками. Якщо в «Орлеанській діві» фоном служить війна французів з англійськими завойовниками, то боротьба швейцарських горян проти австрійських поневолювачів становить стрижень «Вільгельма Телля» (1804).

За середньовіччя три лісові кантони Швейцарії—Швіц, Урі та Унтервальден, розташовані поблизу Сен-Готардського перевалу,—відігравали велику роль в економіці Європи. Австрійські князі Габсбурги, здобувши на початку XIII століття велику економічну й політичну силу, хотіли підкорити собі ці кантони, щоб збирати мито з товарів, які перевозили через Сен-Готард—важливий пункт на торговельних шляхах.

Мужні й хоробрі горяни дуже терпіли від режиму насильства й свавілля, який запровадили австрійські намісники (ландфогти). За народними переказами, звільнив лісові кантони від чужоземного ярма хоробрий селянин Вільгельм Телль, що славився як влучний стрілець з лука. У швейцарській легенді розповідається, як Телль відмовився вклонитись вивішеному на жердині капелюхові габсбурзького намісника і в покарання за це мусив збити стрілою яблуко з голови свого маленького сина. Телль виконав страшний наказ ландфогта Геслера, але потім признався, що в разі невдачі він пустив би другу стрілу в нього. Розгніваний ландфогт наказав зв'язати Телля і сам повів його через озеро в свій замок. У цей час знялась буря, і Вільгельму Теллю, як умілому гребцеві, доручили привести човен до берега. Телль благополучно виконав наказ, вистрибнув на сушу і вбив ландфогта. Цей вчинок Телля немовби й послужив сигналом до повстання лісових кантонів проти Габсбургів.

Ще й дозі в Швейцарії показують місця, де Телль вистрибнув з човна, де він убив Геслера тощо. Однак історики довели, що насправді Телля ніколи не існувало. У швейцарських легендах він живе як втілення вільнолюбства й незалежності народу.

Щоб написати драму про боротьбу швейцарських горян з австрійськими поневолювачами, Шіллер зібрав багато матеріалів, починаючи від хроніки

Чуді до географічних карт та гравюр з пейзажами Швейцарії. Роботу над п'єсою «Вільгельм Телль» він розпочав 1803 року. У драмі діють лише дві справді історичні постаті: Вернер фон-Атtingаузен та герцог Йоганн Паррїда. Усі інші образи — плід творчої фантазії автора.

Звичайно вважають, що ця драма Шіллера, присвячена боротьбі швейцарських горян за свободу, — п'єса революційна. Однак ця думка помилкова. Вільгельм Телль — не вождь повстання, а людина, яка вбиває тирана з особистих мотивів. Таким чином, уся концепція драми має міщансько-обмежений характер. Своєю ідеєю вона спрямована не вперед, на перебудову суспільства, а назад, до патріархальних ідеалів Руссо, що прославляв іділію первісного суспільства.

Ця остання закінчена драма Шіллера, завдяки високому пафосові образу Вільгельма Телля та його соратників, сприймається як гімн свободі. Недаремно перша вистава її, що відбулася 17 березня 1804 року у Веймарі, мала надзвичайний успіх: твір великого драматурга був особливо співзвучний настроям німецького передового суспільства часів наполеонівських війн.

Після «Вільгельма Телля» Шіллер взявся за новий історичний сюжет — з історії Росії в період так званих Смутних часів. Але драма «Деметріус» лишилася незакінченою.

Шіллер помер у травні 1805 року, не здійснивши багатьох творчих задумів у галузі драматургії та лірики.

7

У дореволюційній Росії найбільш видатні твори Шіллера знаходили багато прихильників і перекладачів. Карамзін і Державін, Жуковський і Грибєдов, Лермонтов і Белінський високо цінували поезію й драматургію німецького письменника. Захоплення передової російської молоді Шіллером чудово висловив О. Герцен: «Шіллер! Благословляю тебе, тобі завдячую я святими хвилинами першої юності. Скільки сліз лилося з очей моїх на твої поеми... той же самий мрійливий погляд, звернений в одне майбутнє: — «туди, туди», ті ж самі почуття благородні, енергійні, захоплюючі, та ж сама любов до людей і та ж сама любов до сучасності... Взнявши раз Шіллера в руки, я не залишав його, і тепер, у сумні хвилини, його чиста пісня лікує мене...»

Російською мовою «Розбійники» Шіллера вперше переклав 1793 року М. Сандунов, хоч тоді не можна було сподіватися, що сувора цензура дозволить поставити на сцені цю вільнолюбну трагедію. У XIX столітті з'явилися нові переклади й переробки її. П'єса міцно ввійшла в репертуар російського театру. Прославлений трагедійний актор П. Мочалов чарував московську публіку по черзі то в ролі Карла, то Франца.

З інших п'єс Шіллера на російській сцені мали великий успіх «Підступність і любов» та «Дон Карлос».

Образи героїнь Шіллера блискуче відтворили актриси Московського Малого театру Г. Федотова та М. Єрмолова.

Славетна російська актриса Марія Єрмолова довгий час домагалася пе-

ред царською цензурою дозволу поставити «Орлеанську діву». Лише в 1884 році їй вперше вдалося показати московській публіці романтичну драму Шіллера в перекладі В. А. Жуковського. Відтоді і аж до 1902 року Єрмолова незмінно грала свою улюблену роль Йоганни д'Арк, поступово поглиблюючи образ і прикрашаючи його багатьма тонкими деталями.

Великим успіхом на сцені Малоого театру користувалась також «Марія Стюарт» з М. Єрмоловою в заголовній ролі та Г. Федотовою — в ролі Єлізавети. Знаменита сцена зустрічі двох королів назавжди валишалася в пам'яті глядачів. Якщо на початку діалога Марія-Єрмолова, що принижувалась перед Єлізаветою, викликала до себе жаль як зворушливий образ жертви, то слідом за тим жертва перетворювалась на левицю і слова шаленого гніву, наростаючи, ринули, немов потік вогненої лави.

Шіллер був одним з улюблених авторів і О. Южина. Високій патетиці обдаровання великого російського актора відповідали образи героїв Шіллера. Южин наділяв їх сильними пристрастями, надавав їм сильних характерів в романтичними поривами.

Наслідуючи Мочалова, відомий російський актор Ф. Горев грав у «Розбійниках» і Карла Моора, і Франца.

На протязі десятиліть твори Шіллера з'являлися на петербурзькій, московській та провінціальних сценах, створюючи в театрах піднесений святковий настрій. Вони були великим і благородним екзаменом для акторських талантів.

Пристрасні монологи Шіллера захоплювали публіку, що наповнювала театр, і молодь, особливо студентська, реагувала на них громом аплодисментів і дощем квітів, що летіли на сцену.

У період першої російської революції 1905 року вистави «Розбійників» та «Вільгельма Телля» не раз викликали бурхливі політичні демонстрації в театральних залах. Тому поліція й цензура всіляко перешкоджали постановці цих п'єс.

На першому етапі розвитку радянського театру (1919—1922 роки) твори Шекспіра й Шіллера становили основний репертуар його.

Новий глядач, який прийшов до театру, — робітник і червоноармієць, — зумів по-справжньому оцінити благородні ідеї драматургії Шіллера. Згадуючи про ту піднесеність, яка охоплювала глядачів на виставах п'єс «Розбійники», «Підступність і любов» та «Дон Карлос», мимоволі хочеться навести пророчі слова Чернишевського: «Його (Шіллера.— О. Д.) поезія ніколи не вмере... пафос цієї поезії — палке співчуття всьому, чим благородна і сильна людина».

Не лише професіональні актори, а й самодіяльні гуртки, червоноармійські та робітничі драматичні студії бралися за виконання Шіллера і збирали численні аудиторії.

У художніх творах радянських письменників, як от О. Толстого («Похмурий ранок») та К. Федіна («Незвичайне літо»), дано яскраві й правдиві картини захоплюючого знайомства молодого радянського глядача з драматичним гнієм Шіллера. Варто перечитати ці епізоди з названих творів, щоб зрозуміти, яку полум'яну силу бачили у творчості Шіллера радянські люди.

прокладаючи шлях до нової правди і нового життя. Один з перших театрів, заснованих після Жовтневої революції,— Великий драматичний театр у Петрограді відкрився в лютому 1919 року постановкою «Дон Карлоса» за участю М. Монахова, Ю. Юр'єва та В. Максимова. Перед виставами з полум'яним словом про творчість Шіллера виступав Олександр Блок. Збереглися тексти його промов: великий російський поет закликав глядачів вчитися у Шіллера любити труд і свободу.

Пізніше із шіллерівських постановок виділився спектакль «Підступність і любов» у театрі ім. Вахтангова в Москві.

Спектакль «Розбійники», показаний 1939 року в грузинському театрі ім. Руставелі в Тбілісі, заслужено увійшов в історію радянського театру. Театр затушував тему ворогування двох братів і висунув соціальні мотиви п'єси. Видатний актор А. Васадзе, граючи Франца, відійшов від трактування його як огидного виродка і створив образ шаленого феодала, що за всяку ціну жадає здобути владу. Актор А. Хорава, виконавець ролі Карла, дав постать полум'яного трибуна, що закликає до зброї проти тирана. Весь спектакль захоплював силою й виразністю втілених на сцені образів.

Українським театрам за дореволюційних часів не дозволялося ставити п'єси таких «неблагонадійних» класиків, як Шіллер. Лише у львівському театрі «Руська Бесіда» в 1879 і 1890 роках ішли «Розбійники». Проте українська театральна публіка знала драми Шіллера з вистав російською мовою.

У Києві п'єсу «Розбійники» в перекладі російською мовою ставила ще 1829 року польська трупа Г. Ленковського. В курйозній афіші цього спектаклю говорилося: «... буде поставлено велику історичну із справжньою пригодою написану і всіма першими театрами з великим задоволенням прийняту, в німецької перекладену п. Шіллера на 5 дій трагедію Карла де-Моора, або Розбійники в лісах богемських. Дія відбувається в лісах і у різних місцях...»

У другій половині XIX і на початку XX століть російські трупи ставили у Києві, Харкові, Житомирі, Полтаві та інших містах України «Розбійників», «Підступність і любов», рідше «Марію Стюарт».

Почесне місце на українській сцені Шіллер зайняв лише після Жовтня. Його п'єси почали регулярно йти не тільки в міських, але й у сільських театрах — самодіяльних та пересувних.

У 1918 році в Києві, у Троїцькому народному домі, П. Саксаганський поставив «Розбійників» у власному перекладі. Саксаганський грав Франца Моора, Б. Романицький — Карла. Відтоді ця п'єса Шіллера утвердилась у репертуарі українських театрів і досі широко ставиться по всій Україні.

Найбільший успіх випав на долю п'єси «Підступність і любов». У різний час її ставили понад двадцять українських театрів. На особливу увагу заслуговувала постановка її в Харківському театрі ім. Шевченка 1948 року. У цьому спектаклі, пройнятому духом Шіллера, яскраві образи створили І. Мар'яненко в ролі президента та В. Чистякова — леді Мілфорд.

Великий успіх мав спектакль «Дон Карлос» у Київському театрі ім. Франка (прем'єра — 1 жовтня 1936 р.). Образ короля Філіппа, створений Ю. Шумським, надовго залишився в пам'яті глядачів. В інших ролях виступали: Н. Ужвій (Єлізавета Валуа), Є. Пономаренко (дон Карлос), Ф. Барвінська (Еболі), П. Сергієнко (маркіз Поза).

І в наші дні на сценах радянських театрів мовами братніх народів незмінно йдуть п'єси Фрідріха Шіллера. Багато що в них стало даниною свого часу, але палка проповідь людяності, мрія про добро й справедливість завжди знаходять гарячий відгук у серцях радянських глядачів і читачів.

О. Дейч

РОЗБІЙНИКИ

Драма

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Максиміліан, можновладний граф фон-Моор

Карл
Франц } його сини.

Амалія фон-Едельрейх, графова небога.

Шпігельберг

Швейцер

Грімм

Рацман

Шуфтерле

Роллер

Ковинський

Шварц

} гультяї, згодом розбійники.

Герман, позашлюбний син дворянина.

Даніель, старий дворецький в домі Моорів.

Павтор Мозер.

Патер.

Ватага розбійників.

Другорядні дійові особи.

Місце дії — Німеччина, час дії — середина XVIII століття. Події тривають
близько двох років.

Quae medicamenta non sanant,
ferrum sanat; quae ferrum non
sanat, ignis sanat¹.

Hippocrates

In tyrannos!²

ДІЯ ПЕРША

ЯВА ПЕРША

Франконія³. Зал у замку Моорів.

Франц. Старий Моор.

Франц. Та чи здорові ж ви, батьку? Ви чогось такі бліді.

Старий Моор. Цілком здоровий, сину мій... Що ти мав мені сказати?

Франц. Пошта прибула — лист від нашого довіреного з Лейпцига...

Старий Моор (*жвавішає*). Вісті про мого сина Карла?

Франц. Гм, гм! Авжеж... Але я боюсь... не знаю... коли б я... При вашому здоров'ї... Ви справді зовсім добре себе почуваете, мій батечку?

Старий Моор. Як риба у воді! Він пише про мого сина? Але чого ти так турбуєшся? Ти вже двічі запитував мене про здоров'я.

Франц. Якщо ви хворі... або хоч трохи нездужаете, то дозвольте — я поговорю з вами в інший, більш слухний час. (*Про себе.*) Ці вісті не для такої дряхлої людини.

Старий Моор. О боже, боже! Що то я почую?

Франц. Дозвольте мені спершу відійти набік і пролити сльозу жалю за моїм заблудним братом. Мені б треба повік мовчати — адже він ваш син; мені б треба повік приховувати його ганьбу — адже він мій брат... Але коритись вам — мій перший сумний обов'язок, отже пробачте мені.

Старий Моор. О Карле! Карле! Коли б ти знав, яких мук завдає твоя поведінка батьківському серцю! Одна єдина ра-

¹ Чого не гоїть ліки — гоїть залізо; чого не гоїть залізо — гоїть вогонь. *Гіппократ* (лат.).

² На тиранів (лат.).

³ Одна з областей південної Німеччини.

дісна звістка про тебе додала б мені десять років життя... вернула б мені молодість... але кожна нова звістка, на жаль, ще на крок наближає мене до могили.

Франц. Якщо так, мій батечку, то прощайте,— а то нам усім довелось б ще сьогодні рвати на собі волосся над вашою труною.

Старий Моор. Зостанься! Мені лишилося ще тільки один маленький крок зробити,— хай уже він діє як хоче. (Сідає.) За гріхи батьків терплять кару до третього й четвертого коліна,— хай уже він довершує.

Франц (виймає лист із кишені). Ви знаєте нашого довіреного! Ну то я віддав би палець моєї правої руки, якби міг сказати, що він брехун, мерзенний, підступний брехун. Наберіться ж сили і пробачте мені, що я не даю вам самому прочитати листа,— усього ви ще не повинні знати.

Старий Моор. Все, все, мій сину,— ти увільниш мене від мого костура.

Франц (читає). «Лейпціг, першого травня. Якби мене не зв'язувала непорушна обіцянка не таїти від тебе анічогісінько, що можу я почути про долю твого брата, любий друже, то моє безвинне перо ніколи б не стало твоїм мучителем. З цілої сотні твоїх листів можна впевнитись, як такі звістки вражають твоє братнє серце. Мені здається, ніби я вже бачу, як ти за цього негідника й мерзотника...»

Старий Моор затуляє обличчя руками.

Зауважте, батечку, я читаю найменш вразливе. «...й мерзотника рясні проливаєш сльози!..» — Ах, вони текли, вони струмками бігли по моїх осмутнених щоках!.. — «Мені здається, я вже бачу, як твій старий, побожний батько, блідий як смерть...» — Господи! Пречиста діво! Ви й справді зблідли, а ви ж нічого ще не знаєте!

Старий Моор. Далі! Далі!

Франц. «...блідий як смерть, хитаючись, падає в крісло і проклинає день, коли немовля вперше пролепетало, тягнучись до нього: «Тату». Мені не про все пощастило дізнатись, але й з тих небагатьох відомостей, які я маю, повідомляю тебе тільки про дещо. Твій брат, як видно, вже дійшов краю своєї ганьби; принаймні я нічого не знаю такого, чого б він уже не накоїв, хіба тільки його уява щодо цього перевершує мою власну. Наробивши боргів на сорок тисяч дукатів...» — Непогані, батьку, дрібні гроші! — «звівши перед тим дочку багатого тутешнього банкіра і смертельно поранивши на дуелі її залицяльника — славного юнака знатного роду, він вирішив учора вночі втекти від рук правосуддя, а з ним і інших семеро, яких він же втягнув у розпутне життя». — Батечку! Бога ради, батечку, що з вами?

Старий Моор. Годі. Перестань, мій сину!

Франц. Я пожалію вас...— «Навздогін за ним послано розпорядження спіймати його, скривджені голосно вимагають задоволення, голова його оцінена... ім'я Моорів...» — Ні! Мої бідні уста не повинні вбивати батька! (*Розриває лист*) Не вірте цьому, батьку! Не вірте жодному слову!

Старий Моор (*гірко плаче*). Мое ім'я! Мое чесне ім'я! Франц (*припадає до його грудей*). Безчесний, тричі безчесний Карл! Чи не передчував я цього, коли він, ще будучи хлопчиком, тягався за дівчиськами, ганяв по левадах і горах з вуличними хлопчачками і всяким злиденним набродом, від самого вигляду церкви тікав, як злочинець від тюрми, і кидав у капелюх першому-ліпшому жебракові випрохані у вас гроші, тоді як ми вдома підносились душею в побожних молитвах і читанні святих проповідей? Чи не передчував я цього, коли він з більшою охотою читав про пригоди Юлія Цезаря й Олександра Великого¹ та інших закоренілих язичників, ніж історію готового покаятись Товії?² Моя любов до нього завжди перебувала в межах синівського обов'язку до вас, і я сто раз пророкував вам, що цей хлопчина ще завдасть нам горя й ганьби! О, якби він не носив ім'я Моорів! Якби моє серце так гаряче не билось для нього! За цю безбожну любов, якої я не можу в собі викоренити, мені ще доведеться відповісти перед всевишнім.

Старий Моор. О мої надії! Мої мрії золоті!

Франц. Це я добре розумію. Оце й є те, про що я вам кажу. Полум'яний дух,— говорили ви не раз,— що палає в хлоп'яті і робить його таким чулим до всього величного й прекрасного, ця ширість, яка відбиває в його очах всю його душу, ця ніжність почуття, що виливається в сльози жалю, коли він бачить чуже горе, ця мужня відвага, що підбиває його вилазити на вершини столітніх дубів, жене через рови, огорожі і стрімкі потоки, ця дитяча честолюбність, ця нездоланна впертість і всі ці прекрасні блискучі чесноти, що брунилися в батьковім синочку, згодом зроблять його вірним, палким другом, чудовим громадянином, героєм, великою, великою людиною. А тепер — любуйтеся, батьчку! Полум'яний дух розвинувся, зміцнів — і от він притніс розкішні плоди. Полюбуйтеся на цю ширість, як мило обернулась вона в зухвальство! Полюбуйтеся на цю лагідність, як ніжно воркує вона з кокетками, яка чула вона до принад якої-небудь Фріни³. Полюбуйтеся на цього полум'яного генія, що за якихось

¹ Гай Юлій Цезар (100—44 рр. до н. ери) — римський державний діяч і полководець; в останні роки свого життя став майже необмеженим диктатором Риму. Олександр Великий (356—323 рр. до н. ери) — син македонського царя Філіппа, один з найвидатніших полководців стародавнього світу.

² Товія — один з героїв біблійних моралістичних переказів.

³ Фріна — грецька танцівниця, що славилась своєю красою.

шість років дочиста спалив снагу і блукає живим привидом, а люди такі безсоромні, що, проходячи повз нього, примовляють: «C'est l'amour qui a fait ça»¹! Ах, полюбуйтеся на цю відважну й заповзятливу голову, як вона буде й здійснює плани, перед якими меркнуть героїчні подвиги картушів і говардів!² А що буде, коли ці розкішні паростки досягнуть повного розквіту! Адже не можна сподіватися досконалості в такому ніжному віці. Можливо, батьку, ви доживете ще до радості побачити його на чолі війська, що квартирує в священній тиші лісів і наполовину полегшує втомленому мандрівникові його ношу... Можливо, раніше ніж зійти в могилу, ви встигнете ще піти на прощу до пам'ятника, який він поставить собі між небом і землею³... Можливо... О батьку, батьку, батьку! Пошукайте собі іншого імені, а то на вас пальцями показуватимуть крамарі й вуличні хлопчиська, яким доведеться побачити портрет вашого сина, виставлений на лейпцігському ринку⁴.

Старий Моор. І ти, мій Франце, і ти? О мої діти! Вони цілять мені прямо в серце!

Франц. Ви бачите — можу й я дотепним бути, але мої дотепи — це жало скорпіона. І от ця суха, буденна істота, цей холодний, дерев'яний Франц, — і яких тільки назвиськ не навівав вам контраст поміж ним і мною, коли він сидів у вас на колінах і термосив вам щоки, — цей Франц помре колись у межах своїх пограничних каменів і зотліє, і про нього забудуть, тоді як слава цього всебічного генія пролетить від полюса до полюса. Ха! Побожно згорнувши руки, дякує тобі, о небо, холодний, сухий, дерев'яний Франц за те, що він не такий, як той!

Старий Моор. Пробач мені, дитя моє! Не гнівайся на батька, що обманувся в своїх надіях. Господь, який через Карла посилає мені сльози, через тебе, мій Франце, обітре їх з моїх очей.

Франц. Так, батечку, він обітре їх з ваших очей. Ваш Франц життя своє покладе за те, щоб продовжити ваше. Ваше життя — це оракул⁵, до якого я звертаюсь по пораду в усьому, до чого б я не брався; дзеркало, в якому я бачу все... Нема для мене священного обов'язку, якого я не був би готовий порушити, коли йдеться про ваше дорогоцінне життя. Чи вірите ви мені?

¹ Це зробило кохання (франц.).

² Картуш — французький злодій і розбійник початку XVIII століття, що став свого роду знаменитістю завдяки своїй спритності, винахідливості і відвазі. Говард — англійський розбійник, певніших відомостей про якого немає.

³ «Пам'ятник... між небом і землею» — шибениця.

⁴ Портрети злочинців, яких не могли розшукати, виставляли на видному місці біля стовпа ганьби на торгових майданах та мостах.

⁵ У стародавніх греків та римлян — жрець, що давав відповіді на запитання віруючих і провіщав майбутнє.

Старий Моор. На тобі лежать ще більші обов'язки, мій сину; хай бог благословить тебе за все, чим ти для мене був і чим ще будеш!

Франц. Але скажіть мені тепер — якби вам довелось не називати того сина своїм, чи були б ви щасливою людиною?

Старий Моор. Тихше! О, тихше! Коли повітуха подала його мені, я підніс його до неба і вигукнув: «Яка я щаслива людина!»

Франц. Ви сказали це. А чи ж так воно тепер? Ви заздрите останньому з ваших селян, що він — не батько цьому... Ви не позбудеться горя, поки у вас такий син. Це горе зростатиме разом з Карлом. Це горе підточить ваше життя.

Старий Моор. О, воно вже зробило мене вісімдесятилітнім старцем!

Франц. А якби ви... зреклись цього сина?

Старий Моор (схопившись). Франце! Франце! Що ти говориш?

Франц. Хіба не від любові до нього все це ваше горе? Без цієї любові він для вас не існує. Без цієї злочинної, гідної осуду, любові він для вас умер... він для вас ніколи не родився. Не плоть і кров — серце робить нас батьками і синами. Не любіть ви його більше — і цей виродок уже не син вам, хоч він і був викроєний з вашої плоті. Досі він був для вас зіницею ока; якщо ж око твоє блазнить тебе, — говориться в писанні, — вирви його. Краще з одним оком зійти на небо, ніж з двома потрапити в пекло. Краще бездітному підвестися до неба, ніж обом, батькові і синові, піти до пекла. Так заповів нам бог!

Старий Моор. Ти хочеш, щоб я прокляв свого сина?

Франц. Зовсім ні! Зовсім ні! Свого сина ви не повинні проклинати... Кого ви називаєте своїм сином? Того, кому ви дали життя, в той час як він всіляко намагається скоротити ваше?

Старий Моор. О, це щира правда! Це суд божий над мною. Так господь йому звелів.

Франц. Погляньте ж, як по-синівському ставиться до вас улюблене ваше дитя! Він душить вас вашим же батьківським співчуттям до нього, вбиває вас вашою ж любов'ю; він підкупив ваше батьківське серце, щоб воно доконало вас. Коли б вас не стало на світі — він господар ваших маєтків, повний владар своїх жадань. Загат нема, і потоки його похоті можуть вільно буяти. Уявіть себе на його місці! Як часто мусить він бажати смерті батька... та й брата теж... які так немилосердно заважали його буйним пригодам. Хіба це любов за любов? Хіба це вдячність дитини за батьківську ласку, коли він хвилині сласного лоскоту жертвує десятком років вашого життя? Коли славу батьків, незаплямовану протягом семи століть, він ставить на карту

за одну лиш мить солодкої втіхи? І це, ви кажете, син? Відповідайте! Це, кажете, син?

Старий Моор. Нечуле дитя! Ах! А все-таки моє дитя! Все-таки моє дитя!

Франц. Чарівне, безцінне дитя, повсякчасне старання якого — позбутися батька... О, коли б ви могли це зрозуміти! Коли б полуда спала з ваших очей! Ваша поблажливість призводить до того, що він закореніє в розпусті, ваше потурання виправдує її. Ви, звичайно, відведете прокляття від його голови, зате на вас, батьку, на вас упаде весь тягар цього прокльону.

Старий Моор. Правда, щира правда! Все це моя, моя провина!

Франц. Скільки тисяч людей, що жадливо пили з келиха насолоди, виправились потім через страждання! І хіба тілесне слабування, яке супроводить кожну надмірність, не є перст божої волі? Чи має право людина порушувати її своєю жорстокою ніжністю? Чи має право батько навіки загубити довірений йому скарб? Подумайте, батьку, чи не мусить він повернутись на правдиву путь і виправитись, якщо ви на деякий час покинете його на самого себе. Або він і у великій школі злигоднів залишиться таким же негідником, і тоді — горе батькові, який своїм потуранням нищить присуди вищої мудрості! Ну то як же, батьку?

Старий Моор. Я напишу йому, що відхиляю від нього свою руку.

Франц. Ви зробите справедливо й розумно.

Старий Моор. Щоб він більше не з'являвся мені на очі...

Франц. Це вплине якнайкраще.

Старий Моор (ніжно). ...поки він не стане іншим!

Франц. Цілком правильно! Цілком правильно! А якщо він, прикрившись личиною лицемірства, виплаче ваше співчуття, лестощами виблагає у вас прощення, а назавтра піде і в обіймах своїх повій глузуватиме з вашої кволості? Ні, батьку! Він вернеться й сам, коли його власне сумління вже не буде йому докоряти.

Старий Моор. То я зараз же напишу йому про це.

Франц. Стривайте! Це одне слово, батьку! Я боюсь, щоб у гніві не зірвались у вас з пера надто суворі вислови, які пошматують йому серце. А потім... чи не здається вам, що він уже вважатиме за прощення, якщо ви вшануєте його власноручним листом? Отже, краще буде, коли писати ви доручите мені.

Старий Моор. Гаразд, мій сину... Ах, і справді серце б моє розірвалось! Напиши йому...

Франц (поспішно). Отже, вирішено?

Старий Моор. Напиши йому, що безліч кривавих сліз, безліч безсонних ночей... Але не доводь мого сина до розпачу!

Франц. Чи не лягли б ви в ліжку, батечку? Все це страшенно вас схвилювало.

Старий Моор. Напиши йому, що в батьківських грудях... Кажу тобі, не доводь мого сина до розпачу! (*Засмучений виходить.*)

Франц (*із сміхом дивлячись йому вслід*). Утішся, старий! Ти ніколи не пригорнеш його до своїх грудей; шлях туди заказано йому, як пеклу — шлях до неба. Він був вирваний з твоїх обіймів, раніше ніж тобі стало відомо, що ти, може, сам цього захочеш. З мене був би поганий майстер, якби я не спромігся відірвати сина від батькового серця, хоч би він прикутий був до нього залізними ланцюгами. Я обвів тебе магічним колом прокльонів, через яке йому не перескочити. Щастя тобі, Франце! Немає мазунчика — і в лісі посвітлішало. Треба визбирати всі оті папірці, а то ще хто-небудь впізнає мою руку... (*Збирає клатки розірваного листа.*) Горе незабаром і старого забере від нас... І в неї вирву я цього Карла із серця, хоч би це й коштувало їй половини життя.

Багато в мене прав бути невдоволеним природою, і, клянусь честю, я пред'явлю їх. Чому я не перший виповз з матерньої утроби? Чому не єдиний? Чому накинула мені природа цей тягар потворності? Саме мені? Не інакше як виснажилась вона при моїм народженні. Чому саме в мене цей лапландський ніс? Саме в мене — ці мавританські губи? Ці готтентотські очі? Вона, здається, справді поскидала до купи все, що є найпотворнішого в різних людських породах, і випекла з цього місива мене. Меч і смерть! Хто дав природі право його усім обдарувати, а мене позбавити усього? Чи міг до неї хто піддобритись, раніше ніж народився? Чи зневажити її, раніше ніж почав існувати? Чому ж вона діяла так упереджено?

Ні, ні! Я несправедливий до неї. Адже вона наділила нас винахідливим розумом, висадивши нас, голих і нужденних, на берег цього великого океану — світу. Пливи, хто вміє плавати, а ні — то йди на дно! Вона нічого не дала мені; чого б я не досягнув — усе це моя справа. В кожного однакове право і на велике і на мале. Домагання розбивається об домагання, прагнення — об прагнення і сила — об силу. Право — на боці переможця, і межі наших сил — єдиний наш закон.

Правда, існують певні суспільні договори, які укладають для того, щоб надавати руху пульсові всесвіту. Чесне ім'я. Ось уже справді повноцінна монета, з якою можна майстерно шахраювати, якщо вмієш влучно пустити її в обіг. Сумління — о так, звичайно! Чудове опудало, щоб відганяти горобців від вишень!

1 За феодальною системою, маєтки та інше нерухоме майно разом з титулом переходили до старшого сина.

Спритно написаний вексель, з яким і банкрут часом виплутується з біди.

Це таки справді похвальні вигадки! Держати дурнів у покорі, чернь — під каблуком, а розумним людям розв'язувати руки. Що й казати, хитромудрі вигадки! Вони нагадують мені ті плоти, якими мої селяни так обачно обгороджують свої поля, щоб бува який заєць не проскочив, жоден заєць! А ласкавий пан прищорює свого вороного і милостиво гарцює по майбутньому врожаю.

Бідолашний заєць! Яка все ж таки жалюгідна роль — бути зайцем на цьому світі! Але ласкавому панові саме зайці й потрібні!

Отже, сміливіше через усі перепони! Хто нічого не боїться — не менш могутній, ніж той, кого усі бояться. Тепер мода носити пряжки на штанах, щоб за бажанням стягувати їх або розпускати. Приміряймо ж собі сумління найновішого фасону, щоб вільно його розпускати, якщо почнемо повнішати. При чому тут ми? Ідіть до кравця! Я стільки наслухався всякого базікання про так звану кровну любов, що в іншій порядної людини голова б очманіла. «Це твій брат!» Інакше кажучи, він виїнятий з тієї ж самої печі, що й ти; отже, хай буде він для тебе священним! Ви лишень зауважте, яка це заплутана логіка, який забавний висновок — від сусідства тіл до гармонії душ, від спільності місця народження до спільності відчужань, від однакового харчування до однакової вдачі. Але далі — це твій батько. Він дав тобі життя, ти його плоть, його кров — отже, хай буде він для тебе священним! Знову прехитрий висновок! Хотів би я все ж таки запитати: чому він породив мене? Адже не з любові до мене, коли я ще тільки мав стати собою? Хіба він знав мене раніше, ніж я був зачатий? Або чи думав він про мене, коли зачинав мене? Або чи саме я був бажаний йому, коли він породжував мене? Хіба він знав, що з мене вийде? Сподіваюсь — ні, а то я міг би його покарати за те, що він все-таки породив мене! Чи можу я дякувати йому за те, що я чоловік? Не більше, ніж я мав би винуватити його, коли б він створив мене жінкою. Хіба можу я визнавати любов, яка не ґрунтується на повазі до мого «я»? Чи могла тут бути повага до мого «я», яке мало само виникнути лише з того, чому воно повинно бути передумовою? Де ж тут місце для священного? Невже в самому акті, через який я виник? Ніби він є щось більше, ніж тваринний процес задоволення тваринної похоті! Чи, може, воно полягає в результаті цього акту, що є залізною необхідністю, від якої залюбки відмовились би, коли б це не було на шкоду плоті й крові? Хіба повинен я вихвалити його за те, що він мене любить? Це ж тільки сама його пиха, основний гріх усіх художників, які милуються своїм твором, хоч би який він був огидний. Оце, як бачите, і вся магія, яку ви оповили священним туманом,

щоб зловживати нашою лякливістю. Невже ж мені задля цього дозволили себе за ручку водити, як мале хлоп'я?

Ну, то жвавіше! Сміліш за діло! Я викорчую все, що заважає мені стати володарем. Я мушу стати володарем, і я силою доб'юсь того, для чого мені бракує люб'язності. (*Виходить.*)

ЯВА ДРУГА

Корчма на вордоні Савсонії.

Карл Моор, заглиблений у книгу. Шпігельберг випиває за столом.

Карл Моор (*відкладає книгу*). Мене верне від цього чорнильного віку, коли я читаю в мого Плутарха¹ про великих людей.

Шпігельберг (*ставить перед ним склянку і п'є*). Почитай краще Йосифа².

Карл Моор. Яскрава іскра Прометеевого вогню³ погасла, замість неї обходяться тепер бенгальським полум'ям, цим театральним вогнем, що ним і люльки не запалиш. Люди сновигають, як щури по палиці Геркулеса⁴, і сушать собі мозок дослідженням того, що це за штука була у нього в мошонці. Французький абат повчає, що Олександр Великий був полохливий, як заячий хвіст; сухотний професор за кожним словом підносить пляшечку з нашатирним спиртом до свого носа і читає лекцію про силу. Бельбаси, які непритомніють, догравшись до немовляти, критикують тактику Ганнібала⁵; молокососи виуджують фрази з опису битви при Каннах⁶ і скиглять над перемогами Сципіона⁷, опис яких доводиться їм перекладати.

¹ Плутарх (між 46—126 рр. н. ери)—грецький історик і письменник-мораліст, автор життєписів великих полководців і державних діячів стародавнього світу. Ці життєписи були улюбленим читанням молодого Шіллера.

² Флавій Йосиф (37—105 рр. н. ери)—греко-єврейський історик. Шпігельберг згадує про нього в зв'язку із своїми планами відновлення єврейського царства в Палестині.

³ Прометей, у старогрецькій міфології,—титан, втілення людської думки, її нездоланної, героїчної сили. У міфах розповідається, що він навчив людей усіх ремесел і викрав для них вогонь з неба. Батько богів Зевс покарав за це Прометей, звелівши прикувати його до дикої скелі на Кавказі. Образ Прометей—один з наймогутніших у світовій літературі, починаючи з трагедії старогрецького поета Есхіла «Прометей закутий». В українській літературі цей образ змальовується в творах Тараса Шевченка, Лесі Українки, Пезла Тичини, Андрія Малишка.

⁴ Геркулес (або Геракл)—легендарний герой старогрецьких міфів, найвищий ідеал мужності і сили, прославлений у багатьох піснях, переказах і драматичних творах.

⁵ Ганнібал (247—183 рр. до н. ери)—славний полководець стародавнього Карфагену, торгового міста-держави в Північній Африці.

⁶ Битва при Каннах (216 р. н. ери)—одна з найблискусіших перемог Ганнібала, в якій він знищив 80-тисячне римське військо.

⁷ Сципіон Старший (235—184 рр. до н. ери)—римський полководець.

Шпігельберг. Оце справді олександрійське скигління¹.

Карл Моор. Прекрасна нагорода за кривавий піт, пролитою вами на полях боїв: ви тепер живете в гімназіях, і ваше безсмертя знехотя таскають, перев'язавши школярським ремінцем. Непогане відшкодування за ваші рани і кров — стати обгорткою для пряників у нюрнберзького крамаря або, в кращому разі, потрапити до рук французького драматурга, який поставить вас на ходулі і смикатиме за дротину. Ха-ха-ха.

Шпігельберг (п'є). Читай Йосифа, прошу тебе.

Карл Моор. Тьфу! Хай він западеться, недолугий вік кастратів, здатний тільки пережовувати події давніх часів та калічити коментарями і спотворювати в трагедіях героїв старовини. Сила його лона виснажилась, і тепер продовження роду людського доводиться допомагати пивними дріжджами.

Шпігельберг. Чаєм, брате, чаєм!

Карл Моор. Вони відгородились від своєї здорової природи всякими пошлыми умовностями, їм не вистачає духу спорожнити склянку, бо їм доводиться пити її за чиєсь здоров'я, — вони підлизуються до підмітальника, щоб він замовив за них сльозу перед його милістю, і присікуються до бідняка, якого їм нема чого боятися. Підносять себе до небес за влаштований ними обід і готові отруїти один одного за якийсь матрац, що його перехопили в них на аукціоні. Осуджують садукея², який недосить ретельно відвідує церкву, а самі перед вітварем лічать свої лихварські проценти, схиляють коліна, щоб пишніше розпустити свій шлейф, і не зводять очей з пастора, щоб добре роздивитись, як завитий у нього парик. Непритомніють, побачивши, як ріжуть гуся, і плещуть у долоні, коли їх конкурент вертається з біржі банкрутом. Як гаряче я тиснув їм руки: «Ще тільки один день!» Даремно! В боргову яму собаку! Благання! Клятви! Сльози! (Тупнувши ногою.) Стонадцять чортів!

Шпігельберг. І все це задля якихось двох-трьох тисяч паршивих дукатів...

Карл Моор. Ні, не сила думати про це! Чи ж втиснути мені своє тіло в корсет, чи ж зашнурувати законом волю! Закон примушує плазувати слимаком те, що повинно орлом літати. Закон не створив ще жодної великої людини, тоді як свобода породжує велетнів і великі крайності. Вони забираються в черево тирана, догоджають вередливому його шлункові і задихаються від

¹ Тобто дуже вчене скигління. Натяк на вчених так званої Олександрійської епохи (з III ст. до н. ери по IV ст. н. ери), що замість творчих наукових досліджень провадили класифікацію та коментування творів античної літератури і вславились своєю дріб'язковістю й педантизмом.

² Садукеї — релігійно-раціоналістична секта в стародавній Іудейі.

його вітрів. Ах, коли б то дух Армінія¹ ще тлів у попелі! Поставте мене на чолі війська з таких хлопців, як я, і Німеччина стане республікою, проти якої Рим і Спарта здаватимуться жіночими монастирями. (*Кидає шпагу на стіл і встає.*)

Шпигельберг (*схоплюється*). Браво! Бравісімо! Ти якраз нагадав мені один важливий пункт. Я шепну тобі дещо на вухо, Моор,— воно вже давно мене цікавить, а ти якраз підходяща для цього людина,— пий же, брате, пий! Що якби ми обернулися в євреїв і почали мову про іудейське царство?

Карл Моор (*регоче на все горло*). А! Тепер я бачу,— ти хочеш вивести з моди крайню плоть, бо циркульник уже позбавив тебе твоєї?

Шпигельберг. А, щоб тебе, шкуро ти ведмежа! Я й справді вже якимсь чудом наперед зазнав обрізання. Ну, скажи, хіба це не хитрий і не сміливий план? Ми розсилаємо маніфест на всі чотири сторони світу і всіх, хто не їсть свинини, закликаємо до Палестіни. Там я доводжу за допомогою переконливих документів, що Ірод-четверовласник² був моїм предком, і так далі. Оце буде перемога, хлопче, коли вони знову вийдуть на суходіл і заходяться заново відбудовувати Єрусалим! Тоді швиденько — геть турків з Азії, рубай кедри на Лівані³, будуй кораблі і давай цілим народом торгувати старими позументами та пряжками. Тим часом...

Карл Моор (*усміхаючись бере його за руку*). Годі, товаришу, пустувати.

Шпигельберг (*здивовано*). Тьфу! Чи не збираєшся ти розіграти роль блудного сина? Такий клопець, як ти, що шпагою надряпав на обличчях більше, ніж три канцеляристи напишуть протягом високосного року в книзі наказів! Чи не повинен я нагадати тобі про собачий похорон за першим розрядом? Ха-ха! Доведеться мені відновити в твоїй пам'яті власний твій образ,— це вдихне вогонь у твої жили, коли ніщо вже більше не дає тобі натхнення. Ти пам'ятаєш, як пани з магістрату⁴ підговорили підстрелити ногу твоєму собаці, а ти для реваншу оголосив наказом піст цілому місту? Всі глузували з твого рескрипту. Але ти, не давши маху, звелів скупити все м'ясо в цілому Лейпцігу, так що через вісім годин по всій окрузі не стало й кісточки, і риба по-

---

¹ Арміній, або Герман, — вождь старогерманського племені херусків. У спілці з іншими германськими племенами розбив римські легіони в Тевтобурзькому лісі (IX ст. н. ер).

² Четверовласниками (тетрархами) римляни називали правителів провінцій, поділених на чотири військово-адміністративні округи.

³ Ліван — гірське пасмо в Сирії, що колись славилось своїми кедровими лісами.

⁴ Магістрат — міське управління, що відало судово-адміністративними і податковими справами міста.

чала підніматися в ціні. Магістрат і городяни вирішили помститись. Ми швидко виступили, до тисячі семисот хлопців, з тобою на чолі, а за нами — і м'ясники, і кравці, і крамарі, і шинкарі, і цидульники, і всі цехи, і поклялись розгромити ціле місто, якщо у нас торкнуть хоч волосину на голові. Скінчилось так, як із стрільбою в Горнбергу¹, і вони ввіймали облизня. Ти скликаєш лікарів, аж цілий консиліум, і пропонуєш три дукати² тому, хто пропише собаці рецепт. Ми побоювались, що в цих панів вистачить гордості відмовитись, і вже умовлялись вдатися до насильства. Але в цьому не виникло потреби, — ці пани побилися між собою за три дукати і збили ціну до трьох шелягів; за одну годину було написано аж дванадцять рецептів, так що бідна тварина незабаром після того здохла.

Карл Моор. От падлюки!

Шпігельберг. Похоронна церемонія була обставлена з усією помпою, кантів³ на честь собаки було безліч, і ми, числом до тисячі, кожен з ліхтарем в одній руці і рапірою — в другій, пройшли через ціле місто, з дзвонами і брязкотом, до місця собачого поховання. Потім ми обжирались аж до самого світанку, а ти, подякувавши панам за сердечне співчуття, звелів продати решту м'яса за половину ціни. *Mort de ma vie!*⁴ Ми дивились тоді на тебе з такою ж повагою, як гарнізон завойованої фортеці на перемождця.

Карл Моор. І тобі не соромно цим вихвалитись? У тебе немає совісті навіть настільки, щоб посоромитись цих витівок?

Шпігельберг. Годі, годі! Ти більше не Моор. Пригадуєш, як сотні разів, із пляшкою в руці, ти кепкував зі свого старого скупердя і говорив — нехай собі скнарить і збирає, а ти зате матимеш, чим полоскати собі горло. Пригадуєш? А? Пригадуєш? Ах ти, безсовісний, жалюгідний хвалько! Це гсворилось по-молодецькому, по-дворянському, а тепер...

Карл Моор. Будь ти проклятий, що нагадуєш мені про це! Проклятий я, що говорив це! Але це було тільки під впливом винних парів, а серце моє не чуло, що молов язик.

Шпігельберг (хитає головою). Nil Nil Nil Цього не може бути. Неможливо, брате, щоб ти говорив серйозно. Скажи, братіку, чи не від злиднів у тебе такий настрої? Слухай, я роз-

---

¹ Розповідають, що жителі швабського міста Горнберг вийшли салютувати своєму герцогові, не взявши з собою пороху. Спогад про «горнберзьку стрілянину» став прислів'ям.

² Дукат — венеціанська золота монета, що згодом поширилась по всій Європі.

³ Каянти — віршовані пісні, які писали в XVI—XVII ст. на різні урочисті випадки.

⁴ Гнівний вигук, що означає приблизно: «Чорт забирай» (франц.).

кажу тобі випадок з моїх дитячих років. Біля мого дому був рів, щонайменше футів з вісім завширшки, і ми, хлопчак, бувало наввипередки намагаємось через нього перескочити. Але все даремно. Геп! — і ти вже скотився, а над тобою і свист, і регіт, і геть усього закидають сніжками. Біля мого дому сидів на цепу собака одного мисливця, презлюща тварина, — він бувало миттю вхопить за поділ кожне дівча, що, загавившись, підійде до нього надто близько. Ото була мені розвага — безперестану дражнити цього пса на всі лади, і я мало не вмирав зо сміху, коли це стерво на мене визвірялося і готове було кинутись на мене, якби тільки могло.

Що ж вийшло? Одного разу я знову його роздражнив і так сильно вперідив йому каменем у ребра, що він з люті зірвався з цепу — і прямо на мене. Я ж, мов блискавка, прожогом навтікача. Стонадцять чортів! А тут якраз проклятий рів. Що робити? Розлючений пес от-от вхопить мене за п'яти; я, не довго думаючи, розігнався — скік! — і вже на тому боці. Стрибок урятував мені життя, — ця тварюка на шматки б мене розірвала.

Карл Моор. Але до чого це?

Шпігельберг. Щоб ти бачив, як зростають сили в скрутну хвилину. Тому-то я ніколи не лякаюсь, коли діло до крайності доходить. Мужність зростає разом з небезпекою. Сили більшають під натиском. Доля, мабуть, хоче зробити з мене велику людину, завжди стаючи мені поперек дороги.

Карл Моор (роздратовано). Не знаю, навіщо нам ще мужність і де нам її неvistачило.

Шпігельберг. Он як? Отже, хай іде за вітром уся твоя обдарованість? Хочеш зарити свій талант? Чи не гадаєш ти, що твої лейпцігські витівки — верх людської винахідливості? Дай-но нам вийти у великий світ. Париж, Лондон! — от де можна заробити лямаса, назвавши кого-небудь чесною людиною. Душа радіє, коли ремесло застосовують так широко. Там-то надивуєшся, аж очі видивиш! Стривай-но, а от як підписи підробляти, шахраювати, граючи в кості, ламати замки і витрушувати потрухи із скринь — цього ти в Шпігельберга повчись! На першу-ліпшу шибеницю того каналію, який, маючи спритні руки, пропадав би з голоду.

Карл Моор (неуважливо). Як? Ти, мабуть, таки перегнав у цьому інших?

Шпігельберг. Здається, ти мені не довіряєш. Постривай, дай-но мені розійтися! — ти побачиш чудеса; твій мозочок перевернеться в голові, коли моя винахідливість, нарешті, розродиться. (Встає, із запалом.) Як усе прояснюється в мені! Великі думки мигтять у мене в душі! Велетенські плани шумують у моїй творчій уяві! Проклята сонливість (б'є себе по лобі), як вона сковувала досі мої сили, заслоняла перспективи і заважала моїм

намірам! Я, прокидаючись, відчуваю, хто я — ким я повинен стати!

Карл Моор. Дурень ти! Вино шумує в тебе в голові.

Шпігельберг (*усе більше запалюючись*). Шпігельберг, — гукатимуть тоді, — чи не чарівник ти, Шпігельберг? Шкода, що не став ти генералом¹, Шпігельберг, — скаже король, — ти загнав би австрійків у глухий кут. — Так, — чую я нарікання лікарів, — непростенна річ, що цей чолов'яга не вчився медицини, — він би винайшов новий порошок проти зобу. — Ах, чому камеральні науки² — не його фах, — зітхатимуть різні Сюллі³ по своїх кабінетах, — він би каміння обернув на луїдори⁴. І про Шпігельберга заговорять на Сході й на Заході, а ви, боягузи, ви, жаби, лишайтесь у бруді, тоді як Шпігельберг на крилах полетить у храм безсмертної слави.

Карл Моор. Щасливої дороги! Вилазь по стовпу ганьби на вершину слави. В тінь батьківських гаїв, в обійми моєї Амалії манить мене чиста радість. Ще минулого тижня в листі до батька я просив у нього прощення, і найменшої дрібнички від нього не погаїв, а де щирість — там і співчуття і допомога. Давай попросаємось, Моріце. Ми бачимось сьогодні востаннє. Пошта прибула. Батьківське прощення вже у мурах цього міста.

Входять Швейцгер, Грімм, Роллер, Шуфтерле і Рацман.

Роллер. Чи знаєте ви, що нас вистежують?

Грімм. Що нас кожної хвилини можуть затримати?

Карл Моор. Це мене не дивує. Хай буде, що буде! Не бачили ви Шварца? Він не говорив вам, що в нього є для мене лист?

Роллер. Він давно тебе шукає, — мабуть, щось є.

Карл Моор. Де ж він? Де, де? (*Поспішає йти.*)

Роллер. Зажди! Ми маємо зустрітися з ним тут. Ти тремтиш?

Карл Моор. Я не тремчу. Чого б я мав тремтіти? Товариші! Цей лист... Радійте ж зі мною! Я найщасливіша людина під сонцем, — чого б я мав тремтіти?

Входить Шварц.

¹ Перша дія «Розбійників» відбувається напередодні так званої Семилітньої війни (1756—1763 рр.) між Пруссією й Австрією.

² Камеральні науки — цикл адміністративних, економічних та фінансових знань, яких у XVIII ст. вимагали від урядовців управління так званим камеральним, тобто казенним майном у Німеччині.

³ Сюллі (1560—1641) — міністр фінансів французького короля Генріха IV.

⁴ Луїдор — старовинна французька золота монета.

Карл Моор (біжить йому назустріч). Брате! Брате! Лист! Лист!

Шварц (дає йому лист, який Моор швидко розпечатує). Що з тобою? Ти побілів, як стіна...

Карл Моор. Рука мого брата!

Шварц. Але що це з Шпігельбергом?

Грім. Хлопець збожеволів. Він так жестикулює, наче в нього хвороба святого Вітта¹.

Шуфтерле. У нього ум за розум зайшов. Мабуть, він складає вірші.

Рацман. Шпігельберг! Геї, Шпігельберг! Не чує, bestія.

Грім (трусить його). Хлопче! Ти мариш чи...

Шпігельберг (що весь час сидів у кутку кімнати, жестикулюючи так, ніби обмірковував якісь проекти, раптом дико схоплюється). La bourse ou la vie!². (Хапає за горло Швейцера, який спокійно відкидає його до стіни.)

Моор упускає листа і вибігає з кімнати. Всі схоплюються.

Роллер (услід йому). Моор! Куди ти, Моор! Що ти замислив?

Грім. Що з ним? Що з ним? Він блідий як мрець.

Швейцер. Гарні, мабуть, новини! Дай-но подивимось...

Роллер (піднімає з землі лист і читає). «Нещасний брате!» — Веселенький початок! — «Я мушу в коротких словах повідомити тебе, що надія твоя марна. Іди туди, — звелів переказати тобі батько, — куди ведуть тебе твої ганебні вчинки. Не сподівайся також, — говорить він, — виблагати коли-небудь прощення біля його ніг, якщо не виявиш готовності просидіти на хлібі й воді в найглибших підвалах його башт, аж поки твоє волосся виросте, як орлине пір'я, а нігті твої обернуться в пташині кігті. — Це його власні слова. Він наказує мені закінчити на цьому листі. Прощай навіки! Мені жаль тебе.

Франц фон-Моор».

Швейцер. Премилый братік! Що й казати! Цього каналію звуть Францом?

Шпігельберг (нишком підкрадаючись). Про хліб і воду йде мова? Чудове життя! Але я подбав про вас краще! Чи не говорив я, що мені доведеться кінець кінцем думати за всіх вас?

Швейцер. Що там меле ця бараняча голова? Цей віслюк береться думати за всіх нас?

¹ Хвороба, або танець, святого Вітта характеризується судорожними рухами голови і кінцівок тіла.

² Гаманець або життя (франц.).

Шпігельберг. Зайці ви всі, каліки, кривоногі собаки, якщо бракує вам сміливості зважитись на щось велике!

Роллер. Ну, хай ми й справді такі і ти маєш рацію, але чи допоможе нам вирватись із цього клятого становища те, на що ти хочеш зважитись? Допоможе?

Шпігельберг (з гордим сміхом). Бідолашний! Вирватись із цього становища? Ха-ха-ха! Вирватись із цього становища? А на щось мудріше твого наперстка розуму не вистачає? І з цим твоя шкапа трюхає до стайні? Шпігельберг був би сучий син, якби думав з цього починати. Героями, кажу тобі, це зробить вас, баронами, князями, богами!

Рацман. Чи не забагато це буде, з одного маху? Але ж це має бути карколомна робота, тут можна накласти головою.

Шпігельберг. Нічого тут не треба, крім мужності, бо все, що стосується винахідливості, я цілком беру на себе. Мужайся, Швейцер,— кажу я! — Мужайтесь, Роллер, Грімм, Рацман, Шуфтерле! Більше мужності!

Швейцер. Мужності? Якщо справа тільки в цьому, то мужності в мене вистачить, щоб босим пройти через ціле пекло.

Шуфтерле. Вистачить і в мене — з самим чортом зчепитися під шибеницею за бідного грішника.

Шпігельберг. Це мені до вподоби! Коли у вас справді є мужність, то хай хтось із вас вийде і скаже: він ще має що втратити і не все йому треба здобувати!

Шварц. Правду кажучи, є що втрачати, якби я схотів утратити те, що я маю ще придбати!

Рацман. Так, під три чорти! Є що й придбати, якби я схотів набувати те, що не можу втратити.

Шуфтерле. Якби мені довелося втратити те, в що я вдягнений, та й то набір, то завтра мені, мабуть, вже не було б що втрачати.

Шпігельберг. Отже (стає посеред них і говорить тоном закляття), якщо у ваших жилах ще лишилась хоч краплина геройської німецької крові,— ходім! Ми спустимось у богемські ліси, зберемо там ватагу розбійників і... Чого ви витріщились на мене? Ваша краплина мужності вже вся випарилась?

Роллер. Ти, звичайно, не перший шахрай, що дивиться поверх високої шибениці, не помічаючи її. А все ж... хіба є у нас який інший вибір?

Шпігельберг. Що? Вибір? Нема для вас вибору! Чи не хочете усі ви сісти в боргову в'язницю і муркотіти там гуртом, аж поки не засурмлять на страшний суд? Чи не хочете ви помучитись із заступом та мотикою задля шматка черствого хліба? Чи не хочете ви під чужими вікнами вимольовати жебрацькими співами нужденну милостиню? Чи, може, ви хотіли б завербува-

тися в солдати,— але це ще питання, чи викличуть довіру ваші обличчя,— і там наперед зазнати мук чистилища від жовчної причепливості самодура-капрала? Або в такт барабанові прогулюватися під свист шпіцрутенів¹? Або в галерному раю тягати на собі всю кузню Вулкана²? Дивіться, що вам вибрати,— оце все, з чого вам можна вибирати!

Р о л л е р. Шпігельберг почасти має рацію. Я теж складав деякі плани, але всі вони кінець кінцем зводяться до одного. А що,— міркував я,— якби ми засіли й усі разом накатали якийсь кишенькове видання, або альманах, або щось інше в цьому роді, або почали за гарні гроші писати рецензії, як це тепер увійшло в моду?

Ш у ф т е р л е. Туди його к кату! Це недалеко від моїх проєктів. Я вже й сам думав: а що якби ти став піетистом³ і почав би щотижня провадити напутливі бесіди?

Г р і м м. Попав у точку! А як з цього нічого не вийде, то — атеїстом! Ми могли б завдати такого чосу всім чотирьом евангелістам, що нашу книгу спалили б рукою ката, і тоді її враз би розхапали.

Р а ц м а н. Або піти в похід на французьку хворість,— я знаю одного лікаря, що збудував собі дім із чистої ртуті, як проголошує епіграма у нього на вхідних дверях.

Ш в е й ц е р (*встає і простягає Шпігельбергові руку*). Моїце, або ти велика людина, або жолудь знайшла сліпа свиня!

Ш в а р ц. Пречудові плани! Пристойні заняття! Які співзвучні один одному великі уми! Тепер тільки бракує, щоб ми стали бабами та звідницями або навіть почали торгувати своєю незайманістю.

Шпігельберг. Дурниці! дурниці! А що вам заважає об'єднати все це в одній особі? Мій план підносить вас набагато вище, до того ж ви матимете ще славу й безсмертя. Ех ви, бідолахи! Треба ж і про це подумати! І про посмертну славу, і про солодке почуття вічної пам'яті про тебе...

Р о л л е р. І про перше місце в списку чесних людей! Ти стаєш чудовим оратором, Шпігельберг, коли йдеться про те, щоб із чесною людиною зробити негідника. Але скажіть хто-небудь, куди це подівся Моор?

Шпігельберг. Ти кажеш «чесний»? Ти гадаєш, що тоді ти станеш менш чесним, ніж тепер? Що ж, по-твоему, означає

---

¹ Шпіцрутени — довге, гнучке пруття, яким били солдатів, проганяючи їх крізь стрій.

² Вулкан — бог вогню й ковальства у стародавніх римлян. «Кузня Вулкана» — тут «каторжні кайдани».

³ Піетист — удавано благочестива людина, ханжа.

бути чесним? Допомогати багатим скнарам скидати з шиї третину їх турбот, які тільки позбавляють їх золотого сну, пускати в обіг цвіллю вкриті гроші, відновлювати майнову рівновагу,— одним словом, повертати золотий вік, позбавляти господа бога деяких надокучливих нахлібників, зберігаючи дорогий час, війну, чуму і лікарів,— бачиш, що, по-моєму, значить бути чесним, що значить бути гідним знаряддям в руках провидіння! І притому кожен шматок печені ковтати з утішною думкою: це тобі здобули твої хитрощі, твоя лев'яча мужність, твої безсонні ночі... Від усіх, від малого до великого, пошану мати...

Р о л л е р. І, нарешті, ще живим піднестися на небо і, незважаючи на бурю й вітер, незважаючи на ненажерливий шлунок старого прадіда-часу, гоїдатися поміж сонцем, місяцем і нерухомими зорями — там, де нерозумні птахи небесні, охоплені благородним прагненням, виспівують свої небесні концерти і хвостаті ангели збираються на свій священний синедріон¹? Чи ж не правда?.. І в той час як монархів і сильних світу цього точитимуть міль і черв, бути удостоєним честі приймати візити царственого Юпітерового птаха²?.. Моріце, Моріце! Моріце! Стережись, стережись триногого звіра³!

Ш п і г е л ь б е р г. І це тебе лякає, заяча твоя душа? Скільки великих геніїв, які могли б увесь світ перебудувати, згнили на шкуродерні, і хіба не говорять про такого генія віками і тисячоліттями, тоді як немало королів і курфюрстів⁴ зовсім не згадували б в історії, коли б історіограф не боявся прогалини в родоводі і коли б його книга не набувала через це кількох зайвих сторінок in octavo⁵, за які видавець платить йому готівкою. А якщо подорожній і побачить, як тебе хитає вітром туди й сюди,— «Видно, в нього не клоччя було в голові»,— пробурчить собі в бороду і зітхне про важкі часи.

Ш в е й ц е р (ляскає його по плечу). Чудово, Шпігельберг! Чудово! Якого ж чорта ви тут стоїте й вагаєтесь?

Ш в а р ц. І якби це навіть називалось проституцією, то що з того? Хіба не можна на всякий випадок завжди носити з собою порошок, який нишком спровадить кожного за Ахерон⁶, де жодний півень про це й не кукурікне? Ні, брате Моріце, твій план не поганий. Те саме говорить і мій катехізис.

¹ Синедріон — верховна рада й суд у стародавній Іудеї.

² «Юпітерів птах» — орел. Юпітер — батько богів у римській міфології.

³ Триногий звір — шибениця.

⁴ Курфюрст — титул найзначніших князів у Німеччині, що існував до кінця XVIII ст.

⁵ На восьму частину аркуша.

⁶ Ахерон — ріка скорботи в грецькій міфології, через яку повинні переправлятися в підземне царство душі померлих.

Шуфтерле. Грім і блискавка! І мій не менше. Шпігельберг, ти мене завербував!

Рацман. Ти, як новий Орфей¹, приспав своєю музикою виючого звіра — моє сумління. Бери мене всього, який я є!

Грім м. Si omnes consentiunt ego non dissentio². Зауважте, без коми. В голові у мене цілий аукціон: пієтисти... дурисвіти... рецензенти і шахраї. Хто більше дасть, той мене й матиме. Ось моя рука, Моріце!

Роллер. І ти теж, Швейцер? (Подає Шпігельбергові праву руку.) Отже, я віддаю душу в заставу чортові.

Шпігельберг. А ім'я — зорям! Що з того, куди піде наша душа, коли цілі юрми висланих наперед кур'ерів сповістять про наше прибуття і всі дияволи приборуться по-святковому, струсять з вій тисячолітню сажу, і міради рогатих голів повисуються з димуючих жерл своїх сірчаних печей, щоб поглянути на наш в'їзд. Товариші! (Схоплюється.) Швидше, товариші! Що в світі може зрівнятися з цим п'яним захватом? Ходім, товариші!

Роллер. Тихше, тихше! Куди? Адже й звірові треба мати голову, хлоп'ята!

Шпігельберг (в'їдливо). Що там проповідує це вайло? Хіба не було вже голови, коли ще жодна частина тіла не ворухилась? За мною, товариші!

Роллер. Спокійно, кажу я. Повинна й свобода мати свого господаря. Без голови загинули Рим і Спарта.

Шпігельберг (поступливо). Так, стривайте... Роллер діло говорить. І це повинна бути світла голова. Розумієте? Це мусить бути тонка, політична голова. Так, коли я тільки подумаю, чим ви були годину тому і чим стали тепер, завдяки одній щасливій думці... Так, звичайно, вам потрібна голова... Ну, а той, кому спало таке на думку, — скажіть, хіба він не світла політична голова?

Роллер. Якби можна було сподіватися... мріяти... Але я боюсь, що він на це не пристане.

Шпігельберг. Чому? Кажіть сміливіше, друже! Хоч як важко керувати кораблем, що змагається проти вітру, хоч який важкий тягар корони... Кажіть відважно, Роллер! Може, він і погодиться.

Роллер. І все пропаде, якщо він не погодиться. Без Моора — ми тіло без душі.

¹ Орфей — міфічний співець у стародавній Греції, що своїм співом рухав скелі й дерева, приборкував диких звірів.

² «Якщо всі згодні, то я не заперечую». Грім додає: «Зауважте, без коми», бо після «поп» можна поставити кому, і тоді фраза матиме протилежний зміст: «Якщо всі згодні, то я ні, заперечую».

Шпігельберг (з досадою відходить від нього). Бовдур!

Моор (входить страшенно схвилюваний, збуджено бігає по кімнаті і говорить сам до себе). Люди, люди! Брехливе, лицемірне кодро крокодиляче! Їх сльози — вода! Їх серця — залізо! В уста — цілушки! В груди — мечі! Леви й леопарди годують своїх дитинчат, ворони носять падло своїм пташенятам, а він, він... Злобу терпіти я навчився, можу всміхатися, коли найлютіший ворог мій п'є за моє здоров'я кров мого ж власного серця; але коли кровна любов стає зрадницею, коли батьківська любов обертається в мегеру¹, — о, тоді запалай вогнем, мужня стриманосте, обернися в тигра, лагідне ягнятко, і кожна жилка нехай налеться лютюю й загибеллю!

Роллер. Слухай, Моор! Як ти вважаєш? Адже розбійником жити краще, ніж сидіти на хлібі й воді в темнім підземеллі?

Карл Моор. Чому цей дух не вселився в тигра, що оскаженило рве своїми іклами людське тіло? Хіба це батьківська вірність? Хіба це любов за любов? Я готовий ведмедем стати і нацькувати всіх ведмедів півночі на плем'я убійників. Цілковите каяття — і ніякого милосердя! О, я готовий отруїти океан, щоб з усіх джерел вони пили смерть! Довірлива, непохитна надія — і ніякого жалю!

Роллер. То послухай-но, Моор, що я тобі скажу.

Карл Моор. Це неймовірно, це сон, це якась омана... Таке зворушливе благання, такий живий опис страждань і слізного каяття! — дикий звір, і той відчув би жаль, камінь, і той пролив би сльози, а проте... Це вважали б за злісний пасквіль на весь рід людський, якби розказати, а проте... проте... О, якби міг я суремним звуком підняти на повстання всю природу, — повітря, землю й море повести в бій на це гієнське кодро!

Грім. Послухай же, послухай! Від люті ти нічого вже не чуєш.

Карл Моор. Геть, геть від мене! Чи не людина — твоє ім'я? Чи не жінка тебе породила? Геть з моїх очей, ти, що маєш вигляд людини! Я так невимовно любив його! Жоден син так не любив! Я б тисячу разів життя своє за нього... (Люто тупає ногою.) Ха! Хто дасть мені в руки меч, щоб пекучих ран завдати цьому гадючому племені! Хто мені скаже, як влучити в самісіньке серце його життя, розшматувати, знищити його, — той буде моїм другом, моїм ангелом, моїм богом, я готовий молитися на нього!

Роллер. Саме такими друзями ми і хочемо стати, тільки вислухай нас!

---

¹ Мегера — одна з трьох богинь помсти в старогрецькій міфології. Мегерою взагалі називають лиху, сварливу жінку.

Шварц. Ходім з нами в богемські ліси. Ми хочемо зібрати ватагу розбійників, а ти...

Моор дивиться на нього нерухомо.

Швейцер. Ти будеш нашим отаманом! Ти мусиш бути нашим отаманом!

Шпігельберг (розлючений кидається в крісло). Раби і боягузи!

Карл Моор. Хто навів тобі ці слова? Послухай, хлопче! (Хапає Шварца за комір.) Не з своєї ж людської душі ти їх видобув! Хто навів тобі ці слова? Так, клянусь тисячоручою смертю! Ми зробимо це! Ми мусимо це зробити! Це думка, гідна побожного схиляння! Розбійники і вбивці! Клянусь душею, я ваш отаман!

Усі (голосно вигукують). Хай живе отаман!

Шпігельберг (схопившись, про себе). Поки я не спроваджу його на той світ!

Карл Моор. Наче полуда спадає з моїх очей! Який дурний я був, що поривався назад у клітку! Мій дух прагне подвигів, душа — свободи. Убивці, розбійники — цими словами закон кинуту мені під ноги... Люди сховали від мене людство, коли я волав до людства. Тож геть від мене, співчуття й людське милосердя! У мене немає більше батька, немає більш любові, — хай кров і смерть навчать мене забути все, що колись було у мене дорогого! Ходім, ходім! О, я влаштую собі жахливу розвагу... Так і буде — я ваш отаман! І щастя тому з вас, хто палитиме якнайлютіше, вбиватиме якнайжахливіше, бо — істинно кажу вам — він буде нагороджений по-царськи... Станьте ж усі навколо мене і кляніться мені кожен на вірність і слухняність до самої смерті. Кляніться мені в цьому своєю чоловічою правцею!

Усі (подають йому руки). Клянемося тобі на вірність і слухняність до самої смерті!

Карл Моор. А я оцією чоловічою правцею даю вам клятву вірно й стійко залишатись вашим отаманом до самої смерті! Хай ця рука трупом покладе кожного, хто виявить боягузтво чи сумнів або відступить! І хай те саме вчинить зі мною кожен з вас, якщо я коли-небудь порушу свою клятву! Чи ви задоволені?

Шпігельберг несамовито бігає вперед і назад.

Усі (підкидаючи вгору капелюхи). Ми задоволені!

Карл Моор. Ну, то ходімо! Не бійтесь ні смерті, ні небезпеки, — нами керує доля невблаганна. Кожного настигне кінець кінцем його день — чи то на м'яких пуховиках, чи в розпалі жор-

стокого бою, чи на очах у всіх — на шибениці або на колесі!¹
Щось одне з цього — наша доля!

Виходять.

Шпигельберг (*дивиться їм услід, після деякої паузи*).
Твій реєстр неповний. Ти пропустив отруту. (*Виходить*.)

ЯВА ТРЕТЯ

У замку Моорів. Кімната Амалії.

Франц. Амалія.

Франц. Ти відвертаєшся, Амаліє? Невже я вартий меншої уваги, ніж той, кого прокляв батько?

Амалія. Геть!.. О велелюбний, милосердий батько, який віддає свого сина в жертву вовкам і виродкам! Сам утішається вдома солодкими дорогими винами і ніжить своє дряхле тіло на пухових подушках, у той час як його великий, прекрасний син поневіряється в злиднях.— Майте сором, недолюдки! Майте сором, драконові душі, ганьба цілого людства!.. Свого єдиного сина!..

Франц. Я думав, у нього їх двоє.

Амалія. Авжеж, він вартий мати таких синів, як ти. На смертному ложі марно простягатиме він німі руки до свого Карла і з жахом відсахнеться, доторкнувшись до холодної, як лід, руки Франца... О, як солодко, як невимовно солодко прийняти проклин від твого батька! Скажи, Франце, добра братня душе, що треба зробити, щоб здобути його прокляття?

Франц. Ти мариш, моя люба, мені жаль тебе.

Амалія. О, прошу тебе... Тобі жаль твого брата?.. Ні, недолюдку, ти ненавидиш його! Адже ти й мене ненавидиш?

Франц. Я люблю тебе, Амаліє, як самого себе!

Амалія. Якщо ти мене любиш, то не відмовиш в одному проханні?

Франц. Ніколи, ніколи, якщо воно не більше мого життя.

Амалія. О, якщо так!.. Одне прохання, яке ти так легко, так охоче виконаєш... (*Гордо*.) Зненавидь мене! Я вся паленію від сорому, коли, думаючи про Карла, раптом згадую, що ти ще не зненавидів мене. Ти обіцяєш мені це? Тепер іди, облиши мене,— мені так приємно бути самій!

Франц. Чарівна мрійнице! Як дивує мене твоє лагідне, повне любові серце. (*Торкаючись її грудей*.) Тут, тут панував Карл,

¹ Колесування — один з найстрашніших видів катування, коли злочинцеві ламали руки й ноги, прив'язавши його до особливо влаштованого колеса.

як божество в своєму храмі; Карл стояв перед тобою наяву, Карл володів твоїми снами; тобі здавалося, ніби весь світ зливається в ньому одному, ним єдиним звучить, у ньому єдиному відбивається.

Амалія (схвильовано). Так, признаюсь, це правда. Вам, варварам, на злість я перед цілим світом признаюсь — я люблю його!

Франц. Не по-людському! Жорстоко! Так відплатити за таку любов! Забути ту...

Амалія (схопившись). Як, мене забути?

Франц. Чи не надягнула ти йому перстень на палець? Діамантовий перстень, на запоруку твоєї вірності! — Але, звичайно, чи може встояти юнак перед принадами повії? Хто його за це осудить, коли він вже не мав що віддати, і хіба не заплатила вона йому з лихвою своїми ласками та обіймами?

Амалія (спалахнувши). Мій перстень — повії?

Франц. Фе, яка це ганьба! Але добре, коли б тільки це! — Перстень, хоч би який він був дорогий, все ж можна знов придбати в якогось єврея... Може, йому не сподобалась робота, може, він виміняв його на кращий.

Амалія (гнівно). Але ж це мій перстень? Я кажу: мій перстень?

Франц. Який же інший, Амаліє? О, така дорогоцінність, і на моему пальці... і від Амалії!.. Сама смерть не зняла б його звідси. Чи не правда, Амаліє, — не коштовний діамант, не майстерність ювеліра — кохання, ось що надає йому ціни. Ти плачеш, люба дитино? Горе тому, хто викликає ці безцінні краплини з таких небесних очей! Ах, якби ти знала все, бачила його самого, бачила його в такому вигляді!

Амалія. Як? В якому вигляді, потворо?

Франц. Тихше, тихше, ангельська душе, не питай мене нічого! (Наче про себе, але голосно.) Якби принаймні була завіса, щоб ховати від очей світу цей мерзенний порок! Але ось він страшливо дивиться на вас із жовтих, синюватих кругів під очима; ось він зраджує себе мертвотною блідістю обличчя з запалими щоками і потворно випнутими вилицями... ось він глухо бубонить беззвучним зірванням голосом... ось він усім своїм виглядом жахливо голосно заявляє про себе, тремтячи й похитуючись, висхлий, як скелет... ось він проникає аж до самих кісток і надламує животворні сили юності... ось він слизить з лоба, щок, з рота і з усієї поверхні тіла гноїстою, їдкою піною огидної прокази і гніздить в мерзенних сховищах скотинячого сорому. — Тьфу! Тьфу! Мене аж нудить... Ніс, очі, вуха — все труситься... Ти пам'ятаєш, Амаліє, того нещасного, що в нашій богадільні вихаркував, заходячись кашлем, усю свою душу? Здавалося, сама соромливість заплющувала перед ним свої зняковілі очі... Ти жалісливо над

ним уболівала. Виклич знову цей образ у своїй душі — і перед тобою буде Карл!.. Його цілунки — чума, його губи отрують твої уста!

Амалія (*дає йому лясаса*). Наклепник безсоромний!

Франц. Тебе жахає такий Карл? Тобі гидко вже від цієї блідої картини? Іди ж поглянь сама на свого прекрасного, ангело-подібного, божественного Карла! Іди упийся бальзамом його дихання, дай отруїти себе запахом амброзії, що випаровує з його пащі! Від самого тільки подиху з його рота ти поринеш у те чорне, схоже на смерть, запаморочення, до якого призводить запах гнилого падла та вигляд укритого трупами поля бою.

Амалія відвертається.

Який порив кохання! Яка насолода в обіймах!.. Але хіба справедливо осуджувати людину за її непоказну зовнішність? Адже й в недолугому тілі каліки Езопа¹ може сяяти, як рубін у твані, велика, гідна кохання душа. (*Злісно усміхається.*) Навіть на поприщених губах кохання може... Правда, якщо порок розхитує також і силу характеру, якщо з незайманістю зникає й добродішність, як відлітає аромат зів'ялої троянди... якщо разом з тілом і дух стає калікою...

Амалія (*весело схопившись*). О, Карл! Я знов пізнаю тебе! Ти все той самий! Той самий! Все це неправда! — Хіба ти, лиходію, не знаєш, що з Карлом цього не може трапитись?

Франц стоїть деякий час у глибокому замисленні, потім раптом повертається, щоб іти.

Куди так поспішаєш? Тікаєш від свого власного сорому?

Франц (*затуливши обличчя руками*). Пустити мене! Пустити мене... дати волю сльозам... Жорстокий батько! Кращого із своїх синів віддати в поживу нещастям, ганебному оточенню... Пустити мене, Амаліє! Я кинусь йому в ноги, навколішках благатиму його, щоб він на мене, на самого мене переклав свої прокльони... Лише мене позбавив спадщини... мене... мою кров... мое життя... все...

Амалія (*кидається йому на груди*). Брате мого Карла! Милый, любий Франце!

Франц. О Амаліє! Як я люблю тебе за цю непохитну вірність моему братові! Пробач, що я посмів так жорстоко випробувати твою любов! Як прекрасно виправдала ти мої надії! Ці сльози, ці зітхання, це небесне обурення... вони й до мене, до мене... Наші душі були такі співзвучні.

Амалія. О ні, цього ніколи не було!

¹ Езоп (VI ст. до н. ери) — славетний грецький байкар-раб, що, за переказами, був горбатий і дуже негарний з лица.

Франц. Ах, вони так гармоніювали, що я завжди думав — ми повинні були б народитися близнятами! І якби не нещасна зовнішня різниця, від якої Карл, на жаль, багато втратив би, нас десятки разів змішували б одного з одним. Ти точнісінький Карл, — не раз говорив я самому собі, — ти його луна, його образ і подоба!

Амалія *(хитає головою)*. Ні, ні, клянусь непорочним світлом небесним! Ні єдиної риски від нього, ні єдиної іскорки його почувань...

Франц. Так само цілком схожі і наші вдачі... Троянда була його улюбленою квіткою... яка інша квітка була для мене кращою від троянди? Він невимовно любив музику — і ви свідки, о зорі! як часто в мертвій тиші ночі ви підслухували мене за клавісином, коли все навколо мене поринало в пітьму й дрімоту... І як ти ще можеш сумніватись, Амаліє, коли наша любов зійшлася в одній довершеній істоті, а якщо любов одна, то як же можуть родитись різними її діти?

Амалія дивиться на нього здивовано.

Був тихий, ясний вечір, останній перед його від'їздом у Лейпціг, коли він повів мене в ту альтанку, де ви так часто сиділи в мріях кохання. Ми довго мовчали... Нарешті, він схопив мене за руку і тихо сказав із сльозами на очах: «Я залишаю Амалію... Не знаю чому... але передчуваю, що це навіки... Не покидай її, брате!.. будь їй другом... її Карлом... якщо Карл... більше... не повернеться...» *(Падає перед нею навколішки і палко цілує їй руку.)* Ніколи, ніколи, ніколи він не повернеться, а я дав йому священну клятву!

Амалія *(відсахнувшись від нього)*. Зраднику, ловлю тебе на слові! В цій самій альтанці він закликав мене не любити іншого... якщо йому судилося вмерти... Бачиш, який безбожний, який огидний ти... Геть з моїх очей!

Франц. Ти не знаєш мене, Амаліє, ти зовсім мене не знаєш!

Амалія. О, я знаю тебе! Тепер я тебе знаю! І ти хотів бути схожим на нього? І він міг перед тобою плакати за мною! Перед тобою? Та він швидше написав би моє ім'я на стовпі ганьби! Геть зараз же!

Франц. Ти ображаєш мене!

Амалія. Геть, кажу тобі! Ти вкрав у мене дорогоцінну годину, — хай буде вона вирахована з твого життя.

Франц. Ти ненавидиш мене.

Амалія. Я зневажаю тебе, геть!

Франц *(тупнувши ногою)*. Стривай же! Ти ще затремтиш передо мною! Відкинути мене заради жebraка? *(Розлючений виходить.)*

Амалія. Іди, негіднику! — Тепер я знов із Карлом... Жебрака,— сказав він? Значить, світ перевернувся: жебраки стали королями, а королі — жебраками! Лахміття, що на ньому, я на пурпур помазанників¹ не проміняла б... Його погляд, з яким він милостині просить, це величний, царствений погляд,— цей погляд нищить пишноту, помпезність, триумфи сильних і багатих! Геть ці суетні оздоби! (*Зриває з шиї перли.*) Хай буде проклято те золото, і срібло, і самоцвіти, що ви на собі носите, сильні і багаті! Хай будуть прокляті ваші розкішні бенкети, ваші втіхи на м'яких ложах насолоди!.. Карле! Карле! Тепер я гідна тебе... (*Виходить.*)

---

¹ Пурпур помазанників — дорогоцінна тканина, фарбована темнобагровою фарбою, яку за античних часів добували з пурпурового слимака. Помазанниками божими іменували себе царі, над якими при вступі їх на царювання відбувався спеціальний обряд миропомазання.

ДІЯ ДРУГА

ЯВА ПЕРША

Франц фон-Моор, замислений, сидить у своїй кімнаті.

Франц. Це тягнеться надто довго... Лікар вважає, що він видужає. Життя старого — це ціла вічність! — Передо мною був би тепер вільний, рівний шлях, якби не цей досадний живучий шматок м'яса, що перепиняє мені дорогу до моїх скарбів, немов казковий пес підземний.

Невже мої плани повинні схилитись під залізним ярмом механізму? Невже моему духові, що так високо ширяє, дозволити прикувати себе до повільного, мов у слимака, руху матерії? Погасити світло, яке й без того ледве блимає завдяки останнім краплинам масла, — ото й по всьому!.. І все-таки мені не хотілося б робити цього самому, щоб не було поговору. Мені хотілося б не вбити його, а прискорити його кінець. Я хотів би зробити це як умілий лікар, тільки навпаки... Не заважати природі якимись перешкодами, а допомогти їй швидше довершити свою власну путь. Адже можемо ми справді створювати умови для продовження життя, чому ж не могли б ми його й скорочувати?

Філософи і медики вчать мене, що душевні настрої точно відповідають рухові тілесної машини. Подагричні відчуття раз у раз супроводяться розладом механічних функцій... пристрасті підточують життєву силу... перевтомлений дух пригинає до землі свою тілесну оселю... Як же тепер? Хто зуміє вирівняти для смерті цю непроторену путь у замок життя? Руїнувати тіло, впливаючи на дух... Ха-ха! Оригінальний задум!.. Хто б це міг його виконати?.. Неперевершений задум! Подумайно про це, Моор!.. Це було б мистецтво, варте того, щоб мати тебе своїм винахідником. Адже довели змішування отрут майже до ступеня справжньої науки і шляхом дослідів примусили при-

роду виявити свої межі, так що тепер за кілька років наперед вираховують биття серця і кажуть пульсові: от досі — не далі ¹!.. Чому ж і тут не спробувати своїх сил?

Але як мені взятися до справи, щоб порушити цю солодку, мирну згоду душі з її тілом? Якого роду почуття слід мені обрати? Яке з них найжорстокіше поб'є квіт життя? Гнів? — Цей зажерливий вовк надто швидко насичується... Турбота? — Цей хробак точить нас надто повільно... Журба? — Ця гадюка повзе надто ліниво... Страх? — Надія не дає йому цілком охопити людину... Як? Невже оце й усі кати людства? Невже арсенал смерті так швидко вичерпався? (*У глибокій задумі.*) Як?.. Ну?.. Що?.. Ні?.. Ха! (*Схопившись.*) Переляк! На що тільки не здатний переляк! Що можуть розум, релігія проти крижаних обіймів цього велетня? І все-таки... Якщо він витримає й цю бурю? Якщо він... О, тоді прийди мені на допомогу ти, ж а л ю, і ти к а я т т я, пекельна Евменідо ², змія гризуча, що весь час переживуєш свою їжу і пожираєш власні нечистоти, — ви, що вічно все руйнуєте і вічно відтворюєте свою отруту! І ти, виюче с а м о о б в и н у в а ч е н н я, що спустошуєш свій власний дім і гризеш свою власну матір. Прийдіть і ви мені на допомогу, благодійні граці ³ — м и н у л е з лагідним усміхом, і ти, квітуче м а й б у т н е з переповненим рогом достатку! Покажіть йому в своєму дзеркалі небесні радощі, в той час як ваші окрилені ніжки зникатимуть з його пожадливих обіймів. — Так обрушусь я, завдаючи удар за ударом, насилаючи грозу за грозою, на це кволе життя, поки цю зграю фурій не завершить розпач! Перемога! Перемога! План готовий... небувало важкий і майстерний, надійний, певний, — адже (*глузливо*) ніж анатома не знайде й сліду рани або розідаючої дії отрути. (*Рішуче.*) Отже, до діла!

Входить Герман.

Al Deus ex machina ⁴! Герман!

Герман. Готовий до послуг, ласкавий паничу!

Франц (*подає йому руку*). Ти не робиш їх людині не-вдячній.

¹ Кажуть, що одна жінка в Парижі систематичними дослідями з отруйними порошками досягла такого уміння, що могла наперед визначити з приблизною точністю далекий день смерті. Ганьба нашим лікарям, яких ця жінка посоромила в умінні ставити прогнози! (*Примітка Шіллера*).

² Евменіди у грецькій міфології — богині прокльону, помсти і кари. Тут під Евменідою треба розуміти муки нечистого сумління.

³ Грації, або х а р и т и, в старогрецькій міфології — богині краси і радості.

⁴ «Бог з машини» (*лат.*) У грецьких і римських трагедіях бог несподівано з'являвся на сцені з допомогою захованої за лаштунками машини і розв'язував дію. Звідси — несподівана, але вчасна, доречна поява когось або чогось.

Герман. Я знаю це з досвіду.

Франц. Ти скоро ще більше одержиш... скоро, Германе!.. Мені треба дещо сказати тобі, Германе.

Герман. Я весь перетворився на слух.

Франц. Я знаю тебе, ти хлопець рішучий,— солдатське серце... Скривдити себе ти не даси! Мій батько дуже образив тебе, Германе!

Герман. Хай мене чорти візьмуть, якщо я забуду це!

Франц. Оце голос мужа! Помста личить мужньому серцю. Ти мені до вподоби, Германе. Візьми цей гаманець, Германе. Він був би важчий, якби я був тут господарем.

Герман. Це моє незмінне бажання, ласкавий паничу. Дякую вам.

Франц. Справді, Германе? Ти справді хотів би, щоб я став тут володарем? Але в мого батька лев'ячі сили, до того ж я молодший син.

Герман. Я бажав би, щоб ви були старшим сином і щоб ваш батько мав сили сухотної дівчини.

Франц. Ха! А як би тоді нагородив тебе цей старший син! Як старався б він підняти тебе до світла з цього недостойного бруду, що так мало відповідає твоїй душі і твоему дворянському походженню! Ти увесь, отак як ти є, ходив би у мене в золоті і мчав би по вулицях четвернею коней,— далєбі, так воно й було б!.. Але я не пам'ятаю, що я хотів тобі сказати... Ти вже забув панну фон-Едельрейх, Германе?

Герман. Громе небесний! Навіщо ви нагадуєте мені про неї?

Франц. Мій брат відбив її у тебе.

Герман. Він за це поплатиться!

Франц. Вона піднесла тобі кабака. Здається, він навіть спустив тебе зі сходів.

Герман. За це я зіпхну його в пекло.

Франц. Він казав, що всі шепочуть один одному на вухо, ніби тебе змайстровано нашвидку, між печенею й хрином, ніби твій батько не міг глянути на тебе без того, щоб не вдарити себе в груди і не зітхнути: «Боже, будь милостивий до мене, грішного!»

Герман (несамовито). Грім і блискавка! Замовкніть!

Франц. Він радив тобі продати з аукціону твою дворянську грамоту і за ці гроші заштопати собі панчохи.

Герман. Стонадцять чортів! Я видряпаю йому очі!

Франц. Як? Ти гніваєшся? До чого цей гнів? Що ти можеш йому лихого заподіяти? Що може щур зробити проти лева? Твоя лють тільки підсолодить його тріумф. Тобі нічого не лишається, як тільки зубами скреготати і зганяти злість на черствому хлібі.

Герман (тупає ногою). Я його зітру на порох.

Франц (ляскає його по плечу). Сором, Германе! Ти ж дворянин. Тобі не личить терпіти таку зневагу. Ти не повинен відступати від дівчини — ні, нізачо в світі, Германе! Грім і блискавка! Я б на все пішов, бувши на твоєму місці.

Герман. Я не заспокоюсь, поки того й другого не спроваджу на той світ.

Франц. Не так бурхливо, Германе! Підійди ближче... Ама-лія повинна бути твоєю!

Герман. Повинна, хоч би й дияволові наперекір! Повинна бути моєю!

Франц. Ти повинен її мати, кажу тобі, до того ж з моїх рук. Підійди ближче, кажу тобі... Ти, мабуть, не знаєш, що Карл, так би мовити, позбавлений спадщини?

Герман (підходить ближче). Не може бути! Вперше чую про це.

Франц. Заспокойся і слухай далі! Іншим разом я розкажу тобі про це докладніше... Так, кажу тобі, ось уже майже рік, як він, можна сказати, вигнаний. Але старий вже починає каятися в своїй поспішності, на яку він зважився (сміється), сподіваюсь, не з своєї власної охоти. Та й ця Едельрейх щодня пристає до нього з своїми докорами і скаргами. Рано чи пізно він накаже шукати його по всьому білому світу — і попрощайся тоді з нею, Германе, якщо він його знайде! Тоді відчиняй йому шанобливо дверцята карети, коли він поїде з нею до церкви на вінчання.

Герман. Я задушу його біля розп'яття!

Франц. Потім батько передасть йому право на володіння, а сам житиме на покої в одному із своїх замків. І от — кермо в руках у цього гордого паливоди, і от він сміється із своїх заздрісників і ненависників, а я, що хотів зробити з тебе поважну, значну людину, я сам, Германе, повинен буду низько кланятись біля його порога...

Герман (з запалом). Ні, як правда те, що я звусь Германом, цього не буде! Якщо у мене в голові є хоч іскорка розуму — цього не буде!

Франц. Чи не ти станеш цьому на заваді? Він і тобі, мій любий Германе, дасть відчутти свій батіг, плюватиме тобі в обличчя, коли ти стрінешся йому на вулиці, і горе тобі, якщо ти притому знижеш плечима або скривиш рота... Бачиш, як стоїть справа з твоїм сватанням до Амалії, з твоїми планами на майбутнє і сподіваннями.

Герман. Скажіть же, що мені робити?

Франц. Слухай, Германе! Щоб ти бачив, як близько я беру до серця твою долю, як справжній друг твій... іди переодягнись... стань зовсім невпізнаним, прийди до старого і скажи, що ти йдеш прямо з Богемії, що ти разом з моїм братом брав участь

у битві під Прагою і бачив, як він віддав богові душу на полі бою.

Герман. Чи мені ж повірять?

Франц. Ого! Про це вже дозволь мені подбати! Візьми цей пакет. Ти знайдеш тут докладні пояснення для себе. І, крім того, документи, які і сам втілений сумнів можуть переконати... А тепер забирайся звідси, тільки непомітно! Вийди задніми дверима на подвір'я, перескоч через садовий мур... Розв'язку цієї трагікомедії полиш на мене!

Герман. А розв'язка буде: «Vivat¹ наш новий господар — Франціск фон-Моор!»

Франц (поляскує його по щоці). Який ти догадливий! Бачиш, таким способом ми зразу й швидко досягнемо всіх своїх цілей. Амалія втратить всяку надію на нього. Старий припише смерть сина собі, а він уже й так нездужає, а щоб напівзруйнована будівля завалилась — не треба землетрусу. Цієї звістки він не переживе. Тоді я — єдиний його син... Амалія втрачає свою опору і стає іграшкою в моїх руках. І ти легко можеш собі уявити... Словом, все піде за нашим бажанням... Але ти не повинен брати своє слово назад.

Герман. Що ви? (Радіючи.) Швидше куля полетить назад і розворушить тельбухи стрільцеві... Здайтеся на мене! Дозвольте мені тільки діяти. Прощайте!

Франц (кричить йому навздогін). Урожай буде твій, любий Германе! (Сам.) Коли віл зведе весь хліб до клуні, йому доводиться задовольнитися сіном. Скотарку тобі, а не Амалію! (Виходить.)

ЯВА ДРУГА

Спочивальня старого Моора.

Старий Моор спить у кріслі. Амалія.

Амалія (підходить навшпиньки). Тихо, тихо! Він дремає. (Стає перед сплячим.) Який прекрасний, який величний... Такими святих малюють... Ні, я не можу на тебе гніватись! Вкрити свиниою чоло, не можу я на тебе гніватись! Спочивай спокійно і радісно прокинься, — я одна піду назустріч стражданню.

Старий Моор (крізь сон). Сину мій! Сину мій! Сину мій!

Амалія (хапає його за руку). Тсс... тсс!.. Він сина бачить уві сні.

Старий Моор. Це ти? Справді ти? Як ти змарнів! Не дивись на мене такими сумними очима! Мені й без того важко.

Амалія (будить його). Прокиньтесь, любий таточку! Це тільки сон. Заспокойтесь!

¹ Хай живе (лат.).

Старий Моор (*спросоння*). Його тут не було? І я не тиснув йому руки? Негідний Франце! Ти хочеш вирвати його навіть із снів моїх!

Амалія. Чуєш, Амаліє?

Старий Моор (*прокинувшись*). Де він? Де? Де я? Це ти, Амаліє?

Амалія. Як ви себе почуваете? Ви спали таким здоровим сном.

Старий Моор. Мені снився мій син. Чому цей сон не триває далі? Може, я почув би прощення з його уст.

Амалія. Ангели не пам'ятають зла,— він вам прощає. (*Із смутком бере його руку.*) Батьку мого Карла! Я прощаю вам.

Старий Моор. Ні, доню моя! Ця смертельна блідість на твоїм обличчі осуджує батька. Бідолашна дівчино! Я позбавив тебе радощів юності твоєї... О, не проклинай мене!

Амалія (*ніжно цілує йому руку*). Вас?

Старий Моор. Ти знаєш цей портрет, моя доню?

Амалія. Карл!

Старий Моор. Таким він був, коли йому йшов шістнадцятий рік. Тепер він не такий... О, все в мені перевертається! Ця лагідність обернулась в обурення, цей усміх — в розпач... Чи не правда, Амаліє, ти малювала цей портрет у день його народження, в жасміновій альтанці? О моя доню! Який я був щасливий з вашої любові!

Амалія (*не зводячи очей з портрета*). Ні! Ні! Це не він! Клянусь богом! Це не Карл!.. Тут, тут (*показує на своє серце й голову*) він зовсім, зовсім інший. Фарби надто бліді, щоб відбити небесний дух, який палав огнем в його очах. Геть цей портрет. Він написаний надто по-земному! Я ж тільки вчилася малювати!

Старий Моор. Цей привітний, теплий погляд... Якби він стояв біля моєї постелі, я жив би навіть і в самій смерті! Ніколи, ніколи я не вмер би!

Амалія. Ви ніколи, ніколи не вмерли б! Це був би стрибок, як от від однієї думки перескакують до іншої, прекраснішої... Цей погляд світив би вам і за гробом. Цей погляд підніс би вас над зорі!

Старий Моор. Як важко, як сумно! Я вмираю, а мого сина Карла тут нема... мене понесуть ховати, і він не поплаче над моєю могилою... Як солодко заснути смертним сном, коли тебе заколисує синова молитва, це колискова пісня.

Амалія (*мрійно*). Так, солодко, невимовно солодко заснути смертним сном, коли тебе заколискують співи коханого... може, сон продовжується й в могилі — довгий, вічний нескінченний сон про Карла, аж поки пролунає дзвін воскресіння... (*Схпив-*

шишь у захваті.) І тоді — навіки в його обіймах! (Пауза. Вона підходить до клавесина і грає.)

Ти тікаєш, Гекторе, від мене
В бій, де Еакіда меч шалений
Вже Патроклові готує дань?
А кому ж дитя твоє навчати —
Кидать спис, безсмертних шанувати,
Як тебе поглине Ксанту хлань?

Старий Моор. Чудова пісня, моя доню. Ти повинна її проспівати мені перед моєю смертю.

Амалія. Це прощання Андромахи з Гектором. Ми з Карлом часто співали її під звуки лютні. (Продовжує грати.)

Дай, дружино люба, смертну зброю —
Я помчу в кривавім вихрі бою,
Ілюн я захищу грудьми.
Збережуть Астіанакса боги!
За вітчизну вмру я без тривоги, —
Стрінємось в Елізіумі ми¹.

Входить Даніель.

Даніель. Вас питає надворі якийсь чоловік. Він просить допустити його до вас, — він має для вас важливу звістку.

Старий Моор. Для мене важливе тільки одне на світі — ти знаєш це, Амаліє... Може, це якийсь нещасний, що потребує моєї допомоги? Він не піде звідси з гірким зітханням.

Амалія. Якщо це жебрак, то впусти його швидше.

Даніель виходить.

Старий Моор. Амаліє! Амаліє! Пожалій мене!
Амалія (продовжує грати).

Чую — змовкне бряк твоєї зброї,
Ржею меч твій візьметься в спокої,
І Пріама згине славний рід!
Зійдеш ти в безсонячні оселі,
Де Коцит ридає у пустелі.
В Леті вмре твого кохання цвіт.

Всі бажання, мрії, думи
Хай потопить Лета в чорній стумі.
Тільки не мою любов!
Он бушує ворог за стіною —
Дай мій меч і не ридай за мною!
Не загине Гектора любов.

Франц, Герман переодягнений. Даніель.

¹ У пісні Амалії розповідається про один епізод з часів греко-троянської війни — прощання траянського героя з своєю дружиною Андромахою і маленьким сином Астіанаксом, описане в VI пісні Гомерової «Іліади». Елізіум — у Гомера гарна місцевість на крайньому заході, де люди живуть щасливим життям; у пізніших греків — місцеперебування тіней героїв і добродесних людей (античний рай).

Франц. Ось той чоловік. Жахливі вісті, каже він, чекають на вас. Чи можете ви їх вислухати?

Старий Моор. Цікавить мене тільки одна. Підійди сюди, мій друже, і не щади мене. Дайте йому келих вина!

Герман (змінивши голос). Ласкавий пане! Не гнівайтесь на бідного чоловіка, якщо він проти своєї волі вразить ваше серце. Я чужинець у цій країні, але я знаю вас дуже добре: ви батько Карла фон-Моора.

Старий Моор. Звідки ти це знаєш?

Герман. Я знав вашого сина...

Амалія (схопившись). Він живий? Живий? Ти знаєш його? Де він? Де, де? (Хоче вибігти з кімнати.)

Старий Моор. Ти знаєш що-небудь про мого сина?

Герман. Він учився в Лейпцигу. Звідти він подався вже й не знаю як далеко. Він виходив усю Німеччину і, як сам він мені розповідав, босий, з непокритою головою, випрошував під дверима хліб. Через п'ять місяців знову виникла ця злочасна війна Пруссії з Австрією, а що йому не було на що більше сподіватись у цьому світі, то він пішов за переможним боєм барабанів Фрідріха в Богемію. «Дозвольте мені,— сказав він великому Шверіну,— вмерти смертю героя. У мене більш немає батька!»

Старий Моор. Не дивись на мене, Амаліє!

Герман. Йому дали прапор, і він полинув пруським льотом переможним. Нам довелось лежати під одним шатром. Він багато розповідав про свого старого батька, про кращі, давноминулі дні... про втрачені надії — і сльози набігали нам на очі.

Старий Моор (ховає обличчя в подушку). О, перестань, перестань!

Герман. Через тиждень був великий бій під Прагою... Смію вас запевнити, що ваш син повадився як відважний воїн. Він робив чудеса на очах цілої армії. П'ять полків змінилось навколо нього, а він усе стояв. Ядра лягали праворуч і ліворуч од нього, а ваш син усе стояв. Куля роздробила йому праву руку, син ваш узяв прапор у ліву і стояв...

Амалія (у захваті). Гектор, Гектор! Чуєте? Він усе стояв...

Герман. Увечері я знайшов його на полі бою, він упав під свистом куль: лівою рукою він стримував кров, що струменіла з рани, права судорожно вчепилась у землю. «Брате! — крикнув він до мене.— По рядах пройшла чутка, ніби генерала годину тому вбито». — «Він убитий,— сказав я,— а що з тобою?» — «Коли так, то хто хоробрий солдат,— скрикнув він і відняв ліву руку від рани,— іди слідом за своїм генералом, як я!» — Невдовзі його велика душа відлетіла вслід за героєм.

Франц (люто наступаючи на Германа). Хай печать смерті замкне твої прокляті уста! Чи ти прийшов сюди, щоб завдати нашому батькові смертельного удару?.. Батьку! Амаліє! Батьку!

Герман. Ось остання воля мого вмираючого товариша. «Візьми цей меч,— прохрипів він,— передаси його старому моему батькові. Кров його сина запеклась на ньому. За нього помстились,— він може радіти. Скажи йому, що його прокляття штовхнуло мене в битву і в обійми смерті і що я загинув з розпачу». Його останній подих був — Амалія.

Амалія (наче прокинувшись від смертного сну). Його останній подих був — Амалія!

Старий Моор (з жакливим зойком рве на собі волосся). Мое прокляття штовхнуло його в обійми смерті! Він загинув з розпачу!

Франц (бігаючи по кімнаті). О, що ви наробили, батьку? Мій Карле, брате мій!

Герман. Ось меч і ось портрет, що він у тій хвилині зняв з грудей! На ньому ця панна мов викапана. «Це моему братові Францу»,— сказав він. Не знаю, що він хотів цим сказати.

Франц (з удаваним здивуванням). Мені? Портрет Амалії? Мені... Карл... Амалію? Мені?

Амалія (гнівно наступає на Германа). Продажний, підкуплений дурисвіт! (Різко хапає його.)

Герман. Ні, я не дурисвіт, ласкава панно! Самі погляньте, хіба це не ваш портрет... Ви, може, самі йому дали його.

Франц. Клянусь богом, Амаліє, це твій портрет! Справді твій!

Амалія (повертає йому портрет). Мій, мій! О небо!

Старий Моор (з зойком роздирає собі обличчя). О, горе, горе! Мое прокляття штовхнуло його на смерть! Він загинув з розпачу!

Амалія. І він згадав про мене в останню важку годину смерті, про мене! Ангельська душа... Коли над ним уже маяв чорний прапор смерті — згадав про мене!..

Старий Моор (бурмоче). Мое прокляття штовхнуло його в обійми смерті!.. Мій син загинув з розпачу!

Герман. Ні, я не витримаю цього горя! Прощайте, шановний пане! (Тихо до Франца.) І навіщо ви це зробили, паничу? (Швидко виходить.)

Амалія (схопившись, услід йому). Зажди, зажди! Які були його останні слова?

Герман (кричить, обернувшись). Його останній подих був — Амалія! (Виходить.)

Амалія. Його останній подих був — Амалія!.. Ні, ти не дурисвіт! То це правда... правда... він умер!.. умер!.. (Хитається й падає.) Умер... Карл умер...

Франц. Що я бачу? Що це написано на мечі? Тут кров'ю написано — Амалія!

Амалія. Його рукою?

Франц. Справді це бачу я чи це мені сниться? Бачиш цей кривавий напис: «Франце, не залишай моєї Амалії». Глянь же, глянь! І на другому боці: «Амаліє, твою клятву скасувала всемогутня смерть». — Ти бачиш, бачиш? Він писав це німіючою рукою, писав гарячою кров'ю свого серця, писав на врочистому порозі вічності! Його відлітаючий дух затримався, щоб з'єднати Франца й Амалію.

Амалія. Боже милосердй! Це його рука... Він ніколи не любив мене. *(Швидко виходить.)*

Франц *(тупнувши ногою)*. Прокляття! Вся моя вміість безсила перед цією впертістю.

Старий Моор. Горе, горе!.. Не покидай мене, моя доню!.. Франце, Франце! Верни мені мого сина!

Франц. А хто прокляв його? Хто послав свого сина в бій, на смерть і розпач?.. О, це був ангел, це був скарб небесний! Прокляття його катам! Прокляття, прокляття на вашу голову!

Старий Моор *(б'є себе кулаком у груди і в голову)*. Це був ангел, це був скарб небесний! Прокляття, прокляття, загибель і прокляття на мою голову! Це я, батько, вбив свого великого сина! Він любив мене до самої смерті! Мені на злість він кинувся в бій, на смерть! О, нелюд я! Нелюд! *(Лютує на самого себе.)*

Франц. Його вже нема, що ж допоможуть ці зойки поневчасні? *(З уїдлигим сміхом.)* Легше вбити, ніж воскресити. Ніколи вже не вернути його з могили.

Старий Моор. Ніколи, ніколи, ніколи не вернути його з могили! Його нема, він втрачений навіки!.. Це ти своїми наговорами вирвав у мене прокляття, ти... ти... Верни мені мого сина!

Франц. Не доводьте мене до гніву. Я залишаю вас смерті!

Старий Моор. Потворо! Потворо! Віддай мені мого сина! *(Зривається з крісла, хоче схопити Франца за горло, але той відштовхує його.)*

Франц. Безсилі кості! І ви ще зважуєтесь... Вмирайте! Загиньте з розпачу! *(Виходить.)*

Старий Моор. Хай поб'є тебе тисяча прокльонів! Ти викрав сина з моїх обіймів. *(Повний розпачу кидається в кріслі.)* О, горе мені, горе! Бути в розпачі — і не вмерти!.. Вони тікають, залишають мене смерті... мій ангел-охоронець тікає від мене, святі відступаються від сивочолого убивці... Горе мені, горе! Невже ніхто не підтримає мою голову, ніхто не визволить мою бентежну душу? Ні синів, ні дочок, ні друзів!.. Тільки чужі люди... Ніхто не хоче... один... всіма покинутий... О, горе, горе! Бути в розпачі — і не вмерти!

Амалія — в заплаканими очима.

Старий Моор. Амаліє! Посланице небес! Ти прийшла визволити мою душу?

Амалія (*лагідно*). Ви втратили прекрасного сина.

Старий Моор. Убив — хочеш ти сказати. З тягарем цього злочину стану я перед престолом всевишнього судді.

Амалія. О ні, скорботний старче! Отець небесний узяв його до себе. Ми були б надто щасливі в цьому світі... Там, там, в надсонячній височині ми знову побачимось.

Старий Моор. Побачимось, побачимось! О, меч пройме мені душу... коли я праведний зустріну його серед праведних... І на небі жакатимусь я пекельним жахом! У спогляданні безко-нечного гнітитиме мене спогад: я вбив свого сина!

Амалія. О, своїм небесним усміхом він згладить цей гіркий спогад у вашій душі! Підбадьортесь, любий батечку! А мені вже добре! Хіба не проспівав він імені Амалії небесним слухачам під звуки арфи серафимів і хіба небесні слухачі не шепотіли це ім'я тихо вслід за ним? Його останній подих був — Амалія! Чи не буде й перший крик раювання — Амалія?

Старий Моор. Небесна втіха струмить із твоїх уст! Він до мене усміхнеться, кажеш ти? Простить? Будь же біля мене, кохана мого Карла, коли я вмиратиму.

Амалія. Вмерти — це полинати в його обійми. Добре вам... я вам заздрю! Чому мое тіло не одряхліло? Чому мої коси не посивіли? Горе вам, сили юності! Привіт тобі, немічна старосте, — тобі ближче до неба й до мого Карла!

Входить Франц.

Старий Моор. Підійди до мене, сину мій! Пробач мені, я був зараз надто жорстокий до тебе. Я прощаю тобі все. Я хотів би з миром віддати свій дух.

Франц. Чи досить ви наплакались за вашим сином? Як бачу, у вас він був тільки один.

Старий Моор. Яків мав дванадцять синів, але свого Йосифа він оплакував кривавими сльозми.

Франц. Гм!..

Старий Моор. Піди візьми біблію, моя доню, і прочитай мені розповідь про Якова та Йосифа! Вона завжди мене зворушувала, хоч я не був ще тоді Яковом.

Амалія. Що ж саме вам прочитати? (*Бере біблію і перегортає сторінки.*)

Старий Моор. Прочитай мені про горе покинутого батька, коли він не знайшов Йосифа серед своїх дітей... і марно ждав на нього серед інших одинадцяти... і про його скарги, коли... він довідався, що Йосифа взято від нього назавжди...

Амалія (*читає*). «І взяли одіння Йосифа, і закололи козла, і вимазали одіння кров'ю, і послали різнобарвне одіння, і

доставили до батька свого, і сказали: ми це знайшли; подивись, чи твого це сина одіння, чи ні?»

Франц раптом виходить.

«Він упізнав його і сказав: це одіння сина мого; дикий звір з'їв його; хижий звір розтерзав Йосифа».

Старий Моор (*відкидаючись на подушки*). Хижий звір розтерзав Йосифа!

Амалія (*читає далі*). «І роздер Яків одіння свої; і поклав вретиче¹ на стегна свої, і оплакував сина свого довгі дні. І зіб-
рались усі сини його і всі дочки його, щоб утішити його; але він не хотів утішитись і сказав: з печаллю зйду я до сина мого...»

Старий Моор. Перестань, перестань! Мені дуже погано.

Амалія (*схопившись, упускає книгу*). Боже мій! Що це?

Старий Моор. Це смерть!.. Морок... пливе... перед очима... прошу тебе... поклич пастора... хай він... причастить мене... Де... мій син Франц?

Амалія. Він утік! Боже, змилуйся над нами!

Старий Моор. Утік... утік від ложа вмираючого?.. І це все... все... що лишилось від двох дітей... які сповнювали такою надією... Ти їх дав... ти їх... і відняв... Хай буде ім'я твоє...

Амалія (*раптом скрикує*). Умер! Кінець усьому! (*У розпачі виходить.*)

Франц (*радісно вбігає*). Умер, — кричать вони, — умер! Тепер я володар! По всьому замку лементують: умер!.. А що як він тільки спить?.. Авжеж, авжеж! Це, звичайно, сон, після якого вже ніколи не почути «Доброго ранку»... Сон і смерть — близнята. Тож поміняємо їх імена. Міцний, жаданий сон! Ми назвемо тебе смертю! (*Закриває йому очі.*) Хто посміє тепер прийти і притягнути мене до суду? Або сказати мені просто в вічі: ти падлюка! Геть тепер цю нестерпну личину лагідності і доброчесності! Тепер ви побачите Франца голим і вжахнетесь! Мій батько підсолоджував свої вимоги — обертав свої володіння в родинне коло; лагідно посміхаючись, сидів біля воріт і вітав усіх як братів і дітей... Мої брови нависнуть над вами, як грозові хмари, моє владарське ім'я тяжитиме над цими горами, як грізна комета, моє чоло буде для вас барометром! Він гладив і голубив потилицю, яка вперто відштовхувала його. Гладити й голубити — не моя справа. Я всаджу вам у тіло зубчасті шпори, і ви покуштуєте в мене лютого бича. Я доведу вас до того, що в моїх володіннях картопля і поганеньке пиво будуть за святкове частування, і горе тому, хто потрапить мені на очі з повнянми рум'яними щоками. Блідість злиднів і рабського страху — ось кольори мого герба; у цю ліврею я й одягну вас! (*Виходить.*)

¹ Вретиче — убогий, грубий одяг, який надягали в знак трауру.

ЯВА ТРЕТЯ

Богемські ліси.

Шпігельберг, Рацман. Групи розбійників.

Рацман. Ти тут? Це справді ти? Дай же я задушу тебе в своїх обіймах, любий друже Моріц! Вітаю тебе з щасливим прибуттям у богемські ліси! Який ти став здоровий і міцний! Стонадцять чортів! Та ти привів із собою цілий гурт рекрутів, з тебе чудовий вербувальник!

Шпігельберг. Правда ж, брате? Правда ж? І всі, до того ж, славні хлопці!.. Ти не повіриш, на мені явно благословення боже: я ж був голодним злидарем, нічого не мав, крім цього посоха, коли переходив Іордан, а тепер нас сімдесят вісім чоловік, здебільшого збанкрутілі крамарі, вигнані магістратські урядовці та писарі з швабських провінцій. Це, скажу тобі, брате, цілий батальйон молодців, усе чудові хлопці,— кожен з них готовий один в одного вкрасти останнього гудзика на штанах і почуває себе в безпеці поруч із сусідом, тільки коли тримає в руках заряджену рушницю. І всього в них доскочу, і слава про них лунає на сорок миль навколо, так що не всьому й віриш. Жодного часопису нема, щоб ти не натрапив у ньому на нотатку про спритного Шпігельберга,— я тільки тому їх і читаю... Так мене усього з голови до ніг описано, що читаєш і бачиш себе як живого,— навіть і гудзиків моїх не забули. І все ж ми безсовісно водимо їх навколо пальця. Заходжу недавно до друкарні, заявляю, що бачив горезвісного Шпігельберга, і диктую якомусь борзописцеві, що там сидів, живий портрет з одного місцевого лікаря-глистогона. Прикмети його розголошують, хлопчину тягнуть до права, вчиняють допит, і той здуру й з переляку признається,— чорти б мене вхопили!—признається, що він Шпігельберг... Грім і блискавка! Мені так і кортіло заявити в магістрат, що цей нахаба ганьбить моє ім'я... І слухай, що я тобі скажу: його таки через три місяці повісили. Мені довелось потім заткнути ніс доброю понюшкою тютюну, коли я прогулювався біля шибениці і бачив, як цей лже-Шпігельберг пишається там у всій своїй красі. І в той час як один Шпігельберг висить, другий Шпігельберг потихеньку виборсується з тенетів і глузливо показує ззаду надто розумному правосуддю осячі вуха,— просто аж жаль бере.

Рацман (сміється). Ти все той самий.

Шпігельберг. Як бачиш, той самий—і тілом і душею. Слухай, дурню, я розкажу тобі ще один жарт, якого я утнув недавно в монастирі святої Цецілії. Цей монастир трапився мені по дорозі, коли вже почало смеркати, а що за день я не випустив жодного патрона,— а ти знаєш, що я до смерті ненавиджу діет

perdidi¹,— то треба було хоч ніч уславити якоюсь витівкою, хоч би це навіть коштувало дияволові одного вуха! Ми сиділи, причаївшись, до пізньої ночі. Нарешті, все стихає. Вогні гаснуть. Ми вирішили, що черниці вже в своїх перинах. Тоді я беру з собою свого товариша Грімма, всім іншим наказую ждати біля брами, поки я не свисну, забезпечую мовчання монастирського сторожа, беру від нього ключі, пробираюсь туди, де сплять послушниці, забираю їх одяг і викидаю весь вузол за браму. Потім ми йдемо далі від келії до келії, забираємо вбрання в кожній сестри, нарешті й в ігумені... Тоді я свищу, і мої хлопці за брамою зчиняють такий гвалт і рейвах, наче страшний суд настав, і з диким галасом — прямо до сестер у келії!.. Ха-ха-ха!.. Треба було тобі бачиги цей гармидер, як бідні створіння напوماцки шукали в п'ятні свої спідниці і який у них був жалюгідний вигляд, наче перед ними були самі чорти,— а ми тим часом налітали на них, немов гроза; і як вони з остраху й замішання закутувались у простирала або заповзали, немов кішки, під піч; деякі з переляку так зросили кімнату, що хоч плавати вчись, а лементу, а гвалту!.. І, нарешті, ця стара лепетуха, ігуменя, в убранні Єви перед гріхопадінням... Ти ж знаєш, брате, для мене на всій земній кулі нема створіння, гидкішого за павука та старубабу,— і от, уяви собі, ця чорна, як земля, вся зморщена, патлата шлюха витанцьовує навколо мене і закликає мене своєю дівочою незайманістю... Стонадцять чортів! Я вже був розмакнувся ліктем, щоб вибити їй з рота останні рештки її чеснот... Розмова тут коротка: або зараз же подавай сюди все срібне начиння, скарби монастирські і скільки є блискучих таларів, або... мої хлопці зразу ж мене зрозуміли... Одним словом, я здер з монастиря всякого добра не менш як на тисячу таларів та ще й утнув цього жарта, а хлопці мої залишили їм спогад, який вони таскатимуть з собою цілих дев'ять місяців.

Рацман (тупнувши ногою). Побий мене грім, і мене там не було!

Шпігельберг. От бачиш? Говори після цього, що це не веселе життя! І притому зберігаєш свіжість і силу, і тіло твоє міцніше й пухне щогодини, як черево прелата²... Не знаю, є в мені, мабуть, щось магнетичне, що всяку наволоч з цілого світу так і притягує до мене, мов сталь і залізо.

Рацман. Магніт із тебе хороший! Але кат мене візьми,— хотів би я знати, до якого ти вдаєшся чаклування...

Шпігельберг. Чаклування? Ніякого чаклування — треба голову на плечах мати! Деяку практичну кмітливість, якої в

¹ «Втрачений день» — відомі слова римського імператора Тіта (41—81 рр. н. ери). Він промовляв їх, коли за цілий день не встигав зробити жодного доброго діла. Шпігельберг вживає цього вислову іронічно.

² Прелат — духовний сановник у римсько-католицькій церкві.

ячній каші не знайдеш... Бо я, бачиш, завжди кажу: чесну людину можна з кожного пня вербового зробити, але щоб бути тонким шахраєм, треба мати здібності! Тут потрібний особливий національний геній і певний, так би мовити, шахрайський клімат; для цього раджу тобі проїхатись у Граубюнден,— це Афіні теперішніх шахраїв.

Рацман. А мені, брате, дуже хвалили Італію.

Шпігельберг. Так, так! Не будемо ні в кого відбирати його прав, славиться й Італія своїми мужами, але якщо Німеччина й далі піде тим самим шляхом, на який вона стала, і остаточно відмовиться від біблії, на що є блискучі перспективи, то з часом, може, і з Німеччини вийде щось путнє... Взагалі ж, мушу тобі сказати, клімат не так уже й багато важить, геній скрізь проб'є собі дорогу, а все інше, брате... сам знаєш, з дикого яблука і в райських садах не вийде ананаса... Так от... на чому це я спився?

Рацман. На тонких штуках.

Шпігельберг. Ага, справді, на тонких штуках. По-перше, коли ти прибуваєш до якогось міста, розвідай у наглядців за жебраками, міської варті та дозорних, хто частіше від інших має честь їх відвідувати, а тоді вже шукай цих суб'єктів... Далі, ти вчащаєш до кав'ярень, борделів, трактирів і там придивляєшся, намацуєш, хто голосніше від інших кричить про дешеві часи та малі проценти, про згубну чуму поліцейських поліпшень, хто частіше від усіх лає уряд або нападає на фізіогноміку¹, і таке інше. Отут-то, брате, верх мистецтва! Чесність ще хитається, як гнилий зуб, тобі треба тільки щипці накласти... Або ще краще й простіше: ідеш і кидаєш прямо серед вулиці повний гаманець, а сам ховаєшся де-небудь і стежиш, хто його підніме. Трохи згодом пускаєшся вслід, шукаєш, кричиш і запитуєш, начебто мимохід: «Чи не знаходили ви, добродію, гаманця з грішми?» Скаже він «так» — ну, тоді чорт його бери; а почне відмовлятися: «пробачте, добродію... я не пригадую... дуже шкодую...» (схопившись) — тоді тріумф, брате, тріумф! Гаси свій ліхтар, хитрий Діогене²! — ти знайшов свою людину.

Рацман. Ти таки вчений практик.

Шпігельберг. Боже мій! Ніби я коли-небудь мав у цьому сумнів!.. Коли твоя людина у тебе на гачку, треба дуже тонко орудувати, щоб її витягти! Бачиш, синку, я робив це так: натрапивши на слід, я приставав до свого кандидата, як реп'ях,

¹ Фізіогноміка — уміня визначити внутрішній стан людини за лініями і мімікою обличчя.

² Діоген (404—323 рр. до н. ери) — старогрецький філософ. Про нього розповідали, що він ходив удень з засвіченим ліхтарем, а коли його питали, чому він так робить, Діоген відповів: «Я шукаю людину», тобто справжню людину.

пив з ним на брудершафт, і — *nota bene*¹ — частуй його своїм коштом! Звичайно, це тобі стане в копійку, але ти на те не зважай... Далі, ти вводиш його в компанію картярів, знайомиш з безпутними людьми, вплутуєш його в бійки та шахрайські витівки, поки він не втратить і сил своїх, і здоров'я, і грошей, і совісті, і доброго ім'я, бо *incidenter*², мушу тобі сказати, нічого в тебе не вийде, якщо ти не погубиш душі й тіла... Віриш мені, брате, я з своєї величезної практики разів із п'ятдесят робив висновок, що досить чесного чоловіка раз вибити з колії, щоб він став братом чортові, — цей крок такий легкий, о, такий легкий, як стрибок від повії до святенниці... Але слухай! Що це за гуркіт?

Рацман. Десь гримить. Кажі далі!

Шпігельберг. Ще коротший і кращий ось який шлях: обдереш свого чоловіка, як барана, щоб у нього й сорочки на тілі не лишилось, тоді він і сам дасться тобі в руки... Мене, брате, цих штук не вчити. Спитай он ту мідяну пику... Хай йому грець! Як ловко я його впіймав у пастку! Я обіцяв йому сорок дукатів, якщо він зробить мені восковий зліпок з ключів його пана. Уяви собі — цей йолоп робить це, приносить мені, чорти б мене вхопили, ключі і править гроші. «А чи знаєш ти, мосьє, — кажу я йому, — що я ці ключі зараз же віднесу прямісінько в поліцію і найму тобі квартиру на шибениці?» — Тисяча проклять! Ти б тільки поглянув, як цей хлопчина вирячив на мене свої баньки і почав тремтіти, наче мокрий пудель. «Ради всього святого, змилуйтесь, пане! Я хочу... я хочу...» — «Чого ти хочеш? Чи не хочеш ти зараз же підтягнути пояса і вирушити зі мною до самого чорта?» — «О, з дорогою душею, з радістю...» Ха-ха-ха! Так-то, бідолахо, мишей салом приманюють. — Та смійся ж з нього, Рацман! Ха-ха-ха!

Рацман. Так, так, мушу признатись... Золотими буквами запишу я цю лекцію на таблицях свого мозку. Сатана, видно, знає своїх людей, якщо зробив тебе своїм маклером.

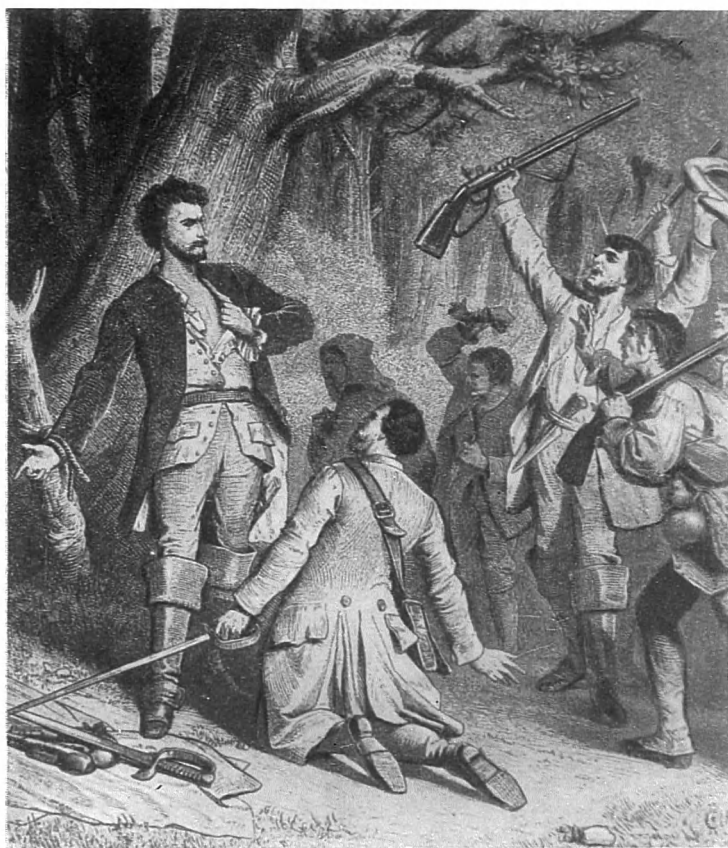
Шпігельберг. Хіба ж не так, брате? І я гадаю, якщо я поставлю йому з десяток, він дасть мені спокій. Адже дає видавець своєму збирачеві передплати кожен десятий примірник *gratis*³, то чого б це чорт мав скупитись?.. Рацман! Я чую запах пороху...

Рацман. Прокляття! Я сам давно його чую. Стережись, тут поблизу діється щось непевне! Так, так, кажу тобі, Моріце, ти з своїми рекрутами будеш дуже до речі отаманові, — він теж залучив до себе бравих хлопців.

¹ Занотуй собі (лат.).

² До речі (лат.).

³ Задарма (лат.).

Карл Моор і розбійники («Розбійники», дія II)

Шпігельберг. Але мої! Мої... це...

Рацман. Авжеж! Руки в них, може, й спритні... але,— кажу тобі,— слава нашого отамана вже не одного чесного хлопця ввела в спокусу.

Шпігельберг. Не думаю.

Рацман. Без жартів! І вони анітрохи не соромляться служити під його проводом. Він не вбиває, як ми, задля грабунку... про гроші він, видно, не дбає, відтоді як може мати їх доскоchu, і навіть ту третину здобичі, яка по праву йому належить, роздає сиротам або платить за навчання бідних юнаків, що подають добрі надії. А коли треба пустити кров поміщиківі, який дере шкуру зі своїх селян, або провчити негідника в золотих галунах, який перекручує закони і сріблом замилує очі правосуддю, або якогось іншого панка тієї ж масті,— отут, хлопче, він у своїй стихії і шаленіє як чорт, немов кожна жилка в нього фурією стає.

Шпігельберг. Гм, гм!

Рацман. Недавно довідалися ми в трактирі, що тут проїздитиме багатий граф з Регенсбурга, який виграв мільйонний позов завдяки шахрайству свого адвоката; Моор саме сидів за столом і грав у шахи. «Скільки нас?» — спитав він мене, квапливо підводячись; я бачив, як він закусив нижню губу, що він робить тільки тоді, коли його охоплює лють.— «Всього лише п'ятеро!» — відповів я.— «Цього досить!» — сказав він, кинув господині гроші на стіл, не доторкнувшись до вина, що загадав йому подати, і ми вирушили в дорогу. За весь час він не промовив про це ні слова, їхав сам стороною і тільки коли-не-коли запитував, чи ми чого не помітили, і наказував нам часом прикладати вухо до землі. Нарешті, іде наш граф, карета у нього важко нанантажена, поруч з ним сидить у ній адвокат, попереду — вершник, з обох боків двоє слуг теж їдуть верхи... Якби ти бачив тоді отамана, як він з двома пістолями в руках перший кинувся до карети! І яким голосом він крикнув: «Стій!..» Кучер, що не хотів зупинитись, полетів з козел сторч головою; граф стрілив з карети в повітря, вершники поскакали... «Гроші, каналія!» — закричав отаман — і той звалився, як бик під обухом. «А, це ти, шахраю, обертаєш справедливість у продажну дівку?» Адвокат увесь тремтить, аж зуби йому цокотять — і от кинджал стирчить у нього в череві, як кіл у винограднику... «Я своє зробив! — крикнув отаман і гордо відвернувся від нас.— Грабувати — ваша справа». І з цими словами він зник у лісі.

Шпігельберг. Гм, гм! Слухай, брате, все, що я зараз тобі розповів, хай залишиться між нами,— йому не треба цього знати. Розумієш?

Рацман. Гаразд, гаразд, розумію.

Шпігельберг. Ти ж його знаєш! У нього є свої химери. Ти мене розумієш?

Рацман. Розумію, розумію.

Вбігає Шварц.

Рацман. Хто там? Що трапилось? Проїжджі в лісі?

Шварц. Швидше, швидше! Де всі інші?.. Тисяча чортів! Ви тут стоїте і теревені розводите! Хіба ви не знаєте... Хіба ви нічого не знаєте? Адже Роллер...

Рацман. Що з ним? Що з ним?

Шварц. Роллер повішений, і з ним ще четверо.

Рацман. Роллер? Лиха година! Коли ж це... Звідки ти це знаєш?

Шварц. Вже більше трьох тижнів як він сидить, а ми нічого не знаємо; йому вже тричі допит учиняли, а ми нічого не чуємо! В нього тортурами випитували — де отаман? Бравий хлопець ні до чого не признався; вчора був йому суд, а сьогодні вранці він на кур'єрських вирушив до диявола.

Рацман. Прокляття! Отаман про це знає?

Шварц. Тільки вчора довідався. Він лютує, як дикий вепр. Ти знаєш, він завжди шанував Роллера більше, ніж кого іншого, а тут ще тортури і... Канати і драбини вже були принесені до вежі, але це не допомогло; він сам у капуцинській рясі прокрався до нього і хотів помінятися з ним одягом. Роллер рішуче відмовився; і от він дав клятву, так що в нас аж мороз пройшов поза шкірою, запалити йому такий похоронний факел, який ще жодному королеві не світив, — факел, від якого задимують і обугляться їхні спина. Мені страшно за місто. Він давно вже гострить на нього зуби за його мерзенне святенництво, а ти ж знаєш, коли він сказав: «Я це зроблю!» — то це все одно, якби хто з нас уже зробив це.

Рацман. Це правда! Я знаю отамана. Коли б він дав слово сатані піти в пекло, то не став би молитись, навіть якби однією половиною отченашу міг здобути собі вічне спасіння. Але бідолашний Роллер! Бідолашний Роллер!

Шпігельберг. Memento mori!¹ Та це мене не обходить. (Наспівує пісеньку.)

Я йшов повз шибеницю нині
І думав так, моргаючи здала:
Он ти гойдаєшся у самотині,
То хто з нас дурень — ти чи я?

Рацман (схоплюється). Стривай! Постріл!

Чути постріли і гомін.

Шпігельберг. Ще один!

¹ Пам'ятай про смерть (лат.).

Рацман. А ось і знов! Отаман!

За сценою співають:
Не доведеться нюрнбержцям
На гак повісити нас.
Да саро!¹

Швейцер, Роллер (за сценою). Ого-го-го! Ого-го-го!
Рацман. Роллер! Роллер! Бодай чорти мене вхопили!
Швейцер, Роллер (за сценою). Рацман! Шварц! Шпигельберг! Рацман!

Рацман. Роллер! Швейцер! Грім і блискавка! (Біжить їм назустріч.)

Розбійник Моор, верхи. Швейцер, Роллер, Грім, Шуфтерле і юрба розбійників входять у бруді і поросі.

Розбійник Моор (зіскакує з коня). Свобода! Свобода! Ти на суші, Роллер! Відведи мого вороного, Швейцер, і помий його вином... (Кидається на землю.) Ну й напарились!

Рацман (до Роллера). Клянуся горном Плутона!² Чи не воскрес ти після колесування?

Шварц. Ти дух його? Чи я дурнем став, чи це справді ти?
Роллер (задиханий). Це я. Живий. Здоровий. Як ти гадаєш, звідки я з'явився?

Шварц. А відьма тебе знає! Адже кат над тобою вже й палку зламав.

Роллер. Так воно й було, і навіть більше того. Я прийшов прямисінько з шибениці. Дай мені раніше віддихатись. Швейцер тобі все розкаже. Дайте мені склянку горілки!.. І ти знов тут, Моріце? А я вже гадав побачитись з тобою в зовсім іншому місці... Дайте ж мені склянку горілки! У мене всі кості перебиті.— О мій отамане! Де мій отаман?

Шварц. Зараз, зараз! Та говори ж, розкажуй! Як ти втік звідти? Як ти знову з нами? Аж голова обертом іде. То прямо з шибениці, кажеш ти?

Роллер (випиває цілу пляшку горілки). А! От славно, от припікає! Кажу вам, прямисінько з шибениці. Чого ви стоїте, роти пороззявляти? Ви й увити собі не можете — я був уже за три кроки до клятої драбини, по якій мав піднятися на лоно Авраамове,— так близько, так близько,— я вже був з усіма тельбухами запроданий в анатомку, і ти міг сторгувати моє життя за понюх табаку. Отаманові завдячую я повітрям, свободою й життям.

Швейцер. Оце була штука, варто послухати. Всього за день до того пронюхали ми через наших шпигунів, що Роллерові

¹ Спочатку (італ.).

² Плутон, за старогрецькою міфологією,— бог підземного світу.

непереливки і коли небо вчасно не оступиться, то завтра вдень,— отже, це було б сьогодні,— він піде в путь, уготовану всякій плоти... «Уставайте,— каже отаман.— Чого не зробиш для друга? Врятуємо його чи ні, але принаймні запалимо йому такий похоронний факел, який ще жодному королеві не світив,— факел, від якого задимують і обвугляться їхні спини». Вся ватага звелася на ноги. Виряджаємо до нього посланця, і він усе сповіщає Роллеру в записці, яку кинув йому в юшку.

Роллер. Я вже не мав надії на успіх.

Швейцер. Ми переждали час, поки вулиці спустіють. Ціле місто ринуло на це видовище, вершники і пішоходи мішма з повозами, гомін і співи псалмів далеко лунали навкруги. «А тепер,— каже отаман,— палить, палить!» Хлопці кинулись, мов стріли, підпалили місто зразу з тридцяти трьох кінців, кинули запалені гноти під порохові башти, в церкві і комори... *Morbleu!*¹ Не минуло й чверті години, як північно-східний вітер, що теж, очевидно, має зуб проти цього міста, чудово допоміг нам і роздув полум'я аж до найвищого гребеня дахів. А ми тим часом з вулиці на вулицю, як фурії,— «Пожар!.. Пожар!..» По всьому місту — крик, лемент, галас, дзвонять на сполох, летить у повітря порохова башта, наче земля розкололася навпіл, і небо лопнуло, і пекло провалилось на десять тисяч сажнів глибше.

Роллер. Тут і мій конвой озирнувся: місто гинуло, як Содом і Гомора², увесь обрій був у полум'ї й сірчаному диму, в сорока горах навколо лунав цей пекельний жарт, панічний жаж повалив усіх на землю... Тут я користаюся з хвилини і — раз! — став вільний, як вітер! А кінець же був зовсім близько... Вартові закам'яніли, мов Лотова дружина³, і дивляться назад, а я рвонувся крізь натовп і — навіткача! Відбігши кроків із шістдесят, зриваю з себе одяг, кидаюся у річку, пливу попід водою, поки, на мою думку, не зник ім з очей. Мій отаман уже наготові з кіньми й одягом — я врятований! *Моор! Моор!* Коли б ти швидше в таку ж халепу вскочив, щоб я міг тим же віддячити тобі!

Рацман. Дике бажання, за яке тебе варто повісити. Але від цього жарту можна було із сміху луснути.

Роллер. Це була поміч — і в якій біді! Вам її не оцінити. Для цього треба — з мотузком на шиї — живцем до могили, як я, помарширувати. А ці пекельні готування, ці диявольські церемонії, причому, з кожним кроком тремтячих з перестрашу ніг,

¹ Чорт забирай (франц.).

² Содом і Гоморра, за біблійним переказом, були спалені вогняним дощем з неба за нечестиве життя їх мешканців.

³ Лотова дружина, за біблійним переказом, тікаючи з Содому, оглянулась, незважаючи на заборону, на палаюче місто, за що була обернена в соляний стовп.

клята машинерія, на якій я мав оселитися, ставала все ближче, зростаючи передо мною в страшному сьйві вранішнього сонця. А ці, готові кинутись на тебе, шкуродери, а ця мерзенна музика,— вона й досі ще гримить мені у вухах,— і каркання голодного вороння, що купами обсіло мого напівзгнилого попередника, і все... все... і поверх усього ще передчуття раювання, яке розцвітало передо мною.— Брате, брате! І раптом — поклик до свободи! Це був такий вибух, неначе в небесній бочці обруч лопнув.— Слухайте, каналії! Запевняю вас, якщо із розжареної печі скочити в льодову воду, то різницю не відчуєш сильніше, ніж я відчув, опинившись на тому березі.

Шпігельберг (сміється). Бідолашний!.. Ну, тепер усе це минуло. (П'є до нього.) З щасливим воскресінням!

Роллер (кидає склянку). Ні, клянусь усіма скарбами Маммони¹! Я не хотів би пережити це вдруге. Смерть — щось більше за стрибок арлекіна², а страх смерті гірший за саму смерть.

Шпігельберг. А висаджена в повітря порохова башта,— тепер ти розумієш, Рацман? Ось чому так довго в повітрі сіркою смерділо, неначе весь гардероб Молоха³ провітрювали під небесним склепінням... Це був, отамане, геніальний жарт! Я заздрю тобі.

Швейцер. Якщо для цілого міста було розвагою дивитись, як мого товариша добивають, немов зацькованого вепра, то чого ж нам, кат його бери, мучитись сумлінням, що ми з любові до товариша пожертвували містом? До того ж, наші хлопці мали там нагоду добре поживитись за рахунок державної скарбниці... Скажіть-но, що ви там поцупили?

Один з ватаги. Під час загальної метушні я пробрався в церкву святого Стефана і спороб бахрому з напрестольного покрыва! Господь бог, сказав я собі, багатий і без того і може напярсти собі золотих ниток з простого мотуззя.

Швейцер. І добре зробив,— навіщо цей мотлох у церкві? Зносять його творцеві, який сміється з цього дрантя, а його створіння хай голодують! А ти, Шпанглер, куди ти закинув свій невід?

Другий розбійник. Я і Бюгель обчистили крамницю і притягли сувоїв краму чоловік на п'ятдесят.

Третій. А я потяг два золоті годинники та дюжину срібних ложок на додачу.

Швейцер. Гаразд, гаразд! А ми їм таке влаштували, що

¹ Маммона — бог багатства й наживи у стародавніх єгиптян та євреїв.

² Арлекін — комічний персонаж італійської народної комедії.

³ Молох — бог сонця, вогню й війни у стародавніх фінікійців, в жертву якому приносили людей. Тут Шіллер має на увазі одне з імен диявола.

їм два тижні гасити доведеться. Якщо вони схочуть зупинити вогонь, то їм доведеться залити водою ціле місто... Ти не знаєш, Шуфтерле, скільки загинуло?

Шуфтерле. Кажуть, вісімдесят три. Сама лише порохова башта роздушила чоловік шістдесят.

Розбійник Моор (*дуже серйозно*). Роллер, за тебе дорого заплачено.

Шуфтерле. Ото біда! Якби ж то хоч були чоловіки, а то немовлята, що золотять свої пелюшки, дрімливі бабуні, що відганяли від них комарів, геть висухлі старигані, що їм і до дверей не дійти, пацієнти, що скигали за лікарем, який тим часом поважно чимчикував у загальній метушні... Все, що могло рухатись, вибігло подивитись на комедію, і тільки покидьки міста залишилися стерегти свої оселі.

Розбійник Моор. Бідні створіння! Хворі, кажеш ти, старі і діти?..

Шуфтерле. Так, чорт би їх забрав! До того ще й породілля, і вагітні жінки, що боялися скинути перед шибеницею, і молоді жінки, що старались не дивитися на цю шкурудерню, щоб не відпечатати шибениці на спині своєї дитини ще в материнській утробі... Бідні поети, в яких не було в що взутися, бо єдину свою пару черевиків вони віддали лагодити, і багато всякої іншої погані; та не варто про неї й говорити. Проходжу я повз одну халупу, коли чую з неї якийсь писк,— заглядаю туди, і що ж я там бачу при світлі полум'я? Немовля, таке свіже й здорове, лежить на підлозі під столом, а стіл уже займається. «Бідне звірятко,— сказав я.— Ти тут замерзнеш!» — і кинув його в полум'я.

Моор. Справді, Шуфтерле?.. То нехай же це полум'я горить у тебе в грудях, поки сама вічність не посивіє! Геть, недолудку, щоб я більше не бачив тебе у своїй ватазі!... Ви ремствуєте? Міркуєте? Хто сміє міркувати, коли я наказую?.. Геть його звідси, кажу я... Є ще й інші поміж вас, що визріли для мого гніву. Я знаю тебе, Шпігельберг. Незабаром я з'явлюсь серед вас і влаштую вам страшливу перевірку.

Усі виходять у трепеті.

Моор (*сам, швидко ходить вперед і назад*). Не слухай їх, меснику небесний! Хіба я винен у цьому? Хіба винен ти, коли послані від тебе моровиці, голод і потопи гублять праведного разом з неправедним? Хто заборонить полум'ю, якому належить винищити гнізда шершнів, бушувати і на благословених жнивах? Але вбивство дітей! Убивство жінок! Убивство хворих! Як гнітять мене ці злочини! Вони отруїли кращі мої діла!.. І от перед очима неба стоїть червоний від сорому, осміяний хлопчик,— він посмів гратися Юпітеровою палицею і подолав пігмеїв, тоді як

повинен був титанів розтрити... Іди, йди геть! Не тобі правувати караючим мечем всевишнього судді,— ти впав у першій же сутичці... Віднині я зрікаюсь зухвалою задумою,— піду сковаюсь в якій-небудь ущелині підземній, де світло дня назавжди відступить перед моєю ганьбою. (Хоче тікати.)

Кілька розбійників (квапливо вбігаючи). Стережись, отамане! Тут щось не гаразд! Богемська кіннота цілими ескадронами гарцює по лісі. Якесь пекельна ябеда виказала нас.

Нова група розбійників. Отамане, отамане! Вони напали на наш слід, кілька тисяч чоловік оточили звідусіль лісову гущавину.

Ще кілька розбійників. Біда, біда, біда! Нас впіймано, нас колесують, нас четвертують! Кілька тисяч гусарів, драгунів та егерів скачуть навколо височини і займають усі проходи.

Моор виходить.

Швейцер, Грім, Роллер, Шварц, Шуфтерле, Шпігельберг, Рацман. Юрба розбійників.

Швейцер. То ми їх підняли з пуховиків? Радій же, Роллер! Мені вже давно хотілось зчепитися з цими гарнізонними хлібогризами. Де отаман? Чи всі на місці? Адже порошу в нас досить?

Рацман. Порошу сила-силенна. Але нас всього-на-всього вісімдесят, отже на кожного — їх принаймні по двадцятеро.

Швейцер. Тим краще! Хай їх буде хоч п'ятдесят проти мого великого нігтя. Адже дочекались вони, поки ми їм солому під сидницями підпалили... Це ще не біда, братове! Вони продають своє життя за двадцять крейцерів, а хіба ми б'ємось не за свою шию й свободу? Ми ринемо на них цілим потопом, блискавицями впадемо їм на голови. Але де ж, чорт забирай, наш отаман?

Шпігельберг. Він кидає нас у біді. Хіба ми вже не можемо втекти?

Швейцер. Втекти?

Шпігельберг. О, чом я не залишився в Єрусалимі!

Швейцер. Бодай ти захлинувся у вигрібній ямі, паскудна твоя душа! Перед голими чорницями ти зух, а побачив зо два кулаки — і бабою став! Держись тепер, а ні — то зашиємо тебе в свинячу шкіру і зацькуємо собаками.

Рацман. Отаман, отаман!

Моор повільно входить, про себе.

Моор. Я довів до того, що їх оточили звідусіль,— тепер вони мусять битися одчайдушно. (Голосно.) Хлопці! Настав рішучий момент! Ми пропали, коли не будемо битись, як підстрелені вепри.

Швейцер. Ха! Я іклами розпорю їм животи, так що тельбухи в них повилазять на цілий лікоть! — Веди нас, отамане! Ми підемо за тобою навіть у пащу самої смерті.

Моор. Зарядить усі рушниці! Пороху в нас не бракує?

Швейцер (схопившись). Пороху досить, щоб висадити землю під самий місяць!

Рацман. У кожного заряджено по п'ять пар пістолів та по три рушниці на додачу.

Моор. Гаразд, гаразд! Хай тепер частина вилізе на дерева або сховається в гущавині і відкриє по них вогонь із засідки.

Швейцер. Це твоя справа, Шпігельберг.

Моор. А ми тим часом, як фурії, кинемось на них із флангів.

Швейцер. Отут і я, і я!

Моор. Тоді кожен починай свистіти, гасаючи по лісі, щоб здавалось, ніби нас страшенно багато; спустити також усіх собак і нацькувати на їх загони, щоб розділити їх, розсіяти і гнати на ваші постріли. Ми троє — Роллер, Швейцер і я — будемо битися в самій тисняві.

Швейцер. Чудово, розкішно! Ми ринемо на них такою грозою, що вони й не знатимуть, звідки на них сиплються ляпаси. Я бувало вишню з-під самого рота вибивав... Хай тільки прийдуть.

Шуфтерле смикає Швейцера за рукав, той відводить отамана вбік і тихо з ним розмовляє.

Моор. Мовчи!

Швейцер. Прошу тебе!

Моор. Гей! Хай дякує власній ганьбі за свій порятунок. Він не повинен умерти, якщо умру я, і мій Швейцер, і мій Роллер. Хай скине свій одяг, і я скажу, що це мандрівець, якого я пограбував. — Будь спокійний, Швейцер! Клянусь тобі — шибениці йому не минути.

Входить патер.

Патер (про себе, здивовано). То оце і є драконове лігво? — З вашого дозволу, панове! Я служитель церкви, а там ось тисяча сімсот чоловік, які охороняють кожен волос на моїй голові.

Швейцер. Браво, браво! Це знаменито сказано. Береженого і бог береже.

Моор. Замовкни, товаришу! — Скажіть коротко, панотче, чого вам тут треба?

Патер. Мене послала вища влада, яка життям і смертю володіє. Ви злодії, ви убивці й палії, ви шахраї, єхидни ви отруйні, що в п'ятні плазують і нишком жалять... проказа людства, пекельне поріддя, гідна пожива для вороння й гаддя, набуток для шибениці і колеса...

Швейцер. Перестань лаятись, пес, а то... (Приставляє приклад до його обличчя.)

Моор. Та ну тебе, Швейцер! Ти ж зіб'єш його з пантелику,— він так славно вивчив напам'ять свою проповідь.— Ну, далі, панотче! «Для шибениці й колеса»?

Патер. А ти, спритний отамане! Герцог кишенькових злодіїв! Король мазуриків! Великий могол¹ усіх шахраїв на світі! Цілком схожий на того першого мерзотника призвідця, який розпалив бунтівним вогнем тисячі легіонів безневинних ангелів і потягнув їх за собою в безодню прокляття! Лемент осиротілих матерів за тобою по п'ятах женеться; ти п'єш кров, як воду; люди для твого смертоносного кинджала менше важать, ніж мильна бульбашка.

Моор. Це правда, правда! Далі!

Патер. Як — правда, правда? Хіба це відповідь?

Моор. А що ж панотче? Такої, видно, ви не сподівались? Далі, далі! Що мали ви ще сказати?

Патер (з запалом). Жахлива людино! Згинь з очей моїх! Чи не запекався на твоїх проклятих пальцях кров убитого імперського графа? Хіба не ти вдерся в святиню господню і злодійськими руками викрав священний посуд для причастя? Як? Хіба не ти порозкидав палаючі головні по нашому богобоязливому місту? Не ти повалив порохову башту на голови добрих християн? (Сплеснувши руками.) Жахливі, жахливі лиходійства; сморід їх сягає самого неба і накликає страшний суд, який грізно впаде на вас!.. Лиходійства, дозрілі для відплати, для звуків останньої сурми!

Моор. Досі сказано чудово! Але до справи! Що має сповістити мені через вас високохвальний магістрат?

Патер. Те, чого ти ніколи не був гідний сприйняти... Подивись навколо себе, убивце й палію! Куди б ти не кинув оком, звідусіль ти оточений нашою кіннотою. Тут нікуди тікати... Як не вирости вишням на цих дубах і не визріти персикам на цих ялинах, так і вам не вийти з-під цих дубів і ялин.

Моор. Ти чуєш, Швейцер? — Ну і що ж далі?

Патер. То слухай же, лиходію, як милостиво, як поблажливо ставиться до тебе суд. Якщо ти зараз же скоринься і благатимеш милосердя й пощади, то сама суворість закону обернеться для тебе в ласку, а правосуддя стане тобі люблячою матір'ю. Воно заплющить очі на більшу половину твоїх злочинів і обмежиться — подумай тільки! — обмежиться самим лише колесуванням.

---

¹ Могол — титул колишніх верховних владарів Індії, спадкоємців монгольських ханів. Великий могол — «хан над усіма ханами», «князь над князями», «цар царів».

Швейцер. Ти чув, отамане? Чи не підійти мені і чи не здушити горло цій муштрованій вівчарці, щоб червоний сік бризнув з усіх її жил?

Роллер. Отамане! Буря, грім і пекло! Отамане!.. Бач як закусив він нижню губу. Чи не підкинути мені цю тварюку догори ногами, як кеглю, під самісіньке небо?

Швейцер. Мені, мені! Я навколішках благатиму тебе, земно тобі вклонюся — дай мені насолоду стерти його на порошок!

Патер кричить.

Моор. Геть від нього! Ніхто не смій торкатися його! (*До патера, вихоплюючи шпагу.*) Бачите, панотче! Ось стоять сімдесят дев'ять чоловік, я їх отаман, і ніхто з них не вмів з одного натяку або за командою кудись летіти чи танцювати під музику канонади, а там стоїть тисяча сімсот чоловік, посивілих під рушницею... Слухайте ж тепер! Так говорить Моор, отаман убивць і паліїв! Це правда, я вбив імперського графа, підпалив і сплюндрував домініканську церкву, закидав палаючими головнями ваше святеницьке місто і повалив порохову башту на голови добрих християн. Але це ще не все. Я багато більше зробив. (*Простягає праву руку.*) Бачите ви ці чотири коштовні персні на моїх пальцях?.. Ідіть же й перекажіть слово в слово панам суддям, які життям і смертю володіють, усе, що ви побачите й почуете... Цей рубін я зняв з пальця міністра, якого я під час полювання поклав мертвим до ніг його державця. З найнижчого стану він улесливістю доповз до ролі першого фаворита, падіння його попередника було шаблем до його підвищення... він сплив на сльозах сиріт. Цей діамант я зняв з руки фінансового радника, який продавав почесні чини й посади тому, хто більше дасть, і гнав од своїх дверей патріота, що вболівав за вітчизною. Цей агат я ношу на честь попа однієї масті з вами, якого я задушив власними руками за те, що він відкрито, з кафедри, оплакував занепад інквізиції... Я міг би розповісти вам ще більше історій про мої персні, якби не шкодував і тих кількох слів, які на вас потратив...

Патер. О, фараон, фараон!

Моор. Ви чуєте? Ви зауважили цей зойк? Чи не стоїть він тут так, ніби хоче прикликати вогонь з неба на зграю нечестивих, осуджує їх лише знизуванням плечей, проклинає самим лише зітханням християнським!.. Чи може людина такою сліпою бути? Він, що сотнями Аргусових очей¹ помічає плями на своєму браті, чи може він бути таким сліпим до самого себе? Громовим голосом віщують вони з надхмарної височини про лагід-

¹ Аргус, у старогрецькій міфології, — велетень з безліччю очей, якими було всіяно все його тіло.

ність і терпіння, а самі приносять богові любові людські жертви, немов вогнерукому Молохові. Проповідують любов до ближнього і з прокльоном женуть від своїх дверей вісімдесятилітнього сніпця. Повстають проти скнарості, а самі винищують населення Перу задля золотих пряжок і запрягають язичників, мов худобу, в свої повози. Сушать собі голови, як це могло статися, що природа Іскаріота породила, а навіть не найгірший з них продав би триединого бога за десять сребреників. О, бодай на вас загибель, фарисеї, фальшивники істини, мавпи божества! Ви не боїтесь преклоняти коліна перед хрестом і вівтарями, ремінням скривавлюєте свої спини і постом виснажуєте плоть; ви уявляєте, ніби цим жалюгідним блазненством ви затуманите очі тому, кого самі ж ви, дурні, називаєте всезнаючим. Так найзліше глузують із сильних світу цього, коли улесливо запевняють, ніби підлесники їм ненависні. Ви чванитеся чесністю й зразковою поведінкою, а бог, що наскрізь бачить серця ваші, розгнівався б на творця, якби не сам він створив нільську потвору¹.— Заберіть його з очей моїх!

П а т е р. Щоб лиходій та був ще таким гордим!

М о о р. Цього не досить... Ось тепер я заговорю гордо. Іди й скажи високохвальному судові, який грає життям і смертю: я не злодій, що у змові зі сном і темрявою ночі удає з себе героя на мотузній драбині... Про те, що я вчинив, я, без сумніву, прочитаю колись у борговій книзі неба; але з його жалюгідними намісниками я більше не витрачатиму слів. Скажи їм: моє ремесло — відплата, промисел мій — помста. (*Повертається до нього спиною.*)

П а т е р. То ти відмовляєшся від пощади й милосердя? Гаразд, розмову з тобою скінчено. (*Звертається до ватаги.*) То вислухайте ви, що сповідає вам через мене правосуддя. Якщо ви зараз же зв'яжете і видасте цього засудженого злочинця — всі ваші мерзоти, аж до останньої, буде пущено в непам'ять... свята церква з оновленою любов'ю прийме вас, овець заблудних, у своє материнське лоно, і кожному з вас буде відкрито шлях до всіх почесних посад. (*З триумфуючим сміхом.*) Ну як? Чи до смаку вам це, ваша величність?.. Отже, швидше! В'яжіть його — і ви вільні!

М о о р. Ви чуєте? Чуєте? Чого ж ви остовпіли? Чому такі збентежені? Вам пропонують свободу, а ви ж дійсно їх полонені. Вам дарують життя, і це не пуста хвальба, бо ви справді засуджені. Вам обіцяють шанобу й посади, а яка може бути ваша доля, хоч би ви й перемогли, як не ганьба, прокляття й переслідування!? Вам провіщають примирення з небом, а ви ж справді прокляті! На жодному з вас немає й волоска, який не прямував

¹ Нільська потвора — крокодил.

би до пекла. І ви ще роздумуєте? Ще вагаєтесь? Невже так важко вам між небом і пеклом вибирати? Допоможіть їм, панотче!

П а т е р (про себе). Чи не збожеволів цей хлопець? (Вголос.) Чи не боїтесь ви часом, що це пастка, щоб вас живцем переловити? Читайте самі, тут підписано цілковите помилювання. (Подає Швейцерові папір.) Чи можна ще сумніватись?

М о о р. От бачите, бачите! Чого ж вам ще бажати? Підписано власною рукою... Це ж милость понад усякі межі! Чи, може, ви боїтесь, що вони зламають своє слово, бо вам доводилось чути, що слова, даного зрадникам, не додержують? О, не бійтесь! Вже з самих політичних міркувань, вони повинні додержати слова, хоч би дали його самому сатані. Інакше хто ж повірить їм надалі? Як же їм тоді вдатися до цього вдруге? Я готовий заприсягнути, що думка в них цілком щира. Вони знають, що це я підбурив вас і розпалив, а вас самих вони вважають невинними. Ваші злочини вони пояснюють помилками молодості, необачністю. Одного мене їм треба, один я заслуговую карі. Чи не так, панотче?

П а т е р. Який диявол промовляє його устами? — Так, звичайно, звичайно, це так. — Цей хлопець зведе мене з розуму.

М о о р. Як, ви й досі не відповідаєте? Чи не гадаєте ви пробитися збройною рукою? Та погляньте, погляньте навколо себе! Про це нема чого й думати, це була б дитяча самовпевненість... Чи вас приваблює загинути героями, тому що ви бачили, як я радів битві? О, і не думайте про це! Ви — не Моори! Ви безбожні злодії! Жалюгідне знаряддя моїх великих планів, мерзенні, як віршовка ката! Злодії не можуть загинути, як герої. Життя — весь виграш злодія, далі настає щось жахливе... І злодії мають рацію тремтіти перед смертю. Послухайте, як сурмлять їхні горни! Гляньте, як грізно виблискують їхні шаблі! Як? Ви ще не зважились? Я не подякую вам за своє життя, я соромлюсь вашої жертви!

П а т е р (вкрай здивований). Я божеволю, я втечу відсіля! Чи чувана ж то річ?

М о о р. Чи ви боїтесь, що я сам заподію собі смерть і знищу самогубством договір, дійсний тільки для живого? Ні, хлопці, то марний страх. Ось я відкидаю геть свій кинджал, і пістолі, і пляшечку з отрутою, яка стала б мені в пригоді... Я тепер такий жалюгідний, що навіть владу над власним життям утратив... Як, ви все ще не зважились? Чи, може, ви гадаєте, що я схоплюсь за зброю, коли ви схочете мене в'язати? Дивіться! Я прив'язую свою праву руку до цього дубового сука, тепер я цілком беззахисний — навіть дитина мене подолає... Хто ж із вас перший покине свого отамана в біді?

Р о л л е р (у дикому хвилюванні). Хоч би й пекло дев'ятьма колами¹ нас обступило. (Розмахує шпагою.) Хто не собака, рятуй отамана!

Ш в е й ц е р (розриває помилювання і клапті його кидає патеріві в обличчя). Помилювання — в наших кулях! Геть, каналіє! Скажи сенатові, що послав тебе,— в Мооровій ватазі ти не знайшов жодного зрадника.— Рятуймо, рятуймо отамана!

У с і (шумно). Рятуймо, рятуймо, рятуймо отамана!

М о о р (розв'язавши вірвовку, радісно). Тепер ми вільні... товариші! Я відчуваю цілу армію в своїй руці... Смерть або свобода! Живими нас не візьмуть!

Сурмлять до наступу. Гомін і метушня. Усі виходять зі шпагами наголо.

---

¹ На дев'ять кіл пекло поділяється в «Божественній комедії» Данте-Алегієрі (1265—1321). У дев'ятому колі Дантового пекла містяться зрадники.

ДІЯ ТРЕТЯ

ЯВА ПЕРША

Амалія в саду грає на лютні.

Амалія.

Мовби світлий ангел — він прекрасний.
Мов Валгалли¹ воїн — краший всіх.
Зір його — мов майський промінь ясний,
В хвилях віддзеркалений морських.
А його обійми — буйне поривання
Й серць вогнистих радісне биття!
Тільки ніч над нами. Зоряне мовчання
Й наших душ окрилене злиття.
Поділунки — райський плід чудесний!
Мов два полум'я, зливались ми,
Мов двох арф гармонії небесні
З осяйної линули птьми.
Трепетали душі нам, назустріч рвались,
І палали щок і уста —
Дух до духу линув. Зорі коливались,
Все пливало, мов мрія золота.
Він пішов... Даремно, ах, даремно
Жду його у смутку і сльозах.
Він пішов — і стало все нікчемне,
Й радість вся зітхає сумно: «Ах!»

Франц входить.

Франц. Знову тут, норовлива мрійнице? Ти крадькома зникла з нашого веселого бенкету і зіпсувала гостям радіщі.

Амалія. Як жаль цих безневинних радіщів! Адже у тебе в вухах ще мусив би звучати похоронний спів, що лунав над гробом твого батька.

¹ Валгалла, в старогерманському народному епосі, — місце, де після смерті перебувають душі воїнів, що загинули в бою.

Франц. Невже ти будеш довіку сумувати? Облиш мертвих мирно спочивати і подбай про щастя для живих! Я прийшов...

Амалія. А коли ти підеш?

Франц. О, не дивись на мене так похмуро й гордо! Ти завдаєш мені жалю, Амаліє. Я прийшов тобі сказати...

Амалія. Хоч-не-хоч я повинна слухати, адже Франц фон-Моор став повновладним господарем.

Франц. Авжеж, і саме про це я хотів з тобою поговорити... Максиміліан опочив у склепі предків. Я — господар. Але я хотів би цілком ним бути, Амаліє... Ти знаєш, чим ти була для нашого дому, на тебе дивились як на дочку Моора, його любов до тебе навіть саму смерть пережила. Ти, звичайно, ніколи цього не забудеш?

Амалія. Ніколи, ніколи! І хто б міг так легковажно це забути за веселим бенкетом!

Франц. За любов мого батька ти повинна винагородити його синів. Але Карл умер... Ти дивуєшся? В тебе паморочиться голова? Це й справді така висока, принадна думка, що вона може приголомшити навіть жіночу гордість. Франц під ноги топче надії найблагородніших панночок, Франц приходить і пропонує бідній, безпомічній без нього сироті своє серце, руку... а разом з ними й усе своє золото, усі свої замки і ліси. Франц, якому всі заздять, якого всі бояться, добровільно оголошує себе рабом Амалії.

Амалія. Чом блискавка не спалить цього нечестивого язика за його слова злочинні! Ти вбив мого коханого, і Амалія назве тебе дружиною! Ти...

Франц. Не так гостро, всемиловива принцесо! Звичайно, Франц не вигинається перед тобою, як воркуючий селадон¹, звичайно, він не вчився, як томний аркадський пастушок², звіряти лунам гротів і скель свої любовні жалі... Франц говорить, а якщо йому не відповідають, то він буде на казувати.

Амалія. Ти, хробак, будеш наказувати? Наказувати — мені? А що як твій наказ повернуть тобі із зневажливим сміхом?

Франц. Ти цього не зробиш. Я знаю ще засіб, який зламає гордість упертої мрійниці, — монастирські мури!

Амалія. Браво! Чудово! За мурами монастиря знайти назавжди захист від твоїх очей василіска³ і мати досить дозвілля,

¹ Селадон — головний персонаж роману «Астрей» французького письменника Оноре д'Юрфе (1568—1625), синонім сентиментального коханця.

² Аркадський пастушок — літературний образ щасливих, безтурботних людей, що живуть на лоні природи. Аркадія — частина стародавньої Греції, вславлена багатьма поетами як країна простоти звичаїв і щасливого пастушого життя.

³ Василіск — казкова тварина, напівптаха, напівзмія, що нібито вбивала одним своїм поглядом.

щоб мріяти про Карла. Я вітаю твій монастир! Вітаю мури монастиря!

Франц. Ха-ха! То он як? Стережись, тепер ти навчила мене уміння тебе мучити. Мій погляд, наче вогнекоса фурія, виб'є з твоєї голови ці вічні химери про Карла; страхітливий образ Франца, немов із засідки, підстерігатиме тебе з-за образу твого коханого, як зачарований пес, що лежить на скарбах підземних... Я за коси приволочу тебе до каплиці, зі шпагою в руці вирву з твоєї душі шлюбну обітницю, силоміць зійду на твоє дівоче ложе і горду соромливість твою здолаю ще більшою гордістю.

Амалія (дає йому ляпаса). Візьми спершу це в посаг.

Франц (розлючений). Ха! Вдесятеро і ще раз вдесятеро буде тобі за це відплачено! Не дружиною моюю — цієї честі тобі не бачити — ти будеш полюбовницею в мене, і чесні селянки пальцями вказуватимуть на тебе, коли ти зважишся перейти вулицю. Скрегочи зубами, проймай мене жагучими, убивчими поглядами, — мене тішить жіноча лють, ти від неї ще прекрасніша, ще більш жадана. Ходім — цей опір окрасить мое торжество, надасть насолоди насильним обіймам. Ходім до мене в кімнату! Я палаю пристрастю... Ти мусиш зараз же йти зі мною. (Хоче повести її силоміць.)

Амалія (кидається йому на шию). Прости мені, Франце! (Коли він хоче її обняти, вона вихоплює в нього з піхов шпагу і швидко відступає.) Бачиш, лиходію, що я можу тепер з тобою зробити! Я жінка, але жінка, доведена до нестями. Посмій тільки розпутною рукою доторкнутись до мого тіла — і ця сталь пройме твої похитливі груди, і дух мого дяді спрямує мою руку! Геть звідси в цю ж мить! (Проганяє його.) Ах, як мені добре! Тепер я можу вільно дихнути... Я почуваю в собі силу коня, що креше іскри копитами, лють тигриці, що переслідує ревучого звитяжко крадія її малят... У монастир, каже він... Дякую тобі за цю щасливу думку! Нарешті, обманута любов знайшла собі притулок — монастир... Хрест спасителя — ось пристановище обманутої любові. (Хоче йти.)

Герман несміливо входить.

Герман. Панно Амаліє! Панно Амаліє!

Амалія. Нещасний! Чого ти від мене хочеш?

Герман. Зніміть тягар з моєї душі, поки він не затягнув її в пекло. (Падає перед нею навколішки.) Простіть! Простіть! Я дуже вас образив, панно Амаліє!

Амалія. Встань! Іди звідси! Я нічого не хочу знати. (Поривається йти.)

Герман (затримує її). Ні! Зостаньтесь! Заклинаю вас богом! Заклинаю вас вічним богом! Ви повинні все знати!..

Амалія. Ні звуку більше... Я прощаю тебе... Іди собі з миром. *(Поспішає до виходу.)*

Герман. Вислухайте одне тільки слово — воно поверне вам спокій.

Амалія *(вертається і дивиться на нього здивовано)*. Як, друже? Хто на небі й на землі може повернути мені спокій?

Герман. Це зможе одне слово з моїх уст. Вислухайте мене!

Амалія *(співчутливо бере його за руку)*. Добра людина... Чи може одне слово з твоїх уст відчинити браму вічності?

Герман *(встає)*. Карл — живий!

Амалія *(скрикує)*. Несчасний!

Герман. Це так... Ще одне слово: ваш дядя...

Амалія *(кидається до нього)*. Ти брешеш.

Герман. Ваш дядя...

Амалія. Карл — живий!

Герман. І ваш дядя...

Амалія. Карл живий?

Герман. І ваш дядя теж... Не зрадьте мене. *(Вибігає.)*

Амалія *(довго стоїть мов скам'яніла, потім зривається з місця і біжить за ним)*. Карл — живий!

ЯВА ДРУГА

Берег Дунаю.

Розбійники розташувалися на пагорку під деревами; внизу пасуться коні.

Моор. Тут я ляжу відпочити. *(Падає на землю.)* Я весь як побитий. Язик сухий, мов черепок.

Швейцер непомітно зникає.

Я хотів вас попросити зачерпнути мені пригорщ води з того струмка, але й ви усі смертельно втомлені.

Шварц. І вино в наших бурдюках усе вийшло.

Моор. Гляньте, які гарні хліба! Древа гнуться під тягарем плодів... Повні надій виноградні лози.

Грім. Рік удався врожайний.

Моор. Ти гадаєш? Отже, хоч одна краплина поту на цьому світі буде винагороджена... О дн а?.. А вночі, може, випаде град і виб'є все до останку.

Шварц. Це цілком можливо! Усе може загинути за кілька годин до жнив.

Моор. Оце ж я й кажу. Усе може загинути. Чому повинно щастити людині там, де вона схожа на мурашу, коли їй не вдається те, що рівняє її з богами? Чи така вже призначена їй доля?

Шварц. Не знаю.

Моор. Це ти добре сказав, а ще краще зробив би, якби ніколи не намагався її пізнати! Я бачив людей, брате, їх бджолині

турботи і велетенські задуми, їх богорівні плани і мишачі діла — всю цю дивовижну гонитву за щастям... Один довіряється лютіві свого коня, другий — носові свого осла, третій — власним своїм ногам; я бачив цю строкату лотерею життя, де в погоні за виграшем інший ставить на карту свою безвинність, спасіння своєї душі... і витягує порожні квитки. Кінець кінцем виявляється, що в ній не було жодного виграшу. Це таке видовище, брате, що від нього сльози набігають на очі і разом з тим нестримний сміх лоскоче груди.

Шварц. Як велично заходить сонце!

Моор (заглиблений у споглядання). Так умирає герой. Хочеться схилитись перед ним!

Грім м. Ти, здається, глибоко схвилюваний.

Моор. Коли я був ще хлопчиком, моєю улюбленою мрією було так жити і так померти... (З прихованим болем.) Цілоком дитяча мрія!

Грім м. Я думаю!

Моор (насуває капелюх на обличчя). Так, був час... Облиште мене самого, товариші!

Шварц. Моор! Моор! Що це, хай йому кат? Змінився з обличчя!

Грім м. Стонадцять чортів! Що з ним! Йому недобре?

Моор. Був час, коли я не міг заснути, якщо забував на ніч помолитись.

Грім м. Чи ти з глузду з'їхав. Чи не хочеш ти, щоб твої дитячі роки і зараз тобою керували?

Моор (кладає свою голову Гріммові на груди). Брате! Брате!

Грім м. Чого ти! Та не будь же дитиною, прошу тебе.

Моор. Якби ж я був нею... якби ж то я був нею знов!..

Грім м. Годі! Годі!

Шварц. Розвеселись. Глянь, який мальовничий краєвид... який чудовий вечір.

Моор. Так, друзі, світ такий прекрасний!

Шварц. Ну от, це добре сказано.

Моор. Земля така чудова!

Грім м. Правда... правда... це мені до вподоби.

Моор (з пониклою головою). А я такий гідкий у цьому прекрасному світі... а я недолюдок на цій чудовій землі.

Грім м. Ото лихо!

Моор. Моя невинність! Моя невинність!.. Погляньте. Усе в природі вийшло погрітись під привітним промінням весняного сонця... Чому ж для мене ці радощі небесні стають пеклом?.. Усе повне щастя, усе пройнято єдиним віянням миру!.. Увесь світ — одна родина, і один отець над нею угорі... Але він не мій отець, — я один — відкинутий, мене одного вигнано з-поміж праведних... Не для мене солодке слово «дитя», не для мене ніжи

погляди коханої... не для мене, не для мене щирі обійми друга. (З жахом відкинувшись назад.) Оточений убивцями... сичанням єхидн... прикутий до пороку залізними ланцюгами... я по хисткій жердині пороку йду, хитаючись, через провалля загибелі,— ридаючий Абадонна¹ серед квітів щасливого світу.

Ш в а р ц (до товаришів). Нічого не збагну! Я ніколи його таким не бачив.

Мо о р (із смутком). Коли б я міг вернутись у лоно матері моєї! Коли б міг я жебраком народитись! Ні! Нічого б я так не хотів — о небо! — як бути простим поденником!.. О, я хотів би так стомлюватись, щоб кривавий піт збігав мені по скронях... Коли б мені хоч цим купити єдину радість післяобіднього сну... щастя єдиної сльозини.

Г р і м м (до товаришів). Терпіння, припадок іде на спад.

Мо о р. Був час, коли вони так легко лилися... О безжурні дні! О ти, замку отчий! О ви, зелені, мрійливі долини! О райські сцени мого дитинства! Ніколи ви не вернетесь, ніколи не освіжите своїм дорогоцінним подихом мої палаючі груди... Сумуй зі мною, природо! Ніколи вони не вернуться, ніколи не освіжать своїм дорогоцінним подихом мої палаючі груди... Минулися... минулися безповоротно!

Ш в е й ц е р (з водою в капелюсі). Пий, отамане! Води тут досхочу, холодна як лід.

Ш в а р ц. Ти в крові. Що з тобою трапилось?

Ш в е й ц е р. Дурниця, яка мало не коштувала мені обох ніг і голови. Поспішаю оце я піщаним пагорком понад рікою, коли—раз! — і увесь цей мотлох сунеться під мою, і я з висоти десяти рейнських футів² лечу вниз... лежу там... А коли прийшов до пам'яті, то побачив серед гравію щонайчистішу воду. На цей раз досить, натанцювався, подумав я, і отаманові це буде до смаку.

Мо о р (повертає йому капелюх і витирає йому обличчя). А то не видно шрамів, що ними богемська кіннота позначила тобі лоб... Твоя вода була хороша, Швейцер. Ці шрами тобі до лиця.

Ш в е й ц е р. Ба! Вистачить місця ще на три десятки...

Мо о р. Так, хлопці, гарячий це був день... А втратили ми тільки одного — мій Роллер загинув прекрасною смертю. Над його прахом поставили б мармуровий пам'ятник, якби він помер не за мене. Будьте задоволені і з цього. (Осушує собі очі.) А скільки ворогів лягло на місці?

Ш в е й ц е р. Сто шістдесят гусарів, дев'яносто три драгуни і близько сорока єгерів — усього чоловік до трьохсот.

Мо о р. Триста за одного!.. Кожен з вас має право на цю

¹ Абадонна — ім'я повелителя духів пекла, що часто зустрічається в релігійній поезії середніх віків і нового часу.

² Рейнський фут — приблизно третина метра.

голову! (*Знімає капелюх.*) Ось я піднімаю свій кинджал. Клянусь душею — я вас ніколи не покину.

Швейцер. Не клянись! Ти не знаєш, може, ти ще будеш щасливий і розкаєшся в цьому.

Моор. Клянусь прахом мого Роллера! Я вас ніколи не покину.

Косинський входить.

Косинський (*про себе*). Десь у цій околиці, казали мені, я його зустріну... Ого! А це що за люди? Чи не вони часом? А що як вони? Так і є, так і є! Заговорю-но з ними.

Шварц. Пильнуй! Хто йде?

Косинський. Пробачте, панове! Не знаю, чи туди я прийшов, куди треба, чи ні?

Моор. А хто ж ми повинні бути, якщо ви прийшли, куди треба?

Косинський. Люди.

Швейцер. Ми ж довели це, отамане?

Косинський. Я шукаю людей, які дивляться смерті в обличчя і граються з небезпекою, як з ручною змією, цінують свободу понад честь і життя, справжніх людей, що від самого лише імені їх, жаданого для бідних і пригноблених, тремтять найвідважніші, а тирані бліднуть.

Швейцер (*до отамана*). Цей хлопець мені до вподоби. Слухай, друже, ти знайшов тих, кого тобі треба.

Косинський. І я так гадаю, і сподіваюсь, що невдовзі ми станемо братами... То покажіть же мені саме ту людину, яку я шукаю, — вашого отамана, великого графа фон-Моора.

Швейцер (*подає йому руку і тепло говорить*). Любий юначе! Будьмо друзями.

Моор (*наближаючись*). А ви знаєте отамана?

Косинський. Це ти!.. Хто, глянувши на тебе, шукатиме іншого? (*Пильно дивиться на нього.*) Мені завжди хотілося побачити мужа з нищівним поглядом, як він сидів колись на руїнах Карфагену, — тепер я вже не хочу.

Швейцер. Молодець!

Моор. А що вас привело до мене?

Косинський. О отамане! Моя більше ніж жорстока доля!.. Мій корабель зазнав аварії в бурному житейському морі, я бачив, як надії мого життя гинули в страшному вирі, і в мене не лишилося нічого, крім болючого спогаду про їх утрату, що довів би мене до божевілья, коли б я не намагався заглушити його іншою діяльністю.

Моор. Ще один, що нарікає на бога!.. Далі!

Косинський. Я став солдатом. Нещастя й тут переслідувало мене... Я вирушив до Ост-Індії, мій корабель розбився об

підводне каміння — нічого, крім нездійснених планів! Нарешті, я чую скрізь розповіді про твої подвиги, або, як вони їх називали, про твоє розбишацтво, і от я подався сюди, за тридцять миль, з твердим наміром служити під твоїм проводом, якщо ти схочеш прийняти мої послуги... Прошу тебе, достойний отамане, не відмов мені!

Швейцер (підстрибнувши). Ура! Ура! То, значить, наш Роллер стократно замінений! Справжній бойовий товариш для нашої ватаги!

Моор. Твоє ім'я?

Косинський. Косинський.

Моор. Косинський? А відомо тобі, що ти легковажний хлопчик і граєшся таким важливим кроком у житті, немов дівча необачне?.. Тут тобі доведеться не в м'яча гуляти і не кеглі вибивати, як ти собі уявляєш.

Косинський. Я знаю, що ти хочеш сказати... Мені двадцять чотири роки, але я вже бачив, як виблискують шпаги, і чув, як кулі дзижчать навколо.

Моор. Он як, паничу? То ти тільки для того навчився фехтувати, щоб за якийсь талер убивати бідних мандрівників або нишком розпорювати животи жінкам? Іди, йди звідси! Ти втік від своєї няньки, бо вона різкою тобі пригрозила.

Швейцер. Хай йому кат, отамане! Що ти думаєш? Невже ти хочеш спровадити цього геркулеса? Хіба не виглядає він так, наче збирається ополоником прогнати за Ганг¹ самого маршала саксонського?

Моор. Тобі не пощастило в твоїх пустошах дитячих, то ти приходиш сюди і хочеш стати нетідином, убивцею?.. Убивство, хлопчику, — чи розумієш ти це слово? Ти міг спати спокійно, позбивавши головки з маків, але мати убивство на душі...

Косинський. Я готовий відповідати за кожне вбивство, яке ти мені доручиш.

Моор. Он як? То ти такий розумний? Ти маєш намір ловити дорослу людину на гачок лестоців? Звідки ти знаєш, що я не бачу жахливих снів або що на смертнім ложі я не пополотнію? Чи багато зробив ти вже такого, щоб думати про відповідальність?

Косинський. Звичайно, ще дуже небагато! Але все ж таки ця подорож до тебе, благородний графе!

Моор. Чи не ткнув тобі в руки твій гувернер історію Робіна Гуда²? — На галери б засилати таких необережних кана-

¹ Ганг — ріка в Індії. «Прогнати за Ганг» — жартівливий вислів, що означає: «Дуже далеко».

² Робін Гуд — герой англійських народних балад, що відбивають протест середньовічного селянства проти феодалного гніту; тип благородного розбійника, народного месника й захисника пригноблених.

лій! — Чи не вона так розпалила твою дитячу фантазію і заразила тебе божевільним прагненням стати великою людиною? Чи не лоскочуть твоєї уяви гучне ім'я й почесні? Чи не хочеш ти купити безсмертя підпалом і вбивством? Зауваж собі, честолюбний юначе! Не для вбивць і паліїв зеленіють лаври! За бандитськими перемогами не триумфи йдуть, а прокльони, небезпеки, смерть, ганьба. Бачиш ти шибеницю отам на пагорку?

Шпигельберг (*сердито ходить туди й сюди*). Ах, як це по-дурному! Як це огидно, непростимо по-дурному! Цим нічого не вдієш! Я робив інакше.

Косинський. Чого боятися тому, хто не боїться смерті?

Моор. Здорово! Незрівнянно! Ти сумлінно ходив до школи і добре вивчив напам'ять Сенеку¹. Але, любий друже, такими сентенціями ти не замовиш болю страждаючої природи, ти цим ніколи не притупиш стріл скорботи... Подумай добре, сину мій! (*Бере його за руку.*) Подумай, раджу тобі, як батько: доследи глибину провалля, перше ніж скакати в нього! Адже ти ще можеш знайти в світі якусь радість. Може настати хвилинка, коли ти схаменешся... але тоді... буде вже, мабуть, пізно. Тут ти, так би мовити, виходиш із людського кола, і ти повинен або стати вище за людей, або обернутися в диявола... Ще раз повторю, сину мій! Коли хоч іскра надії жевріє для тебе де-небудь, то кинь і думати про цю жахливу спілку, в яку йдуть лише з розпачу, якщо це не було призначено вищою мудрістю... Можна помилитись, вір мені, можна сприйняти як твердість духу те, що кінець кінцем виявиться лише розпачем... Вір мені, мені!.. І швидше йди звідси.

Косинський. Ні! Тепер я не втечу. Якщо тебе не зворушили мої прохання, то вислухай повість про мої нещастя. Ти сам силоміць даси мені в руку кинджал, ти даси його сам... Сідайте навколо і слухайте уважно!

Моор. Я слухаю.

Косинський. Отже, знайте, що я чеський дворянин і після передчасної смерті батька став власником чималого маєтку. То було райське місце, бо там жив ангел — дівчина, прикрашена всіма принадами квітучої юності і невинна, як світло небесне. Але кому я це кажу? Ви пускаєте це повз вуха, — ви ніколи не любили, і вас ніхто не любив...

Швейцер. Тихше, тихше! Наш отаман спалахнув, як вогонь.

Моор. Перестань! Розкажеш це іншим разом — завтра, найближчим часом або... коли я надивлюсь на кров.

¹ Сенека (3 р. до н. ери — 65 р. н. ери) — римський письменник і філософ-стоїк, що проповідував суворість звичаїв, вірність обов'язку, зневагу до смерті. Був вихователем відомого своєю жорстокістю римського імператора Нерона.

Косинський. Кров! Кров!.. Слухай-но далі! Кажу тобі, в тебе серце обіллється кров'ю. Вона була з походження міщанка, німкєня, але її погляд розтоплював усі дворянські забобони. З унімливою скромністю прийняла вона з рук моїх обручку, і через день я мав вести свою Амалію до вівтаря.

Моор швидко встає.

У п'яному чеканні сподіваного раювання, серед готувань до весілля мене раптом викликають через посланця до двору — я з'являюсь. Мені показують листи зрадницького змісту, які я нібито писав. Я весь почервонів від цього злого наклепу... У мене відібрали шпагу, кинули мене у в'язницю, я знепритомнів.

Швейцер. А тим часом... Кажі далі! Я вже почуваю, чим тут пахне.

Косинський. Там я просидів цілий місяць і не розумів, як це могло трапитись. Мені страшно було за мою Амалію, яка з тривоги за мою долю щохвилини могла вмерти. Нарешті, з'явився перший міністр двору, в найсолодших висловах привітав мене з установленням моєї безвинності, прочитав мені наказ про звільнення і вернув шпагу. Я в захваті лечу до свого замку, в обійми моєї Амалії... Вона зникла. Її забрали опівночі, ніхто не знав куди, відтоді й чутки про неї нема. Враз наче блискавка мене осяяла, я мчу до міста, розпитую при дворі — на мене витрищають очі, ніхто не відповідає... Кінець кінцем я знаходжу її в палаці за потаємними ґратами, — вона кидає мені записку.

Швейцер. Я ж так і говорив.

Косинський. Смерть і пекло! Вона писала: їй запропонували на вибір — або побачити мене мертвим, або стати полюбовницею князя. У боротьбі поміж честю й коханням вона вибрала останнє, і (сміється) я був урятований!

Швейцер. Що ж ти тоді зробив?

Косинський. Я стояв мов громом приголомшений... Кров! — було першою моєю думкою, кров! — останньою. З піною на устах прибігаю я додому, вибираю тригранну шпагу і стрімголов лечу до міністра двору, — адже тільки він, тільки він був клятим звідником. Мене, мабуть, помітили, як я ще був на вулиці, бо, коли я ввійшов, усі двері були міцно зачинені. Я шукаю, розпитую; він поїхав до князя, відповідають мені. Я мчу прямо туди — його там і не бачили. Я повертаюсь назад, виламую двері, знаходжу його і хочу вже... коли раптом п'ятеро чи шестеро слуг вискакують із засідки і виривають у мене шпагу.

Швейцер (тупаючи ногою). І йому все минуло, і ти пішов, впіймавши облизня?

Косинський. Мене схопили, обвинуватили, засудили як жарного злочинця і з ганьбою — зауважте собі, з особливої ласки! — з ганьбою вигнали за кордон. Мої маетки дісталися

в подарунок міністрові, моя Амалія залишилася в кігтях тигра, сумує й нудиться життям, тоді як моїй помсті доводиться по́стувати і згинатись під ярмом деспотизму.

Швейцер (*встає, гострить шпагу*). Це вода на наш млин, отамане! Тут є що підпалити!

Моор (*що досі схвильовано ходив вперед і назад, швидко обертається до розбійників*). Я повинен її бачити... В путь! Забирайте все!.. Ти залишаєшся, Косинський!.. Пакуйтесь швидше!

Розбійники. Куди, що?

Моор. Куди? Хто питає — куди? (*До Швейцера, гнівно.*) Ти, зраднику, хочеш затримати мене? Але клянусь небесною надією...

Швейцер. Я зрадник? Іди хоч у пекло, я піду за тобою.

Моор (*кидається йому на шию*). Братне серце! Ти підеш за мною... Вона плаче, вона нудиться життям! В путь! Швидше! Всі — у Франконію! Ми повинні бути там за тиждень...

Виходять.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

ЯВА ПЕРША

Сільська місцевість біля замку Моорів.

Розбійник Моор, Косинський — віддалік.

Моор. Іди вперед — доповіси про мене. Ти ж усе пам'ятаєш, що треба сказати?

Косинський. Ви граф фон-Бранд, ідете з Мекленбурга, я — ваш стайничий... Не турбуйтеся, я добре зіграю свою роль. Прощайте! *(Виходить.)*

Моор. Привіт тобі, рідна земле! *(Цілує землю.)* Рідне небо! Рідне сонце! І ви, лани і пагорки, струмки і ліси! Всім серцем, всім серцем вітаю вас! Як солодко повіває повітря з гір моєї вітчизни! Який запашний бальзам струмите ви назустріч бідному втікачеві!.. Елізіум! Поетичний світ!.. Зупинись, Моор! Твоя нога вступає в священний храм. *(Підходить ближче.)* Глянь, он і гнізда ластівок на подвір'ї замку, і хвіртка в сад! І цей куточок біля тину, де ти так часто спостерігав і дражнив ловчу сову¹... А там, внизу, левада, де ти, герой Олександр, вів своїх македонян в атаку під Арбелами², і поруч — порослий травою пагорок, з якого ти скинув перського сатрапа, а з висоти його маяв твій переможний прапор! *(Усміхається.)* Золоті весняні роки дитинства знов оживають в душі нещасного. Ти був тоді такий щасливий, так суцільно, так безхмарно радісний, а нині... Ось лежать руїни твоїх планів. Тут мав ти колись жити великим, видатним, всіма шанованим мужем... Тут мав ти вдруге

¹ Ловча сова — приручена сова, навчена заманювати в пастку дрібних птахів.

² Арбелі — місто в Малій Азії, біля якого Олександр Македонський розбив перського царя Дарія (331 р. до н. ери).

пережити своє дитинство в квітучих дітях Амалії... Тут!.. Тут мав ти стати куміром свого народу, але злий ворог людський на-смівся з тебе! (*Здригнувся.*) Навіщо я прийшов сюди? На те, щоб відчутти себе в'язнем, якого брязкіт залізних кайданів розбудив од мрій про свободу?.. Ні, я повернусь назад до моїх злиднів! В'язень уже забув про денне світло, але мрія про свободу майнула над ним, наче блискавка вночі, і навколо стало ще темніше... Прощайте, рідні долини! Колись ви бачили Карла хлопчиком, і цей хлопчик був щасливий... Тепер ви бачите мужа, і цей муж сповнений розпачу. (*Швидко обертається і йде в глибоку місцевість, але раптом зупиняється і сумно дивиться на замок.*) Не побачити її, жодного погляду... коли тільки один мур відділяє мене від Амалії... Ні! Я повинен бачити її, повинен бачити його... хоч би це й пошматовало мені серце! (*Вертається.*) Батьку, батьку! Твій син близько... Геть від мене, чорна димуюча кров! Геть, порожній, моторошний, жахливий погляд смерті! Хоч на цю годину дай мені спокій... Амаліє! Батьку! Твій Карл близько! (*Швидко йде до замку.*) Муч мене, коли прокинеться день, не відступай від мене, коли настане ніч, терзай мене в жахливих снах! Тільки не отруюй мені цієї єдиної радості! (*Зупиняється біля брами.*) Що це зі мною? Що це, Моор? Будь мужчиною!.. Смертельний страх... жахливе передчуття... (*Входить.*)

ЯВА ДРУГА

Галерея в замку.

Розбійник Моор і Амалія входять.

Амалія. І ви сподіваєтесь пізнати його портрет серед цих картин?

Моор. О, напевно! Його образ живе у мені завжди. (*Оглядає портрети.*) Це не він.

Амалія. Вгадали!.. Це родоначальник графського дому, він дістав дворянство від Барбаросси¹, якому він служив у морських походах на піратів.

Моор (*усе ще біля портретів*). Це й теж не він... І цей не він... так само і той... Його тут немає.

Амалія. Невже? Подивіться краще! Я думала, ви знаєте його...

Моор. Батька рідного я знаю не краще! Ось цьому бракує лагідної ризки біля уст, що по ній можна було його з тисячі впізнати,— це не він.

¹ Барбаросса (*італ.*— «рудобородий») — прізвисько німецького імператора Фрідріха I (1152—1190), який здійснив п'ять грабівницьких походів в Італію.

Амалія. Ви мене дивуєте. Як? Вісімнадцять років ви його не бачили, і все ще...

Моор (зашарівшись, швидко). Ось він! (Стоїть мов громом прибитий.)

Амалія. Прекрасна людина!

Моор. Батьку! Батьку! Прости мені! — Так! прекрасна людина! (Витирає сльози.) Божественна людина!

Амалія. Здається, ви дуже ним турбуєтесь?

Моор. О, це прекрасна людина!.. І його вже нема?

Амалія. Нема! Так зникають кращі наші радощі... (Торкається його руки.) Любий графе, не зріє щастя в підмісячному світі.

Моор. Так, це правда, це правда... Але коли ви встигли набути такого сумного досвіду? Адже вам і двадцяти трьох років нема?

Амалія. Я вже набула цей досвід. Все для того живе, щоб у смутку померти. Ми прагнемо й здобуваємо лише для того, щоб зазнати болю втрати.

Моор. Ви вже втратили когось?

Амалія. Ні... так... ні... Ходім далі, графе?

Моор. Чого так швидко?.. Чий це портрет отам праворуч? У нього, здається, таке сумне обличчя.

Амалія. Ліворуч — портрет графового сина, теперішнього господаря замку... Ходім, ходім далі!

Моор. А цей портрет, праворуч?

Амалія. Ви не хотіли б піти в сад?

Моор. А цей портрет праворуч?.. Ти плачеш, Амаліє?

Амалія швидко виходить.

Вона мене любить! Вона мене любить!.. Як вся вона захвилювалась, як побігли їй по щоках зрадливі сльози! Вона любить мене!.. Нещасний, чи вартий ти цього? Чи не стою я тут, як засуджений перед плахою, що загрожує йому смертю? Чи не та це софа, на якій я, обнімаючи її, поринав у хвилі раювання? Чи не рідні це батьківські покої? (Схвильовано дивиться на батьків портрет.) Ти... ти... твій погляд полум'ям палає... Прокляття, прокляття, тлін!.. Де я? В очах темніє... Гнів божий! Я, я вбив його! (Вибігає.)

Франц фон-Моор.

Франц (у глибокій задумі). Геть від мене цей образ! Геть, боягузе малодушний! Чого тремтиш ти, і перед ким? Чи не здається мені за всі ті недовгі години, протягом яких граф блукає в цих стінах, наче якийсь шпигун пекельний крадеться за мною по п'ятах... Я десь бачив його! Є щось величне і таке знайоме в його дикому, засмаглому обличчі, що мене аж дрож про-

ймає. І Амалія до нього небайдужа. Чи не дарує вона йому пристрасні, томні погляди, на які завжди така скупа для всіх? Хіба не бачив я, як вона крадькома зронила кілька сльозин у вино, яке він за моєю спиною так жадібно випив, наче хотів і келих разом проковтнути? Так, я бачив це, на власні очі бачив у дзеркалі. Ой, Франце, стережись! За цим ховається якась потвора, загибеллю вагітна. (Допитливо вдивляється в портрет Карла.) Така ж довга гусяча шия. Такі ж чорні вогнисті очі... Гм, гм!.. Такі ж темні, густі, навислі брови... (Раптом здригнувшись.) Злорадне пекло! Чи не ти насилаєш на мене це передчуття? Це — Карл!.. Так, тепер його риси немов оживають передо мною... Це він, дарма що на ньому маска! Це він, дарма що на ньому маска!.. Це він... Смерть і прокляття! (Швидко ходить вперед і назад.) Чи на те просиджував я ночі... чи для того зсовував я скелі, зарівнював провалля? Чи на те повстав я проти всіх інстинктів людських, щоб цей бродяга неприкаяний порвав своєю незграбністю мої майстерно сплетені сіті?.. Обережніш, обережніш! Лишилось тільки дрібницю доробити... Я й без того вже по самісінькі вуха вгруз у смертні гріхи, і безглуздо було б шивти назад, коли покинутий берег залишився так далеко. Нема чого й думати про повернення! Саме б милосердя пішло з торбами, а без межні жало щі вкрай збанкрутували б, якби вони надумали простити мені мої провини. Отже, вперед, як годиться мужчині! (Дзвонить.) Хай забирається він до праотців, і тоді вже приходиться, — мертві мені не страшні!.. Даніелю! Гей, Даніелю! Чого доброго, вони і його підбурили проти мене! В нього такий таємничий вигляд.

Даніель входить.

Даніель. Що накажете, мій пане?

Франц. Нічого. Піди і наповни цей келих вином, тільки швидко!

Даніель виходить.

Стривай, стариганю, я тебе ввіймаю! Я так щільно дивитимусь тобі в вічі, що твоє стороніле сумління й через машкару пополотніє!.. Він повинен умерти!.. Дурень той, хто кидає справу на півдорозі і гави ловить, чекаючи, що з того всього вийде.

Даніель з вином.

Франц. Постав сюди! Дивись мені прямо в вічі! Як у тебе трусяться коліна! Як ти тремтиш! Признавайся, старий, що ти зробив?

Даніель. Нічого, ласкавий пане, клянуся богом і моєю бідною душею!

Франц. Випий це вино!.. Що? Ти вагаєшся?.. Признавайся зараз же! Що ти вкинув у вино?

Карл і Амалія («Розбійники», дія IV)

Д а н і е л ь. Боже борони! Що? Я — у вино?

Ф р а н ц. Отруту вкинув ти у вино. Хіба не зблід ти як сніг? Признавайся, признавайся! Хто тобі дав її? Чи ж не правда, граф, граф дав її тобі?

Д а н і е л ь. Граф? Господи Ісусе! Граф не давав мені нічого.

Ф р а н ц (*хапає його за комір*). Я душитиму тебе, поки ти не посинієш, сивий ти брехуне! Нічого? А чого ж ви усе стовбичите разом? Він, ти і Амалія? І про що це шепочетесь ви завжди? Признайся, які таємниці, які таємниці звирив він тобі?

Д а н і е л ь. Це знає всевідаючий бог, — не звирив він мені ніяких таємниць.

Ф р а н ц. Ти ще будеш заперечувати? Які підступи ви замишляєте, щоб усунути мене з дороги? Хотіли мене сонного задушити, чи ж не правда? Під час гоління горло мені перерізати? Вином або шоколадом мене отруїти? Признавайся, признавайся! Чи, може, з ложкою супу вічним сном мене нагодувати? Не крийся! Я знаю все.

Д а н і е л ь. Хай бог так у біді мені допоможе, як я не кажу вам щирої правди.

Ф р а н ц. На цей раз я тобі прощаю. Але слухай, він, напевно, підсовував тобі гроші? Він стискав тобі руку міцніше, ніж це заведено? Ну, хоч би так, як стискають її старим своїм знайомим?

Д а н і е л ь. Ніколи, мій пане.

Ф р а н ц. Чи не говорив він тобі, наприклад, що знав тебе раніше? Що й ти повинен його знати? Що коли-небудь спаде завіса з очей твоїх, що... Як? Він нічого такого не говорив тобі ніколи?

Д а н і е л ь. Анічогісінько.

Ф р а н ц. Що деякі обставини затримали його... що доводить ся часом надягати машкару, щоб підступити до ворогів своїх... що він хоче помститися за себе, жорстоко помститися?

Д а н і е л ь. Ні звуку про все це.

Ф р а н ц. Що? Анічогісінько? Подумай гарненько! Що він дуже добре знав старого пана... особливо близько знав його... що він його любить... надзвичайно любить... любить як син...

Д а н і е л ь. Щось подібне, пригадую, чув я від нього.

Ф р а н ц (*зблід*). Чув, справді чув? Розкажуй же швидше! Він говорив, що він мій брат?

Д а н і е л ь (*спантеличений*). Що, мій пане?.. Ні, цього він не говорив. Але коли панночка водила його по галереї, а я саме тоді обтирав пил на рамах картин, — він раптом спинився перед портретом покійного пана наче громом прибитий. Панночка показала на портрет і сказала: «Прекрасна людина!» — «Так, прекрасна людина!» — відповів він, витираючи з очей слюзи.

Франц. Слухай, Даніелю! Ти знаєш, я завжди був для тебе добрим паном, давав тобі їжу й одяг, оберігав у роботі твої старечі сили...

Даніель. Господь вам за це заплатить! А я завжди служив вам чесно.

Франц. Саме це й хотів я зараз сказати. За все своє життя ти ні разу мені не суперечив, бо сам добре знаєш, що повинен коритись мені в усьому, що я тобі накажу.

Даніель. У всьому і цілим серцем, якщо воно не йде проти бога й мого сумління.

Франц. Дурниці! дурниці! І тобі не сором? Стара людина, а віриш бабусиним казкам! Годі, Даніелю! Це дурна думка. Адж я тут володар. Бог і сумління мене покарають, якщо бог і сумління існують.

Даніель (сплескує руками). Боже милосердий!

Франц. В ім'я обов'язку покори! Чи розумієш ти це слово? В ім'я обов'язку покори наказую тобі, щоб графа завтра ж не було серед живих.

Даніель. Господи помилуй! За віщо?

Франц. В ім'я твоєї сліпої покори! І я правитиму з тебе.

Даніель. З мене? Змилуйся, пресвята діво! З мене? Чим же я, стара людина, согрішив?

Франц. Нема тут часу довго роздумувати,— твоя доля в моїх руках. Хочеш ти до кінця життя знемагати в найглибшому з моїх підземель, де голод примусить тебе гризти власні кістки, а пекуча спрага — пити власну сечу?.. Чи волієш краще їсти мирно свій хліб і спокійно доживати свою старість?

Даніель. Як це, пане? Мирна й спокійна старість — для вбивці?

Франц. Відповідай на моє запитання.

Даніель. Моя сивина, моя сивина!

Франц. Так чи ні?

Даніель. Ні!.. Боже, зглянься на мене!

Франц (наміряючись іти). Гаразд, це тобі справді буде потрібно.

Даніель затримує його і падає перед ним навколішки.

Даніель. Згляньтесь, пане! Згляньтесь на мене!

Франц. Так чи ні?

Даніель. Ласкавий пане, мені вже сімдесят один рік! Я шанував батька й матір, і нікого, скільки себе пам'ятаю, і на шеляг не обманув, у вірі був твердий і непохитний, сорок чотири роки у вашім домі прослужив і жду тепер спокійної, блаженної кончини. Ах, пане, пане! (З запалом обнімає його коліна.) І ви хочете відняти в мене останню втіху в годину смерті, хочете, щоб муки сумління отруїли мені останню молитву, щоб я відійшов у

вечність мерзотою перед богом і людьми! Ні, ні, мій любий, дорогий, мій ласкавий пане! Ви цього не хочете, ви цього не зажадаєте від сімдесятилітнього старика.

Франц. Так чи ні? До чого ця балаканина?

Даніель. Віднині я служитиму вам ще ретельніше, буду, як поденник, виснажувати в роботі останні сили, вставатиму раніше, лягатиму пізніше... ах! поминатиму вас у вечірній і вранішній молитві, і бог не відкине молитов старої людини.

Франц. Поко́ра — краще за всяку жертву. Чував ти коли-небудь, щоб кат маніжився, коли йому належить виконати вирок?

Даніель. Так, так! Але невинну душу загубити...

Франц. Чи не повинен я звітувати перед тобою? Хіба сокира питає в ката, чому так, а не інакше?.. Бачиш, який я довготерпеливий, — я обіцяю тобі нагороду за те, в чому ти й так зв'язаний присягою.

Даніель. Але, присягаючи вам, я сподівався залишитись християнином.

Франц. Ніяких заперечень! Даю тобі цілий день на роздумування. Поміркуй ще раз. Щастя чи нещастя — чуєш ти? Розумієш? Найвище щастя і найгірше нещастя! Я винайду нечувані катування.

Даніель (після деякого роздуму). Я зроблю це, завтра я це зроблю. (Виходить.)

Франц. Спокуса велика, а він не народився бути мучеником за свою віру... Отже, на здоров'я, вельможний графе! З усього видно, що завтра ввечері ви споживатимете вашу останню трапезу!.. Все залежить від того, як на це дивитись, і дурень буде той, хто не дбатиме про свою вигоду. Батька, який, може, випив зайву пляшку вина, опановує похитливе бажання — і з цього виникає людина, а людина ж — останне, про що думають під час цієї геркулесової роботи. От і мене зараз опановує бажання — і від цього загине людина, і, звичайно, тут більше розуму й умисності, ніж при її зачатті... Хіба народження значної кількості людей не залежить здебільшого від спеки липневого полудня, від привабливого вигляду постільної білизни, від горизонтальної пози заснулої кухонної грації або від погашеної свічки?.. Якщо народження людини є справа тваринної похоті або випадку, то навіщо ж заперечення цього народження вважати за щось важливе? Хай буде проклята дурість наших мамок і няньок, що калячуть нам уяву жахливими казками і відбивають у нашому м'якому мозкові мерзєнні картини страшного суду, так що мимовільний трепет проймає людину, жах леденить їй кров, спиняє найсміливішу рішучість, і наш ледве пробуджений розум сковують ланцюги темних забобонів... У б и в с т в о! Ціле пекло фу́рій миготить навколо цього слова. А природа просто забула

створити ще одну людину, пуповина не була перев'язана, батькові не пощастило весільної ночі — і вся ця гра тіней зникла. Було щось і не стало нічого. Наче це не все одно, що сказати: нічого не було, нічого й не буде, — отже, нема про що й говорити. Людина з твані виникає, бродить деякий час у твані, сама породжує твань і знов у твань обертається, поки, нарешті, не прилипне гряззю до підшов свого праправнука. От і вся пісня — брудне коло призначення людини, отже — щасливої дороги, любий брате! Сумління, цей жовчний, подагричний мораліст, може собі виганяти зморщених баб із борделів і катувати старих лихварів на смертному ложі, — до мене воно ніколи не потрапить на прийом. (Виходить.)

ЯВА ТРЕТЯ

Інша кімната в замку.

Розбійник Моор входить з одного боку, Даніель — з другого.

Моор (квапливо). Де панна?

Даніель. Ласкавий пане! Дозвольте бідній людині про дещо вас попросити.

Моор. Будь ласка, — що тобі треба?

Даніель. І небагато — і все, дуже мало — і разом з тим так багато — дозвольте мені поцілувати вам руку!

Моор. Не треба цього, добрий старче! (Обнімає його.) Ти міг би батьком мені бути.

Даніель. Вашу руку, вашу руку, прошу вас!

Моор. Не треба.

Даніель. Я повинен... (Хапає його руку, кидає на неї швидкий погляд і падає перед ним навколішки.) Любий, дорогий Карле!

Моор (лякається, потім, опанувавши себе, сухо). Мій друже, що з тобою! Я тебе не розумію.

Даніель. Так, заперечуйте, прикидайтесь! Гаразд, гаразд! А все-таки ви — мій дорогий, мій безцінний панич... Боже миль, яка радість мені, старому... А я, дурний, не зразу вас... Небесний отчо! От ви й вернулись, а старий пан уже в домовині, а ви знову тут... Який же я був сліпий осел (б'є себе по лобі), що не пізнав вас з першого ж погляду... Ах ти... Хто б міг таке уявити! Те, про що я в слезах молився... Господи Ісусе! Ось він тут, живий і здоровий, у своїй старій кімнаті!

Моор. Що це за розмови? Чи не гарячка у вас? Чи ви репетируєте передо мною роль з якоїсь комедії?

Даніель. Ай-ай-ай! Не добре так сміятися з старого слуги... Оцеї шрам! А, ви ще пам'ятаєте?.. Великий боже! Якого страху ви тоді мені нагнали! Я завжди так любив вас, а ви мало

не завдали мені такого горя... Ви сиділи в мене на колінах — пам'ятаєте — там, у круглій кімнаті... Б'юсь об заклад, моє пташенятко, ви це напевне забули... і годинник з зозулею, яку ви так любили слухати!.. Ви тільки подумайте — зозуля розбита, на дрібні шматочки розбита... Стара Сусанна розтрощила її, коли прибирала в кімнаті... Отож сиділи ви у мене на колінах та й гукнули: «Но-но!!», і я побіг принести вам коника... Господи боже! І навіщо я, старий осел, побіг? Мене мов окропом обдало, коли я почув у снігах ваш крик... Кинувся назад, а у вас кров дзюрком біжить, ви лежите на підлозі і... Мати божа! Наче цебром холодної води линуло мені за шию... Так завжди буває, коли не пильнуєш за дитиною в обидва. Ну, а якби в очко попало, боже великий!.. Аджє й то, як навмисне, в праву ручку. Ніколи в житті, сказав я, не дам дитині ножа в руки, сказав я, або ножиць, або чогось гострого, сказав я... На щастя, ні пана, ні пані не було вдома... Так, так, це на все життя буде мені наукою, сказав я. Господи, господи! Мене ж могли б зі служби прогнати, могли б... Хай простить вам господь бог, дитя нерозумне... Але — слава богу — все обійшлося щасливо, тільки цей недоладний шрам залишився.

Моор. Ні слова не розумію з того, що ти кажеш.

Данієль. Аякже, аякже! Ото був час! Не раз бувало підсунеш вам то пряник, то бісквіт, то тістечко, — адже я любив вас більше за всіх... А пам'ятаєте, як ви мені сказали в стайні, коли я посадив вас на буланого коня старого пана і пустив прокататись по великій леваді? «Данієлю, — сказали ви, — хай-но я виросту великий, Данієлю, я зроблю тебе своїм управителем, і ти будеш зі мною в кареті їздити». — «Так, — сказав я, сміючись, — якщо бог дасть здоров'я і ви не будете соромитись старого, то я проситиму вас подарувати мені хатину, отам внизу, під селом, що давно вже пустокою стоїть, — я заклав би там винарню відер на двадцять вина і хазяйнував би собі на старості років»... Так, так, смійтесь уже, смійтесь! Аджє правда, паничу, все це у вас давно вивітрилось із голови?.. Старого вже не хочуть знати, поводяться з ним так холодно, так звисока... а все-таки ви мій золотий панич... Правда, ви були трошечки легковажні, — даруйте на цьому слові! — як звичайно буває з молоддю... а згодом все воно на добре виходить.

Моор (обнімає його). Так, Данієлю, не буду більше приховувати! Я твій Карл, твій нещасний Карл! Що з моєю Амалією?

Данієль (починає плакати). Чи сподівався я, старий грішник, дожити до такої радості... І покійний пан даремно плакав! — На спокій, на спокій, сива голово! Лягайте з миром у могилу, трухляві кості! Мій пан і володар живий, його побачили мої очі!

Моор. І він дотримає того, що обіцяв,— візьми це, сивочолий, за буланого в стайні. (Сує йому в руки туго набитий гаманець.) Не забудь я тебе, старого.

Даніель. Що ви! Що ви робите! Це надто багато, ви помилились.

Моор. Не помилився, Даніелю!

Даніель хоче впасти йому в ноги.

Встань! Скажи, що з моєю Амалією?

Даніель. Хай бог вам заплатить! Хай бог вам заплатить! Ах, господи боже!.. Ваша Амалія, о, вона не переживе цього, вона помре з радощів!

Моор (жваво). Вона не забула мене?

Даніель. Забула? Та що це ви торочите? Вас забути?.. Якби ж то ви самі були при тому, якби ж то ви бачили, як вона руки ламала, коли прийшла чутка про вашу смерть, що звелів поширювати наш теперішній пан.

Моор. Що ти кажеш? Мій брат...

Даніель. Так, ваш брат, ласкавий пан ваш брат... Іншим разом я більше вам розкажу, коли матимете час... Як ловко вона його спроваджувала, коли він кожного божого дня чплявся до неї і хотів її взяти собі за дружину. О, я зараз же, зараз же побіжу їй сказати, принесу їй радісну звістку. (Поривається йти.)

Моор. Стривай, стривай! Вона не повинна цього знати! Ніхто не повинен цього знати, і брат мій теж.

Даніель. Ваш брат? Ні, ні в якому разі, він не повинен цього знати! Він — нізащо! Якщо тільки він не знає вже більше, ніж належить йому знати. О, скажу вам, бувають на світі погані люди, погані брати, погані пани... але навіть за все золотого мого пана я не згоден стати поганим слугою... Ласкавий пан вважав вас за померлого.

Моор. Гм! Що ти там бурмочеш?

Даніель (ще тихше). І, звичайно, коли, не спитавши, раптом воскресають... Ваш брат був єдиним спадкоємцем покійного пана...

Моор. Старий! Що ти мимриш крізь зуби, наче якась жахлива таємниця крутиться в тебе на язичі і не сміє, але повинна з нього зірватись? Говори ясніше!

Даніель. Але я краще буду старі свої кості з голоду гризти, краще буду власну сечу від спраги пити, ніж здобуду собі сите й забезпечене життя ціною вбивства! (Швидко виходить.)

Моор (здригнувшись, після жахливого мовчання). Мене обмануто, обмануто! Наче блискавка освітила мені душу!.. Підле шахрайство! Небо й пекло! Не ти, батьку! Підле шахрайство! Убивця, розбійник — через підле шахрайство! Він очорнив мене! Перехоплював, підробляв мої листи... а батьківське серце повне

було любові... О, я жахливий дурень!.. Його серце повне було любові... О, мерзота, мерзота! Мені досить було тільки впасти йому до ніг, тільки одну сльозу зронити... Я, дурень я, дурень безголовий! (Б'ється об стіну головою.) Я міг би бути щасливий... О, підлота, підлота! Щастя мого життя підло, підло зруйновано. (Розлючено бігає по кімнаті.) Убивця, розбійник — через підле шахрайство!.. Він навіть не гнівався. В його серці й гадки не було проклонати... О, лиходій! Незбагнений, підступний, мерзенний лиходій!

Косинський входить.

Косинський й. Де це ти пропав, отамане? В чому річ? Як я бачу, ти вирішив тут надовго залишитись.

Моор. В путь! Сідлай коней! Ми повинні ще до заходу сонця бути по той бік кордону!

Косинський й. Жартуєш!

Моор (владно). Швидше, швидше! Не гайся, кинь усе! І щоб жодне око тебе не бачило.

Косинський виходить.

Тікати з цих мурів! Найменше зволікання може розлютити мене, а він же син мого батька... Брате, брате! Ти зробив мене найнещаснішою в світі людиною, я ніколи не скривдив тебе. Ти вчинив не по-братерськи... Пожинай спокійно плоди свого лиходійства, моя присутність хай більше не отрує твоєї насолоди... але це, справді, було не по-братерськи. Хай це буде вкрито п'янкою навіть, і хай навіть смерть її не порушить.

Косинський (входить). Коні осідлані, можемо їхати, якщо бажаєте.

Моор. Швидкий же ти, швидкий! Чого так поспішати? Невже я не побачу її ще раз?

Косинський й. Якщо хочете, я розсідлаю! Ви ж самі казали не гаяти ні хвилини.

Моор. Ще раз! Останнє прощай! Я повинен до дна випити отруйний напій цього блаженства, а тоді... Зажди, Косинський! Ще десять хвилин... Почекай там, за мурами замку... І ми помчимо звідсіля!

ЯВА ЧЕТВЕРТА

У саду.

Амалія.

Амалія. «Ти плачеш, Амаліє?» — і він сказав це таким голосом, таким голосом... Мені здалось, немовби вся природа помолоділа. Радісно пережита весна кохання знову розцвіла для мене в звуках цього голосу! Соловейко виспівував як колись... квіти пахли як колись... і я, сп'яніла від ща-

стя, лежала в нього на грудях... О лукаве, невірне серце! Як ти вмієш виправдувати свою зрадливість! Ні, ні, геть з моєї душі, злочинний образе! Я не порушила своєї клятви, мій єдиний! Геть з моєї душі ви, зрадницькі, безбожні бажання! В серці, де панує Карл, нема притулку для інших синів землі... Але чому ж моя душа весь час проти моєї волі так поривається до цього чужинця? Чи не злився він з образом мого єдиного? Чи не став він вічним супутником мого єдиного? «Ти плачеш, Амаліє?» Ні, тікати від нього!.. Тікати... Хай очі мої ніколи не побачать цього чужинця!

Розбійник Моор відчиняє садову хвіртку.

(Амалія здригається.) Що це? Наче хвіртка скрипнула? *(Помітивши Карла, схоплюється.)* Він?.. Куди?.. Що? Я наче приросла до цього місця і не можу тікати... Боже милосердий, не покидай мене!.. Ні, ти не вирвеш у мене мого Карла! В душі моїй немає місця для двох богів, я лише смертна дівчина! *(Виймає портрет Карла.)* Ти, мій Карле, будь моїм ангелом-охоронцем проти цього чужинця, мого баламута! На тебе, тільки на тебе дивитись невідривно — і жодного нечестивого погляду на нього. *(Сидить мовчки, затопивши непорушний погляд у портрет.)*

Моор. Ви тут, ласкава панно? І такі сумні? І сльоза на цьому портреті?

Амалія йому не відповідає.

І хто ж це той щасливець, що задля нього очі ангела сльозою срібляться? Чи смію я на цього обранця... *(Хоче глянути на портрет.)*

Амалія. Ні... так... ні!..

Моор *(відсахнувшись)*. А! Чи вартий він, щоб його так боготворили? Чи вартий він?..

Амалія. О, якби ви його знали!

Моор. Я б йому заздрив.

Амалія. Схилилися б перед ним, хочете ви сказати.

Моор. А!

Амалія. О, ви б його так полюбили... В його обличчі було так багато, так багато... в його очах... в звуках його голосу багато схожого з вами... багато того, що я так люблю...

Моор дивиться в землю.

Тут, де ви стоїте, стояв він тисячу разів, а поруч з ним та, що біля нього небо й землю забувала... Тут погляд його блукав по цих квітучих околицях... природа, здавалось, відчувала цей одухотворений, вдячний погляд і ставала ще прекраснішою, милуючись найкращим своїм створінням... Тут чарував він своєю небесною музикою пернатих слухачів... З цього ось куща зривав він троянди, зривав троянди — для мене... Тут, тут лежав він в моїх

обіймах, уста його пламеніли на моїх устах, і квіти радісно вми-
рали під кроками закоханих...

Моор. Його вже немає?

Амалія. Його вітрила майорять в бурхливих морях — лю-
бов Амалії витає з ним... Він блукає в непрохідних піщаних пу-
стелях — любов Амалії обертає палючі піски в зелені луки і кві-
тами вкриває дикі чагарі... Полуднєве сонце палить йому непо-
криту голову, в північних снігах дубіють йому підосви, град бур-
но січе йому обличчя, але любов Амалії вколисує його і в бурях...
Моря, і гори, і обрії далекі лягли поміж закоханими, але душі їх
вириваються з брудних темниць і зустрічаються в раю кохання...
Ви неначе засмучені, графе?

Моор. Слова кохання воскрешають і мою любов.

Амалія (блідне). Як? Ви кохаєте іншу?.. Ой леле, що я
сказала?

Моор. Вона думала, що я вмер, і залишилась вірною мнимо-
вмерлому. Вона почула, що я живий, і пожертвувала задля мене
вінцем праведниці¹. Вона знає, що я в пустелях блукаю і в зли-
годнях поневіряюся, і любов її через пустелі і через злигодні ле-
тить услід за мною. Вона, як і ви, ласкава панно, зветься Амалія.

Амалія. Як заздрю я вашій Амалії!

Моор. О, вона нещасна дівчина; її любов належить тому,
хто загинув, і ніколи... ніколи не матиме своєї винагороди.

Амалія. Ні, вона матиме винагороду в небесах. Адже
існує, кажуть, кращий світ, де засмучені радітимуть, а закохані
з'єднаються?

Моор. Так, світ, де спадають покривала і закохані з жахом
знову знаходять одне одного... Ім'я йому — вічність. Моя Ама-
лія — нещасна дівчина.

Амалія. Нещасна, хоч ви її кохаєте?

Моор. Нещасна, бо вона кохає мене! А що якби вияви-
лось, що я вбивця? Що, моя панно, якби ваш коханий з кожним
поцілунком згадував вам про нові убивства? Горе моїй Амалії!
Вона нещасна дівчина.

Амалія (радісно схопившись). Ах, яка ж я щаслива дів-
чина! Мій єдиний — це відблиск божества, а божество — це ласка
й милосердя! Він і мухи не міг би скривдити... Його душа така ж
далека від помислів кривавих, як полудень від полуночі.

Моор швидко відвертається до куща і нерухомо дивиться в далечінь.

Амалія (грає на лютні і співає).

Ти тікаєш, Гекторе, від мене,
В бій, де Еакіда меч шалений
Вже Патроклові готує дань?
А кому ж дитя твоє навчати
Кидать спис, безсмертних шанувати,
Як тебе поглине Ксанту хлань?

¹ Тобто відмовилась від думки йти в монастир.

Моор (мовчки бере лютню і грає).

Дай, дружино люба, смертну зброю —
Я помчу в кривавім вихрі бою...

(Кидає лютню і вибігає.)

ЯВА П'ЯТА

На узліссі. Ніч. Посередині руїни старого замку.

Ватага розбійників, що розташувались на землі.

Розбійники (співають).

Різать, грабувать, шаліти —
Це в нас звуть: провадить час.
Завтра нам в петлі висіти,
А тепер — бенкет у нас.

Привільне в нас життя для всіх,
Роздолля в нас безкрає,—
Ми живемо в лісах густих,
Від бур ми крємось у них,
Нам сонцем — місяць сяє!
Слугує нам Меркурій¹ сам,—
Ото й щастить у всьому нам.

То пастора ми обдерем,
То рандаря гладкого,
А решту клопоту кладем
На господа самого.

А як в горлянку заливать
Почнемо ми горілку —
Нам стануть сили прибувать,
І вся пекельна чорна рать
До нас пристане в спілку.

Батьків поранених стогнання,
Нещасних матерів ридання,
Покинутих відданиць крик —
Нам втіха, краща від музик!

О, як же тремтять вони під топорами.
Ревуть, як телята, лягають снопами!
Це веселить наш буйний дух
І тішить очі нам і слух.

А прийде день останній мій —
Виходь на сцену, кате!
Одержим ми зарібок свій,
Помажем салом п'яти,
Та виноградного в дорогу б нам хильнуть —
І гайда! — летимо в свою останню путь.

¹ Меркурій — посланець богів у римській міфології, бог торгівлі, винародів і промисловості, що дає багатство хитрощами й обманом.

Швейцер. Вже ніч, а отамана й досі нема!

Рацман. А обіцяв вернутись до нас рівно о восьмій годині.

Швейцер. Коли з ним трапилась яка біда... Товариші! Ми все тоді попалимо і повбиваємо навіть немовлят.

Шпігельберг (відводить Рацмана вбік). На два слова, Рацман!

Шварц (до Грімма). Чи не вислати дозорців?

Грімм. Та годі! Він прийде з таким уловом, що нам аж соромно стане.

Швейцер. А от ти й погорів, хай йому кат! Не так він ішов від нас, щоб утнути якусь штуку. Хіба ти забув, що він сказав, коли вів нас через пустовщину?.. «Хай хто хоч одну ріпку з поля потягне — головою накладе, як довідаюсь, не будь я Моор!..» Тут грабувати не доведеться.

Рацман (тихо до Шпігельберга). Куди ти гнеш — кажи ясніше!

Шпігельберг. Тсі! Тсі!.. Не знаю, які в нас з тобою уявлення про свободу, коли ми тягнемо воза, наче воли, і в той же час так чудово декламуємо про незалежність... Це мені не до вподоби.

Швейцер (до Грімма). Що там пряде ця порожня голова?

Рацман (тихо до Шпігельберга). Ти говориш про отамана?

Шпігельберг. Та тихше, тихше! У нього й серед нас є зуха... Отаман, кажеш ти? А хто його поставив над нами отаманом? Хіба він не сам привласнив собі цей титул, що по праву мені належить? Як, ми ставимо на карту своє життя... стільки терпимо від примх мінливої долі тільки для того, щоб вважати за щастя бути кріпаками у раба? Кріпаками, тимчасом як ми могли б князями стати? Клянусь богом, Рацман, це ніколи не було мені до вподоби.

Швейцер (до інших). Авжеж, ти справжній герой — жаб камінням побивати. Він тільки голосно носа сякне, а ти вже в мисачу нірку готовий тікати...

Шпігельберг (до Рацмана). Так, я давно вже думаю про те, що все це повинно бути інакше. Рацман, якщо ти той, за кого я завжди тебе вважав... Рацман! Його все нема, всі майже певні, що він загинув... Мені здається, Рацман, що настав для нього чорний день... Як? І ти не пламенієш, коли перед тобою лунає дзвін свободи? І тобі бракує снаги зрозуміти мій сміливий натяк?

Рацман. Ах, сатано! Навіщо ти спокушаєш мою душу?

Шпігельберг. Збагнув? Гаразд! Ну то ходім! Я примітив, куди він зник. Ходімо ж! Два пістолі рідко дають промах,

а тоді... ми перші почнемо душити немовлят¹. (Хоче потягти його за собою.)

Швейцер (у нестямі вихоплює ніж). Ах, гаде! Саме вчасно ти нагадав мені про богемські ліси! Чи не ти перший, боягузе, почав зубами цокотіти, коли гукнули: «Ворог іде!..»? Я тоді ж поклявся душею... Згинь же, підлий убійнику! (Заколює його.)

Розбійники (в замішанні). Убивство! Убивство! Швейцер... Шпігельберг... Розніміть їх!

Швейцер (кидає в нього ножем). Ось тобі — здихай же!..— Спокійно, товариші, не звертайте уваги на такі дурниці. Цей гад завжди таїв злобу проти отамана, а в самого хоч би один шрам був на шкірі... Кажу вам, заспокойтесь... Ах ти, гицелю! То ти хотів людей з-поза спини вбивати? Людей з-поза спини? Чи для того ж ми потом обливаємось, щоб нас на той світ, як собак, виряджали? Ах ти, гаде! Чи на те ми в диму й полум'ї поневірялись, щоб як ті руді пацюки здихати?

Грім. Ану його к чорту, товариші, чого ви завелися?.. Отаман лютуватиме!

Швейцер. Це вже мій клопіт... А ти, негіднику (до Раумана), ти був його спільником!.. Геть з моїх очей... Шуфтерле затівав був таке, за те й повісили його тепер у Швейцарії, як пророків йому мій отаман.

Лунає постріл.

Шварц (схопившись). Чуєте? Постріл з пістоля!

Знову постріл.

Другий! Еге! Це отаман!

Грім. Стривай! Він повинен ще втретє вистрелити.

Лунає ще один постріл.

Шварц. Це він, він! — Салютуй, Швейцер, — даймо відповідь йому!

Стріляють.

Моор і Косинський входять.

Швейцер (іде їм назустріч). Привіт тобі, отамане! Я без тебе трохи погарячився. (Веде його до трупа.) Будь суддею між нами — він хотів убити тебе з-поза спини.

Розбійники (вражені). Як, отамана?

Моор (дивиться замислено, потім — з запалом). О незбагнений персте мстивої Немезиди²... Чи не він перший співав мені

¹ Тобто мститися за Карла, щоб відвернути від себе підозру в його вбивстві.

² Немезида, за грецькою міфологією, — богиня помсти і караючої справедливості.

пісень сирени?.. Присвяти цей ніж темній богині відомсти! Це не ти зробив, Швейцер.

Швейцер. Клянусь богом, це таки я зробив! І, чорт би його взяв, це не найгірше з того, що я зробив за своє життя. (Незадоволений відходить.)

Моор (замислено). Я розумію тебе, небесний керманичу, розумію... З дерев спадає листя... І моя осінь прийшла... Заберіть його з моїх очей!

Труп Шпігельберга виносять.

Грім. Дай наказ, отамане, що далі нам робити?

Моор. Скоро... скоро все здійсниться.— Дайте мені мою лютню.— Я загубив самого себе відтоді, як там побував... Мою лютню, кажу я... мені треба відновити втрачені сили... Облиште мене!

Розбійники. Вже північ, отамане.

Моор. І все-таки це були тільки театральні сльози... Мені треба проспівати пісню римлян, щоб мій заснулий дух знову прокинувся.— Дайте ж мою лютню... Північ, кажете ви?

Шварц. Та вже скоро й за північ. Гнітючий сон нас облягає. Вже три доби ми й оком не здрімнули.

Моор. Невже цілющий сон і шахраям склеплює очі? Чому ж тікає він від мене? Ніколи не був я ні підлим, ні боягузом... Лягайте спати... Завтра вранці ми рушимо далі.

Розбійники. На добраніч, отамане! (Лягають на землю і засинають.)

Глибока тиша.

Моор (бере лютню і грає).

Брут

Вам привіт, долини миролюбні,
Я—останній з римлян—віддаю.
Із Філіпп, де бій точився згубний,
Скорбну путь верстаю я своєю.
Де ти, Кассій?.. Риму вже немає!
Війська братнього побито цвіт!
В смертній малі притулку Брут шукає,
Бо немилий Бруту світ.

Цезар

Хто це гордим переможця кроком
З скель стрімких іде сюди?
Як своїм не зраджений я оком—
Знак то римської ходи.
Відкіля прямуєш, Тібру сину?
Чи стоїть ще семихолмий Рим?
Що я сліз пролив за сиротину—
Бо навк прощався Цезар з ним!

Брут

А, це ти, що двадцять три одержав рани!
Хто твою стривожив тіль? —
Зникни в Орковій¹ безодній твані,
Не радій! Зухвалу мову кинь!
На філіппським вітарі залізнім
Ще свободи пламені кров.
Рим над Брутом хрипне войком грізним —
Брута жде Мінос². Зникай же в пітьму знов!

Цезар

О, удари твогого кинджала!
Й ти, мій Бруте... й ти?
Син... на батька!.. То ж у спадок мала
Вся земля до ніг тобі лягти!
Геть! Ти став великим із великих,
Як залізом батьку грудь пройняв.
Геть! Ридай між скель Еребу³ диких,—
Брут великим з римлян став великих,
Як залізом батьку грудь пройняв!
Геть! І знай, що Лета таємнича
Нас покличе...
Плинь же, чорний мій стерничий!

Брут

Батьку, стій!.. У всесвіті цілому
Одного лише я знав
Рівного тобі в усьому,—
Сяном ти своїм його назвав.
Рим лиш Цезар міг занастити,
Тільки Брут міг Цезаря змести.
Шат тирана Бруту не надіти,
Разом з Брутом Цезарю не жити,—
Йду направо я, йди вліво ти!

(Кладе лютню і в глибокій задумі ходить вперед і назад.)

Хто буде мені порукою? Усе навколо таке похмуре... заплутані лабіринти... ніякого виходу... немає зірки провідної. Якби все кінчалося з цим останнім подихом, наче пуста лялькова вистава... Але для чого ж ця невситима жа доба щастя? Для чого ідеал недосяжної довершеності? Відкладання нездійснених задумів?.. Якщо незначний натиск на цю незначну річ *(підносить пістоль до обличчя)* рівняє мудреця з дурнем, сміливця — з боягузом, людину благородну — з шахраєм? Адже в бездушній природі така божественна гармонія, звідки у розумній істоті такий розлад?.. Ні! Ні! Є щось більше, бо я ще не був щасливим.

¹ Орк, у римській міфології, — підземний світ і божество, що ним керує.

² Мінос, у старогрецькій міфології, — суддя підземного царства.

³ У міфології стародавніх греків Ереб — найпохмуріша частина підземного світу.

Ви гадаєте — я тремтітиму? Душі моїх жертв! Я не тремтітиму. (*Раптом починає тремтіти.*) Ваш моторошний передсмертний зойк... ваші почорнілі обличчя... ваші жахливо зяючі рани — все це тільки ланки нерозривного ланцюга долі, що залежать кінцем кінцем від того, як провадив я своє дозвілля, від настрою моїх мамок і вихователів, від темпераменту мого батька, від крові моєї матері. (*Охоплений жахом.*) Навіщо мій Перілл¹ зробив з мене мідного бика, щоб людство смажилось у моїй розпеченій утробі? (*Приставляє пістоль до лоба.*) Час і вічність, з'єднані лише одним єдиним моментом!.. Жахливий ключ,— він замкне за мною в'язницю життя і відчинить мені оселю вічної ночі... Скажи мені... о, скажи мені — куди, куди ти приведеш мене? Невідома, жодним вітрилом не омаяна країна. Дивись, людство знемагає від цієї картини, снага смертного слабне, і фантазія, ця пустотлива мавпа почуттів, морочить нашу легковажність якимись химерними тіннями. Ні, ні! Мужня людина не повинна спотикатись. Будь чим завгодно, безіменне «потоїбік», тільки б мое «я» залишилось мені вірним... Будь чим завгодно, тільки б мені можна було самого себе взяти туди з собою. Зовнішні явища — це лише забарвлення людини. Я сам собі і небо і пекло.

Коли б ти дав мені одному будь-який спопелілий світ, що від нього ти відвернув свої очі і де передо мною не було б нічого, крім ночі в самотині і вічної пустелі!.. Я б населив тоді цю мовчазну порожнечу витворами своєї уяви, а вічність дала б мені досить дозвілля, щоб розбиратись у запутаній картині загального нещастя... Чи ти хочеш через все нові й нові народження, все нові й нові видовища нещастя, крок за кроком вести мене... до знищення? Хіба нитки життя, зіткані для мене по той бік існування, я не можу так само легко розірвати, як і цю?.. Ти можеш обернути мене в ніщо, але цієї свободи ти не можеш у мене відібрати. (*Заряджає пістоль. Раптом зупиняється.*) Невже я умру від страху перед повним мук життям? Невже дозволю я нещастям перемогти мене?.. Ні! Я хочу все стерпіти! (*Відкидає пістоль.*) Перед моєю гордістю відступають усі муки! Я довершу свою путь.

Усе більше поночіє.

Герман (*ідучи лісом*). Тс, тс!.. Як страшно ухає сова... В селі б'є дванадцять... Добре, добре... лиходійство спить... У цій глушині нема кому підслухувати. (*Підходить до замку і стукає.*) Вилазь наверх, бідолашний пожилецю башти! Твоя трапеза готова.

Морр (*нечутно відходячи*). Що б це могло означати?

¹ Перілл — старогрецький ливарник, що, за переказом, запропонував тиранові Фаларісу (VI ст. до н. ери) мідного бика, в якому можна було смажити живу людину, причому крики її лунали, як ревіння бика.

Голос (з башти). Хто там стукає? А? Це ти, Германе, мій вороне?

Герман. Так, я, Герман, твій ворон. Лізь вище, до ґрат, і їж.

Кричать сови.

Моторошно виспівують, старий, твої нічні товариші... Що, смачно?

Голос. Я страшенно зголоднів. Дякую тобі, господи, що посилаєш мені ворона, за хліб у пустині! — А як моє любе дитя, Германе?

Герман. Тс... тихше! Якийсь шелест... Наче хтось хропить! Ти не чуєш?

Голос. Що? А ти щось чуєш?

Герман. Зітхання в розколинах башти — нічна музика, від якої зуби цокотять і синіють нігті... Чуєш, знов... Мені все здається, ніби я чую хропіння. Та в тебе є компанія, старий... Ой-ой-ой!

Голос. Ти щось бачиш?

Герман. Прощай, прощай! Моторошне тут місце... Спускайся в свій льох. Твій визволитель, твій месник — там, у височині... Проклятий син! (Хоче тікати.)

Моор (з жахом наближається до нього). Стій!

Герман (скрикує). Ой лихо!

Моор. Стій, кажу тобі!

Герман. Горе! Горе! Горе! Все розкрито!

Моор. Стій! Говори! Хто ти? Чого ти тут? Говори!

Герман. Згляньтесь, згляньтесь, суворий пане!.. Вислухайте хоч слово, раніше ніж вбити мене.

Моор (виймаючи шапу). Що ж я почую?

Герман. Правда, ви заборонили мені під страхом смерті... Але я не міг інакше... не смів! Є бог на небі... Там ваш рідний батько. Я зглянувся на нього... Вбийте мене!

Моор. Тут криється якась таємниця... Признавайся! Говори! Я хочу знати все.

Голос (із башти). Горе! Горе! Це ти, Германе, там розмовляєш? З ким ти розмовляєш, Германе?

Моор. Там внизу ще хтось... Що тут діється? (Підбігає до башти.) Чи не в'язень там, відкинутий людьми? Я визволю його з кайданів... — Озвися ще раз! Де двері?

Герман. О, змилуйтесь, пане! Не йдіть далі, пане... з милосердя пройдіть мимо! (Заступає йому дорогу.)

Моор. Чотири замки! Геть! Я мушу дізнатись... Стань же мені вперше у пригоді, злодійське знаряддя! (Виймає відмички і відмикає ґратчасті двері.)

З глибини башти виходить старик, висхлий як скелет.

Старик. Згляньтесь на нещасного! Згляньтесь!

Моор (з жахом відступає). Це голос мого батька!

Старий Моор. Дякую тобі, о боже! Настала година визволення.

Моор. Дух старого Моора! Що потривожило тебе в домовині? Чи ти пішов на той світ з тягарем якогось гріха, що загородив тобі вхід у двері раю? Я відслужу по тобі не одну месу, щоб вернути блуденну душу до її вітчизни. Чи не закопав ти в землю золото вдовиць і сиріт, що опівнічної години стогнучи блукаєш тут? Я вирву підземний скарб з кігтів самого заклятого дракона, хоча б він вивергав на мене тисячі пекельних вогнів і вищиряв свої гострі зуби на мою шпагу... Чи ти прийшов відповісти мені на запитання, загадку вічності розгадати? Говори, говори! Я не з тих, що від страху полотніють.

Старий Моор. Я зовсім не привид. Доторкнись до мене, я живу, але яким нещасним, жалюгідним життям!

Моор. Як? Хіба ти не був похований?

Старий Моор. Так, я був похований... вірніше — здохлий пес лежить у склепі моїх батьків, а я вже цілих три місяці томлюся в цьому темному підземеллі, куди й промінь сонця ніколи не сягає, де теплий вітрець ні разу мене не обвіяв, де ніхто з моїх друзів мене не відвідав, де каркають дикі ворони і виють в опівнічну пору пугачі.

Моор. Небо й земля! Хто ж це зробив?

Старий Моор. Не проклинай його!.. Це зробив мій син Франц.

Моор. Франце, Франце! О вічний хаос!¹

Старий Моор. Коли ти людина і є в тебе людське серце, невідомий мій визволителю, то послухай про горе батька, яке йому власні ж його сини уготували... Ось уже три місяці волаю я до цих глухих мурів, висічених у скелях, але тільки порожня луна передражнювала мої скарги. Отож, якщо ти людина і є в тебе людське серце...

Моор. На ці поклики навіть дикі звірі повибігали б із своїх лігв.

Старий Моор. Я ще лежав на ложі слабування і ледве починав одужувати після тяжкої хвороби, коли до мене привели чоловіка, який запевняв, що мій первісток загинув у бою; він приніс меч, облитий його кров'ю, і переказав його останні слова, що ніби моє прокляття довело його до розпачу і смерті в бою.

Моор (швидко відвернувшись од нього). Усе ясно!

Старий Моор. Слухай далі! Я знепритомнів від цієї

---

¹ Вічний хаос — первісний порожній простір, а потім безладна мішанина елементів, з яких, за уявленнями стародавніх греків, нібито утворився всесвіт.

звістки. Мене, видно, визнали за померлого, бо коли я прийшов до пам'яті, то вже лежав у труні, оповитий саваном, як мрець. Я почав дряпати віко труни. Її відкрили. Навколо була темна-темна ніч, мій син Франц стояв передо мною... «Як! — скрикнув він жахливим голосом, — невже ти житимеш вічно?» — і в ту ж мить віко труни знову закрилось. Від грому цих слів я знову знепритомнів. Коли я знову прийшов до пам'яті, то почув, що труну підняли і з півгодини везли на повозі. Нарешті, її знов відкрили... я опинився перед входом у цей склеп, біля мене стояли мій син і той чоловік, що приніс закривавлений меч мого Карла. Десятки разів обнімав я його коліна і просив, і благав, і знов обнімав їх, і закликав, — батькові благання не зворушили його серця... «У підземелля ця стару шкуру! — загримів він на все горло. — Досить уже він пожив!» — і мене безжалісно зіпхнули вниз, і мій син Франц сам замкнув за мною двері.

М о о р. Це неможливо, неможливо! Ви, мабуть, помилились.

Старий М о о р. Може, й помилився. Слухай далі, але стримай свій гнів! Так лежав я двадцять годин, і жодна людина не згадала про мене. Та нога людська й не ступала по цих місцях пустинних, бо, за народним переказом, привиди моїх предків никають серед цих руїн, брязкаючи ланцюгами і стиха наспівуючи опівночі похоронних пісень. Нарешті, я чую — двері знову відчинилися, цей чоловік приніс мені хліб та воду і відкрив мені, що мене приречено на голодну смерть і що він важить своїм життям, коли довідаються, що він мене годує. Ці злиденні крихти підтримували мене досить довго, але безнастанний холод... сморід моїх нечистот... безмежне горе... Сили мої виснажувались, тіло знемагало. Тисячу разів у слюзах благав я бога послати мені смерть, але, видно, ще не сповнилась міра моєї кари... або якась несподівана радість мене дожидає, що я якимсь чудом все це витримав. Але я по заслuzі терплю ці муки... Мій Карл! Мій Карл!.. він же й до сивої волосинки ще не дожив.

М о о р. Досить! Вставайте, колоди ви, опудала задубілі, сплюхи ліниви й нечулі! Вставайте! Ніхто не прокидається? (Стріляє з пістоля над розбійниками, що сплять.)

Р о з б і й н и к и (переполохані). Е-гей! Е-гей! Що там трапилось?

М о о р. Невже ця оповідь не розвіяла вашої дрімоти? Вона ж могла б і од вічного сну розбудити! Подивіться! Подивіться! Світові закони забавкою стали, розпався зв'язок природи, древній розбрат на волі, син убив свого батька!

Р о з б і й н и к и. Що каже отаман?

М о о р. Ні, не вбив!.. Це слово занадто лагідне!.. Син тисячу разів колесував батька, садовив на палю, катував, шкуру з нього здирав! Але й ці слова надто людяні!.. Від цього й сам гріх по-

червоніє, від цього й канібал¹ здригнеться, до цього жоден диявол не додумався б повік!.. Син — свого власного батька... О, гляньте сюди, гляньте сюди! Він знепритомнів... у цьому підземеллі син — свого батька... холод... нагота... голод... спрага... О, гляньте ж, гляньте!.. Це мій рідний батько, я признаюсь вам! Розбійники (збігаються й обступають старого). Твій батько? Твій батько?

Швейцер (шанобливо підходить до нього і падає перед ним навколішки). Батьку мого отамана! Я цілую тобі ноги! Мій кинджал у твоєму розпорядженні.

Моор. Помста, помста, помста за тебе, жорстокою наругою зневажений старче! Ось я розриваю віднині й навіки братній зв'язок. (Розриває на собі одяг зверху донизу.) Так проклинаю я перед лицем чистого неба кожную краплину братньої крові! Вчувайте, місяцю й зорі! Вчувай, опівнічне небо, що споглядало на цей ганебний злочин! Вчувай і ти, тричі страшний боже, що царюєш в надзоряному світі, що з-над місяця несеш відомсту й покару, що полум'ям дихаєш над темрявою ночі! Тут схиляю я коліна... Тут простягаю три персти у трепет ночі... Тут клянусь я — і хай природа виплує мене за свої межі, як злонравну тварину, коли я порушу цю клятву, — клянусь світла денного доти не бачити, доки кров батьковбивці, пролита перед цим камінням, не задимує на сонці! (Встає.)

Розбійники. Оце диявольська штука! А ще кажуть, ми — негідники! Ні, стонадцять чортів! Нам такого не втнути!

Моор. Так! Клянусь жахливими зойками тих, що загинули від ваших кинджалів, тих, кого поглинуло розпалене мною полум'я і кого роздушила повалена мною башта, — жодна думка про вбивство й грабування не ворухнеться в ваших грудях, поки ваш одяг не обагриться кров'ю проклятого лиходія... Вам, звичайно, і не снилося ніколи, що ви будете караючою рукою всевишнього? Заплутаний клубок нашої долі розв'язано! Сьогодні, сьогодні незрима сила облагородила наше ремесло! Моліться тому, хто присудив нам таку високу долю, хто привів вас сюди і удостоїв вас стати грізними ангелами його страшного суду! Обнажіть ваші голови! Преклоніть коліна в прах і встаньте очищеними!

Усі преклоняють коліна.

Швейцер. Наказуй, отамане! Що нам робити?

Моор. Встань, Швейцер, і доторкнись до цих священних сивинь! (Підводить його до свого батька і дає йому в руки пасмо його волосся.) Ти ж пам'ятаєш, як одного разу ти розкрояв череп богемському вершникові, коли він замахнувся на мене шаблею, а я, ледве дихаючи і знесилівши в гарячому ділі, упав на

¹ Канібал — людоджер, взагалі — жорстока, немилосердна людина.

коліна? Я обіцяв тоді нагородити тебе по-королівськи, але й досі не спромігся сплатити цей борг...

Швейцер. Це правда, ти дав мені клятву, але дозволь мені вічно називати тебе моїм боржником!

Мoor. Ні, тепер я хочу розплатитися з тобою... Швейцер, такої честі ще жоден смертний не був удостоєний. Помстись за мого батька!

Швейцер встає.

Швейцер. Великий отамане! Сьогодні я вперше відчув гордість за самого себе! Наказуй, де, як, коли мені вбити його?

Мoor. Кожна хвилина дорога, тобі треба поспішати. Вибери найгідніших з ватаги і веди їх прямо до замку графа! Стягни його з постелі, якщо він спить або спочиває в обіймах насолоди; виволочи його з-за столу, якщо він п'яний; відірви його від розп'яття, якщо він навколішках молиться перед ним! Але кажу тобі, якнайсуворіше тобі наказую доставити його живим! Я розірву на шматки, віддам у поживу голодним шулікам тіло того, хто хоч подряпає йому шкіру або хоч волосинки торкнеться! Я повинен мати його цілим, і якщо ти приведеш мені його цілим і здоровим, то матимеш мільйон у нагороду! Я з небезпекою для свого життя викраду його в якогось короля, і ти будеш вільний, як вітер у полі... Ти зрозумів? Поспішай же!

Швейцер. Досить, отамане... Ось тобі моя рука: ти або нас удвох побачиш, або жодного з нас. Ходім, Швейцерові ангели-месники! *(Виходить із своїм загоном.)*

Мoor. Усім іншим — розсіятись по лісі... Я залишусь тут.

ДІЯ П'ЯТА

ЯВА ПЕРША

Анфілада кімнат. Темна ніч.

Данієль (входить з ліхтарем і дорожнім клунком). Прощай, дорогий, рідний доме... Багато зазнав я тут добра й радощів за життя покійного графа... Гірко мої сльози над твоїм давно зотлілим прахом! І він вимагає таке від старого слуги!.. Цей дім був захистком для сиріт і притулком для покинутих, а цей син обернув його на вертеп розбійників... Прощай і ти, люба моя підлого,— як часто підмітав тебе старий Данієль!.. Прощай і ти, люба піч,— нелегко старому Данієлю розставатися з тобою... Тобі звіряв він усі свої таємниці... Як гірко буде тобі, старий Елеазаре¹... але борони мене, боже милосердий, від обману й підступів лукавого. Наг прийшов я сюди — наг і піду звідсіля, зате врятую свою душу.

Хоче йти, вбігає Франц у халаті.

Данієль. Господи помилуй! Мій пан! (Гасить ліхтар.)

Франц. Зрада, зрада! Духи підводяться з могил... Царство мертвих прокинулось од вічного сну і кричить мені: «Убивця! Убивця!..» Хто це там ворухиться?

Данієль (з острахом). Мати божа, допоможи мені! — То це ви, грізний пане, так жахливо кричите на весь замок, що всі схоплюються з ліжок?

Франц. З ліжок?.. А хто дозволив вам спати? Іди засвіти світло!

Данієль виходить, входить інший слуга.

¹ Елеазар — старий слуга біблійного патріарха Авраама.

Ніхто не сміє спати о цій годині! Чуєш? Всі повинні бути на ногах, при зброї. Зарядити всі рушниці!.. Ти бачив, як вони мчали там по галереї?

С л у г а. Хто, ласкавий пане?

Ф р а н ц. Хто, дурноверхий, хто? Так холодно, так байдуже питати — хто? А мені як захопило дух, то я мало не знепритомнів. Хто? Осел! Хто? Духи і чорти!.. Чи пізно вже?

С л у г а. Дозорець щойно прокричав дві години.

Ф р а н ц. Як? Невже ця ніч триватиме до страшного суду? Не чув ти гомону поблизу? Криків перемоги? Кінського тупоту? Де Кар... Де граф, хотів я сказати?

С л у г а. Не знаю, мій володарю.

Ф р а н ц. Ти не знаєш? То й ти устряв до їх зграї? Я витрушу тобі серце з грудей! Геть від мене з твоїм проклятим «ве знаю!» Біжи поклич пастора!

С л у г а. Ласкавий пане!

Ф р а н ц. Ти бурчиш? Зволікаєш?

Слуга квапливо виходить.

Як? Навіть жебраки змовляються проти мене? Небо, пекло! Усі змовляються проти мене?

Д а н і е л ь (входить із світлом). Мій володарю...

Ф р а н ц. Ні! Я не тремчу! Це був тільки сон. Мертві ще не встають. Хто сказав, що я тремчу, що я блідий? Мені так легко, так добре.

Д а н і е л ь. Ви бліді як смерть. Ваш голос тремтить і зривається.

Ф р а н ц. У мене гарячка. Як прийде пастор, скажи, що в мене гарячка. Скажи пасторові, що я завтра пушу собі кров.

Д а н і е л ь. Чи не накажете накапати вам бальзаму на цукор?

Ф р а н ц. Дай кілька краплин! Пастор ще не скоро прийде. Голос мій тремтить і зривається. Дай мені бальзаму на цукрі!

Д а н і е л ь. Дайте ж мені ключі, я піду вниз, візьму в шафі...

Ф р а н ц. Ні, ні, ні! Зостанься! Або я піду з тобою. Ти бачиш, я не можу залишатись один! Я можу так легко... ти ж бачиш сам... знепритомніти, якщо залишусь один. Облиш, облиш! Це пройде, зостанься.

Д а н і е л ь. Та ви й справді дуже хворі.

Ф р а н ц. Так, звичайно, звичайно, в тому й річ. А хворість затуманює мозок і породжує безумні, химерні сни... Сни нічого не значать, правда ж, Даніелю? Сни пов'язані із станом шлунка, сни нічого не значать... Я бачив зараз кумедний сон. (Падає непритомний.)

Д а н і е л ь. Господи Ісусе! Що це з ним? Конраде! Георгу! Бастіане! Мартинне! Та подайте хоч голос, де ви! (Трясе його.)

Пресвята діво, Йосифе, Магдаліно!.. Та прийдіть же до пам'яті! А то ще скажуть, що я вбив його! Боже, зглянься на мене!

Франц (безладно). Геть... геть!.. Чого ти так трясеш мене, мерзенний скелете?.. Мертві ще не встають...

Даніель. О ти, предвічне милосердя! Він збожеволів!

Франц (підводиться знесилений). Де я? — Це ти, Данієлю? Що я тут говорив? Не звертай уваги! Хоч би що я говорив — усе це неправда... Іди сюди, допоможи мені встати! Це тільки приступ запаморочення... через те... через те... що я не виспався.

Даніель. Хоч би Йоган був тут! Я покличу на поміч, я пошлю по лікаря.

Франц. Зостанься! Сядь біля мене на канапу... Так... Ти розсудлива людина, добра людина. Дай я розкажу тобі...

Даніель. Не зараз, іншим разом! Я покладу вас у постіль, спокій вам потрібніший.

Франц. Ні, прошу тебе, дай мені розповісти і гарненько посміяся з мене!.. Бачиш, мені снилось, ніби я бенкетував по-королівськи, і на серці в мене було радісно, і ніби я лежав сп'янілий у саду на моріжку, і раптом — це було опівдні — раптом... але, кажу тобі, посміяся з мене гарненько!

Даніель. Раптом?..

Франц. Раптом оглушливий удар грому вражає мій дрімотний слух; з трепетом я, хитаючись, підводжусь і бачу, мені здалось, що я бачу, ніби увесь обрій палає яскравим полум'ям, а гори, і міста, і ліси тануть, як віск у печі, і страшний ураган, виючи, змітає море, небо й землю... І от, немовби з мідних сурм, пролунало: «Земле, віддай своїх мерців! Віддай мерців своїх, море!» І голе поле починає розверзатись і викидати з себе черепи, і ребра, і щелепи, і ноги, вони зростаються в людські тіла і мчать кудись нестримним потоком — справжня жива буря! Тоді я глянув угору і побачив, що стою біля підніжжя громового Сінаю, а наді мною й підо мною юрми людей, а там, на вершині гори, на трьох димуючих престолах, три мужі, від погляду яких тікає все живе...

Даніель. Та це справжній страшний суд.

Франц. Чи не правда ж, яке безглузде марення? І от один з них, подібний виглядом до зоряної ночі, вийшов наперед, в руці у нього був залізний перстень з печаттю, який він тримав між заходом і сходом, говорячи: «Вічно, свято, справедливо, неможливо. Є лише одна правда, лише одна чеснота! Горе, горе, горе хробакові, що сумнівається!»... Тоді вийшов наперед другий, в руці у нього було блискуче дзеркало, яке він тримав між заходом і сходом, говорячи: «Це дзеркало є правда; облуда й лицемірство не встоять перед ним»... Тоді жакхнувся я і весь народ, бо ми побачили голови змії, тигрів і леопардів, відбиті в жахли-

вому дзеркалі... Тоді вийшов наперед третій, в руці у нього були мідні терези, які він тримав між заходом і сходом, говорячи: «Наблизьтесь, Адамові діти,— я зважую помисли на терезах мого гніву, а діяння — гирями моєї лютості!»

Д а н і е л ь. Боже, помилуй мене!

Ф р а н ц. Усі стояли бліді як сніг, боязко билось чекання в кожних грудях. Раптом мені почулось, що моє ім'я першим пролунало серед грози і бурі в горах, і мозок похолов у костях моїх, і зуби мої голосно зацокотіли. Скоро задзвеніли терези, загуркотіли скелі, і години, йдучи одна по одній повз чашу терезів, що висіла ліворуч, кидали на неї один смертний гріх за одним...

Д а н і е л ь. О, хай простить вам бог!

Ф р а н ц. Він не зробив цього!.. Чаша зросла з цілу гору, але друга, повна крові всепрощення, все ще тримала її високо в повітрі... Нарешті, підійшов зігнутий горем старий чоловік, що кусав собі руку від лютого голоду; очі всіх зняковіло відвернулись од нього. Я знав цього чоловіка. Він відрізав пасмо свого срібного волосся, кинув його на чашу гріхів, і ось вона упала, в одну мить упала в глибину безодні, а чаша всепрощення загойдалась високо над нею!.. І почув я голос, що лунав із диму над скелею: «Прощення, прощення кожному грішникові на землі і в пекельній безодні! Тільки ти один — відкинутий!»

Глибоке мовчання.

Ну, чому ж ти не смієшся?

Д а н і е л ь. Чи можу я сміятись, коли мені аж мороз по спині пробігає? Сни приходять від бога.

Ф р а н ц. Що ти, що ти, не кажи цього! Обізви мене дурнем, навіжею, безголовим дурнем! Зроби це, любий Даніелю, прощу тебе, висмій мене гарненько!

Д а н і е л ь. Сни приходять від бога. Я молитимусь за вас.

Ф р а н ц. Брехня, кажу тобі!.. Іди цю ж мить, біжи, лети, знайди, де дівся пастор, скажи йому, щоб поспішав, поспішав; але кажу тобі, це брехня!

Д а н і е л ь (виходячи). Будь милостивий до вас боже!

Ф р а н ц. Мудрість черні — страх черні!.. Адже ще не доведено, що минуле не зовсім минулося або що воно знайде всевидяче око над зорями... Гм, гм! Хто це мені нашіптує? Невже там, над зорями, є месник? Ні, ні!.. Так, так!.. А навколо я чую страшливий шепіт: «Є там над зорями суддя!» І цієї ж ночі стати перед надзоряним месником! Ні, кажу я... Це тільки жалюгідний захисток, куди хоче сховатися твое боягузтво.. Пустинно, німотно, глухо там, над зорями... А що як справді там щось є? Ні, ні, нічого там нема! Я наказую, щоб там нічого не було!.. А як все-таки є? Горе тобі, якби все було зважено! Якби все було

полічено цієї ж ночі!.. Чому аж до самих кісток проймає мене холод? Умерти! Чому так жахає мене це слово? Скласти звіт перед надзоряним месником... А якщо він справедливий, і всі сироти і вдови, всі пригноблені і замучені мною волатимуть до нього!.. А коли він справедливий, то чому ж вони страждали, чому ти торжествував над ними?

Пастор Мозер входить.

Мозер. Ви посилали по мене, милостивий пане? Я дивуюсь. Вперше за мого життя! Ви замишляєте поглузувати з релігії чи починаєте вже трепетати перед нею?

Франц. Глузувати чи трепетати — це залежить від того, як ти відповідатимеш... Слухай, Мозер, я доведу тобі, що або ти сам дурень, або всіх на світі вважаєш за дурнів, і ти мусиш мені відповідати. Чуєш? Коли хочеш жити — мусиш мені відповідати.

Мозер. Ви викликаєте всевишнього на суд свій. Всевишній колись відповість вам.

Франц. Я хочу зараз це знати, зараз же, у цю ж мить, щоб не накоїти ганебних дурниць і в скрутну хвилину не волати до ідола черні. Я часто говорив тобі глузливо за пляшкою бургундського: «Бога нема!..» Тепер я розмовляю з тобою без жартів і знов кажу: «Нема його!..» Можеш спростовувати мене всіма способами, які в тебе є, але я їх розіб'ю одним подихом моїх уст.

Мозер. Якби ж так легко міг ти й громи розвіяти, що з неймовірною силою впадуть на твою горду душу! Всезнавець бог, якого ти, безумче й лиходію, заперечуєш в його створіннях, не потребує виправдання з моїх тлінних уст. Він такий же великий у твоїй тиранії, як і в усміху переможної чесноти.

Франц. Надзвичайно вдало, попе! Отаким ти мені подобаєшся!

Мозер. Я стою тут з веління вищого владика і розмовляю з таким, як і я, хробаком, якому не збираюсь бути до вподоби. Звичайно, треба чудодієм бути, щоб вирвати признання в такої запеклої злосливості, як твоя. Але коли твоє переконання таке міцне, навіщо ти звелів мене покликати? Скажи мені, чого ти покликав мене серед ночі?

Франц. Того, що мені нудно і до шахів я не почуваю охоти. От і заманулось мені для розваги погризтися з попом. Пустим залякуванням тобі не ослабити моєї мужності. Я добре знаю, що лиш той на вічність уповає, кому на цьому світі не ведеться; але він буде гірко обманутий. Я не раз читав, що наша істота — не що інше, як кровообіг, і з останньою краплиною крові спливають і дух і думка. Вони поділяють з тілом усі його слабості, хіба ж не перестануть вони існувати, коли воно зруйнується? Хіба не зникнуть, коли воно почне гнити? Хай тільки краплина води просочиться тобі в мозок, і в твоєму житті на-

стане раптова зупинка, що межує з небуттям, а її продовження— смерть. Відчуття — це коливання деяких струн, а розбитий клавішесин уже більше не звучить. Якби я наказав зруйнувати сім моїх замків, якби розбив я цю Венеру¹ — симетрії і краси їх не стало б. Отак і ваша безсмертна душа!

Мозер. Це філософія вашого відчаю. Але власне ваше серце, яке, попри всі ці докази, так тоскно б'ється в ваших грудях, виказує вашу брехню. Все це павутиння систем рветься від одного лише нагадування: «Ти повинен умерти!..» Я кидаю вам виклик, і хай це буде іспитом: якщо й в годину смерті ви будете такі ж непохитні, якщо ваші переконання і тоді не зрадять вас, то ви виграли; але якщо в годину смерті хоч найменший трепет вас охопить, то — горе вам! — ви обманулись.

Франц (збентежено). Якщо в годину смерті мене охопить трепет?

Мозер. Багато бачив я таких же нещасних, що ціле життя своє з велетенською впертістю опирались істині, але перед лицем смерті омана розвіювалась. Я стоятиму біля вашої постелі, коли ви будете вмирати, — я дуже хотів би побачити, як конає тиран... Я стану біля вас і пильно дивитимусь вам у вічі, коли лікар візьме вашу холодну, вологу руку, ледь-ледь намацає завмираючий, майже не відчутний пульс, гляне на вас і, жахливо знизавши плечима, скаже: «Людська допомога тут уже марна!» Стережіться тоді, о, стережіться, щоб не бути тоді схожим на Річарда або Нерона!²

Франц. Ні, ні!

Мозер. І це «ні» обернеться тоді у виюче «так»... Внутрішній трибунал, якого вам ніколи не підкупити скептичними мудруваннями, зараз же прокинеться і почне свій суд над вами. Але це буде пробудження похованого живцем у надрах кладовища; це буде розпач самогубця, який мучиться каяттям, коли вже завдав собі смертельного удару; це буде блискавка, яка раптово осяє глупу ніч вашого життя. Оце буде видовище, і якщо ви й тоді встоїте — ви виграли!

Франц (схвильовано бігає по кімнаті). Попівська бредня, попівська бредня!

Мозер. І от уперше мечі вічності проймуть вам душу, — вперше, але буде вже пізно... Думка про бога розбудить жахливого сусіда, ім'я якому — суддя. Бачите, Моор, життя багатьох тисяч залежить від помаху вашої руки, і з кожної тисячі ви дев'ятсот дев'яносто дев'ять робили нещасними! Щоб зрівнятися з Нероном, вам бракує тільки Римської імперії, і тільки

¹ Тобто статую Венери, римської богині кохання.

² Нерон — римський імператор (37—68 рр. н. ери), один з найжорстокіших тиранів. Річард — король англійський, відомий своєю підступністю і жорстокістю.

Перу вам бракує, щоб зрівнятися з Пізарро¹. Невже ви гадаєте, що бог попустить, щоб одна-однісінька людина, як лютий кат, хазяйнувала в його світі і все перевертала догори ногами? Невже ви гадаєте, що ці дев'ятсот дев'яносто дев'ять існують тільки для того, щоб загинути, або для того, щоб бути маріонетками у вашій сатанинській грі? О, не думайте цього! Колись він зажадає від вас відповіді за кожну хвилину, що ви їм убили, за кожну радість, що ви їм отруїли, за кожен крок до довершеності, що ви їм перепинили. І коли ви відповісте на це, Моор, то ви виграли.

Франц. Годі, ні слова більше! Чи не гадаєш ти, що я скорюсь перед твоїми чорними химерами?

Мозер. Погляньте, яка грізна й прекрасна рівновага керує долею людей. Якщо чаша терезів опускається в цьому житті, то високо підноситься в тому, а якщо вона підноситься тут, то там вона падає до самої землі. Але те, що тут було дочасним стражданням, там стане вічним торжеством; що тут було минушим тріумфом, там стане вічним, нескінченним одчаєм.

Франц (люто наступаючи на нього). Хай грім німотою поб'є тебе, духа лжі! Я вирву в тебе з рота твій проклятий язик!

Мозер. Ви так швидко відчували тягар правди? Адже я не навів ще ніяких доказів. Дозвольте ж мені тепер до доказів...

Франц. Замокни, забирайся до пекла з своїми доказами! Кажу тобі, душа зникне, і не смій мені цього заперечувати!

Мозер. Тому-то й стогнуть духи безодні, але небесний суддя хитає головою. Невже ви сподіваєтесь уникнути його караючої руки в порожньому царстві вічного ніщо? Зійдіть на небо — він там! Спустіться в пекло — він знову там! Скажіть ночі: «Сховай мене!» і п'їтьмі: «Укрий мене!» — і п'їтьма сповниться світлом навколо вас і опівночі над засудженим зорітиме світанок... Але ваш безсмертний дух чинить опір вашим словам і перемагає вашу сліпу думку.

Франц. Але я не хочу безсмертним бути... Хай ним буде хто хоче, я не проти того. Я примушу його знищити мене, я розлютую його, щоб він з люті знищив мене. Скажи мені, який є найтяжчий гріх, щоб якнайбільше його прогнівити?

Мозер. Я знаю їх тільки два. Але не люди чинять їх і не люди за них карають.

Франц. Які ж ці два гріхи?

Мозер (дуже значуще). Батьковбивством зветься один, братовбивством — другий... Чого ви враз так зблідли?

---

¹ Пізарро (близько 1475—1541) — іспанський авантюрист, що після відкриття Америки вирушив на чолі незначного загону до берегів Перу, розграбував її багатства і винищив більшу частину населення.

Франц. Як, старий? З небом чи з пеклом ти у змові? Хто це тобі сказав?

Мозер. Горе тому, в кого вони обидва на душі! Краще б йому й не родитися! Але будьте спокійні! У вас же ні батька вже нема, ні брата!

Франц. Ха!.. Як, ти не знаєш тяжчих гріхів? Подумай краще!.. Смерть, небо, вічність, прокляття так і виснуть у тебе на язичі!.. То тяжчих нема?

Мозер. Тяжчих нема.

Франц *(падає на стілець)*. Знищення! Знищення!

Мозер. Радійте ж, радійте! Вважайте себе щасливим! При всіх ваших мерзотах ви ще свята людина в порівнянні з батько-вбійником. У порівнянні з тим, що його чекає, прокляття, яке спіткає вас, це спів любові... нагорода...

Франц *(схплюючись)*. Бодай ти стократ крізь землю провалився, сово зловісна! Хто тебе кликав сюди? Кажу тобі, забирайся геть, а то я зроблю з тебе решето!

Мозер. Невже бредня попівська може такого філософа до нестями довести? Розвійте її одним подихом ваших уст! *(Виходить.)*

Франц кидається в кріслі в жахливому хвилюванні. Глибоке мовчання.

Вбігає слуга.

Слуга. Амалія втекла! Граф раптово зник!

Даніель боязко входить.

Даніель. Ласкавий пане, загін вершників шалено мчить сюди з узгір'я з криками: «Смерть, смерть!» Усе село в тривозі.

Франц. Біжи, звели дзвонити в усі дзвони... Хай усі йдуть до церкви... впадуть навколішки... моляться за мене... Всіх ув'язнених випустити на волю... Біднякам я все поверну вдвоє, втрое... Я хочу... Іди ж... Поклич духівника, щоб він відпустив мої гріхи... Чому ж ти не йдеш?

Гомін чутнішає.

Даніель. Боже, прости мені тяжкі мої гріхи!.. Як це зрозуміти? Ви ж завжди виганяли з дому всяку побожність, не раз шпурляли мені в голову біблію або збірку проповідей, коли заставали мене за молитвою...

Франц. Ні слова про це!.. Смерть! Ти бачиш? Смерть!.. Щоб не було пізно.

Чути, як лютує Швейцер.

Молись же! Молись!

Даніель. Я завжди це говорив вам... Ви так нехтуєте святими молитвами... але стережіться, стережіться! Коли біда при-

ходить до людини, коли ви зовсім потопаете, ви ладні всі скарби світу віддати за одне зітхання християнське... От бачите! Ви лаяли мене! І от маєте! Ви бачите?

Франц (судорожно обнімає його). Прости, любий, золотий, безцінний Даніелю, прости. Я одягну тебе з голови до... тільки молись... Я вберу тебе як до весілля... я буду... Молись же!.. Заклинаю тебе, навколішках тебе заклинаю... ім'ям диявола! Молись!..

Шум на вулиці. Крик, грукіт.

Швейцер (на вулиці). На приступ! Бий на смерть! Трощи!.. Я бачу світло — він, мабуть, там.

Франц (навколішках). Царю небесний, почуй мою молитву!.. Це вперше... і вже напевне не повториться більше... Почуй мене, небесний боже!..

Даніель. Господи! Що ви робите? У вас і молитви безбожні.

Збігається народ.

Народ. Злоді! Вбивці! Що за жахливий галас серед ночі?

Швейцер (усе ще на вулиці). Відженіть їх, товариші! — Це диявол, він прийшов по вашого пана... — Де Шварц із своїм загоном?.. Оточуй замок, Грімм!.. Штурмуйте мури!

Грімм. Несіть сюди палаючі головні!.. Або ми до нього, або він до нас... Я підпаляю його покої!

Франц (молиться). Я не був звичайним убивцею, мій боже... Я не грішив у дрібницях, мій боже...

Даніель. Боже, помилуй нас! У нього й молитви стають гріхами.

Летять головні і каміння. Дзвенять розбивані шибки. Замок палає.

Франц. Я не можу молитись... Тут, тут (б'ючи себе в груди і в голову) так пусто... все висхло. (Встає.) Ні, не буду я молитись... Цієї перемоги небо не здобуде, посміховищем для пекла я не стану...

Даніель. Боже милосердий! Допоможіть!.. Рятуйте!.. Весь замок в огні!

Франц. Візьми оцю шпагу. Швидше! Всади її мені ззаду в живіт, щоб ці падлюки з мене не знущались.

Пожежа більшає.

Даніель. Борони боже! Борони боже! Я не хочу нікого передчасно й на небо виряджати, а тим більше... (Вибігає.)

Франц (нерухомо дивиться йому вслід, після деякої паузи). В пекло, хочеш ти сказати... Справді! Я вже передчуваю щось подібне... (Божеволіючи.) Чи не ви так весело виводите? Чи не ваше чую я сичання, гади пекельні?.. Вони ринули сюди,

виламують двері... Але чого вагаюсь я перед вістрям цієї шпаги?.. Двері тріщать... валяться... рятунку нема... Зглянься хоч ти на мене! (*Зриває золотий шнур з капелюха і задушується.*)

Швейцер зі своїми людьми.

Швейцер. Де ти, каналіє? — Бачите, як вони тікають?.. — Невже у нього так мало друзів?.. Куди ж ця тварюка заховалась?

Грім (спіткнувшись на труп). Стій! Що це лежить тут під ногами? Світить сюди!

Шварц. Він випередив нас. Сховайте ваші мечі, — він лежить тут, наче дохла кішка.

Швейцер. Мертвий! Як? Мертвий? Помер без мене?.. Брехня, кажу вам. Побачите, як жваво він у мене схопиться. (*Трусить його.*) Гей, ти! Є нагода батька вбити!

Грім. Не завдавай собі клопоту. Він мертвий.

Швейцер (*відходить від нього*). Так, він не радіє... Він справді мертвий. — Верніться й перекажіть моему отаманові: він мертвий... А мене він більше не побачить. (*Стріляє собі в лоб.*)

ЯВА ДРУГА

Місце дії те саме, що в останній сцені четвертого акту.

Старий Моор сидить на камені. Проти нього розбійник Моор. По лісі то тут, то там розбійники.

Розбійник Моор. Його й досі нема! (*Ударяє кинджалом об камінь так, що іскри сиплються.*)

Старий Моор. Прощення хай буде йому карою, подвоєна любов — моєю помстою.

Розбійник Моор. Ні, клянуся моєю озлобленою душею! Цього не буде. Я не хочу цього. Хай тягне за собою в вічність свій жахливий злочин! А то чого б я мав його вбивати?

Старий Моор (*заливаючись слізьми*). О моя дитино!

Розбійник Моор. Як? Ти плачеш за ним?.. Біля цієї башти?

Старий Моор. Зглянься! О, зглянься! (*У розпачі ламає руки.*) Зараз, зараз судитимуть мого сина!

Розбійник Моор (*злякано*). Якого сина?

Старий Моор. Ах, що значить твоє запитання?

Розбійник Моор. Нічого, нічого!

Старий Моор. Невже ти прийшов знущатися з мого горя?

Розбійник Моор. Зрадницьке сумління! — Не звертайте уваги на мої слова.

Старий Моор. Так, я мучив одного сина, і тепер другий

син мучить мене,— це перст божий... О мій Карле! Мій Карле! Якщо ти витаєш надо мною в одінні миру, то прости мені, о, прости мені!

Розбійник Моор (*швидко*). Він прощає вам. (*Збентежено.*) Якщо гідний він сином вашим зватись, то він мусить вам простити.

Старий Моор. Ах, він був надто прекрасний для мене... Але я піду до нього назустріч з моїми слізьми, з моїми безсонними ночами, з моїми нестерпними снами; я обніму його коліна й волатиму... голосно волатиму: «Согрішив я перед небом і перед тобою. Я не гідний зватися твоїм батьком».

Розбійник Моор (*дуже зворушений*). То ви його любили, вашого другого сина?

Старий Моор. Ти знаєш це, о небо! Навіщо дав я себе обманути підступами злого сина? Я був би найщасливішим серед усіх батьків у світі. Як прекрасно розцвітали біля мене мої діти, повні надій! Але—о години нещаслива!—злий дух увійшов у серце другого мого сина; я повірив змієві—і втратив обох. (*Затуляє обличчя руками.*)

Розбійник Моор (*далеко відходить од нього*). Втратив навіки!

Старий Моор. О, як глибоко я відчуваю тепер те, що говорила мені Амалія,— дух помсти промовляв її устами: «Марно простягатимеш ти до сина свої холодючі руки, марно сподіватимешся потиснути гарячу руку свого Карла,— він ніколи не стоятиме біля твого ліжка...»

Розбійник Моор, відвернувшись, подає йому руку.

О, якби це була рука мого Карла!.. Але він лежить далеко, в тісній домовині, спить залізним сном і ніколи не почує голосу моєї скорботи... Горе мені! Вмерти на чужих руках... Не мати більш ні одного сина... ні одного сина, який закрит би мені очі...

Розбійник Моор (*з надзвичайним хвилюванням*). Це мусить бути тепер... тепер... (*До розбійників.*) Облиште мене. І все ж... чи можу я повернути йому сина? Ні, я не можу йому сина повернути! Ні, я не зроблю цього!

Старий Моор. Що, мій друже? Що ти там шепочеш?

Розбійник Моор. Твій син... так, старче (*загинаючись*)... твій син... загинув навіки.

Старий Моор. Навіки?

Розбійник Моор (*у жахливій тузі дивлячись на небо*). О, лише на цей раз... не дай ослабнути душі моїй! Лише на цей раз підтримай мене!

Старий Моор. Навіки, кажеш ти?

Розбійник Моор. Не запитуй більше! Навіки, сказав я.

Старий Моор. Чужинче! Чужинче! Навіщо вивів ти мене з тієї башти?

Розбійник Моор. А що якби я зараз викрав у нього благословення... викрав, як злодій, і зник із цією божественною здобиччю?.. Батьківське благословення, кажуть, ніколи не загине.

Старий Моор. І мій Франц загинув?

Розбійник Моор (*падає перед ним навколішки*). Я зламав засуви твоєї темниці... Благослови ж мене!

Старий Моор (*з боєм*). Навіщо тобі губити сина, рятуючи батька?.. Поглянь, милосердя боже невичерпне, а ми, хробаки нікчемні, відходимо до сну зі своєю злобою. (*Кладе руку на голову розбійника*.) Будь такий же щасливий, який ти був милосердий!

Розбійник Моор (*встає зворушений*). О, де моя мужність? М'язи мої ослабли, кинджал падає з моїх рук.

Старий Моор. «Як любо, коли брати живуть дружно, немов роса, що падає з Єрмону на гору Сіон»... Умій, юначе, заслужити цю радість, і ангели небесні розкошуватимуть у сяйві твоєї слави! Хай мудрість твоя буде мудрістю сивизни, а серце твоє... хай серце твоє буде серцем безневинної дитини.

Розбійник Моор. О, коли б зазнати цього щастя! Поцілуй мене, божественний старче!

Старий Моор (*цілує його*). Думай, що це батьків поцілунок, а я думатиму, що цілую сина... Ти й плакати можеш?

Розбійник Моор. Я подумав, що це батьків поцілунок.— Горе мені, якщо вони зараз його приведуть.

Супутники Швейцера входять у німій скорботі, понуривши голови і затуляючи обличчя руками.

Розбійник Моор. О небо! (*Лякливо відступає і намається сховатися*.)

Вони проходять повз нього. Він одвертається від них. Глибоке мовчання. Вони зупиняються.

Грім (*тихо*). Отамане!

Розбійник Моор не відповідає і відступає далі.

Шварц. Дорогий отамане!

Розбійник Моор відступає ще далі.

Розбійник Моор (*не дивлячись на нього*). Хто ви такі?

Грім. Ти й не дивишся на нас? Вірні твої слуги.

Розбійник Моор. Горе вам, якщо ви були мені вірні. Грім. Останнє прощай від твого вірного слуги Швейцера... ніколи вже він не повернеться, твій слуга Швейцер.

Розбійник Моор (*здрігнувшись*). Ви не знайшли його? Шварц. Знайшли мертвим.

Розбійник Моор (*радісно схопившись*). Дякую тобі, вседержителю! — Обніміть мене, діти мої!.. Віднині милосердя — моє гасло... Якщо й це подолано, то все подолано.

Ще одна група розбійників. Амалія.

Розбійники. Ура, ура! Здобич, чудова здобич!

Амалія (*з розпущеними косами*). Мертві, кричали вони, встають від його голосу... Мій дядя живий... у цьому лісі... Де він? Карле! Дядю!.. Ах!.. (*Падає в обійми старика*.)

Старий Моор. Амаліє! Доню моя! Амаліє! (*Стискає її в своїх обіймах*.)

Розбійник Моор (*відсахнувшись*). Хто викликав цей образ перед моїми очима?

Амалія (*виривається з обіймів старого Моора, кидається до розбійника і в захваті обнімає його*). Він зі мною! О зорі небесні! Він зі мною!

Розбійник Моор (*вириваючись з її обіймів, до розбійників*). Геть, у путь! Сам сатана зрадив мене!

Амалія. Наречений, наречений мій, ти мариш! Ах, ти в захваті! Чому ж я така нечула, така холодна в цьому вирі раювання?

Старий Моор (*схопившись*). Наречений? Доню! Доню! Наречений?

Амалія. Я навіки — його! Він навіки, навіки, навіки мій!.. О сили небесні! Послабте цю смертельну радість, щоб я не впала під її тягарем!

Розбійник Моор. Відірвіть її від грудей моїх! Вбийте її! Вбийте його! Мене! Себе! Всіх! Нехай весь світ загине! (*Поривається тікати*.)

Амалія. Куди? Що? Любов — вічність! Блаженство — безконечність!.. А ти тікаєш?

Розбійник Моор. Геть, геть!.. Найнещасніша з наречених! — Дивись сам, спитай сам, слухай, найнещасніший з батьків! Дай мені навіки втекти звідси!

Амалія. Підтримайте мене! Бога ради, підтримайте мене!.. У мене в очах темніє... Він тікає!

Розбійник Моор. Занадто пізно! Усе марно! Твоє прокляття, батьку!.. Не розпитуй мене більше... Я... я... твоє прокляття... твоє мнине прокляття! — Хто заманив мене сюди? (*Кидається на розбійників, вихопивши шпагу*.) Хто з вас заманив мене сюди, пекельне ви поріддя? — То загинь же, Амаліє! —

Умри, мій батьку! Умри через мене втретє!.. Твої рятівники — розбійники і вбивці! Твій Карл — їх отаман!

Старий Моор умирає. Амалія закам'яніла, безмовна, як статуя. Вся ватага застигла в жахливому мовчанні.

Розбійник Моор (б'ється об дуб головою). Душі загублених мною в чарах кохання... задушених у священному сні... тих, що... ха-ха-ха! Чуєте, як вибухає порохова башта над ліжками породіль? Бачите, як полум'я шугає над колісками немовлят? Це шлюбні факели, це весільна музика... О, він нічого не забуває, він уміє одне з одним пов'язувати... І тому геть від мене, радощі кохання! І тому любов для мене — мука! Це відплата!

Амалія. Це правда! Царю небесний, це правда!.. Що ж учинила я, створіння безневинне? Я любила його!

Розбійник Моор. Це понад людські сили. Я чув, як смерть, вилітаючи з тисячі дул, шугала навколо мене, і ні на крок не відступав перед нею. Невже ж я почну вчитися тепер тремтіти, як жінка? Тремтіти перед жінкою? Ні, жінці не похитати моєї мужності... Крові, крові! Це тільки хвилиний вплив жінки. Треба впитися кров'ю, і тоді це пройде. (Поривається тікати.)

Амалія (падає йому в обійми). Убивце! Дияволе! Я не можу розстатися з тобою, мій анголе!

Розбійник Моор (відштовхує її від себе). Геть, змія підступна! Ти хочеш поглузувати з моєї несамовитості, але я здолаю тиранію долі... Як, ти плачеш? О ви, мінливі, злобні сузір'я! Вона удає, що плаче, ніби хоч одна душа може за мною плакати!

Амалія падає йому на груди.

Але що це? Вона не плює на мене, не відштовхує мене від себе?... Амаліє! Ти забула? Чи знаєш ти, кого обнімаєш, Амаліє?

Амалія. Мій єдиний, нерозлучний!

Розбійник Моор (розувітаючи, в пориві щастя). Вона прощає мені, вона любить мене! Я чистий, як ефір небесний, вона любить мене! — З сльозами дякую тобі, милосерде небо! (Падає навколішки і ревно плаче.) Вернувся спокій в мою душу, вщухли муки, пекла більш немає... — О, подивись, подивись, діти світла плачуть на грудях ридаючих дияволів!.. (Вставши, до розбійників.) Плачте ж і ви! Плачте, плачте!.. Адже й ви такі щасливі.— О Амаліє! Амаліє! Амаліє! (Припадає до її уст, вони завмирають у безмовних обіймах.)

Один з розбійників (гнівно виступаючи вперед). Зупинись, зраднику! Руки геть від неї... а то я скажу тобі таке

словечко, що у вухах у тебе задзвенить і зуби цокотітимуть від жаху! (Розділяє їх мечем.)

Старий розбійник. Згадай ліси богемські! Чуєш? Ти вагаєшся?.. Ні, ти згадай ліси богемські! Де твої клятви, віроломний? Невже так швидко забуваються рани? Ми задля тебе важили своїм щастям, честю й життям, ми стіною стояли навколо тебе, як щити, приймали на себе удари, що загрожували життю твоєму,— і чи не підніс ти тоді свою правницю, і чи не дав нам залізної клятви ніколи не покидати нас, як ми тебе не покидали? Безчесний ти! Віроломний! І ти хочеш нас зректися, зачувши рюмсання якоїсь дівки?

Третій розбійник. Ганьба на тебе, клятвoporушнику! Покликаний з царства мертвих дух Роллера, що самовіддано загинув, почервоніє за твою малодушність і встане озброєний з могили, щоб тебе скарати.

Розбійники (перебиваючи один одного, розриваючи на собі одяг). Глянь сюди, глянь! Чи пізнаєш ти ці шрами? Ти наш! Кров'ю наших серць ми купили тебе з тілом і душею. Ти наш, хоч би й сам Михайло-архангел став задля тебе на двобій з Молохом!.. Марш з нами! Жертва за жертву! Амалію — за ватагу!

Розбійник Моор (випускаючи її руку). Всьому кінець!.. Я хотів виправитись і йти до мого батька, але всевишній сказав — цього не буде. (Холодно.) Дурень короткозорий, навіщо я бажав цього? Хіба може великий грішник повернутися на путь істини? Великий грішник ніколи не може повернутися на путь істини, це давно слід було тобі знати.— Заспокойся, прошу тебе, заспокойся! Адже це справедливо.— Я не хотів, коли він мене шукав; тепер, коли я його шукаю, він не хоче,— що може бути справедливніше? — Не дивись на мене такими страшними очима. Йому я не потрібний. Хіба не досить у нього створінь? Без одного він легко може обійтися, і цей один — я... Ходім, товариші!

Амалія (рвучко зупиняє його). Зупинись, зупинись! Один удар! Один смертельний удар! Знову покинута! Вихопи свій меч — і пожалій мене!

Розбійник Моор. Шукай жалю у ведмедів,— я не вб'ю тебе.

Амалія (обнімаючи його коліна). О, ради бога! Заради самого милосердя! Я більше не прошу любові, я знаю, що наші зорі, як вороги, тікають одна від одної... я прошу тільки смерті... Покинута, покинута! Збагни це слово у всій його жахливій повноті — покинута! Я не можу цього пережити. Ти ж бачиш сам — жінці цього не пережити! Я прошу тільки смерті!.. Поглянь, рука моя тремтить! Мені не вистачить твердості самій завдати собі удару. Я боюсь блискучого леза... а тобі це так легко, так

легко, адже ти майстер убивати. Вихопи свій меч, і я буду щаслива!

Розбійник Моор. Ти одна хочеш бути щаслива? Геть, жінок я не вбиваю!

Амалія. А, душогуб! Ти тільки щасливих вмієш убивати і минаєш тих, кому життя остогидло. (*Навколишках повзе до розбійників.*) Згляньтесь хоч ви на мене, учні самого ката! У ваших очах стільки кровожерного жалю, що нещасний мимоволі втішається... Ваш отаман — пустий, малодушний хвалько.

Розбійник Моор. Жінко, що ти говориш?

Розбійники відвертаються.

Амалія. Жодного друга? І серед цих — жодного друга? (*Встає.*) Ну, то навчи ж мене, Дідоно,¹ вмерти! (*Хоче йти.*)

Один з розбійників націлюється.

Розбійник Моор. Стривай! Посмій тільки!.. Моорова кохана помре тільки від Моорової руки! (*Вбиває її.*)

Розбійники. Отамане! Отамане! Що ти робиш? Чи ти не збожеволів?

Розбійник Моор (*не відриваючи очей від трупа*). Вбит! Це одна судорога — і всьому кінець. — Ну, дивіться ж! Чого вам ще треба? Ви жертвували задля мене життям — життям, яке вам уже не належало, життям, повним мерзоти і ганьби... Я задля вас убив ангела. Подивіться краще! Тепер ви задоволені?

Грім. Свій борг ти заплатив з лихвою. Ти зробив те, чого жодна людина не зробила б заради своєї честі! Тепер ходім далі!

Розбійник Моор. Ти так вважаєш? Чи ж не правда, життя праведниці за життя негідників — це нерівний обмін?.. О, кажу вам, якби кожен з вас зійшов на кривавий поміст і з його тіла виривали б розжареними щипцями шматок за шматком, то коли б ці муки тривали одинадцять літніх днів², і тоді вони не переважили б цих сліз. (*З гірким усміхом.*) Ваші шрами! Ліси богемські! Так, так, за це, звичайно, треба було заплатити.

---

¹ Дідоно — спочатку богиня, покровителька Карфагенської фортеці. Пізніше їй було надано рис історичної особи. В «Енеїді» римського поета Віргілія (70—19 рр. до н. ери) Дідоно, покинута її коханим Енеем, сама спалила себе на багатті.

² «Одинадцять літніх днів» — вислів із старонімецької легенди про одинадцять ридарських подвигів та важкі пригоди, що їх зазнали учасники одного бойового походу протягом одинадцяти літніх (тобто найдовших) днів.

Шварц. Заспокойся, отамане! Ходім з нами, це видовище не для тебе! Веди нас далі!

Розбійник Моор. Стривай! Ще одне слово, перед тим як йти далі... Слухайте ви, злорадні виконавці моїх варварських велінь! З цієї хвилини я перестаю бути вашим отаманом... З соромом і жахом я відкидаю це криваве берло, під яким ви вважали себе вправі робити злочини і ділами тьми оскверняти це небесне світло. Ідіть куди хочете... Віднині нема у мене нічого спільного з вами.

Розбійники. А, малодушний! Де ж твої високодумні плани? Чи це були мильні бульбашки, що від одного подиху жіночого полопались?

Розбійник Моор. О, дурень я, що мріяв злочинами виправити світ і підтримати закони беззаконням! Я називав це відомстою й справедливістю! Я наважився, о провидіння, сточити щербини твого меча і виправити твою упередженість... але... о, пиха дитяча!.. я стою на грані жахливого життя і дізнаюсь із стогоном і скреготом зубів, що двоє таких людей, як я, могли б ущент зруйнувати всю будову морального світу. Змилуйся... змилуйся над хлопчиком, що наважився втрутитися в твої наміри... Тобі лише одному — відомста. Руки людської ти не потребуеш. Правда, не в моїй владі тепер повернути минуле, — що пропало, то пропало, що я повалив — ніколи вже не підведеться. Але в мене ще є чим примирити зневажені закони і відновити порушений лад. Він вимагає жертви — жертви, яка показала б його непохитну велич усьому людству, і ця жертва — я сам. Я сам повинен умерти за нього.

Розбійники. Відберіть у нього шпагу, — він хоче себе вбити.

Розбійник Моор. Дурні ви, приречені на вічну сліпоту! Невже ви думаете, що смертні гріхи можна таким же смертним гріхом спокутувати? Невже ви думаете, що світова гармонія виграє від цього безбожного дисонанса? (*Зневажливо кидає їм під ноги свою зброю.*) Він матиме мене живим. Я йду віддати себе в руки правосуддя.

Розбійники. На ланцюг його! Він збожеволів.

Розбійник Моор. Я не сумніваюсь, що раніше чи пізніше воно знайде мене, коли буде на те воля вищих сил. Але воно може мене у сні зненацька захопити або наздогнати мене під час втечі, або силою й мечем мене узяти, і тоді я позбувся б останньої заслуги, що я вмер за правду. Навіщо ж мені, неначе злодієві, берегти й далі життя, якого мене давно вже позбавила рада небесних охоронців?

Розбійники. Нехай іде! Це манія величності. Він жертвує своїм життям, щоб викликати пусте захоплення собою.

Розбійник Моор. Мною й справді будуть захоплюватись. (Після деякого роздуму.) По дорозі сюди довелося мені, пригадую, розмовляти з одним бідняком, що живе з поденної роботи; у нього одинадцят^еро дітей... Тисячу луїдорів обіцяно тому, хто приведе живим великого розбійника... Цьому чоловікові можна допомогти. (Виходить.)

1781 р.

ПІДСТУПНІСТЬ
І ЛЮБОВ

*Міщанська
трагедія*

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Президент фон-Вальтер при дворі німецького герцога.

Фердінанд, його син, майор.

Гофмаршал¹ фон-Кальб.

Леді Мілфорд, фаворитка герцога.

Вурм, особистий секретар президента.

Міллер, міський музикант, або, як його називають у деяких місцях, дудар.

Його дружина.

Луїза, його дочка.

Софі, камеристка леді.

Камердинер герцога.

Різні другорядні особи.

---

¹ Гофмаршал — головний розпорядник церемоній при дворах королів, герцогів тощо.

ДІЯ ПЕРША

ЯВА ПЕРША

Кімната музиканта.

Міллер підводиться з крісла і ставить набік свою віолончель. За столом сидить дружина Міллера, ще в нічному убранні, і п'є каву.

Міллер (*швидко ходячи вперед і назад*). Раз і назавжди! Справа стає серйозною. Про мою дочку й барона піде поговорі. На мій дім упаде ганьба. До президента дійде відгомін, і — коротко кажучи, я попрошу панича геть.

Дружина. Ти не принаджував до свого дому, не набивався з твоєю дочкою.

Міллер. Не принаджував до свого дому? Не набивався з дівчиною? Хто зважатиме на це! Я був господарем у домі. Мені слід було краще пильнувати моєї дочки. Мені слід було добре вйчитати майорові або відразу ж сповістити про все його вельможність — пана татуся. Молодий барон викрутиться, це я знаю, і гроза впаде на скрипалю.

Дружина (*съробає з чашки*). Нісенітниця! Пусте базикання! Що можуть тобі зробити? Хто може мати що-небудь проти? Ти знаєш своє діло і набираєш учнів, де можеш.

Міллер. Але скажи мені, що з цієї комерції вийде? Одружитися з дівчиною він не зможе, — про шлюб і мови немає, — а зробити з неї якусь... хай бог милує!.. З доброго дива! Авжеж, коли такий мусью фон-барон скрізь побував, усього перепробував, то не дивно, що він, кат його знає, спокусився на мій ласий шматочок, звісно, щоб покуштувати солоденького. А ти пильнуй та пильнуй! І хоча б у тебе в кожній щілині було око і стояв би ти на варті кожної кровинки, він у тебе під носом запаморочить дівчину, задурить їй голову, а сам — шукай вітру в полі, і от дівчину навіки знеславлено, сидітиме вона без пари,

або якщо сподобається їй те ремесло, то й далі продовжуватиме. (Б'є себе кулаком по лобі.) Господи милосердй!

Дружина. Бережи нас боже від цього!

Міллер. Треба самим берегтися. Чого можна чекати від такого вітрогона? Дівчина вродлива, струнка... з гарною ніжкою. На горищі в неї може бути що завгодно. Цього від вас, жіноцтва, і не вимагають, аби тільки, з ласки божої, на нижньому поверсі у вас було все гаразд. Досить нашому стрибунцеві в цьому пересвідчитись... ого! Йому відразу таланить, як Роднеєві¹,— коли той зачує француза, то на всіх вітрилах летить вперед, та... я й не виню його. Людина є людиною. Пора мені це знати.

Дружина. Коли б ти почитав оті чудові записочки, що їх шановний пан пише до твоєї дочки. Милйй боже! З них, як у сонячний день, видно, що його вабить тільки її прекрасна душа.

Міллер. Авжеж, чистісінька правда. По саквах б'ють, а ослові пам'ятного дають. Хто хоче любе тіло привітати, посилає вісником добре серце. А як я робив? Коли вже дійшло до того, що серця порозумілися, то й тіла беруть з них приклад; як пани, так і слуги, а срібний місяць, врешті, був лише звідником.

Дружина. Ти тільки поглянь на чудові книжки, які пан майор прислав сюди. Твоя дочка по них молиться.

Міллер (свистить). Ова! Молиться! Ну й сказала! Звичайна, природна страва для витонченого шулка його милості надто груба. Він мусить спочатку переварити її в пекельній, отруйній кухні белетристики. У вогонь цей мотлох! З нього набереться дівчина бозна-яких надхмарних марень, кров у ній закипить, як від шпанських мушок, і прощай та крихта християнства, яку батько й без того ледве в ній підтримував. У вогонь, кажу я! Дівчина забиває собі голову різним чортовинням; через ці блукання по світах фантастики вона не знайде потім рідної країни, забуде її, почне соромитись, що батько її Міллер — скрипаль і кінець кінцем позбавить мене мужнього, чесного зятя, який міг би мені стати щирим помічником. Ні, будь я проклятий! (Схоплюється, з запалом.) Куй залізо, поки гаряче, а майорові — так, так, майорові, я покажу на двері. (Хоче йти.)

Дружина. Будь же розсудливим, Міллере! Скільки ми користі мали від подарунків...

Міллер (вертається і зупиняється перед нею). Ціною крові моєї дочки? Та йди ти під три чорти, проклята звіднице! Швидше я зі своїм інструментом піду жєбрати і даватиму концерти за теплу юшку, швидше я розіб'ю свою віолончель і гній возитиму у ній, ніж спокушуся грішми, які моя єдина дитина заро-

---

¹ Джордж Родней — англійський флотовадець XVIII ст., який не раз перемагав французів.

бить ціною своєї душі і небесного блаженства. Покинь пити прокляту каву й тютюн нюхати, і не треба тобі буде торгувати обличчям твоєї дочки. Я й ситий був і завжди мав хорошу сорочку на тілі ще до того, як оцей спритний гульвіса втерся до моєї господи.

Дружина. Не дуже-то на двері показуй! От уже й спалахнув. Я тільки кажу, що не слід отак гнівити пана майора, бо вони — син президента.

Міллер. Он у чому річ! Тому, саме тому, треба сьогодні ж покласти цьому край. Президент повинен мені тільки подякувати, якщо він порядний батько. Почисть мені мій червоний плюшовий камзол, я піду до його вельможності. Я скажу йому: синові вашої вельможності впала в око моя дочка. Стати йому дружиною вона не гідна, а бути його коханкою — для цього моя дочка надто дорога, от і все!... Я звуся Міллер.

ЯВА ДРУГА

Секретар Вурм.¹ Ті, що й були.

Дружина. Ах! Доброго ранку, пане секретарю!² Ми маємо втіху знову вас бачити.

Вурм. Я також, також, шановна тітонько. Там, де буває гостем такий шляхетний кавалер, на мою просту втіху можна не зважати.

Дружина. І чого ви тільки не скажете, пане секретарю! Високі милості пана майора фон-Вальтера справді роблять нам іноді велику честь; проте ми нікого не щураємось.

Міллер (похмуро). Дай, жінко, панові крісло. Чи не бажаєте роздягнутися, пане земляче?

Вурм (кладає набік капелюха і палицю, сідає). Ну, як поживає моя майбутня — чи, може, колишня? Адже я не хочу думати, що... Чи не можна її побачити, мамзель Луїзу?

Дружина. Спасибі за увагу, пане секретарю! Але моя дочка зовсім не гордовита.

Міллер (сердито, штовхаючи її ліктем). Жінко?

Дружина. Шкодуємо тільки, що вона не матиме честі побачити пана секретаря. Дочка саме слухає меса.

Вурм. Це мене радує! Радує! Отже, я матиму в ній згодом лагідну, побожну дружину.

Дружина (усміхається з дурнуватою поважністю). Так... але, пане секретарю...

Міллер (з помітним збентеженням щипає її за вухо). Жінко!

¹ Der Wurm (нім.) — черв'як, глистюк.

² Неосвічена дружина Міллера неправильно вимовляє слово «секретар».

Дружина. Якщо ми можемо чимось іншим вам прислужитися... з великою втіхою, пане секретарю.

Вурм (*лукаво мружачись*). Чимось іншим! Широ дякую! Широ дякую!.. Гм! гм! гм!

Дружина. Але ж... пан секретар самі повинні бути розсудливі...

Міллер (*украї розгніваний, штовхає свою дружину в спину*). Жінко!

Дружина. Риба шукає де глибше, а людина — де ліпше, і не можна єдиній своїй дитині заступати шлях до її щастя. (*З селянською пихою.*) Ви добре мене зрозуміли, пане секретарю?

Вурм (*совається неспокійно в кріслі, чуває за вухами і смікає себе за манжети та жабо*). Зрозумів? Не зовсім... О, так... Що ви, власне, маєте на увазі?

Дружина. Ну... ну... я тільки думала б... я гадаю (*кашляє*), якщо вже милосердй бог так дуже хоче зробити мою дочку вельможною дамою...

Вурм (*схоплюється зі стільця*). Що ви говорите? Що таке?

Міллер. Сидіть, сидіть, пане секретаріусе! Ця жінка дурна, як гуска. Звідки тут візьметься вельможна дама? Який осел своїм довгим вухом слухатиме це базікання?

Дружина. Лайся, скільки хочеш. Що я знаю, те знаю, і що сказав пан майор, те сказав.

Міллер (*розлючений, кидається до віолончелі*). Чи ти заткнеш свою пельку, чи, може, хочеш, щоб твій череп покуштував віолончелі? Що ти можеш знати? Що він міг сказати?.. Не зважайте на ці теревені, любий пане! А ти — марш на свою кухню! Ви ж не маєте мене за такого йолопа, щоб я й справді так носився з дівчиною? Ви ж цього не думаєте про мене, пане секретаріусе?

Вурм. Такого й я не заслужив од вас, пане музиканте! Ви завжди вважали мене людиною слова, а мої наміри щодо вашої дочки були немов підписані. З моєї посади доброму господареві можна жити; президент ставиться до мене прихильно; мені не бракуватиме рекомендацій для дальшої кар'єри. Ви бачите, що мої наміри щодо мамзель Луїзи серйозні, якщо ж якийсь аристократичний вітрогон обкрутив...

Дружина. Пане секретарю Вурме! Більше респекту, якщо можна просити...

Міллер. Замовкни, кажу!.. Все гаразд, любий пане! Все залишається по-старому. Що я вам відповів минулої осені, те повторюю й сьогодні. Я не силую моєї дочки. Якщо ви їй подобається — то й добре, чудово, нехай вона спробує бути щасливою з вами. А якщо вона закрутить головою, то ще краще... божа на те воля, хотів я сказати. Прийміть її відмову... і випийте пляшку винця з її батьком. Дівчині з вами жити, не мені. Навіщо мені

з якоїсь упертості нав'язувати їй чоловіка, який не до вподоби їй? Щоб нечистий переслідував мене, як дичину, аж до глибокої старості... Щоб за кожною склянкою вина, яку питиму, за кожною мискою супу, який їстиму,— думати: ти мерзотник, що занастив свою дитину.

Дружина. А я скажу вам коротко й ясно: я своєї згоди абсолютно не даю; моя дочка призначена для чогось вищого, і я подаю скаргу в усі суди, коли мій чоловік дасть себе обдурити.

Міллер. Чи ти хочеш, щоб я поперебивав тобі руки й ноги, клята пащеко?

Вурм (до Міллера). Батькова порада чимало важить для дочки, і, сподіваюся, ви мене знаєте, пане Міллере.

Міллер. А, щоб його побила лиха година! Треба, щоб дівчина вас знала. Те, що я, бородатий пенъ, у вас убачаю, воно ніби й зовсім не принада для молодой, ласой дівчини. Я вас по волосинці розберу і скажу, чи придатні ви для оркестру,— але жіноча душа занадто тонка навіть і для капельмейстера. І я вам щиро скажу, пане Вурме... я, відвертий німець-незграба... за мою пораду ви, врешті, мало мені й подякуєте. Я не раджу моїй дочці нікого, але за вас виходити я б їй відрадив, пане секретаріусе!.. Дайте мені договорити... Коханцеві, який кличе батька собі на допомогу, я не довірив би, з вашого дозволу, і порожнього горіха. Якщо він чогось вартий, то він посоромиться так по-старомодному знайомити кохану зі своїм талантом. А якщо йому бракує сміливості, то він просто заяча душа, і не для нього ростуть на світі Луїзи!.. Отак! Поза спиною у батька повинен він сватати дочку. Він мусить зробити так, що дівчина краще батька й матір до дідька пошле, ніж з ним розлучиться. Чи сама прийде та батькові до ніг упаде й помолить Христом-богом або смерть послати, або коханого їй дати. Оце зветься молодець! Оце називається кохати! І хто цього не доб'ється від жіноцтва — хай забирається геть на своєму гусячому пері.

Вурм (хапає капелюха та палицю і прожогом вибігає з кімнати). Вельми вдячний, пане Міллере!

Міллер (іде повільно за ним). За віщо? За віщо? Ми ж вас нічим і не почастивали, пане секретаріусе! (*Повертаючись назад.*) Нічого він не чує, подався. Мене аж нудить від пики цього чорнильного лиса. Підозріла, огидна людина,— він немов і на божий світ потрапив завдяки шахрайству якогось контрабандиста. Маленькі підступні мишачі очі, волосся руде, як вогонь, а підборіддя так стирчить, ніби природа від злості на свій невдалий витвір схопила це ледащо і шпурнула кудись у куток. Ні! Як віддати мою дочку за такого мерзотника, то краще хай вона... Прости мені, боже!

Дружина (спльовує, злісно). У, собака! Ні, в зуби вона тобі не дістанеться.

Міллер. А ти теж із твоїм клятим паничем! Мало не довела мене до сказу. Ніколи ти не буваєш дурнішою, як тоді, коли, боронь боже, хочеш показати себе розумною. Навіщо ти приплела вельможну даму до твоєї дочки? Ти ж знаєш старого! Досить йому тільки про щось пронюхати, щоб завтра ж про це роздзвонили по цілому базару. Це з тих мусью, які винюхують у людей про все, що в них діється, з тих, що й про льох і про кухню пересудять, а де тільки хто зронить необачне слово... бовк! Про це дізнаються і герцог, і його фаворитка, і президент, а на твою голову впадуть громи й блискавиці.

ЯВА ТРЕТЯ

Луїза Міллер входить з книгою в руці. Ті, що й були.

Луїза (*кладає книгу, підходить до Міллера і потискує йому руку*). Доброго ранку, любий тату!

Міллер (*тепло*). Гарзд, Луїзо. Я радію, що ти не забуваєш про свого творця. Будь завжди такою, і його рука підтримуватиме тебе.

Луїза. О! Я велика грішниця, тату... Був він тут, мамо? Дружина. Хто, моя дитино?

Луїза. Ах, я забула, що крім нього ще є люди... У мене в толові так порожньо... Його тут не було? Вальтера?

Міллер (*сумно і серйозно*). А я гадав, що моя Луїза лишила це ім'я в церкві?

Луїза (*деякий час остовпіло дивиться на нього*). Я розумію вас, тату, відчуваю ножа, яким ви проймаєте моє сумління; але вже пізно. Немає в мені колишньої побожності, тату. Небо і Фердінанд шматують мою скривавлену душу, і я боюсь... я боюся... (*Після паузи*.) Але ж ні, любий тату! Коли, захопившись картинною, ми забуваємо про митця, то це найвища для нього похвала. Хіба, тату, не приємно богові, коли я навіть менше думаю про нього, радіючи з найкращого його створіння?

Міллер (*опускається безсило на стільця*). От маєте! Ось наслідки читання безбожних книжок!

Луїза (*підходить неспокійно до вікна*). Де ж він тепер? Шляхетні панночки його бачать, чують. А я — жалюгідна, забута дівчина. (*Лякається своїх слів і кидається до батька*.) Але ні, ні, пробачте мені. Я не нарікаю на свою долю. Я хочу лише трохи думати про нього... адже це не коштує нічого. Цю краплину життя... якби я могла видихнути її легким лагідним вітерцем, щоб освіжити йому обличчя... Ця квіточка юності... якби вона була фіалкою, і він наступив би на неї, щоб вона могла умерти під його ногою! Мені й цього, тату, було б досить. Коли комашка гріється в сонячному промінні, чи ж може горде, величне сонце за це її карати?

Фердинанд і Луїза («Підступність і любов», дія I)

Міллер (зворушений, схиляється на спинку стільця і за-туляє обличчя руками). Слухай, Луїзо. Решту мого життя віддав би я за те, щоб ти ніколи не бачила майора.

Луїза (злякано). Що ви сказали? Що?.. Ні, ви не те ду-маєте, мій любий тату. Хіба ви не знаєте, що Фердинанд — мій, що його для мене створено, мені на радість дано отцем люблячих. (Стоїть замислившись.) Коли я побачила його вперше (ожив-ляючись) і кров мені ударила в лице, жвавіше забилося серце, кожне биття його промовляло, кожен подих шепотів: це він... І моє серце луною відгукнулося й підтвердило: це він! І цілий світ звучав для мене цими словами і радів разом зі мною. Тоді... о, тоді в моїй душі почався перший ранок. Тисячі юних почувань розвинулися в моєму серці, як квіти на землі-матінці, коли настає весна. Я не бачила більше світу, проте, здається, він ніколи ще не був таким прекрасним. Я зовсім забула про бога, а проте ще ніколи я так його не любила.

Міллер (швидко підходить до неї, пригортає її до своїх грудей). Луїзо, дорога, чудова дитино! Візьми мою стару, одрях-лу голову... візьми все, все! Але майора... бог мені свідок... я тобі не можу дати. (Виходить.)

Луїза. Тату, та я й не хочу його тепер. Це така мізерна ро-синка часу... сама мрія про Фердинанда жагуче її вип'є. Я зрі-каюся його в цьому житті. Але тоді, мамо, коли впадуть бар'єри нерівності, коли злетить з нас ненависне лушпиння суспільного стану, коли люди будуть тільки людьми... я не принесу з собою нічого, крім моєї невинності. Але ж батько часто говорив, що коли прийде господь, коштовності і пишні титули подешевшають, а серця в ціні піднімуться. Я тоді стану багатою. Там сльози зарахуються за тріумфи, а прекрасні думки — за предків. Я буду тоді знатною, мамо. Чим же він тоді буде кращий за свою дів-чину?

Дружина (схоплюється). Луїзо! Майор! Він перестрибує через паркан. Де б мені сховатися?

Луїза (починає тремтіти). Залишіться, мамо.

Дружина. Мій боже! Який я маю вигляд. Мені соромно! Я не наслідую так показатися його милості. (Виходить.)

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Фердинанд фон-Вальтер. Луїза. Він кидається до неї. Вона опу-скається, бліда й знесилена, в крісло. Він зупиняється перед нею. Вони якийсь час мовчки дивляться одне на одного. Пауза.

Фердинанд. Ти зблідла, Луїзо?

Луїза (підводиться і припадає до його грудей). Це нічого! Нічого! Адже ти зі мною. Все минулось!

Фердинанд (бере її руку; підносячи до уст). Чи кохає

ще мене моя Луїза? Мое серце таке, як і вчора, чи й твоє таке ж? Я прилетів сюди подивитися, чи ти весела, щоб піти звідси таким же... Але ти сумна!

Луїза. Ні, ні, мій коханий.

Фердіанд. Скажи мені правду! Ти невесела! Я бачу наскрізь твою душу, прозору, як цей діамант чистої води. *(Показує на свого персня.)* Тут не може з'явитися жодної плями, якої б я не помітив, не промайне на цьому обличчі жодна думка, якої б я не побачив. Що з тобою? Скажи швидше! Коли я знаю, що це дзеркало ясне, то нема для мене жодної хмарки над світом! Що тебе смутить?

Луїза *(дивиться на нього деякий час мовчки і значуще; потім з тугою)*. Фердіанде! Коли б ти знав, як приємно простій дівчині пізнавати себе в твоїх словах!

Фердіанд. Що таке? *(Здивовано.)* Луїзо, слухай! Звідки в тебе такі думки? Ти — моя Луїза! Хто сказав тобі, що ти мусиш бути ще чимось іншим? Бачиш, невірна, яка ти холодна до мене? Коли б ти всією душею любила мене, чи був би в тебе час для таких порівнянь? Якщо я біля тебе, мій розум тане в одному твоєму погляді; коли я сам — в одній мрії про тебе; а ти здатна ще міркувати, кохаючи? Соромся! Кожну мить, що ти її витрачаєш на цю скорботу, вкрадено у твого милого.

Луїза *(бере його за руку і хитає головою)*. Ти хочеш приспати мене, Фердіанде, хочеш одвести мої очі від безодні, в яку я, напевно, провалюсь. Я дивлюся в майбутнє... голос слави... твої наміри... твій батько... моя нікчемність. *(Злякавшись своїх слів, раптом кидає його руку.)* Фердіанде! Меч висить наді мною і тобою! Нас розлучать!

Фердіанд. Нас розлучать! *(Схоплюється.)* Звідки в тебе це передчуття, Луїзо? Нас розлучать?.. Хто може розірвати союз двох сердець або роз'єднати звуки одного акорду?.. Я дворянин. Подумай, що старше: документ про моє дворянство чи визначення безмежного всесвіту? Хіба мій герб важить більше, ніж письменна неба в очах Луїзи: ця жінка існує для цього чоловіка! Я син президента. Тим краще. Що ж, як не любов, може полегшити мені тягар проклять, які впадуть на мене через те, що батько мій грабує країну?

Луїза. О, як я боюся його, цього батька!

Фердіанд. Я не боюсь нічого... нічого... аби тільки не лишитись без твого кохання! Нехай перешкоди стоять між нас, як гори, я, немов по сходах, злечу по них в обійми Луїзи! Бурі, наслані ворожою долею, тільки роздмухають мої почуття, небезпеки нададуть ще більшої привабливості моїй Луїзі... Отже, годі про страх, моя кохана! Я сам... я тебе оберігатиму, як чарівний дракон підземне золото. Мені довірся! Тобі не треба більше ангела-охоронця. Я сам стану між тобою й долею, сприйму за тебе

кожну рану, збережу для тебе кожну краплю з келиха радощів, принесу її тобі в чаші любові. (Ніжно обнімає її.) З цією рукою моя Луїза легко пройде через усе життя; прекраснішою, ніж небо тебе відпустило, воно повинно буде прийняти тебе назад і з подивом визнати, що тільки любов надає душам найвищої краси...

Луїза (відштовхуючи його, дуже схвильовано). Годі! Прощу тебе, замовкни! Якби ти знав!.. Облиш мене... ти не знаєш, що твої надії, як фурії, шматують моє серце! (Хоче йти.)

Фердинанд (задержує її). Луїзо! Як? Що? Що з тобою?

Луїза. Я забула ці мрії і була щаслива. А тепер, тепер!.. Віднині нема спокою в моєму житті. Пристрасні бажання, я знаю це, кипітимуть у мене в грудях... Іди... Хай бог простить тобі! Ти запалив пожежу в моєму юному, безжурному серці, і вона ніколи, ніколи не згасне. (Вибігає. Він іде за нею мовчки.)

ЯВА П'ЯТА

Зал у домі президента.

Входить президент з орденським хрестом на шиї, з зіркою на грудях, і секретар Вурм.

Президент. Серйозна прив'язаність? Мій син?.. Ні, Вурме, цьому я ніколи не повірю!

Вурм. Коли ласка вашої вельможності мені звеліти, я доведу!

Президент. Що він залицяється до цієї негідної міщаночки, компліменти їй нашіптує, припускаю навіть, базикає про почуття,— все це відомі речі і, я вважаю, можливі... вважаю, простими. Але... Ще й до того всього дочка якогось музиканта, кажеш ти?

Вурм. Дочка вчителя музики Міллера.

Президент. Гарненька?.. Хоча це зрозуміло.

Вурм (жваво). Найпрекрасніший екземпляр блондинки, яка, не перебільшуючи, могла б позмагатися з першими придворними красунями.

Президент (сміється). Ти кажеш, Вурме, сам закидаєш на неї оком... це добре; але, бачиш ти, мій любий Вурме, те, що мій син має потяг до цього дівчиська, дає мені надію, що дами не будуть його ненавидіти. Він може при дворі дечого добитися. Дівчина прекрасна, кажеш ти; мені подобається, що мій син має смак. Коли він морочить ту дурненьку солідними намірами, тим краще. Отже, бачу я, в нього досить дотепності брехати на свою користь. Він може стати президентом. Якщо він свого досягне — чудово! Це значить, що він має щастя. Коли ж цей фарс закінчиться здоровим онуком — чудово! Тоді вип'ю я зайву пляшку малаги за добрий розквіт мого родословного дерева і заплачу штраф за безчестя цієї дівки.

В у р м. Усе, чого я бажаю, ваша вельможність, це щоб вам не довелося пити ту пляшку для власної р о з р а д и.

Президент (*серйозно*). Згадай, Вурме, що коли я раз повірив, то твердо вірю; і шаленію, коли я розгніваюсь. Я вважаю за жарт, що ти намагався мені дошкулити. Що ти хотів би здихатися свого суперника — я вірю тобі від усього серця. А через те, що тобі не так легко було б мірятися силами з моїм сином за цю д і в ч и н у, то батько має послужити тобі хлопавкою для мух,— і це мені теж зрозуміло... А те, що ти маєш такі чудові шахрайські здібності, мене навіть захоплює. Тільки, мій любий Вурме, ти не повинен обдурювати й мене. Зрозумій-бо, твоє хитрування не повинно доходити до того, щоб підривати мої принципи.

В у р м. Прошу пробачення, ваша вельможність! Коли б і справді тут були ревнющі, як ви підозрюєте, то їх би виказав лише мій погляд, а не язик.

Президент. А я вважав би за краще, щоб їх зовсім не було. Бісів дурню, що тобі до того, чи ти дістанеш червінця просто з монетного двору, чи від банкіра. Будь задоволений прикладом тутешнього дворянства. Свідомо чи ні, а в нас рідко коли буває весілля, щоб принаймні з півдюжини гостей чи лакеїв не виміряли б уже геометрично рай нареченого.

В у р м (*вклоняється*). Я в цьому охоче залишуся простолюдином, ласкавий пане!

Президент. Крім того ти незабаром матимеш задоволення помститися своєму суперникові за насмішку. У мене в кабінеті лежить план, за яким леді Мілфорд, після прибуття нової герцогині, про людське око піде у відставку і, для цілковитого обману, має вийти заміж. Ти знаєш, Вурме, якою мірою повага до мене залежить від впливу леді Мілфорд і як взагалі найсильніші дружини моєї могутності грають на пристрастях нашого герцога. Він підшукує партію для Мілфорд. Може об'явитися хтось інший, щоб піти на цей торг і разом з дамою вирвати собі довір'я володаря, стати для нього необхідним. Отже, щоб герцог залишився в тенетах моєї сім'ї, мій Фердінанд має одружитися з Мілфорд. Чи тобі це ясно?

В у р м. Так, що аж очам боляче. Принаймні президент тут висловився так, що батько — це тільки початківець перед ним. Якщо майор виявиться таким слухняним сином, як ви для нього — ніжним батьком, ваші вимоги можуть зустріти опір.

Президент. На щастя, ніколи я не боявся здійснювати свій намір, коли вирішував: так повинно бути!.. От бачиш, Вурме, ми знову повернулися до попереднього. Сьогодні ж я об'явлю моему синові про його одруження. Вираз його обличчя — або підтвердить твої підозри, або зовсім їх відкине.

Вурм. Ласкавий пане, я дуже прошу пробачення. Похмуре обличчя, яке ви в нього, безперечно, побачите, може стосуватися не тільки тієї нареченої, яку ви йому пропонуєте, а також і тієї, яку ви в нього відбираєте. Я просив би від вас сильнішого випробування. Виберіть йому найбездоганнішу партію в країні, і якщо він скаже «так», то пошліть секретаря Вурма на три роки обточувати чавунові ядра.

Президент (*кусає губи*). Чорт!

Вурм. Не інакше! Мати — втілена дурість — у простоті своїй усе мені виплескала.

Президент (*ходить вперед і назад, стримуючи свій гнів*). Гаразд. Сьогодні ж!

Вурм. Тільки не забувайте, ваша вельможність, що майор — син мого володаря!

Президент. Тебе не зачеплять, Вурме!

Вурм. І що старання допомогти вам збутися небажаної невістки...

Президент. Варте взаємної послуги — допомогти тобі здобути жінку? Так, Вурме?

Вурм (*схиляється, задоволений*). Довіку ваш слуга, ласкавий пане! (*Хоче йти.*)

Президент. Я довірився тобі, Вурме! (*Погрожуючи.*) Якщо ти розплещеш...

Вурм (*сміється*). То покажете, ваша вельможність, сфальшовані мною папери! (*Виходить.*)

Президент. Щодо тебе, то ти мій безумовно! Я тримаю тебе на твоєму власному шахрайстві, як черв'яка на нитці!

Камердинер (*входить*). Гофмаршал фон-Кальб...

Президент. Якраз до речі!.. Приси!

Камердинер виходить.

ЯВА ШОСТА

Президент і гофмаршал фон-Кальб¹ у розкішному, але без смаку, придворному костюмі, з камергерським ключем, двома годинниками і шпагою, у низькому капелюсі, із зачіскою à la hérisson². З великим галасом він підлітає до президента і сповнює мускусним запахом весь зал.

Гофмаршал (*обнімаючи президента*). Ах! Доброго ранку, мій найдорожчий! Як спочивалося? Як спалося?.. Даруйте, що я так пізно маю вітху... пильні справи... обіднє меню... візитні картки... запрошення партій на сьогоднішню санну прогулянку... Ах... і потім я ж мусив бути присутнім під час lever³ і доповісти його світлості про стан погоди.

¹ Das Kalb (нім.) — теля.

² Годішня модна зачіска йоржиком (франц.).

³ Прийом під час вранішнього туалету (франц.).

Президент. Так, маршале, справді, ви не могли відлучитися.

Гофмаршал. Крім того й шельма кравець примусив мене сидіти.

Президент. А проте ви з усім упоралися?

Гофмаршал. Це ще не все! Сьогодні біда біду доганяє. Ви тільки послушайте!

Президент (*неуважно*). Чи це можливо?

Гофмаршал. Ви тільки послушайте! Не встиг я вийти з карети, як коні злякалися, почали тупцювати, брикатись, так що мені — пробачте — вуличним брудом оббризкало панталони. Що робити? Увійдіть у моє становище, бога ради, бароне! Отак я й стою! Було вже пізно! А їздити ще цілий день... і в такому вигляді до його світлості на прийом... боже правий! І що ж мені спадає на думку? Я удаю непритомність. Мене зразу ж вносять у карету. Я щодуху — додому... міняю одяг... іду назад... Ну, що ви скажете?.. І встигаю ще першим до передпокою... Якої ви думки?

Президент. Чудовий експромт людської винахідливості. Але облишмо це, Кальбе. Отже, ви вже розмовляли з герцогом?

Гофмаршал (*поважно*). Двадцять хвилин з половиною.

Президент. Он як! І ви, безперечно, можете розказати мені якусь важливу новину?

Гофмаршал (*серйозно, трохи помовчавши*). Його світлість сьогодні у бобровому хутрі кольору *merde d'oye*¹.

Президент. Подумайте!.. Ні, маршале, в такому разі я маю для вас крашу звістку. Те, що леді Мілфорд буде майоршею фон-Вальтер, це для вас, безумовно, новина?

Гофмаршал. Ви тільки подумайте! І це вже вирішено?

Президент. Підписано, маршале. І ви мене дуже зобов'язете, якщо негайно підете до леді, приготуєте її до його візиту і оповістите всю столицю про намір мого Фердінанда.

Гофмаршал (*з захопленням*). О, з превеликою радістю, мій найдорожчий! Що може бути приємнішим для мене? Я лечу зараз же. (*Обіймає його.*) Бувайте... За три чверті години про це знатиме все місто. (*Підстрибуючи, вибігає.*)

Президент (*сміється маршалові вслід*). А ще кажуть, ніби ці створіння ні до чого в світі не придатні... Тепер мій Фердінанд мусить захотіти, щоб не вийшло так, ніби все місто збрехало. (*Дзвонить.*)

Входить Вурм.

Хай знайде мій син!

Вурм виходить, президент походжає замислений.

¹ *Merde d'oye* (*франц.*) — гусячий послід.

ЯВА СЬОМА

Фердінанд. Президент. Вурм, який відразу виходить.

Фердінанд. Ви звеліли, шановний батьку...

Президент. На жаль, я мушу це робити, коли хочу мати вітху побачити мого сина... Залиш нас самих, Вурме! — Фердінанде, останнім часом я придивляюся до тебе і не знаходжу більше в тобі тієї щирої і жвавої юності, яка так мене радувала. Якась дивна туга затьмарює твоє обличчя. Ти тікаєш від мене, тікаєш від свого кола. Фе! У твої роки можна скоріше пробачити десять гулянок, ніж одну таку примху. Залиш її для мене, любий сину! Дай мені влаштувати твоє щастя і ні про що інше не думай, крім того, щоб сприяти моїм намірам. Підійди! Обними мене, Фердінанде!

Фердінанд. Ви сьогодні дуже ласкаві, батьку.

Президент. Сьогодні, пустун... І це «сьогодні» з такою кислою гримасою? (Серйозно.) Фердінанде! Заради кого пішов я небезпечною стежкою до серця герцога? Заради кого я навіки розлучився з моєю совістю і небом? Слухай, Фердінанде... я розмовляю з моїм сином... Кому приготував я місце, усунувши мого попередника? Це історія, яка тим кривавіше візається в душу, чим старанніше я намагаюся сховати ножа від очей світу! Слухай! Скажи мені, Фердінанде, заради кого я все це зробив?

Фердінанд (відступає з жахом). Чи не заради мене, мій батьку? Чи не на мене повинен упасти кривавий відблиск цього злочину? Присягаюся всемогутнім богом,— краще було звсім не родитися, ніж стати за виправдання такого лиходійства.

Президент. Що таке? Що? Але твоїй голові, начиненій романами, я ладен пробачити... Фердінанде! Я не хочу сердитись! Зухвалий хлопчисько, отак віддячуєш ти мені за мої безсонні ночі? Отак за мої невтомні турботи? Отак за вічного скорпіона моєї совісті? На мене падає весь тягар відповідальності, на мені прокляття вищого судії. Ти дістанеш своє щастя з інших рук. Злочин не плямує спадкоємця.

Фердінанд (піднімає праву руку до неба). Урочисто зрікаюсь я спадщини, яка тільки нагадуватиме мені про жахливого батька!

Президент. Слухай, юначе, не гніви мене! Якби все було по-твоєму, ти плазував би все своє життя у поросі.

Фердінанд. О, це все ж краще, батьку, ніж плазувати мені навколо трону!

Президент (стримуючи гнів). Гм!.. Тебе треба примусити зрозуміти своє щастя. Там, де десятки інших, напружуючи сили, не можуть видряпатися нагору, ти підносишся граючись, немов у сні! На дванадцятому році ти хорунжий! На двадцято-

му — майор! Я цього домігся в герцога. Ти скинеш військовий мундир і вступиш до міністерства. Герцог говорив про звання таємного радника, про посаду посланника... про надзвичайні милості! Прекрасна перспектива відкривається перед тобою!.. Рівний шлях у напрямі до трону, до самого трону, якщо влада справді варта не менше, ніж її зовнішні ознаки. І це тебе не захоплює?

Фердинанд. Ні, бо моє уявлення про велич і щастя зовсім не таке, як ваше. Ваше щастя рідко коли досягається інакше, ніж через нищення ближнього. Заздрість, страх, прокляття — ось сумні дзеркала, в яких відбивається велич володаря. Сльози, прокльони, розпач — ось жахлива трапеза, за якою розкошують оті уславлені щасливці, після якої вони підводяться сп'янілі і, хитаючись, відходять так у вічність до божого престолу. Мій ідеал щастя скромно міститься в мені самому! В моєму серці поховано всі мої бажання!

Президент. Майстерно! Неперевершено! Прекрасно! Знову перша лекція після тридцятилітньої перерви!.. Жаль тільки, що моя п'ятдесятирічна голова вже тупувата до навчання! Проте, щоб не іржавів такий рідкісний талант, я дам тобі когось на додачу, і ти зможеш тоді скільки хочеш вправлятися в цьому барвистому божевіллі. Ти повинен зважитись... сьогодні ж зважитись на одруження.

Фердинанд (вражений, відступає). Батьку!

Президент. Обійдеться без подяки... Я послав леді Мілфорд картку від твого імені. Ти, не гаючи часу, поїдеш до неї і скажеш їй, що ти її наречений!

Фердинанд. До леді Мілфорд?

Президент. Ти ж її знаєш?

Фердинанд (у нестямі). Чи є в герцогстві хоч один ганебний стовп, який би її не знав? Але я, мабуть, смішний, що сприймаю всерйоз ваші жарти, любий батьку? Чи хотіли б ви бути батьком негідника-сина, який одружиться з привілейованою блудницею?

Президент. Більше того! Я сам би посватався до неї, коли б вона побажала п'ятдесятирічного. Чи ти б не хотів бути сином негідника-батька?

Фердинанд. Ні! Борони боже!

Президент. Це зухвальство, слово честі! Його я прошою за оригінальність...

Фердинанд. Прошу вас, батьку, не залишайте мене довше в цій непевності, коли мені стає нестерпно називатися вашим сином!

Президент. Чи ти не здурів, хлопче? Яка людина при розумі не прагнула б честі стати на третє місце після володаря своєї країни?

Фердинанд. Ви стаєте для мене загадкою, мій батьку!

Честю звете ви... честю... поділяти з герцогом те, в чому й він втрачає подобу людини?

Президент вибухає сміхом.

Ви можете сміятися, а я не відступаюся свого, батьку! З яким обличчям я стану перед найбіднішим ремісником, що за своєю дружиною бере у посаг бодай хоч незганьблене тіло? З яким обличчям я стану перед світом? Перед герцогом? Перед самою блудницею, яка в моїй ганьбі змиє пляму своєї честі?

Президент. Звідки в тебе ця красномовність, хлопче?

Фердінанд. Заклинаю вас небом і землею, батьку! Занапастивши свого єдиного сина, ви не станете настільки щасливим, наскільки нещасним буде він. Візьміть моє життя, якщо це допоможе вам підвищитися. Життя своє одержав я від вас, і не вагатимусь і на мить пожертвувати його цілком для вашої величі! Але честь мою! Якщо ви її відберете в мене, то й давати мені життя було легковажно й нечесно, і я проклинатиму батька як звідника.

Президент (по-дружньому плескаючи його по плечу). Браво, любий сину! Тепер я бачу, що ти став справжнім мужчиною і що ти гідний найкращої жінки в герцогстві. Вона повинна бути твоєю, ще сьогодні опівдні ти заручишся з графінею фон-Остгейм!

Фердінанд (знову вражений). Чи цю годину призначено на те, щоб остаточно мене розчавити?

Президент (кидаючи на нього допитливий погляд). Сподіваюся, проти цього твоя честь не заперечуватиме?

Фердінанд. Ні, батьку, Фредеріка фон-Остгейм могла б хоч кого зробити найщасливішим! (Сам до себе, збентежений вскрик.) Те, до чого злоба його ще не доторкнулася в моєму серці,— шматує він своєю добротою.

Президент (все ще не зводячи з нього очей). Я чекаю твоєї подяки, Фердінанде!

Фердінанд (кидається до нього і палко цілує йому руку). Батьку! Ваша милість запалює всі мої почуття. Батьку! Моя найпалкіша подяка вам за ваш сердечний намір. Ваш вибір бездоганний, але... я не можу... я не смію... пожалійте мене... я не можу кохати графіні!

Президент (відступає на крок). Ага! Тепер ти у мене в руках, паничу! Таки піддався на цей гачок, хитрий лицемір. Отже, не задля честі ти відмовлявся від леді? Справа не в особі, а в шлюбі, до якого ти відчуваєш огиду?

Фердінанд стоїть мов окам'янілий, потім схоплюється і хоче піти геть. Куди? Стій! Це так ти маєш мене шанувати?

Майор вертається.

Леді сповіщена про тебе. Я дав герцогові слово! Всі у місті й при дворі знають про це. Якщо ти зробиш мене брехуном, хлопче... перед герцогом, перед леді, перед цілим містом... зробиш мене брехуном в очах двору... дивись, хлопче... або якщо я довідаюсь про якісь історії! Стривай-но! Чого це раптом вогонь згас на твоїх щоках?

Фердинанд (блідий як сніг, весь тремтить). Як? Що? Я — нічого, батьку!

Президент (вступивши в нього страшний погляд). І коли тут є щось... і коли я знайду слід, звідки йде цей опір... Ну, хлопче! Сама тільки підозра доводить мене до сказу! Іди сю ж мить! Вахтпарад починається! Ти з'явився до леді, тільки-но дадуть пароль!.. Усе герцогство тремтить при кожному моему кроці. Подивимось, чи здолає мене упертий син. (Іде і знову вертається.) Чуєш, хлопче, ти будеш там або стережися мого гніву! (Виходить.)

Фердинанд (отямлюється від тяжкого заціпеніння). Пішов? Невже це був голос батька?.. Так! Я хочу до неї... хочу туди... Хочу їй дещо розказати, хочу показати її, як у дзеркалі... О мерзенна! Коли ти й після цього домагатимешся моєї руки, перед лицем всього дворянства, війська і народу... Озбройся всією гордістю своєї Англії. Я тебе зречуся... я, німецький юнак! (Швидко виходить.)

ДІЯ ДРУГА

Зал у палаці леді Мілфорд; праворуч софа, ліворуч фортепіано.

ЯВА ПЕРША

Леді у вільному, але елегантному неглиже, ще без зачіски, сидить біля фортепіано і фантазує; Софі, камеристка, відходить од вікна.

Софі. Офіцери розходяться. Вахтпарад скінчився. Але я щось не бачу ніякого Вальтера!

Леді (*у великому занепокоєнні підводиться і ходить по залу*). Я не знаю, що зі мною сьогодні, Софі... Я ще ніколи не була такою... Отже, ти його не бачила зовсім? Та, звісно... Йому нема чого поспішати... Як злочин, лежить воно мені на грудях... Іди, Софі, нехай мені осідлають найдикішого скакуна, який тільки є у стайні! Мені треба на простір — бачити людей і блакитне небо, їздою розважити своє серце.

Софі. Якщо ви себе не зовсім добре відчуваєте, міледі,— звеліть зібрати асамблею в себе! Хай герцог обідає тут, або хай сядуть грати в карти перед вашою софою. Коли б герцог і весь його двір були у моєму розпорядженні, я б не журилася.

Леді (*кидається на софу*). Прошу, зглянься на мене! Я даватиму тобі по діаманту за кожну годину, аби тільки не бачити їх. Чи я буду оббивати ними стіни моєї кімнати? Це погані, мерзенні люди, які обурюються, коли у мене зривається тепле, сердечне слово, роззявляють роти і задирають носи, ніби бачать перед собою якусь примару. Це раби єдиної маріонеткової дроти-ни, якою мені легше керувати, ніж голкою до вишивання! Що мені робити з людьми, душі яких заведені так, як їхні кишенькові годинники? Чи зможу я знайти радість у тому, щоб їх запитувати про щось, коли я знаю кожну їхню відповідь наперед? Або обмінюватися з ними словами, коли в них немає відваги думати

інакше, ніж я? Геть їх! Досадно їздити верхи конем, який ніколи не закусоє вудил! *(Підходить до вікна.)*

Софі. Але ж герцога ви з них виключаєте, міледі? Найвродливішого мужчину, найпалкішого коханця, найдотепнішу голову в цілій його країні!

Леді *(вертається назад)*. Ото ж то й є, що це його країна. Тільки його герцогство, Софі, й може якоюсь мірою вибачити мій смак. Ти кажеш, мені заздять! Бідне ти створіння! Жаліти мене треба, а не заздрити! З усіх, хто годується від трону, найгірше доводиться фаворитці, бо їй одній видно все убозтво багатого володаря. Правда, він може талісманом своєї величі викликати з землі, як казковий замок, усе, чого забажає моє серце! Він ставить дари обох Індій мені на стіл, утворює рай у дикій глушині, за його наказом джерела країни злітають гордими водограями в небо або... спалахують у фейерверках піт і кров його підданців... Та чи може він наказати своєму серцю могутньою й палко битися назустріч іншому, могутньому й палкому серцю? Чи може він збагнути своїм мізерним розумом хоча б єдине прекрасне почуття? Моє серце голодує, хоч маю над міру насолод; і що дадуть мені тисячі найкращих відчужань, коли я тільки похіть маю задовольняти?

Софі *(здивовано дивиться на неї)*. Хіба не давно вже служу я вам, міледі?

Леді. І от тільки сьогодні ти мене пізнала? Це правда, люба Софі. Я продала герцогові свою честь, але серце моє я залишила вільним, серце, моє добро, яке, можливо, ще варте кохання. Отруйне придворне повітря торкнулося його лише, як подих торкається дзеркала! Повір мені, моя люба, що я давно дала б перевагу серцю перед цим нікчемним герцогом, якби тільки моє честолюбство дозволило мені поступитися першим місцем для якоїсь дами при дворі!

Софі. І ваше серце так охоче скорилося честолюбству?

Леді *(жваво)*. Хіба воно не мстилося за себе? Чи й тепер не мститься? Софі! *(Значуще кладе руку на плече Софі.)* У нас, жінок, є лише один вибір — панувати або слугувати; але й найвища насолода від влади — це тільки мізерна втіха, якщо нам не судилося ще вище блаженство — бути рабинею людини, яку ми кохаємо!

Софі. Це істина, міледі, яку я хотіла б од вас, на решті, почути!

Леді. А чому ж, моя Софі? Хіба, дивлячись на це дитяче невміння керувати скіпетром, не здається, що ми придатні лише до того, щоб ходити в запряжці? Хіба ти не помічала, що ця капризна легковажність, ці бурхливі розваги мали заглушити ще бурхливіші бажання в моїх грудях?

Софі *(вражено, відступаючи)*. Міледі!

Л е д і (*жвавіше*). Задовольни їх! Дай мені того, про кого я зараз думаю, на кого молюсь. Або я умру, Софі, або мушу його м а т и. (*Мліючи.*) Хай скажуть мені його уста, що сльози кохання яскравіше сяють у наших очах, ніж діаманти в нашому волоссі (*палко*), і я кину герцогові під ноги і його серце, і його герцогство, і втечу з цією людиною, втечу в найдальшу пустелю в світі!

С о ф і (*дивиться на неї перелякано*). ☉ небо! Що ви? Що з вами, міледі?

Л е д і (*стурбовано*). Ти зблідла? Чи не забагато я сказала?.. О, то нехай же моя довірливість зв'яже твої уста... Вислухай більше, вислухай все...

С о ф і (*озирається, злякано*). Я боюсь, міледі, я боюсь... мені не слід більше нічого слухати!

Л е д і. Одруження з майором... І ти, і весь світ помиляєтесь, думаючи, що це двірська підступність... Не червоної, Софі, не соромся мене... Це діло — мого кохання!

С о ф і. Боже! Я це передчувала!

Л е д і. Вони дали себе умовити, Софі. Легкодухий герцог, придворний хитрун Вальтер, недоумкуватий маршал... Кожен з них ладен заприсягтися, що цей шлюб є найпевнішим засобом зберегти мене для герцога і, таким чином, ще міцніше закріпити наш зв'язок! Ні, назавжди його порвати! Назавжди розбити ці ганебні кайдани! Обдурені брехуни! Вас перехитрила слабка жінка! Ви самі приводите тепер мого коханого до мене! Це те, чого я хотіла. Коли ж він буде мій... коли він буде мій... О, тоді навіки прощай, ненависна пишното!..

ЯВА ДРУГА

Старий камердинер герцога вносить скриньку з коштовностями.

Ті, що й були.

К а м е р д и н е р. Його світлість герцог наказали кланятися міледі і посилають вам ці брильянти на весілля. Їх щойно привезено з Венеції.

Л е д і (*відчиняє скриньку і перелякано відступає*). Слухай, що заплатив герцог за ці самоцвіти?

К а м е р д и н е р (*з похмурих обличчям*). Вони не коштують йому нічого.

Л е д і. Що? Ти збожеволів? Ні чого? Ти (*відступаючи від нього на один крок*) дивися на мене так, ніби хочеш пронизати мене своїм поглядом... Нічого не коштують йому ці безцінні самоцвіти?

К а м е р д и н е р. Учора сім тисяч синів цієї країни послано до Америки, вони оплачують усе!

Леді (раптом кладе скриньку і швидко наближається до камердинера; трохи помовчавши). Чоловіче! Що з тобою? Здається, ти плачеш?

Камердинер (втирає очі і говорить глухим голосом, тремтячи всім тілом). О, ці коштовні камінці... І моїх двоє синів теж на них пішло.

Леді (відвертається, тремтячи хапає його за руку). Але ж не силувано нікого?

Камердинер (страшно сміється). О боже! Ні, самі добровольці! Правда, кілька сміливих хлопців вийшло перед фронт і запитало полковника, почім герцог продає людей в ярмі? Але наш найласкавіший володар наказав вивести всі полки маршем на площу і розстріляти балакунів. Ми чули, як клацали рушніці, бачили, як бризкав на брук мозок, і вся армія закричала: «Ура! до Америки!»¹

Леді (вжахнувшись, падає на софу). Боже! боже! А я нічого й не чула! Нічого не знала!

Камердинер. Так, ласкава пані!.. І треба ж вам було поїхати з нашим володарем на ведмежі лови саме тоді, коли давали сигнал виступати! Вам не слід було пропускати цього видовища, коли громові барабани сповістили нас, що вже час, і сироти риданнями, наче на той світ, виряджали живого батька, а мати в розпачі бігла, щоб настромити на багнета своє немовлятко, і солдати шаблями відганяли нареченого від нареченої, а ми, сивобороді, стояли там, сповнені відчаю, і кидали услід хлопцям свої костури туди, в Новий світ... О, з усіх боків гуркотіли барабани, щоб всемогутній не чув, як ми молились...

Леді (підводиться, глибоко зворушена). Геть ці самоцвіти! Пекельним полум'ям палять вони серце! (Легідніше, до камердинера.) Заспокойся, бідний старий! Вони повернуться. Вони ще побачать свою батьківщину².

Камердинер (тепло і задушевно). Бог відає! Вони побачать!.. Ще коло міської брами оберталися вони й кричали: «Хай береже вас бог, жінки і діти! Хай живе батько нашої країни! Ми побачимось на страшному суді!»

Леді (нервово ходить вперед і назад). Жахливо! Неймовірно! А мене запевняли, що я осушила всі сльози в цій країні... Страшно, страшно розкриваються мені очі... Іди... скажи своєму володареві... я подякую йому особисто! (Камердинер хоче йти, вона кидає йому свого гаманця в капелюх.) А це візьми за те, що ти сказав мені правду.

¹ У ті роки англійський уряд купував у німецьких князьків солдатів і надсилав їх за Атлантику, щоб придумати визвольну боротьбу американців і знову перетворити їх на безправних колоністів.

² З більш як тридцять тисяч німецьких солдатів, запроданих тоді англійському урядові, повернулося з Америки лише сімнадцять тисяч.

Камердинер (кидає його зневажливо назад на стіл). Покладіть його до решти! (Виходить.)

Леді (вражено дивиться йому вслід). Софі, біжи за ним, спитай його ім'я! Треба вернути його синів!

Софі виходить. Леді походить в задумі. Пауза.

(До Софі, яка повертається назад.) Здається, була недавно чутка, що згоріло одне прикордонне місто і близько чотирьохсот родин пішло з торбами. (Дзвонить.)

Софі. Чому ви про це згадали? Це так, і більшість тих нещасних відробляють тепер як раби своїм кредиторам або гинуть у герцогових срібних копальнях.

Слуга (входить). Що накажете, міледі?

Леді (дає йому коштовності). Негайно віднести це до банку! Сказати, що я звеліла зараз же обернути це на гроші і поділити між тими чотирмастами, що потерпіли від пожежі!

Софі. Подумайте, міледі, що ви ризикуєте накликати на себе найбільшу немилость!

Леді (з ідністю). Що ж мені, носити прокляття його країни в своєму волоссі? (Робить знак слугі, той виходить.) Чи ти хочеш, щоб я впала під жахливим тягарем людських сліз?.. Іди, Софі... Краще мати фальшиві оздоби у зачісці, а в серці свідомість такого вчинку.

Софі. Але такі оздоби!.. Хіба ви не могли вибрати гірших? Ні, справді, міледі, цього вам не можна пробачити!

Леді. Дурне дівчисько! Зате настане мить, коли мені припаде більше діамантів і перлів, ніж десять королів носять їх у своїх діадемах, і вони будуть прекрасніші...

Слуга (вертається). Майор фон-Вальтер!

Софі (кидається до леді). Боже! Ви зблідли...

Леді. Перший мужчина, Софі, якого я боюся... Скажи, Едуарде, що я нездужаю... Стривай! Він веселий? Він сміється? Що він каже? О Софі, правда, я погано виглядаю?

Софі. Прошу вас міледі...

Слуга. Накажете його не приймати?

Леді (нерішуче). Я рада його бачити.

Слуга виходить.

Говори, Софі! Що мені сказати йому? Як мені прийняти його? Я занімію... Він сміятиметься з моєї слабості... Він буде... О, я передчуваю щось... Ти мене залишаєш, Софі? Зостанься!.. Але ні, йди!.. Ні, зостанься!

Майор іде з передпокою.

Софі. Візьміть себе в руки! Він уже тут!

ЯВА ТРЕТЯ

Фердінанд фон-Вальтер. Ті, що й були.

Фердінанд (з коротким поклоном). Якщо я не перешкодив вам, ласкава пані...

Леді (з помітним хвилюванням). Зовсім ні, пане майоре.

Фердінанд. Я прийшов з наказу мого батька...

Леді. Я зобов'язана йому.

Фердінанд. І я повинен сповістити вас, що ми з вами одружуємось... Таке рішення мого батька.

Леді (полотніє і тремтить). Не вашого власного серця?

Фердінанд. Міністри і звідники про це не питають!

Леді (з такою тривогою, що їй бракує слів). А ви самі нічого не мали б до цього додати?

Фердінанд (кидаючи погляд на дівчину). Ще дуже багато, міледі!

Леді (робить знак Софі, та виходить). Чи можна просити вас сісти на цю софу?

Фердінанд. Моя мова буде короткою, міледі!

Леді. Отже?

Фердінанд. Я людина честі.

Леді. Я вмю цінувати вас.

Фердінанд. Дворянин.

Леді. Кращого немає в герцогстві!

Фердінанд. І офіцер!

Леді (улесливо). Ви називаєте достоїнстві, які і в інших є. Чому ж ви замовчуєте більші гідності, які властиві тільки вам?

Фердінанд (холодно). Тут вони мені не потрібні.

Леді (з дедалі більшим страхом). Але як мені розуміти цю передмову?

Фердінанд (повільно і з притиском). Як протест честі, коли вам заманеться примусити мене одружитися з вами!

Леді (спалахнувши). Що це означає, пане майоре?

Фердінанд (спокійно). Це мова мого серця, мого герба і цієї шпаги!

Леді. Цю шпагу дав вам герцог.

Фердінанд. Держава дала її мені рукою герцога. Серце дав мені бог. А гербові — цілих п'ять століть!

Леді. Ім'я герцога...

Фердінанд (запально). Хіба герцог може перекручувати закони людства¹ чи карбувати вчинки, як він карбує монети? Він

¹ В уста Фердінанда драматург вкладає міркування французьких енциклопедистів про те, що закони природи вищі від тимчасових суспільних відносин.

і сам стоїть не вище від честі, проте він може забити їй рот своїм золотом! Він може прикрити горностаєвою мантиєю свою ганьбу. Прошу вас, годі про це, міледі... Мова не про чийсь відкинені н а м і р и, не про предків, не про цю шпагу або про те, що подумає світ! Я ладен усе це розтоптати ногами, аби тільки ви переконали мене, що н а г о р о д а не г і р ш а від самої ж е р т в и.

Л е д і (з боєм, відступаючи від нього). Пане майоре! Цього я не заслужила!

Ф е р д і н а н д (хапає її руку). Пробачте! Ми розмовляємо тут без свідків. Обставина, яка вас і мене... сьогодні й ніколи більше... звела до купи, дає мені право, примушує мене не приховувати від вас мого найтаємнішого почуття!.. Я не можу зрозуміти, міледі, як жінка з такою красою й розумом, з якостями, що їх міг би оцінити кожен достойний чоловік, зважилася віддатися герцогові, який може тільки т і л о м її милуватись, і як ця жінка не с о р о м и т ь с я пропонувати своє серце?

Л е д і (пильно дивиться йому в вічі). Говоріть усе!

Ф е р д і н а н д. Ви називаєте себе б р и т а н к о ю! Даруйте мені, я не можу повірити, що ви британка! Вільнонароджена дочка найвільнішого під небом народу, занадто гордого, щоб кадити фіміам перед чужою доброчесністю, не може найнятися служити чужій розпусті!.. Не може бути, щоб ви були британкою,— або ж серце цієї британки тим д р і б н і ш е, чим величніше й сміливіше пульсує кров у жилах Британії!¹

Л е д і. Ви скінчили?

Ф е р д і н а н д. Можна було б відповісти, що це жіноча пиха, пристрасть, темперамент, нахил до розваг!.. Часто траплялося, що доброчесність переживала честь! Не раз жінки, які йшли цим шляхом найбільшої ганьби, згодом своїми благородними вчинками мирили з собою світ і підносили це огидне ремесло, використовуючи його для кращого... Але звідки ж тепер цей жахливий гніт у країні, якого раніше ніколи не було?.. Я говорив від імені герцогства! Я скінчив!

Л е д і (лагідно і велично). Це вперше, Вальтере, до мене на-смілились звернутися з такими словами, і ви єдина людина, якій я на них відповім... Цю ви відкидаєте мою руку, за це я ціную вас! Ви ганьбите моє серце, і я прощаю вам! Але я не вірю, що ви це кажете серйозно. Той, хто насмілюється кидати такі образи жінці, для якої досить однієї ночі, щоб його вкрай погубити, той мусить або відчувати в е л и ч н у д у ш у цієї жінки, або... бути божевільним... Цю ви накидаєте на мої плечі спустошення країни,

¹ Великому німецькому письменникові епохи «бурі й натиску» не довелося самому побувати в Англії. Не знаючи справжнього стану речей в цій країні, він у своїй ненависті до деспотизму численних німецьких князків протиставляє абсолютизму політичні свободи, якими нібито користувався тоді англійський народ.

хай простить вам всемогутній бог, який колись вас, і мене, і герцога поставить віч-на-віч. Але ви образили в мені англійку, і на такі докори моя вітчизна повинна дати відповідь!

Фердінанд (*спирається на свою шпагу*). Готовий вислухати!

Леді. Отже, слухайте ви те, чого я, крім вас, ще нікому не довіряла і ніколи не довірю жодній людині!.. Я не авантюристка, Вальтере, за яку ви мене маєте! Я можу з гордістю сказати: у мене княжа кров, я з роду нещасного Томаса Норфолка, який пожертвував собою заради шотландської Марії¹. Мого батька, старшого камергера короля, було обвинувачено в тому, що він мав злочинні зв'язки з Францією, його було засуджено парламентом, проклято і обезглавлено. Усі наші маєтки дісталися державі! Нас самих вигнано з країни! Моя мати померла в день страти! Я, чотирнадцятилітня дівчинка, втекла до Німеччини з моєю служницею, із скринькою коштовностей і оцим фамільним хрестом,— це останнє благословення, що його моя мати, вмираючи, повісила мені на шию!

Фердінанд, замислившись, дивиться на леді не так уже суворо.

(Вона продовжує з дедалі більшим хвилюванням.) Хвора, без імені, без притулку і без коштів, чужоземка, сирота, приїхала я до Гамбурга! Я нічого не знала, лише трохи французької мови, вміла трохи вишивати, трохи грати на фортепіано... Проте я звикла їсти на золоті й сріблі, спати під шовковими ковдрами, одним кивком розсилати десять слуг і вислухувати компліменти знатних осіб вашої статі... Шість років минуло в сльозах. Остання коштовна брошка зникла. Моя служниця вмерла. І тоді моя доля привела вашого герцога до Гамбурга. Я саме гуляла по берегу Ельби, дивилася в ріку і тільки-но почала фантазувати про те, що глибше — чи оця вода, чи мої страждання... Герцог побачив мене, почав стежити за мною, знайшов, де я живу, впав мені до ніг і запрягнувся, що він мене кохає. *(Спинається у великому хвилюванні, потім продовжує з сльозами в голосі.)* Усі картини мого щасливого дитинства знову стали передо мною в привабливому сяйві. Чорною могилою страшно глянуло на мене моє безвідраднє майбутнє... Моє серце жагуче прагнуло іншого серця... і я схилилась до нього. *(Відбігаючи від Фердінанда.)* Тепер проклинайте мене!

Фердінанд (*дуже зворушений, біжить за нею і затримує її*). Міледі! О небо! Що я чую? Що я наробив? Страшним стає передо мною мій злочин! Ви не зможете тепер мені простити!

¹ Англійський політичний діяч XVI ст. Томас Норфолк зайшов у таємні зв'язки з іспанським королем Філіппом II та папою римським, щоб допомогти шотландській королеві Марії Стюарт скинути з престолу королеву Єлизавету. Його страчено 1572 р. по обвинуваченню в державній зраді.

Леді (*вертається і намагається оволодіти собою*). Слухайте далі! Хоч герцог і захопив зненацька мою беззахисну юність, але кров Норфолків заговорила в мені: ти уроджена княгиня, Еміліє, і ти стала тепер наложницею герцога?.. Гордість і доля боролися між собою в моїх грудях, коли герцог привіз мене сюди, і враз перед моїми очима постало найжахливіше видовище! Похіть можновладних цього світу — це ненаситна гієна, яка жадала все нових жертв. Вона вже страшенно шаленіла в цій країні, розлучала наречених, розривала навіть священний зв'язок шлюбу; тут підчувувала тихе родинне щастя, там віддавала на поталу згубній чумі юне, недосвідчене серце. І конаючі учениці, в конвульсіях, з піною на устах проклинали імена своїх учителів... Я стала поміж ягням і тигром, домоглася у герцога присяги в хвилину пристрасті, і ці жахливі жертвоприношення припинились.

Фердинанд (*мечеться по залу в страшенному хвилюванні*). Ні слова більше, міледі! Досить!

Леді. За цим сумним періодом почався ще сумніший! Двір і сераль кишіли покидьками з Італії. Легковажні парижанки загравали з страшним скіпетром, а народ спливав кров'ю від їхніх примх... Усі вони дочекалися свого кінця! Я бачила, як вони падали в порох поруч мене, — адже я була більшою кокеткою, ніж усі вони. Я взяла в свої руки кермо влади від тирана, який похитливо розслабнув у моїх обіймах. Твоя вітчизна, Вальтере, відчула вперше людяну руку і схилилася довірливо на мої груди! (*Замовкає і ніжно дивиться на нього.*) І от тепер єдина людина, думкою якої я дорожу, примусила мене вихвалитися і спалювати мою скромну чесноту на вогні подиву! Вальтере, я відмикала в'язниці, розривала смертні вироки і скорочувала не одну жахливу вічність на галерах! На невігійні рани я принаймні проливала цілющий бальзам, я стирала на порох могутніх лиходіїв і програну справу невинності не раз рятувала сльозою наложниці. Ах, юначе, як солодко було це мені! З якою гордістю могло моє серце відкидати геть кожну скаргу мого князівського походження!.. І от прийшла людина, єдина, яка могла б мене за все нагородити. Людина, яку моя нещасна доля, може, й послала мені в нагороду за мої колишні страждання. Людина, яку я, з пекучою тугою, вже пригортала в мріях...

Фердинанд (*перебиває її, вражений украй*). Це занадто! Це занадто! Це суперечить умові, міледі! Ви мусили очиститися від моїх обвинувачень, а робите мене злочинцем! Пощадіть, заклаинаю вас, пощадіть моє серце, яке шматують сором і палке каяття...

Леді (*бере його за руку*). Тепер або ніколи! Довго й героїчно я трималась... Але все ж ти мусиш відчутися тягар цих сліз. (*Дуже ніжно.*) Слухай, Вальтере! Невже й тепер, коли нещасну, сповнену жагучого, невичерпного кохання, всесильно вабить при-

горнутися до тебе... Вальтере!.. Невже й тепер скажеш ти холодне слово «честь»?.. Якщо ця нещасна, пригнічена почуттям своєї ганьби, з огидою до пороку, героїчно піднесена голосом чесноти, ось так... кинеться в твої обійми (*обнімає його, говорить благогове й урочисто*), прагнучи, щоб ти її врятував, щоб ти знову вернув її небу, невже (*відвертаючи від нього обличчя, глухим, тремтячим голосом*) тікати їй від твого образу і, слухаючись жахливого голосу розпачу, знову кинутися в ще огиднішу безодню пороку...

Фердінанд (*вириваючись з її обіймів, у цілковитому замішанні*). Ні, присягаюся великим богом! Я не можу цього витримати... Міледі, я мушу... небо й земля вимагають від мене цього... Я мушу вам признатися, міледі!

Леді (*відступаючи від нього*). Не тепер, не тепер, ради всього святого... Не в цю страшну мить, коли моє пошматоване серце кривавиться тисячею ран... Чи це буде смерть, чи життя... я не можу... я не хочу цього слухати.

Фердінанд. Ні, ні, найласкавіша міледі! Ви мусите. Те, що я вам зараз скажу, зменшить мою провину і буде щирим пробаченням мені за минуле. Я помилився в вас, міледі. Я сподівався... я бажав знайти вас гідною моєї зневаги. Я прийшов сюди з твердим рішенням образити вас і заслужити вашу ненависть. Для нас обох було б щастям, якби мій намір здійснився! (*Мовчить якусь мить, а потім тихше і несміливіше.*) Я люблю, міледі... люблю просту дівчину... Луїзу Міллер, дочку музиканта. (*Леді зблідла і відвернулася від нього; він продовжує жвавіше.*) Я знаю, на що я йду; але коли б навіть розум примусив замовкнути пристрасть, то тим голосніше заговорить обов'язок. Я сам винен. Перший порушив золотий спокій її невинності, я заколисав її серце сміливими надіями і по-зрадницькому лишив його на поталу бурхливій пристрасті... Ви нагадаєте про мій стан, про походження, про погляди мого батька!.. Але я люблю, моя надія сягає тим вище, чим глибший розлад між природою й умовностями. З одного боку — мої наміри, з другого — ці упередження! Побачимо, хто переможе, — з а б о б о н и ч и л ю д я н і с т ь.

Леді тим часом відійшла в найдальший куток кімнати і затулила обома руками обличчя. Він іде за нею.

Ви хотіли мені щось сказати, міледі?

Леді (*з виразом глибокої муки*). Нічого, пане фон-Вальтере! Нічого, тільки те, що ви губите себе й мене, і ще третю.

Фердінанд. Ще й третю?

Леді. Ми не можемо бути щасливими разом. Але ми повинні впасти жертвами квапливості вашого батька. Я ніколи не

володітиму серцем чоловіка, який віддав мені свою руку лише з примусу.

Ф е р д і н а н д. З примусу, міледі? З примусу віддав? І все ж таки віддав? Невже ви можете взяти руку без серця? Ви можете відібрати у дівчини людину, яка їй заміняє цілий світ? Ви можете одірвати від дівчини коханого, яка і йому заміняє цілий світ? Ви, міледі, за хвилину перед тим — г і д н а п о д и в у б р и т а н к а? Ви можете це?

Л е д і. Бо я мушу. (*Серйозно і сильно.*) Моя пристрасть, Вальтере, поступиться перед моєю ніжністю до вас. Але моя честь не дозволяє цього. Про наш шлюб говорить ціла країна. Всі очі, всі стріли глузування спрямовані на мене. Нічим не змити моєї ганьби, якщо підданаець герцога мене відкине! Змагайтеся з вашим батьком!.. Обороняйтесь як можете. Я піду на все! (*Швидко виходить.*)

Майор стоїть у мовчазному остовпінні. Пауза. Потім він вибігає у бічні двері.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Кімната в господі музиканта.

Входять Міллер, дружина Міллера, Луїза.

Міллер (*квапливо входить у кімнату*). Я про це вже говорив!

Луїза (*кидається злякано до нього*). Що, тату? Що?

Міллер (*бігає вперед і назад як навіжений*). Мого парадного камзола... мерщій! Я мушу його випередити... І білу сорочку з манжетами! Мені це одразу ж спало на думку!

Луїза. Ради бога! Що?

Дружина. Та що сталося? Що таке?

Міллер (*штурляє свого парика*). Зараз же це до парикмахера!.. Що сталося? (*Підстрибнув перед дзеркалом.*) А борода у мене знову виросла на палець... Що сталося? Що станеться, вороняче ти падло? А те, що чорт вирвався на волю, хай на тебе грім!

Дружина. Ти диви! І зараз же все на мене!

Міллер. На тебе? Так, чортова лепетуха! А на кого ж іншого? Сьогодні вранці ти із своїм диявольським паничем... Хіба ж я не сказав одразу? Вурм усе виплескав.

Дружина. Ах, он що! Звідки ти це знаєш?

Міллер. Звідки я знаю? Он! Під дверима стовбичить посланець міністра і питає скрипаля!

Луїза. Це смерть моя!

Міллер. І ти теж із своїми безневинними очима! (*Злісно сміється.*) Правду кажуть, — кому чорт знесе яйце в господі, в того народжується красива дочка... Тепер усе ясно.

Дружина. Та звідки ж ти знаєш, що йдеться про Луїзу? Може, тебе рекомендували герцогові. Може, ти потрібний для оркестру?

Міллер (хапається за свою палицю). А бодай на тебе сірчаний дощ содомський!.. Оркестр... Так, у тому оркестрі ти, звідниче, витимеш дискантом, а мій посинілий зад буде за контрабаса! (Падає на стілець.) Боже милосердний!

Луїза (сідає, бліда як смерть). Мамо! Тату! Чому мені раптом стало так страшно?

Міллер (знову схопився зі стільця). Хай тільки ця чорнильна клякса попадеться мені колись на мушку! Хай він мені попадеться! Чи на цьому, чи на тому світі, а я таки витрясу з нього душу, я спишу йому на шкурі всі десять заповідей, і всі сім прохань із отченашу, і всі книги Мойсея й пророків так, що синці не загояться й до страшного суду.

Дружина. Авжеж! Проклинай і галасуй! Проженеш ти цим тепер чорта! Господи, допоможи нам! Куди тепер? Як зарадити справі? З чого починати? Та кажи ж, батьку Міллере! (Бігає, виючи, по кімнаті.)

Міллер. Я негайно йду до міністра! Я перший говоритиму, я сам йому все розкажу!.. Ти знала це раніше від мене! Ти могла б мені натякнути! Дівчину тоді ще можна було б напоумити. Це був час... Але ж ні! Тобі все хотілося щось вимахлювати, половити рибки! Ти ще й дров у вогонь підкидала! Тепер і бережи свою звідницьку шкуру. Наварила каші, тепер доводиться їсти! А я візьму з собою дочку, і марш з нею за кордон!

ЯВА П'ЯТА

Фердінанд фон-Вальтер прожогом вбігає зляканий і задиханий у кімнату. Ті, що й були.

Фердінанд. Мій батько був тут?

Луїза (злякано схоплюється).

Його батько! Всемогутній боже!

Дружина (сплескує руками).

Президент! Ми загинули!

Міллер (злісно сміється). Хвала богу!

Хвала богу! Ось маємо подарунок!

Фердінанд (поспішає до Луїзи і міцно її обнімає). Ти моя, хоч би пекло й небо стали між нами!

Луїза. Мені не жити. Кажи далі. Ти вимовив страшне ім'я... Твій батько?

Фердінанд. Нічого! Нічого! Все минулося! Адже ти знову зі мною! Адже я знову з тобою! О, дай мені спочити біля твого серця! Це була страшна година!

Луїза. Яка? Ти вбиваєш мене!

Фердінанд *(відступає і дивиться значуще на неї)*. Година, Луїзо, коли між моїм серцем і тобою втрутилася чужа постать, коли моє кохання зблідло перед моєю совістю, коли моя Луїза перестала бути в сім для свого Фердінанда...

Луїза опускається в крісло, затуливши обличчя.

(Швидко підходить до неї мовчки, з нерухомим поглядом, зупиняється перед нею, потім знову відходить від неї, дуже схвильований.) Ні, ніколи! Немоżliво, леді! За багато вимагаєш! Я не можу жертвувати тобі цією невинністю... Ні, ім'ям одвічного бога! Я не можу порушити клятву, про яку виразно, немов грім небесний, нагадують мені ці згасаючі очі... Леді, глянь с юди... Глянь і ти, мій батьку, кровожерний круку! І я повинен умертвити цього ангела? Я повинен сповнити пеклом цю небесну душу? *(Рішуче підходить до неї.)* Я поведу її до трону всесвітнього судії, і нехай одвічний скаже, чи моє кохання є злочин. *(Бере її за руку і підіймає з крісла.)* Мужайся, моя найдорожча! Ти взяла верх! Я повертаюся переможцем з найнебезпечнішої битви!

Луїза. Ні! Ні! Не приховуй від мене нічого! Вимови той жахливий присуд! Свого батька назвав ти? Ти назвав леді? Мене огортає смертельний холод... Кажуть, що вона має вийти заміж.

Фердінанд *(падає, приголомшений, до ніг)*. За мене, нещасна!

Луїза *(після паузи, тихим тремтячим голосом, надзвичайно спокійно)*. Ну чого ж я лякаюсь?.. Старий батько часто про це говорив мені... а я не хотіла йому вірити. *(Пауза, потім кидається, голосно плачучи, Міллерові в обійми.)* Батьку, твоя дочка знову з тобою... Прости, тату! Твоя дитина не винна, що той сон був такий прекрасний... і таке страшне тепер пробудження...

Міллер. Луїзо! Луїзо!.. О боже, вона в нестямі... Моя дочка, моя бідна дитина... Прокляття спокусникові! Прокляття оцій жінці, що їх звела!

Дружина *(кидається з голосінням до Луїзи)*. Чи заслужила я на це прокляття, моя доню? Хай бог вам простить, бароне. Що вчинило це ягня, що ви його душите?

Фердінанд *(підбігає до Луїзи, сповнений рішучості)*. Але я зруйную його підступи, я розірву залізні кайдани забобонів. Вільно, як людина, хочу я вибрати, щоб цим комашиним душам запаморочилося від велетенського подвигу мого кохання. *(Хоче йти.)*

Луїза *(тремтячи підводиться з крісла, йде за ним)*. Зостанься, зостанься! Куди ти йдеш?.. Тату... Мамо... В цю страшну мить він покидає нас!

Дружина (*поспішаючи за ним, хапається за нього*). Президент прийде сюди... Він знущатиметься з нашої дитини... Він знущатиметься з нас. Пане фон-Вальтере, і ви залишаєте нас?

Міллер (*злісно сміється*). Залишає нас! Звичайно! А чому би й ні? Адже вона віддала йому все! (*Хапаючи однією рукою майора, другою Луїзу.*) Терпіння, пане! Путь з мого дому лежить тільки через неї... Почекай спочатку твого батька, якщо ти не шахрай. Розкажи йому, як ти закрався в її серце, дурисвіте, або, присягаюся богом (*штовхаючи до нього дочку, дико і сильно*) ...спочатку розчави оцю трепетну комашину, яку любов до тебе прирекла на таку ганьбу!

Фердинанд (*вертається і ходить вперед і назад у глибокому замисленні*). Правда, сила президента велика... Батьківське право — це широке поняття... навіть злочин може в цьому притаїтися, воно далеко сягає... далеко! Але до крайності може довести тільки кохання... Сюди, Луїзо! Твою руку! (*Міцно хапає її за руку.*) Клянусь надією на те, що бог не покине мене в мою останню годину! Мить, яка розлучить ці дві руки, розірве й нитку, що з'єднає мене зі світом!

Луїза. Мені страшно! Не дивись! Твої губи тремтять! Очі твої так страшно горять...

Фердинанд. Ні, Луїзо! Не тремти! Це не безумство говорить у мені! Це коштовний дарунок небес, рішення в цю відповідальну мить, коли стиснуті груди тільки нечуваним зусиллям можуть себе облегшити. Я люблю тебе, Луїзо, ти будеш моєю, Луїзо... А тепер — до мого батька! (*Поспішає до виходу і зустрічається з президентом.*)

ЯВА ШОСТА

Президент, з ним кілька слуг. Ті, що й були.

Президент (*входячи*). Він уже тут!

Усі перелякані.

Фердинанд (*відступає на кілька кроків назад*). У домі невинності.

Президент. Де син навчається, як слухатися батька!

Фердинанд. Дозвольте нам...

Президент (*перебиває його, до Міллера*). Це батько?

Міллер. Міський музикант Міллер.

Президент (*до дружини*). Це мати?

Дружина. Ах, так, мати!

Фердинанд (*до Міллера*). Батьку, відведи свою дочку геть, вона може знепритомніти!

Президент. Зайве піклування! Я приведу її до пам'яті. (*До Луїзи.*) Як давно ти знайома з сином президента?

Луїза. Я не питала, хто він такий. Фердинанд фон-Вальтер буває в мене з листопада.

Фердинанд. Молиться на неї!

Президент. Давав він тобі обіцянку?

Фердинанд. Кілька хвилин тому — найурочистішу, як перед лицем бога.

Президент (*гнівно, до свого сина*). До сповіді в твоєму шаленстві тебе ще покличуть. (*До Луїзи*.) Я чекаю на відповідь..

Луїза. Він заприсягнувся мені в коханні.

Фердинанд. І він його збереже.

Президент. Чи я мушу наказувати, щоб ти замовкнув?.. Ти прийняла його присягання?

Луїза (*ніжно*). Я відповіла йому тим самим.

Фердинанд (*твердо*). Ми зв'язані.

Президент. Я накажу викинути геть цей відголосок.. (*Злісно, до Луїзи*.) Але ж він щоразу платив тобі готівкою?

Луїза (*уважно*). Це запитання я не зовсім розумію.

Президент (*з уїдлигим сміхом*). Ні? Що ж! Я маю на думці... кожне ремесло має, як то кажуть, золоте дно, сподіваюся, що й ти теж не дурно віддавала свою прихильність. Чи, може, ти вдовольнялася самою насолодою? Так?

Фердинанд (*підбігає як несамовитий*). Прокляття! Що це таке?

Луїза (*до майора, з гідністю і гнівом*). Пане фон-Вальтере, тепер ви вільні!

Фердинанд. Батьку! Чесноту треба поважати і в лахмітті!

Президент (*сміється голосніше*). Кумедна вигадка! Батько має поважати синову повію.

Луїза (*падає*). О небо праведне!

Фердинанд (*до Луїзи, одночасно замірившись шапою на президента і відразу ж опускаючи її*). Батьку! Ви раз дали мені життя — тепер ми квити. (*Ховаючи шапу*.) Вексель синівського обов'язку розірвано...

Міллер (*що доти стояв осторонь, виходить схвильований наперед, то люто скрегочучи зубами, то клацаючи ними від страху*). Ваша вельможність... Дитина — це батьків клопіт... Будь ласка, пробачте. Хто лає дитину повією, той б'є батька в обличчя, а на ляпас відповідають ляпасом. Така в нас такса. Будь ласка, пробачте!

Дружина. Порятуй нас, боже! Ще й старий розійшовся... Ось тепер упаде гроза на наші голови!..

Президент (*не зовсім дочув*). І звідник заворушився? Ми зараз поговоримо з тобою, звіднику.

Міллер. Будь ласка, пробачте! Я звуся Міллер, якщо ви хочете послухати адажію, а для розпусти нічим прислужитися не

можу! Поки що при дворі цього добра досить, і нам, простим людям, не доводиться його постачати. Будь ласка, пробачте!

Дружина. Ради неба, чоловіче! Ти занастаєш і жінку і дитину.

Фердинанд. У ролі, яку ви граєте, батьку, вам принаймні варто було б обійтися без свідків!

Міллер (підходить ближче, сміливіше). Скажу вам ясно, по-німецьки! Будь ласка, пробачте! Ваша вельможність на свій розсуд керують і панують у країні. *Але це — моя господа!* Мій низенький поклін, якщо мені колись доведеться звернутися з проханням, але непроханого гостя я виставляю за двері... Будь ласка, пробачте!

Президент (попалотнів од люті). Що? Що таке? *(Підходить до нього ближче.)*

Міллер (повільно відступає). Така моя думка, пане... Будь ласка, пробачте!

Президент (спалахнувши). Ах ти, негіднику! До в'язниці приведе тебе твоя зухвала думка... Геть! Покликати судову сторожу!

Дехто з його супроводу виходить; президент, розлючений, бігає по кімнаті.

Батька до в'язниці! До ганебного стовпа матір і розпусницю дочку! Хай правосуддя подасть руку моїй люті! За цю ганьбу я зажадаю страхітливого задоволення... Отака наволоч сміла б руйнувати мої плани і безкарно нацьковувати батька на сина?.. Ах, прокляті! Я насичу свою ненависть вашою загибеллю, все це кодало, батька, матір і дочку, принесу в жертву моїй пекучій помсті!

Фердинанд (спокійно і твердо стає поміж ними). О ні! Не бійтесь! Я з вами! *(До президента, покірливо.)* Більше обачливості, мій батьку! Якщо ви любите себе — не треба насильства. Є куточок у моєму серці, де не звучало ще ніколи слово *б а т ь к о*. Не добирайтеся до цього куточка.

Президент. Негіднику! Замовкни! Не розпалюй мого гніву!

Міллер (опам'ятався від тяжкого заціпеніння). Доглянь своєї дитини, жінко! Я біжу до герцога. Придворний кравець... це мені сам бог нав'яв... придворний кравець учить мене на флейті. Це мені допоможе у герцога. *(Хоче йти.)*

Президент. У герцога, ти кажеш? Чи ти забув, що я — той поріг, через який ти мусиш перестрибнути, щоб не зламати собі шию? У герцога — ти, дурноголовий?.. Спробуй-но зробити це, коли ти, похований живцем, лежатимеш у темниці на цілу вежу глибше від земної поверхні, де кохаються ніч із пеклом і куди ні звук, ні промінь не сягають. Брязкай своїми кайданами і стогни: «От до чого я дожив!»

ЯВА СЬОМА

Судова сторожа. Ті, що й були.

Фердинанд (*підбігаючи до Луїзи, яка напівмертва падає йому на руки*). Луїзо!.. Допоможіть! Рятуйте! Вона зомліла від жаху!

Міллер хапає свою іспанську палицю, надіває капелюха і готується до нападу.

Дружина падає навколішки перед президентом.

Президент (*до сторожі, показуючи їм свого ордена*). Арештуйте, іменем герцога!.. Геть від розпусниці, хлопчисько! Зомліла, чи ні, а коли вже їй надягнуть залізний нашійник і закидають камінням,— то вона враз опритомніє!

Дружина. Змилюйтесь, ваша вельможність! Змилюйтесь! Згляньтесь!

Міллер (*рвучко підводить дружину*). Навколішки падай перед богом, стара плаксива шльондро, а не перед... мерзотниками! Бо однаково мені вже бути у в'язниці!

Президент (*кусаючи губи*). Ти можеш помилитися, негіднику! Знайдуться ще вільні шибениці! (*До сторожі*.) Чи вам треба ще раз говорити?

Сторожа підступає до Луїзи.

Фердинанд (*підбігає до сторожі, випростується перед нею, гнівно*). Вам чого? (*Хапає шпагу разом з піхвами і захищається ефесом*.) Посмія торкнути її, хто й череп свій запродав судові. (*До президента*.) Пощадіть ви себе, батьку! Не доводьте мене до краю!

Президент (*погрозово, до сторожі*). Якщо вам дорогий ваш хліб, боягузи...

Сторожа підступає до Луїзи.

Фердинанд. Смерть на вашу голову! Я кому кажу: назад! Це раз! Пощадіть себе! Не доводьте мене до краю, батьку!

Президент (*у нестямі, до сторожі*). Це така ваша ретельність, падлюки?..

Сторожа підступає до Луїзи сміливіше.

Фердинанд. Коли вже на те пішлося (*витягає шпагу і ранив кількох людей із сторожі*), то прости мені, правосуддя!

Президент (*сповнений люті*). Я все ж хочу побачити, чи торкнеться й мене ця шпага? (*Хапає Луїзу, піднімає її вгору і передає одному із сторожі*.)

Фердинанд (*ірко сміється*). Батьку, батьку! Ви страш-

ний пасквіль на божество! Але воно розумілося на людях, коли з досконалого ката зробило поганого міністра.

Президент *(до інших)*. Беріть її!

Фердинанд. Батьку, вона стане до ганебного стовпа, але разом з майором, сином президента. Ви ще наполягаєте на цьому?

Президент. Тим кумедніше буде видовище!.. Беріть!

Фердинанд. Батьку! Я кину мою офіцерську шпагу під ноги цій дівчині!.. Ви ще наполягаєте на цьому?

Президент. Твоя шпага звикла до ганьби!.. Беріть! Ви чули мій наказ!

Фердинанд *(відпихає одного із сторожі, однією рукою схоплює Луїзу, а другою заносить над нею шпагу)*. Батьку! Раніше ніж ви знеславите мою дружину, я проколю її шпагою!.. Ви ще наполягаєте на цьому?

Президент. Убий її, якщо твій клинок досить гострий.

Фердинанд *(випускає Луїзу з рук і підводить до неба страшний погляд)*. Ти, всемогутній, будеш за свідка! Я спробував усі людські засоби, я мушу вдатися до диявольських!.. Ведіть її до ганебного стовпа, а тим часом *(кричить президентові у вухо)* я розповім столиці історію про те, як стають президентом. *(Виходить.)*

Президент *(як громом уражений)*. Що таке?.. Фердинанде!.. Пустіть її! *(Поспішає слідом за майором.)*

ДІЯ ТРЕТЯ

ЯВА ПЕРША

Зал у домі президента.

Входять президент і секретар Вурм.

Президент. Погана справа!

Вурм. Я цього боявся, ласкавий пане! Насильство завжди озлоблює мрійників, але ніколи їх не виправляє.

Президент. Я покладав свої найкращі надії на цей задум! Я міркував так: коли дівчина буде зганьблена, то він, як офіцер, мусить відступитися.

Вурм. Чудово! Але слід би її справді зганьбити.

Президент. А проте, коли я обмірковую це тепер спокійно,— мені не треба було піддаватися. Це була погроза, з якої нічого серйозного, мабуть, не вийшло б.

Вурм. Не думайте так. Роздратована пристрасть здатна на всяке безумство. Ви кажете, що пан майор завжди незадоволений вашим урядуванням! Я вірю цьому. Переконання, які він виніс із академії, здавалися тут мені непевними! На що придатні фантастичні мрії про велич душі й особисту шляхетність при дворі, де найвища мудрість полягає в тому, щоб спритно в слушний час бути і великим, і малим! Він надто юний і надто полум'яний, щоб йому сподобався повільний, покручений шлях підступності, зачепити його честолюбство може тільки щось велике й незвичайне.

Президент (з досадою). Але як це велемудре зауваження поліпшить нашу справу?

Вурм. Воно покаже вашій вельможності на рану, а може й на спосіб перев'язки. Людину з таким характером, якщо дозволите, ніколи не слід було б робити ані довіреною особою, ані в о р о г о м! Пан майор зневажає засоби, завдяки яким

ви піднеслися. Можливо, що досі тільки почуття сина зв'язувало в ньому язик зрадника. Дайте йому нагоду законно позбутися цього почуття; раз по раз нападаючи на його пристрасть, дайте йому повірити, що ви не є ніжний батько, і він пройметься обов'язком патріота. Так, уже сама дивна фантазія принести правосуддю отаку надзвичайну жертву могла б спокусити його на те, щоб самому скинути батька.

Президент. Вурме, Вурме! Ти підводиш мене до страшної прірви.

Вурм. Я хочу вас од неї відвести, ласкавий пане. Чи можу я говорити відверто?

Президент (сідаючи). Як клятий з проклятим!

Вурм. Отож пробачте, ви, здається, маєте дякувати за своє президентство гнучкому придворному мистецтву, чому ж ви не довірилися йому як батько? Я пригадую, з якою щирістю ви умовили колись вашого попередника на партію в пікет і мало не цілу ніч провели в нього за дружнім бургундським, хоч цієї ж самої ночі величезна міна мала вибухнути і висадити того бідолаху в повітря... Нащо ви вказали на ворога вашому синові? Йому зовсім не треба було знати, що мені відомі його любовні справи. Вам слід було підкопатися під цей роман з боку дівчини і зберегти серце свого сина! Ви зіграли б тоді роль розумного генерала, який атакує ворога не в центрі його війська, а намагається роз'єднати його загони!

Президент. Як же це зробити?

Вурм. Дуже просто. Та й не всі ще карти побито. Забудьте на деякий час, що ви батько. Не змагайтеся з пристрастю, яка тільки зростала б від кожного опору. Дозвольте мені, на її власному теплі, виплекати гробака, який її підточить.

Президент. Цікаво.

Вурм. Можливо, я погано розуміюся на барометрі душі, але пан майор страшний у ревнощах, як і в коханні. Збудить у ньому підозру до дівчини,— все одно, вірогідну чи ні. Одного гра¹ дріжджів досить, щоб почала бродити вся маса.

Президент. Але де взяти цей гран?

Вурм. Ось ми й дійшли до головного. Насамперед, ласкавий пане, поясніть мені, наскільки ви ризикуєте, якщо майор і далі відмовлятиметься, в якій мірі важливо для вас покласти край цьому романові з простою дівчиною і здійснити одруження з леді Мілфорд?

Президент. І ти ще питаєш, Вурме? У небезпеці весь мій вплив при дворі, якщо провалиться партія з леді, а коли я присилую майора, то ризикую навіть головою!

---

¹ Гран — колишня аптекарська міра ваги; дорівнює приблизно 0,06 грама.

Вурм (жваво). А тепер, будь ласка, вислухайте мене! Пана майора ми облутаємо хитрощами. А проти дівчини використаємо всю вашу владу. Ми продиктуємо їй любовну записку до третьої особи і спритно підсунемо цю записку майорові.

Президент. Безглузда витівка. Ніби вона так одразу й погодиться підписати свій смертний вирок!

Вурм. Вона муситиме, якщо мені це доручите. Я знаю наскрізь це добре серце. В неї тільки два смертельно вразливі місця, через які ми зможемо підступити до її совісті,— це її батько та майор. Останній не гратиме тут ніякої ролі; тим легше нам буде обдурити музиканта.

Президент. Як, наприклад?

Вурм. Судячи з того, що ваша вельможність розповіли мені про сцену в його домі, немає нічого легшого, як загрозувати батькові карним процесом. Особа фаворита й охоронця печаті це, певною мірою, тінь його величності. Образа одного є зневагою другого. Принаймні за допомогою такого залякування я зможу протягти того бідолаху крізь вушко голки.

Президент. Але справа не повинна ставати серйозною.

Вурм. Безперечно, ні,— лише настільки, щоб затиснути сім'ю в лещата. Отже, ми тихенько посадимо музиканта; щоб посилити враження, можна захопити й матір,— будемо говорити про важке обвинувачення, про ешафот, про довічне ув'язнення, і лист дочки поставимо єдиною умовою їх визволення.

Президент. Добре, добре! Розумію.

Вурм. Вона любить свого батька до нестями, я сказав би. Небезпека для його життя, для його свободи, принаймні... Докори її совісті, що вона цьому виною, неможливість з'єднатися з майором, нарешті притуплення її свідомості, яке я беру на себе. Цього досить, вона мусить потрапити в пастку.

Президент. А мій син? Хіба він не довідається одразу? Хіба він не оскаженіє ще більше?

Вурм. Це вже мій клопіт, ласкавий пане!.. Батько й мати будуть випущені не раніше, як уся сім'я складе урочисту присягу держати все в секреті і засвідчити обман.

Президент. Присягу? Яка користь з присяги, дурню?

Вурм. Ніякої для нас, ласкавий пане! Але для цієї породи людей — то все. Гляньте тепер, як спритно ми обидва цим способом дійдемо мети. Дівчина втратить кохання майора і своє чесне ім'я! Батько й мати пом'якшать тон і стануть після такої халепи лагідними, вважатимуть, врешті, за благодіяння, коли я запропоную дочці свою руку, щоб відновити її репутацію.

Президент (сміється, хитаючи головою). Так, ти переконав мене, негіднику! Мереживо диявольськи тонке! Учень пе-

ревершив свого вчителя. Тепер питання, до кого має бути адресована ота записка? З ким її зацідозрити?

Вурм. Звичайно, з тим, хто від рішення вашого сина може все виграти або все програти!

Президент (після деякого роздуму). Я знаю тільки гофмаршала.

Вурм (знижує плечима). Він, звичайно, не припав би мені до смаку, коли б я звався Луїзою Міллер.

Президент. А чому ні? Дивно! Блискучий гардероб, атмосфера eau de mille fleurs¹ і мускусу, за кожне недоладне слово жменя дукатів,— і всього цього не досить, щоб купити прихильність міщанської дівки? О добрий друже! Ревнощі не такі вередливі! Я посилаю по маршала. (Дзвонить.)

Вурм. А поки ваша вельможність подбає про це та про арешт скрипаля, я піду й складу текст отого любовного листа.

Президент (підходячи до письмового стола). Як напишеш, принесеш мені перечитати.

Вурм виходить. Президент сідає писати; входить камердинер; президент підводиться і дає йому папера.

Цей наказ про арешт треба негайно віднести до суду... Нехай хто-небудь піде до гофмаршала і попросить його до мене.

Камердинер. Ласкавий пан щойно під'їхали сюди.

Президент. Тим краще. Але скажи там, нехай діють обережно, щоб не вийшло бунту.

Камердинер. Слухаю, ваша вельможність!

Президент. Ти розумієш? Цілком тихо.

Камердинер. Добре, ваша вельможність! (Пішов.)

ЯВА ДРУГА

Президент і гофмаршал.

Гофмаршал (покvapливо). Я тільки en passant², мій найкращий! Як живеться? Як ся маєте? Сьогодні ввечері йде велика опера «Дідона», розкішній фейерверк, горить усе місто. Ви теж подивитесь, як воно горітиме? Що?

Президент. Я маю добить фейерверків у моєму власному домі, які можуть всю мою велич висадити в повітря. Ви приходите бажаним гостем, любий маршале, щоб де в чому мені поради, допомогти в одній справі, яка нас обох ще більше піднесе або, навпаки, цілком знищить. Сідайте!

Гофмаршал. Не лякайте мене, мій любий!

Президент. Я вам кажу — ще більше піднесе або цілком знищить. Ви знаєте мій проект щодо майора і леді, ви розумієте

¹ Одеколон «Вода тисячі квітів» (франц.).

² Мимохідь, по дорозі (франц.).

також, наскільки необхідно закріпити наше з вами щастя. Все може загинути, Кальбе! Мій Фердинанд не хоче!

Гофмаршал. Не хоче... не хоче... Але ж я розголосою уже по цілому місту! Цей мар'яж у кожного на устах!

Президент. Ви можете тепер перед цілим світом набути славу пустомелі. Він кохає іншу!

Гофмаршал. Ви жартуєте. Хіба ж це перешкода?

Президент. Для впертої голови — непереборна.

Гофмаршал. Невже він такий навіжений, що відштовхне від себе свою фортуна? Що?

Президент. Запитайте в нього про це і послухайте, що він відповість!

Гофмаршал. Але, mon dieu! ¹ Що ж він може відповісти?

Президент. Що він викриє перед цілим світом злочин, який допоміг нам так високо піднятися, що він викаже про наші підроблені листи й квитанції, що він обох нас віддасть катові до рук. От що він може відповісти.

Гофмаршал. Чи ви при розумі?

Президент. Він так відповів. Він навіть мав намір це зробити. Я ледве спинив його, ціною свого великого приниження... Що ви можете на це сказати?

Гофмаршал (з баранячим виглядом). Мій розум німіє!

Президент. Це б іще нічого. Але водночас мої шпигуни доносять мені, що обершенк фон-Бок ось-ось посвтає леді.

Гофмаршал. Ви мене доводите до сказу. Хто, кажете ви? Фон-Бок, кажете ви? А чи знаєте ви, що ми з ним смертельні вороги? І чи знаєте ви, чому саме?

Президент. Вперше чую!

Гофмаршал. Наймиліший! Як почувете — вжахнетесь!.. Чи пригадуєте придворний бал — уже тому пішов двадцять перший рік, знаєте, ще на ньому вперше танцювали англійську кадрили і графові фон-Меершауму накапало на доміно гарячим воском з люстри? Ах, боже мій, звичайно, ви це пам'ятаєте!

Президент. Хто б міг таке забути?

Гофмаршал. Ось бачите!.. Принцеса Амалія, в запалі танців, загубила тоді підв'язку. Всі, зрозуміла річ, у страшній тривозі. Фон-Бок і я, — ми були ще тоді камер-юнкерами, — повзаємо по всій залі, шукаємо підв'язку. Нарешті, я її побачив. Фон-Бок це помічає... Фон-Бок — до неї, вирвав її в мене з рук і — прошу вас! — приносить її принцесі і щасливо перехоплює в мене її комплімент. Що ви на це скажете?

Президент. Яке зухвальство!

Гофмаршал. Перехоплює в мене комплімент. Я думав, що зомлію. Чи хто бачив таку підступність? Нарешті, я набираюся

¹ Мій боже! (франц.).

мужності, наближаюсь до її світлості і кажу: ласкава пані! Фон-Бок мав щастя передати вашій високоствітлості підв'язку, але той, хто перший побачив підв'язку, сам собою цим нагороджений і мовчить.

Президент. Браво, маршале! Бравісімо!

Гофмаршал. І мовчить... Але я не забуду цього фон-Боківі аж до страшного суду,— підлий, повзучий підлесник! І це ще не все... Коли ми вдвох упали одночасно за підв'язкою на підлогу, фон-Бок стер мені всю пудру з правого боку парика, і для мене пропав увесь бал.

Президент. І оця людина одружиться з Мілфорд і буде першою особою при дворі.

Гофмаршал. Це мені як ніж у серце. Першою особою? Першою особою? Чому першою особою? І чому це конче так буде?

Президент. Бо мій Фердинанд не хоче, а більше немає охочих.

Гофмаршал. Невже у вас нема якогось засобу примусити майора зважитись на це? Хоч якогось химерного, хоч ризикованого! Адже тепер для нас нема нічого, перед чим би ми зупинилися, аби тільки позбутися ненависного фон-Бока!

Президент. Я знаю лише один, і він залежить од вас.

Гофмаршал. Залежить від мене? А саме?

Президент. Роз'єднати майора з його коханкою.

Гофмаршал. Роз'єднати? Як ви це уявляєте? І як я це зроблю?

Президент. Виграємо все, коли ми змусимо його заїдіозити дівчину.

Гофмаршал. Що вона краде, гадаєте ви?

Президент. Зовсім ні! Хіба він цьому повірить?.. Що вона має іншого.

Гофмаршал. І цей інший?

Президент. Мусили бути б ви, бароне.

Гофмаршал. Я мушу? Я?.. Вона з благородних?

Президент. До чого це? Що за вигадка! Вона дочка музиканта.

Гофмаршал. Отже, з простолюддя? Це не годиться. Що?

Президент. Як не годиться? Дурощі! Кому під сонцем спаде на думку питатися родоводу в пари гарненьких щічок?

Гофмаршал. Але подумайте-но, я — одружений! І моя репутація при дворі!

Президент. Ви думаєте? Вибачте! Я досі не знав, що для вас важливіше бути людиною бездоганної репутації, ніж впливовою людиною. Облишмо це!

Гофмаршал. Будьте ж розсудливі, бароне! Ви не так мене зрозуміли.

Президент (*холодно*). Ні, ні! Ви маєте цілковиту рацію. Мені вже й самому набридло. Я вмиваю руки. Цьому фон-Боку я побажаю щастя як прем'єр-міністрові. Світ широкий. Я вимагатиму в герцога відставки.

Гофмаршал. А я?.. Вам добре балакати, вам! Ви людина освічена! А я, mon dieu! Чим буду я тоді, коли його світлість мене увільнить?

Президент. Позавчорашнім каламбуром! Торішньою модою!

Гофмаршал. Я закликаю вас, дорогий, золотий! Викиньте цю думку! Адже я на все готовий!

Президент. Чи згодні ви дати ваше ім'я для rendez-vous¹, що його вам запропонує листовно ота Міллер?

Гофмаршал. Бог з вами, я згоден!

Президент. І загубити того листа там, де він має потрапити майорові на очі?

Гофмаршал. Наприклад, на параді я його ніби ненароком упушу разом з хусточкою до носа.

Президент. І фігурувати в ролі її коханця перед майором?

Гофмаршал. Mort de ma vie². Я вже його вмюю! Я зіпсую цьому нахабному хлопчиськові смак до моїх амурів!

Президент. То й гаразд! Листа буде написано сьогодні ж. Ви мусите надвечір зайти сюди ще раз, взяти його і домовитися зі мною про вашу роль.

Гофмаршал. Як тільки я зроблю шістнадцять візитів найважливішого значення. Отже, даруйте, бо я негайно рушаю! (*Іде.*)

Президент (*дзвонить*). Я покладаюся на вашу спритність, маршале.

Гофмаршал (*кричить, оглядаючись*). Ах, mon dieu! Ви ж мене знаєте!

ЯВА ТРЕТЯ

Президент і Вурм.

Вурм. Скрипаля і його дружину щасливо й без галасу заарештовано. Чи не бажаєте, ваша вельможність, прочитати тепер листа?

Президент (*прочитавши*). Чудово! Чудово, секретарю! І маршал клюнув! Від такої отрути і найкраще здоров'я на гнійну проказу переведеться. Ну, мерщій з пропозиціями до батька, а потім, по гарячому, до дочки!

Розходяться у різні боки.

¹ Побачення (*франц.*).

² Хай начувається! Дослівно — смерть моему життю (*франц.*).

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Кімната в господі Міллера.

Луїза і Фердинанд.

Луїза. Перестань, прошу тебе! Я не вірю більше в щасливі дні. Усі мої надії зникли.

Фердинанд. А мої зросли! Мій батько розлючений; мій батько використає проти нас усяку зброю! Він примусить мене стати жорстоким сином! Я не ручуся більше за мій синівський обов'язок! Шаленство й розпач вирвуть у мене чорну таємницю того вбивства, яке він учинив. Син віддасть батька катові до рук... Це найбільша небезпека... І потрібна була найбільша небезпека, щоб мое кохання зважилось на велетенський стрибок... Слухай, Луїзо! Думка, велика й смілива, як моя пристрасть, тісниться мені в душу... Ти, Луїзо, і я, і кохання! Хіба не міститься в цьому колі все небо? Чи тобі ще потрібне щось четверте?

Луїза. Перестань! Годі! Я блідну від того, що ти хочеш сказати.

Фердинанд. Ми вже нічого більше не прагнемо від світу, навіщо ж нам випрошувати його похвали? Навіщо ризикувати там, де ми нічого не виграємо, а можемо все втратити? Хіба ці очі не сятимуть так само ніжно, відбиваючись у Рейні, чи в Ельбі, чи то в Балтійському морі? Моя вітчизна там, де любить мене Луїза! Сліди твоїх ніг у дикій піщаній пустелі дорожчі для мене за старий собор на моїй батьківщині. Чи нам бракуватиме пишноти міста? Де б не були ми, Луїзо, сонце буде сходити і заходити,—видовище, перед яким блідне найсміливіша фантазія митця! Ми більше не служитимемо богам у кожній церкві, але ніч огорне нас натхненним тремтінням, мінливий місяць закликає до каяття і побожний храм зірок молитиметься разом з нами! Хіба нас можуть стомити любовні розмови? Усмішка моєї Луїзи — це тема на століття, а поки я досліджу одну її сльозину, закінчиться й сон мого життя!

Луїза. Ніби ти не маєш інших обов'язків, крім твого кохання?

Фердинанд (обнімаючи її). Твій спокій — найсвятіший з них!

Луїза (дуже серйозно). Тоді замовкни і залиш мене. У мене батько, в якого нічого немає, крім єдиної дочки,— йому незабаром шістдесят років, і його не мине президентова помста...

Фердинанд (перебиває її). Він поїде з нами. А тому не заперечуй більше, моя люба! Я піду оберну мої коштовності на гроші, позичу ще на ім'я мого батька. Не гріх розбійника грабувати,— хіба його скарби не кровні гроші вітчизни? Рівно

о першій годині ночі сюди під'їде екіпаж. Ви сядете в нього! Ми втечемо!

Луїза. А прокляття твого батька полетить нам навздогін. Прокляття, не обачний, яке навіть від убивці завжди справджується, яке чує небесна помста, хоч би його вимовив і злодій на тортурах! Воно, мов примара, нещадно переслідуватиме нас, утікачів, од моря до моря!.. Ні, мій коханий! Якщо тільки злочин може зберегти тебе для мене, то в мене ще вистачить сили тебе втратити.

Фердінанд *(стоїть нерухомо; похмуро)*. Справді?

Луїза. Втратити!.. О, безмежно жахлива ця думка! Така страхітлива, що може зламати безсмертний дух і погасити яскраві рум'яні радощів на щоках... Фердінанде! Тебе втратити! Але ж втрачають лише те, чим володіли, а твоє серце належить твоєму станові. Мої прагнення були блюзнірством, і, з жахом, я зрікаюся їх.

Фердінанд *(з перекривленим обличчям, кусаючи нижню губу)*. Ти зрікаєшся їх?

Луїза. Ні! Глянь на мене, любий Вальтере! Не скрегочи так зубами. Іди! Дозволь мені тепер оживити моїм прикладом твою умираючу мужність. Дозволь мені стати героїнею в цю мить — знову подарувати батькові втікача-сина, відмовитись від союзу, який похитнув би підвалини громадянства і зруйнував загальний вічний порядок. Я злочинниця, я леліяла зухвалі, безглузді бажання. Моє нещастя буде мені карою, — лиши ж мені тепер хоч приємну, втішливу оману, що це моя жертва. Невже ти позбавиш мене цієї насолоди?

Фердінанд неуважно, в нестямі бере скрипку і пробує на ній заграли. Раптом рве струни, розбиває інструмент об підлогу і вибухає голосним сміхом.

Луїза. Вальтере! Боже праведний! Що це таке? Візьми себе в руки!.. Більше мужності, це ж хвилина розлуки! В тебе є серце, любий Вальтере! Я знаю його! Гаряче, як життя, твоє кохання, і безмежне воно, як сама безконечність. Подаруй його шляхетній і гідній, і вона не задритиме навіть найщасливішій жінці. *(Стримуючи сльози.)* Мене ти більше не повинен бачити, — наївна, обдурена дівчина виплаче своє горе на самоті, її сльози нікого не засмутять. Порожнє й мертве моє майбутнє... А проте іноді я вдихатиму аромат зів'ялого букета минулого. *(Відвернувши обличчя, подає йому тремтячу руку.)* Прощайте, пане фон-Вальтере!

Фердінанд *(отямившись від приголомшення)*. Я втечу, Луїзо! Ти й справді не поїдеш зі мною?

Луїза *(сідає в глибині кімнати і затуляє обличчя обома руками)*. Мій обов'язок велить мені залишитися і терпіти.

Фердинанд. Ти брешеш, гадюко! Тебе приковує тут щось інше!

Луїза (тоном глибокого внутрішнього страждання). Залишайтеся при своїй думці... вона, можливо, зменшить горе.

Фердинанд. Холодний обов'язок у відповідь на палку любові! І мене засліпила ця казка?.. Якийсь коханець приковує тебе, і горе тобі і йому, якщо підтвердиться моя підозра! (Швидко виходить.)

ЯВА П'ЯТА

Луїза сама. Деякий час вона мовчить і нерухомо лежить у кріслі, нарешті підводиться, йде вперед і боязко озиряється навколо.

Луїза. Де мої батьки?.. Тато обіцяв за кілька хвилин повернутись, а вже минуло аж п'ять жахливих годин... Коли з ним щось трапилось... Що зі мною?.. Чому мені так важко?

До кімнати входить Вурм і зупиняється в глибині; вона його не помічає. Але ж нічого цього немає... Це лише страшне марення збудженої крові... Якщо душа хоч раз нап'ється жаху, то очам у кожному кутку ввижаються примари.

ЯВА ШОСТА

Луїза і секретар Вурм.

Вурм (підходить ближче). Добри вечір, панночко!

Луїза. Боже! Хто там говорить? (Обертається, помічає секретаря і перелякано відступає.) Це жах! Це жах! Моє тривожне передчуття вже збувається, на наше нещастя. (До секретаря, з поглядом, сповненим зневаги.) Може, ви шукаєте президента? Його вже немає тут.

Вурм. Панночко, я шукаю вас!

Луїза. То я дивуюся, що ви не пішли на базарний майдан.

Вурм. Чому саме туди?

Луїза. Врятувати від ганебного стовпа вашу наречену.

Вурм. Мамзель Міллер! У вас безпідставна підозра.

Луїза (стримуючись). Чим можу вам служити?

Вурм. Я прийшов од вашого батька.

Луїза (вражена). Мого батька?.. Де ж мій батько?

Вурм. Там, де б йому не хотілося бути.

Луїза. Ради бога! Швидше! Я передчуваю якесь лихо... Де мій батько?

Вурм. У в'язниці, коли хочете знати!

Луїза (звертаючи погляд до неба). І це! І ще це! У в'язниці? Чому ж у в'язниці?

Вурм. З наказу герцога.

Луїза. Герцога?

В у р м. За образу величності в особі його заступника.

Луїза. Що? Що? О всемогутній боже!

В у р м. Вирішено суворо покарати.

Луїза. Цього ще бракувало! Цього!.. Звичайно, звичайно, для мого серця ще було щось дороге, крім майора,— цим не слід було нехтувати... Образа величності... О небесне провидіння! Рятуй! О, рятуй мою занепадаючу віру!.. А Фердінанд?

В у р м. Має вибрати або леді Мілфорд, або прокляття й позбавлення спадщини.

Луїза. Жахлива воля вибору! А все ж... все ж він щасливіший. Він не має втратити батька. Але й не мати батька — теж нещастя! Мого батька — за образу величності, моему коханому — або леді, або прокляття й позбавлення спадщини. Справді дивно! Досконала підлота — це теж досконалість. Досконалість? Ні! Для цього ще чогось невістачає. Де моя мати?

В у р м. У прядильні.¹

Луїза (із страдницькою посмішкою). Тепер уже все!.. Все, і я тепер вільна. Непотрібно ніякого обов'язку, ні сліз, ні радощів. Непотрібно обережності. Все це тепер мені ні до чого.

Жахливе мовчання.

Можливо, ви маєте ще якусь новину? Кажіть далі. Тепер я можу вислухати все.

В у р м. Що трапилось, ви знаєте.

Луїза. Але не знаю, що має статися? (Знову пауза, вона оглядає секретаря з голови до ніг.) Бідний чоловіче! В тебе сумне ремесло, в якому не знайдеш ти радощів! Робити людей нещасними — вже це жахливо, але ще огидніше — про це їх оповіщати... кричати їм совою, дивитися, як скривавлене серце тремтить на залізному вістрі неминучості і як християни починають сумніватися в існуванні бога... Сили небесні, бороніть мене! І коли б навіть за кожную страшну сльозу, що падає перед тобою, тобі платили бочку золота, я б не хотіла бути тобою... Що може ще трапитися?

В у р м. Я не знаю.

Луїза. Ви не хочете цього знати. Та звістка, що боїться світла, лякається й гомону слів, проте в могильній тиші вашого лиця я бачу примару. Що ж залишається ще? Ви перед тим сказали, що герцог хоче суворо покарати. Що ви звете суворим?

В у р м. Не питайте більше нічого!

Луїза. Слухай, чоловіче, ти вчився у ката. Бо інакше чи зумів би ти так поволі й обережно проводити розпеченим залізом по хрустких суглобах і дратувати тремтливе серце, не зав-

¹ Ув'язнених примушували працювати в тюремних майстернях.

даючи останнього удару?.. Яка доля чекає мого батька? Смерть відчувається в тому, що ти, усміхаючись, говориш. А що ж ти ще приховуєш? Кажі все! Випусти на мене одразу весь нищівний заряд!.. **Що** загрожує моєму батькові?

В у р м. Кримінальний процес.

Л у і з а. А що це таке? Я невчена, нічого не знаю, мало розуміюсь на ваших страшних латинських словах. **Що** таке кримінальний процес?

В у р м. Суд на життя і смерть.

Л у і з а (стійко). Дякую вам. (Поспішає в бічну кімнату.)

В у р м (стоїть збентежений). **Що** буде з цього? Може, ця дурненька хоче... Чорт! Невже вона... Побіжу за нею, я відповідаю за її життя. (Хоче йти за нею.)

Л у і з а (вертається, накинувши на себе плащ). Пробачте, секретарю! Я замикаю кімнату.

В у р м. І куди це ви так поспішаєте?

Л у і з а. До герцога. (Хоче вийти.)

В у р м. **Що?** Куди? (Злякано затримує її.)

Л у і з а. До герцога. Чи ви не чуєте? Саме до герцога, який хоче звеліти, щоб мого батька судили на життя і смерть. Ні! Не хоче, але змушений звеліти, щоб судили, бо цього хочуть деякі лиходії; він у цьому процесі про образу величності бере участь лише своєю величністю і своїм герцогським підписом.

В у р м (голосно сміється). До герцога!

Л у і з а. Я знаю, чого ви смієтеся, але я й не сподіваюся знайти там милосердя, боронь боже! Тільки огиду... огиду до мого зойку. Я чула, що високі особи не знають, що таке горе... і знати не хочуть. Я йому розповім, що таке горе. Я змалюю йому в усіх конвульсіях смерті оте горе. Я витиму розпачливо і вразу його до самих кісток отим горем, і коли йому від цього опису волосся стане дибом, я ще на закінчення прокричу йому на вухо, що в годину смерті і в легенях земних богів починає хрипіти і що страшний суд труситиме в одному решеті і королів і злидарів. (Поривається йти.)

В у р м (злорадно). Ідіть, ідіть! Ви й справді нічого розумнішого не зробите. Я раджу вам,— ідіть, і даю вам слово, що герцог виконає ваше бажання.

Л у і з а (раптом спиняється). Як ви кажете? Ви самі радите мені це? (Швидко вертається.) Гм! **Що** ж я хочу? **Щось** огидне станеться, коли таке радить мені оця людина... Звідки ви знаєте, що герцог виконає моє бажання?

В у р м. Бо він не зробить цього з а д а р м а.

Л у і з а. Не зробить задарма? За яку ж ціну продає він свою людяність?

В у р м. Вродлива прохачка буде достатньою ціною.

Луїза (стоїть закам'яніло, потім надламаним голосом). Боже праведний!

Вурм. Сподіваюся, що цю ласкаву ціну за батька ви не вважатимете надто високою?

Луїза (ходить вперед і назад; у нестямі). Так! Так! Це правда! Вони сховалися, ваші високі особи, сховалися від правди за своїми власними пороками, як за мечами херувимів. Хай тобі, батьку, допоможе всемогутній! Твоя дочка може за тебе вмерти, але не согрішити!

Вурм. Це буде для нього новина, для бідної покинутої людини. «Моя Луїза,— сказав він мені,— звалила мене на землю. Моя Луїза мене й підніме». Я поспішу, мамзель, переказати йому цю відповідь! (Удає, ніби хоче йти.)

Луїза (поспішає за ним і затримує його). Стривайте! Стривайте! Терпіння! Який моторний цей сатана, коли йдеться про те, щоб доводити людей до сказу! Я його звалила. Я мушу його й підняти. Кажіть! Радьте! Що можу я? Що мушу я зробити?

Вурм. Є тільки один засіб!

Луїза. Цей єдиний засіб?

Вурм. І ваш батько його бажає!

Луїза. І мій батько?.. Який же це засіб?

Вурм. Легкий для вас.

Луїза. Я не знаю нічого тяжчого за ганьбу.

Вурм. Якщо ви погодитесь звільнити майора.

Луїза. Від його кохання?.. Ви глузуєте з мене? Залишити на мій розсуд те, до чого мене приневолено?

Вурм. Ви не так мене зрозуміли, панночко! Майор повинен відступитися першим і добровільно.

Луїза. Він не зробить цього.

Вурм. Це так здається. Та хіба вдавалися б до вас, коли б не ви єдина могли зарадити в цьому?

Луїза. Чи можу я примусити його, щоб він мене зненавидів?

Вурм. Ми спробуємо! Сідайте!

Луїза (збентежено). Та що ти замишляєш?

Вурм. Сідайте! Пишіть! Ось перо, папір і чорнило!

Луїза (сідає, страшенно стурбована). Що я маю писати? Кому я маю писати?

Вурм. Катові вашого батька.

Луїза. А! Ти майстер катувати душу. (Хапає перо.)

Вурм (диктує). «Ласкавий пане»...

Луїза пише тремтячою рукою.

«Уже три нестерпні дні минули... минули... а ми не бачилися з вами».

Луїза (здивовано відкидає перо). Кому цей лист?

Вурм. Катові вашого батька!

Луїза. О мій боже!

Вурм. «Цьому виною майор... майор... який цілісінькі дні, мов Аргус, мене стереже».

Луїза (схоплюється). Це нечувана підлота! І кому лист?

Вурм. Катові вашого батька!

Луїза (заламуючи руки ходить вперед і назад). Ні! Ні! Ні! Це тиранство, о небо! Карай людей по-людському, коли вони тебе прогнівили, але навіщо примушувати мене вибирати між двома безоднями? Навіщо ти кидаєш мене між смертю й ганьбою? Навіщо садовити мені на шию цього кровожерного вампіра?.. Робіть, що хочете! Я ніколи цього не писатиму!

Вурм (хапає капелюха). Як хочете, мадемуазель! Це залежить од вашої волі.

Луїза. Во лі, кажете ви? Од моєї волі?.. Геть, варваре! Повісь нещасного над прірвою пекла — і вимагай чогось від нього, і богохульствуй, і питай, чи це його воля?.. О, ти надто добре знаєш, що кровні зв'язки міцними ланцюгами тримають наше серце. Але тепер мені однаково! Диктуйте далі! Я ні про що більше не думаю. Я піддаюся пекельним підступам. (Знову сідає.)

Вурм. «Цілісінькі дні, мов Аргус, мене стереже...» Написали?

Луїза. Далі! Далі!

Вурм. «Учора в нашому домі був президент. Забавно було дивитись, як добрий майор захищав мою честь».

Луїза. О, чудово, чудово! О, розкішно! Ну, продовжуйте!

Вурм. «Я мусила навмисно зомліти... зомліти, щоб не засміятися вголос».

Луїза. О небо!

Вурм. «Але швидко моя маска стане мені нестерпною... нестерпною... Коли б я тільки могла його збутися...»

Луїза (зупиняється, підводиться, ходить по кімнаті з похилою головою, ніби чогось шукає долі; потім знову сідає, пише далі). «...збутися».

Вурм. «Завтра він на службі... Пильнуйте, коли він од мене піде, і приходьте на умовлене місце...» Написали «умовлене»?

Луїза. Я написала все!

Вурм. «На умовлене місце до вашої ніжної... Луїзи».

Луїза. Тепер тільки немає адреси!

Вурм. «Панові гофмаршалу фон-Кальбу».

Луїза. Вічне провидіння! Ім'я таке ж чуже для мого слуху, як і ці ганебні рядки для мого серця!.. (Підводиться, довгий час дивиться нерухомим поглядом на написане, нарешті простягає листа секретареві; слабким, завмираючим голосом.) Візьміть, пане.

Мое чесне ім'я... Фердінанда... усю втіху мого життя я віддаю тепер до ваших рук... Я — жебрачка.

В у р м. О ні! Не журіться, люба мадемуазель! Я сердечно співчуваю вам. Можливо... Хто знає?.. Я міг би на дещо заплющити очі... Справді! Йй-богу! Я співчуваю вам!

Л у і з а (*дивиться на нього нерухомим, пронизливим поглядом*). Не говоріть далі, пане. Ви готові побажати собі чогось страхітливого.

В у р м (*намагається поцілувати їй руку*). Скажімо, цю гарненьку руку... То як, люба панночко?

Л у і з а (*велично і з погрозою*). Та я б задушила тебе першої шлюбної ночі, а потім з радістю віддала б себе на катування. (*Хоче йти, але швидко вертається.*) Ми вже скінчили, мій пане? Чи може голубка тепер летіти?

В у р м. Ще одна дрібничка, панночко! Ви мусите піти зі мною і перед святинею присягнути, що цього листа написали добровільно.

Л у і з а. Боже, боже! І ти ствердиш своєю печаткою ці діян-ня пекла?

Вурм веде її.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

ЯВА ПЕРША

Зал у домі президента.

Фердинанд фон-Вальтер, з розпечатаним листом у руці, вбігає в одні двері, а в другі входить камердинер.

Фердинанд. Не було тут маршала?

Камердинер. Пане майоре, пан президент просять вас до себе.

Фердинанд. Громи небесні! Я питаю, чи не було тут маршала?

Камердинер. Ласкавий пан сидять нагорі за карточним столом.

Фердинанд. Нехай ласкавий пан, ім'ям усього пекла, зійде вниз!

Камердинер пішов.

ЯВА ДРУГА

Фердинанд сам, перебігаючи листа очима, то несамовито бігає по кімнаті, то зупиняється мов скам'янілий.

Фердинанд. Це неможливо! Неможливо! У цій небесній оболонці не може таїтися таке диявольське серце. А все ж, а все ж!.. Коли б усі ангели зійшли з неба і ручилися за її безневинність, коли б небо й земля, коли б творець і все створене зібралися докупі і ручилися за її безневинність, все ж таки це її рука... Нечуваний, потворний обман, якого ніколи не знало людство... Ось чому так уперто відмовлялася вона тікати! Ось чому! О боже! Тепер я прокидаюся, тепер усе розкривається передо мною! Ось чому з такою відвагою одмовилась

вона від мого кохання і навіть мене, навіть мене ледве не обдурила ця небесна личина! (*Ще швидше бігає по кімнаті, потім знову зупиняється в роздумі.*) Так глибоко мене збагнути! Відповідати на кожне сміливе почуття, на кожне легке, боязке тремтіння, на кожне палке поривання. По найтонших, ледве вловимих змінах у голосі пізнавати мою душу. Зрозуміти мене в одній сльозі. Супроводити мене на кожну стрімку вершину пристрасті, бути зі мною перед кожною запаморочливою прірвою... Боже! Боже! І все це тільки облуда? Облуда! О, якщо брехня так міцно забарвлена, то як сталося, що жоден чорт не пробрався ще обманом у царство небесне? Коли я відкрив їй небезпеку для нашого кохання, як переконливо облудниця зуміла збліднути! З якою переможною гідністю відбила вона зухвале глузування мого батька, а проте в ту ж мить ця жінка почувала себе винною!.. Як? Хіба не витримала вона й випробування вогнем правди? Лицемірка зомліла. Якою мовою ти говоритимеш тепер, почувття? І кокетки ж зомлівають. Чим ти виправдаєшся, невинносте? Навіть повії зомлівають. Вона знає, що вона з мене зробила. Вона бачила всю мою душу. Мое серце відбилося в моїх очах, коли я почервонів від першого поцілунку. А вона не відчувала нічого? Чи, може, відчувала лише тріумф свого мистецтва? А я в щасливому безумстві, здавалося, обіймав з нею все небо! Тоді замовкали мої найбурхливіші бажання! У мене не було ніяких думок, тільки вічність і дівчина... Боже! І вона нічого не відчувала? Нічого не відчувала, крім того, що її задум удається? Нічого, крім усвідомлення своїх принад? Смерть і помста!.. Нічого, крім того, що мене обдурено?

ЯВА ТРЕТЯ

Гофмаршал і Фердинанд.

Гофмаршал (*дрібочучи по кімнаті*). Ви мали бажання побачити мене, мій любий!..

Фердинанд (*сам до себе*). Скрутити мерзотникові в'язи. (*Вголос.*) Маршале, цей лист, мабуть, випав у вас із кишені під час параду... а я (*із злим сміхом*), на щастя, знайшов його.

Гофмаршал. Ви?

Фердинанд. Найкумедніший випадок. Нарікайте на всемогутнього.

Гофмаршал. Ви бачите, як я злякався, бароне!

Фердинанд. Читайте! Читайте! (*Відходить від нього.*) Коли я вже поганий як коханець, то, може, буду кращим звідником. (*Поки той читає, він підходить до стіни і знімає пістолети.*)

Гофмаршал (*кидає листа на стіл і хоче втекти*). Прокляття!

Фердинанд (приводить його за руку назад). Терпіння, любий маршале! Звістки, здається мені, приємні. Я хочу мати нагороду за мою знахідку. (Показує йому на пістолети.)

Гофмаршал (вражений, відступає). Будьте розсудливі, мій любий!

Фердинанд (сильним, страшним голосом). Більше ніж треба, щоб послати такого мерзотника, як ти, на той світ! (Примушує його взяти один пістолет і одночасно витягає свою носову хусточку.) Візьміть! Тримайте цю хусточку! Я дістав її від розпусниці!

Гофмаршал. Через хусточку? Ви збожеволіли! Що ви гадали ви?

Фердинанд. Берися за цей край, кажу я! Інакше ти не влучиш, боягузе!.. Як він тремтить, цей боягуз! Ти повинен дякувати богові, боягузе, що хоч вперше щось попаде в твою пусту голову!

Гофмаршал лагодиться тікати.

Спокійно! Цього не можна робити! (Випереджає його і замикає двері.)

Гофмаршал. У кімнаті, бароне?

Фердинанд. Хіба варто йти з тобою до валу? Мій найдорожчий, тут голосніше пролунає, і це, мабуть, буде перший випадок, коли ти наробиш у світі шуму. Цілься!

Гофмаршал (вигираючи лоба). І ви хочете ризикувати вашим дорогоцінним життям, ви, молода, повна надій людина?

Фердинанд. Цілься, кажу тобі! Мені нема що більше робити на цьому світі!

Гофмаршал. Але ж мені є що робити, мій незрівнянний!

Фердинанд. Тобі, нікчемо? Що тобі? Бути затичкою там, де людей стає все менше? В одну мить сім разів скорчитись і сім разів витягнутись, як метелик на шпильці? Старанно записувати, як працює шунок твого пана, і бути поширювачем його дотепів? З таким же успіхом і я можу водити тебе, немов якогось рідкісного байбака. Як приручена мавпа, танцюватимеш ти під виття грішників, подаватимеш поноску та служитимеш, як пес, і своїми придворними штучками розважатимеш вічний розпач.

Гофмаршал. Усе, що накажете, пане! Як вам завгодно... тільки геть пістолети!

Фердинанд. Гляньте на цього сина гріха! На цю ганьбу шостого дня творення!¹ Неначе його спотворив тюбінгенський книгар, передруковуючи твір всемогутнього! Шкода тільки, безмежно шкода унції мозку в цьому невдячному черепі, яка не дає

¹ За біблійною легендою, бог створив світ за шість днів, і саме шостого дня він з глини виліпив людину.

найменшої користі. Додати б цю унцію павіанові, то й він би став цілком людиною, а тепер це тільки якась крихта розуму!.. І з таким поділяти її серце? Жахливо! Непростимо! Цього финтика зроблено скоріше для того, щоб одводити від гріхів, аніж спокушати.

Гофмаршал. О! Вічна дяка тобі, боже! Він уже жартує!

Фердіананд. Ні, я не чіпатиму його! Терпимо ж ми гусениць, можна і його пощадити! Зустрівши його, хіба що знижуть плечима і, може, здивуються мудрому господарюванню неба, яке годує деякі створіння покидьками й мулом, яке і крукові на шибениці дає поживу і придворному в багнюці біля трону. Чудуватимуться кінець кінцем з великої передбачливості провидіння, яке й в духовному світі оплачує своїх змії і тарантулів для виділення отрути. Але *(знову вибухає люттю)* нехай не підповзає огидна погань до моєї квітки, бо я її *(хапає маршала і безцеремонно трясє ним)* отак, і так, та ще й отак розчавлю.

Гофмаршал *(зітхаючи, сам до себе)*. О мій боже! Як від нього втекти? За сто миль звідси, хоч у Бісетр під Парижем¹, тільки б далі від нього!

Фердіананд. Мерзотнику! Якщо вона вже не невинна! Мерзотнику! Якщо ти мав насолоду там, де я молився! *(Ще лютіше.)* Якщо ти задовольняв свою похіть там, де я почував себе богом! *(Раптом замовкає, потім загрозливо.)* Краще було б тобі, мерзотнику, втекти до пекла, ніж зустрітись з моїм гнівом на небі!.. Як далеко зайшло в тебе з цією дівчиною? Признавайся!

Гофмаршал. Відпустіть мене! Я все скажу.

Фердіананд. О! Мабуть, упадати біля цієї дівчини принагідніше, ніж з іншими витати в небесних мріях... То, виходить,— вона просто розпусниця і облудною величчю душі прикриває свою низькість, а чеснотою—порочність. *(Приставляючи маршалові пістолета до серця.)* Як далеко зайшло в тебе з нею? Признавайся, або я стрілятиму!

Гофмаршал. Та нічого... нічогосінько! Майте хвилину терпіння! Вас обдурено!

Фердіананд. І ти мені про це нагадуєш, лиходію? Як далеко зайшло в тебе з нею? Признавайся, або ти вмреш!

Гофмаршал. Mon dieu! Боже мій! Я ж кажу... Та вислушайте ж... батько... власний, рідний батько...

Фердіананд *(не тямлячи себе)*. Продавав тобі свою дочку? І як далеко зайшло в тебе з нею? Признавайся, або я вб'ю тебе!

Гофмаршал. Ви збожеволіли. Ви нічого не чуєте. Я ніколи її не бачив. Я з нею не знайомий. Я нічого про неї не знаю.

¹ Бісетр—селище біля Парижа, де був дім для божевільних.

Фердінанд (*відступаючи*). Ти ніколи її не бачив? Ти з нею не знайомий? Ти нічого про неї не знаєш? Дочка Міллера загинула через тебе, а ти одним духом зрікаєшся її тричі? Геть, поганий финтику! (*Б'є його пістолетом і випихає з кімнати.*) Для таких, як ти, не винайдено пороху!

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Фердінанд (*після довгого мовчання, під час якого на його обличчі проступає страшна думка*). Загинув! Так, нещасна! Я загинув! І ти теж. Так, присягаюся великим богом! Якщо я загинув, загинула й ти!.. О всесвітній судія! Не вимагай її у мене! Ця дівчина моя! Я поступився тобі всім світом за дівчину, відмовився від усього твого чудового утвору. Залиши мені дівчину! Всесвітній судія! Мільйони душ волають до тебе,— зглянься на них оком свого милосердя... мені ж дозволь діяти самому, всесвітній судія! (*У розпачі, ламаючи руки.*) Невже щедрий, всемогутній творець поскупиється на одну душу, до того ще й найгіршу з усього створеного? Ця дівчина моя! Я був колись її богом, тепер стану дияволом! (*Жахливим поглядом дивиться в одну точку.*) Цілу вічність бути сплетеним з нею на пекельному колесі, очі втопивши в очі, з волоссям, що в обох нас стане дибом... наш глухий стогін зіллється в єдино... і там повторювати мої ніжності, і там її нагадувати її присягання... Боже! Боже! Жахливий шлюб — але вічний! (*Поривається йти. Входить президент.*)

ЯВА П'ЯТА

Президент і Фердінанд.

Фердінанд (*відступаючи*). О! Мій батьку!..

Президент. Дуже добре, що ми зустрілися з тобою, мій сину! Я прийшов сповістити тобі щось приємне, любий сину, щось цілком для тебе несподіване. Може, ми сядемо?

Фердінанд (*довгий час пильно дивиться на нього*). Мій батьку! (*Із зростаючим хвилюванням підходить до нього, хапає за руку.*) Мій батьку! (*Цілує йому руку і падає перед ним навколішки.*) О мій батьку!

Президент. Що з тобою, мій сину? Встань! Твоя рука горить і тремтить!

Фердінанд (*з диким, палким почуттям*). Простіть мою невдячність, батьку! Я негідна людина! Я взяв під сумнів вашу доброту! Ви так по-батьківському ставилися до мене... О! Ви були передбачливі. Тепер уже запізно... Простіть! Простіть! Благословіть мене, батьку!

Президент (*з удавано невинним виразом обличчя*). Встань, мій сину! Опам'ятайся, ти говориш зі мною загадками!

Фердінанд і гофмаршал («Підступність і любов», дія IV)

Фердінанд. Ця Міллер, мій батьку!.. О, ви знаєте людей... Ваш гнів тоді був такий справедливий, такий благородний, такий по-батьківському щирий. Та тільки щире батьківське завзяття було марним... Ця Міллер!..

Президент. Не муч мене, сину! Я проклинаю свою жорстокість. Я прийшов попросити в тебе пробачення!

Фердінанд. Просити пробачення в мене!.. Проклясти мене! Ваш осуд був мудрістю... Ваша жорстокість була небесним співчуттям... Ця Міллер, батьку...

Президент. Благородна, мила дівчина! Я беру назад свою необачну підозру! Вона викликала в мене повагу!

Фердінанд (схоплюється, вражений). Що? І ви?.. Батьку! І ви?.. Правда ж, мій батьку, ця істота—втілена невинність? І так по-людському любити цю дівчину!

Президент. Скажи краще: це злочин її не любити!

Фердінанд. Нечувано! Жахливо!.. Адже ви бачите серця наскрізь! І до того ж ви дивилися очима ненависті!.. Небувале лицемірство... Ця Міллер, батьку!..

Президент. Гідна стати моєю дочкою! Її добротність я зараховую за предків і красу її — за золото. Мої принципи поступаються перед твоїм коханням. Хай вона буде твоєю!

Фердінанд (з жахом). Цього неvistачало!.. Прощайте, мій батьку! (Вибігає.)

Президент (іде за ним). Стривай! Стривай! Куди ти? (Виходить.)

ЯВА ШОСТА

Багато прибраний зал у домі леді Мілфорд.

Входять леді і Софі.

Леді. Отже, ти бачила її? Вона прийде?

Софі. Цю ж мить! Вона була ще в буденному одязі і хотіла тільки нашвидку переодягтися.

Леді. Не кажи мені нічого про неї... Мовчи... Я тремчу, мов злочинець, що бачитиму цю щасливицю, почуття якої так жахливо гармонійні з моїм серцем... І як сприйняла вона запрошення?

Софі. Вона, здавалося, була збентежена, замислилась, дивилася на мене великими очима і мовчала. Я вже приготувалася почути од неї відмову, коли вона, кинувши на мене погляд, який мене просто вразив, відповіла: ваша пані наказує мені те, чого я завтра сама хотіла в неї просити.

Леді (дуже неспокійно). Облиш мене, Софі! Пожалій мене! Мені доведеться червоніти, коли вона тільки звичайна жінка, а коли вона щось більше,—втратити мужність.

Софі. Але ж, мILEDI!.. Це не такий настрій, щоб приймати

суперницю! Згадайте, хто ви! Закличте на допомогу своє походження, свій сан, свою могутність. Хай горде серце надасть ще більшої величі вашій гордій красі.

Леді (неуважно). Що там базікає ця дурненька?

Софі (з іронією). Чи, може, випадково сяють на вас саме сьогодні найкоштовніші брильянти? Випадково, що саме сьогодні найпишніші тканини прикрашають вас... що ваш передпокій рясніє гайдуками і пажами і що дівчину з простолюддя чекають у найрозкішнішому залі вашого палацу?

Леді (ходить вперед і назад, з досадою). Прокляття! Це нестерпно, що в жінок такі рясні очі на жіночі слабості!.. Але як глибоко, як глибоко, мабуть, я вже впала, коли отака істота бачить мене наскрізь!

Камердинер (входить). Мамзель Міллер!

Леді (до Софі). Геть! Вийди! (Загрозово, бо та ще вагається.) Геть! Я тобі наказую! (Софі вийшла, леді пройшлася по залу.) Добре! Дуже добре, що я розхвилювалася! Тепер я така, якою хотіла бути! (До камердинера.) Мамзель може увійти. (Камердинер іде. Вона кидається на софу і прибирає велично-недбалу позу.)

ЯВА СЬОМА

Луїза Міллер боязко входить і зупиняється на значній відстані від леді; леді повернулася до неї спиною і деякий час пильно розглядає її в дзеркалі, що стоїть напроти. Після паузи.

Луїза. Ласкава пані, я чекаю вашого наказу!

Леді (обертається до Луїзи і киває їй тільки головою, відчужено і стримано). А! Ви тут? Це ж ви, напевне, і є мамзель... але як же вас звати?

Луїза (трохи ображено). Міллером звуть мого батька, а ваша милість посилала по його дочку.

Леді. Так! Так! Я пригадую... Бідна скрипалева дочка, про яку недавно була мова. (Після паузи, сама до себе.) Дуже мила, хоча й не красуня. (Вголос до Луїзи.) Підійдіть ближче, моя дитино! (Знову до себе.) Очі, які знають, що таке сльози. Як я люблю такі очі! (Знов уголос.) Підходь ближче... ще ближче... Добра дитино, мені здається, ти боїшся мене!

Луїза (велично, рішучим тоном). Ні, міледі! Я зневажаю суд юрби.

Леді (сама до себе). Гляньте-но!.. І ця зарозумілість у неї від нього. (Вголос.) Мені рекомендували вас, мамзель! Кажуть, ви дечого навчилися і вмієте поводитись... Що ж, я ладна цьому вірити... І нізачо в світі не хотіла б я такого щирого заступника ловити на брехні.

Луїза. Проте я не знаю нікого, міледі, хто старався б знайти покровительку мені.

Леді (збуджено). Старався б для протеже чи для покровительки?

Луїза. Це вище мого розуміння, ласкава пані!

Леді. Тут більше лукавства, ніж можна чекати від цього одвертого обличчя! Вас звуть Луїза. А скільки вам років, дозвольте запитати?

Луїза. Шістнадцять минуло.

Леді (швидко підводиться). Усе ясно! Шістнадцять років! Перше биття цієї пристрасті! Перший срібний тон на незайманих клавикордах, що їх освячує... Що може бути принагідним! Сідай, ти мені подобаєшся, люба дівчино... І він теж кохає вперше... Що ж дивного, коли проміння одного світанку злилися до купи. (Дуже привітно, беручи її за руку.) Так і буде, я подбаю про твоє щастя, люба. Це не що інше, як солодкі мрії, які швидко відлітають. (Плескаючи Луїзу по щоці.) Моя Софі виходить заміж! Ти можеш заступити її місце... Шістнадцять років! Це не довго триває!

Луїза (цілує їй шанобливо руку). Я дякую за милість, міледі, так, начеб я її прийняла.

Леді (обурено відсахнулась). Чи ви бачили таку вельможну даму!.. Звичайно дівчата в ашого кола вважають себе щасливими, коли вони влаштовуються в панів. На що ви сподіваєтесь, моя дорогоцінна? Чи ці пальці надто ніжні для роботи? Чи ваше гарненьке личко надає вам такої пихи?

Луїза. Моє личко, ласкава пані, не від мене, як і моє походження.

Леді. Чи ви, може, гадаєте, що й завжди так буде? Бідне створіння, хто вбив тобі це в голову? Хто б він не був... він посміявся і з тебе і з себе. Ці шоки не визолочені вогнем. Те, що в твоєму дзеркалі здається тривким і вічним,— це лише тонкий наліт золотої мішури, який рано чи пізно пристане до рук твого кавалера... Що ж ми будемо тоді робити?

Луїза. Жаліти кавалера, міледі, який тільки тому купив діамант, що йому здалось, ніби він у золотій оправі.

Леді (удає, ніби не чує цього). Дівчина ваших років завжди має одночасно два дзеркала — справжнє і її поклонника. Приємна догідливість останнього добре виправляє сувору відвертість першого. Одне докоряє за бридкий слід од віспи. Яка помилка,— каже друге,— це ямочки грації. А ви, любі діти, вірите першому лише в тому, що сказало і друге, кидається від одного до другого, поки, врешті, не переплутаєте свідчень обох... Чого ви так дивитесь на мене?

Луїза. Даруйте пані! Але мені шкода стало вашого чудового, яскравого рубіна, який, мабуть, не знає, що його власниця так гостро виступає проти суєтності.

Леді (червоніючи). Не відкручуйтесь, пустухо! Якби не на-

дїї на вашу вроду, то що вдержує вас стати на це місце, єдине, де ви можете навчитися манер, єдине, де ви можете позбутися ваших простонародних забобонів?

Луїза. І моєї простонародної невинності, міледі?

Леді. Які дурниці! Навіть найбезпутніший мужчина не на-смілиться запідозрити нас у чомусь ганебному, якщо ми самі не дамо приводу для цього. Покажіть себе, яка ви є! Поводьтєся чесно і з гідністю, і я певна, що ваша юність витримає всі спо-куси.

Луїза. Дозвольте мені, ласкава пані, насмілитися взяти це під сумнів! Палади деяких дам часто бувають місцем дуже не-скромних розваг. Де візьметься така мужність у дочки бідного скрипаля, щоб кинутися в саме вогнище чуми і не жахатися за-рази? Хто повірить, що леді Мілфорд тримає вічного скорпіона для своєї совісті, що вона платить гроші за те, щоб мати привід «о ж н у м и т ь червоніти від сорому?». Я кажу одверто, ласкава пані... Чи приємно вам буде бачити мене, коли ви поспішатимете назустріч насолоді? Чи не буде для вас нестерпною моя прису-тність після повернення?.. О, краще, краще хай нас роз'єднають цілі країни, хай моря потечуть між нас!.. Будьте передбачливі, міледі! Може трапитися так, що настануть години протверезіння, хвилини виснаження, змії каюття можуть заврушитися у ваших грудях, і тоді яка буде мука для вас читати на обличчі вашої служниці радісний спокій, що ним невинність вина-городжує чисте серце! (Відступає на крок.) Ще раз, ласкава пані, дуже прошу мені пробачити!

Леді (приховуючи велике хвилювання, ходить по кімнаті). Нестерпно, що вона мені це каже! Ще нестерпніше, що це правда! (Підходить до Луїзи і пильно дивиться їй у вічі.) Дів-чино, ти мене не перехитруєш! Загальними поглядів не ви-словляють так гаряче. За цими міркуваннями приховується пал-кий інтерес, який службу в мене змальовує тобі особливо тем-ними барвами, який розпалив так твою розмову... і який (по-грозливо) я мушу викрити.

Луїза (спокійно і благородно). Ну й що, як викриєте? А коли ваш зневажливий удар п'ятою розбудить ображеного гробака, якому його творець дав для захисту від жорстоких ще й жало?.. Я не боюся вашої помсти, міледі! Бідній грішниці, яка стоїть перед ганебною плахою, байдуже, хоч би й увесь світ за-гинув. Горе мое таке велике, що навіть моя відвертість не може його збільшити. (Після паузи, дуже серйозно.) Ви бажаєте ви-тягнути мене з праху мого походження. Я не хочу розбиратись у цій підозрілій ласці. Я хочу тільки запитати, що спонукало мі-леді вважати мене за дурненьку, яка соромиться свого походжен-ня? Що могло дати вам право дбати про мое щастя, ще не знаю-чи, чи схочу я прийняти це щастя з в а ш и х рук?.. Я навіки від-

мовилась од своїх прав на земні радощі. Я простила моему щастю за його нетривалість. Навіщо ж ви знову нагадуєте мені про нього? Коли само божество ховає своє проміння від погляду своїх створінь, щоб і найстарший серафим не жахнувся, померкнучи перед ним, то чому люди хочуть бути такими жорстоко милосердими? Як це сталося, міледі, що ваше хвалене щастя так охоче благає у нещастя заздрості і подвигу?.. Чи ваша насолода потребує розпачу для прикраси? О, то дайте ж мені краще сліпоту, яка єдина ще примиряє мене з моєю жорстокою долею!.. Комашина почуває себе в краплині води такою щасливою, немовби це було царство небесне, але вона радіє й тішиться лише до того часу, поки їй не розкажуть про океан, де плавають кораблі й кити! А ви ж хочете, щоб я була щасливою? (Після паузи раптом підходить до леді і несподівано запитує її.) А ви щасливі, міледі? (Та швидко і схвильовано відходить од неї, Луїза йде за нею і прикладає руку їй до грудей.) Чи й це серце таке ж безтурботне, як люди вашого стану? І коли б ми зараз могли помінитися з вами — серце на серце і доля на долю... і коли б я по-дитячому невинно... і коли б я по совісті... і коли б я запитала вас, як свою матір, то чи порадили б ви мені помінитись?

Леді (дуже схвильована, кидається на софу). Нечувано! Незбагненно! Ні, дівчино, ні! Ти не принесла цієї величі з собою у світ, і не відбатька вона в тебе, занадто бо в ній юного запалу. Не брешти мені! В ній я відчуваю іншого вчителя.

Луїза (пильно і проникливо дивлячись їй у вічі). Я дивуюся, міледі, що ви тільки зараз згадали про цього вчителя, хоч у вас заздалегідь було готове місце для мене.

Леді (схоплюється). Цього не можна витримати! Нехай вже так! Бо мені все одно не викрутитися. Я знайома з ним. Знаю все, знаю більше, ніж я бажала б знати! (Раптом замовкає, потім із запалом, який поволі зростає майже до несамовитості.) Але насміявся тільки, нещасна, насміявся і тепер ще кохати його чи бути ним любимою!.. Та що я кажу? Насміявся тільки думати про нього або бути однією з його думок!.. Розумієш ти, нещасна, я всемогутня, я страшна. Богом присягаюся! Ти загинула!

Луїза (стійко). І безповоротно, міледі, якщо ви його примусите вас кохати.

Леді. Я розумію тебе, але він не повинен мене кохати! Я подолаю цю ганебну пристрасть, я заглушу своє серце і розтрощу твоє. Я кину між вас прірви й скелі; як фурія, пронесусь крізь ваше небо; мое ім'я сполохає ваші поцілунки, як примара лякає злочинців; твій юний, квітучий стан зів'яне в його обіймах, як мумія, і розпадеться... Я не можу бути з ним щаслива, але й ти теж не будеш. Знай це, жалюгідна! Зруйнувати чуже блаженство — це теж блаженство!..

Луїза. Блаженство, якого вас уже позбавлено, міледі! Не зводьте наклепу на ваше власне серце. Ви нездатні виконати того, чим ви зараз мені погрожуєте! Ви нездатні мучити створіння, яке не зробило вам ніякого зла, крім того, що почувало те, що й ви. Але я люблю вас за цю гарячність, міледі.

Леді (вже оволодівши собою). Де я? Де я була? Що я наговорила! Кому я це наговорила? О Луїзо, благородна, велична, божественна душе! Прости несамовиту... Я не зачеплю на тобі й волосинки, моя дитино! Бажай! Вимагай! Я носитиму тебе на руках, буду твоєю подругою, твоєю сестрою. Ти бідна... Глянь! (Скидаючи кілька брильянтів.) Я продам ці коштовності, мій гардероб, коней і карети продам. Хай буде все твоє, тільки зречися його!

Луїза (відступає, дуже здивована). Що ж це, вона глузує з мого розпачу чи й справді вона непричетна до цієї нелюдської інтриги? О, коли так, то я ще можу надати собі вигляду героїні і змалювати моє безсилля як заслугу. (Деякий час стоїть глибоко замислившись, потім підходить ближче до леді, бере її за руку і дивиться на неї пильно і значуще.) Візьміть же його собі, міледі! Я добровільно віддаю вам людину, яку пекельними гаками відірвали від мого скривавленого серця... Може, ви й самі того не знаєте, міледі, але ви зруйнували рай двох закоханих, ви розлучили два серця, які бог з'єднав, знищили істоту, яка була для нього дорогою, як і ви самі, яку він для радості створив, як і вас, що славила його, як і ви, і ніколи вже славити його не буде... Міледі! І останнє тріпотіння розчавленої машини долинає до вуха вседержителя! Він не може бути байдужим, коли вбивають створені ним душі. Тепер він ваш! Тепер, міледі, візьміть його собі! Киньтесь в його обійми! Тягніть його до олтаря... Тільки не забувайте, що ваш шлюбний поцілунок перерве примара самовбивці... Бог мене не осудить... Я не можу інакше! (Вибігає.)

ЯВА ВОСЬМА

Леді сама, стоїть приголомшена, збентежена, нерухомо дивиться на двері, в які вибігла Міллер; нарешті, отямлюється.

Леді. Що це було? Що це зі мною сталося? Що говорила ця нещасна?.. О небо, ще й досі роздирають мені вуха страшні, осудливі для мене слова: візьміть його собі!.. Кого, нещасна? Дарунок твого передсмертного хрипіння, сповнений жаху заповіт твого розпачу? Боже! Невже я так низько впала, так раптово звалилася з усіх тронів моєї гордині і жадібно чекаю на те, що підкине мені великодушність жебрачки в передсмертну її годину? Візьміть його собі! І як вона це сказала, з яким поглядом!.. Ах! Еміліє! Чи для того переступила ти межі

слабостей жіночих? Чи для того домагалася ти пишного імені великої британської жінки, щоб уся бундючна споруда твоєї честі завалилася перед вищою чеснотою дівчини із простої міщанської сім'ї? Ні, горда нещасливице! Ні! Можна присоромити Емілію Мілфорд, зганьбити ж — ніколи. Я також маю силу зректися! *(Велично ходить по залу.)* Годі бути безсилою, змученою жінкою!.. Геть від мене солодкі, золоті образи кохання! Хай лише великодушність керує тепер мною!.. Або ця пара закоханих загине, або Мілфорд мусить зректися своїх домагань і погаснути в серці герцога! *(Після паузи, жваво.)* Гарант!.. Усунено жахливу перешкоду, між мною й герцогом розірвано всі зв'язки, вирвано з моїх грудей це шалене кохання!.. В твої обійми кидуюсь я, доброчесно! Прийми твою розкаяну дочку Емілію! Ах, як мені хороше! Як мені раптом легко стало, як відрадно!.. Величаво, як сонце на заході, зійду я сьогодні з вершин моєї високоці, моя пишнота помре з моїм коханням, і тільки серце своє візьму я з собою в це горде заслання. *(Рішуче підходить до письмового стола.)* Одразу ж треба з цим покінчити... Зараз же, доки принадний образ коханого не поновив кривавої боротьби в моєму серці. *(Сідає і починає писати.)*

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Леді. Камердинер. Софі. Потім гофмаршал і, нарешті, слуги.

Камердинер. Гофмаршал фон-Кальб дожидає в передпокої з дорученням від герцога.

Леді *(з запалом продовжує писати)*. Захитається ця герцогська маріонетка! Звичайно! Вигадка досить кумедна, щоб спантелечити ясновельможну голову... А як заметушаться його придворні улесники! Захвилює вся країна.

Камердинер. Гофмаршал, міледі.

Леді *(обернулася)*. Хто? Що? Тим краще! Люди цього сорту існують на світі лише для того, щоб розносити плітки... Я рада його бачити.

Камердинер виходить.

Софі *(боязко підходить ближче)*. Боюсь, міледі, що це буде нескромно, але...

Леді продовжує гарячково писати.

Міллер пробігла через передпокій як навіжена... У вас палає обличчя... Ви розмовляєте самі з собою...

Леді пише далі.

Мені страшно... Що тут сталося?

Гофмаршал *(входить, робить до спини леді тисячу поклонів; вона його не помічає; він підходить ближче, стає за її*

крісло, намагається вхопити краєчок її вбрання і цілує його з боязким шепотом). Найясніший...

Леді (посипаючи листа піском і перебігаючи написане очима). Він докорятиме мені за чорну невдячність... Я була самітна. Він витяг мене із злиднів... Із злиднів? Огидний обмін! Розірви твій рахунок, спокуснику! Мій довічний сором з лихвою платитиме по ньому.

Гофмаршал (після того як він, непомічений, обійшов леді навколо). Міледі, здається, трошки неуважні. Доведеться мені самому насміятися. (Дуже голосно.) Найясніший прислала мене запитати в міледі, що призначити на вечір, — гуляння в саду чи німецьку комедію?

Леді (підводиться сміючись). Щось одне, мій ангеле! Тим часом віднесіть герцогові цього листа на десерт! (До Софі.) Ти, Софі, накажи, щоб запрягали, і поклич сюди усіх моїх слуг.

Софі (дуже збентежена, виходить). О небо, я щось передчуваю! Що це буде?

Гофмаршал. Ви збуджені, моя ласкава.

Леді. Тим менше тут буде брехні... Ура, пане гофмаршале! Є вакантне місце. Хороша нагода для звідників!

Маршал кидає підозрілий погляд на записку.

Читайте, читайте! Я хочу, щоб зміст листа не залишився таємницею!

Гофмаршал читає, а тим часом у глибині залу збираються слуги леді Мілфорд.

Гофмаршал. «Найласкавіший пане! Договір, який в так легковажно зламали, більше не може зв'язувати мене. Щастя вашої країни було умовою мого кохання. Три роки тривав обман. Полуда спала з моїх очей. Я гідую милостями, з яких капають сльози ваших підданців. Подаруйте свою любов, на яку я вам не можу більше відповідати, вашій залитій сльозами країні і навчіться від британської княжни милосердя до німецького народу. Через годину я буду за кордоном.

Йоганна Норфолк».

Усі слуги (вражено шепочуться). За кордоном?

Гофмаршал (злякано кладе листа на стіл). Боронь нас небо, моя найкраща, ласкава пані! У мене не дві голови, та й у вас теж.

Леді. Ось що тебе бентежить, моє золото! На жаль, я знаю, що ти і подібні до тебе люблять смакувати чужі вчинки. Моя порада — запекти цю записку в паштеті з дичини, щоб найясніший знайшов її на тарілці.

Гофмаршал. Сіє! Яке зухвальство!... Та зважте ж, та подумайте ж, в яку немилость ви можете потрапити, міледі!

Леді (обертається до слуг, що зібралися в залі, і говорить глибоко зворушена). Ви здивовані, добрі люди, і чекаєте злякано, як розв'яжеться ця загадка? Підійдіть ближче, мої любі! Ви служили мені віддано й щиро, дивилися мені частіше в очі, ніж у гаманець; покірність була вашою втіхою, моя ласка — вашою гордістю. Шкода тільки, що пам'ять про вашу вірність буде для мене водночас згадкою про моє приниження! Чи не сумна це доля, що мої найчорніші дні були для вас найщасливішими! (Зі сльозми на очах.) Я відпускаю вас, діти мої... Леді Мілфорд більше немає, Йоганна Норфолк занадто бідна, щоб сплатити свій борг. Мій скарбник поділить усе, що є в моїй шкатулці, між вами. Цей палац лишається герцогові. Найбідніший з вас піде звідси багатшим, ніж його володарка. (Простягає свої руки, і всі з почуттям їх цілують.) Я розумію вас, мої хороші!.. Прощайте! Прощайте навіки! (Оволодіває собою.) Я чую, підїхала карета. (Відривається від них, хоче вийти, гофмаршал заступає їй дорогу.) Жалюгідна людино! Ти все ще тут?

Гофмаршал (який увесь час безглуздо дивився на листа). І цього листа повинен я віддати його герцогській світлості у власні руки?

Леді. Жалюгідна людино! Так, у власні його світлості руки і повинен доповісти у власні його світлості вуха, що коли я не зможу дійти босоніж до Лоретто,² то працюватиму поденно, аби тільки очиститися від ганьби, що я керувала ним. (Швидко виходить.)

Усі інші, дуже схвильовані, розходяться.

---

¹ Небо (франц.).

² Лоретто — італійське місто на березі Адріатичного моря, куди ходили на богомілья.

ДІЯ П'ЯТА

Кімната в господі музиканта. Вечір, смеркає.

ЯВА ПЕРША

Луїза мовчки і нерухомо сидить у найтемнішому кутку кімнати, схиливши голову на руки. Довге і глибоке мовчання.

Входить Міллер з ручним літарем, боязко присвічує навколо себе в кімнаті, не помічаючи Луїзи, потім кладе капелюха на стіл і ставить літаря долі.

Міллер. І тут її немає! Тут теж немає!.. Усі вулиці я вибігав, був у всіх знайомих, розпитував коло всіх воріт, — ніде не бачили моєї дитини! (*Помозчавши.*) Терпіння, бідний, нещасний батьку! Підожди до ранку. Може, тоді твою одиначку принесе до берега... Боже! Боже! Якщо занадто я обожнював дочку, то й тоді... Тяжка це кара, небесний отче, ой тяжка! Я не хочу нарікати, небесний отче, але кара тяжка! (*Кидається в глибокій скорботі на стілець.*)

Луїза (*говорить з кутка*). Ти вірно робиш, бідний, старий чоловіче! Звикай заздалегідь до втрати.

Міллер (*схоплюється*). Ти тут, моя дитино? Це ти? Але чому ж ти тут сама, і без світла?

Луїза. Ні, я не сама. Коли навколо стає зовсім темно, до мене приходять найкращі гості.

Міллер. Борони тебе боже! Тільки сова і нечиста совість воліють темряви. Світла бояться гріхи і злі духи.

Луїза. Та ще вічність, тату, яка розмовляє з душею без посередників.

Міллер. Дитино моя, дитино! Що ти говориш?

Луїза (*підводиться і виходить наперед*). Я тяжко боролася! Ви знаєте це, тату! Бог дав мені силу! Тепер ця боротьба

скінчилася! Тату, нас, жінок, вважають ніжними і слабкими! Не вірте цьому більше! Ми лякаємося павука, але чорну потвору тліни ми безтрепетно стискаємо в обіймах! Знайте це, тату! Ваша Луїза весела!

Міллер. Ах, доню! Краще б ти ридала,— мені легше було б на тебе дивитись.

Луїза. Як же я перемудрую його, тату! Як я обдурю тирана! Любов хитріша за злобу і сміливіша, цього не знав він, людина, народжена під сумною зіркою... О, вони спритні, доки мають діло тільки з головою; та досить їм зв'язатися з серцем — і лиходій втрачають розум. Присягою думав він ствердити свій обман! Присяги, тату, зв'язують живих, але смерть розтоплює й залізні узи таїнств. Фердинанд пізнає свою Луїзу!.. Чи не передали б ви цієї записки, тату? Будьте такі ласкаві!

Міллер. Кому, доню моя?

Луїза. Дивне запитання! Безконечність і моє серце разом не можуть вмістити єдиної думки про нього... До кого ж мені більше писати?

Міллер (неспокійно). Слухай, Луїзо! Я розпечатаю листа!

Луїза. Як хочете, тату!.. Але нічого в ньому не зрозумієте. Літери лежать там, як холодні трупи, і оживають лише для очей кохання.

Міллер (читає). «Тебе ввели в оману, Фердинанде! Безприкладне віроломство розірвало союз наших сердець, але страшна присяга скувала мені язик, а твої батько скрізь порозоставляв своїх шпигунів. Проте, коли в тебе вистачить мужності, коханий,— я знаю третє місце, де не зв'яже жодна присяга і куди не проникне жоден шпигун». (Міллер зупиняється і серйозно дивиться їй в обличчя.)

Луїза. Чого ви так дивитесь на мене? Дочитуйте ж, тату.

Міллер. «Але тобі треба мати багато мужності, щоб пройти темний шлях, якого ніщо не освітить тобі, крім Луїзи і бога. Ти мусиш весь стати любов'ю і покинути тут усі свої надії і всі свої бурхливі бажання! Тобі нічого не треба мати, крім свого серця. Наважишся — то рушай в дорогу, коли дзвін на кармелітській башті виб'є дванадцяту годину. Побойшся — тоді ти не мужчина і забудь слово сильний, бо дівчина завдасть тобі сорому». (Міллер кладе записку, довго дивиться скорботним поглядом перед себе, нарешті повертається до неї і каже тихим, здавленим голосом.) Де ж це третє місце, доню?

Луїза. Ви не знаєте його? Ви й справді не знаєте його, тату?.. Дивно! Це місце змальовано так, що Фердинанд його знайде.

Міллер. Гм! Кажі ясніше!

Луїза. Я не знаю зараз для нього ніякої приємної назви. Ви не повинні лякатися, тату, якщо я назву його неприємним

словом. Це місце... О, чому не любов придумала імена! Найкращим ім'ям вона б його назвала. Трете місце, любий тату... але дайте мені договорити... Трете місце — це могила.

Міллер (*хитаючись іде до крісла*). О боже!

Луїза (*підходить до нього і підтримує його*). Годі, тату! Страшне тільки слово. Відкиньте його, і тоді це — шлюбне ложе, над яким ранок стеле свій золотий килим і весна розсипає різнобарвні гірлянди. Тільки неприкаяний грішник може взивати смерть скелетом; це чарівне, гарненьке хлоп'ятко, таке ж квітуче, яким малюють бога кохання, але не таке підступне... це тихий, послужливий геній, який простягає руку знеможеній мандрівниці-душі, щоб допомогти їй переступити через безодню часу, який відмикає замок феї вічної пишноти, привітно киває й зникає.

Міллер. Що ти надумала, доню?.. Ти хочеш накласти на себе руки?

Луїза. Не називайте цього так, мій тату! Піти з суспільства, де я непотрібна... поспішити в таке місце, без якого я більше не можу обійтися... хіба ж це гріх?

Міллер. Самогубство — найтяжчий гріх, дитино моя!.. Єдиний, якого вже не можна спокутувати, бо тут збігаються смерть і злочин.

Луїза (*стоїть нерухома*). Жахливо!.. Але ж це буде не так швидко. Я кинуся в річку, тату, і, й дучи на дно, проситиму у всемогутнього бога милосердя!

Міллер. Це однаково, що каються в крадіжці, ледве заховавши крадене. Доню! Доню! Не зневажай бога, коли тобі найбільше потрібна його ласка. О, ти далеко, далеко зайшла! Ти перестала молитись, і милосердний бог одвів од тебе свою працю!

Луїза. Хіба ж любити — це злочин, мій тату?

Міллер. Якщо ти любиш бога, то любов ніколи не доведе тебе до злочину... Ти зігнула мене глибоким горем, моя єдина. Глибоким, глибоким, зігнула, може, до самої могили... Та я не хочу ще більше обтяжувати твого серця. Доню, я дещо сказав недавно. Я думав, що я сам. Ти підслухала мене; та й чого мені й далі критися від тебе? Ти була моїм кумиром! Слухай, Луїзо, якщо у тебе в серці ще є почуття до батька... Ти була всім для мене! Тепер ти вже губиш не тільки свою власність... І я маю втратити все. Глянь, волосся в мене вже сивіє. Потроху наближається той час, коли ми, батьки, починаємо потребувати того капіталу, який ми вклали в серця наших дітей. Невже ти обманеш мене, Луїзо? Невже ти забереш із собою найдорожчий скарб твого батька?

Луїза (*цілує йому руку з глибоким зворушенням*). Ні, мій тату! Вашою великою боржницею я покину світ, в вічності сплачу за все з лихвою,

Міллер. Стережися, щоб ти не прогадала, моя дитино! (*Дуже серйозно й урочисто.*) Чи нам доведеться там зустрітись?.. Бач як ти зблідла! Моя Луїза розуміє й сама, що я не зможу наздогнати її на тому світі, бо я не так поспішаю туди, як вона.

Луїза кидається з жахом йому в обійми. Він гаряче притискає її до грудей і продовжує говорити благальним голосом.

О доню, доню! Пропаша і, може, вже й загублена, доню! Сприйми серцем шире батькове слово! Я не можу встежити за тобою. Я відберу в тебе ножа, а ти можеш занাপастити себе в'язальною спицею. Я врятую тебе від отрути, а ти можеш задушити себе разком наміста... Луїзо, Луїзо, я тільки ще можу застерігати тебе. Невже ти не боїшся, що твоя зрадлива мрія втече від тебе на жакливому мості від часу до вічності? Чи наважись ти стати перед престолом всевишнього з брехнею на устах: «За ради тебе, творець, прийшла я сюди», а твої грішні очі шукатимуть у той час свою смертну ляльку?.. І якщо цей глінный кумир твоїх думок, що стане таким же гробаком, як і ти, звиваючись у ногах твого судії, в цю непевну мить викриє твою безбожну впевненість і скерує твої зражені надії до вічного милосердя, що його цей жалюгідний ледве зможе виблагати й собі... що тоді? (*Виразніше і голосніше.*) Що тоді, нещасна? (*Пригортає її міцніше, дивиться якийсь час на неї пильно і проникливо, потім швидко її залишає.*) Тепер я більше нічого не знаю... (*Піднявши праву руку.*) За цю душу, боже правий, я більше не відповідаю. Роби, що хочеш. Принеси твоєму стрункому юнакові жертву, від якої звеселиться нечиста сила і відступиться від тебе твій ангел-охоронець. Іди! Бери на себе всі гріхи, бери і цей останній, найжахливіший, і якщо тягар буде все ще надто легким, то додай ще мое прокляття... Ось ніж... Простроми своє серце і (*ридаючи кидається геть*) серце батька!

Луїза (*схплюється і доганяє його*). Тату, тату! Стривай! Ніжність приневолює ще жорстокіше, ніж лютість тирана! Що мені робити? Я не можу! Що ж мені робити?

Міллер. Якщо поцілунки твого майора печуть дужче, ніж слюзи твого батька... умри!

Луїза (*після сповненої мук боротьби, рішуче*). Тату! Ось моя рука! Я хочу... Боже! Боже! Що я роблю? Чого я хочу? Тату, присягаюся... Горе мені, горе! Я кругом винна... Тату, хай буде по-твоєму!.. Фердінанд... Бог це бачить! Отак я знищу в собі й останню згадку про нього. (*Рве свого листа.*)

Міллер (*сп'янілий від радощів, кидається їй на шию*). Оце моя дочка! Поглянь! Ти збулася кохання, зате ти зробила щасливим батька. (*Смиючись і плачучи, пригортає її.*) Дитино! Дитино! Я був не вартий цього дня в своєму житті! Бог знає, як мені, нікчемній людині, дістався цей ангел!.. Моя Луїзо, раю

мій! О боже! Я мало розуміюсь на коханні, але яка це, мабуть, мука його зректись!.. Це я можу збагнути!

Луїза. Тільки геть з цього краю, тату! Геть з міста, де мої подруги глузують з мене і де навки загинуло мое добре ім'я. Геть, геть якнайдалі від того місця, де в мене перед очима стільки слідів утраченого щастя. Геть якнайдалі!..

Міллер. Куди схочеш, моя доню! Хліб наш господній родить скрізь, і знайдуться люди, що слухатимуть мою скрипку. Так, нехай пропадає все! Я покладу на музику розповідь про твоє горе і співатиму пісню про дочку, яка, поважаючи батька, розбила собі серце. Ми ходитимемо з цією баладою від дверей до дверей, і втішно нам буде брати милостиню з рук тих, що заплачуть.

ЯВА ДРУГА

Фердінанд. Ті, що й були.

Луїза (перша його помічає і з голосним криком кидається на шию батькові). Боже! Ось він! Я загинула!

Міллер. Де? Хто?

Луїза (вказує із зміненним обличчям на майора і міцніше пригортається до батька). Він! Він сам... Огляніться, тату! Вбити мене прийшов він!

Міллер (побачивши його, сахається). Як? Ви тут, бароне?

Фердінанд (повільно наближається, зупиняється проти Луїзи, втупивши в неї пильний, допитливий погляд і помовчавши, каже). Дякую тобі, захоплена зненацька совість! Твоє зізнання страшне, але швидке й правдиве,— тут непотрібне випитування на муках! Добри вечір, Міллере!

Міллер. Та, ради бога, чого ви хочете, бароне? Що привело вас сюди? Що це за напад?

Фердінанд. Був час, коли день розбивали на секунди, коли туга за мною обтяжувала гирі повільного годинника і за ударами пульсу нетерпляче рахували, коли я прийду... Чому ж зараз ви такі здивовані?

Міллер. Ідіть, ідіть, бароне! Якщо хоч іскра людяності залишилася у вашому серці, якщо ви не хочете задушити ту, яку ви нібито любите, то тікайте, не лишайтеся тут жодної хвилини! Божа благодать покинула мою хатину, відколи ви ступили тут своєю ногою. Ви наклікали горе під мій дах, де раніше була тільки радість. Невже ви ще невдоволені? Невже ви хочете й далі розятрювати рану, яку нещасливе знайомство з вами заподіяло єдиній дитині?

Фердінанд. Чудний батьку, адже я прийшов сказати твоїй дочці щось приємне!

Міллер. Щоб збудити нові надії для нового розпачу? Іди, віснику нещастя! Твоє обличчя не віщує нічого доброго.

Фердинанд. Нарешті, здійснилася мета моїх сподівань! Леді Мілфорд, найстрашніша перешкода нашому коханню, щойно залишила країну. Мій батько схвалює мій вибір. Доля перестає нас переслідувати. Наші щасливі зорі сходять... Я прийшов, щоб додержати свого слова і повести до олтаря мою наречку.

Міллер. Ти чуєш, доню, що він каже? Ти чуєш, як він глузує з твоїх обдурених надій? О, справді, бароне! Це так личить баламутові — ще й в дотехах вправлятися на своєму злочині.

Фердинанд. Ти гадаєш, я жартую? Присягаюся чесно, ні! Мої запевнення такі ж правдиві, як любов моєї Луїзи, і я свято додержу їх, як і вона своєї присяги, — для мене немає нічого святішого. Ти й досі сумніваєшся? Чому на щоках моєї прекрасної дружини і досі немає радісного рум'янцю? Дивно! Мабуть, брехня тут ходяча монета, якщо правді так мало довіряють! Ви не ймете віри моїм словам? То повірте ж цьому письмовому доказу. *(Кидає Луїзі її листа до маршала.)*

Луїза розгортає його і, пополотнівши як труп, падає.

Міллер *(не помітивши нічого, до майора)*. Що це значить, бароне? Я вас не розумію.

Фердинанд *(підводить його до Луїзи)*. Тим краще мене зрозуміла вона!

Міллер *(припадає до неї)*. О боже! Доню моя!

Фердинанд. Біда як смерть!.. Тепер тільки подобається вона мені, твоя дочка! Такою прекрасною не була вона ще ніколи, побожна, чесна дочка... з оцим мертвим обличчям. Подих страшного суду, що стирає лакування з кожної брехні, здунув рум'яна, якими ця на всі руки майстерниця обдурила й світлик ангелів. Це її найкраще обличчя! Це вперше її справжнє обличчя! Дозволь мені його поцілувати. *(Хоче підійти до неї.)*

Міллер. Назад! Геть! Не зачіпай батьківського серця, хлопчиську! Я не міг уберегти її від твоїх пестощів, але зможу вберегти від твого знущання.

Фердинанд. Чого тобі, сивоголовий? Мені немає діла до тебе! Не втручайся в гру, яку так явно програно! Чи, може, й ти проникливіший, ніж я тебе вважав? Чи не позичав ти мудрості своїх шістдесяти років для блудливих діл твоєї дочки, споганивши це поважне волосся ремеслом звідника? О, коли це не так, то ляж, нещасний дідугане, і вмри... Ще є час. Ти ще можеш спочити навіки з блаженною думкою: я був щасливий батько! Хвилиною пізніше ти шпурнеш отруйну гадюку до пекла, яке її породило, проклянеш дарунок давця і, зневажаючи бога, зійдеш у могилу. *(До Луїзи.)* Кажі, нещасна! Писала ти цього листа?

Міллер *(застерігаючи Луїзу)*. Ради бога, доню! Не забувай, не забувай!

Луїза. О, цей лист, тату!

Фердинанд. Що, він потрапив не в ті руки? Хвала випадкові, він чинить видатніші діла, ніж наймудріший розум, і зможе краще виправдатися в судний день, ніж дотепність усіх мудреців... Випадок, кажу я? О, без волі провидіння й горобчик не впаде... Чому ж його немає, коли з диявола треба зірвати личину?.. Я чекаю на відповідь! Писала ти цього листа?

Міллер (до Луїзи, з благанням). Сміливіше! Сміливіше, моя доню! Тільки єдине «так» — і ти все переможеш.

Фердинанд. Забавно! Забавно! Батька теж обдурено! Всіх обдурено! Подивіться на неї, безсоромну, навіть язик їй відмовляється повернутися для останньої брехні! Поклялися богом, грізно-правдивим: писала ти цього листа?

Луїза (після сповненої мук боротьби, під час якої вона розмовляла поглядами з батьком, твердо і рішуче). Так, писала.

Фердинанд (перелякано зупиняється). Луїзо! Ні! Присягаюся моєю душею! Ти брешеш. Навіть невинність у катівні визнає за собою злочини, яких вона ніколи не чинила. Я спитав занадто гостро, чи не так, Луїзо? Ти визнала тільки тому, що я спитав занадто гостро?

Луїза. Я сказала правду.

Фердинанд. Ні, кажу тобі! Ні! Ні! Ти не писала. Це зовсім не твоя рука! А якби й твоя, то хіба ж підробляти почерк важче, ніж занпащати серця? Скажи мені правду, Луїзо... або ні, ні, не кажи... Скажеш — і я загину... Брехню, Луїзо, брехню!.. О, якби ти придумала зараз хоч яку-небудь брехню, кинула б її мені з щирим ангельським виглядом, переконала б тільки моє вухо, тільки моє око і підло обдурила б моє серце... О Луїзо! Від одного такого слова вся правда могла б покинути світ і непохитна справедливість мусила б згинатися в придворному плазуванні! (Бояжким, тремтячим голосом.) Писала ти цього листа?

Луїза. Присягаюся богом! Грізно-правдивим богом! Так!

Фердинанд (після паузи, з виразом глибокої скорботи). Жінко! Жінко! З яким обличчям стоїш ти з а р а з переді мною! Коли з таким обличчям роздають райські нзолоди, ти навіть і в проклятому пеклі не знайдеш жодного покупця... Чи знала ти, чим ти була для мене, Луїзо? Ні! Не може бути! Ти не знала, що ти для мене була всім! Усім! Це мізерне, нікчемне слово, але вічність ледве вміщає його; цілі системи світів завершують у ньому свої шляхи... Все! І так злочинно дим гратися?.. О, це жахливо!

Луїза. Ви чули моє признання, пане фон-Вальтере. Я сама себе прокляла. Ідїть же тепер. Покиньте господу, в якій ви були такі нещасливі.

Фердинанд. Добре! Добре! Я ж спокійний... Спокійна, кажуть, буває й та жахлива місцевість, де пройшла чума... Я так само спокійний. (Подумавши.) Ще одне прохання, Луїзо... останнє!

Голова моя палає, наче в гарячці. Мені треба освіжитися. Чи не приготуєш ти мені склянку лимонаду?

Луїза виходить.

ЯВА ТРЕТЯ

Фердінанд і Міллер.

Обидва, не говорячи ні слова, ходять деякий час вперед і назад по проти-
лежних сторонах кімнати.

Міллер (*зупиняється, нареши́ті, і журливо дивиться на майора*). Любий бароне, може, ваш сум розвіється хоч трохи, коли я признаюся вам, що мені сердечно жаль вас?

Фердінанд. Годі про це, Міллере! (*Знову кілька кроків.*) Я вже тепер ледве пам'ятаю, як я потрапив до вашого дому, Міллере. З якої нагоди?

Міллер. Як, пане майоре? Та ви ж хотіли у мене брати уроки на флейті! Хіба ви вже це забули?

Фердінанд (*швидко*). Я побачив твою дочку!

Знову мовчання.

Ти не додержав слова, друже! Ми домовилися про спокій на моїх самотніх уроках. Ти обдувив мене і продавав мені скорпіонів. (*Помічає хвилювання Міллера.*) Ні, не лякайся тільки, старий! (*Зворушений, обнімає його.*) Ти не винен!

Міллер (*вигираючи очі*). Те знає всевідаючий бог!

Фердінанд (*знову починає ходити, поринувши в похмури думки*). Дивно, о, незбагненно дивно грає нами бог! На тонких, ледве помітних нитках висять часто страшенні тягарі. Коли б людина знала, що з цим яблуком вона вкрушає смерть... Гм!... Коли б вона це знала! (*Швидко ходить вперед і назад, потім з великим хвилюванням бере Міллера за руку.*) Чоловіче! Я надто дорого плачу тобі за кілька твоїх уроків на флейті, але й ти нічого не виграєш... ти також втрачаєш, можливо, все. (*Пригноблений, відходить од нього.*) Нещасна гра на флейті, краще б вона ніколи не спала на мені на думку!

Міллер (*намагаючись приховати своє хвилювання*). А лимонаду щось довго немає... Я піду гляну, коли дозволите.

Фердінанд. З цим можна не поспішати, любий Міллере! (*Сам до себе.*) Особливо батькові... Зостанься... Що це я хотів запитати?.. Ага! Луїза твоя єдина дочка? У тебе, крім неї, більше дітей немає?

Міллер (*тепло*). Більше немає, бароне! Та я й не хочу інших. Дівчина саме така, як треба, щоб заволодіти всім моїм батьківським серцем. Скільки було в мені любові, я всю віддав дочці.

Фердінанд (*глибоко вражений*). О!.. Поглянь-но краще, що там з напоєм, добрий Міллере!

Міллер виходить.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Фердінанд сам.

Фердінанд. Єдина дитина!.. Ти відчуваєш це, убивцю? Єдина, вбивцю! Ти чуєш, єдина!.. І в людини більше нічого немає на цілому божому світі,— тільки його скрипка та його єдина... і ти хочеш її відібрати? Відібрати? Відібрати у жебрака останній гріш? Зламати костура і кинути кривому під ноги? Як? Чи вистачить мені духу? Ось він поспішає додому і не може дочекатися, коли на обличчі дочки він побачить усю свою радість, ось він входить, а вона лежить, як зів'яла квітка, мертва, розтоптана зловмисно... остання, єдина, безмірна надія... О! І він все стоїть перед нею й стоїть, і вся природа позбавляє його живлючого дихання, і його невидящий погляд марно блукає по обезлюдненому безмежному просторі, шукає бога і більше не може знайти бога і, спустошений, повертається назад... Боже! Боже! Проте ж і в мого батька єдиний син... єдиний син, але не єдине багатство... (Після паузи.) Як це? Та що ж він утрачає? Дівчина, для якої найсвятіше почуття кохання було тільки забавкою, хіба може вона зробити батька щасливим? Не може, не може! І мені ще дякувати треба, що я розчавлю єхидну, поки вона не вжалила ще й батька.

ЯВА П'ЯТА

Фердінанд і Міллер.

Міллер (входячи). Зараз вам подадуть, бароне!.. Сидить там бідне створіння і ревно плаче. Вона разом з лимонадом дасть вам і сліз напитися.

Фердінанд. Добре, коли б це тільки сльози!.. Допіру ми говорили про музику, Міллере... (Витягаючи гаманця.) Я все ще твій боржник!

Міллер. Як? Що? Облиште, бароне! За кого ви мене вважаєте? За вами не пропаде. Не робіть мені прикрощів, та й ми, якщо бог дасть, не встанне ж бачимось.

Фердінанд. Хто може це знати? Бери ж. Сьогодні живий, а завтра вмер.

Міллер (сміючись). Ну, от іще! Щодо цього, бароне, я гадаю, можна за вас не боятися.

Фердінанд. Боятись є чого. Хіба ти ніколи не чув, що вмирають і юнаки, дівчата і юнаки, діти надії, повітряні замки обдурених батьків. Чого не зроблять гробак і старість,— часто нищать удар грому. І твоя Луїза теж не безсмертна.

Міллер. Мені дав її бог.

Фердінанд. То слухай же... Кажу тобі, вона не безсмертна. Дочка тобі дорожче зіниці ока. Ти прив'язався до неї серцем

і душею. Будь обачний, Міллере! Тільки доведений до розпачу картяр ставить усе на єдиний хід. Нерозсудливим смільчаком, звуть того купця, який на один корабель навантажує все своє добро! Чуєш, подумай над цим уважно! Чому ж ти не береш своїх грошей?

Міллере. Як, пане? Увесь оцей величезний гаманець? Що ви собі думаєте, ваша милість?

Фердіананд. Це мій борг! На! (Кидає гаманця на стіл, з нього випадають золоті монети.) Не вік же мені носитися з цією поганню.

Міллере. Як? Великий боже, це дзвеніло не срібло! (Підходить до стола і скрикує з страхом.) Як, заради всіх святих, бароне? Бароне! Що з вами? Що ви робите? Бароне? Оце так неуважність! (Сплеснувши руками.) Адже тут... Чи не омана, чи... Хай мене бог скарає! Це ж справжнє, червоне, щире боже золото... Ні, сатано! Цим ти мене не спокусиш!

Фердіананд. Ти випив старого чи молодого, Міллере?

Міллере (грубо). Чорт забері! Та гляньте ж сюди! Золото!

Фердіананд. Ну, а далі?

Міллере. А кат йому... Я кажу... прошу вас Христом-богом... золото!

Фердіананд. Так, воно й справді варте уваги!

Міллере (трохи помовчавши, підходить до нього, з почуттям). Ласкавий пане, я проста, пряма людина, може, ви надумали заплутати мене в якусь нечисту, погану справу. Йй-богу, стільки грошей чесною працею не заробиш!

Фердіананд (зворушено). Заспокойся, любий Міллере! Ці гроші ти давно заробив, і, боронь мене боже, щоб я примусив тебе розплачуватися за них твоєю доброю совістю!

Міллере (підстрибуючи, як навіжений). Отже, мої! Мої! З відома і волі правого бога, мої! (Кричить, підбігаючи до дверей.) Жінко! Дочко! Перемога! Сюди! (Вертаючись назад). О милий боже! Як же це в мене раптом опинилося таке величезне багатство? Чим я заслужив його? Як відплачу я за нього? А?

Фердіананд. Не своїми уроками музики, Міллере. Цими грошима розплачуюсь я з тобою (зупиняється від внутрішнього здригання) ...розплачуюсь я з тобою (помовчавши, з сумом) за нещасливий сон про твою дочку, який тривав три місяці.

Міллере (хапає його руку і міцно її стискає). Ласкавий пане! Якби ви були нікчемним, незначним простолюдином (швидко) і моя дівчина не любила вас... то я ладен був би заколотити її. (Знову біля грошей; потім, спохмурнівши.) Але ось у мене тепер усе, у вас же — нічого, виходить, я знов-таки змушений буду втратити всю цю радість? А?

Фердинанд. Не турбуйтеся цим, мій друже! Я вижджаю, а в країні, де я думаю оселитися, ці гроші не дійсні.

Міллер (*весь час не відриває очей від золота; захоплено*). Отже, це залишиться мені? Залишиться... Але мені жаль, що ви йдете. Постривайте-но, як я набундючуся! Як я надмуся!*(Надягає капелюха і, хизуючись, ходить по кімнаті.)* І даватиму тепер уроки музики на базарі, і куритиму тютюн номер п'ятий «Три королі», і якщо знову сидітиму на дешевих місцях у театрі, то хай мене дідько вхопить! *(Хоче йти.)*

Фердинанд. Стій! Замокни! І сховай свої гроші! *(Наполегливо.)* Помовчи ще тільки цей вечір і зроби мені ласку,— відіни не давай більше уроків музики.

Міллер (*ще запальніше, міцно хапаючи його за жилета, сповнений щирої радості*). О пане, а моя дочка! *(Знову відпускаючи його.)* Не гроші роблять мужчину! Не гроші! Чи поїв картоплі, чи з'їв куріпку,— я ситий; а цей сюртук буде завжди хороший, аби тільки любе сонечко боже не світило крізь лікті!.. Для мене гроші — сміття... Але дівчині — це благодать! Тепер тільки прочитаю в її очах, чого вона хоче,— те й матиме.

Фердинанд (*швидко перебиває його*). Досить! О, досить!

Міллер (*ще запальніше*). І щоб навчилася мені досконало по-французькому, і танцювати менует, і співати так, щоб про це читали в газетах, і чепчика носитиме такого, як носять дочки надвірного радника, і фіжми чи як там вони звуться, і про скрипалеву дочку слава піде на чотири милі навколо!

Фердинанд (*схопив його за руку, в страшиному хвилюванні*). Годі! Годі! Ради бога, мовчи! Тільки сь о г о д н і ще помовчи! Це єдина подяка, якої я від тебе вимагаю.

ЯВА ШОСТА

Луїза з лимонадом. Ті, що й були.

Луїза (*подає майорові склянку на тарілці; з червоними, заплаканими очима, тремтячим голосом*). Прошу сказати, якщо він недосить міцний.

Фердинанд (*бере склянку, ставить її і швидко обертається до Міллера*). О, мало не забув! Можу я тебе щось попросити, дорогий Міллере? Чи не зробиш ти мені невеличкої послуги?

Міллер. Хоч тисячу. Що накажете?

Фердинанд. Мене чекатимуть до столу. На жаль, у мене поганий настрій. Я зовсім не можу йти між люди. Чи не сходиш ти до мого батька попросити пробачення?

Луїза (*перелякана, швидко перебиває*). Я можу піти.

Міллер. До президента?

Фердинанд. Не до нього самого. Передай камердинерові

в гардеробній, а щоб тобі повірили, ось мій годинник. Я ще буду тут, коли ти повернешся... Почекай там відповіді.

Луїза (*дуже боязко*). Чи не можу я цього зробити?

Фердинанд (*до Міллера, який саме хоче вийти*). Стій, ось ще! Тут лист до мого батька, який передали мені сьогодні ввечері. Може, негайні справи. Віддай за одним заходом...

Міллер. Гаразд, бароне!

Луїза (*горнеться до нього у страшенному переляку*). Але ж, тату, я це могла б дуже добре зробити!

Міллер. Як ти підеш одна? Зараз темна ніч, доню! (*Виходить.*)

Фердинанд. Присвіти своєму батькові, Луїзо! (*У той час, коли вона проводить Міллера з свічкою, він підходить до стола і кидає отруту в склянку з лимонадом.*) Так, це для неї! Для неї! Всевишні сили посилають мені згори свою жахливу згоду, небесна помста їй стверджує, ангел-охоронець одступився від неї.

ЯВА СЬОМА

Фердинанд і Луїза.

Вона повільно вертається зі свічкою, ставить її на стіл і зупиняється на протилежному від майора боці, схиливши обличчя, і тільки інколи, боязко й крадкома, скоса позирає на нього. Він стоїть з іншого боку і нерухомо дивиться поперед себе. Глибоким мовчанням починається ця сцена.

Луїза. Якщо ви бажаєте зіграти зі мною, пане фон-Вальтере, то я сяду до фортепіано. (*Відкриває інструмент.*)

Фердинанд не відповідає. Пауза.

Я ще повинна взяти у вас реванш у шахи. Чи не бажаєте зіграти партію, пане фон-Вальтере?

Знову мовчання.

Пане фон-Вальтере, гаманець, що я вам обіцяла вигантувати, я вже почала... Чи не бажаєте глянути на візерунок?

Знову мовчання.

О, яка я нещасна!

Фердинанд (*у тій же позі*). Це, може, й правда.

Луїза. Це не моя вина, пане фон-Вальтере, що я вас так погано розважаю.

Фердинанд (*з презирством сміється*). Хіба ж ти винна в моїй безглузді скромності?

Луїза. Адже я знала, що нам тепер не слід бути разом. Признаюсь, я відразу злякалася, коли ви посилали мого батька. Пане фон-Вальтере, мені здається, що ці хвилини будуть для нас обох однаково нестерпні. Якщо ви мені дозволите, я піду запрошу сюди кого-небудь з моїх знайомих.

Фердінанд. О, звичайно, так і зроби! А я піду запрошу кого-небудь з моїх.

Луїза (*дивиться на нього збентежено*). Пане фон-Вальтере!

Фердінанд (*уїдливо*). Слово честі! Нічого розумнішого й не придумати в такому становищі. Ми перетворимо наш неприємний дует на веселу вечірку і, розсипаючи навколо компліменти, помстимося взаємно за химери кохання.

Луїза. Ви в жартівливому настрої, пане фон-Вальтере?

Фердінанд. У надзвичайно жартівливому,— хлопчачи на базарі бігли б за мною слідом! Ні, справді, Луїзо! Твій приклад захоплює мене, будь мені вчителькою. Тільки дурні базікають про вічне кохання. Вічна одноманітність набридає, тільки у зміні — гострота втіхи... Гаразд, Луїзо! Я з цим згоден. Ми будемо стрибати від романа до романа, валятися тут чи там у бруді, ти туди, я сюди... Може, я знову знайду втрачений спокій в якомусь борделі, може, після цього веселого бігу наввипередки, ми, два зотлілі скелети, приємно вражені несподіваною зустріччю вдруге, пізнаємо одне одного, як у комедіях, по споріднених рисах, які викривають спільну матір, а огида й сором навіть утворять гармонію, якої не могло дати найніжніше кохання.

Луїза. О юначе, юначе! Ти вже й так нещасний; невже ти хочеш ще й це заслужити?

Фердінанд (*люто, кризь зуби*). Я нещасний? Хто це тобі сказав? Жінко, ти надто безсердечна, щоб самій це відчувати. Як же ти можеш оцінити почуття іншого?.. Нещасний, сказала ти? Ах! це слово могло б викликати мою лють навіть з могили! Нещасним мав я стати, це ти знала. Смерть і прокляття! Ти знала це, і все ж мене зрадила. Дивись, гадюко! Це була єдина твоя змога на прощення! Твоє визнання скрутить тобі в'язи. Досі я міг виправдати твій злочин твоєю наївністю, моя з невага мало не врятувала тебе від моєї помсти. (*Поквапливо хапає склянку*.) Отже, ти не була легковажною, ти не була дурною, ти була лише дияволом. (*П'є*.) Лимонад видихався, як твоя душа. Покуштуй!

Луїза. О небо! Недарма я боялася цієї сцени.

Фердінанд (*владно*). Покуштуй!

Луїза якось неохоче бере склянку і п'є. Як тільки вона підносить склянку до рота, Фердінанд відвертається, раптом блідне і поспішає в найдавший куток кімнати.

Луїза. Лимонад хороший.

Фердінанд (*не обертаючись, тремтить від жаху*). На здоров'я!

Луїза (*поставивши склянку*). О, коли б ви знали Вальтере, як страшенно ви ображаєте мою душу.

Фердінанд. Гм!

Луїза. Прийде час, Вальтере!..

Фердінанд (знову виходить наперед). О! З часом ми вже покінчили.

Луїза. Коли сьогоднішній вечір тяжко впаде вам на серце...

Фердінанд (починає ходити швидше і стає ще неспокійнішим; кидає геть перев'язь і шпагу). Прощай, державна службо.

Луїза. Мій боже! Що з вами?

Фердінанд. Мені душно й тісно... Так буде зручніше.

Луїза. Пийте! Пийте! Напій вас освіжить.

Фердінанд. Освіжить, безперечно... Повія добросерда!.. Проте всі вони такі!

Луїза (з виразом глибокої любові хоче його обняти). Це про твою Луїзу, Фердінанде?

Фердінанд (відштовхує її від себе). Геть! Геть! Не треба цих ласкавих, сумних очей! Я можу піддатися їм. З'явись у твоїй жахливій огидності, гадюко! Кидайся на мене, ехидно!.. Вистав напоказ усі свої огидні кільця, звивай до неба свої хребці! У всій потворності, як тебе бачило пекло!.. Тільки не вдавай ангела... тільки не ангела... Занадто пізно.. Я мушу розчавити тебе, як змію, або впаду в розпач... Зглянься на мене!

Луїза. О, до чого це дійшло!

Фердінанд (розглядаючи її збоку). Цей чудовий твір небесного митця... Хто міг би цьому повірити? Хто цьому повірив би? (Хапає її руку і піднімає вгору.) Я не хочу вимагати від тебе відповіді, творець небесний!.. Але чому твоя отрута в такому чудовому посуді? Хіба може розпуста існувати в таких лагідних небесних рисах?.. О, як це дивно!

Луїза. Слухати це і не сміти говорити!

Фердінанд. І цей солодкий, мелодійний голос... Як можуть породжувати таку милозвучність розірвані струни? (Зупиняючи на ній сп'янілий погляд.) Усе таке прекрасне, таке гармонійне, таке божественно досконале! На всьому знак останнього дня творення! Присягаюся богом! Немовби весь великий світ виник для того, щоб дати творцеві натхнення створити цю перлину... І тільки вибираючи її душу, бог помилився? Чи можливо, щоб цей обурливий виродок природи з'явився на світ бездоганим? (Швидко відходить од неї.) Чи, може, він помітив, що з-під різця виходить ангел, і, похапцем виправляючи помилку, дав йому щонайгірше серце?

Луїза. О, злочинна впертість! Замість визнати свою надмірну квапливість, він докоряє небу.

Фердінанд (ридаючи, кидається їй на шию). Ще раз, Луїзо! Ще раз, як у день нашого першого поцілунку, коли ти прошепотіла «Фердінанде» і коли перше «ти» зірвалося з твоїх палаючих уст... О, здавалося, що та мить таїла в собі, як у бруньці, посів безмірних, невимовних утіх... Вічність простилалася тоді

перед нашими очима, як чудовий травневий день, і золоті тисячоліття промайнули, немов наречені, перед нашою душею. Тоді я був щасливий! О Луїзо! Луїзо! Луїзо! Навіщо ти мені це заплідяла?

Луїза. Плачте, плачте, Вальтере! Жаль ваш буде справедливий до мене, ніж ваше обурення.

Фердинанд. Ти помиляєшся. Це не ті сльози, це не ота тепла, цілюща роса, яка на душевні рани тече бальзамом і знову починає обертати нерухоме колесо почуття. Це самотні, холодні краплі, зловісне, вічне «прощай» мого кохання. (*З грізною урочистістю, опускаючи руку на її голову.*) Це сльози по твоїй душі, Луїзо! Сльози по божеству, яке не виявило тут свого безмірного благословення, яке так безтурботно занедбало свій найчудовіший твір... О, мені здається, весь світ мав би уратися в жалобу, вражений тим, що в ньому відбувається! Не дивно, що люди падають і втрачають рай; але коли чума лютує серед ангелів, то у всій природі оголошують траур.

Луїза. Не доводьте мене до краю, Вальтере! У мене немало душевної сили, але й вона не може витримати нелюдського випробування. Це одне слово, Вальтере,— і ми розлучимось. Жахлива доля заплутала мову наших сердець. Коли б я насмілилась розтулити уста, Вальтере, я могла б сказати тобі таке... я могла б... Але жорстока доля скувала мій язик, як і моє кохання, і я мушу терпіти, коли ти поводишся зі мною, як з підлою розпусницею.

Фердинанд. Ти добре почуваш себе, Луїзо?

Луїза. Чому ти питаєш?

Фердинанд. Бо мені було б тебе шкода, якби ти покинула світ з цією брехнею на устах.

Луїза. Я закликаю вас, Вальтере!

Фердинанд (*дуже хвилюючись*). Ні! Ні! Занадто сатанинською була б ця помста! Ні! Боронь мене боже! На той світ я не хочу цього переносити... Луїзо! Любила ти маршала? Ти вже не вийдеш з цієї кімнати.

Луїза. Питайте, що хочете. Я більше нічого не відповім. (*Сідає.*)

Фердинанд (*серйозніше*). Подбай про свою безсмертну душу, Луїзо! Любила ти маршала? Ти вже не вийдеш з цієї кімнати.

Луїза. Я більше нічого не відповім.

Фердинанд (*у жахливому хвилюванні падає перед нею*). Луїзо! Любила ти маршала? Не встигне ще догоріти ця свічка, як ти стоятимеш... перед богом!

Луїза (*злякано схоплюється*). О господи! Що це? Мені стає так погано. (*Знов опускається в крісло.*)

Фердинанд. Вже? Ви жінки — вічна загадка! Ніжні ваші

нерви витримують злочинства, що підточують людство під корінь, а мізерний гран миш'яку звалює вас з ніг.

Луїза. Отрута! Отрута! О господи боже!

Фердинанд. Боюся, що так. Твій лимонад було приправлено в пеклі. Разом з ним ти випила смерть.

Луїза. Вмерти! Вмерти! Боже! Милосердий боже! Отрута в лимонаді! І вмерти! О, змилуйся над моєю душею, милостивий боже!

Фердинанд. Це найголовніше. Я також його про це благаю.

Луїза. А мати моя... мій батько... Спасителю світу! Мій бідний, нещасний батько! Невже немає порятунку? Моє юне життя... і немає порятунку! Невже я зараз мушу вмерти?

Фердинанд. Порятунку немає, ти мусиш зараз умерти. Але будь спокійна, ми рушимо в цю подорож разом.

Луїза. Фердинанде, і ти! Отрута, Фердинанде? Від тебе? О боже, прости йому це... Боже милосердий, зніми з нього гріх.

Фердинанд. Зведи з ним свої рахунки... боюся, що в тебе тут не все гаразд.

Луїза. Фердинанде! Фердинанде! О, тепер я вже не можу мовчати... Смерть... Смерть звільняє від усіх присяг... Фердинанде! На небі й на землі немає нікого нещаснішого за тебе! Я вмираю невинною, Фердинанде!

Фердинанд (*перелякано*). Що вона каже? Адже в таку подорож не беруть брехні з собою.

Луїза. Я не брешу... не брешу. Тільки єдиний раз збрехала я за ціле своє життя... Ох! Який крижаний холод проходить по моїх жилах... Коли я писала листа до гофмаршала...

Фердинанд. А! Цей лист! Хвала богам! Мужність знову повернулася до мене.

Луїза (*її язик починає терпнути, її пальці конвульсивно здригаються*). Цей лист... Заспокойся... щоб почути страшне слово... Моя рука писала те, що проклинали моє серце... Твій батько диктував його.

Фердинанд стоїть немов статуя; після довгого, важкого мовчання падає, нарешті, наче громом прибитий.

О, це дуже сумне непорозуміння!.. Фердинанде!.. мене примусили... Прости... Твоя Луїза воліла б умерти... Але твій батько... небезпека... Вони діяли так хитро.

Фердинанд (*скочив, охоплений жахом*). Хвала тобі, боже! Я ще не відчуваю отрути. (*Вихоплює шпагу.*)

Луїза (*слабішає дедалі більше*). Леле! Що ти задумав? Це ж твій батько...

Фердинанд (*з виразом нестримної люті*). Убивця і бать-

ко убивці!.. Він мусить піти з нами, щоб гнів вічного судії упав тільки на винного. (Хоче вибігти.)

Луїза. Умираючи, прощав мій спаситель... Хай благословить він тебе і його... (Вмирає.)

Фердинанд (швидко повертається, помічає її останній передсмертний рух і припадає з болем до померлої). Зажди! Зажди! Не відлітай від мене, ангеле небесний! (Хапає її за руку і відразу ж випускає.) Холодна, холодна і вогка! Душа її вже там. (Знову схоплюється.) Боже моє! Луїзо! Змилуйся! Змилуйся над найпідлішим з убивць! Це була її остання молитва! І мертвою вона привабляла й прекрасна! Навіть смерть помилювала це чарівне личко. Воно й після смерті лагідне. (Після паузи.) Але що це? Чому це я нічого не відчуваю? Невже сила моєї молодості мене врятує? Марний клопіт! Я думаю, що ні. (Хапає склянку.)

ЯВА ОСТАННЯ

Фердинанд, президент, Вурм і слуги, охоплені жахом, вриваються в кімнату; згодом Міллер; народ і судова сторожа збираються у глибині есцени.

Президент (з листом у руці). Сину, що це? Я ніколи не повірю...

Фердинанд (кидає йому склянку під ноги). То подивись, убивцю!

Президент відсахнувся. Усі застигли. Страхітливе мовчання.

Президент. Мій сину, навіщо ти мені це заподіяв?

Фердинанд (не дивлячись на нього). О так, звичайно! Мені слід було попереду спитати державного вельможі, чи ця вів'ятка пасує до його гри?.. Признаюся, тонкий і гідний подиву був цей викрутас, щоб розірвати ревнющими союз наших сердець... Майстер зробив розрахунок, але шкода тільки, що розгнівана любов не скорилася слухняно дротині, як твоя дерев'яна лялька.

Президент (божевільними очима озирається навколо). Невже тут нема нікого, хто б поплакав над невтішним батьком?

Міллер (кричить за сценою). Впустіть мене! Ради бога! Впустіть мене!

Фердинанд. Дівчина — свята... За неї мусить розраховатись інший. (Відчиняє двері Міллерові, який вривається з народом і судовою сторожею.)

Міллер (з величезним жахом). Моя дитина! Моя дитина! Отрута... Отрута... Кричать — тут випито було отруту... Доню мою! Де ти?

Фердинанд (ставить його між президентом і трупом Луїзи). Я не винен. Подякуй ось йому.

Міллер (падає поруч неї додолу). О господи Ісусе!

Фердинанд. Кілька слів, батьку! Мені все важче їх вимовляти. У мене підло вкрадено життя, і вкрадено в а ми. Хоч перед богом стою і тремчу я, проте ніколи не був я злочинцем. Яка б не випала мені доля у вічності,— в а м не випаде вона... Але я вчинив убивство (грізно підвищивши голос), убивство, і ти не сподівайся, що я сам понесу цей тягар до всеправедного судії. Урочисто складаю я на тебе більшу й страшнішу його частину, справляйся з нею як сам знаєш. (Підводить його до Луїзи.) Сюди, нелюде! Полюбуйся жахливим плодом твоєї винахідливості! На цьому обличчі написано твоє потворне ім'я, і ангели-месники його прочитають... Хай цей образ відхиляє запону твого ліжка, коли ти спатимеш, і подає тобі свою холодну, мов крига, руку... Хай цей образ виникне перед твоєю душею, коли ти вмиратимеш, і перерве твою останню молитву... Хай цей образ стане біля твоєї могили, коли ти воскресатимеш із мертвих... І поруч бога, коли він тебе судитиме. (Втрачає притомність, слуги підтримують його.)

Президент (у жахливому розпачі здіймає руки до неба). Не з мене, судія всеправедний, не з мене вимагай за ці душі, а з нього! (Іде на Вурма.)

Вурм (здрігаючись). З мене?

Президент. З тебе, клятий! З тебе, сатано! Ти, ти дав гадючу пораду... На тоб і лежить відповідальність... Я умиваю руки.

Вурм. На мені?! (Починає огидно реготати.) Забавно! Забавно! Тепер я довідався принаймні, яка у дияволів подяка... На мені, дурний злочинцю? Чи це ж був мій син? Чи я ж був твій володар? На мені відповідальність? Ха! Перед цим вдовищем, від якого мозок холоне в кістках, я відповідатиму!.. Нехай я тепер загину, але й ти разом зі мною... Гей! Гей! Кричіть про вбивство на вулицях! Збудіть правосуддя! Судова сторожо, в'яжи мене! Ведіть мене звідси! Я викрию такі таємниці, що в тих, хто їх почує, піде мороз поза шкірою. (Хоче йти.)

Президент (зупиняючи його). Ти не зробиш цього, навіжений!

Вурм (ляскаючи його по плечу). Ще й як зроблю, друже! Ще й як зроблю! Що я навіжений, то правда,— це діло твоїх рук... От я й діятиму зараз як навіжений! Рука в руку з тобою до ешафота! Рука в руку з тобою в пекло! Мене тишитиме, падлюко, що я буду засуджений разом з тобою.

Його виводять.

Міллер (який увесь час, охоплений мовчазною скорботою, лежав, припавши головою до колін Луїзи, швидко підводиться і кидає майорові гаманця). Отруйнику! Забери твої прокляті гроші! Ти хотів у мене купити мою дитину? (Вибігає з кімнати.)

Фердинанд (*уриваним голосом*). Ідіть за ним! Він у розпачі... Ці гроші збережіть для нього... Це моя жахлива подяка... Луїзо!.. Луїзо!.. Я йду... Прощайте... Дайте мені померти біля цього олтаря.

Президент (*отямившись від важкого заціпеніння, до сина*). Сину! Фердинанде! І жоден погляд не впаде більш на розчавленого батька?

Майора опускають поруч Луїзи.

Фердинанд. Богові милосердому належить мій останній погляд.

Президент (*у страшенній муці падає перед ним*). Творіння і творець покидають мене... І жоден погляд не впаде більше на мене як остання втіха?

Фердинанд, умираючи, простягає йому холодіючу руку.

(*Швидко підводиться.*) Він простив мене! (*До інших.*) Тепер я ваш в'язень! (*Виходить, судова сторожа йде за ним.*)

1784 р.

Завіса падає.

ДОН КАРЛОС,
ІНФАНТ ІСПАНСЬКИЙ

*Драматична
поема*

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Філіпп II, король Іспанії.

Єлізавета Валуа, його дружина.

Дон Карлос, наслідний принц.

Олександр Фарнезе, принц Пармський, небіж короля.

Інфанта Клара Євгенія, трирічна дитина.

Герцогиня Оліварес, обергофмейстрина.

Маркіза Мондекар

Принцеса Еболі

Графиня Фуентес

} дами королеви.

Маркіз Поза, мальтійський рицар

Герцог Альба

Граф Лерма, начальник королівської варті

Герцог Феріа, рицар Золотого Руна

Герцог Медіна Сідонія, адмірал

Дон Раймондо Такеїс, оберпоштмейстер

Домінго, духовний отець короля.

Великий інквізитор королівства.

Пріор картезіанського монастиря.

Паж королеви.

Дон Лодовіко Меркадо, лейб-медик королеви.

} іспанські
гранди.

Дами і гранди. Пажі. Офіцери. Королівська варта
і різні безмовні особи.

ДІЯ ПЕРША

Королівський сад в Аранхуесі.

ЯВА ПЕРША

Карлос. Домінго.

Домінго

Кінець чудовим дням в Аранхуесі¹.
Проте ви покидаєте його,
Не звеселившись, найясніший принце.
Ми надаремне тут були. Порухте
Мовчання загадкове. Відчиніть
Ви серце ваше батьківському серцю.
Нема ціни, якою спокій сина —
Єдиного — монарх не відкупив би.

Карлос понурив очі в землю і мовчить.

Чи є бажання ті, яких би небо
Свому улюбленцю не вдовольнило?
Я був присутній, як складав присягу
В Толедо² гордий Карл, і цілувати
У нього руку товпились князі
Й схилились низько перед ним, і в мить
Шість королівств до ніг йому припало...³

¹ Аранхуес — містечко (поблизу Мадріда) з королівською віллою, побудованою Філіппом II.

² Толедо — стародавня столиця Іспанії. Тут 1560 р. іспанський парламент і знать принесли присягу 15-річному Карлосові. Шіллер наблизив цю подію до часів п'єси — 1568 р.

³ Іспанія, Єрусалим, Сіцилія, Майорка, Мінорка, Індія.

Я бачив, як завзята горда кров
Йому збігала до обличчя й груди
Здimalися від замислів державних,
Я бачив, як його щасливий погляд
Сп'яніло по юрбі блукав, мій принце,—
І погляд той виразно промовляв:
Я вдовольнився.

Карлос відвертається.

Ця скорбота, принце,—
Таємна, урочиста й мовчазна,—
Яку ми вісім місяців читаєм
У ваших поглядах, ця загадковість
Для цілого двора й страшна тривога
Для всього королівства є причина,
Що від турбот не спить його величність,
Що ронить сльози ваша мати.

Карлос

(хутко повертається)

Мати? —

О небо, дай, щоб я тому простив,
Хто матір'ю назвав її моєю!

Домінго

Мій принце?

Карлос

(схаменувшись, проводить рукою по чолі)

Отче високошановний,
Мені не пощастило з матерями.
Мій перший вчинок, ледь я світ побачив,
Було убивство матері...¹

Домінго

Невже

Можливо це, шановний принце мій?
Невже гнітить цей докір вашу совість?

Карлос

Нова у мене мати... Та хіба ж я
Не втратив через неї приятельство батька?

¹ Марія Португальська, перша дружина Філіппа II, померла через кілька днів після народження Карлоса.

Мене любив він мало. Лиш за те,
Що був я син єдиний. А тепер —
Вона йому дочку подарувала...
Хто відгадає тайну днів прийдешніх?

Домінго

Ви, принце, смієтесь. Таж вихваляє
Уся країна нашу королеву.
Як можете ви не любить її?
Лиш голос розуму при ній вчувати?..
Красу, що рівної нема їй в світі,
І королеву... що колись раніше
Була вам наречена?.. Неможливо!
Не вірю, принце! Ні!.. Де любить все —
Ненавидіти Карл один не може;
Не зрадить Карлос так своєї вдачі!
Ховайте це, мій принце, щоб вона
Не відала, як син її не любить!
Це їй болітиме.

Карлос

Цього ви певні?

Домінго

Насмілюсь нагадати вам, ясний принце,
Пригоду на турнірі в Сарагоссі,
Де нашого володаря зненацька
Уламок списа зачепив... Сиділа
З своїми дамами і королева
Там на середній з зэмкових трибун
І стежила за боєм. Раптом — крик:
«Король в крові!» — Загальний переляк.
Шум досягає вуха королеви.
«Як? Принц?» — враз скрикує вона й ладна,
Ладна вже кинутись на місце бою.—
«Ні, сам король!» — «Пошліть по лікарів!» —
Наказує вона й зітхає легко.

(Після короткого мовчання.)

Ви щось замислились?

Карлос

Дивуюсь я,—
Який веселий сповідач в монарха,

Який досвідчений він в різних байках!

(Серйозно й похмуро.)

Проте я чув не раз, що в цьому світі
Підслухачі лукаві й плетуни
Ще більше злого лиха натворили,
Аніж отрута і кинджал убивці.
Це марний труд! Якщо ви сподівались
Подяки, то ідіть до короля!

Домінго

Це добре, принце мій, що обережно
До різних ви підходите людей.
Та від лестивця друга відрізняйте...
Я вам добра бажаю.

Карлос

Стережіться,
Щоб батько мій нічого не помітив.
А ні — то втратите ваш пурпур¹.

Домінго
(збентежено)

Як?

Карлос

А так. Чи він же вам не обіцяв
З пурпуру мантиї у першу чергу?

Домінго

Ви з мене смієтеся, принц.

Карлос

Крий боже!

Чи ж могу я сміятися з людини,
Що приєднати батька до святих
Або до пекла засудити може!

Домінго

Я не наважуюсь вникати в тайну
Скорботи вашої, — але шаную.
Та все ж високість вашу шанобливо

---

¹ Кардинали — вищі духовні особи католицької церкви — носили пурпурові мантиї.

Прошу не забувати я, що церква
Задля душі з збентеженим сумлінням
Притулок відчиняє, від якого
Ключів не мають навіть і монархи,
І під печаттю таїнства вона
Приховує у ньому навіть злочин...
Ви розумієте мене. Сказав
Я досить.

К а р л о с

Ні, далекий я від думки
Хранителя печаті спокушати!

Д о м і н г о

Це недовір'я, принц... Не визнаєте
Ви найвірнішого свого слуги.

К а р л о с

(бере його за руку)

Тож краще ви відмовтеся від мене...
Людина ви свята,— так світ вважає,—
Та надто ви обтяжені, здається.
Вам шлях, панотче, довгий і важкий
На трон Петра святого. Знать багато —
Для вас тягар лиш зайвий. Донесіть
Це королю, що вас сюди прислав.

Д о м і н г о

Мене сюди прислав?..

К а р л о с

Так я сказав.

О, знаю, добре знаю я, що кожен
При цім дворі мене ладен би зрадить...
Що сотні пар очей за мною стежать,
Що сина рідного король Філіпп
Ладен останньому рабу продати,
Що всім поклепникам він добре платить
За кожен склад, що з уст мені злетів,—
Щедріше, ніж платив за добре діло.
Я знаю... О, мовчіть! Ні слова більше!
Спливає серце кров'ю... Я і так
Багато вже сказав.

Д о м і н г о

Король бажає
Надвечір ще прибути до Мадріда.
Збирається весь почет. Маю честь,
Мій принце...

К а р л о с

Добре вже. Я йду за вами.
Домінго виходить.

(Після паузи.)

Філіпп, — нещасний так же, як нещасний
І син!.. Твоя душа спливає кров'ю
Від жал змій підозри; нещасливе
Передчуття твоє вже перегнало
Щонайстрашніше відкриття, і ти
Шалітимеш, коли відкриєш правду!

Я В А Д Р У Г А

Карлос. Маркіз Поза.

К а р л о с

Хто йде?.. Що бачу?.. О ви, добрі духи!
Родріго мій!

М а р к і з

Мій Карлосе!

К а р л о с

Невже?..
Це правда? Дійсність? Ти це?.. О, це ти!
Тебе до серця притискаю й чую,
Як буйно б'ється в грудях і твоє!
О, піде все на добре! В цих обіймах
Враз оживає моє недуже серце.
Я знов горнуся до мого Родріго.

М а р к і з

Недуже серце ваше? Як... недуже?
Що має повернутися на добре?
Я не збагну...

Карлос

Та як неждано ти
Прибув з Брюсселя? ¹ І кому за це
Подякувать? Кому?.. Я ще й питаю!
Пробач моє блюзнірство, всемогутній!
Затьмила радість розум мій... Кому ж,
Як не тобі, мій боже?! Знав бо ти,
Що в Карла янгола нема, й послав
Мені цього, а я ще питаю?

Маркіз

Даруйте, що на буйну вашу радість
Я відповім вам здивуванням, принце.
Таким побачить сина дон Філіппа
Не сподівався я зовсім. Неприродний
Рум'янець гра вам на блідих щоках,
І губи вам тремтять так гарячково.
Що думать маю, принце дорогий?..
Чи то ж такий відважний юний лев,
Той, що мене до нього надсилає
Народ украй принижених героїв?
Я нині тут з'явивсь не як Родріго,
Не як товариш Карлоса-дитини, —
А посланець від людськості всієї
Вас притиска до серця... В вас на грудях —
Вся Фландрія тут проливає сльози
Й благає урочисто порятунку!..
Загине край ваш дорогий, як Альба,
Суворий кат сліпого фанатизму,
Внесе в Брюссель Іспанії закони ².
Внук Карла короля — достойний слави,
Остання краю гордого надія.
Загине край, коли й шляхетне серце
Дон Карлоса про людяність забуло!

Карлос

Загине край.

Маркіз

О горе! Що я чую!

¹ Брюссель — столиця Нідерландів, тепер — столиця Бельгії.

² Альба — іспанський намісник у Нідерландах, кат нідерландської революції.

Карлос

Говориш ти про час, давно минулий.
І я колись в такого Карла вірив,
Якому щоби жаром обдавало,
Коли про волю мова йшла... Та він
Похований давно. І не того
Ти нині Карла бачиш, що прощався
З тобою в Алькалá...¹ Ні, не того,
Що мрією себе манив — творцем
Нового віку золотого стати
В Іспанії... Химера та дитяча
Була, проте, божественно прекрасна!
Ті мрії...

Маркіз

Мрії, принце?.. То були
Лиш мрії?!

Карлос

О, дай плакати мені,
На грудях в тебе лить пекучі сльози,
Єдиний друже мій! Нікого в мене,
Нема нікого в цім широком світі...
Де б батькове не досягало бёрло,
Де б наші кораблі не пропливали,—
Мені нема... ніде нема притулку,
Крім цих грудей, щоб виплакати міг я
Пекучі сльози!.. О Родріго мій,
Тебе я заклинаю всім, на що
Ми в небі покладаємо надію,—
Мене від себе, друже, не відштовхуй!

Маркіз, зворушений, мовчки схиляється над ним.

Ти уяви,— я сирота бездомний,
Якого біля трону з милосердя
Ти підбрав. Нема у мене батька...
Я — син монарха... О, якщо правдиво
Мое говорить серце, й ти один
З мільйонів здатний зрозуміть мене,
Якщо те правда, що природа творча
Родріго в Карлосі чудово відтворила
І наших душ щонайніжніші струни
Ще на світанку нашого життя
Настроїла однаково, якщо

---

¹ Стародавнє університетське місто поблизу Мадріда.

Одна моя сльоза тобі дорожча
За ласку мого батька...

Маркіз

О, дорожча
За цілий світ!

Карлос

Я низько так упав,
Зубожів так, що мушу нагадати
Тобі про борг з дитячих літ забутий,
Який зробив ти ще за тих часів,
Коли в матроському ходив убранні;
Коли ми, двоє хлопчиків безпечних,
Зростали нерозлучні, і мене
Печалила твоя лиш перевага,
Аж доки не насміливсь я, нарешті,
Й не зважився тебе любити без міри,
Надію втративши до тебе дорівнятись...
Тоді почав я братською любов'ю
Та ніжностями дошкулять тобі;
Ти ж, гордий, холодно мені вертав їх.
Не бачив ти, як часто в мене сльози
На очі наверталися, коли ти,
Минаючи мене, дітей простіших
До лона пригортав. «Чому лиш їх? —
Запитував я сумно.— Таж і я
Люблю тебе всім серцем!» Та поважно
Схиляв передо мною ти коліна
І холодно казав: «Отак шанують
Наслідника престолу!»

Маркіз

О мій принце,
Від сорому я й зараз червонію
За ці безтямні витівки дитячі!

Карлос

Не заслужив такого я від тебе.
Порвать, зневажить міг мое ти серце,
А віддалить від себе — ні, ніколи!
О, тричі ти відштовхував інфанта,
І тричі він до тебе повертався
І, як прохач, благав любові в тебе,

Сам накідаючи свою любов.
І допоміг лиш випадок у тому,
Чого не зміг дон Карлос. Королеві
Богемській, тітоньці моїй, в час ігор,
Улучив в око твій волан. Вона,
Подумавши, що кинув хтось навмисне,
В сльозах поскаржилася королю.
Й всім дітям у палац він наказав
З'явитися і винного назвати;
І присягнувсь тоді король, що він
Суворо покарає винуватця,
Хоч би то був і власний син його...
Побачивши здаля, як ти тремтиш,
Я вийшов наперед і королю
У ноги кинувся і скрикнув: «Я...
Так, я зробив це! Кари заслужив
Твій власний син!»

Маркіз

Ах, що ви нагадали
Мені, мій принц!

Карлос

І вона на нього впала!
Перед очима челяді й придворних,
Що співчутливо навкруги стояли,
Був висічений Карлос твій, як раб.
На тебе я дивився і не плакав.
Зі скреготом від болю зціпив зуби,
Але не плакав я. Лилась ганебно
Кров королівська під бичем нещадним;
На тебе я дивився і не плакав...
Ти впав мені, ридаючи, до ніг
І скрикнув: «Так, мою зламав ти гордість!
Я борг віддам, як станеш ти монархом!»

Маркіз

(протягає йому руку)

Я борг віддам. Обітницю дитячу
Я відновлю, як муж! Я борг віддам!
Годинник віб'є і мою годину.

Карлос

Уже, уже... О, не вагайся... Вже вібив!..
Настав той час, що можеш ти сплатити

Твій борг дитячий. Прагну я кохання!..
Жахлива таїна у мене в грудях
Горить... і рветься, рветься геть на волю!..
В твоїм блідім обличчі хочу я
Мій власний смертний вирок прочитати.
Тож слухай... ціпеній... та не кажи
Ні слова!.. Я кохаю матір!

М а р к і з

Боже!

К а р л о с

О ні! Жалю не потребую я!
Скажи ж, скажи, що в цім великім світі
Немає горя над мое... Скажи ж!..
Я знаю все, що можеш ти сказати.
Син любить матір! Людські всі звичаї,
Природи устрій і закони Риму
Клянуть цю пристрасть. Всі мої бажання —
То виклик пекла батьківським правам,
Це знаю я — і все ж таки кохаю...
Цей шлях веде лиш до безумств або
До ешафота. Я її кохаю
Без жодної надії... так... злочинно...
З смертельним жахом, з ризком для життя,—
Все бачу я,— і все ж її кохаю!

М а р к і з

А королева зна про те кохання?

К а р л о с

Чи ж міг я їй відкритися? Вона —
Дружина короля і королева,
А ця земля — іспанська. Батько мій
Зорить на мене поглядом ревнивим,—
Чи міг же я, у пугах етикету,
До неї хоч наблизитись без свідків?
Минуло вісім місяців пекельних
З дня, як відкликав з університету
Король мене, й щодня на неї мушу
Дивитись я й мовчати, як могила.
Родріго, вісім місяців пекельних
Вогонь цей палить груди, й сотні раз
Просилось на уста страшне признання

І полохливо знов повзло у серце.
Родріго мій,— хоч би мені на мить
Побути з нею сам на сам...

Маркіз

Мій боже!

А батько ваш, мій принце...

Карлос

О нещасний!

Навіщо ти нагадуєш про нього?!
Кажі мені про всі сумління муки,
Лише про батька не кажі ні слова!

Маркіз

Ненависть в вас до батька?

Карлос

Ні! Ах, ні!

Я не ненавиджу його... Та жах
Злочинця всю мені проймає душу,
Коли я чую це страшне ім'я.
Чи ж винен я, що рабське виховання
Ще змалку у моїм дитячій серці
Зерно любові нагло розтопало?
Шість літ пройшло, як я побачив вперше
Того страшного гранда, що мені
Був батьком, як вони мені сказали.
В той ранок він, гуляючи,— між іншим! —
Чотири страти підписав. Пізніше
Його я бачив лиш тоді, коли
Мене карали за якусь провину...
О боже! Я роблюся злий... Доволі!
Доволі говорить про це!

Маркіз

О ні!

Цілком, цілком відкрийте душу, принце.
Біль серця вам полегшає в розмові.

Карлос

Боровся я з самим собою, й часто,
Коли мої наглядачі дрімали,
Я до мадонни припадав вночі

Й, зрошаючись пекучими сльозами,
Благав вернуть мені дитяче серце...
Та молитви мої не долітали...
Ах, розгадай цю загадку фатальну!
Чому із тисячі батьків — мені
Якраз цей батько даний? А йому —
Якраз цей син із тисячі найкращих?
Двох більших протилежностей, як ми,
Природі не знайти в своєму колі.
І нащо їй було дві крайні точки
Породи людської — мене й його —
Скувати ланцюгом таким священним?
Жахлива доля! Нащо дві людини,
Які минають вічно одна одну,
Зійшлись, на горе, на о д н і й стежині?
Неначе ми — ворожих два світила,
Які за всі віки єдиний раз
На схрещенні своїх шляхів зіткнулись
У вибусі жахливому, щоб потім
Повік вже одне з одним не стрічатись.

М а р к і з

Передчуваю я страшну хвилину.

К а р л о с

Я теж. Неначе фурії пекельні —
Жахливі сні ганяються за мною.
Мій добрий геній бореться щосили
З злочинними бажаннями моїми;
Пробившись крізь лабіринт софізмів,
Мій промітний, та жалюгідний, розум
Здригнувся край жахливої безодні...
Родріго, що як перестану бачить
Я в ньому батька... Бліднеш ти, Родріго...
Нарешті, зрозумів мене твій погляд...
Коли б забув я, що мені він батько,
То чим би став мені тоді король?

М а р к і з

(після паузи)

Чи можу я до Карлоса мого
Наважитись з проханням? Обіцяйте,
Щоб ви не вирішили розпочати —
Без друга ви не почнете нічого.
Ви обіцяєте мені?

К а р л о с

Все, все!

Все, що зветись мені твоя любов.
Я віддаюсь цілком в твої обійми.

М а р к і з

Монарх вертається до міста — чув я.
Тож час короткий. Якщо королеву
Побачити ви хочете таємно,
То це можливо лиш в Аранхуесі.
Сільське відлюддя і звичаї прості
Сприяють вам будуть...

К а р л о с

Сподівався і я.

На жаль, все надаремне!

М а р к і з

Ні, не зовсім.

Цю ж мить іду засвідчити їй шану.
Коли й в Іспанії вона та сама,
Якою в Франції колись була,—
То жде мене відкрите серце, принце.
Якщо в очах її я прочитаю
Надію Карла й схильність до розмови...
Як зможу я відсторонити дам...

К а р л о с

З них більшість віддані мені... А надто
Я привернув до себе Мондекар,
Бо син її — мій паж.

М а р к і з

Тим краще. Отже,
Тримайтесь, принце, зблизька, щоб з'явитись
Негайно, тільки-но подам я знак.

К а р л о с

Я згодний... згодний... швидше, поспішайся!

М а р к і з

Втрачати більш не хочу ні хвилини.
Тож до побачення, мій принце,— там!

Обоє виходять у різні боки.

Літня резиденція королеви в Аранхуесі.

Проста сільська місцевість; алея в саду, в кінці якої — вілла королеви.

ЯВА ТРЕТЯ

Королева, Герцогиня Оліварес. Принцеса Еболі і маркіза Мондекар наближаються алеєю.

Королева

(до маркізи)

Зостаньтесь ви зі мною, Мондекар.
Веселі очі нашої принцеси
Мене вже цілий ранок мучать. Гляньте,—
Вона не може радість приховати,
Що звідси від'їжджає.

Еболі

Я й не криюсь,
Ласкава королево, що в Мадрид
Я з радістю вернутися готова.

Мондекар

А ваша королівська милость — ні?
Ви покидаєте Аранхуес
Нерадо?

Королева

О, принаймні... краєвид
Чудовий цей... Я тут неначе дома.
Куточок цей давно я полюбила.
Мене вітає тут сільська природа,
Повірниця моїх дівочих літ.
Тут забавки дитячі оживають
І повіває Франції вітрець...
Не зрозумійте слів моїх невірно.
Усіх нас тягне серце до вітчизни.

Еболі

Але як нудно тут, як мертво й сумно!
Точнісінько — la Tгарре¹.

---

¹ La Tгарре — за тих часів — монастир у Франції з суворим, аскетичним статутом.

Королева

Мені здається,
Що навпаки... Лише в Мадриді мертво.—
А що на це нам скаже герцогиня?

Оліварес

Скажу лиш, ваша королівська милость,
Що це прекрасний звичай — місяць тут,
А другий в Пардо¹ перебути, й зиму —
В столиці. Так ведеться в нас, відколи
В Іспанії існують королі.

Королева

Вам, герцогине, все це так відомо,
Що я не зважусь з вами сперечатись.

Мондекар

Які веселощі й розваги ждуть,
В Мадриді нас! Уже на бій биків
Велику площу прикрашають пишно,
Та ще й аутодафэ² нам обіцяють...

Королева

Нам обіцяють? О... І це я чую
Від доброї моєї Мондекар?

Мондекар

Чому ж би й ні? Адже ж горіти будуть
Лише еретики.

Королева

Я сподіваюсь,
Що Еболі все ж думає інакше?

Еболі

Інакше, я? Прошú величність вашу
Вважати християнкою мене
Не менш, аніж маркізу Мондекар.

¹ Літній палац поблизу Мадрида.

² Аутодафэ — прилюдне спалення еретиків за часів інквізиції в Іспанії та Португалії.

Королева

Ах! Я й забула, де я... Поговорим
Про інше щось. Ми з вами розмовляли,
Здається, про сільське життя. Цей місяць
Так швидко пролетів... Я сподівалась,
Що радістю тут буде кожен день,
Та не знайшла того, чого чекала.
Чи так буває з кожним сподіванням?
Тепер сама я не збагну, чого
Бажала я й що саме не справдилось.

Оліварес

Принцесо Еболі, скажіть же нам,
Чи сподіватись Гомесу? Чи скоро
Ми привітаєм вас як наречену?

Королева

Так! Добре, що згадали, герцогине.

(До принцеси.)

Мене просили допомогти в цій справі.
А я вагаюсь все... Той чоловік,
Якому в нагороду я віддам
Мою принцесу Еболі, повинен
Достойним бути чоловіком.

Оліварес

Ваша

Величносте, таж він такий,— цілком
Достойний чоловік. Такий достойний,
Що наш монарх, як нам усім відомо,
Йому дарують королівську ласку.

Королева

Це дасть йому велике щастя... Все ж
Ми хочем знать, чи здатний він кохати
І заслужить кохання.— Еболі,
Я вас про це питаю.

Еболі

(збентежено мовчить, спустивши очі додолу, і раптом падає
королеві до ніг)

О, моя

Найласкавіша королево, згляньтесь!

Ах, згляньтесь ви на мене! Бога ради,
Не дайте в жертву принести мене!..

Королева

Вас в жертву? Розумію... Підведіться.
Жорстока доля — жертвою зробіться...
Я вірю вам. Та підведіться ж! Ви
Давно відмовили сеньйору графу?

Еболі

(підводячись)

О так... Багато місяців тому.
Принц Карлос був ще в університеті.

Королева

(пильно дивиться на неї)

Ви усвідомили, яка причина
Була в вас для відмови?

Еболі

(запалившись)

О, ніко́ли

Я не піду за графа, королево,
Ніко́ли — з тисячі причин!

Королева

(дуже серйозно)

Доволі

І однієї. Ви його кохати
Не можете... Цього для мене досить.
Облишмо це! —

(До інших дам.)

Сьогодні я ще й досі
Не бачила інфанти. Принесіть
Її мені, маркізо.

Оліварес

(дивиться на годинника)

Ще не час,

Ласкава королево.

Королева

Ще не час
Для мене бути матір'ю дитині?
Як прикро... Не забудьте ж нагадати,
Коли настане він.

Входить паж і тихо говорить щось обергофмейстрині, яка, вислухавши його, звертається до королеви.

Оліварес

Маркіз де-Поза,
Ласкава королево.

Королева

Поза?

Оліварес

Так.
Прибув він з Франції та Нідерландів
І просить дозволу подати до рук
Листи від матері-регентші.

Королева

Це
Дозволено?

Оліварес

(непевно)

В регламенті двірським
Не передбачено такого зовсім,
Щоб так з'являвся, простісінько до парку,
Кастільський гранд і дозволу прохав
Листи від чужоземного двора
Іспанській королеві передати.

Королева

Ну що ж,— тоді я зважусь і на себе
Візьму відповідальність.

Оліварес

А мені
Її величність дасть ласкаво дозвіл
Піти на той час звідси.

Королева

Ви чиніть

Як знайдете потрібним, герцогине.

Обергофмейстрина пішла, а королева подає пажеві знак, і той відразу ж виходить.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Королева. Принцеса Еболі. Маркіза Мондекар
та маркіз Поза.

Королева

Вітаю вас сердечно, шевальє!
Нехай щастить вам на землі іспанській!

Маркіз

Яку вітчизною моєю звати
Я гордий, як ніколи.

Королева
(до обох дам)

Пан де-Поза,

Що з батьком бивсь моїм на списках в Реймсі
На рицарському турнірі і три рази
Мій колір перемогою уславив.
Це він найперший із свого народу
Навчив мене пишатись тим, що я —
Іспанська королева.

(Звертаючись до маркіза.)

Як у Луврі¹

Ми бачились востаннє, шевальє,—
Вам, мабуть, і не снилося, що ви
У мене гостем будете в Кастильї?

Маркіз

Ні, королево,— в той бо час мені
Й не снилось, що нам Франція відступить
Єдиний скарб, який в нас викликав
До неї задрість.

Королева

О іспанцю гордий!

Єдиний?.. Й це ви кажете дочці
Із дому Валуа?

¹ Лувр — королівський палац у Парижі, тепер музей.

Маркіз

Тепер я можу
Казати це, ласкава королево,—
Адже ж тепер ви наша.

Королева

Чула я,
Що й через Францію лежав вам шлях?
Як мається моя шановна мати
І брати мої кохані?

Маркіз

(передає їй листи)

Я застав

Слабою вельми королеву матір,
Що зберегла в житті єдину радість,—
В тім певність, що дочка їх — королева —
Зазнала щастя на іспанським троні.

Королева

Та як же їй не мати втіхи в згадках
Про лагідні такі зв'язки родинні?
Коли солодкий спогад про... Адже
Багато ви відвідали дворів,
Подорожуючи, мій шевальє,
Країн багато бачили, звичайв...
Тепер же, кажуть, вирішили ви
На батьківщині самотою жити?
За мурами своїми більшим паном,
Аніж на троні сам король Філіпп...
Філософом!.. І вільним!.. Сумніваюсь,
Щоб вам Мадрид прийшовся до смаку.
В Мадриді... дуже тихо.

Маркіз

Похвалитись
Цим можуть зараз не усі в Європі.

Королева

Я чула. Та сама не стежу я
За тим, що діється кругом на світі,
І те забула, що колись було.

(До принцеси Еболі.)

Принцесо Еболі, мені здається —
Там гіацинт розцвів... Як ваша ласка,
Зірвіть його для мене.

(Принцеса йде по квітку. Королева трохи тихше до маркіза.)

Шевальє,

Я дуже помиляюся, якщо
Приїзд ваш не зробив когось щасливим
При нашому дворі.

Маркіз

Смутного тут
Застав я... що його потішить може
Єдина в світі радість — це...

Принцеса вертається з квіткою назад.

Еболі

Якщо

Країн багато бачив шевальє,
То, певне, й розказати нам багато
Цікавого він міг би.

Маркіз

Так, звичайно:

Шукать пригод — лицарський обов'язок,
А найсвятіший — захищати дам.

Мондекар

Від велетнів! А велетнів тепер
Уже немає більше.

Маркіз

Таж насильство —

То велетень, маркізо, для слабких.

Королева

Так, правда, пане. Велетні ще є,
А рицарів немає більш ніяких.

Маркіз

З Неаполя вертаючись недавно,
Я свідком став предивної пригоди,
Яка печать святої дружби враз
Поклала і на мене. — Королево,
Коли б величність вашу не боявсь я
Втомити розповіддю...

Королева

Чи ж мені
Є вибір? Заспокоїтись не зможе
Цікавість нашої принцеси. Прощу!
Я рóзповіді теж люблю, маркізе.

Маркіз

В Мірандолі шляхетні дві родини,
Від ревнощів та довгих чвар стомившись,
Що аж від гібеллінів та від гвельфів¹
Сторіччями у них тривали,— врешті
Все вирішили миром покінчити,
З'єднавшись родинними зв'язками.
То П'єтро можновладного племінник,
Фернандо, і божественна Матільда,
Дочка Колонни, обрані були
Союз прекрасний згоди закріпити.
Ніколи серць прекрасніших природа
Одне для одного ще не творила,
І пари щасливішої за них
Не бачив зроду світ. Ще наречену
Фернандо покохав лиш на портреті...
О, як тремтів Фернандо в нетерпінні
Упевнитись на власні очі в тому,
У що і в сподіваннях найпалкіших
Боявсь повірити він на портреті!
От в Падуї, де він іще учився,
Чекав Фернандо на щасливу мить,
Коли Матільді зможе він до ніг
Припасти і освідчитись в коханні.

Королева починає слухати уважніше. Маркіз, після короткої паузи, провадить далі, звертаючись, оскільки на те дозволяє присутність королеви, більше до принцеси Еболи.

Але тим часом нагла смерть дружини
Звільняє руку П'єтро... З юним палом
Вбира він в себе людський поговор,
Що вихваляє чарівну Матільду.
Він приїздить! Він бачить! — Він кохає!
Й нова жага заглушує в старого
Природи тихший голос. Врешті дядя
Грабіж свій святить перед олтарем.

¹ Гібелліни і гвельфи — дві ворожі партії в Італії за середньовіччя.

К о р о л е в а

А що ж Фернандо?

М а р к і з

На кохання крилах,
Ще не знаючи страшної зміни,
В Мірандолу він лине, мов сп'янілий.
При сяйві зір його гарячий кінь
Примчав до брами. Враз вакхічні звуки
Літаврів і танків летять йому
З палацу пишного назустріч. От,
Хвилюючись, збігає він по східцях
І непомітно входить в зал весільний,
Де серед шумної юрби гостей
Пишався П'єтро, й янгол поруч нього,
Той янгол, що його Фернандо знає,
Той, що ні разу навіть в сяйві мрій
Йому таким прекрасним не здавався.
Єдиний погляд — і побачив він,
Чим володіти міг і що він втратив.

Е б о л і

Фернандо бідний!

К о р о л е в а

Розповідь оця
Скінчилась, шевальє мій, чи не так?
Гадаю, що скінчилась.

М а р к і з

Ще не зовсім.

К о р о л е в а

Чи ви нам не сказали, що Фернандо
Вам другом був?

М а р к і з

Дорожчого не маю.

Е б о л і

Розповідайте ж далі, шевальє.

Маркіз

Кінець сумний занадто... й кожен спогад
Роз'ятрює мій біль. Прошу́ уклінно
Мені дозволить далі не казати...

Загальне мовчання.

Королева

(звертається до принцеси Еболи)

Мені тепер дозволять, сподіваюсь,
Дочку мою до себе пригорнути? —
Принцесо, принесіть її.

Принцеса виходить. Маркіз подає знак пажеві, що з'являється в глибині саду і відразу ж зникає. Королева розпечатує листи, які їй подав маркіз, і, як видно, вражена їх змістом. Тим часом маркіз розмовляє пошепки і дуже настійливо з маркізою Мондекар. Прочитавши листи, королева звертається до маркіза, допитливо дивлячись на нього.

Ви нам

Нічого не сказали про Матільду?
Можливо, що вона того й не знає,
Як мучиться Фернандо?

Маркіз

О, Матільда

Нікому свого серця не відкрила...
Великі душі терплять мовчки.

Королева

Ви озираєтесь? Кого шукає
В саду ваш пильний погляд?

Маркіз

Я подумав,

Який щасливий, королево, був би
Тут на моєму місці той, кого
Назвати я не смію.

Королева

Хто ж то винен,
Що він не має щастя?

Маркіз

(швидко)

Чи наслідуюсь

Я зрозуміти вас, як я хотів би?

Він був би прощений, якби з'явився
Він зараз перед вами?

Королева

(злякано)

Зараз, зараз?

Що ви на думці маєте, маркізе?

Маркіз

Він міг би сподіватись, міг би?

Королева

(все більше ніяковіючи)

Ви

Мене лякаєте, маркізе... Боже!..
Гадаю, він не буде...

Маркіз

Він вже тут.

ЯВА П'ЯТА

Королева. Карлос.

Маркіз Поза і маркіза Мондекар відходять углиб.

Карлос

(кидаючись королеві до ніг)

Аж ось блаженна мить!.. Нарешті, Карлос
Руки торкнутись може дорогої!..

Королева

Який безумний крок, достойний кари!..
Так несподівано... О, встаньте, встаньте!..
Нас тут побачать. Близько почет мій.

Карлос

Не встану я... Зостанусь вічно тут...
Зчарований, зостанусь на колінах,
Вросту в цю землю...

Королева

О, несамопитий!

До чого добрість вас моя доводить?
Чи усвідомлюєте ви, дон Карлос,

Що ви звертаєтесь до королеви,
До матері своєї так зухвало?
Що я... що я сама про напад цей
Монархові...

Карлос

Нехай загину я!
Хай звідси й поведуть мене на плаху!
За мить єдину райського блаженства
Готовий заплатити я й життям!

Королева

А ваша королева?

Карлос
(підводиться)

Боже, боже!
Я йду... Даруйте!.. Я піду від вас...
Чи можу я не виконати зразу
Ба ж а н н я вашого?.. О мати, мати!..
Як страшно бавитесь ви мною! Ваш
Єдиний натяк, погляд ваш, півслова
Велить мені — чи бути, а чи зникнуть.
Що зволите іще ви наказати?
Чи є під сонцем щоб, чого б у жертву
Для вас я не віддав?

Королева

Тікайте!

Карлос

Боже!..

Королева

Лиш одного я слізно в вас благаю...
Тікайте, Карле!.. Доки нас обох
Ще не застали тут придворні дами,
Тюремниці мої, й цю новину
У вуха королю не нашептали.

Карлос

Хай доля вирішить — життя чи смерть.
Невже ж для того всі мої надії
Поклав я на цю мить, яка, нарешті,
Мені дарує вас одну, без свідків,

Щоб від мети відвів мене зненацька
Облудний страх?! Ні, королево, ні!
Світ може сто і тисячу разів
Навкруг своєї осі обернутись,
Аж доки випаде така нагода!

К о р о л е в а

Нехай не віпаде вона повік!
Нещасний! Що ви хочете від мене?

К а р л о с

О королево, що боровся я,
Боровся так, як ще ніхто із смертних,—
Те бачив бог... Даремно, королево!..
Знемігсь мій дух відважний. Я здаюсь.

К о р о л е в а

Ні слова більш... задля мого спокою...

К а р л о с

Моєю ви були... Перед всім світом
Моєю вас два трони нарекли,
Моя ви з волі неба і природи,—
Й Філіпп, Філіпп вас в мене відібрав!..

К о р о л е в а

Він батько ваш.

К а р л о с

Ваш муж.

К о р о л е в а

Що залишає
Найбільше в світі королівство вам.

К а р л о с

І вас як матір!

К о р о л е в а

Боже пресвятий!

Опам'ятайтеся...

К а р л о с

Чи тямить він,
Який він став багатий? Чи ж він має
Чутливу душу, щоб цінити вашу?

Не хочу нарікати я... ні, забуду,
Який щасливий був би з вами я,—
Хай тільки з вами буде він щасливий!
Та щастя він не знає... І ніколи
Не знатиме... Це, це — пекельні муки!
Ти рай мені забрала, щоб його
В обіймах короля Філіппа знищить.

К о р о л е в а

Потворна думка!

К а р л о с

О, я добре знаю,
Як влаштували шлюб цей... О, я знаю,
Як сватався Філіпп і як він любить!
Чим стали ви у цьому королівстві?
Регентшею? О ні! Хіба змогли б
Душити народ під вашим берлом Альба?
Хіба ж за віру Фландрія змогла б
Спливати кров'ю? Як? Чи, може, ви
Філіппові дружина? Неможливо!..
Цьому повірити не можу я!
Жоні належить серце чоловіка,—
Кому ж належить серце короля?
Чи сам же він пробачення не просить
За кожен порив ніжності в душі
У бérла й сивого свого волосся?

К о р о л е в а

Хто ж вам сказав, що з королем Філіппом
Журлива в мене доля?

К а р л о с

Так мені
Палке говорить серце,— біля мене
Ця доля щасливішою була б.

К о р о л е в а

Яка зарозумілість! Що коли
Моє мені щось інше промовляє?
Коли Філіппа ніжність шаноблива
І докази німі його кохання
Багато більш зворушують мене,
Аніж занадто сміле красномовство
Його надмірно впевненого сина?
Що, як повага й лагідність старого...

Карлос

Якщо це так... Тоді... тоді... даруйте!
Того не знав я... Я того не знав,
Що короля ви покохали.

Королева

Його я хочу й рада поважати.

Карлос

І ви ніколи не кохали?

Королева

Дивне

Питання...

Карлос

Ви ніколи не кохали?

Королева

Кохати перестала я.

Карлос

Скажіть,

Що вам боронить — серце чи присяга?

Королева

Залиште мене, принце, і прошу вас
Таких розмов більш не вести ніколи!

Карлос

Що ж вам боронить — серце чи присяга?

Королева

Це обов'язок мій... Нещасний, нащо
З нудьгою присуд долі розбирати?
Таж ви і я коритись мусим їй!

Карлос

Ми мусимо? Ми мусимо коритись?

Королева

Що означа цей урочистий тон?

Карлос

Те, що коритись Карлос не бажає
Там, де бажати має право він;

Що він не хоче більше залишатись
Найнещасливішим, коли йому
Лише закони повалити варто,
Щоб осягнути щастя!

Королєва

Тобто ви
Ще сподіваєтесь? Надію мати
Насмілюєтесь ви, коли всьому,
Всьому давно уже настав кінець?!

Карлос

Кінець приходить тільки разом з смертю.

Королєва

На мене сподіваєтеся ви?
На вашу матір?

(Довго й проникливо дивиться на нього. Потім — з гідністю і серйозно.)

О, чому б і ні?

Король новообраний може й більше...
Небіжчика всі розпорядки може
Спалити він, його портрет порвати,
Він може навіть — хто ж те заборонить? —
Небіжчика порушить мертвий сон
І витягти нараз на денне світло
З Ескуріалу¹ королівський прах,
Розвіяти зневажені останки
На всі чотири вітри, а по тому,
Щоб з гідністю це повершити...

Карлос

О!

Ні слова більш, благаю... Бога ради!

Королєва

Із матір'ю своєю одружитись.

Карлос

Проклятий син!

(Стоїть якусь хвилину скам'янілий і мовчить.)

О, так, кінець! Тепер
Всьому кінець!.. Мені все ясно, все,—

¹ Монастир поблизу Мадрида, де поховано іспанських королів.

Що мало бути темним до сконання.
Від мене ви пішли... пішли... пішли...
Пішли навік!.. Більш вибору немає.
Я втратив вас... О, в почутті цьому
Є справжнє пекло... Пекло є і в другім,
Це — володіти вами... Горе, горе!..
Збагнуть цього ніяк не могу я,
І нерви в мене починають рватись...

К о р о л е в а

Нещасний, любий Карл! Я відчуваю,
Я відчуваю муку ту страшну,
Що вам так боляче шматує серце.
Безмежний біль ваш, як кохання ваше,
Безмежна й велич — той здолати біль.
Здобудьте ж ви її, герою юний!
Мета достойна славного борця,
Достойна юнака, що в нього в серці
Живе чеснота предків королів.
Мужайтесь, шляхетний принце!.. Таж
Нащадок Карла-велетня стає
З новими силами до боротьби,
Коли всі інші в ній вже знемоглися.

К а р л о с

Запізно! Боже, надто пізно!

К о р о л е в а

Мужем
Зробитися? О Карл! Зроста чеснота,
Коли вона розбила серце нам!
Вас високо піднесла доля, принце,—
Понад мільйони інших всіх людей.
Вас, любленика, всім обдарувала
На шкоду іншим, а тепер... тепер
Запитують мільйони: як це Карлос
Уже в утробі материнській міг
Усіх нас, інших смертних, переважить?
То доведіть же справедливість неба!
Ви з а с л у ж и т ь ту вашу перевагу
І в жертву принесіть, чого до вас
Ніхто ще не приносив.

Карлос

Все віддам я...
Боротися за вас — як лев, я дужий;
Вас втратити — немає в мене сил!

Королева

Признайтесь, Карле,— то лише запеклість,
Образа й гордість, що бажання ваші
До матері шалено поривають.
Кохання, серце, що мені так щедро
Ви їх даруєте, належать тим
Країнам всім, що ними ви колись
Почнете керувати. Стережіться
Добро своїх підданців марнувати!
Кохання — обов'язок ваш. Та досі
Воно до матері вас поривало...
О, поверніть його своїм підданцям,
Відчуйте в грудях не кинджал сумління,
А радість богом стать. Єлізавета
Була коханням першим вашим, другим —
Іспанія хай буде! Я охоче
Коханці кращій місцем поступлюсь!

Карлос

(кидається в нестямі їй до ніг)

Яка велична ви, богине!.. Так,
Я виконаю все, що звелите!..

(Підводиться.)

Клянусь вам нині всемогутнім богом,
Клянусь навек... О небо, ні! Не могу...
Клянусь навіки тільки заніміти,
Та не забудь навіки...

Королева

Як могла б я
Від Карлоса такого вимагати,
Чого сама зробити не здолаю?

Маркіз

(виходить, поспішаючи, з алеї)

Король!

Королева

О боже!..

Маркіз
Йдіть... Тікайте звідси!
Мерщій тікайте, принце!..

Королева
Вас побачить —
Страшна підозра в ньому спалахне...

Карлос
Я застаюсь.

Королева
А жертвою хто буде?

Карлос
(*тягне маркіза за руку*)
Геть, геть! Ходім, Родріго!
(*Іде й повертається назад.*)

Що я можу
Узять з собою?

Королева
Материнську приязнь.

Карлос
О, приязнь!.. Мати!..

Королева
Й сльози Нідерландів.
(*Дає йому кілька листів.*)

Карл і маркіз виходять. Королева збентежено озирецься, шукаючи поглядом своїх дам, проте їх ніде не видно. В ту мить, коли вона хоче пройти в глиб саду, в'являється король.

ЯВА ШОСТА

Король. Королева. Герцог Альба. Граф Лерма. Домінго.
Кілька дам і грандів, що сплянуться на деякому віддаленні.

Король
(*здивовано озирецься навколо і деякий час мовчить*)

Ви тут самі, мадам?
І з вами жодної немає дами?
Дивує це мене... А де ж ваш почет?

Королева

Ласкавий мужу мій...

Король

Чому самі ви?

(До пошту.)

Про помилку цю дивну й непростиму
Мені доповісти якнайточніше.
Хто має бути з дам при королеві?
Чия черга сьогодні їй служити?

Королева

О мужу мій, не гнівайтесь... Сама я...
Моя вина... Принцесу Еболі
Послала я сама...

Король

Послали ви?

Королева

Покликати до мене камеристку,
Бо я сумую дуже без інфанти.

Король

І через те ви відіслали почет?
Ще вибачає тільки першу даму.
А де ж поділась друга?

Мондекар

(яка тим часом повернулася й приєдналася до інших дам,
виходить наперед)

Володарю,

Я визнаю мою тяжку провину...

Король

Тому даю вам змогу десять літ
Подумати про це поза Мадридом.

Маркіза відходить, очі їй повні сліз. Загальне мовчання. Усі присутні
дивляться збентежено на королеву.

Королева

Ви плачете... Кого вам жаль, маркізо?

(До короля.)

Як завинила я, ласкавий мужу,

То мусила б державна ця корона,
Якої я сама не домагалась,
Мене бодай від сорому окрити.
Чи є закон такий в цім королівстві —
Дочок монарха притягать до суду?
Чи ж тільки примус стереже іспанок?
Чи ж свідок їх охороняє краще,
Ніж їхня доброчесність? А тепер,—
Прошу пробачення, мій мужу,— я
В сльозах ніколи тих не відпускала,
Хто з радістю мені служив.— Маркізо!

(Знімає свого пояса і передає його маркізі.)

На вас король прогнівався — не я,
І через те візьміть оцю дрібницю
На згадку про мою до вас прихильність
І цю хвилину. Ідьте з королівства...
Лише в Іспанії ви согрішили;
У Франції моїй такі сльози
Обсушують з любов'ю.— О, невже
Її ніколи тут я не забуду?!

(Прихиляється до обергофмейстрини і затуляє обличчя.)

У Франції моїй було інакше...

К о р о л ь

(дещо схвильований)

Мого кохання докір засмутив вас?
Слова, що вклала їх в мої уста
Турбота найніжніша, вам болять?

(Звертається до грандів.)

Ось тут мої васали, хай підтвердять —
Чи сон хоч раз мені склепив повіки,
Щоб я щовечора не зважив, як
Серця усіх моїх народів б'ються?
Чи міг я більш за свій тремтіти трон,
Аніж за серця власного дружину?
За підданих — мені мій меч порука
І... герцог Альба, за любов дружини —
Лиш власні очі.

К о р о л е в а

О, якщо я вас
Образила, мій мужу...

Король

Маю славу

Я найбагатшої людини в світі;
В мой державі сонце не заходить...
Та тим усім вже інший володів,
І будуть після мене володіти
Іще багато інших. Це ж — моє.
Держава короля належить долі,
Єлізавета ж — королю Філіппу.
Вразити можна тут мене смертельно!

Королева

Ви боїтеся, сір?

Король

Не сивини!

Коли хоч раз боятись я почну —
Відразу ж я боятись перестану...

(До грандів.)

Зібрались тут усі мої вельможі...
Де ж перший... Де дон Карлос, мій інфант?

Ніхто не відповідає.

Стає мені цей хлопець небезпечний.
Мене він уникати став відтоді,
Як він до нас вернувся з Алькалá.
Гаряча в нього кров, чому ж холодний
У нього погляд? Звідки урочистість
І стриманість в поводженні його?
Прошу вас, будьте пильними, сеньйори.

Альба

Аж доки серце б'ється об цей панцир —
Король Філіпп спокійно може спати.
Як перед раєм божий херувим,
Чатує герцог Альба біля трону.

Лерма

Насмілюсь наймудрішому з монархів
Я заперечити покірно. Надто
Шаную я мого монарха велич,
Щоб так суворо й швидко засудити
Його палкого сина. Непокоїть
Мене дон Карлоса гаряча кров,
За серце ж я ручуся.

К о р о л ь

Графе Лерма,
Ласкавим словом тішите ви батька,
Підпорою ж монарха буде герцог.
Облишмо це.

(Звертається до пошту.)

В Мадрид я поспішаю.
Мене мій обов'язок кличе. Нагло
Мої народи ересь зачумила,
Зростає заколот у Нідерландах.
Давно, давно вже час. Жахливий приклад
Заблуканих повинен повернути
На добру путь. Обітницю, яку
Дали всі католицькі королі,
Я справлю завтра. Цей кривавий суд
Не мав ще прикладу; і урочисто
Запрошено на нього весь мій двір.

(Виводить королеву, всі інші виходять за ними.)

Я В А С Ь О М А

Дон Карлос з листом в руці і маркіз Поза виходять з протилеж-
них боків.

К а р л о с

Я вирішив. Я Фландрію врятую.
Вона так хоче — й цього з мене досить.

М а р к і з

Не можна гаяти й хвилини. Чув я,
Що вже на губернатора туди
Призначення дістав сам герцог Альба.

К а р л о с

Я завтра попрошу прийому в батька
І вимагатиму посаду цю
Для себе. Це — мое прохання перше,
Й відмовити мені не зможе він.
Адже ж моя присутність у Мадриді
Давно уже небажана йому.
Який же це чудовий буде привід —
Тримати на віддаленні мене!
А я — признатися тобі, Родріго? —
На більше сподіваюсь... Може, вдасться
Мені в розмові з ним на самоті

Собі вернути знов його прихильність.
Він ще природи голосу не чув...
Я спробую, Родріго,— чи цей голос
Ще має силу в мене на устах?

Маркіз

Тепер, нарешті, Карлоса я чую!
Тепер ви знов такий, як перше!

ЯВА ВОСЬМА

Ті, що й були. Граф Лерма.

Лерма

Щойно

Поїхав наш монарх з Аранхуесу.
Мені наказано...

Карлос

Гаразд, граф Лерма,
Я з королем прибуду одночасно.

Маркіз

(удає, ніби виходить. Дещо офіційним тоном)

Ніяких інших розпоряджень зараз
Від вашої високості не буде?

Карлос

Ні, шевальє. Бажаю вам щасливо
Прибути до Мадріда. Сподіваюсь
Почути там від вас іще багато
Про Фландрію.

(До Лерма, який ще чекає.)

Я йду за вами, графе.

Граф Лерма виходить.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Дон Карлос. Маркіз.

Карлос

Тебе я зрозумів. Спасибі, друже.
Та лиш при свідках я тобі прощаю
Цей етикет. Хіба ж ми не брати?
Надалі ми усунемо цей фарс

Із нашого союзу. Уяви,
Що ми з тобою зовсім випадково
Зійшлися на маскованому балі,
Що вбраний ти рабом, а я із примхи
У пурпур загорнувся. Поки ще
Триває карнавал, ми граєм ролі
З комічною серйозністю і брешем,
Щоб спільної забави не розстроїть.
Та Карл твій підморгнув тобі крізь маску,
Ти мимохідь мені потиснув руки,
І ми порозумілись.

Маркіз

Сон чудовий!

Чи довго ж він триватиме? Мій Карл —
Чи гіден він опертися спокусам
Безмежного в країні самовладдя?
Остерігаю вас: ще прийде день,—
Великий день,— коли така завзятість
Не зможе витримать тяжкої проби.
Філіпп вмирає. Карл дістав у спадок
Найбільше з християнських королівств.
Страшна безодня відділя його
Від покоління смертних, і відразу ж —
Людина вчора ще — зробивсь він богом.
Немає в нього хиб. Замовкнув голос
І обов'язку. Й людство,— це велике
Для нього слово,— продало себе
Й плазує перед ідолом своїм.
Немає ні страждань, ні співчуття,
І приспано розпустою чесноту,
Його порокам служить чортів počет,
Його безумствам — золото із Перу.
Він солодко в тім небі засинає,
Яке раби лестиво спорудили.
Мов сон, його божественність триває.
Біда безумцю, що його збудив би!
А що ж би сталося з Родріго?.. Приязнь —
Правдива і відважна... Хвора велич
Ї ясного променя не терпить.
Вам стійкість громадянина не любя,
Мені — гординя короля.

Карлос

Правдиве

Й страшне твоє зображення монархів.

Тобі я вірю. А проте лиш похить
Пороку відкривала їх серця.
Іще я чистий, хоч мені пішов
Вже двадцять третій рік. Те, що до мене
Багато тисяч інших юнаків
Розтратили в обіймах любострастя
Душі коштовність — чоловічу силу —
Зберіг я всю майбутньому монарху.
Що ж вижене тебе з душі моєї,
Коли жінки цього не зроблять?

Маркіз

Сам я.

Чи ж міг би я любить вас так сердечно,
Якби боявся?

Карлос

Ні, цього не буде.

Навіщо я тобі? Чого у трону
Просити мають пристрасті твої?
Чи вабить золото тебе? Адже ж
Підданець ти багатший, ніж я буду,
Як стану королем. Ти прагнеш слави?
Але ж її вже вичерпав ти міру,—
Ще юнаком ти знехтував її.
Хто ж кредитором буде з нас обох
Для другого, хто боржником?.. Мовчиш ти?
Тремтиш перед спокусою? Мабуть,
Не дуже ти упевнений в собі?

Маркіз

Хай так! Здаюся. Ось моя рука.

Карлос

Тепер ти мій?

Маркіз

Навіки, у найглибшій
І найвідважнішому розумінні.

Карлос

Так вірно й тепло, як інфанту нині,
Ти будеш відданий мені й надалі,
Як королю?

Маркіз

Я в тому присягаюсь.

Карлос

И коли гадюки лестощів обвінуть
Це серце недосвідчене моє,
Коли ці очі враз забудуть сльози,
Які не раз раніше проливали,
А вуха ці замкнуться для благань,—
Моїх чеснот ти будеш пильнувати
Безстрашним і суворим викриванням
І до моєї гідності волати?

Маркіз

Так.

Карлос

Ще прохання! Перейдім на «ти».
Всім між собою рівним заздрю я
У цьому вияві довір'я й дружби.
Мене так вабить це братерське «ти»,
Як рівності передчуття блаженне!
Не заперечуй... Знаю, що ти скажеш.
Для тебе це дрібниця, знаю я,—
А для інфанта це багато важить.
Мені ти будеш братом?

Маркіз

Я твій брат.

Карлос

Тепер — до короля! Нічого більше
Я не боюсь — з тобою рука в руку
Я викличу на бій моє сторіччя!

Виходять.

ДІЯ ДРУГА

Королівський палац у Мадриді.

ЯВА ПЕРША

Король Філіпп на троні, під балдахіном. Герцог Альба на деякому віддаленні від короля, з покритою головою. Карлос.

Карлос

Державі — першенствó! Його охоче
Міністру відступаю я. Він служить
Іспанії, а я — лиш член родини.

(З поклоном відходить назад.)

Філіпп

Зостаньтесь, герцог. Говори, інфанте.

Карлос

(звертаючись до Альба)

У вашої ласкавості, мій герцог,
Доводиться мені, як подарунка,
Просить розмови з королем. Адже
Ви знаєте, що є про що у сина
Поговорити з батьком сам на сам.
Я короля у вас не відбираю, —
Я потребую батька лиш на цей
Короткий час.

Філіпп

Тут друг його стоїть.

Карлос

Щоб і мені був другом герцог Альба,
Здається, я не заслужив.

Філіпп

А міг би
Ти заслужити цю дружбу? — Ті сини,
Що вибір батька схильні засудити,
Мені не до вподоби.

Карлос

Та невже
Вам, герцог, гордість рицарська дозволить
Розмову нашу слухати? Клянусь,
Що ні за яку діадему я
Не згодився б на цю ганебну роль
Непроханого свідка, що в разючій
Свідомості нікчемності своєї
Настирливо між сином і між батьком
Стоїть і не почервоніє!

Філіпп

(підводиться, кинувши гнівний погляд на сина)

Герцог,

Прошу вас вийти!

Герцог іде до головних дверей, через які увійшов Карлос; король показує йому на інші.

Ні, до кабінету.

Аж доки я вас не покличу.

ЯВА ДРУГА

Король Філіпп. Дон Карлос.

Карлос

(тільки-но герцог вийшов, кидається королю до ніг, охоплений бурхливим почуттям)

Знов

Ви батько мій, тепер ви знову мій!
За ласку цю моя сердечна дяка.
Прошу вас... руку... О, щасливий день!
Блаженства від такого поцілунку
Ваш син давно уже не відчував!
За що від серця вашого так довго
Я був відлучений? Що я вчинив?

Філіпп

Інфант, тобі не личить прикидання.
Облиш його. Я фальші не люблю.

Карлос
(підводяться)

Ось! Ось воно! Я чую шепіт злий
Облесників придворних... Батьку мій!
Неправда те! Не все те правда, батьку...
О, далєбі, не все, про що говорить
Якийсь чернець або його клевети.
Я не поганий, батьку... Кров гаряча —
Моя вина, моє злочинство — юність.
Я не поганий... Хоч бува й бувають
В моєму серці дикі поривання,
Та серце в мене добре...

Філіпп
Це я знаю.

У тебе серце чисте, як твоя
Молитва.

Карлос

Так, тепер або ніколи! —
Ми тут самі. Між сином і між батьком
Високі мури етикету впали.
Тепер або ніколи! Золотий
Надії промінь пламеніє в серці,
Бринить в душі ясне передчуття...
До нас схилились янголи небесні
У світлій радості, а триєдиний
Зворушено з висока споглядає
На цю чудову і величну сцену!
Мій батьку! Мир!

(Падає йому до ніг.)

Філіпп

Облиш мене і встань.

Карлос

Мир!

Філіпп

(хоче від нього вирватись)

О, комедії вже забагато...

К а р л о с

Комедія — любов дитини?

Ф і л і п п

Сльози?!

Видовище ганебне! — Геть з очей!

К а р л о с

Тепер або ніколи! — Батьку, мир!

Ф і л і п п

Геть, геть з моїх очей! Вернись до мене,
Ганьбою вкритий, з поля битви, й я
Прийму тебе в обійми... Від такого ж
Я відмовляюсь сина! Тільки підлість
Ганебно обмивається сльозами.
Хто каятися сорому не має,
Той повсякчас ладен грішити.

К а р л о с

Хто ж це?!

Якою помилкою цей чужинець
Потрапив серед люди? Сльози завжди
Природу людську виявляли, він же
Не вмів плакати, — очі ці сухі...
Ні, не від жінчини він народився... —
О, поспішіть до сліз привчити очі,
Які не вмели плакати ніколи,
Щоб вам не довелося в час суворий
Їх до цього привчати.

Ф і л і п п

Гадаєш ти пекучий сумнів батька
Розвіяти красивими словами?

К а р л о с

Цей сумнів вирву я у вас із серця!
Круг серця обів'юсь і потрясати
Аж доти буду, поки не спаде
Цих сумнівів кора закам'ятіла.
Хто ж королівську ласку вкрав у мене?
Що дав чернець той батькові за сина?
Що Альба дасть йому тепер взамін
За згублене життя — бездітне й марне?
Ви прагнете любові? Тут, в цих грудях
Б'є джерело таке іскристе й свіже,
Якого не буває в тих водоїмах,—

Багнистих, каламутних,— що Філіппу
Їх відкриває золото нікчемне.

Філіпп

Стій! Ті, кого наваживсь ти ганьбити,—
То вивірені слуги. Я їх вибрав,
І ти оціниш їх, зухвалий!

Карлос

Ні!

Себе я знаю. Те, що можуть Альба,
Те може й Карл, та Карлос може більше.
Що наймиту за діло до держави,
Яка повік належатиме йому
Не буде? І яка йому печаль,
Що сивіє волосся у Філіппа?
Ваш Карлос вас любив би... Страшно здумать
Про ту самотність, що її людина
На троні відчуває!

Філіпп

*(зворушений цими словами, стоїть у глибокій задумі.
Після паузи)*

Я — самотній.

Карлос

(підходячи до нього, жваво і з теплим почуттям)

Самотні ви були. Готовий я
Любить вас, як дитина,— ніжно, палко,
Лиш не платить ненавистю мені!
Як солодко відчуть, що ніжний друг
Оббжує тебе! Як добре знати,
Що захват твій йому рум'янить щоки,
Що острах твій в його душі тремтить,
Що біль твій плаче і його сльозами!
Як втішно і прекрасно, рука в руку,
Із дорогим своїм коханим сином
Ізнов дорогу юності пройти,
Трояндами укриту дорогу,
І ще раз пережити сон життя!
Як радісно у синовій чесноті
Тривати незабутньо і безсмертно
Й чинить добро сторіччям!.. Як прекрасно
Посіять те, що любий син пожне,
Збирати й множити йому багатства,

Передчувать, як гаряче колись
Палатиме його подяка! — Батьку,
Про рай оцей наземний дуже мудро
Промовчали ченці!

Філіпп

(не без зворушення)

О си́ну мій,
Ти сам себе засуджуєш, мій си́ну!..
Принадно так змальовуєш те щастя,
Якого... не давав мені ніколи.

Карлос

Хай судить нас всевишній! — Ви самі,
Ви відштовхнули сина від держави
Й від серця вашого. Донині жив я,—
О, та невже ж було те справедливо? —
Донині я, наслідний принц іспанський,
Як бранець жив в Іспанії, в країні,
Де стану я володарем колись.
Чи то ж було пристойно, чи по правді?..
Як часто я від сорому шарівся,
Коли часописи й чужі послі
Мене про те повідомляли, батьку,
Що відбувається в Аранхуесі —
В палатах короля!

Філіпп

Занадто буйно
Шумує кров у тебе в жилах, Карле.
Ти тільки руйнував би.

Карлос

Руйнувати
Мені дозвольте, батьку! Кров моя
Шумує буйно... Двадцять третій рік —
І не зробить нічого для безсмертя!
Прокинувсь я, себе я усвідомив.
Поклікання до влади, як віритель,
Мій сон бентежить. Втрачені години
Днів юності нагадують мені
Про честь і обов'язок мій. Настав він —
Величний і прекрасний час настав,
Коли з високого я мушу дару

Сплатить, нарешті, чинш: мене зове
Історія всесвітня, слава предків
І грім сурми страшного суду! О,
Настав той час, коли передо мною
Розкриється широка брама слави! —
Королю мій, чи можна вам признатись,
Яке прохання привело мене?

Філіпп

Ще якесь прохання? Говори.

Карлос

Зростає грізно заколот в Брабанті¹.
Той бунтівничий опір вимагає
Суворих, мудрих заходів. Щоб лють
Тих мрійників приборкати, король
До Фландрії шле герцога із військом
І повновладу надає йому.
Яке почесне це завдання! Наче
На те і створене, щоб увести
І сина вашого до храму слави.
Мені довірте військо, мій владарю!
Мене народи Нідерландів люблять;
І я наслідуюсь моєю кров'ю
Вам поручитися за їхню вірність.

Філіпп

Ти наче мариш! Мужа потребує
Той пост великий, а не юнака.

Карлос

Людини потребує, батьку! Це —
Єдине, чим не був ніколи Альба.

Філіпп

Лиш страх один приборкує бунтарство.
Щадити їх — безумство! В тебе, сину,
Душа м'яка, а герцога — бояться.
Відмовся від свого прохання.

Карлос

Батьку,
Пошліть мене до Фландрії із військом...

¹ Південна провінція Нідерландів.

На душу звіртеся мою м'яку.
Саме імення сина короля,
Що стане на чолі моїх знамен
І полетить вперед,— там переможе,
Де лютість Альба принесе лиш смерть;
Навколішках благаю вас... Ніколи
У вас нічого не просив я. Батьку,
Довірте Фландрію мені!

Ф і л і п п

(гострим поглядом проймаючи інфанта)

Й водночас
Довірити моє найкраще військо
Твоєму владолубству? Ніж — убивці?

К а р л о с

О боже мій! Це все, що я здобув?
Це плід давно жаданої хвилини?

(Подумавши трохи, стриманіше й спокійніше.)

Відповідайте лагідніш мені!
Не відсилайте так мене! З цією
Відмовою мені так тяжко йти,
Так тяжко йти із тугою на серці!..
Прихильніше поставтеся до мене.
Я так цього жадав... Це одчайдушна,
Остання спроба, й серця я не можу
Угамувать. Нестерпно, що мені
Відмовлено у всьому, всьому, всьому!..
Не зглянувшись на мої благання,
Мої солодкі мрії зруйнувавши,
Мене ви звідси зараз відішлете.
Ваш Альба й ваш Домінго запанують
Там, де ваш рідний син тепер в сльозах
Повалений у порох. Почет ваш,
Грандеца¹ тріпотлива і ченців
Гріховна блідослиця зграя — свідки,
Як урочисто згоду ви дали
На те, щоб вислухать мене ласкаво.
То не ославляйте ж мене! Смертельних
Не завдавайте ран! Не дайте, батьку,
Придворній челяді шептати з глухом,
Що для чужих на ласки щедрі ви,

¹ Гранди, іспанські вельможі.

Для Карла ж вашого нема у вас
Нічого. В за поруку, що готові
Віддати ви честь мені,— пошліте з військом
Мене до Фландрії!

Ф і л і п п

Ні слова більш,
Під страхом гніву короля твого!

К а р л о с

Під страхом гніву короля мого,
Благаю вас уже востаннє, батьку,—
Довірте Фландрію мені! Я мушу
Іспанію покинути. Я тут
Так дихаю, як у руках у ката...
Мені мадрідське небо груди тисне,
Як лиходія — совість. Інше небо
Мене єдине вигоїти зможе.
Коли ви хочете мого рятунку —
Пошліть мене до Фландрії негайно!

Ф і л і п п

(намагаючись говорити спокійно)

Та к и м слабим, як ти, мій сину, треба
Найперш — упадливого піклування,
А також лікаря. Ти застаєшся;
До Фландрії поїде герцог Альба.

К а р л о с

(у нестямі)

О добрі духи, дайте сил мені!..

Ф і л і п п

(відступаючи на крок)

Стривай! Що має все це означати?

К а р л о с

(з тремтінням у голосі)

Це вирішення непохитне, батьку?

Ф і л і п п

Так вирішив король.

К а р л о с

Тоді — скінчив я!

(Виходить до краю схвильований.)

Я В А Т Р Е Т Я

Філіпп деякий час стоїть, заглиблений у похмурі думки; згодом робить кілька кроків туди й сюди по залі. Збентежений Альба наближається до нього.

Ф і л і п п

Готові будьте кожної хвилини
Від'їхати до Брюсселя.

А л ь б а

Я готовий,
Королю мій.

Ф і л і п п

Вже стверджено печаттю
Всі ваші повноваження. Тепер —
До королеви вам з'явитись треба
Й зайти перед від'їздом до інфанта.

А л ь б а

Він щойно вийшов, мов несамовитий,
З цієї зали. Видно й на обличчі
У вашої величності глибоку
Схвильованість... То, може, зміст тієї
Розмови був...

Ф і л і п п

(після того як кілька разів пройшовся по залі)

Розмови тої зміст
Був герцог Альба.

(Король пильно дивиться на нього, похмуро.)

Я ладен почути,
Що Карлос всіх порадників моїх
Не навидить; та особливо прикро,
Що він їх зневажає.

Альба блідне й ладен спалахнути.

Більш ні слова!
Даю вам дозвіл уласкавить принца.

Дон Карлос і паж («Дон Карлос», дія II)

А л ь б а
Сір!
Ф і л і п п

Хто ж то перший остеріг мене
Від підступів його лукавих? Слухав
Тоді я в а с, тепер його я хочу
Послухати. Віднині буде Карлос
Наближений до мого трону. Йдіть.

Король іде до кабінету. Герцог виходить на інші двері.

Зала перед покоями королеви.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Дон Карлос заходить з середніх дверей, розмовляючи з пажем. Царедворці, що були на той час у залі, при його наблизненні зникають у сусідніх покоях.

К а р л о с
До мене лист?.. А ключ оцей навіщо?
Чому ти робиш все так таємниче?
Та підійди ж! Від кого це?

П а ж
(таємниче)

Та дама
Зробила натяк, що її ім'я
Принц має не почути, а відгадати.

К а р л о с
(відступаючи).

Що? Дама?!

(Пильно придивляючись до пажу.)

Як?.. Ти хто такий?

П а ж
Я паж
Її величності...

К а р л о с

(перелякано кидається до нього і затуляє йому рота рукою)

Мовчи, бо вмреш!..

Я зрозумів усе.

Швидко зриває печать і відходить у найдаальший кінець зали, щоб того листа прочитати. Тим часом заходить герцог А л ь б а і, не помічений принцом, проходить повз нього до покоїв королеви. Карлос починає дуже трем-

тіти й міниться з лиця — то блідне, то червоніє. Прочитавши листа, він довго стоїть, не знаходячи слів, не зводячи очей з паперу. Нарешті, звертається до паж.

Вона сама

Дала тобі листа?

Паж

Так, власноручно.

Карлос

Сама дала листа?.. О, не глузуй!
Я ще руки її не знаю й мушу
Повірити, як ти заприсягнеш.
Коли ж збрехав ти, то признайся щиро
І з мене не глузуй!

Паж

Глузую?

Карлос

(знову перечитує листа і допитливо, з сумнівом, дивиться на пажу. Пройшовшись по залі)

Хто ти?

Чи є у тебе рідні? Батько твій
На службі королівській? Він іспанець?

Паж

Під Сен-Кантеном ліг він головою,
Як командор Савойської кінноти.
Звавсь — дон Алонсо, граф Енарес.

Карлос

(узявши його за руку і пильно дивлячись йому у вічі),

Дав

Тобі король цей лист?

Паж

(ображено)

О принце, я

Не заслужив такого недовір'я!

Карлос

(читає листа)

«Цей ключ покої відмика затильні
У павільйоні королеви. Там

Останній з них межує з кабінетом,
Куди чужа цікавість не загляне.
Кохання може вільно там признатись
У тім, про що лиш натякало. Й мрії
Здійсняться полохливі, і терпіння
Там жде чудова нагорода».

(Немов прокидаючись, приходить до пам'яті.)

Що це?

Ні, я не сплю... не марю я... Ось права
Моя рука... Ось меч мій... Ось вони,
Написані слова... Так, все це правда!
Мене кохають... так, мене... так, так,—
Мене кохають!

(У нестямі кидається по залі, здіймаючи руки до неба.)

П а ж

Ходімо ж, принце мій, я проведу вас.

К а р л о с

Спочатку дай мені опам'ятатись.
Чи не тремтить ще страх від цього щастя
В моїй душі? Чи я, хоч би у мріях,
Так високо здіймався? Чи сподівався?
Хто б міг так скоро звикнути до думки,
Що став він богом? Чим я був і чим
Тепер я став? Інакше бачу небо
Й інакше сонце, ніж було це досі...
Вона мене кохає!..

П а ж

(намагаючись вивести його)

Принце, принце!

Не місце тут... Забули зовсім ви...

К а р л о с

(раптом ціпеніючи)

Про короля, про батька!

*(Руки йому впали, він злякано озирвається і намагається
оволодіти собою.)*

Це жахливо!..

Так, вірно, друже. Дякую. Я був
Не зовсім при собі... Те, що таїтись

Я мушу від усіх і стільки щастя
Замурувать повинен в грудях,— це
Жахливо!

(Взявши паж за руку і відводячи його набік.)

Все, що бачив ти й чого
Не бачив,— чуєш? — хай усе лежить
У тебе в грудях, як у домовині!
Тепер іди, Думки зібрати я мушу...
Хай нас не бачать разом.

Паж хоче вийти.

Стий! Стривай!

(Паж вертається назад. Карлос кладе йому руку на плече і дивиться в вічі серйозно й урочисто.)

З собою ти береш жахливу тайну,
Яка, так само, як отрута сильна,
Отой фіал, де міститься вона,
Висаджує в повітря. Скам'яній!..
Хай голова твоя того не знає,
Що груди зберігають! Будь таким,
Як мертвий рупор, що вбирає звуки
І віддає, але не чує сам.
Адже ж ти підліток,— ну, то продовжуй
Ще підлітка безжурного вдавати...
Та, що листа писала,— як розумно
Вона обрала посланця кохання!
Т у т не шука король своїх гадюк.

Паж

А я, мій принц, пишатимуся з того,
Що я на таємницю багатіший,
Ніж сам король...

Карлос

О дурнику пихатий!
Якраз ц ь о г о повинен ти боятись.
Як випадє на людях нам зустрітись —
Будь боязкий зі мною й шанобливий.
Показувать із гонору не зважуйсь,
Що в ласці має принц тебе. Мій сину,
Не зміг би ти вчинити тяжчий гріх,

Аніж м е н і припасти до вподоби.
Що маєш переказувати мені,
Того повік не вимовляй словами,
Повік не доручай губам! Нехай
Закриється для всіх твоїх звісток
Думок дорога звична! Розмовляй
Лиш віями чи пальцем вказівнім,—
Я буду слухати тебе очима.
Повітря, світло — й ті Філіппу служать,
Безмовні стіни продались йому...
Ідуть...

Двері до покоїв королеви розчиняються і звідти виходить герцог Альба.

Зникай! До зустрічі!

П а ж

Ви тільки

Покоюми не помиліться, принце!

(Виходить.)

К а р л о с

Це герцог. Ні, нізащо!.. Та гаразд!
Я переміг себе.

ЯВА П'ЯТА

Дон Карлоє. Герцог Альба.

А ль б а

(заступаючи йому дорогу)

Два слова, принце.

К а р л о с

Так, так... Гаразд... Хай іншим разом.

(Хоче йти.)

А ль б а

Місце

Тут справді не вигідне. Може, ваша
Високість королівська вчинять ласку
В своїх покоях вислухати мене?

К а р л о с

Навіщо? Можна й тут. Та тільки швидше,
Коротше...

А л ь б а

Власне, я з'явивсь для того,
Щоб висловити вам, мій світлий принце,
Подяку найпокірнішу...

К а р л о с

Подяку?
Мені подяку? За що?.. Герцог Альба
Мені висловлює подяку?!

А л ь б а

Ледве
Ви вийшли від монарха — я дістав
Призначення рушати до Брюсселя.

К а р л о с

Брюсселя? Так!

А л ь б а

Кому ж, якщо не вам,
Я дякувати маю, принце мій,
За те ласкаве клопотання ваше
В його величності?

К а р л о с

Мені?.. Нітрохи!
Кому завгодно, тільки не мені...
Ви їдете? То їдьте з богом!

А л ь б а

Більш
Нічого? Дивно! — Та невже ж, мій принце,
До Фландрії ви не дасте доручень?

К а р л о с

Доручень? Як?

А л ь б а

Недавно так здавалось,
Що доля тих країн потребу має
В присутності дон Карлоса.

К а р л о с

Як саме?..
Ах, так... То вірно... Так раніш здавалось...
І так — то добре... що ж... і навіть краще...

А л ь б а

Як дивно...

К а р л о с

(без іронії).

Ви — великий полководець.

Та хто ж того не знає? Навіть заздрість
Потвердить це. А я — я надто юний.

Так думає король. Він має слухність,—

Цілком, цілком! Тепер я бачу й сам,

Я радий,— ну, та годі вже про це.

Щасливої дороги! Я не можу

Тепер, як бачите самі... На жаль,

Я зараз поспішаю... А про інше —

Хай завтра, чи коли вам буде зручно,

Чи вже як ви повернетесь з Брюсселя.

А л ь б а

Як?

К а р л о с

(після паузи, бачачи, що герцог все ще не йде)

Вам щастить,— година прехороша!

Адже ваш шлях лежить через Мілан,

І Лотарінгію, й Бургонь, а далі —

Німеччина... Німеччина?.. Було

Те у Німеччині,— так, так!.. О, там

Вас знають! ¹ Зараз — квітень; травень, червень...

У липні, найпізніш — в початку серпня,

Ви — вже в Брюсселі. Певен я, що скоро

Звитягами ви вславите себе

І виправдаєте довір'я наше.

А л ь б а

(з притиском)

Чи зможу я зробити це, свідомий

Нікчемності моєї?

К а р л о с

(помовчавши, з гідністю і гордо)

Ви вразливі,

Мій герцогу,— і справедливо. Я

---

¹ Іспанські війська під проводом Альба вславилися в Німеччині своїми звірствами.

Вчинив не вельми благородно й справді,
Коли я зброю звів на вас, якою
Мені відповісти ви не могли.

А л ь б а

Не міг?

К а р л о с

(подає йому, всміхаючись, руку)

Жаль, що мені бракує часу
Продовжить з Альба цей достойний герць,
Хай іншим разом...

А л ь б а

Ясний принце, ми
В рахунку помиляємось обоє
У різний спосіб. Приміром, собі
Ви вдаєтесь на двадцять літ старішим,
Мені ж — на двадцять літ молодшим.

К а р л о с

Ну?

А л ь б а

Спадає ще мені на думку,— скільки
Ночей своїх дружині-португалці,
Красуні — вашій матері, віддав би
Монарх, щоб для свого здобути трону
Такою руку, як о ц я рука!
Таж знає добре він, оскільки легше
Плодити королів, ніж королівства,
Й оскільки світу королі даються
Скоріш, ніж королям дається світ.

К а р л о с

Це правда, герцог! Все ж...

А л ь б а

І скільки крові

Пролити мусив в а ш народ, допбки
Дві краплі в а с зробили королем.

К а р л о с

Все правда, бачить бог! У двох словах
Ви показали, чим заслуги горді
Пиху фортуни можуть засоромить.
А далі? Висновок, мій герцог?

А л ь б а

Горе

Тій коронованій дитині, принце,
 Що з мамки власної глузує! О,
 Як добре спитьсья на м'якій перині
 Із наших перемог! В короні сяють
 Лиш перли, а не рани, що за них
 Її було здобуто. Меч оцей
 Приписував народам чужоземним
 Іспанії закони, і розп'яттю
 Він шлях до перемоги торував,
 Провів багато для насіння віри
 Борозн кривавих в цій частині світу:
 На небі бог судив, я ж — на землі..;

К а р л о с

Бог чи диявол — все одно! Були ви
 Правійцею його. Я знаю добре...
 Тепер ні слова більше. Я прошу.
 Є спогади, що я від них тікаю.
 Та батьківський я поважаю вибір.
 Йому потрібен Альба; що такий
 Йому потрібен — я йому не заздрю;
 Ви — чоловік великий. Може, й так;
 Я майже вірю в це. Але боюсь —
 Раніше строку ви в цей світ прийшли
 На кілька тисяч років. Я гадаю —
 Такому мужеві, як Альба, слід би
 З'явитися в останній день буття!
 Коли порок запеклістю своєю
 Довготерпіння вичерпає неба
 І заколоситься багатим жнівном
 Злочинства нива так, що буде їй
 Нечуваний потрібен жнець, — тоді
 Ви будете на місці. — Боже мій!
 О Фландріє! Мій раю!.. А проте
 Я мушу гнати ці думки... Доволі! —
 Ви, кажуть, смертних вироків запас,
 Вже наперед підписаних, везете?
 Обачність ця похвальна! Безпечніше...
 Позбавитесь ви пльоток та інтриг. —
 Як зле тебе я зрозумів, мій батьку!
 Суворість за вину тобі я ставив,
 Бо доручить мені ти не схотів
 Тих справ, де сяяти повинні Альба.
 Ти лиш пошану виявив до мене.

А л ь б а

Слова такі достойні, принце...

К а р л о с
(спалахнувши)

Саме?

А л ь б а

Але від цього вас охороняє
Інфанта сан.

К а р л о с
(хапаючись за меча)

За це відплата — кров!
Меча виймайте, герцог!

А л ь б а
(холодно)

Проти кого?

К а р л о с
(кидаючись на нього)

Меча виймайте, я уб'ю вас!

А л ь б а
(видобуває меча)

Що ж...

Як треба, то...

Фехтують.

Я В А Ш О С Т А

Королева. Дон Карлос. Герцог Альба.

Королева
(перелякана, вибігає із своїх покоїв)

В руках мечі!.. О!..

(До принца, гнівно й владно.)

Карлос!

К а р л о с

(приголомшений появою королеви, опускає руку з мечем, стоїть нерухомо, сторопілий. Потім кидається до герцога і цілує його)

Мир, герцогу! Забудьмо все!

(Мовчки падає королеві до ніг, потім швидко схоплюється і, не владаючи собою, вибігає.)

А л ь б а

(здивований до краю, не зводить з них очей)
Мій боже!

Як дивно це, предивно!

К о р о л е в а

(стоїть якусь мить, сповнена сумніву й турботи, потім повільно
йде до своїх покоїв, на дверях повертається)

Герцог Альба!

Герцог проходить за нею до її покоїв.

Покій принцес Еболі.

Я В А С Ь О М А

П р и н ц е с а, прибрана з витонченим смаком — красиво, але просто, грає
на лютні і співає. Згодом заходить паж королеви.

П р и н ц е с а

(схоплюється).

Іде!

П а ж

(квапливо)

Самі ви? Це мене дивує.
Він мусить тут з'явитись щохвилини.

П р и н ц е с а

Він мусить?.. То, виходить, хоче він..
Зникай же геть, непевність!..

П а ж

Він іде
Слідом за мною. Ваша світлість, він
Кохає вас, кохає, так кохає,
Як ще ніхто на світі і нікого,
Напевне, зроду не кохав. Яку
Я бачив сцену!

П р и н ц е с а

(нетерпляче притягає його до себе)

Швидше! Ну, кажи!

Ти говорив з ним? Що ж тобі сказав він?
Як він повівсь? Зніяковів? Змішавсь?
Він відгадав, хто ключ йому послав?

Та говори ж! Чи він не догадався?
А може, й не гадав? Назвав тобі
Ім'ення інше? Ну? Ти все мовчиш?
Фі, фі, соромсь! Ти став непереносний!
Ти нерухомий став, як пень!

П а ж

Дозвольте

Мені відповісти вам, ваша світлість!
Я передав йому ключа з листом
В приймальні королеви. Він змішався
І в мене втупив погляд свій, коли
Я словом прохопівся, що мене
Послала дама.

П р и н ц е с а

Він змішався? Браво!
О, пречудово! Далі?.. Говори!

П а ж

Я дещо хотів додати, але зблід він
І вихопив із рук моїх листа
Й, на мене грізно глянувши, сказав,
Що знає все. Перечитав листа,
Захвилювався й раптом затремтів,

П р и н ц е с а

Він знає все? Він знає? Так сказав він?

П а ж

Питав мене по три, чотири рази,
Чи ви самі, чи й справді ви самі
Дали мені листа?

П р и н ц е с а

Чи я сама?

То на ім'я мене назвав він?

П а ж

Ні,

Він на ім'я — не називав. Сказав лиш,
Що можуть нас підслухать шпигуни
І королю донести.

П р и н ц е с а
(здивовано)

Так сказав він?

П а ж

Що королю,— сказав він,— дуже важно,
О, неймовірно важно знать про те,
Що пісано в тому листі.

П р и н ц е с а

А ти

Не помилився? Королю? Невже
Промовив він це слово? Королю?

П а ж

Так! Він сказав: «Це небезпечна тайна»...
Й порадив, щоб в словах і жестах я
Був дуже обережний, щоб король
Чогось не запідбзрив.

П р и н ц е с а

(подумавши трохи, здивовано)

Так, все так.

Інакше й бути не могло... Він знає
Про ту історію... Незрозуміло!
Та хто ж відкрив йому?! Я ще питаю...
Хто ж бачить все і глибше і гостріше,
Як не кохання погляд соколиний? —
Але що ж далі? Говори, що далі!
Він прочитав листа...

П а ж

У тім листі,—

Сказав він,— стільки щастя, що аж страшно;
Про нього він і мріяти не смів.
Та, на біду, зайшов до зали герцог,
І довелося нам...

П р и н ц е с а

(з досадою)

Що має герцог

Шукати зараз там? А де ж він зараз?
Чого він бариться? Чому не йде?
Ти бачиш сам, який він був нещирий!

Ах, скільки щастя він уже зазнав би
Відтоді, як мені говориш ти,
Що він жадає щастя!

П а ж
Я боюсь,
Що герцог...

П р и н ц е с а
Знов той герцог! Що йому,
Хороброму вояці, до мого
Блаженства мирного? При чім він тут?
Принц міг його покинуть, відіслати,—
Таж збутися усіх на світі можна!
О, на коханні знається не більше
Твій принц, ніж на жіночій серці. Ах,
Не знає він ціни хвилинам... Тихо!
Я чую кроки. Забирайся! Це — принц!

Паж вибігає.
Біжи, біжи! — Де я поділа лютню?
Немов його не жду я... А мій спів
Йому хай буде гаслом...

ЯВА ВОСЬМА

Принцеса і трохи згодом дон Карлос.
Принцеса кинулася на отоманку і грає.

К а р л о с
(вбігає; пізнає принцесу і спиняється, наче громом ударений)
Боже, де я?

П р и н ц е с а
(упускає лютню; підводиться йому назустріч)
Принц Карлос?.. Ах!.. Оце і справді..

К а р л о с
Де я?
Жахливе ошуканство!.. Помилково
Я не туди потрапив...

П р и н ц е с а
О, як добре
Уміє Карл покої примічати,
Де дами є без свідків!

К а р л о с

Ах, принцесо!..
Даруйте!.. Я... Були відкриті двері
До вестибюля...

П р и н ц е с а

Та невже? Проте,
Пригадую, я їх сама замкнула.

К а р л о с

Ви помилились, запевняю вас!
Хотіли, мабуть,— це я припускаю,
Я вірю в це... А чи замкнули? Ні!
Ні, не замкнули, слово честі! Я
Почув... що грає хтось... немов на лютні...
Чи то ж була не лютня?

(З сумнівом озираючись.)

Ось вона...

А лютню — свідок бог мені! — що лютню
Люблю я до загину! Я умить
Настороживсь, не тямлячи себе,
Влетів сюди — артистці чарівній,
Яка дала мені цю райську втіху,
Поглянути мерщій в чудові очі.

П р и н ц е с а

Найзвичайнісінька цікавість! Ви
Її, як бачу, швидко вдовольнили.

(Після паузи, значливо.)

О, я шаную скромність чоловіка,
Який, щоб не завдати сором жінці,
В такій неправді сам себе заплував.

К а р л о с

(щиросердо)

Принцесо, бачу й сам,— мою вину
Я збільшую, замість того, щоб зменшить.
Звільніть мене від ролі, що її
Я аж ніяк заграти не здолаю.
Ви відпочити хтіли в цім покої.
Хотіли тут, сховавшись від людей,
Снувати дорогі для серця мрії.

Й з'явився я, з'явився син недоли,—
І враз розвіявсь ваш чудовий сон.
Тому я вас негайно залишаю...

(Хоче йти.)

П р и н ц е с а

(дуже здивувалася й зніяковіла, але відразу ж оволодіває собою)

О принце... то недобрий жарт!..

К а р л о с

Принцесо,

Я розумію гарно, щ^о ц^ь е й погляд
У цім покої має означати,
І доброчінності зніяковіння
Шаную я. О, сором чоловіку,
Що зразу набирається відваги,
Як перед ним почервоніє жінка!
Мене ж жіночий трепет лиш лякає...

П р и н ц е с а

Невже? Така душевна чутість — рідкість
Для юнака і сина короля!
Тепер ви мусите зостатись, принце,
Тепер прошу я вас про це сама.
Зника перед чеснотою такою
Без пробісідку дівочий страх... А ви
Раптовою появою своєю
Мене за піснею так налякали...

(Веде його до софи і знову бере свою лютню.)

Цю пісню, принц, я заспіваю вдруге;
А ви, на кару, мусите послухать!

К а р л о с

(сідає, не зовсім охоче, поруч принцеси)

О, кара ця така ж мені бажана,
Як був мій злочин... Справді!.. Пісні зміст
Запав мені у душу... був такий
Божественно прекрасний, що я міг би...
І втрете ще послухати її.

П р и н ц е с а

Як? Ви все чули?! Це жахливо, принце!..
Там мова йшла, здається, про кохання?

К а р л о с

І, як не помиляюсь, про щасливе...
Чудовий текст в чудових цих устах;
Хоч правди в ньому менше, ніж краси.

П р и н ц е с а

Як?.. Менше правди?.. Ви взяли під сумнів?..

К а р л о с

(серйозно)

Я маю сумнів, щоб змогли дон Карлос
Й принцеса Еболі порозумітись,
Коли б зайшла в них мова про кохання.

Принцеса вражена; він помічає це і говорить далі легким галантним тоном.

Бо хто ж повірить цим рожевим щічкам,
Що пристрасті у грудях цих буяли?
Чи то ж принцесі Еболі грозить
Зітхань гірких, самотніх — небезпека?
Адже ж кохання знає тільки той,
Хто покохав без всякої надії.

П р и н ц е с а

(жваво, як і раніше)

О, досить, принц!.. Які страшні слова!..
Мені здається, що на в а с самих
Повсталася доля так... і саме нині...

(Беручи його за руку; вкрадливо і з цікавістю.)

Ви невеселі, любий принце... Ви
Страждаєте... Я присягаюсь богом,
Що ви страждаєте!.. Чому? Чи ж можна,
Щоб ви страждали, принц? При голосному
Покліканні до всіх земних утіх,
При всіх дарунках щедрої природи
І всіх правах на радощі життя?
В и — син великого монарха, й б і л ь ш е,
Багато більш,— ви той, кого з колиски
Так щедро всім обдарувала доля,
Що навіть ваша королівська гідність
Потьмарилась у сяйві тих дарів?
В и, що у строгій раді дам придворних
Всіх суддів підкупили, дам отих,
Що про достоїнності мужчини завжди
Дають гуртом незаперечний суд?

Той, хто ледь глянув — враз перемагає,
Хто палить — сам лишаючись холодним,
Хто, спалахнувши, іншим рай дарує,
Божественне нам обіцяє щастя,
Й кого природа рівно наділила
Для щастя тисяч і небагатьох,—
І має той страждати?! О мій боже!
Ти дарував йому все, все,— чому,
Чому ж лише очей йому не дав ти,
Щоб перемоги він свої побачив?

Карлос

(що був протягом цього часу заглиблений у свої думки, ледь принцеса замовкла, раптом здригається й приходить до пам'яті)

Чудово! Незрівнянно! Ах, принцесо,
Прошу, це місце заспівайте ще раз!

Принцеса

(дивлячись на нього з величезним подивом)

Де ви блукаєте думками, Карлос?

Карлос

(схоплюється)

О боже мій! Ви нагадали вчасно...
Я мушу, мушу йти... Я поспішаю...

Принцеса

(затримуючи його)

Куди?

Карлос

(страшенно збентежений)

Туди, на волю!.. Відпустіть
Мене, принцесо!.. В мене відчуття,
Що йде за мною димом цілий світ
І полум'ям береться...

Принцеса

(вдержуючи його силою)

Що це з вами?

Як дивно, як незрозуміло ви
Поводите себе?!

Карлос зупиняється й замислюється. Використовуючи цю хвилину, вона притягає його до себе на софу.

Мій любий Карле,
Потрібен спокій вам... То ваша кров
Бушує зараз... Сядьте поруч мене...
Геть відженіть примари гарячкові!..
Що, якби ви самі себе спитали,—
Ваш розум зна, що тисне ваше серце?
Ну, а коли б і знав — невже ж ніхто
Із рицарів і жодна з дам придворних
Вас вигоїти,— зрозуміти вас,
Сказати я хотіла,— не достойна?

К а р л о с

(неуважно, не замислюючись над своїми словами)

Принцеса Еболі, можливо...

П р и н ц е с а

(радісно підхоплюючи)

Справді?

К а р л о с

О, дайте лист мені на ймення батька,—
Рекомендацію або прохання...
Прошу вас, дайте! Кажуть, ви у батька
Велику силу маєте...

П р и н ц е с а

Хто каже?!.

(Ах, то ти втратив мову від підозри!..)

К а р л о с

Те, мабуть, всім уже відомо. Я
Надумався податись до Брабанту
Для того... ну... щоб заслужить там шпори.
Мій батько проти. Добрий батько мій
Боїться, що, командуючи військом...
Спаду я з голосу... й пропав мій спів.

П р и н ц е с а

Хитруєте ви, Карлосе! Признайтесь,—
Ви хочете тим вйвертом гадючим
Від мене вйслизнути! Лицеміре,
Сюди дивіться! Гляньте просто в вічі!
Хто мріє тільки про лицарські вчинки,

Той не принизить так себе,— признайтесь! —

Щоб стьожку ту, яку зронила дама,
Мадібно вкрати і,— даруйте,— потім

*(легким рухом пальців розгортає його жабо і дістає стьожку, що
була там захована)*

Ї так зберігати, мов клейнод?

К а р л о с

(здивовано відступаючи)

Принцесо... Це занадто... Хтось мене,

Я бачу, зрадив... О, вас не одуриш...

Ви з демонами, з дүхами у згоді!

П р и н ц е с а

І це дивує вас? Оце дивує?

Поб'ємось об заклад, що в вашім серці

Я воскресну і не такі ще речі...

Попробуйте,— питайте в мене, принце!

Адже коли химерна примха, звук,

Що випадково з уст злетів вам, ўсміх,

Що зразу згас, чи явища і жести,

В які душі своїє ви не вклали,—

Коли вже це не випало у мене

З уваги, то подумайте, мій принце,—

Чи я могла вас там не зрозуміти,

Де зрозумілим бути й ви хотіли?

К а р л о с

Це сміливо!.. Аж надто,— слово честі!

Та виклик ваш приймаю я, принцесо.

Ви беретесь відкрити в мене в серці

Таке, про що я сам не мав і гадки.

П р и н ц е с а

(дещо ображено й серйозно)

Не мали й гадки? Принце, роздивіться,

Подумайте як слід. Адже ми з вами

Не у покоях королеви, де

Носити машкару́ було б до речі.

Ви вражені?.. О, ви почервоніли?..

Хто ж той зухвалий, хитрий спостерéжник,

Який за Карлосом так вправно стежить,

Коли того не відчуває Карлос?

Хто бачив, як він на останнім балі
Свою покинув даму, королеву,
Під час танку і, майже силоміць
Найближчу пару розлучивши, руку
Подав принцесі Еболі замість
Своєї пари, королеви? Принце,
Оту недбалість сам монарх помітив,
Який з'явився в залі в ту хвилину!

К а р л о с

(іронічно посміхаючись)

Як, навіть в і н? Принцесо наймиліша,
Й о м у найменш те випадало бачить!

П р и н ц е с а

А сцена та, що відбулася в церкві,
Якої, мабуть, зараз не згадає
І сам принц Карлос. Ви схилились долу
Перед святою дівою й молились.
Аж раптом — ви ж не винні! — прошуміли
За вами сукні дам придворних. Враз
Відважний син Філіппа затремтів,
Мов еретик перед священним судом,
І на блідих устах молитва вмерла,
Як від отрути... В запалі жагучім —
Це так було зворушливо до сліз —
Вхопили ви святої діви руку,
Таку святу й таку холодну руку,
Й гарячими слізьми зросили мармур.

К а р л о с

Ви помиляєтесь, принцесо. То
Було лиш благочестя!

П р и н ц е с а

О, тоді

То інша річ, мій принц... Тоді, звичайно,
Боявся тільки програту дон Карлос,
Коли він, з королевою й зі мною
У карти граючи, на диво спритно
У мене раптом рукавичку вкрав...

Карлос, вражений, схоплюється.

Яку, проте, він був такий ласкавий
Підкинути відразу ж замість карти.

Карлос

О боже... боже... боже!.. Що зробив я?

Принцеса

Нічого, сподіваюсь, що б ви хтіли
Враз заперечить. Як зраділа я,
Коли намацала листа раптово,
Якого вклали ви в ту рукавичку!
То був зворушливий романс, мій принце,
То...

Карлос

(швидко перебиваючи її)

Лиш поезія! І більш нічого.
Мій розум часом родить ті бульки,
Що лопаються вмент, як і злетіли.
Покиньмо говорити про ті дрібниці!

Принцеса

(дуже здивована відходить від нього і деякий час вдивляється в нього здалеку)

Всі спроби надаремні! Цей лукавий
Від мене вислизає, мов гадюка!

(Помовчавши.)

То що ж це? Чи не гордість чоловіча,
Яка для того, щоб себе потішить,
Наївності наділа маску?.. Так?

(Знову наближається до принца і пильно й здивовано дивиться на нього.)

Відкрийтесь врешті, принце... Я стою
Мов перед шафою тут чарівною
Й ключа до неї підібрати не можу.

Карлос

Як перед вами я.

Принцеса

(швидко відступає від нього і мовчки ходить деякий час по кабінету, немов обмірковуючи щось важливе. Нарешті, після довгої паузи, серйозно й урочисто)

Хай буде так!

Я мушу, зрештою, заговорити
Судить мене — я обираю вас.

Людина ви шляхетна,— ви мужчина,
Ви принц, ви рицар,— і на ваші груди
Я припадаю... Порятуйте, принце!
Спасіть мене... Якщо ж мені нема
Ніякого рятунку, то зроніть
Хоча б сльозу, до мене співчутливу.

Принц здивовано наближається до неї, сповнений співчуття.

Зухвалий фаворит монарха прагне
Руки моєї — граф Р'юї Г'омес Сільва.
Король дав згоду, закінчився торг,
Мене за продано тому клевету.

К а р л о с

(тяжко вражений)

За продано? За продано? Як? Знов?
І знову крамарем отим славетним,
Що вже і так відомий всім на півдні?

П р и н ц е с а

Ні, ви дослухайте все сперш. Того
Не досить, що політиці мене
Принесли в жертву, а полюють ще
І на мою невинність... Ось, читайте!
Тут перед вами цей святий без маски.

Карлос бере в неї листа і, співчутливо слухаючи її розповідь, забуває
того листа прочитати.

Де я знайду рятунок, принце? Досі
Лиш гордістю я честь охороняла;
Та зрештою...

К а р л о с

Та зрештою ви впали?
Ні, ні! Мій боже, ні!

П р и н ц е с а

(гордо і з гідністю)

В чиї обійми?
Розумники нікчемні! О, який
Слабкий їх сильний дух! Прихильність жінки,
Кохання щ'ясне їм здаються крамом,
Який купити можна і продати!
Проте кохання — це єдине в світі,
Що, лиш за винятком себе самого,
Не зносить жодних покупців! Кохання —

Ціна кохання! Діамант коштовний,
Який подарувати мушу я
Чи поховать навіки в домовині,
Як славний крамар той, що гордо так,
Не звабившись золотом Ріальто ¹
І королям на сором, повернув
Свою перлину до скарбниці моря,
А не віддав її за нижчу ціну.

Карлос

(О вседержитель! Жінка ця — прекрасна!)

Принцеса

Хай звать це примха, гонор — байдуже.
Я почуттів моїх ділити не можу.
Обранцеві єдиному за все —
Усе віддам я. Тільки раз єдиний
Дарую я, але уже навіки.
Мое кохання одному дасть щастя,
Але як бог щасливий буде він!
Двох рідних душ гармонія блаженна...
Цілунок... раювання чарівне...
Вся магія кохання і краси —
Адже ж це барви одного проміння,
І однієї квітки пелюстки.
Невже ж збезумлюсь я і роздарую
По пелюстках ту квітку запашну?
Невже ж я знівечу жіночу велич,
Сплюндрую кращий неба твір сама,
Щоб всолодити вечір ласолюбця?!

Карлос

(Це неймовірно!.. Дівчина така
В Мадриді... тут... у нас! І лиш сьогодні
Про це я вперше дізнаюсь?)

Принцеса

Цей двір

І світ цей я покинула б давно
Й сховалася б за мурами святими,
Та залишилась ще єдина нитка,
І нитка ця всевладно прив'язала
Мене до світу. Може, то й примара,

---

¹ Міст у Венеції, де містяться крамниці багатих купців.

Та втіха в ній моему серцю!.. Я
Кохаю, принц... але мене...

Карлос

(запалившись, наближається до неї)

Кохають!..

Як правда те, що є творець на небі,
Клянусь — кохають вас, і невимовно!

Принцеса

Як, ви? Клянеться ви? О, це сказав
Мій янгол! Так, якщо клянеться ви —
Я вірю, Карле, вам. Мене кохають!

Карлос

(з глибокою ніжністю пригортаючи її до себе)

О дівчино!.. Яка душа глибока!..
Створіння неземне!.. Я весь на слух
Перетворивсь... Зорю тебе очима...
Я в захваті... в нестямі... хто ж би зміг
Дивитися на тебе, милуватись —
І запевнять, що він не знав кохання?!
Але в палатах короля Філіппа?
Отут?! Чого, прекрасний янгол, ти
Шукаєш тут? Серед попів і тих
Поплічників попівських? Ні, о ні!
Таким квіткам не цей потрібен клімат...
Та чи ж вони зривати їх охочі?
О так, вони їх зірвуть без жалю...
Проте — ні, ні! Клянусь життям, — ніколи!..
Я пронесу тебе в моїх обіймах
Повз демонів, крізь всі безодні пекла!
Я... буду янголом твоїм!

Принцеса

(дивлячись на Карлоса поглядом, повним кохання)

О Карлос!

Як мало я вас знала! Щедро як
І як безмежно ваше чуле серце
Дає у нагороду за зусилля,
Тяжке зусилля — зрозуміть його!

(Бере його руку і хоче її поцілувати.)

К а р л о с
(віднімаючи руку)

Де ж ви тепер блукаєте думками?

П р и н ц е с а
(витончено й граціозно, не зводячи очей з його руки)

Яка прекрасна ця рука! Яка
Вона багата!.. Принце, обіцяє
Вона ще два коштовні подарунки —
Корону й серце Карлоса, й обидва,
Мабуть, о д н і й лиш смертній? — Як? О д н і й?
Величний і божественний дарунок!
Чи то ж не забагато для о д н о ї?
А що, коли б його ви поділили?
Кохать — погано вміють королеви,
А ті жінки, які кохати вміють,
Ті знаються погано на коронах:
Тож краще, принце, поділіть їх — зразу ж,
Не зволікаючи!.. Чи, може, ви
Вже поділили їх? Як? Справді? О,
Тим краще, принц!.. Я знаю ту щасливу?

К а р л о с

Ти знатимеш! О дівчино, тобі,
Тобі відкриюсь я... Душі невинній,
Незайманій і світлій — я відкриюсь.
Тут, при дворі, ти перша, ти єдина
Мою до краю осягнула душу.
Від тебе я не криюсь... Я кохаю!

П р и н ц е с а

Жорстокий ти! Було тобі так важко
Признатися? Невже я гідна сліз,
Коли у тебе гідна я кохання?

К а р л о с
(вражено)

Що? Що це значить?

П р и н ц е с а

Гратись так зі мною!
О справді, принце, то було негарно.
Зректися навіть і ключа!

Карлос

Ключа?!.

(Поринувши в думки.)

Ключа!.. Ах, он що... Розумію... Боже!

(Ноги йому підломлюються, він хапається за стільця і затуляє обличчя руками. Обое довго мовчать.)

Принцеса

(голосно скрикує й падає)

Ганьба, ганьба!.. Що я зробила!..

Карлос

(випростуючись, з виразом глибокого болю)

Власти

З усіх моїх небес в таку безодню!..

О, як це страшно!

Принцеса

(ховаючи лице в подушку)

Що відкрилось?!. Боже!

Карлос

(падаючи перед нею навколішки)

Не винен я, принцесо... Пристрасть... Це —
Фатальне непорозуміння... Богом
Вам присягаюсь — я не винен!

Принцеса

(відштовхує його від себе)

Геть!

Ідіть з моїх очей... О, бога ради!..

Карлос

Ні, ні! Нізащо! Залишити вас
В таку жорстоку і страшну хвилину?!

Принцеса

(з силою відштовхуючи його)

З великодушності, із милосердя —
Ідіть!.. Ви хочете мене убити?!
Я вас ненавиджу!

Карлос хоче йти.

Мого листа
Й мого ключа верніть мені негайно!
А де ж подівся другий лист?

Карлос

Ще другий?

Який же другий лист?

Принцеса

Від короля.

Карлос

(здрігаючись)

Від кого?

Принцеса

Той, що я дала вам щойно?

Карлос

Від короля?! До кого ж то? До вас?

Принцеса

О небо!.. Як заплуталась я страшно! —
Листа! Мерщій! Його я мушу мати!

Карлос

Від короля листи?.. До вас?

Принцеса

Листа!

Ім'ям усіх святих!

Карлос

Того, що з когось
Зірвати маску має... Ось цього?

Принцеса

Я гину... гину!..— Принц, віддайте!..

Карлос

Лист...

Принцеса

(у розпачі ламає руки)

О необачна! Що я натворила!

Карлос

Цей лист — від короля? — Тепер, принцесо,
Все має зовсім інший вигляд!.. — Це
(триумфуючи, високо підносить листа)

Лист дорогий... важкий... неоціненний!
Все золото, вся влада й міць Філіппа
Легкі занадто в порівнянні з ним! —
Цього листа я залишу у себе.

(Іде.)

Принцеса
(кидається за ним)

О боже всемогутній, я пропала!

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Принцеса сама.

Стоїть спершу приголомшена, не володіючи собою; після того як дон Карлос
вийшов, вона знову біжить за ним і хоче його вернути.

Принц, тільки слово... Вислухайте, принце!..
Пішов!.. Ще й це!.. Мене він зневажає..
Тепер сама, сама зосталась я
В самотині жакливій... Відштовхнув,
Покинув...

(Падає в крісло. Після паузи.)

Ні! Мене лиш відтіснила
Якась суперниця! Так, — він кохає!
Більш сумніву нема. Він сам признався.
Та хто ж вона, ота щаслива?! Ясно —
Кохає він, кого кохать не сміє,
Й боїться, щоб не стало те відомо.
Від короля таїть свою він пристрасть..
Чому якраз від нього? Таж король
Йі вітав би! Ах, а чи не батька
Боїться в батьку він?.. І через віщо,
Довідавшись про надії хтїві
Філіппа, — вмить він з радощів просяяв..
Чим пояснить, що саме в ту хвилину
В його душі замовкла доброчесність?
В ту? Саме в ту? Чого йому радіти,
Коли король до королеви...

(Раптом замовкає, вражена якоюсь несподіваною думкою. Одно-
часно зриває з грудей стьожку, що дав їй Карлос, пильно роз-
дивляється її і впізнає.)

О!..

Безумна я!.. Нарешті... Де ж мій розум?
Лише тепер прозріла я... Нарешті!..
Вони кохалися уже давно,
Ще до її заручин із монархом.
Без неї принц мене й не бачив зроду!
Виходить, він її боготворив!
А я гадала, що мене так ніжно,
Так щиро, так безмежно він кохає?..
Який нечуваний обман! І я
Мою відкрила перед нею слабкість...

(Пауза.)

Щоб він кохав без всякої надії?!.
Не вірю я... Кохання безнадійне
Не витрима спокуси тих розкошів,
Що їх так прагне з пишних найпишніших
Монарх на світі... Безнадійна пристрасть
Таких офір ніколи не приносить!
Як палко він мене поцілував!
Як ніжно пригорнув мене до себе,
Як ніжно він до серця притулив!
Ах, романтична вірність безнадійна
Не витримала б отакої проби!..
Він ключ бере, гадаючи, що то
Від королеви... Вірить в велетенський
Кохання крок... Іде, іде сюди!
Він жде цього безумства від дружини
Філіппа... Чи посмів би ждати він,
Не впевнившись раніше?.. Ясно все!
Вони домовились. Вона кохає!
О небо, ця свята щось відчуває!
Яка ж бо хитра!.. Навіть я тремтіла
Перед її чесноти ясним сяйвом,
Схилялась перед величчю її..
В її промінні завжди я згасала.
Її красі я не могла простити
Отой високий спокій неземний,
Який від смертних пристрастей звільнився.
І спокій той був лиш омана? Хтілось
Її пити-гуляти за двома столами?
Носить священний ореол чесноти
Про людське око й разом тишком-нишком
Ще ласувать розкошами гріха?
І це комедіантці так минеться?!.
Її можна все? Її ніхто не покарає?

І месника не знайдеться?! О ні!
Бог свідок — я молилася на неї,—
Й це вимагає помсти!.. Так, король
Довідається про обман... Король?

(Замислюється.)

Це вірний шлях здобуть його довір'я!

(Виходить.)

Повій у королівському палаці.

ЯВА ДЕСЯТА

Герцог Альба. Патер Домінго.

Домінго

Що мали ви мені сказати?

Альба

Нині

Зробив я відкриття важливе, й хтів би
Про це знать вашу думку.

Домінго

Відкриття?

Про що йде мова?

Альба

Нині я зустрівся

З дон Карлосом в приймальні королеви.
Мене образив він. Ми розпалились.
Стає занадто голосною спірка.
Ми з ним хапаємося за мечі.
На гамір цей вбігає королева
І поспішає нас розборонити,
Й на принца кидає єдиний погляд —
І лагідний і владний водночас.
То був єдиний погляд! І умиць
Рука у нього ціпеніє... Й раптом
Мені на шию кидається він,
Цілує гаряче мене — й зникає.

Домінго

(помовчавши)

Це дуже підозріло... Герцог, ви
Мені про дещо нагадали... Мушу
Признатись вам, — думки такі давно

Ворушаться в моїй душі. Та я
Їх відкидав... їх не зв'ряв нікому.
Таж є двосічні леза, як і друзі
Непевні є,— я їх боюся. Важко
Нам в людях розбиратися, але
Ще важче нам читати в їхніх душах.
Недбале слово, що злетіло з уст,—
Непевне, як і скривджений повірник.
Тому я закопав цю таємницю,
Аж доки час не виріє її.
Є певні послуги, що їх монархам
Робить не варт. Це камені, мій герцог,
Які, коли не влучили у здобич,
Летять назад, у того, хто їх кинув.
Я міг би присягнути у моїх
Підозрах, а проте — набічний свідок,
Чи слово впіймане, паперу аркуш
Багато більше важать, ніж все те,
Що почуття живе мені говорить.
Все лихо в тім, що ця земля іспанська!

А л ь б а

А що ж у тім лихого?

Д о м і н г о

Тільки те,
Що при дворах десь інших пристрасть може
Вільніше почувать себе, а тут —
Вона під вартою законів лютих.
Грішить іспанським королевам важко,—
Охоче вірю я,— та, на нещастя,
У то м у л и ш, у чому ми найлегше
Могли б їх на гарячому впіймати.

А л ь б а

Ось слухайте-но далі. Карлос нині
Мав авдієнцію у короля.
Годину в них точилася розмова.
Призначення просив він в Нідерланди.
Він голосно і гаряче просив;
Я був у кабінеті й чув це. Згодом
Помітив я, на дверях з ним зустрівшись,
Що в нього зчервонілися від сліз
І спухли очі. А удень з'явивсь він
Із виразом тріумфу на лиці.

Він в захваті від того, що король
Мені дав перевагу. І за це
Йому він вдячний. Склалось все інакше,
Сказав він, і на краще. Та лукавить
Ніколи він не вмів. Як поєднати
Ці протиріччя? Принц радіє з того,
Що батько відхилив його прохання,
Мені ж король таку дарує ласку,
В якій я чую королівський гнів!
Що ж маю думати я? Цей пост новий
І справді більше схожий на заслання,
Аніж на ласку.

Домінго

Ось дійшлося до чого?
Одна хвилина зруйнувала те,
Що будували ми роками? Й ви
Такі спокійні? Ви байдужі? Вам
Юнак отой знайомий? Вам відомо,
Що жде на нас, як він вбереться в силу?
Я принцові не ворог. Спокій мій
Гризуть турботи інші,— про державу,
Про бога і про церкву. А інфант
(Його я знаю, навіть наскрізь бачу!)
Плакає замір злий, страшний — Толедо! —
Жахливий замір регентом зробітьсь,
Відкинути святую нашу віру!
Нова чеснота спалахнула в ньому,
Що, горда і сама собі достатня,
Схилятися сумирно не бажає
Перед релігією будь-якою.
Він — м и с л и т ь! О, нечувана химера
Йому зненацька запалила розум,—
Людину поважає він! Скажіть,
Чи він для нас на короля годиться?

Альба

Бредня! Що ж інше? А можливо, ще
Й юнацька гордість і жадоба грати
Помітну роль. Який же в нього вибір?
Це все минеться, як почне він правити.

Домінго

Навряд. Він волею своєю гордий;
Він до покірності не звик, якою

Купить покірність можна. То хіба
Годиться він на трон? Живе у ньому
Гіганта дух відважний, що порве
Нам всі нитки державних мудрих планів.
Даремно хтів я цей упертий дух
Сучасними розкошами приспати;
Він витримав всі проби. Небезпечний
В такому тілі дух такий,— Філіпу ж
Скінчиться скоро шістдесят.

А л ь б а

Ви дуже

Далекозобі.

Д о м і н г о

Він і королева —

Тепер одне. Хоч ще й таємно, та
Струмує вже в обох в душі отрута
Новітності; й вона десь незабаром
Скрізь розповзеться й опанує трон.
Цю Валуа я знаю! Варто лиш
Філіппові собі дозволить слабість,
Як страшно відомстїть нам ворог наш,
Оця свята та божа! Доки щастя
До нас прихильне — уперёдмо їх:
В о д н е сільце впіймаємо обох!
Лиш натякнути королю,— байдуже,
Чи є в нас докази, чи ні,— проте
Вже виграно багато, якщо в ньому
Прокинеться підозра. Таж у нас
Ніяких сумнівів немає. Певним
Не важко запевняти інших. Отже,
Ми знайдемо і доказів багато,
Раз певні ми, що зможем їх знайти.

А л ь б а

Іще одне питання вкрай важливе:
Хто ж візьметься все королю сказати?

Д о м і н г о

Ні ви, ні я. Дізнайтеся, що саме —
В турботах про майбутнє — тихо й пильно
Зробив я вже, щоб досягти мети.
Для повності союзу нам бракує
Ще третьої, значнішої особи.

Король принцесу Еболі кохає.
Ретельно пристрасть ту плекаю я
Для нашої користі. Я у нього
За посередника... Для наших планів
Готую я її. В цій юній дамі,—
Як злагоджу я справу,— нам розквітне
Союзниця, а згодом — королева.
Вона мені призначила тут зустріч.
Все може бути. Лілеї Валуа¹
Розтопче юна дівчина іспанська
І, може, в одну ніч.

А л ь б а

Що чую я?
Невже то правда? Небом присягаюсь,
Тепер уже — завершимо ми справу!
Я в захваті, домініканцю мій!
Ми виграли!

Д о м і н г о

Тсс, тихо! Хто іде?
Вона... Вона сама!

А л ь б а

Я буду поруч,
Якщо...

Д о м і н г о

Гаразд. Я вмить покличу вас.
Герцог Альба виходить.

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Принцеса. Домінго.

Д о м і н г о

До ваших послуг я, принцесо ясна.

П р и н ц е с а

(дивлячись з цікавістю герцогові вслід)
Чи ми самі тут? Ви, як бачу я,
Ще й свідка маєте?

Д о м і н г о

Як ви сказали?

¹ Герб дому Валуа, з якого походила Єлізавета.

П р и н ц е с а

Хто щойно вийшов звідси?

Д о м і н г о

Герцог Альба,

Принцесо мила. Дозволу він просить —
За мною вслід з'явитись вам на очі.

П р и н ц е с а

Ах, герцог Альба? А чого ж він хоче?
Чого б він міг хотіти? Може, ви
Мені це скажете?

Д о м і н г о

Я? Не раніше,

Ніж я довідаюсь, який значний
Нежданий випадок мені дав щастя,
Якого так давно вже прагну я,—
З принцесою віч-на-віч розмовляти?

(Пауза. Він чекає на її відповідь.)

Можливо, що обставини, нарешті,
Бажанням короля тепер сприяють?
І не даремно сподівався я,
Що згоду ви дасте, поміркувавши,
На пропозицію, яку до цього
Свавілля ваше й примхи відкидали?
Мене окрилює надія...

П р и н ц е с а

Ви

Мою відмову віддали монарху?

Д о м і н г о

Я не хапавсь його смертельно ранить.
Ще є час, принцесо дорога.
Від вас залежить відповідь зм'якшити.

П р и н ц е с а

Будь ласка, передайте королю,—
Я жду на нього.

Д о м і н г о

Маю я вважати

Це правдою, принцесо прехороша?

П р и н ц е с а

Та чи ж мені до жартів? Боже, ви
Мене лякаєте!.. Що ж я вчинила,
Що навіть ви... самі ви так поблідли?

Д о м і н г о

Принцесо, несподіванка така...
Не можу я збагнути...

П р и н ц е с а

И не повинні!
Так, отче пресвятий, нізачо в світі
Не хочу я, щоб ви все те збагнули.
З вас досить, що це так. І ви собі
Не задавайте клопоту — шукати,
Чиє тут красномовство помогло вам.
Щоб вас потішить, можу лиш додати:
Ви непричетні до цього гріха,
І церква — теж; хоч намагались ви
Мені довести, що, як є потреба,
То навіть і тіла своїх дочок
Офірувати має право церква
Задля якоїсь вищої мети.
О ні! Для мене, отче преподобний,
Ті доводи занадто вже побожні!

Д о м і н г о

Принцесо, раз минула в них потреба,—
Охоче я від них відмовлюсь.

П р и н ц е с а

Отче,

І попросить від мене ще монарха,
Щоб не робив він висновків невірних.
Яка була, такою я й лишилась.
Змінились лиш обставини відтоді.
Коли я пропозицію його
З обуренням відкинула від себе,—
Вважала я, що він щ а с л и в и й в парі
З найкращою із королев... Вважала —
Достойною моєї жертви цю
Дружину вірну. Так тоді вважала...
Тепер... Я знаю краще...

Д о м і н г о

Далі, далі!

Таж мова в нас одна, принцесо.

Принцеса

Досить!

Вона попалась! Їй нема пощади!
Поїалася лукава лиходійка!
Монарха, всю Іспанію й мене
Ввела вона в оману! Таж вона —
Кохає!.. Знаю я,— давно кохає!
Я докази подам, які її
Примусять затремтіти! Короля
Одурено... Та — присягаюсь богом! —
Ще прийде помсти час!.. Зірву я з неї
Ту маску самозречення святого,—
Нехай побачить світ чоло блудниці!
Хай дорого за це я заплачу,
Проте вона — о радість, о тріумф мій! —
Проте вона заплатить ще дорожче!

Домінго

Ну що ж, все визріло. Тепер, дозвольте,
Я герцога сюди покличу.

(Виходить.)

Принцеса

(здивовано)

Нащо?

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Принцеса. Герцог Альба. Домінго.

Домінго

(входить разом з герцогом)

Ми з вами запізнались, герцог Альба.
Принцеса Еболі відкрила нам
Ту таємницю, що ми з вами мали
Відкрити їй.

Альба

Тоді моя поява
Ласкавої принцеси не здивує.
Моїм очам не вірю я. В цих справах
Потрібна гострозбірність жінки.

Принцеса

Ви

Говорите про відкриття?

Домінго

Ми хотіли б
Довідатись, принцесо, де й коли
Вам буде найзручніше...

Принцеса

Ах, ще й це!
То я вас завтра ждатиму опівдні.
Підстави маю я злочинну тайну
Не зберігати довш... не крити довше
Її від короля.

Альба

Того й прийшов я.
Монарх повинен знати все негайно.
І то від вас, лише від вас, принцесо.
Кому й повірить більше він, ніж строгій
І пильній подрузі жони своєї?

Домінго

Кому ж бо, як не вам? Адже вам варто
Лиш забажати — й ви над ним володар!

Альба

Я ворог принцові, і всі це знають.

Домінго

Те саме накидають і мені.
Принцеса ж Еболі від всього вільна.
Де ми мовчати мусим, — вам велить
Службовий обов'язок говорити,
Придворний обов'язок ваш. Король
У нас в руках, як натяк ваш подіє,
А вже тоді повершимо ми справу.

Альба

Але зробити треба це негайно.
Хвилини дорогі нам. Кожну мить
Дістати можу я наказ рушати.

Домінго

(подумавши, звертається до принцеси)
Як нам добуть листи?.. То певна річ,
Що перехоплені листи інфанта

Подіяли б... Побачим!.. Чи не так?
Ви з королевою спите, здається,
В тій самій спочивальні?

П р и н ц е с а

Ні, в суміжній.

До чого це?

Д о м і н г о

Хто знався б на замках!
Чи ви не помічали, де звичайно
Вона ключа ховає від шкатулки?

П р и н ц е с а

(міркуючи)

Це нам могло б допомогти... Так, так...
Я думаю, що я ключа знайшла б.

Д о м і н г о

Листам гінці потрібні... В королеви
Великий почет... Хто ж то міг би тут
Натрапити на слід!.. Звичайно, гроші
Велику силу мають...

А л ь б а

А чи є

Довірені особи у інфанта?

Д о м і н г о

Ні одної, у цілому Мадриді —
Ні одної.

А л ь б а

Це дивно!

Д о м і н г о

Так, повірте.
Він зневажає всіх придворних; я
У тому пересвідчився...

А л ь б а

А втім...

Мені сплива на згідку, що я бачив,
Виходячи від королеви нині,

Як принц стояв з одним з її пажів;
Вони шепталися...

Принцеса
(хутко перебиваючи)

О ні! Не те...
То не про те в них мова йшла.

Домінго
А звідки ж
Ми можемо знати — про що? Це підозріло.

(До герцога.)
Вам паж відомий?

Принцеса
Пустощі дитячі!
Що ж іншого? Я знаю, в чому справа.—
Виходить, я до зустрічі з монархом
Ще вас побачу. А тим часом може
Відкритися чимало.

Домінго
(відводячи її набік)
То монарху
Подати можу я надію? Певне?
І сповістити, яка година щасна
Несе його жаданням втіху? Можу?

Принцеса
За кілька день заслабну я; мене
Розлучать з королевою,— такий
Звичай в нас при дворі, як вам відомо.
Я залишусь тоді в моїй кімнаті.

Домінго
Чудово! Виграно велику гру!
Всім королевам кидаємо виклик!

Принцеса
Стривайте! Тихо... Кличуть... Королева
По мене посилає. Прощавайте!
(Вибігає.)

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Альба. Домінго.

Домінго

(після паузи, під час якої він проводив принцесу очима)

Ну, герцог, ці троянди запашні
І ваші січі...

Альба

І твій бог,— тепер
Нам не страшні ніякі блискавиці!
Виходять.

У вартезіанському монастирі.

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА

Дон Карлос. Пріор.

Карлос

(входячи, до пріора)

То він уже приходив?.. Я шкодную.

Пріор

Від рання був уже сьогодні втретє.
Тому годину, як подався геть...

Карлос

Але він вернеться?

Пріор

Так, обіцяв

Під полудень.

Карлос

(біля вікна, розглядаючи місцевість)

Ваш монастир стоїть
Далеко від великої дороги.
Ген-ген видніються Мадріда вежі...
А он тече прозорий Мансанарес.
Як хороше... Мені тут до вподоби...
Все тихо тут, як таїна...

Пріор

Як вступ

До іншого життя.

Карлос

Я вашій честі,
Мій отче, звірив скарб мій і святиню.
Ніхто із смертних знати не повинен,
І навіть запідбзирить,— з ким я тут
Таємно буду говорить. Важливі
Причини маю я ховать від світу,
Хто той, кого чекаю я; тому
Цей монастир я вибрав. Сподіваюсь,
Тут не страшні нам зрадники й убивці?
Присягу ви дали,— ви ж не забули?

Пріор

Шановний пане, звіртеся на нас.
Підозра королів не буде зроду
Могили гурбувати. А цікавість
До тих дверей лиш припадає вухом,
Де бенкетують радощі та пристрасть.
Мирське кінчається в цих мурах.

Карлос

Може,
Гадаєте, що страх мій і обачність
Сумління грішне прикривають?

Пріор

Я
Не думаю нічого.

Карлос

Далебі,
Ви помилилися б, побожний отче.
Повірте,— таїна моя боїться
Людей лиш, а не бога.

Пріор

Сину мій,
До того нам немає зовсім діла.
Притулок цей приймає радо всіх,—
І злочин і невинність. І чи те,
Що ти замислив, добре чи лихе,
Чи чесне, а чи грішне — хай тебе
Лиш власне серце судить.

К а р л о с
(з теплою)

Наша тайна
Не може бога вашого ганьбити.
Його це власний і найкращий твір.
Вам можу я його відкрити.

П р і о р

Нащо?

Звільніть мене від цього, принце. Світ
І всі його знаряддя вже давно
Я запечатав, ладячись в далеку
Безповоротну путь. Для чого ж то,
На час малий, до провідів моїх
Зривать печаті?.. Небагато треба
Нам для блаженства.— Дзвін до церкви кличе.
Я йду на службу божу.

(Пріор виходить.)

ЯВА П'ЯТНАДЦЯТА

Дон Карлос. Маркіз Поза входить.

К а р л о с

Ах, нарешті!

М а р к і з

Якої проби тяжкої зазнало
Чекання друга нетерпляче! Сонце
Вже двічі сходило й сідало двічі,
Як Карл мій знає, що йому судилось,—
А я про все почую лиш тепер.
Ви помирились?

К а р л о с

Хто?

М а р к і з

Ти і король;

І з Фландрією вирішено справу?

К а р л о с

Що герцог завтра вирушити має?
Те вирішено, так.

Маркіз

Не може бути!
Невже ж одурено увесь Мадрид?
Ні, ні!.. Адже ж ти мав, як то говорять,
Таємну аудієнцію. Король...

Карлос

Був неблаганний. Ми навек порвали,
І глибше, ніж до цього часу...

Маркіз

До Фландрії не їдеш? Ти

Карлос

Ні! Ні! Ні!

Маркіз

Прощай, моя надіє!

Карлос

Є значніше...
Родріго мій, відтоді, як з тобою
Розстались ми,— о, скільки пережив я!..
Та спершу — раду дай мені! Я мушу
Зустрітись з нею...

Маркіз

З матір'ю? Навіщо?

Карлос

Надію маю я... Ти зблід? Не бійся.
Щасливим бути хочу я — і буду!
Про це — хай іншим разом. Зараз дай
Пораду, як мені її побачить.

Маркіз

Що означає сон цей гарячковий?

Карлос

Не сон! Клянусь всевишнім! — Правда, правда!..
(Добуваючи листа короля до принцеси Еболі.)

І вміщено її в цьому листі!
Таж королева вільна... Зовсім вільна
Перед очима неба і людей!
Читай — і перестанеш дивуватись.

Маркіз

(розкриваючи листа)

Що бачу я? Це писано монархом?

(Прочитавши його.)

Кому ж бо адресовано цей лист?

Карлос

Принцесі Еболі. Два дні тому
Паж королеви передав мені
Від незнайомої особи ключ
З листом. У ньому пишуть, як знайти
Я маю в лівому крилі палацу,
Де королева мешкає,— покій:
Там жде на мене дама, що її
Давно кохаю я. Іду на заклик...

Маркіз

Безумцю, ти ідеш?

Карлос

Адже ж руки

Не знаю зовсім я, й таку я знаю
Одну лиш даму. Хто ж, як не вона,
Вважають себе кумиром Карла може?
Я в захваті лечу туди на крилах;
Чудовий спів лунає із покою
Мені назустріч. Я лечу на звук...
Враз розчиняю двері... Й бачу там...
Відчуй мій жах!

Маркіз

О, все я розумію!

Карлос

Я згинув би без вороття, Родріго,
Якби не трапив янголу до рук!
О злоповісний випадок! Вона,
Очей моїх необережну мову
Невірною зрозумівши, проїнялася
Солодкою оманною й себе
Богинею своєю уявила.
Зворушена моїм німим стражданням,
Вона великодушно й нерозсудно

Умовила своє чутливе серце
Відповісти мені коханням. Я
Був змушений з поваги зацікавити;
Вона ж мовчання сміливо збиває —
Й мені чудову душу відкрива...

М а р к і з

Й ти кажеш це спокійно?! Розгадала
Тебе принцеса. Сумніву нема —
Твого кохання тайна їй відома!
Образив тяжко ти її. Вона ж —
Над серцем короля панує.

К а р л о с
(упевнено)

О!

Принцеса доброчесна.

М а р к і з

З розрахунку.

Тій доброчесності я знаю ціну!
Боюсь я, Карле,— дуже їй далеко
До ідеалу краси, що виник
Із чистої і гордої душі,
Що вільно зріс на ціліні родючій
І сам, без помічі садівника,
Дарує щедро пишні квіти. Ні!..
Це — паросток чужий, це фальшування
Південної краси, його зростив
Суворий клімат. Звичай, виховання,—
Як хочеш зви цю н а д б а н у невинність,
Здобуту підступом і боротьбою
Насупереч розпаленій крові,—
Її поставлено в рахунок небу,
Воно бо вимагало — і заплатить.
Подумай сам! Чи ж зможе королеві
Вона колись пробачить, що мужчина
Палає в безнадійному коханні
До жінки дон Філіппа, занедбавши,
Зневаживши її чесноту власну,
Яку так тяжко здобула вона?

К а р л о с

Так добре знаєш ти принцесу?

Маркіз

Ні.

Разів лиш зо два бачив, та й усе.
Проте я ще скажу: мені здалося —
Вона обходить спритно явний гріх
І добре знає, як пустити в діло
Свою невинність. Поруч неї там
Я бачив королеву. О мій Карле,
Які несхожі враження оті!
З природною величністю, спокійно,
Від легковажності пустої вільна
Й від черствості заучених звичаїв,
Далека й від зухвальства і від страху,
Вона упевнено і героїчно
По невторбаному йде шляху
Достойності, й не відає й не знає,
Що всі оббжують її, хоча
Про власний успіх свій вона й не мріє.
Чи впізнаєш, мій Карле, в цім свічаді
Ще й зараз Еболи свою? — Принцеса
Лишилась стійкою, бо покохала;
Для доброчесності її — кохання
Було умовою. Йй в нагороді
Відмовив ти — й вона впаде.

Карлос

(з деяким запалом)

Ні! Ні!

(Хвилюючись, робить кілька кроків вперед і назад.)

О ні,— кажу ж тобі! — Коли б Родріго
Знав, як йому не личить відбирати
У Карлоса його щонайсвятіше —
Цю віру у довершеність людини!

Маркіз

Клянусь тобі, коханий друже мій,—
Твого докору я не заслужив!
О, Еболі ця янголом була б,
І перед величчю її схилювся б
І сам з тобою я, коли б вона...
Не знала тайни твоєї.

Карлос

Друже,
Чого ж боїшся ти? Подумай сам,—

Чи ж в неї є ще докази, крім тих,
Які її саму ж і осоромлять?
Невже вона сумну розраду помсти
Своїм безчестям купить?

Маркіз

Щоб помститись
За сорому рум'янці — не одна вже
Наважувалась на безчестя.

Карлос

(схоплюючись, говорить палко)

Ні!

Слова твої суворі і жорстокі!
Вона шляхетна й горда; я це знаю
І не боюсь нічого. Ти даремне
Силкуєшся злякати мої надії.
Я з матір'ю поговорю.

Маркіз

Навіщо?

Карлос

Мені більш нічого шадить, — я мушу
Мій присуд знати. Лиш допоможи
Зустрітись з нею.

Маркіз

І цього листа
Ти хочеш показати їй? Направду?

Карлос

О, не питай... Придумай засіб, засіб,
Щоб міг я з нею говорити!

Маркіз

(з притиском)

Чи ти

Мені не присягав, що любиш матір?
І ти покажеш їй цього листа?

Карлос спустив очі додолу і мовчить.

В твоїх очах я бачу, Карле, дещо,
Чого донині я в тобі не знав...

Ти відвертаєш очі? О, ч о м у
Ти відвертаєш очі? Т о це правда?..
Чи вірно прочитав я? Д а й погляну...
Карлос дає йому листа. Маркіз рве його.

К а р л о с

Чи ти не збожеволів?

(Стримуючи гнів.)

Признаюсь...

На лист отой я покладав надії...

М а р к і з

Здавалось так... Тому його й порвав я.

(Зупиняє гострий погляд на принцові, який дивиться на нього
непевно. Довга пауза.)

Скажи мені, що спільного — поміж
Споганим тим королівським ложем
І між твоїм... твоїм коханням, Карле?
Філіпп для тебе небезпечний був?
Який зв'язок між зрадою його
І між твоїм зухвалим сподіванням?
Чи він перед твоїм коханням грішний?
Тепер я бачу все. О, як невірно
Я розумів твоє кохання досі!

К а р л о с

Родріго, що ти мислиш?

М а р к і з

О, я знаю,
Від чого я відвикнуть мушу. Так...
Колись було все, все інакше... Ти
Такий багатий був тоді, такий
Палкий і щедрий! Цілий світ містився
В твоїм широкому серці. Все пропало,
Зруйноване дрібним своєкористям
І однією пристрастю. У тебе —
Змертвіло серце. Жодної сльози
Ти не зронив над долею страшною
Провінції наших, — жодної сльози!
Який ти, Карле, бідний став, убогий —
Відтоді, як себе лиш полюбив!

Карлос

(кидається в крісло. Після паузи, ледве стримуючи сльози)

О, втратив я твою повагу!

Маркіз

Ні!

Ні, Карле мій, я зрозумів цей вибух.
То добрих почуттів було зблукання.
Була твоєю спершу королева,
Її украв у тебе сам монарх...
Та досі був ти скромний і не вірив
В свої права. А що, коли Філіпп
Її достойний... Ти тоді свій присуд
Не зважувавсь висловлювати вголос.
Лист вирішив, що був гідніший ти.
Йї зрадив ти гордо, як побачив долю
Тирана, ввійманого на грабунку.
Щасливий був, що скривджений ти сам;
Охоче терпить кривду велич духу.
Та тут твоя фантазія зблудїлась:
Вдоволення твоя відчула гордість,
А в серці — розцвіла надїя. Бачиш,—
Цим разом ти себе не зрозумів.

Карлос

(зворушено)

Ти помиливсь, Родріго. Мислив я
Не так шляхетно зовсім,— о, не так,
Як це того хотілося б тобі.

Маркіз

Невже ж мене ще й досі ти не знаєш?
Як ти стаєш на хибний шлях, мій Карле,—
Я завжди намагаюся знайти
Між сотнею твоїх чеснот одну,
Що завинила. А тепер, коли
З тобою ми порозумілись,— так!
Тепер ти будеш бачить королеву,
Ти мусиш з нею говорити.

Карлос

(кидаючись йому на шию)

О!..

Я червонію з сорому!..

Маркіз

Я слово

Даю тобі! Все полиші на мене.
Відважна, дика і щаслива думка
Прокинулась в моїй уяві. Ти
З прекрасних уст її почувеш, Карле.
Добудусь я до королеви. Може,
Ми завтра ж і дамо собі пораду.
Тим часом, Карле, ти не забувай,
Що нам «не можна кидати той задум,
Який найвищий розум породив,
Вищуючи кінець стражданням людства,
Хоч би він десять тисяч раз зривався». —
Ти чуєш? Фландрії не забувай!

Карлос

Все, все, що ти й висока доброчесність
Накажете мені!

Маркіз

(підходить до вікна)

Вже час. А ось

Твій почет.

(Вони обнімаються.)

Знов ти — принц, а я — васал.

Карлос

До міста ти?

Маркіз

До міста.

Карлос

Постривай!

Два слова! Я й забув! — Відомість є
Важлива: «Всі листи, що до Брабанту, —
Читає сам король». Май осторогу!
Я знаю, — пошті королівства дано
Наказ таємний...

Маркіз

Хто тобі сказав?

К а р л о с

Раймондо Таксіс — мій хороший друг.

М а р к і з

(після короткого мовчання)

Ще й це!.. Ну що ж! То пошлемо обхідно:
Ми будем на Німеччину писати.

Виходять на різні двері.

ДІЯ ТРЕТЯ

Спочивальня короля.

ЯВА ПЕРША

На нічному столику горять дві свічки. У глибині покою кілька пажів поснуло, стоячи навколішках. Король, напівроздягнений, стоїть перед столом, поринувши в глибоку задуму, закинувши одну руку за спинку крісла. Перед ним лежать медальйон і папери.

Король

Так, безперечно!.. Мрійницею завжди
Була вона... Я їй не дав кохання.
А втім — чи помічав я, щоб цього
Їй бракувало?.. Так, тепер все ясно,—
Вона фальшива!.. Ясно!

(Тут він робить рух, який приводить його до пам'яті. Він здивовано озирється.)

Де я був?

Невже ж не спить лише один король?..
Свічки вже догоріли?.. Як?.. Світає?..
Прогнав я сон з очей... Вважай, природо,
Що я уже прокинувся. Король
Не має часу втраченні ночі
Надолужати; зараз я не сплю —
Тож хай почнеться день!

(Гасить свічки і відслоняє на вікні гардину. Зробивши кілька кроків по покою, помічає хлопчаків, що сплять, на мить зупиняється перед ними і дивиться на них мовчки; потім дзвонить.)

А може, хтось
Заснув і у моїй приймальні?

ЯВА ДРУГА
Король. Граф Лерма.

Лерма

(побачивши одягненого короля, спиняється здивований до краю)

Ваша
Величносте, чи ви здорові?

Король
В лівім
Крилі палацу довго так світилось.
Вам не почувся звідти шум?

Лерма
Ні, ваша
Величносте.

Король
Чи то ж мені лиш снилось?
Такого будь не може без причини.
Адже ж там спочивальня королеви?

Лерма
Так, волод'ярю.

Король
То — лихий був сон...
Подвоїти там варту на майбутнє!
Ви чуєте? Лиш стане вечоріти...
Але цілком таємно... Я не хочу...
Що означає пильний погляд ваш?

Лерма
Даруйте, волод'ярю, — бачу я
Запалені в вас очі від безсоння.
Насмілюсь нагадати вам про ваше
Життя коштовне, про народи ваші,
Що їх збентежить цей тривожний слід
Ночей невиспаних у ваших рисах...
Хоч дві години сну під ранок...

Король
(з розгубленістю в погляді)
Сну?
Сон дасть мені лише Ескуріал...

Король засне — й корону він втрачає,
А муж — дружини серце... Ні!.. Обмова!
Чи то ж мені не жінка нашептала?
А жінка... їй ім'я — обмова. В злочин
Повірити не можу я, допоки
Мені його мужчина не потвердить.

(До пажів, які тим часом попрокидалися.)

Хай прийде герцог Альба!

Пажі виходять.

Ближче, графе!

То правда це?

(Зупиняється перед графом, дивлячись допитливо на нього.)

О, лиш єдину мить —
Всезнання!.. Присягніть — це правда? Я
Одурений? Це правда?

Л е р м а

Мій великий,

Уславлений королю...

К о р о л ь

(здрігнувшись)

О! Король,

Лише король... Нема в вас кращих слів,
Аніж безглуздий відгомін оцей?
Я б'ю в цю скелю й прагну я води,
Води, щоб вгамувати спрагу... Звідти ж
Лиш золото розпечене тече!

Л е р м а

Що правда, мій королю?

К о р о л ь

Ні, нічого...

Лишіть мене самого.

(Граф хоче вийти, король вертає його.)

Ви жонаті?

І маєте дітей? Так?

Л е р м а

Так, владарю.

К о р о л ь

Як? Маєте дружину ви й рискнули
Ніч перебути в вашого державця?
У вас волосся сиве, а протє —
Не сором вам так вірити дружині?!
О, йдіть мерщій додому! Там її
Застанетє в обіймах кровозмішних
У сина! Вірте королю своєму!
Ви дивитесь на мене велезначно?
Чи нє тому, що я посивів сам?
Отямтеся, нещасний! Королеви
Не можуть заплямить свою чесноту.
Вам — смерть, якщо ви візьмете під сумнів...

Л е р м а

(гаряче)

Та хто ж наважиться? Де той зухвалець
У королівстві вашому, який
Насмілиться отруйним підозрінням
Дихнути на небесную чесноту?
Найкращу королеву так...

К о р о л ь

Найкращу?

Й для вас вона найкраща? Бачу я,
Що в неї є багато милих друзів.
Це, мабуть, стало їй в велику ціну,—
Багато більшу, ніж, як знаю я,
Вона могла би дати. Ви вільні. Хай
Увійде герцог.

Л е р м а

Він уже в приймальні...

(Іде до дверей.)

К о р о л ь

(м'якшим тоном)

А ваша правда, графе! Так, з безсоння
Палає в мене голова. Забудьте
Все, що казав я... Чуєте? Забудьте!
Як і раніш, король до вас ласкавий.

Простягає йому руку для поділунок. Лерма йде і відчиняє двері герцогові Альба.

ЯВА ТРЕТЯ

Король і герцог Альба.

Альба

(нерішуче наближається до короля)

Для мене несподіване веління...

В такий невідповідний час?

(Придивившись пильно до короля, здивовано.)

Цей вигляд...

Король

(сів і взяв медальйона зі стола. Довго дивиться на герцога і мовчить)

Виходить,— все це правда? Так?.. Нема
У мене вірного слуги?

Альба

(приголомшений)

Як?

Король

Я

Зневажений смертельно — всі те знають,
І нікому мене застерегти!

Альба

(здивований до краю)

Як? Тут зневажено мого монарха,
І я про те не знаю?

Король

(показує йому листи)

Вам знайома

Оця рука?

Альба

Так. Це писав дон Карлос.

Король

(після паузи, протягом якої він пильно дивився на герцога)

Ви ще не догадались?.. Ви мене

Застерегли від честолюбства принца.

То лиш цього я мав страшитись в ньому?

А л ь б а

Таж це — велике, неосяжне слово:
Вміща в собі багато честолюбство.

К о р о л ь

І більш вам нічого мені сказати?

А л ь б а

(помовчавши, з непроникним виразом обличчя)

Володарю, ви звірили на мене
Державу вашу. Я служу їй вірно,—
Як розумом моїм, так і знанням.
Все інше,— що підозріваю я,
Що думаю, що знаю,— те належить
Лише мені. І власність цю священну
Продажний раб, не тільки що васал,
Від королів таїти має право.
Не все, що ясно для душі моєї,
Дозріло досить для мого монарха.
Коли він все ж на відповідь чекає,
То ласки я прошу — мене питати
Не як володар.

К о р о л ь

(дає йому листи)

Прочитайте!

А л ь б а

(читає і злякано звертається до короля)

Хто

Безумець той, що лист цей злоповісний
Дав королю моему в руки?

К о р о л ь

Що?!

Ви знаєте, про кого в ньому мова?
Ім'я там не зазначено, здається...

А л ь б а

(вражений, відступає)

Я поспішив...

К о р о л ь

Ви знаєте?

А л ь б а

(обмірковує. Після паузи)

Злетіло...

Володар мій велить — я відступать
Не маю права! Признаюсь — я знаю.

К о р о л ь

(підводиться, охоплений страшенним хвилюванням)

О, научи мене нових тортур,
Пекельний бог — бог помсти!.. Все так ясно,
Сповіднено усіх і всім відомо,
Що вже й розслідувати більш не треба:
Ледь гляне — й догадався... Це занадто!
Цього не знав я! Ні!.. Цього — не знав!
І я про все довідуюсь останній!
Останній у моїй державі!..

А л ь б а

(кидається королю до ніг)

Так,

Я тяжко завинив, владарю мій!
Ганьба мені, що розуму я слухавсь,
Який мені велів так полохливо
Мовчати там, де честь мого монарха,
Де істина та справедливість вголос
Мені наказували говорити.
Й коли всі зацікавили, а краса
Усім чоловікам уста замкнула,—
Заговорити мушу я, хоч знаю,
Що всі улесливі присяги сина,
Що всі спокусливі, заласні чари,
Дружини сльози...

К о р о л ь

(рвучко й гаряче)

Підведіться! Я

Даю вам слово королівське,— встаньте!
Безстрашно говоріть!

А л ь б а

(підводячись)

Чи пам'ятає

Король мій найясніший інцидент,

Що трапився в саду в Аранхуесі?
Без почту ви застали королеву,
Збентежену... саму... у затишній
Альтанці.

К о р о л ь

Ха!.. Що я почую? Далі!

А л ь б а

Королю мій, маркіза Мондекар
Підпала під заслання лиш за те,
Що радо віддала себе на жертву
Для порятунку королеви. Таж
Ми знаємо тепер, що Мондекар
Зробила тільки те, що їй звеліли.
А там був принц.

К о р о л ь

(люто)

Він був там?! Отже,— був!..

А л ь б а

Мужчини слід, що на піску лишився
І від альтанки вів до грота, де ще
Лежала хустка, що згубив інфант,—
Збудив у нас підозру. Садівник
Зустрів там принца саме в ту хвилину,
Як до альтанки прямували ваша
Величність.

К о р о л ь

(заглибився в похмурі думки. Після паузи)

Таж заплакала вона,
Коли я виявив їй здивування!..
Мене примусила почервоніти
І перед почтом всім, й перед самим
Собою!.. Бачить бог,— я мов злочинець
Перед її чесною стояв...

(Довге й глибоке мовчання. Він сідає й затуляє руками обличчя.)

Так, герцог Альба... Ваша правда... О!..
Це привело б мене до лиходійства...
Лишіть мене самого на хвилину.

А л ь б а

Королю мій великий, навіть це
Не все їще доводить...

К о р о л ь
(хапаючи папери)

Навіть це?
І це ще ні?.. І це ще не доводить?
Всіх доказів гармонія пекельна —
І та ще не доводить?! О, це все
Ясніше світла денного!.. Проте —
Я це передчував давно... Той злочин
Почався ще тоді, як з ваших рук
Її в Мадриді я прийняв уперше...
Ще й досі бачу я той переляк,
Що в погляді її відбивсь, коли
Він зупинився на моїй сивійзні.
Так почалась фальшива гра!

А л ь б а

Інфант

У юній матері своїй згубив
Колишню наречену. Вже обоє
Кохалися й плекали ніжні мрії,
Та сан її новий поклав кінець
Усім солодким, чарівним надіям.
Уже перемогли вони той страх,
Який бува при першому признанні,
І, в образах минулого принадних,
Спокуса дужче в них заговорила.
Ріднив їх вік, думок юнацьких єдність,
Палке обурення проти насильства
Зближало їх; тим сміливіш обоє
У повеління пристрасті вслухались.
Політика поклала край їх мріям;
Чи ж може бути, владарю, щоб вона —
Враз визнала такі права державні?
І чи змогла б в собі погамувати
Жагучу похоть крові, щоб покірно
Скоритися ухвалі кабінету?
Вона тут сподівалась на кохання,
Одержала ж — корону...

К о р о л ь
(ображено й гірко)

Зміркували
Ви дуже... дуже мудро, герцог... Я

Захоплений цим вашим красномовством.
Спасибі.

(Підводячись, холодно й гордо.)

Ваша правда; королева
Зробила помилку і завинила,
Мені отих листів не показавши
Й появу принца в парку, гідну кари,
Від мене потаївши. Завинила
Вона так тяжко, хибний крок зробивши
З великодушності. І прийме кару.

(Береться за дзвінок і дзвонить.)

Хто є в приймальні? — Герцог Альба, ви
Мені більш не потрібні. Тож — ідіть.

А л ь б а

Невже ж то я ретельністю моєю
Удруге прогнівив його величність?

К о р о л ь

(до паж, що саме увійшов)

Покликати Домінго.

(Паж виходить.)

Я прощаю

Вам, герцогу, що майже дві хвилини
Мене ви злочином таким страшили,
Якого маєте боятись в и.

Альба виходить.

Я В А Ч Е Т В Е Р Т А

К о р о л ь. Д о м і н г о.

Король ходить певний час по покою, щоб заспокоїтись і зібратися
з думками.

Д о м і н г о

(заходить через кілька хвилин по тому, як герцог вийшов, наближається до короля і деякий час дивиться на нього в урочистому мовчанні)

Приємно я здивований, владарю,
Що ви такі спокійні і бадьорі.

К о р о л ь

Здивовані?..

Домінго

Хвалити бога,— страх мій
Був надаремний! Віджива надія...

Король

Ваш страх? Чого ж було боятись?

Домінго

Ваша

Величносте, не буду критись я,
Що вже мені відома таємниця...

Король

(похмуро)

Чи ж я коли висловлював бажання
Ділитись нею з вами? Хто наваживсь,
Непроханий, забігти перед мене?
Це — сміливо!.. Аж надто!.. Слово честі!

Домінго

Монарху мій, те місце, де мені
Ту таємницю звірили, печать,
Що нею таємницю освятили,
Знімають з мене хоч би цю вину.
На сповіді мені її відкрили —
Як лиходійство, що сумління чуле
Тієї грішниці гнітить і в неба
Пробачення благає. Надто пізно
Оплакує принцеса вчинок свій,
Який,— вона боїться,— може мати
Жахливі наслідки для королеви.

Король

О, справді? Чуле серце... Ви вгадали,
Чого я вас покликав. Ви мене
Повинні вивести із лабіринта,
Куди мене втягла сліпа ретельність.
Від вас я правди жду. Скажіть одверто,
Що думати я маю й що чинити?
Ваш сан вас зобов'язує до правди!

Домінго

Коли б мій сан сумирний і не ставив
Мені за обов'язок милосердя,—

Я все ж благав би, так, благав би вас,
Заради вашого спокою, сир,
Відмовитись навек від всяких спроб
У таємницю прозирнуть,— вони
Не обцяють радості й спокою.
Що нам відомо — можна ще простити.
Лиш слово короля — і королева
Для всіх безгрішна. Вільний дарувати
Монарх не тільки щастя, а й чесноту...
І тільки спокій короля мого
Спроможний владно заглушить чутки,
Що ширить лихослів'я.

К о р о л ь

Як? Чутки?

Про мене? І серед мого народу?

Д о м і н г о

То брехні! Клятї брехні! Присягаюсь!
Проте трапляється і так, що може
Народна віра,— хай і безпідставна,—
Так важити, як важить щира правда.

К о р о л ь

О боже!.. Й саме тут...

Д о м і н г о

Таж добра слава —
Єдине благо, що для королеви
Таке ж коштовне, як і для жінок
Звичайних...

К о р о л ь

Що за неї, сподіваюсь,
Мені тремтїть не доведеться?

(Вступив непевний погляд у Домінго. Після мовчання.)

Отче,

Ви щось лихе ще маєте на думці.
Не гайтеся ж! Я це давно читаю
В зловісних рисах вашого обличчя.
Кажіть відразу — щоб там не було!
Вже досить брать мене на муки! Ну!
В що вірить мій народ і що говорить?

Домінго

Кажу ж вам, сір,— народ здурити легко,
І він повірив, мабуть, тим пльоткам.
Що шириться в народі — не повинно
Вражати короля... Але що так
Насмілились зайти вони далеко
У наклепах і твердити...

Король

Про що?

Чи довго ще мені у вас благати
Отрути краплю?

Домінго

Сір, народ ще й досі
Забуть не може місяця того,
Коли так занедужав наш король,
Що вже стояв на божій він дорозі...
А після того, через тридцять тижнів,
Чита він про розродження щасливе...

Король встає і хапається за дзвінок. Входить герцог Альба. Домінго вражений.

Сір, не збагну!..

Король

(ідуци герцогові Альба назустріч)

Тоledo! Ви — солдат!
Спасіть мене від цього панотця!

Домінго

(обмінявшись з герцогом стурбованим поглядом, після паузи)

Коли б ми знали наперед, що вісник
За звістку може приплатитись...

Король

То —

Інфанті я не батько? Я недужий
На божій, кажете, стояв дорозі,
Як матір'ю вона себе відчула?
Таж це було, коли не помиляюсь,
Тоді, як ви по всіх церквах ретельно
Святого Домініка вихваляли
За чудо, що зі мною він вчинив?
То чудо це — тепер уже не чудо?!

Виходить, ви тоді або тепер
Мені збрехали!.. В щó ж я маю вірить?
Я наскрізь бачу вас!.. Якби ця змова
У вас тоді вже визріла,— святий
Не дочекався б слави!

А л ь б а

Змова!

К о р о л ь

Як?!.

Чи ж ви змогли б, не змовившись раніше,
Зійтись тепер в думках так гармонійно?
Ви хочете мене запевнить в цьому?
Мене?.. Немов того не бачу я,
Як жадібно ви кинулись на здобич?
Як стежите за мною похїтливо,
Щоб поживитись з мук моїх і гніву?
Не бачу, як горить бажанням герцог
Перехопити ласку, що її
Ще здавна призначав я сину? О,
Як радо цей чернець — святий, побожний —
Помстився б за свою дрібну образу
Рукою грізною мого гніву?
Я — лук, собі ви, мабуть, уявили,
Що з нього може всяк пускати стріли?!.
О ні!.. Ще власну волю маю я...
Й коли мені судилося сумніватись,
То я волю починати з вас!

А л ь б а

Цього не сподівалась наша вірність!

К о р о л ь

Ха! Вірність!.. Вірність — то наш охоронець
Від злочинів прийдешніх, а от мстивість —
Про вже подіяне доносить. Ну!
Скажіть, що дати мені може ваша
Послужливість? — Як ви сказали правду —
Що ж лишиться мені, крім ран розлуки?
Лиш помсти жалібній тріумф?!. О ні!
Ви натяками шарпаєте душу,
Як боягузи... Над проваллям пекла
Лишаєте мене... і вас — нема!

Домінго

Чи ж інші докази можливі там,
Де не знайти наочних свідків?

Король

(після паузи, серйозно й урочисто, звертаючись до Домінго)

Я

Зберу сюди всіх грандів королівства
І буду сам судить. Перед всіма
Ви виступіть,— якщо не боягуз ви,—
Й назвіть її розпутною!.. Вона
Помре... помре без порятунку!.. Так!
Вона й інфант повинні вмерти разом.
Але — запам'ятайте! — як вона
Ганебний наклеп змие,— о, тоді —
Помрете ви!.. То як? Ви згодні правду
Такою жертвою ушанувати?
Ну, зважуйтесь! Не згодні? Мовчите?
То — ні?.. Такий-то запал брехуна!

Альба

(що мовчки стояв віддалік, холодно й спокійно)

Я згоден.

Король

(здивовано повертається і деякий час не зводить з герцога очей)

Сміливо! Проте — згадав я,
Що ви у лютих січах ризикували
Життям своїм за щось багато менше —
Азартно й легковажно ризикували
Заради дріб'язків таких, як слава.
Та й що життя для вас? — Кров королівську
Я на поталу не віддам безумцю
Щасливому, якщо він може з честю
Скінчить своє нікчемне існування.
Мені не треба ваших жертв. Ідіть!
Ідіть і в залі наших авдієнцій
Моїх чекайте дальших повелінь!

Обидва виходять.

ЯВА П'ЯТА

Король

(сам)

Тепер пошли мені людину, боже!
Ти дав мені багато. Подаруй

Тепер людину. Ти — єдиний ти,
Що все таємне оком прозираєш.
Благаю в тебе друга! Боже, я
Всевіданням твоїм не володію!
Помічників, що ти мені призначив,—
Які вони до мене,— знаєш сам.
Вони одержали, що заслужили.
Пороки їх, приборкані уздою,
Моїй меті слугують так, як світ
Твої, мій боже, грози очищають.
Я прагну правди! Джерело її,
Засипане брехнею й помилками,
Не дано відкопати королям.
Мені дай мужа з чистим, щирим серцем,
Із ясним духом, світлими очима,
Щоб правду він поміг мені знайти.
Я кину жереб; серед тисяч тих,
Що пурхають і гріються в промінні
Корони королівської моєї,
Знайти єдиного допоможи!

(Відчиняє шкатулку і виймає з неї записну книжку. Деякий час перегортає в ній сторінки.)

Лише імення тут, самі імення!
І натяку нема на їх заслуги,
Що право їм дали стояти в списку...
Але ж — в подяки найкоротша пам'ять!
А тут ось — інше: всі провини їх
Перераховано якнайточніше.
То негаразд. Невже ж то пам'ять помсти
Такої допомоги потребує?

(Читає далі.)

Граф Егмонт? Він чого тут? Вже давно
Затьмарена блискуча перемога
Під Сен-Кантенном.— В список до мерців!

(Викреслює це ім'я і записує його на іншій сторінці. Читає далі. Пауза.)

Маркіз де-Поза? — Поза? — Поза? Ледве
Пригадую собі цього маркіза!
Проте — його підкреслено аж двічі,—
Це доказ, що його для справ важливих
Я призначав! Чи то ж можлива річ,
Щоб унікав мене він ще й донині?
Щоб коронованому боржникові

Не хтів би він з'являтися на очі?
Єдиний чоловік в моїй державі,
Якому не потрібен я, їй-богу!
Коли б любив він почесні чи гроші —
Давно б уже стояв він перед троном.
А чи не вивірить оригінала?
Хто може вільно обійтись без мене —
У того знайдеться для мене правда.

(Виходить.)

Зала для аудієнцій.

ЯВА ШОСТА

Дон Карлос розмовляє з принцом Пармським. Герцога Альба, Феріа та Медіна Сідонія. Граф Лерма й інші гранди з паперами в руках. Усі чекають на короля.

Медіна Сідонія

(якого неприховано обминають усі присутні, звертається до герцога Альба, що, заглиблений у свої думки, ходить туди й сюди по залі)

Ви з владарем, мій герцог, розмовляли.
Який у нього настрої?

Альба

Дуже прикрий
Для вісті вашої й для вас.

Медіна Сідонія

Мені

Було багато легше під вогнем
Гармат англійських, ніж отут, в цій залі.

Карлос, що дивився на нього з мовчазним співчуттям, підходить до нього тепер і тисне йому руку.

Сердечна дяка, принце, за сльозу
Великодушності. Дивіться, — всі
Цураються мене! Моє падіння
Вже вирішено наперед.

Карлос

Мій друже,
На краще сподівайтесь, — на ласку
Монарха і на те, що ви не винні.

Медіна Сідонія

Загинув через мене флот його,—
Такого флоту ще не знало море!¹...
Ці сімдесят загиблих галіонів
За голову мою дорожчі, принце!..
Та п'ять синів, як ви, надії повних,—
За них болію серцем...

ЯВА СЬОМА

Король входить, парадно вбраний. Ті, що й були.
Усі знімають капелюхи і розступаються, утворюючи півколо. Мовчання.

Король

(перемітаючи очима по всіх присутніх)

Капелюхи —

Ви накладіть!

Дон Карлос та принц Пармський наближаються перші і цілують королю
руку. Він звертається досить привітно до останнього, не бажаючи помічати
свого сина.

Небоже, ваша мати

Бажає знати, чи тут у нас, в Мадриді,
З вас задоволені?

Парма

Про це вона

Хай запитає лиш по першій січі.

Король

Терпіння! Черга — ваша, як впадуть
Ці вікові дерева.

(До герцога Феріа.)

З чим прийшли ви?

Феріа

(стаючи перед королем на одне коліно)

Великий Калатравський командор²

Сьогодні вранці опочив навіки.

Вертаю орден рицарський його.

¹ Величезний іспанський флот, так звана Непереможна армада, яку король Філіп II послав проти англійців, загинув під час бурі. Медіна Сідонія був начальником армади.

² Глава іспанського католицького ордену.

Король

(бере ордена і обводить очима все коло)

Хто найгідніший орден цей носити?

(Підкликає жестом Альба, який стає перед ним на одне коліно, і вішає йому ордена на груди.)

Ви, герцогу, мій перший полководець,—
Не поривайтеся піднятися вище,
Й моя прихильність не покине вас.

(Помічає герцога Медіна Сідонія.)

А ось мій адмірал!

Медіна Сідонія

(наближається хитаючись і, схиливши голову, падає навколішки перед королем)

Державцю мій,
Це все, що залишилося у нас
Від молоді іспанської й армади.

Король

(після довгого мовчання)

Бог наді мною... Лиш проти людей
Послав армаду я,— не проти бур
І рифів... Радий бачить вас в Мадриді.

(Простягаючи йому руку для поцілунку.)

І дякую, що вірного слугу
Ви зберегли мені в своїй особі! —
Таким його вважаю я, грандецо,
Так само ставтеся до нього й ви.

(Робить йому знак підвестися й надіти капелюха, потім звертається до інших.)

Які ще справи?

(До дон Карлоса та принца Пармського.)

Дякую вам, принци.

Принци відходять набік. Інші гранди наближаються і, стаючи навколішки, подають королю свої папери. Він нашвидку переглядає їх і передає герцогові Альба.

Подати це у кабінеті.— Все?

Ніхто не відповідає.

Що то за знак, що серед грандів всіх
Не бачу я маркіза Поза? Знаю,—
Служив мені завзято той маркіз.
Чи ж він живий? Чому його немає?

Л е р м а

Маркіз лише недавно повернувся
Із подорожі по Європі. Він
В Мадриді зараз, тільки жде прийому,
Щоб королю з'явитися на очі
Й до ніг йому припасти.

А л ь б а

Поза? Ваша
Величносте,— мальтієць це завзятий,
Той, що про нього скрізь лунала слава
За вчинок одчайдушний і прекрасний.
Коли мальтійських рицарів покликав
Магістр великий захищать їх острів
Від тяжкої облоги Солімана,—
То з школи вищої із Алькала
Нараз десь зник юнак-студент, що мав
Лиш вісімнадцять років. Він незваний
Прийшов до Ла Валетта. «Хрест оцей
Мені купили,— мовив він,— тепер
Його я хочу заслужити». Був він
Один з тих сорока героїв славних,
Які від Піалі та Улучьялі,
І Мустафи й Гассема раз фортецю
Санкт-Ельмо захищали і відбили
Три найлютіших штурми. А коли
Фортецю ту здобув, нарешті, ворог
Й всі рицарі, крім нього, полягли,—
Він кинувся у море і поплив
І повернувся сам до Ла Валетта.
Два місяці по тому, як звільнив
Зухвалий ворог острів,— в Алькала
Вернувсь наш рицар, щоб скінчить науку.

Ф е р і а

І цей же самий Поза згодом викрив
У Каталонії ворожу змову
Й відвагою своєю та умінням
Зберіг провінцію значну державі.

Король

Не вірю власним вухам!.. Хто ж то він —
Той муж, що повершив таке, і все ж
З вас трьох, кого питав я, ні один
Йому не заздрить? — Безперечно! Він
Або характер має надзвичайний,
Або ніякого не має. Я
Те чудо мушу бачить!

(До герцога Альба.)

Після меси

Ви приведіть його до кабінету.

(Герцог виходить. Король підкликає Феріа.)

А ви заступите мене у раді.

(Виходить.)

Феріа

Який ласкавий нині наш володар!

Медіна Сідонія

Скажіть: він — бог! Він був ним задля мене.

Феріа

О, як ви щастя ваше заслужили!
Вітаю вас всім серцем, адмірале,—
Я так вам співчував!

Один з грандів

І я!

Другий

І я,—

Повірте!

Третій

В мене завмирало серце...
Такий достойний командир!

Перший

Король

До вас був зовсім не ласкавий, ні,—
А тільки справедливий!

Л е р м а
(виходячи, до Медіна Сідонія)

Лиш два слова —
А стали ви умиць такий багатий!
Усі виходять.

Кабінет короля.

Я В А В О С Ъ М А
Маркіз Поза і герцог Альба.

М а р к і з
(входячи)

Мене він звав? Мене?.. Не може бути!
Ви помилилися ім'ям... Чого ж
Бажає він від мене?

А л ь б а
Він бажає
Вас ближче знать.

М а р к і з
З цікавості лише...
Тоді шкодую втрачених хвилин,
Бо ж дні життя минають надто швидко!

А л ь б а
Я доручаю вас зорі провідній.
Король у вас в руках. Тож скористайтесь
З щасливої нагоди якнайкраще.
Коли ж ви втратите її,— на себе,
Лише на себе нарікайте.
(Виходить.)

Я В А Д Е В ' Я Т А

М а р к і з
(сам)

Вірно!
З нагоди, що трапляється лиш раз,
Користуватись треба. Цей вельможа
Дає мені пораду якнайкращу,—

Щоправда, якнайкрашу не в його,
А у моєму розумінні.

(Робить кілька кроків по кабінету; пауза.)

Як же

Сюди потрапив я? Чи лиш свавільність
Сліпого випадку мені мій образ
Показує в оцїх свічадах? Чом
З мільйона саме я, найменш підхожий,
Нараз прийшов на згадку королю?
Невже лиш випадок? А може, й більше...
Таж випадок — нетесаний ще камінь,
Що оживає тільки під рукою
Митця. Його дає нам провидіння,—
Людина ж мусить справить до мети.
Чого б король не зажадав від мене,—
Однаково! — Я знаю, що мені
Від короля потрібно. Кинуть сміло
Лише гарячу іскру правди в душу
Тиранові — й які плоди розкішні
Дала б вона в руках у провидіння!
Що сперш мені химерою здавалось,
Те, може, стане мудрим і доцільним.
Чи стане, чи не стане — все одно!
З цією вірою — вперед, до правди!

*(Проходжується по кабінету і, нарешті, спиняється перед
однією з картин, спокійно її розглядаючи.)*

Король з'являється в суміжному покої, де він комусь дає накази. Потім заходить до кабінету, спиняється на дверях і деякий час придивляється до маркіза, який його не помічає.

ЯВА ДЕСЯТА

Король і маркіз Поза.

Побачивши короля, маркіз відразу ж іде йому назустріч і стає перед ним на одне коліно; підводиться й чекає, не виявляючи ніяких ознак зніяковіння.

Король

(здивовано дивиться на маркіза)

Були ви в мене?

Маркіз

Ні.

Король

Мойй короні

Ви гідно послужили. То чому ж

Ви уникаєте моєї дяки?
Я зберігаю в пам'яті моїй
Людей чимало. Бог лише єдиний
Все пам'ятає. Мали б ви самі
Стать перед очі вашого монарха.
Чому ж ви зволікали?

Маркіз

Сір, я лиш
Два дні тому вернувсь до королівства.

Король

Мені не личить бути боржником
Перед моїми слугами. Просіть
Для себе ласки.

Маркіз

Сір, я користуюсь
Законами держави.

Король

Правом цим
Користуватись може і злочинець.

Маркіз

Тим паче — добрий громадянин! — Сір,
Я задоволений.

Король

(до себе)

Відважний він

І гідний, — слово честі! Я цього
Й чекав. Іспанець має бути гордий.
Таких люблю я і стерплю, хоч би
Й переливався через край той келих. —
Мені не служите ви зараз, чув я?

Маркіз

Пішов, щоб кращому звільнити місце.

Король

Шкодную я. Коли ідуть від нас
Такі, як ви, — то втрата для держави.
Чи боїтесь ви, що придворна сфера
Не гідна хисту вашого?

Маркіз

О ні!

Я певен, що досвідчений знавець
Душ людських, звиклий ними керувати,
Уже з одного погляду побачить,
Де саме міг би бути я йому
Корисний. Глибоко вам вдячний, ваша
Величносте, за ласку, що мені
Вчинили ви, такою похвалою
Ушанувавши; а проте...

(Замовкає.)

Король

Ну що ж,—

Вагаєтеся ви?

Маркіз

Признаюсь, сир,—

Я зараз зовсім не готовий все те,
Що мислив я, як громадянин світу,
Прикрасити пристойними словами
Підданця вашого. Бо в той час, сир,
Як з владою я покінчив всі справи,
Себе вважав я вільним від потреби
Йї пояснять причини мого вчинку.

Король

Такі були нікчемні ті причини?
Чи ви не зважуєтесь їх відкрити?

Маркіз

Якщо ви час мені дасте, королю,
Йх вичерпати,— важу я життям.
Але я правду зраджу, якщо ви
Відмовите мені у вашій ласці.
Між вашою неласкою й презирством
Я мушу вибрати. Тож я волю
При виборі такому, щоб король
Вважав мене злочинцем, а не дурнем.

Король

(вижидаючи)

Я жду...

Маркіз

Не можу я монаршим быть
Слугою.

(Король здивовано дивиться на нього.)

Я не хочу покупця
Дурити, сир. Мене ушанувавши
Довір'ям, визначили б ви усе,
Що мав би я робити, наперед.
Потрібні вам лиш меч мій та відвага
На полі січі, в раді ж — голова.
І не діла мої, а ваша ласка —
Мета кінцева всіх моїх трудів.
Але для мене — доброчесність цінна
Сама собою. Щастя, що монарх
За допомогою руки моєї
Посіяв би,— я зміг би сам створити,
І творчим захватом для мене стало б
Все те, що мало бути обов'язком.
Хіба ж я помиливсь? Чи ви стерпіли б
В своїм творінні ще й чужих творців?
А я — принизити себе чи зміг би
І стать різцем, як можу бути майстром?..
Люблю я людство, а проте нікого
В монархіях любити не маю права,
Окрім себе самого.

Король

Запал цей
Похвальний. Хтіли б ви творити добро.
А як ви будете його творити —
Те патріоту мудрому байдуже.
Тож виберіть собі той пост, який
Дозволить вам справдіть високий потяг.

Маркіз

Я не знаходжу жодного.

Король

Чому?

Маркіз

Те, що ви сіять будете моїми
Руками, сир,— хіба ж то людське щастя?
Те саме щастя, що його бажає
Всім людям дати любов моя висока?

Здригнулися б і трони перед ним!..
Ні!.. Винайшла політика корони
Нове... і обдаровує людей
Розкошами, яких ще має вдосталь,
Щоб в людях інші по́риви приспати,—
І ті розкоші називає щастям!
Вона карбує правду на медалях,—
Ту правду, що для неї не страшна,
Й забороняє інше карбування.
Хіба ж того, що трону йде на користь,
І з мене досить? Чи ж любов до брата
Я витрачу на те, щоб брата скривдить?
Чи ж він щасливий... як не може мислить?!
Ні, сир,— блаженство в ашої карбівки
Я дарувать не можу, й роздавати
Ті тавра, сир, не силуйте мене,—
Не можу я монаршим бути слугою.

К о р о л ь
(швидко)

Ви — протестант?

М а р к і з
(подумавши)

Сир, ваша віра є

Й моя.

(Після паузи.)

Мене не так ви зрозуміли.
Це те, чого боявся я. При вас
Я відгорнув серпанок з тайн корони.
Чи ж залишилось те святим для мене,
Що більш мені не завдає страху?
Я, може, небезпечний, бо я сам
Заношусь в хмари? — Ні, королю мій!
Безпечний я. Мої палкі бажання
Тут зотлівають.

(Кладе руку на груди.)

Запал нововведень,
Що ланцюгів порвати не здолає,
А тільки збільшує ще їх тягар,—
Мою ніколи не зігріє кров!
Ні, для моїх високих ідеалів
Сторіччя наше поки не дозріло.
Я — громадянин тих сторіч, що прийдуть.

Чи ж може те, що змалював я в мріях,
Збентежити ваш спокій? Лиш дихніть —
І той малюнок зник.

К о р о л ь

Скажіть,— я перший,
Що бачу вас таким?

М а р к і з

Таким... Ви — перший!

К о р о л ь

*(встає, робить кілька кроків і зупиняється проти маркіза.
До себе)*

Так, безперечно, тоя оцей — новий!
Вичерпуються лестошів джерела.
Іти за кимсь — принижує розумних...
А чи не спробувати протилежне?
Раптовість — шлях до успіху.—

(До маркіза.)

Якщо

У вас такі переконання,— згода!
Новий цей вигляд послуг — я приймаю,
І сильний дух...

М а р к і з

О сір! На жаль, я бачу,
Яка негідна і яка нікчемна
У вашому уявленні людина!
Ви навіть в мові вільного мужчини
Вбачаєте лиш спритність лестуна,
Й, здається, знаю я — чому. На це
Дали вам право люди! Так, в о н и —
З своєї волі топчуть власну гідність,
З своєї волі сходять на оцей
Низький щабель. Жахаються примари
Духовної високості своєї,
Своїм убозством тішаються й скрашають
Ще мудрістю лякливою кайдани,
Вважаючи чеснотою уміння
Пристойно їх носити. Сір, таким
Одержали ви світ. Таким прийняв
Його також і ваш великий батько.
То чи могло ж оте сумне каліцтво
Навіять вам повагу до людини?

Король

Є частка істини у цих словах.

Маркіз

Шкодá! В своє знаряддя обернувши
Вінець творіння божого — людину —
Й над формою її новою богом .
Поставивши себе,— забули ви
Одне: що ви й самі людина! Так,
Людина ви, яку створив господь.
Ви прагнете й страждаєте, як смертний;
Ви потребуєте жалю,— а богу
Людина може лиш приносить жертви,
Молитися йому і перед ним
Тремтіти! О підміна жалюгідна!
Спотворення природи нещасливе! —
Як ви самі до ролі струн покірних
Звели людину,— хто ж то буде з вами
В гармонії звучати?

Король

(Слово честі,

Його слова мені бентежать душу!)

Маркіз

Що важить жертва та для вас? Нічого!
Адже — єдиний ви, ви — своєрідний;
Піднесені ви високо над світом.
Ви бог — тією лиш ціною! Й горе,
Коли б ви ним не стали і ціною
Розтоптаного щастя мільонів
Нічого б ви не виграли, королю!
Коли б свобода, знехтувана вами,
Була б отим єдиним, що спроможне
Бажання ваші уквітчати! Сір,
Прошу вас, відпустіть мене. Я надто
Захоплююсь, вже серце повне вщерть...
Адже ж спокуса ця така велика —
Перед єдиним тим стоять, кому
Хотів би я його відкрити!

Входить граф Лерма і тихо говорить королю кілька слів. Той робить йому знак вийти і, не міняючи пози, залишається сидіти, як і доти.

Король

(до маркіза, коли Лерма пішов)

Далі!

Маркіз

(після короткого мовчання)

Я відчуваю, сир, ціну...

Король

Кінчайте!

Сказати мені ви мали більше.

Маркіз

Сир!

Вернувся я щойно з Фландрії й Брабанту.

Які провінції квітучі й пишні!

Який народ великий, дужий, добрий...

Народові такому бути батьком,—

Подумав я,— божественний талан!

І раптом несподівано спіткнувся

На обгорілі людські кістяки...

(Замоває; пильно дивиться на короля, який намагається відповісти йому поглядом, але не витримує і зняквовіло спускає очі додолу.)

Так. Ви повинні. Та що здатні ви

Те, в чому бачите свою повинність,

Виконувати,— сповняє серце жахом!

Жаль, що, спливаючи своєю кров'ю,

Не має жертва сил складати хвалу

І дух свого гнобителя звеличить!

Що люди лиш,— а не істоти вищі,—

Історію всесвітню пишуть!.. Йдуть

Часам Філіповим на зміну — м'якші;

І лагіднішу мудрість принесуть

Нові сторіччя; щастя громадян

Із величчю державця йтиме в згоді,

Скупа держава берегти почне

Своїх дітей, і людяною стане

Потреба неминуча.

Король

Тобто — с'удом

Сторіч прийдешніх, людяних, мені

Загрожує проклин мого сторіччя?

Та гляньте на Іспанію мою.

Як тут розквітло щастя громадян,

Який панує тут безхмарний спокій!

Такий же мир несучи і фламандцям.

Маркіз

(швидко)

Мир кладовища! Думаєте ви,
Вам пощастить спинити загальну весну —
Всесвітнє омолодження величне,
Що криється в новому християнстві?
Ви хочете самі на всю Європу —
Людської долі колесо, яке
Невтримно котиться вперед, задержать?
Його спинити смертною рукою?
Не зможете! Із ваших бо країн
Вже повтікали тисячі. Між них
Оті, що втратила їх ваша церква,
Були найкращі ваші громадяни.
В свої обійми материнські радо
Приймає втікачів Єлізавета¹,
І плідно процвітає, прикрасившись
Досягненнями нашого народу,
Британія. Спустошилась Гранада,
Утративши морисків² працьовитих,
Милується у захваті Європа,
Як, раничи себе, спливає кров'ю
Її запеклий ворог.

(Король схвильований; маркіз помічає це і підходить на кілька кроків ближче.)

Насадити

Ви хочете для Вічності, але
Ви сієте лиш смерть! Насильства дії
Водніобраз зникнуть з їх творцем. А ви —
Ви пожнете невдячність. Зовсім марно
Зігнулись ви з природою так тяжко
Й життя велике королівське марно
Офірували руйнуванню. Ні,
Людина варта більш, ніж вам здається.
Вона порве дрімоти давні пута
І зажадає прав своїх священних.
А вас вона з Нероном, з Бузірісом³

¹ Англійська королева Єлізавета охоче дозволяла оселятися в Англії всім протестантам, вигнаним з католицької Іспанії.

² Мориски — іспанська назва примусово охрещених маврів. Мориски були під пильним наглядом інквізиції, яка, не довіряючи їм, врешті домоглася вигнання їх з Іспанії.

³ Бузіріє — казковий єгипетський король, який приносив у жертву богам усіх іноземців.

Поставить поруч, і... мені болять це,
Бо добрі ви були.

К о р о л ь

Хто ж вам у цьому
Таку дав певність?

М а р к і з

(гаряче)

Богом присягаюсь!

Так, так!.. І ще раз: так! Верніть нам те,
Що ви у нас взяли! Великодушно,
Як сильний муж, щедротами своїми
Розсипте людське щастя і дозвольте
Умам буяти в ваших всіх країнах!
Верніть нам те, що ви у нас взяли,—
І ви з мільйонів королів — король!

*(Сміливо наближається до короля і, не зводячи з нього пильного,
палкого погляду, каже далі.)*

Якби могло всіх тисяч красномовство,—
Що тут нема їх, та вони зі мною,—
Злетіти раптом на мої уста
І промінь, що в очах вам заіскрився.
У полум'я яскраве обернути! —
Відмовтесь від обожування, сір,
Протиприродного, яке нас нищить!
Взірцем нам станьте Вічності і Правди!
Не мав ще жодний смертний так багато,
Щоб так велично наділять людей.
Схиляються всі королі Європи
Перед іспанським. Станьте ж на чолі
Всіх європейських королів! Лиш розчерк
Єдиний вашої руки — і світ
Онóвиться! Свободу дайте мислі!

(Кидається королю до ніг.)

К о р о л ь

*(вражений, відвертається, а потім знову спиняє свій погляд
на маркізі)*

Ви дивний мрійник!.. Підведіться... Я...

М а р к і з

Погляньте на природу! Таж свобода —
Її закон; і всі багатства їй
Несе свобода!.. Всесвіту творець
Пускає робака в росинку й тим

Дає буяти самовілляю навіть
В просторах мертвих тліну... Сір, а в а ш твір?
Який же він нікчемний!.. Шелест листя
Страшить владику християн. Повинні
Боятися ви кожної чесноти.
А він,— щоб не порушить красування
Розкішного свободи,— дозволяє
Буяти вільно навіть лютим силам
У всесвіті його... І він, митець,—
Незримий він. Ховається він скромно
За вічними законами; та їх
Лиш бачить вільнодум, а не його.
Навіщо бог? — він каже: досить світу
Й себе самого. І в такій огуді
Для бога більше слави, ніж в хвалі
Побожних християн.

К о р о л ь

Ви беретеся
Взірець оцей високий відтворити
В моїй державі серед смертних?

М а р к і з

Ви,
Ви можете єдиний! Хто ж бо інший?
О, присвятіть народів процвітанню
Монаршу міць, яка — ах, довго як! —
Служила лиш блискучій славі трону!
Верніть людині втрачену достоїнність.
Хай громадянин буде, як і перше,
Повитий піклуванням трону, хай
Шанує він свій перший обов'язок —
Повагу до взаємних прав братерських!
Коли ж, від сну прокинувшись, людина
Себе знайде й відчує гідність людську,
Й свобода виховає в ній високі
І горді поривання,— сір, коли
Найщасливішою у цілім світі
Ви вашу власну зробите державу,—
Тоді повинні ви — скорити світ!

К о р о л ь

(після довгого мовчання)

Я дав вам говорити до кінця.
Я розумію, що інакше склалось
Уявлення про світ в цій голові,

Ніж в інших, і не буду прикладати
До вас загальну мірку. Так, я вірю,—
Мені ви першому відкрили серце.
И за те, що вміли ви в собі таїти
Такі палкі думки до цього дня,
За скромну цю розсудливість, юначе,
Забути я ладен, що я почув їх
І як я їх почув. То підведіться ж.
Я заперечить хочу юнакові
Його завзяті і поспішні мрії
Не як король, а як людина літня.
Мені так заманулось!..— Мислю я —
В душі шляхетній навіть і отрута
Перетворитись може на думки
Шляхетні... А проте — ви стережіться
Моєї інквізиції!.. Мені
Було б вас шкода...

Маркіз

Справді?! Шкода, сир?

Король

(пильно придивляючись до нього)

Таких людей ніколи я не бачив.—
Ні, ні, маркізе! Забагато ви
Мені накинули... Не хочу бути
Нероном я. Я бути ним не хочу...
Не хочу бути ним я... щодо вас.
Під берлом короля Філіппа тут
Не все занепаде! Ви перший, ви
Повинні залишитися й надалі
Людиною перед очима в мене.

Маркіз

(швидко)

А як мої співгромадяни, сир? —
О, не про себе так я турбувався,
І не своєю я справу захищав!
А ваші всі підданці, сир?

Король

Якщо

Вам добре так відомо, як прийдешне
Судитиме мене,— то хай ваш приклад
Йому покаже, як людину я
Цінив, коли її знайшов.

Маркіз

О сір!

Найсправедливіший король не мусить
Нараз зробитися несправедливим...
У вашій Фландрії багато тисяч
Гідніших є, ніж я. Та ви — ви зараз,—
Даруйте, сір,— побачили свободу,
Можливо, вперше в зм'якшеній подобі.

Король

(*м'яко, але серйозно*)

Про це, юначе, більш ні слова! — Знаю,
Ви зміните переконання ваші,
Коли людей пізнаєте, як я.
А втім — не хтілося б мені, маркізе,
Вас бачити востанне. Чим я зміг би
Вас прив'язать до себе?

Маркіз

Залишіть
Мене таким, яким я є. Чим був би
Для вас я, сір, якби й мене також
Ви підкупили?

Король

Гордоців таких
Не попусти! Віднині ви — слуга мій.
Без заперечень! Я так хочу.

(*Після паузи.*)

Що ж я?!

Що я шукав? Чи не шукав я правди?
А тут знайшов я децю більше... — Отже,
Мене на троні змалювали ви.
Чи також і в сім'ї?

(*Помітивши, що маркіз вагається.*)

Я зрозумів вас.

Та хай з батьків я самий нещасливий,—
То чи ж не можу я щасливим бути
Як муж?

Маркіз

Коли великий духом син,
Коли ласкава, чарівна дружина

Так зватись право надають, то з смертних
Ви, сїр, найщасливіший батько й муж,

К о р о л ь
(похмуро)

Ні, нещасливий я! І ще ніколи
Так глибоко цього не відчував,
Як саме в цю хвилину...

(Кидає на маркіза сумний погляд.)

М а р к і з

Принц — такий же;
Він добрий і шляхетний. Іншим я
Його не знав.

К о р о л ь

То знаю я чудово...
Він в мене те забрав, чоґо мені
Ніякі трони в світі не замінять,—
Таку достойну королеву!

М а р к і з

Сїр!

Хто зваживсь?

К о р о л ь

Лихослів'я! Світ! Я сам! —
Ось маю докази незаперечні;
А є ще й інші... Я гублюсь в гадках,
Які загрожують мені найгіршим...
Лише в одне мені повірить тяжко.
Хто ж винуватить?! О, якщо її...
Її вважати здатною упасти
Так глибоко, то чом мені не вільно
Повірить більше, що така особа,
Як Еболі, звела на неї наклеп?..
Чи зла не затаїв той духівник
На сина могого й на королеву?
І чи не прагне герцог Альба помсти?
Моя дружина варт багато більше,
Ніж всі вони!

М а р к і з

Сїр, і в душі жіночій
Ще живе щось понад наклеп, понад
Усі пльотки,— це є чеснота жінки.

Король

Так, так! Я це й кажу. Так низько впасти,
Як закидають королеві,— стало б
Йй у велику ціну... О, так легко,
Як в тім мене переконати хтіли б,
Не поривають з честю! Ви, маркізе,
Знавець людського серця. Помічник
Такий давно уже мені потрібен.
Ви добрий, ви радієте з життя,
Йй людського серця ви знавець... тому
Я вибрав вас...

Маркіз

(вражений і переляканий)

Мене, сір?

Король

Ви стояли
Перед своїм монархом і нічого
Для себе не просили. Дивна річ!
Таке я зустрічаю вперше... Ви
Чинити будете по правді. Пристрасть
Вам не затьмить очей. Зійдіться з принцом,
Спізнайте також серце королеви.
Я дам вам право з нею говорити
Таємно. А тепер — ідіть!

(Дзвонить.)

Маркіз

Якщо

Здійсниться хоч одна моя надія,—
Це найясніший день в моїм житті!

Король

(протягає йому руку для поцілунку)

Він і для мене марно не пропав.

Маркіз встає й виходить. Заходить граф Лерма.

Надалі рицаря впускати вільно!

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Зала в покоях королеви.

ЯВА ПЕРША

Королева. Герцогиня Оліварес. Принцеса Еболі.
Графиня Фуентес та інші дами.

Королева

(підводячись, до обергофмейстрини)

То не знайшовся ключ? — Що ж, доведеться
Зламать замок шкатулки, й то — негайно...

(Помітивши принцесу Еболі, яка наближається до неї і цілує
її руку.)

Добридень, люба Еболі, я рада,
Що ви уже одужали, проте —
Ви ще бліді...

Фуентес

(дещо лукаво)

То, мабуть, від гарячки,
Що страх як зморує нам хворі нерви.
Чи то ж не так, принцесо?

Королева

Я так хтіла

Навідать вас, принцесо мила... та...
Мені ж не вільно...

Оліварес

О, від самотїни

Навряд чи й довелось страждать принцесі...

Королева

Охоче вірю.— Що вам? Тремтите ви?

Еболі

Нічого... то пусте... Прошу уклінно —
Дозвольте трохи вийти, королево.

Королева

Ви криєтесь від нас. Ви тяжко хворі!
Вам млосно?.. Ви не можете стояти?..—
Графине, допоможіть принцесі сісти
На табурет.

Еболі

На свіжому повітрі
Мені полегшає...

(Виходить.)

Королева

Підіть за нею,
Графине... О, який жорстокий напад!

Входить паж і каже щось герцогині, яка, вислухавши його, звертається
до королеви.

Оліварес

Маркіз де-Поза просить ласки, ваша
Величносте, прийнять його. Він щойно
Був у його величності монарха.

Королева

Просить.

Паж виходить і розчиняє двері перед маркізом.

ЯВА ДРУГА

Маркіз Поза. Ті, що й були.
Маркіз стає на одне коліно перед королевою, яка подає йому знак
підвестися.

Королева

Що повелів мені володар?
Чи можу я при всіх...

Маркіз

Я говорити
Повинен з королевою віч-на-віч.
Дами за знаком королеви виходять.

ЯВА ТРЕТЯ
Королева. Маркіз Поза.

Королева
(дуже здивована)

Чи вірити мені очам, маркізе?
До мене вас прислав король?

Маркіз
Це вашій
Величності здається незвичайним?
Мені ж — нітрохи.

Королева
То, виходить, збився
Наш світ з одвічного свого шляху.
Таж ви і він... Признатися я мушу...

Маркіз
Що це звучить химерно? Так, можливо.
Проте в наш час чудес бува багато
Ще й не таких.

Королева
Навряд, щоб більших.

Маркіз
Даймо,
Що я, нарешті, споважнів — стомився
Грати роль оригінала при дворі
Філіппа? Ах, оригінал!.. Для чого?
Хто хоче бути для людей корисним,
Той мусить спершу дорівнятись їм.
Навіщо хвастовитим хизуватись
Сектантством? Даймо,— хто ж не захотів би
Собі навербувати прихильних? Даймо,—
Я високо занісся й забажав
Мое учення посадить на троні?

Королева
Ні!.. Ні, маркізе, навіть жартома
Я вам би не накинула таких
Бажань химерних. Не такий ви мрійник,
Щоб те почав, чого скінчить не можна.

Маркіз

Для мене ще питання...

Королева

Що я вам
Закинути лише й могла б, маркізе...
І що мене без краю здивувало б...
То це...

Маркіз

Подвійна гра. Можливо.

Королева

Ще
Принаймні несумлінність. Бо ж король
Не те вам доручив мені сказати,
Що я від вас почую?

Маркіз

Так, не те.

Королева

Чи ж може виправдять мета шляхетна
Негідні засоби? Невже ж то може —
Даруйте сумнів мій — і ваша гордість
З цією місією поладнати?
Мені повірить тяжко...

Маркіз

І мені —

Коли б ішлося тут лише про те,
Щоб ошукати короля. Мета
У мене інша. Хочу я цим разом
Йому чесніше послужить, ніж він
Мені звелів.

Королева

У цьому пізнаю вас.
Але облишмо! Що він зараз робить?

Маркіз

Король? — Здається, дуже скоро я
Поміщуся на строгому судді моему.
Те, що не кваплюсь я розповісти,—
Володарка моя іще багато,
Багато менше квапиться послухать.

Але це мусить статися! Монарх
Мене уповноважив вас просити,
Ласкава королево, не приймати
Французького посла сьогодні. Отже,
Я виконав доручення монарха.

К о р о л е в а

І це усе, маркізе, що від нього
Ви маєте мені переказати?

М а р к і з

Приблизно — все, що право надає
Мені присутнім бути тут.

К о р о л е в а

Волюю

Того не знать, маркізе, що для мене,
Можливо, мусить тайною лишитись...

М а р к і з

Так, м у с и т ь, королево... Та якби ви
Були не ви, а зовсім інший хтось,—
Про дещо я попередив би вас,
Від деяких осіб вас застеріг би...
Та вам це не потрібно. Небезпека
Нехай навколо вас кружляє,— вам
Про неї відати не треба. Нащо?
Чи й варт було б нікчемною бреднею
Сни золотаві янгола тривожить?
Та й привело мене сюди не те.
Принц Карлос...

К о р о л е в а

Що з ним?

М а р к і з

Він — мов той мудрець,
Якому ставлять за провину потяг
До істини прекрасної,— й він також
Ладен загинуть за своє кохання,
Як той мудрець за істину свою.
Мені бракує слів... Та ось, ось він —
І хай він скаже сам.

(Передає королеві листа.)

Королева
(прочитавши його)

Він каже тільки,
Що хоче й мусить говорить зі мною.

Маркіз
Це й я кажу.

Королева
Чи ж ошастить його,
Коли на власні очі він побачить,
Що й я не маю щастя?

Маркіз
Ні, проте
Активнішим він стане й сміливішим.

Королева
Як саме?

Маркіз
Герцог Альба вже одержав
Призначення до Фландрії.

Королева
Я чула.

Маркіз
Король свого наказу не скасує.
Ми ж знаєм короля. Та ясно й те,
Що залишатися тут принц не мусить,
Тепер — найбільше. Й Фландрії не можна
На жертву приректи.

Королева
І вам відомо,
Як можна перешкодити цьому?

Маркіз
Можливо... Засіб є,— не менш страшний,
Ніж небезпека. Вимагає він
Ще й одчайдушної відваги.— Та
Не знаю інших я.

Королева
Назвіть його.

Маркіз

Вам, тільки вам, я звірюсь, королево!
Лише від вас почути це зможе Карлос
І не відчуть огиди. Має засіб
Немилозвучну назву... Це...

Королева
Повстання...

Маркіз

Переступить він мусить волю батька
Й податися таємно до Брюсселя.
З розкритими обіймами чекають
Фламандці. Лиш гукне він — і повстануть
На по́клик бойовий всі Нідерланди,
І праве діло їх вбереться в силу,
Як син монарха стане на чолі.
Він зброєю присилує тремтіти
Іспанський трон. І що в Мадриді батько
Йому заборонив, те він в Брюсселі
Йому дозволить.

Королева

Ви, маркізе, нині
З ним розмовляли й твердите оце?

Маркіз

Так, саме через те.

Королева

(після паузи)

Ваш план воднораз
Страшить мене і вабить. Я гадаю,
Що маєте ви слухність. Ваша думка
Відважна, й саме через те, гадаю,
Вона мені припала до вподоби.
Хай визріє. А принц її вже знає?

Маркіз

Він мав,— так планував я,— з ваших уст
Її почути вперше.

Королева

Безперечно!
Який величний задум!.. А проте,
Боюсь, що юність принца...

Маркіз

То пусте!

З ним будуть принц Оранський і граф Егмонт¹ —
Хоробрі полководці Карла — мудрі
У раді і безстрашні в лютій січі.

Королева

(захоплено)

Так! Задум і величний і прекрасний!..
Принц мусить діяти. Мене гнітить
Та роль, що змушений він грать в Мадриді.
Я обіцяю Францію йому;
Савойю теж. Маркізе, вашу думку
Я поділяю — він повинен діяти.
Та план цей потребує грошей.

Маркіз

Так.

Вони вже є...

Королева

Я знаю, як зарадить.

Маркіз

То можу я подати йому надію
На зустріч з вами?

Королева

Я подумать мушу.

Маркіз

Чекає Карлос відповіді, ваша
Величносте. Я обіцяв йому
Вернутись не з порожніми руками.

(*Подаючи королеві свою записну книжку.*)

Цим разом досить двох рядків...

Королева

(*написавши*).

Я з вами

Іще побачусь?

¹ Егмонт — один з дворянських вождів нідерландської революції, ска-
раний герцогом Альба в 1568 р.

Маркіз
Кожен раз, як ви
Накажете.

Королева
Як я... я накажу?..
Як маю зрозуміть я цю свободу?

Маркіз
Довіжливо, без потайної думки.
Ми маємо свободу — й цього досить...
Так.. досить для моєї королеви.

Королева
(мінючи розмову)
А як би тішило мене, маркізе,
Коли б знайшовсь, нарешті, для свободи
Бодай хоч цей куточок у Європі!
І завдяки йому! Я обіцяю
Вам нишком помагати...

Маркіз
(гаряче)
О, я знав,
Що тут мене напевне зрозуміють...
Герцогиня Оліварес з'являється на дверях.

Королева
(холодно до маркіза)
Для мене воля короля — закон.
Я вас прошу, господаря ласкаво
Запевнити в покірності моїй!
(Подає йому знак. Маркіз виходить.)

Галерея.
ЯВА ЧЕТВЕРТА
Дон Карлос і граф Лерма.
Карлос
Тут нам не заважатимуть. Що саме
Ви маєте мені сказати?

Лерма
Ваша
Високість мали друга при дворі.

Карлос
(здивований)

Якого я не знав би... Що це значить?

Лерма

То мушу я просить у вас прощення,
Що більше я дізнавсь, ніж маю право.
Та не турбуйтеся надаремне, ваша
Високосте, від вірної людини
Дізнавсь я, тобто — я почув те сам.

Карлос

Про кого ви?

Лерма
Маркіз де-Поза...

Карлос

Ну?

Лерма

Що як він знає більше щось про вашу
Високість, ніж усі ми знать повинні.
Боюсь...

Карлос

Ви боїтесь?

Лерма

Він був в монарха.

Карлос

Так?

Лерма

Цілих дві години розмовляли
Вони таємно.

Карлос
Справді?

Лерма

Ї мова в них

Велась не про дрібниці.

Карлос

Вірю.

Лерма

Ваше

Ім'я, мій принце, чув я дуже часто.

Карлос

Знак не лихий, гадаю я.

Лерма

І ранком
Сьогодні в спочивальні у монарха
Упало кілька загадкових слів
Про королеву...

Карлос

(вражений, відступає назад).

Графе Лерма?

Лерма

Ще,—

Коли маркіз пішов,— дістав наказ я
Впускать його до кабінету вільно.

Карлос

Це й справді забагато!

Лерма

Ясний принце,

Такого випадку ще не траплялось,
Відколи я служу монарху.

Карлос

Справді!

Це забагато! — Ви сказали, графе,
Що чули щось про королеву? Сіме?

Лерма

(відступаючи)

Ні! Принце, ні! Не маю права я.

Карлос

Як дивно! Ви одне мені сказали,
А з другим — криється...

Лерма

Принц, одне —

Мій обов'язок перед вами, друге ж —
Перед монархом.

Карлос

Вірно!

Л е р м а

Правда, я
Маркіза завжди знав, як мужа честі.

К а р л о с

Тоді його ви дуже добре знали.

Л е р м а

Незаплямованою може бути...
До першої лиш проби доброчесність.

К а р л о с

Буває часом, що й по то́му...

Л е р м а

Ласка

Великого монарха все ж принада.
Й спливає кров'ю не одна чеснота,
Впіймавшись на золотий гачок.

К а р л о с

О, так!

Л е р м а

Мудріше часом викривати,
Ніж потаїть, чого вже не втаїти.

К а р л о с

Мудріше, так!.. Ви кажете, що ви
Маркіза знаєте як мужа честі?

Л е р м а

Як він такий ще й з а р а з, то мій сумнів
Його не зробить гіршим, — ви ж, мій принце,
Виграєтè удвоє.

(Хоче йти.)

К а р л о с

(зворушений, іде за ним і тисне йому руку)

Втрое, мій

Шляхетний, мій достойний графе! Бачу,—
На одного я збагатився друга,
Не втративши того, що я вже мав.

Лерма виходить.

ЯВА П'ЯТА

Маркіз Поза йде галереєю. Карлос.

Маркіз

Мій Карле, Карле!

Карлос

Хто там? Ах, це ти!

Якраз до речі. Іду в монастир я.

Ти поспішай за мною.

(Хоче вийти.)

Маркіз

Дві хвилини!

Стривай!

Карлос

Тут нас почути можуть...

Маркіз

Ні.

Лише два слова, Карле. Королева...

Карлос

В мого ти батька був?

Маркіз

Так, був: мене

Покликав він.

Карлос

(напружено чекаючи)

Ну й що ж?

Маркіз

Усе гаразд!

Ти будеш з нею говорить.

Карлос

А як

Король? Чого ж хотів король?

Маркіз

Король?

О, небагато!.. Зрозуміти,— хто я.

То, мабуть, прислужилися мені

Незнані добрі друзі. Хто зна? Він
Пропонував мені служити йому.

К а р л о с

І ти відмовився?

М а р к і з

Звичайно.

К а р л о с

Як же

Розстались ви?

М а р к і з

О, досить добре.

К а р л о с

Отже,

Про мене мови не було?

М а р к і з

Про тебе?

Аякже... Так... Між іншим.

(Добуває записну книжку і віддає її принцові.)

Ось тим часом

Від королеви кілька слів, а завтра
Довідаюсь я, де й коли...

К а р л о с

(читає дуже неувважно, ховає книжку і хоче йти)

Так... Отже,

Ми в пріора зустрінемося.

М а р к і з

Стривай!

Куди ти поспішаєш? Таж сюди
Ніхто не йде...

К а р л о с

(вимушено сміючись)

Невже з тобою ми
Ролями обмінялись?.. Надто смілий
Ти нині став.

М а р к і з

Як — нині? С'яме нині?

Карлос

А що до мене пише королева?

Маркіз

Хіба ж не прочитав ти щойно?

Карлос

Я?

Ах, так...

Маркіз

Що коїться з тобою?

Карлос

(перечитує рядки ще раз. У захваті й палко)

Янгол

Небесний!.. Так, клянусь, я буду... буду...

Тебе я буду гідний!.. Сильні душі

Міцнішають з кохання. Тож — нехай!

Як ти мені велиш, то я скоряюсь...—

Вона до мене пише, що я мушу

На щось важливе зважитись. Що саме

Вона на думці має? Ти не знаєш?

Маркіз

Коли б і знав я, Карле, то хіба

Ти зараз слухати мене охочий?

Карлос

Тебе образив я? Пробач, Родріго.

Я й справді неуважний був...

Маркіз

Чому?

Карлос

Тому, що... я і сам не знаю. Отже,

Тепер моя ця книжка?

Маркіз

Ні, не зовсім!

Точніше — я прийшов тебе просити,

Щоб ти віддав мені твою.

Карлос

Мою?

Навіщо?

Маркіз

Дріб'язок увесь, якому
Не слід потрапити до третіх рук,—
Чи то листи, чи записки,— коротше,
Увесь бумажник твій.

Карлос

Але навіщо?

Маркіз

Про всякий випадок. Чи ж може хто
Все передбачить наперед? А в мене
Шукать його ніхто не буде. Дай!

Карлос

(дуже занепокоєно)

Аж надто дивно!.. Звідки раптом ця...

Маркіз

Ти не турбуйся, друже. Не роблю я
Ніяких натяків! Це захід лиш
До застереження від небезпеки.
Не мав на думці я тебе лякати.

Карлос

(віддає йому бумажника)

Сховай же добре!

Маркіз

Не турбуйсь!

Карлос

(дивиться на нього значливо)

Родріго!

Я дав тобі багато.

Маркіз

Все ж — це менше,
Ніж я уже від тебе маю... Отже,
Про інше — там. Тим часом — прощай!

(Іде.)

Карлос

(змагається сам з собою, врешті кличе маркіза назад)

Хвилинку! Дай листи! Там є один,
Що в Алькала вона мені прислала,
Коли я тяжко хворий там лежав.
Відтоді я носив його на серці...
Із ним мені так важко розлучитись!
Віддай мені того листа — того лиш,
А решту — все візьми.

(Виймає листа і повертає бумажника.)

Маркіз

О Карле мій!

Я це роблю нерадо. Лист отой
Мене найбільш турбує.

Карлос

Прощавай!

(Мовчки, повільно йде до виходу, на мить зупиняється на двірках, потім вертається і віддає маркізові листа.)

Візьми...

(Рука йому тремтить. З очей ллються сльози; він кидається маркізові на шию і притуляється обличчям до його грудей.)

Цього не зробить батько мій?..
Родріго, чи не так? Цього не зробить?

(Швидко виходить.)

ЯВА ШОСТА

Маркіз

(здивовано дивиться йому вслід)

Чи то ж можливо? Що ж це? Та невже
Його не знав я зовсім? Не помітив
Такої риси в ньому? Недовір'я!..
До друга недовір'я!? Ні, це — наклеп!
Щоб він зробив мені, що я його
В нестійкості обвинуватив? Таж
Це роблячи, я тим же завинив...
Він здивуватись міг — це зрозуміло.
Не міг же він від друга сподіватись
Такої скритності!.. І це — болить!..
Та визволить тебе від цієї муки

Не можу я, мій Карле, й довго ще
Твою я чисту мучитиму душу!
Король на мене звів таємницю,
А віра — вимагає дяки. Нащо
Тут балачки, якщо моє мовчання
Тебе від болю може захистити?
Чи ж сонного будить, щоб показати,
Яка на нього суне грізна хмара?
Я краще відведу її безгучно,—
І ти прокинешся під ясним небом!

(Виходить.)

Кабінет короля.

ЯВА СЬОМА

Король сидить у кріслі, поруч нього — інфанта Клара Євгенія.

Король

(після довгого мовчання)

О ні!.. Це все ж — моя дочка... Як може
Природа так брехать правдоподібно?
Ці очі голубі — мої! Чи то ж
Себе я не знаходжу в кожній рисі?
Дитя мого кохання, так, це ти!
О, дай я пригорну тебе до серця,—
Ти кров моя! Ти — кров моя...

(Вражений чимось, раптом замовкає.)

Моя?

Чи ж може бути щось іще страшніше?
Таж риси і у нього — теж мої!

(Взяв медальйона і дивиться то на зображення, то в дзеркало, що стоїть проти нього. Нарешті, кидає медальйона додолю, швидко підводиться й відштовхує від себе інфанту.)

Геть, геть! Я гину в цій безодні!

ЯВА ВОСЬМА

Граф Лерма. Король.

Лерма

Щойно

Ввійшли її величність королева
В приймальню.

Король

Зараз?

Лерма

Так. І просять, ваша
Величносте, ласкавої уваги...

Король

Як, зараз? Зараз?.. В час такий незвичний?..
Ні! Говорити з нею я не можу...
Не можу зараз...

Лерма

Ось і їх величність!

(Виходить.)

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Король. Королева входить. Інфанта.
Остання біжить їй назустріч і лащитья до неї. Королева падає до ніг
королю, що стоїть мовчазний і зніяковілий.

Королева

Владарю мій і мужу... Я повинна...
Я змушена благати правосуддя,
Сір, перед вашим троном!

Король

Правосуддя?..

Королева

При вашому дворі зазнала я
Зневаги! Хтось відкрив мою шкатулку...

Король

Що?

Королева

Й речі всі, які для мене мали
Велику ціну,— зникли...

Король

Що для вас

Велику ціну мали...

Королева

Так. Тому,

Що значення облудне може їм
Надати необізнаних зухвалість...

Король
Зухвалість... Значення... Та... підведіться!

Королева
О, не раніше, ніж моя дружина
Мені високу обіцянку дасть —
Своею королівською рукою
Мені злочинця видати, а ні —
То я прошу змінити почет мій,
Де криється той злодій.

Король
Підведіться ж!
Навколішках дружина короля...
Будь ласка, підведіться!

Королева
(підводиться)
Що з вельможних
Той злодій — певна я, бо у 'шкатулці
Лежало перлів та дьємантів більше,
Багато більш, ніж на мільйон, а він
Листами вдовольнився...

Король
Що про них я...
Королева
Охоче, мужу мій. Були то лиш
Листи та медальйон інфанта.

Король
Як?
Королева
Інфанта, сина вашого.

Король
До вас?
Королева
До мене.
Король
Від інфанта? Й це мені
Ви кажете?

Королева
Чому ж не вам, мій мужу?

Король

І так невинно?

Королева

Що ж дивує вас?

Гадаю,— не забули ви листів,
Що їх, за згодою обох монархів,
Дон Карлос слав мені у Сен-Жермен¹.
А чи було дозволено йому
До тих листів ще й свій портрет додати,
Чи смілий крок квапливої надії
Свавільний був — того не можу знати.
Якщо це необачністю було,
То все ж її — ручусь! — простили б легко.
Тоді ж йому й на думку не спадало,
Що то для матері його...

(Помітивши рух короля.)

Що сталось?

Що з вами, сир?

Інфанта

*(яка тим часом знайшла на підлозі медальйона і бавилася ним,
приносить його королеві)*

На! Подивись, мамуню!

Який малюночок...

Королева

Як?! Мій...

*(Пізнає медальйона і завмирає — мовчазна, мов скам'яніла, від
здивування. Обое пильно дивляться одне на одного, не зводячи
очей. Після довгого мовчання.)*

О сир!

Перевіряти так дружини серце —

То справді і велично і шляхетно!..

Та я собі дозволю ще питання!..

Король

Питати маю я!

Королева

Моя підозра

¹ Місцевість під Парижем, що була літньою резиденцією короля Франції Генріха II.

Нехай хоч тих невинних не плямує.
Якщо крадіжка ця є ваш наказ...

Король

Так, мій.

Королева

То нікого мені винити,
І нікого жаліть мені... крім вас,
За те, що не така у вас дружина,
В якій заходи ті мали б успіх.

Король

Цю мову знаю я.— Проте, мадам,
Вона мене удруге не одурить,
Як одурила раз в Аранхуесі.
Цнотливу, як той янгол, королеву,
Яка тоді так гордо захищалась,—
Тепер я знаю краще.

Королева

Що це значить?

Король

Тож коротко, мадам,— без хитрування!
Ви й справді там ні з ким не зустрічались?
Ні з ким не розмовляли ви? Ні з ким?

Королева

Я розмовляла там з інфантом. Так.

Король

Так? Ну, тоді все ясно!.. О, зухвальство!
Так мало шанувати честь мою!

Королева

Чесць, сір? Як честь і вражено було,
То, я боюсь, що вищу, ніж ота,
Яку мені Кастілія дала
У шлюбний дар.

Король

Навіщо ви збрехали?

Королева

Бо я не звикла, сір, щоб перед почтом
Мені, немов злочинниці якій,

Вчиняли допит. Правди я ніколи
Таїть не буду, як її від мене
З повагою й довір'ям зажадають.
Згадайте, чи ж в такому тоні, ваша
Величносте, звернулись ви до мене
В Аранхуесі? Та невже ж градеца —
То суд, що королеви перед ним
Повинні звіт давати про свої
Приватні справи? Принц тоді просив
У мене дозволу на зустріч. Я
Дозволила, мій мужу, через те,
Що етикет для мене не суддя
Над тим, що я вважаю бездоганним.
Від вас же зустріч ту я потаїла,
Не маючи бажання з вами, ваша
Величносте, про вільне право це
Прилюдно перед почтом сперечатись.

К о р о л ь

Ви надто сміливі, мадам...

К о р о л е в а

А також,—

Додам я,— бо інфанти наш не знаходять
Прихильності у батьківському серці,
Якої він давно вже заслужив.

К о р о л ь

Він заслужив?

К о р о л е в а

І справді, чом про це
Повинна я мовчати, сир? — Інфанта
Я високо ціную і люблю
Як дорогого родича, якого
Вважалось гідним зватися ім'ям,
Що від усіх мені найближче... Я
Збагнуть ніяк не можу, що мені
Чужим тому він саме має стати,
Що був колись для мене найдорожчий.
Якщо державна ваша мудрість хоче
В'язать союзи так, як їй корисно,
То хай же буде їй не так вже легко
Їх розривати! Я не можу, сир,
Ненавидіть кого мені накажуть,

І — раз уже я говорити мушу —
Не хочу я, не хочу я надалі
Неволити себе!..

Король
Єлізавето!

Ви бачили — м'яким я можу бути;
І спогади про це вас осміляють.
Ви здаєтесь на силу ваших чар,
Які не раз собі вже підкоряли
Мою крицеву вдачу. Стережіться!
Те, що мене колись м'яким робило,—
Тепер довести може і до сказу.

Королева

Та чим я завинила, сир?

Король
(бере її за руку)

Якщо
Це сталося — хіба ж це вже не сталося? —
Як вашої вини вкрай повна міра
Ще на один лиш подих обважніє,
Якщо мене одурено...

(Випускає її руку.)

Я зможу
І цю останню слабкість подолати.
Я зможу і захочу... Але горе
Тоді мені — і вам, Єлізавето!

Королева

Та чим я завинила, сир?

Король
Тоді,—

Про мене,— хай пролеться кров!

Королева

До чого вже дійшлось...

О боже!

Король
Тоді себе

Забуду я, й ніщо мене не спинить —
Ні голеси природи, ні звичаї,
Ані державні договори...

Королева

Ах...

Як жаль мені вас, володарю...

Король
(у нестямі)

Жаль!..

О, співчуття розпусниці!..

Інфанта
(перелякано хапається за матір)

Король
Такий сердитий, а мамуня плаче...
Король грубо відштовхує дитину від королеви.

Королева
(лагідно і з гідністю, але тремтячим голосом)

Дитину мушу я охоронити
Від грубощів таких. Ходімо, доню.

(Бере її на руки.)

Якщо король тебе не хоче знати,—
З-за Піренеїв викличу я друзів,
Які нас охоронять...

(Іде до дверей.)

Король
(збентежено)
Королево?

Королева
Я більш не можу... Це занадто...
(Підходить до дверей і на порозі падає разом з дитиною.)

Король
(підбігає до них, розгублено)

Боже!

Що сталося?

Інфанта
(кричить, охоплена жахом)

Ай, кров! Моя мамуня!
(Вибігає.)

К о р о л ь

(перелякано намагається допомогти королеві)

Який жахливий напад!.. Кров!.. Невже
Я заслужив такої кари? Встаньте!
Отямтесь! Підведіться!.. Хтось іде!
Нас так застануть... Підведіться ж! Має
Весь двір цією сценою втішатись?
Як ублагать вас підвестися?

(Вона підводиться, підтримана королем.)

Я В А Д Е С Я Т А

Ті, що й були. Альба, Домінго входять перелякані. За ними дами.

К о р о л ь

Хай

Її величність проведуть. Її млосно.

Королева виходить у супроводі дам. Альба і Домінго підходять ближче.

А л ь б а

В сльозах її величність, на обличчі
У неї кров...

К о р о л ь

А дьяволи оці,

Що в серце короля влили отруту,
Здивовані?

А л ь б а. Д о м і н г о.

Як? Ми?

К о р о л ь

Що все зробили,

Щоб тільки довести мене до казу,
А щоб упевнити мене — нічого!..

А л ь б а

Ми вам дали, що мали...

К о р о л ь

Хай же пекло

Віддячить вам! Таж каятись я мушу
У тому, що вчинив. Хіба ж то був
Нечистого сумління грішний голос?

Маркіз Поза
(ще за сценою)

Чи можу я з монархом говорити?

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Маркіз Поза. Ті, що й були.

Король

(радісно схоплюється на цей голос і робить кілька кроків маркізові назустріч)

Ах, ось він! — Радий бачить вас, маркізе! —
Більш, герцогу, мені ви не потрібні.
Лишіть нас!

Альба і Домінго кидають один на одного здивований погляд і мовчки виходять.

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Король і маркіз Поза.

Маркіз

Сір! Старому, що ішов
На смерть за вас в численних лютих січах,
Так втратить вашу ласку — прикро!

Король

Вам

Годиться думать так, мені ж — так діять.
Чим стали ви для мене за годину,
Тим він не був ніколи за життя.
Я не бажаю кривити мою прихильність;
Печать монаршої моєї ласки
Хай світиться, нехай яскраво сяє
На вашому чолі. Нехай всі заздять
Тому, кого обрав я другом.

Маркіз

Навіть

Коли він став лиш під серпанком тайни
Цієї назви гідний?

Король

З чим прийшли ви?

Маркіз

Коли я щойно йшов до вас, почув я
Жахливу поголоску... Неймовірно...

Щось про бурхливу суперечку... Кров...
Що королева...

К о р о л ь

Ви прийшли відтіль?

М а р к і з

Жахнувся б я, коли б в тій поголосці
Була хоч крихта правди і коли б
Вчинив монарх мій необачність. Таж
Важливі відкриття, що їх зробив я,
Міняють враз становище речей.

К о р о л ь

Ну?

М а р к і з

Я знайшов нагоду взяти в принца
Його бумажник; там папери різні,
Які, я сподіваюсь, освітлять...

(Передає бумажника Карлоса королю.)

К о р о л ь

(жадібно перегортає папери)

Цей лист писав до нього імператор,
Мій батько... Як?.. Не можу пригадати,
Щоб я коли про нього чув.

(Перечитує його, відкладає набік і береться до інших паперів.)

А ось —

Фортеці план... Із Таціта уривки...
А це що?.. О, рука мені знайома!

(Читає уважно — то вголос, то стиха.)

«Цей ключ... покої відмикає»... Як?
«У павільйоні королеви»... Що це?
«Кохання може... вільно»... Ха! «...признатись...»
«Здійсниться мрії... нагорода»... О!..
Пекельне зрадицтво! Тепер я знаю!
Так, знаю,— це вона! Її рука!

М а р к і з

Її величності?! Не може бути!

К о р о л ь

Принцеси Еболі...

Маркіз

Виходить, правду
Казав мені недавно паж Енарес,
Що сам листа з ключем передавав.

Король

(схопивши маркіза за руку, страшенно схвилюваний)

Маркізе, я — в руках пекельних сил!
Ця жінка, — я признаюсь вам, — маркізе,
Ця жінка — то вона сама відкрила
Шкатулку королеви і мене
Збивала проти королеви перша!
Хто зна, яку в тім участь брав чернець?..
Мене одурено!.. Мерзенний підступ!

Маркіз

Тоді — це щастя...

Король

О маркіз! Маркіз!
Боюсь, що заподіяв я моїй
Дружині кривду...

Маркіз

Сір, якщо між принцом
І королевою й була якась
Таємна змова, то, звичайно, зовсім,
О, зовсім інша, ніж їм закидають!
Відомість певну маю я про те,
Що принцове бажання їхать конче
До Фландрії зродилось в голові
У королеви.

Король

Так я завжди думав.

Маркіз

Сір, королева честолюбна... — Смію
Додати я? — Таж прикро бачить їй
Своїх надій високих зруйнування
Й усунення від всіх державних справ.
Бурхлива юність і завзятість принца
Були до послуг задумів її.
А серце... Ні!.. Кохать вона — чи й може?..

К о р о л ь

Її державні велемудрі плани
Мене нітрохи не турбують.

М а р к і з

Сір,
А чи ж її кохають? І чи можна
Лихого сподіватись від інфанта?
Питання це нам дослідити варт.
Потрібна тут невтомна пильність...

К о р о л ь

Ви
Відповідаєте мені за нього.

М а р к і з

(подумавши)

Як ваша королівська милість здатним
Мене вважають до такої справи,
То мушу я просить її ц і л к о м
Мені єдиному до рук віддати.

К о р о л ь

Хай буде так.

М а р к і з

Принаймні, щоб мені
Ніякий помічник, хто б він не був,
Не заважав у заходах потрібних.

К о р о л ь

Ніякий! Обіцяю вам. Були ви
Мій добрий янгол!.. Як безмежно я
Вам вдячний за пораду цю, маркізе!

(До 'Лерма, що увійшов під час останніх слів короля.)

Як почува себе її величність?

'Л е р м а

Знесилені ще вельми від зомління.

(Кинувши на маркіза недовірливий погляд, виходить.)

М а р к і з

(після паузи, до короля)

Іще одна потрібна осторога.

Боюсь,— попередити встигнуть принца.
У нього є чимало друзів,— може,
Зв'язки він має з бунтарями в Генті.
Страх може призвести його нараз
До одчайдушних вчинків. Я б порадив
Про всякий випадок вже зараз вжити
Рішучих заходів, щоб обминути
Умить ту небезпеку.

К о р о л ь

Вірно! Як же...

М а р к і з

Наказ секретний про арешт могли б ви
Мені, володарю, віддати до рук,
Щоб у хвилину небезпеки я
Скористувався з нього... та...

(Бачучи, що король вагається.)

Тим часом

То ще була б державна таємниця...

К о р о л ь

(іде до письмового стола і пише наказа про арешт)

Держава — в небезпеці. Стан речей
Нам дозволяє заходи суворі.
Візьміть, маркізе. Вам мені не треба
Нагадувати про обережність...

М а р к і з

(приймаючи наказа про арешт)

Сір,—

Лиш в разі крайньої потреби!

К о р о л ь

(кладає йому руку на плече)

Ідіть,
Ідіть, маркізе мій,— сон безтурботний
Верніть моїм ночам, а серцю — спокій!

Обидва виходять на різні двері.

Галерея.

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Карлос входить дуже збентежений. Граф Лерма йде йому назустріч.

Карлос

Я вас шукаю.

Лерма

Я вас теж.

Карлос

Це правда?

О, ради бога,— правда це?

Лерма

Що саме?

Карлос

Що він кинджала зняв на неї? Що
Вона спливала кров'ю, як її
Несли із кабінету?! Говорить же!
В ім'я усіх святих,— чи все це правда?

Лерма

Вона зомліла і розбилась, впавши.
Та й більш нічого.

Карлос

Й більш нема загрози?

Немає? Графе, слово честі?

Лерма

Ні.

Нема — для королеви; а протé —
Тим більша є для вас.

Карлос

Хвалити бога!

Для матері нема!.. Жахлива чутка
До мене долетіла, що король
Розгнівався на матір і дитину.
І таємниця викрилась якась...

Лерма

Останнє, може, й вірно...

К а р л о с

Вірно! Як то?

Л е р м а

Я нині раз вже застеріг вас, принце.
Ви ж знехтували те. Хай другим разом
Ця осторога піде вам на користь.

К а р л о с

Яка?

Л е р м а

Якщо не помиляюсь, принце,
Я бачив кілька день тому бумажник
З небесноголубого оксамиту,
Розшитий золотом, у вас в руках...

К а р л о с

(здивовано)

Такий у мене є. Так... Ну?..

Л е р м а

Здається,
Там зверху, серед перлів, силует...

К а р л о с

Так, вірно.

Л е р м а

Несподівано зайшовши
Сьогодні до монарха, я помітив
Такий бумажник в нього у руках,—
І перед ним стояв маркіз де-Поза...

К а р л о с

(завмер. Після короткого мовчання, спалахнувши)

Неправда це!

Л е р м а

(ображено)

Виходить, я збрехав вам.

К а р л о с

(довго дивиться на нього)

Так, ви збрехали!

Л е р м а
Я прощаю вам.

К а р л о с

(ходить страшенно схвилюваний по галереї і, нарешті, спиняється перед ним)

Чим він тебе образив? Що вчинила
Тобі невинна дружба, що її
Так поспішаєш з запалом пекельним
Ти розірвати?

Л е р м а

Принц, я поважаю
Ваш біль, що робить вас несправедливим.

К а р л о с

О боже!.. Боже!.. Боже!.. Порятуй
Мене від лютої підозри!

Л е р м а

Я

Ще згадую слова монарха власні:
Безмежно вдячний вам,— сказав він саме,
Як входив я,— за новину оцю!

К а р л о с

Замовкніть! О, замовкніть!..

Л е р м а

Герцог Альба

Потрапив у неласку, чув я... В принца
Де-Гомеса відібрано печать
Велику й віддано маркізу...

К а р л о с

(глибоко замислившись)

Він —

Від мене потаїв! Чому від мене
Він потаїв?

Л е р м а

І вражений весь двір,
Що фаворит він і міністр всевладний...

К а р л о с

Він віддано любив мене. Любив,
Як власну душу. О, це почуття

Загартували сотні проб,— я знаю!
Та чи для нього не повинні бути
Дорожчими мільйони і вітчизна,
Ніж я один? Були у нього груди
Для друга одного широкі надто,
А щастя Карлоса таке нікчемне
Задля його любові. Він мене
Офірував своїй чесноті. Вірно!
Чи можу я за те його картати?
Тепер — кінець! Тепер його я втратив!..

(Відходить набік і затуляє обличчя руками.)

Л е р м а

(після недовгого мовчання)

Що міг би я для вас зробити, принце?

К а р л о с

(не дивлячись на нього)

Піти і виказати мене монарху.
Мені обдárювати нічим.

Л е р м а

Принце,

Ви наслідків волієте чекати?

К а р л о с

(спирається на поруччя і дивиться відсутнім поглядом кудись у далечінь)

Його я втратив!.. О, тепер уже
Я зовсім, зовсім самотній!..

Л е р м а

(наближається до нього, зворушений глибоким співчуттям),

Ви

Не хочете подумати про рятунок?

К а р л о с

Рятунок?.. Добрий чоловік!..

Л е р м а

А більш...

А більш нема за кого вам тремтіти?

Карлос

(схоплюється)

Ах, що мені ви нагадали!.. Боже!
Йому ж віддав листа я! Мати, мати!..
Не хтів йому давати — і все ж віддав!

(Кидається в розпачі по галереї, ламаючи руки.)

Чим завинила перед ним вона?!
Адже ж її він мав пошанувати! —
О Лерма, чи не так? —

(Раптом рішуче.)

Мерщій до неї!

Я мушу вмиг до неї... мушу зразу ж
її застерегти... підготувати...—
О Лерма, любий Лерма! — Та кого ж
Пошлю я?.. Сам я... сам... Нема нікого!
О ні!.. Хвалити бога! Є ще друг...
І гірше вже не буде!

(Вибігає.)

Лерма

(поспішає за ним і кричить йому вслід):

Принц! Куди ви?

(Виходить.)

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА

Королева. Альба. Домінго.

Альба

Чи вільно нам, велика королево...

Королева

Чого бажаєте?

Домінго

Турбота щира

Про вашої величності високу
Особу ясну нам не дозволяє
Замовчувать надалі стан речей,
Загрозливий для вашої безпеки.

Альба

З'явилися спішно ми попередити,

Що проти вас кується лихо, й вчасно
Ту небезпеку відвернути.

Домінго

Й нашу
Ретельність і безмежну вірність скласти
До ніг вам, найясніша королево.

Королева

(дивиться на них здивовано)

Святий панотче й герцогу шляхетний,
Мене вразили ви над міру. Я
І у думках не мала, що Домінго
І герцог Альба так про мене дбають!
Як слід цінити відданість — я знаю...
Чатує десь на мене небезпека,—
Сказали ви. Чи можу я спитати,
А хто ж мій ворог...

Альба

Ми благаєм вас —
Маркіза Поза стерегись надалі!
Він для його величності монарха
Виконує доручення секретні.

Королева

Я рада, що монарх так мудро вибрав.
Мені давно казали, що маркіз —
Людина вельми добра і шляхетна.
Він, як ніхто, ту ласку заслужив...

Домінго

Він заслужив? Ми думаєм інакше.

Альба

Давно уже для всіх не таємниця,
До чого та людина здатна.

Королева

Як?
Як розуміти вас? Та поясніть же!

Домінго

Насмілюсь запитать, коли востанне
Її величність зводили заглянуть
В свою шкатулку?

Королева

Що?

Домінго

Чи там нічого
У вас з речей коштовних не пропало?

Королева

Що там пропало, знають всі в палаці.
Але маркіз? Що спільного: маркіз —
І той грабунок?

Альба

О, багато, ваша
Величносте, бо зникли теж і в принца
Важливї папери, й дехто бачив —
Тримав король їх нині... як маркіз
Мав авдієнцію таємну.

Королева

(подумавши)

Дивно!

Виходить, ворог мій — це той, що зроду
Мені й примаритись не міг, і раптом —
Отут знайшлося двоє друзів щирих,
Яких у мене зроду не було...

(Пильно дивлячись на обох.)

А я хотіла вже ту прикру службу,
Якою прислужилися мені
В мого владаря, — вам пробачить.

Альба

Нам?

Королева

Так, вам.

Домінго

О герцог Альба! Нам!

Королева

(все ще не зводячи з них пильного погляду)

Мені

Приємно, що ту помилку свою
Так вчасно зрозуміла я. Монарха
Хотіла я ще нині попросити
Наклепника мого перед мій суд

Поставити негайно. О, тим краще!
Тепер послатись можу я на те,
Що свідчить герцог Альба.

Альба

Як? На мене?

Королева

Звичайно!

Домінго

Й миттю знищить всі послуги,
Що ми для вас таємно...

Королева

Як? Таємно?

(Гордо і з гідністю.)

Бажала б все ж я знати, герцог Альба,
Про що дружина вашого монарха
Могла б із вами чи із вами, отче,
Вести розмову, щоб того не знав він...
Не винна я чи винна?

Домінго

Дивний запит!

Альба

А як король не буде справедливий?
Принаймні зараз?

Королева

Почекаю, поки

Він зробиться таким. І благо тим,
Хто віграє, коли таким він стане!

*(Кивнувши їм головою, виходить. Герцог Альба і Домінго
виходять в інший бік.)*

Покій принцеса Еболі

ЯВА П'ЯТНАДЦЯТА

Принцеса Еболі. Незабаром Карлос.

Еболі

Чи то ж правдива чутка незвичайна,
Що так сполохала увесь палац?

К а р л о с

(входить)

Принцесо, не лякайтесь! Як дитина,
Я буду смирний.

Е б о л і

Принце... так раптово...

К а р л о с

Ви ще ображені на мене?

Е б о л і

Принце!

К а р л о с

(настійливіше)

Ви ще ображені? Скажіть, прошу вас.

Е б о л і

Що значить це? Здається, ви забули,
Мій принц... Чого вам треба тут?

К а р л о с

(у запалі хапаючи її за руку)

Невже

Ненавидіти здатна ти повік?

Невже ж кохання скривджене ніколи

Пробачити не зможе?

Е б о л і

(хоче вирватись)

Принце, що ви...

Про що мені нагадуєте ви?..

К а р л о с

Про доброту твою й мою невдячність...

О дівчино, тебе вразив я тяжко!

Пошматував тобі я ніжне серце,

Добув я сльози з янгольських очей...

Ах, я прийшов не з каяттям і зараз!..

Е б о л і

О принц... лишіть мене саму...

К а р л о с

Прийшов я,

Бо маеш, дівчино, ти ніжну вдачу,
Бо вірю я в твою таку прекрасну
Й таку ласкаву душу! Друзів я
Не маю більш на світі... Ти — єдина!
Колись була до мене ти ласкава...
Ненавидіть не будеш вічно ти!

Е б о л і

(відвертаючи від нього обличчя)

О, бога ради, принце... більш ні слова!..

К а р л о с

Дай нагадать тобі про дні безжурні —
Дай нагадати про твоє кохання,
Про те кохання, що я так зневажив!
Дай нагадати, чим я був для тебе,
Чим ти мене обдарувала в мріях...
І ще єдиний раз збуди мій образ
В твоїй душі, яким він був колись,
І офіруй цій тіні те, чого
Мені ти вже повік не офіруєш!..

Е б о л і

О Карле! Граєтесь ви мною... Це —
Жорстоко!..

К а р л о с

Стань понад жінок! Пробач!
Забудь!.. Зроби для мене те, чого
До тебе не робила жодна жінка
І після тебе жодна теж не зробить!
Нечуваного вимагаю я...
Навколішках тебе благаю... дай...
Нагоду дай мені — лише два слова
Сказати матері моїй!

(Кидається їй до ніг.)

ЯВА ШІСТНАДЦЯТА

Ті, що й були. Вбігає маркіз Поза; за ним — два офіцери королівської варті.

Маркіз

(задихаючись, не тямлячи себе, кидається між них)

У чому

Признався він? Не вірте... ні, не вірте!..

Карлос

(усе ще навколішках, підіймаючи голос)

Ім'ям всього святого...

Маркіз

(перебиваючи йому мову, збуджено)

Він безумний!

Не вірте... О, не слухайте безумця!

Карлос

(голосніше, настійливіше)

О, йдеться тут про смерть чи про життя!..

Благаю, проведіть мене до неї!

Маркіз

(силою відтягає від нього принцесу).

Я вас уб'ю!.. Не слухайте його!

(До одного з офіцерів.)

Граф Кórдуа! Ім'ям монарха!

(Показує наказа про арешт.)

Принца

Негайно взять під варту!

Карлос стоїть нерухомо, наче громом ударений. Принцеса скрикує, охоплена жахом, і хоче тікати; офіцери завмерли, вражені несподіванкою. Довга й глибока пауза. Маркіз дуже тремтить, ледве володіючи собою.

(До принца.)

Вашу шпагу! —

Принцесо Еболі, ви зостаєтесь!

А ви

(до офіцера)

відповідаєте життям

За те, що принц не буде розмовляти
Ні з ким, і навіть з вами!

(*Ще тихо говорить про щось з офіцером, потім звертається до
другого.*)

Я негайно
Сам припаду монархові до ніг
І поясню мій вчинок.

(*До Карлоса.*)

Вам — також.

Чекайте, принц, на мене за годину.

Карлоса виводять; він іде мов непритомний. Тільки мимохідь він кидає
тьмяний, згаслий погляд на маркіза, який затуляє обличчя руками. Прив-
цеса ще раз намагається втекти; маркіз веде її за руку назад.

ЯВА СІМНАДЦЯТА

Принцеса Еболі. Маркіз Поза.

Еболі

Благаю вас, пустить мене!.. Дозвольте
Піти звідсіль...

Маркіз

(*виводить її зовсім наперед; грізно*)

Що він тобі сказав,

Нещасна?!

Еболі

О, нічого... Відпустіть!..

Маркіз

(*не відпускаючи її. Ще грізніше*)

Що саме знаєш ти? Тепер ти в мене
Не вислизнеш із рук! На цьому світі —
Того вже більш нікому ти не скажеш!

Еболі

(*дивиться йому перелякано в обличчя*)

Великий боже! Що у вас на думці?!
Ви ж не вб'єте мене?

Маркіз

(*видобуває кинджала*)

Чому? Я саме

Це й вирішив зробити. Приготуйся!

Е б о л і

Мене? Мене? О, змилуйтесь!.. Та що ж
Вчинила я?

М а р к і з

(зводить очі до неба, приставивши кинджала їй до грудей)

Іще є час. Отрута
Не виступила ще на цих губах.
Я посуд розіб'ю — й лишиться все,
Як і було! Іспанії майбутнє —
Або життя одної жінки!..

(Застигає в цій позі, але починає вагатися.)

Е б о л і

*(опустившись додолу коло його ніг, дивиться твердо йому
в обличчя)*

Ну?

Чого ж ви зволікаєте, маркізе?
Сміліш! Я не прошу пощади... ні!
Я смерті заслужила й хочу вмерти.

М а р к і з

(поволі опускає руку. Після короткого роздуму)

Було б це — варварство і боягузтво!
Ні! Слава богу, є ще інший засіб!

*(Упускає кинджала і швидко виходить. Принцеса вбігає на
інші двері.)*

Покій королеви.

Я В А В І С І М Н А Д Ц Я Т А

К о р о л е в а

(до графині Фуентес)

Що за тривога у палаці? Нині
Мене лякає кожен шум, графине.
Що сталося там? Прошу вас, подивіться
Й скажіть мені.

Графиня Фуентес виходить, а до покою вбігає принцеса Еболі.

ЯВА ДЕВ'ЯТНАДЦЯТА
Королева. Принцеса Еболі.

Еболі

(задихаючись, бліда, із спотвореним обличчям, кидається королеві до ніг)

Рятуйте! Королево!

Під варту взятий він!.. О...

Королева

Хто?

Еболі

Маркіз

Де-Поза за наказом короля
Узяв його під варту!..

Королева

Та кого ж?

Еболі

Ах... принца!..

Королева

Ти шалієш!

Еболі

Саме зараз

Вони його виводять!..

Королева

Хто ж його

Узяв під варту?

Еболі

Сам маркіз де-Поза.

Королева

Хвалити бога, що то сам маркіз
Узяв його під варту!

Еболі

Так спокійно

Ви кажете це, королево? Зовсім
Байдужі ви?.. О боже!.. В вас немає
Ні гадки... ні підозри...

Королева

За що раптом
Його взяли? За необачність, мабуть.
Він молодий, завзяту має вдачу,—
І це так натурально.

Еболі

Ні! О ні!
Я знаю... Це — не те... О королево!
Таж то донос — диявольський, мерзенний!
Для принца вже немає порятунку!..
Він вмере!

Королева

Умере?

Еболі

І я його убивця!

Королева

Умере він? Схаменись, безумна!

Еболі

Умере він?.. За що?.. О, коли б я знала,
Що може так скінчитись все! За що

Королева

(бере її лагідно за руку)

Принцесо!

Ви ще не володієте собою.
Зберіть думки і заспокойтесь. Годі!
Із вашої уяви відженіть
Всі образи страшні, що так мені
Стискають серце. Ну? Скажіть, що сталося?

Еболі

О королево! Тільки не дивіться
Так лагідно на мене, так ласкаво!
Мов полум'я пекельне, ваша добрість
Мое сумління палить... Я негідна
Здіймають мої нечисті, грішні очі
На світле сяйво вашої чесноти!
Топчіть нікчемну!.. Коло ваших ніг

Конаю я від каяття, ганьби
І від зневаги до самої себе...

Королева

Нещасна! В чім ви маєте признатись?

Еболі

О світлий янголе! Свята! Велична!
Не знали ви й не відали, якому
Дияволу ви ніжно так всміхались!..
То знайте ж,— я отой пекельний злодій!
Я обікрала вас!..

Королева

Ви?

Еболі

Й ті листи

Я віддала монарху...

Королева

Ви?

Еболі

Й зухвало

Я вас наважилась винити!

Королева

Ви?

Як ви могли...

Еболі

Кохання... Помста... Лютість...₂

Ненавиділа вас... Кохала я
Інфанта...

Королева

Бо його кохали ви?..

Еболі

Бо я йому призналася в коханні,
Та він мені не відповів!

Королева

(після мовчання)

Тепер —

Я зрозуміла все!.. Принцесо, встаньте!

Кохали ви — я вам уже простила,
І все забуто... Встаньте!

(Подає їй руку.)

Е б о л і

О, ні, ні!

Я в найстрашнішому ще не призналась!
Не встану, королево, доки...

К о р о л е в а

(уважно)

Що я

Ще маю вислухати? Кажіть...

Е б о л і

Король...

Він звів... О, відвели ви очі... Боже!
Читаю в них мій осуд... Злочин той,
В якому я так тяжко вас винила,—
Вчинила я сама...

(Притуляється палаючим обличчям до підлоги.)

Королева виходить. Велика пауза. За кілька хвилин із кабінету, до якого пішла королева, виходить герцогиня Оліварес і застає принцесу долі, ще в тій же самій позі. Герцогиня мовчки наближається до неї; принцеса зводить голову на шум і, мов безумна, схоплюється, побачивши, що королеви немає.

ЯВА ДВАДЦЯТА

Принцеса Еболі. Герцогиня Оліварес.

Е б о л і

Тепер — кінець!

Вона покинула мене!.. О боже!

О л і в а р е с

(підходить до неї ближче)

Принцесо Еболі...

Е б о л і

Я знаю, з чим

Прийшли ви, герцогине. Королева
Мені свій вирок шле... Мерщій!

О л і в а р е с

Ключі

Й ваш хрест мені від вас її величність
Прийняти наказали...

Е болі

(внімає з грудей золотого орденського хреста і віддає його герцогині)

Чи дозволять

Мені поцілувати в остане руку
Найкращій королеві?

Оліварес

Сповістять

В монастирі Марії вас про те,
Що має бути з вами.

Е болі

(ридаючи)

Не побачу

Я королеви більш!..

Оліварес

(обнімає її, відвернувши обличчя)

Бажаю щастя!

(Швидко виходить.)

Принцеса йде за нею аж до дверей кабінету, які, тільки-но герцогиня туди зайшла, відразу ж замикаються. Кілька хвилин принцеса, мовчазна й нерухома, залишається навколішках перед тими дверима; потім схоплюється і, затуливши обличчя руками, вибігає.

ЯВА ДВАДЦЯТЬ ПЕРША

Королева. Маркіз Поза.

Королева

Нарешті!.. Ах, маркіз, я так вам рада!

Маркіз

(блідий, з виразом страждання на обличчі; голос йому тремтить; протягом усієї цієї сцени він в урочистому й глибоко зворушеному стані)

Самі ви, королево? Нас ніхто

Підслухати не може з тих покоїв?

Королева

Ніхто. А що? З якими ви звістками?

(Придивляється до нього пильніше і перелякано відступає.)

О, як змінились ви! Що з вами? Я

Тремчу, маркізе, дивлячись на вас...

Бліді ви, наче перед смертю...

Маркіз
Мабуть,
Відомо вам...

Королева
Що Карлос під арештом
І, кажуть, ви його взяли... То правда?
Повірити я можу тільки вам.

Маркіз
То правда.

Королева
Ви взяли?

Маркіз
Так, я.
Королева

(деякий час дивиться на нього з сумнівом).

Маркізе,
Шаную вчинки ваші я й тоді,
Коли я навіть їх не розумію.
Проте,— даруйте полохливій жінці,—
Боюсь, цим разом ваша гра непевна.

Маркіз
Йі програв я...

Королева
Боже пресвятий!

Маркіз
О, не турбуйтеся, королево! Він
Врятований. Програв я лиш для себе.

Королева
Що я почую! Боже!

Маркіз
Хто ж мені
Звелів поставити на сумнівну карту
Все, все?! Так з небом гратися зухвало?
Який це смертний уявити смів,
Що рухом несподіванок фортуни

Він може кермувати, як всемогутній?
О, мій талан я заслужив! Проте —
Не час про мене зараз... Мить коротка
Коштує людського життя! Хто знає,—
Вже, може, з рук ошадних судії
Для мене падають останні краплі?..

К о р о л е в а

З рук судії? — Цей урочистий тон!
Ах, ваших слів не можу я збагнути,
Але вони мене сповняють жахом...

М а р к і з

Його врятовано! Ціною чого —
Однаково! Та тільки на сьогодні.
Хвилини йому лишилось надто мало.
Хай береже їх. Ще цієї ж ночі
Повинен він покинути Мадрид.

К о р о л е в а

Цієї ж ночі?

М а р к і з

Все уже готове.
В монастирі Картезіанським, де
Знайшла притулок наша дружба, ждуть
На нього коні. Ось у векселях —
Все, що в житті дала мені фортуна.
Чого неvistачить — ви докладете.
Багато ще мені лежить на серці,
Що мав би знати Карл, багато ще
Я мусив би йому сказати; та, мабуть,
Поговорить про все з ним особисто
Мені вже не дозволить час... А ви
З ним ввечері побачитесь нині,
І через те звертаюсь я до вас...

К о р о л е в а

Прошу, маркізе, для мого спокою,—
Висловлюйтесь ясніше... Ваша мова —
Страшна і загадкова... О, що сталося?

М а р к і з

Я маю ще зробити одне признання;
Кладу його до ваших рук. Мені

На долю випало велике щастя:
Я принца полюбив... Віддавши серце
Єдиному,— обняв я ним весь світ!
В душі у Карлоса мого створив я
Рай для мільйонів. О, чудові мрії!
Та волить провидіння передчасно
Мене відкликати від того саду,
Який я викохав таким прекрасним...
Так, скоро втратить Карл свого Родріго,—
Єдиний друг його в коханій зникне...
Тут... тут... на олтарі святому, в серці
Своєї королеви знайде він
Останній мій коштовний заповіт,
Коли мене не стане...

(Відвертається, сльози перебивають йому мову.)

Королева

Мова ця —
Неначе перед смертю. Сподіваюсь,
Що то бунтується лиш ваша кров...
Я змісту ваших слів не розумію.

Маркіз

(намагається оволодіти собою і продовжує твердішим тоном)

Скажіть йому, хай пам'ятає клятву,
Що ми їй в дні наших юних мрій
Дали один одному на причасті.
Свій zostався вірний я до смерті,
Тепер... хай він... своїй...

Королева

До смерті?

Маркіз

Хай вів
Здійснить — о, ви перекажіть йому! —
Днів дружби нашої священний задум —
Відважну мрію про нову державу!
Хай перший камінь покладе будови!
Чи повершить він справу, чи загине,—
Однаково! Нехай почне роботу!
Минуть сторіччя — і такий же принц
На трон такий же сяде, й провидіння
Йому запалить в грудях той же племін.
Скажіть йому, щоб юних мрій своїх

Не зрадив він, коли він стане мужем,
Щоб не впустив отруйної комахи —
Розсудливості вславленої — в серце
Божественної квітки, ніжне й чуле...
Щоб з вірного шляху не збився він,
Коли почне премудрість порохнява
Ганьбить високий дар небес — натхнення.
Я це казав йому...

К о р о л е в а

Чому... маркізе?

До чого це...

М а р к і з

І ще скажіть йому —

Що людське щастя доручаю я
Його душі; від нього перед смертю
Цього я вимагаю — вимагаю!
І вимагати маю право я,
Бо міг би в цій державі засвітити
Я сам життя нового ясний ранок!
Король мене, як сина, полюбив.
Він доручив мені свої печаті,
І не існує більше всіх тих Альба!

(Зупиняється і деякий час мовчки дивиться на королеву.)

Ви плачете... О, це коштовні сльози!..
Я знаю їх,— ці сльози ронить радість...
Душа висока!.. Годі!.. Так судилось...
Карл або я. Той вибір був швидкий
І разом з тим жахливий. Мав з нас двох
Загинути один. І я... загину...
Звичайно — я... і... більше не питаєте..;

К о р о л е в а

Я починаю розуміти вас...
Нарешті... Що вчинили ви, нещасний?

М а р к і з

Вечірніх дві години я віддав,
Щоб літній ясний день урятувати.
Я короля покинув. Що я міг би
При королі вчинить?.. Моїм трояндам
На зсушеному ґрунті не цвісти...
Європи доля стигне в серці Карла!

Йому. — великому моему другу —
Йому Іспанію я доручаю!
Вона ж в руках Філіппа сходить кров'ю!..
Та горе і мені й йому, якщо
Погано вибрав я і пошкодую!..
Ні, ні! Мене мій Карлос не одурить,
І в цьому ручитесь за нього — ви!

(Після недовгого мовчання.)

Я бачив, як зростало в нім кохання,
Як безталанна пристрасть та пускала
Коріння в нього в серці... І я міг би
Тоді боротись з нею. Не боровсь я.
Ні, я її плакав, — лихого в ній
Не бачив я. Хай судить світ інакше.
Мое сумління чисте — я не каюсь!
Життя я бачив там, де люди — смерть...
В тім безнадійнім полум'ї кохання
Вбачав я промінь золотий надії.
До досконалості хотів я вести,
Піднять його до вищої краси!
Але природа смертна не зуміла
Йі у образ втілити, язик мій
Безсилий був прибрать її словами.
Тоді я показав йому цей образ —
І взявся викрити йому ж самому
Глибокий смисл його кохання.

К о р о л е в а

Ви

Були так другом сповнені, маркізе,
Що ви про мене зовсім позабули.
Хіба ж не жінка я? Не справжня жінка?
Чи й справді ви гадали так, зробивши
Із мене янгола для нього й давши
Йому, як зброю, доброчесність? Вам
Того й на думку, мабуть, не спадало,
Як тяжко нам боротись з нашим серцем,
Якщо ми можемо назвати пристрасть
Таким ім'ям шляхетним.

М а р к і з

Всім жінкам,

За винятком одної! За одну —
Я присягаюсь! Та невже могли б ви
Соромитись шляхетного бажання

На боротьбу запалювать героя?
Що королю Філіппу, якщо в нього
В Ескуріалі зорові митця
В «Преображенні» вічність пламеніє?
Чи то ж належать звуки ті солодкі,
Які дрімають в лютні, покупцеві,
Що до гармоній чарівних глухий?
Купив він право інструмент розбити,
А не майстерність — видобути звуки
Й упитися блаженством, склавши пісню.
Лише для мудрих істина існує,
Лише для серця чулого — краса.
Й ніяким полохливим забобонам
Я цеї віри в жертву не віддам.
О, присягніть мені його кохати!
Не ваблячись подвижництвом фальшивим,
Не боячись людей і поговору,—
Кохать його всім серцем і довіку.
О, дайте слово, королево!.. Руку!..

К о р о л е в а

Я обіцяю вам — лиш власне серце
Мене судитиме в моїм коханні.

М а р к і з

(відводить свою руку)

Повершено мій труд. Я вмру спокійно.
(Вклоняється королеві і хоче йти.)

К о р о л е в а

(мовчки стежить за ним очима)

Уже йдете, маркізе.., й не сказали,
Чи скоро... ми побачимось з вами?

М а р к і з

(вертається, не дивлячись на королеву)
Побачимось...

К о р о л е в а

Я зрозуміла, Поза...
Я зрозуміла вас... Чому таке
Вчинили ви?

Маркіз

Він або я.

Королева

Ні, ні!

Вважали ви, що вчините ви подвиг.

Не заперечуйте. Я знаю вас.

Цього ви прагнули давно... Хай гинуть

Хоч тисячі сердець,— що вам до того!

Аби ви вашу гордість вдовольнили.

О, я тепер... тепер вас зрозуміла!

Жадали ви лише гучної слави.

Маркіз

(вражений, до себе)

Такого я не сподівався...

Королева

(помовчавши)

Маркізе,

Невже нема рятунку?

Маркіз

Ні, нема.

Королева

Нема? Подумайте. Невже немає?

І навіть я безсила?

Маркіз

Навіть ви.

Королева

Ви знаєте мене не до кінця,—

Я маю мужність.

Маркіз

Знаю.

Королева

І немає

Ніякого рятунку?

Маркіз

Ні, нема.

Королева
(відходить від нього і затуляє обличчя)

Ідіть! Серед чоловіків віднині
Я гідного не знаю!

Маркіз
(охоплений величезним зворушенням, кидається їй до ніг)

Королево!
О боже мій, яке життя прекрасне!
(Схоплюється і швидко виходить. Королева йде до свого кабінету.)

Приймальня короля.

ЯВА ДВАДЦЯТЬ ДРУГА

Герцог Альба і Домінгс проходжуються мовчки, кожен окремо, по приймальні. Граф Лерма виходить з кабінету короля. Згодом до приймальні входить дон Раймондо Таксіс, оберпоштмейстер.

Лерма

Маркіз ще не з'являвся?

Альба

Ні.

Лерма збирається знову зайти до кабінету.

Таксіс

(входить)

Граф Лерма,

Прошу я дозволу зайти...

Лерма

Король

Нікого не приймає.

Таксіс

Передайте,

Що говорити мушу я у справі,
Яка для їх величності важлива
І вельми термінова. Поспішіть же!

Лерма заходить до кабінету.

Альба

(підходить до оберпоштмейстера)

Шановний Таксіс! Треба вам звикати
Терплячим бути. Вас король не прийме.

Таксіс

Чому ж?

Альба

Хіба що, може, пощастить вам
Здобути ласки в шевальє де-Поза,
І він вам дозвіл дасть: таж батько й син —
У нього в'язні.

Таксіс

Поза? Так! Той самий,

Що дав мені до рук цього листа...

Альба

Листа? Якого?

Таксіс

Що його я мав

Послати до Брюсселя...

Альба

(насторожившись)

До Брюсселя?

Таксіс

Але його приніс я королю...

Альба

Брюссель!..— Ви чули, отче? До Брюсселя!

Домінго

(підходить до них)

Це дуже підозріло.

Таксіс

Й доручив він

Так боязко мені листа і вельми
Зніяковіло!

Домінго

Боязко? Так, так!

Альба

До кого ж адресовано?

Т а к с і с

До принців —
І Насау і Оранського.

А л ь б а

Вільгельма? —
Це — зрада, капелане!

Д о м і н г о

Так! Що ж інше? —
Листа цього подати треба зразу ж
Монархові до рук. Заслуга ваша —
Неоціненна, мій сеньйоре гідний.
Які ж ви пильні в службі королю!

Т а к с і с

Я виконав лише мій обов'язок,
Шановний отче.

А л ь б а

Так. Вчинили ви —
Гаразд.

Л е р м а

(виходить з кабінету. До оберпоштмейстера)

Король вас згоден слухать.

Таксіс заходить до кабінету.

Що ж?

Маркіза ще нема?

Д о м і н г о

Його шукають
По всіх усюдах.

А л ь б а

Дивно! Дуже дивно!
Інфант — під вартою, і сам король
Не знає, через віщо?

Д о м і н г о

О, маркіз
Йому і не подумав звітувати!

А л ь б а

А як прийняв король те?

Л е р м а

Ще король
Не вимовив і слова.

Шум у кабінеті.

А л ь б а

Що там? Тихо!

Т а к с і с

(виглянувши в кабінету)

Граф Лерма!

Обидва заходять до кабінету.

А л ь б а

(до Домінго)

Що там сталося?

Д о м і н г о

Голос в нього
Тремтів від страху!.. Що, як це той лист
Перейнятий?.. О, я передчуваю —
Щось негаразд тут, герцогу...

А л ь б а

Ось Лерма
Покликав він! Адже ж він добре знає,
Що й ви і я в приймальні...

Д о м і н г о

Ох!.. Наш час
Уже минув.

А л ь б а

І я той самий Альба,
Що перед ним були всі двері навстіж?
Як все тут навкруги змінилось...

Д о м і н г о

(підкрався до дверей кабінету і прислухається)

Тихо!

А л ь б а

(після паузи)

Там мертва тиша. Чуть, як зводять дух.

Домінго
Подвійні двері глушать звук.

Альба
Назад!
Ідуть.

Домінго
(відходить від дверей)
Мені так радісно, так страшно,—
Немов ця мить несе великі зміни.

ЯВА ДВАДЦЯТЬ ТРЕТЯ

Входять принц Пармський, герцоги Феріа та Медіна
Сідоніа і ще кілька грандів. Ті, що й були.

Парма
Король нас прийме?
Альба
Ні.
Парма
Ні? Хто у нього?

Феріа
Маркіз де-Поза, безперечно?

Альба
Саме
Його чекають.

Парма
Щойно прибули ми
Із Сарагосси. Весь Мадрид шумує.
Невже ж то правда?

Домінго
Так, на жаль!
Феріа
То правда?
Його мальтієць наказав узяти
Під варту?

Альба
Так.

П а р м а

Чому? Що він вчинив?

А л ь б а

Чому? Цього ніхто не знає, крім
Його величності й маркіза Поза.

П а р м а

Без згоди кортесів¹ країни?

Ф е р і а

Горе

Всім, хто поваживсь наш закон порушить!

А л ь б а

Так, горе їм! — кажу і я.

М е д і н а С і д о н і а

І я!

І н ш і г р а н д и

Ми всі!

А л ь б а

Хто йде до короля за мною?
Йому до ніг я кинусь...

Л е р м а

(вибігаючи з кабінету)

Герцог Альба!

Д о м і н г о

Нарешті! О, хвалити бога!

Альба швидко йде до кабінету.

Л е р м а

(задихаючись, страшенно схвилюваний)

Ох...

Коли мальтієць прийде, то володар
Не вільний зараз... Він його покличе...

Д о м і н г о

(до Лерма, а тим часом усі присутні обступають його, охоплені
цікавістю й нетерпінням)

Що сталося, графе? Ви бліді як мрець!

¹ Кортеси — законодавчі збори в Іспанії, а також у Португалії.

Лерма
(поспішає назад до кабінету)

О жах!..

Парма і Феріа

Що? Що?

Медіна Сідоніа

Що з королем?

Домінго

(водночас)

Жахливо?..

Що ж саме?

Лерма

Ох... Король заплакав...

Домінго

Що?

Заплакав?!.

Усі

(водночас, здивовані і збентежені до краю)

Як?! Король заплакав?!.

З кабінету чути дзвінок. Граф Лерма поспішно туди заходить.

Домінго

(за ним, намагаючись його затримати)

Графе,

Ще слово... Постривайте!.. Він пішов!

Ми ж стоїмо тут з жаху остовпілі!

ЯВА ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА

Принцеса Еболі. Феріа. Медіна Сідоніа. Парма.
Домінго та інші гранди.

Еболі

(вбігає, несамовито)

Де? Де король? З ним говорить я мушу...

(До Феріа.)

Ви, герцог, проведіть мене до нього!

Феріа

Король вирішує важливі справи.
Нікому входити не вільно.

Еболі

Він
Уже підписує жакливі присуд?
То все брехня! Я доведу йому,
Що то брехня!

Домінго

(подає їй здала виразні знаки)

Принцесо Еболі!

Еболі

(наближається до нього)

Ви тут, священику? Чудово! Ви —
Мені якраз потрібні. Ви — мій свідок!

(Хапає його за руку і намагається потягти його за собою
до кабінету.)

Домінго

Що... Я?! Ви не владаете собою,
Принцесо!

Феріа

Постривайте! Вас король
Не буде зараз слухати.

Еболі

Він мусить!
Він мусить вислухати правду... Правду!
Хоч би він богом був і десять раз!

Домінго

Геть, геть! А ні, то все загине!.. Сійте!

Еболі

Ти сам тремти перед твоїм кумиром!
Мені втрачати нічого!.. Пустити!

Тільки-но вона хоче вбігти до кабінету, як звідти прожогом влітає
герцог Альба.

А л ь б а

(очи йому блищать, триумф — у кожному його русі. Він
кидається до Домінго і обнімає його)

Нехай по всіх церквах гримить Те Deum! ¹
О, перемога наша!

Д о м і н г о

Наша?

А л ь б а

(до Домінго та всіх інших грандів)

Зараз —
Всі до монарха! Я ще покажу!

---

¹ Урочиста подячна молитва.

ДІЯ П'ЯТА

Кімната в королівському палаці з залізними ґратчастими дверима, які відмежують її від великого двору, де ходять туди й сюди вартові.

ЯВА ПЕРША

Карлос сидить за столом, поклавши голову на руки, немов дремає. В глибині кімнати — кілька офіцерів, що їх замкнено разом з ним. Маркіз Поза входить, не помічений Карлосом, і тихо щось каже офіцерам, які відразу ж виходять. Сам він підходить до Карлоса зовсім близько і кілька хвилин дивиться на нього мовчки й сумно. Нарешті, він робить рух, який пробуджує Карлоса від непритомності.

Карлос підводиться і, побачивши маркіза, перелякано здригається. Потім якийсь час пильно дивиться на нього широко відкритими очима і проводить рукою по чолі, немов хоче щось пригадати.

Маркіз

Це я, мій Карле.

Карлос

(подає йому руку)

Ти прийшов до мене?
Який же ти хороший!

Маркіз

Відчував я,
Що друг твій тут тобі потрібен.

Карлос

Справді?

Ти дійсно відчував? Який я радий!
Я невимовно радий!.. Ах! Я ж знав,
Що ти мене не перестав любити.

Маркіз

Я заслужив твоєї віри...

Карлос

Правда?

Ми один одного ще розумієм.
Чутливість ця і лагідність властиві
Лише тому, хто має дух високий,
Як ти та я! Нехай було одне
З прохань моїх — зухвале й нездійсненне,
Чи ж через те мені і в справедливих
Відмовиш ти? Чеснота може бути
Суворою — жорстокою ж вона
Й нелюдською ніколи не буває...
Я знаю добре, як спливало кров'ю
Твоє чутливе серце в час, як жертву
Ти прикрашав для олтаря!

Маркіз

Мій Карле!

Як розуміть тебе?

Карлос

Ти повершиш,

Що мав зробити я, та не зумів...
Вік золотий ти принесеш іспанцям,
Які на мене марно сподівались.
Мені ж — кінець... Навік кінець! Ти знав це...
О, це страшне кохання сплюндрувало
Украй мій дух у розквіті його!
Я для твоїх великих сподівань
Помер... Та випадок чи провидіння
Тебе зближають з королем — віддай
Йому ще таємницю друга, й твій він,—
Ти можеш стати янголом його.
Мене не можна врятувать,— то, може,
Іспанію врятуєш ти! — Ах, тут
Ніщо, ніщо не завинило,— тільки
Фатальна сліпота моя, яка
Мені побачить заважала досі,
Що ти — не менш великий, аніж добрий!

Маркіз

Ні! Я цього не передбачив... Я
Не думав, що великодушність друга

Знахідливіша буде, ніж моя
Турбота й досвід мій! Все завалилось,
Усе, що я споруджував,— я серце
Твоє забув.

Карлос

Коли б ти зміг її
Урятувати від такої долі —
Тобі я був би невимовно вдячний!
Чи я цього не міг би знести сам?
Навіщо друга жертва ще?.. Та досить!
Тобі не хочу дорікати я.
Яке тобі до королеви діло?
Хіба ж її кохаєш ти? Чи личить
Суворій доброчесності твоїй
Цікавитись турботами дрібними
Мого кохання? О, пробач мені —
Я був несправедливий.

Маркіз

Так, то правда.
Та... не в докорі цім. Якби один
Я заслужив — я заслужив би всі..
І так би не стояв перед тобою.

(Добуває бумажника.)

Тут кілька є листів із тих, що ти
Мені їх дав для схову. Ось — візьми їх

Карлос

(здивовано дивиться то на листи, то на маркіза)

Як?

Маркіз

Ім тепер в твоїх руках безпечніш,
Ніж у моїх.

Карлос

Це що ж? Невже король
Іх не читав? Не бачив?

Маркіз

Ци х листів?

Карлос

Ти показав не всі?

Маркіз

А хто ж сказав
Тобі, що показав хоч одного я?

Карлос

(безмежно здивований)

В чім річ?.. Граф Лерма...

Маркіз

Він тобі сказав?

Так... Ну, тепер все ясно,— все! Хто ж міг би
Те передбачити?.. Виходить — Лерма?..
Ні, ні... брехати він не вміє. Вірно,
Листи всі інші — в короля.

Карлос

(довго дивиться на нього з безмовним подивом)

Чому ж

Я тут?

Маркіз

Це осторога, щоб ти вдруге
Повірниці такої, як принцеса,
Собі не вибрав.

Карлос

(наче прокидаючись від сну)

Ах!.. Нарешті!.. Бачу...
Тепер мені все ясно...

Маркіз

(підходить до дверей)

Хто іде?

ЯВА ДРУГА

Герцог Альба. Ті, що й були.

Альба

(наближається шанобливо до принца; протягом цієї сцени
він тримається спиною до маркіза)

Ви вільні, принц. Король мене послав
Про це вас сповістити.

Карлос здивовано дивиться на маркіза. Всі мовчать.

І водночас —
Вважаю я себе щасливим, принце,
Що перший маю честь...

К а р л о с

*(дивиться на обох з невимовним здивуванням. Після паузи
звертається до герцога)*

Мене садовлять
І замикають тут — і враз звільняють,
Мені не пояснюють навіть, що ж
До заходів обох тих спричинилось?

А л ь б а

Те сталося помилково, принце. Чув я —
Один... шахрай підбив на те монарха.

К а р л о с

Але ж я тут з наказу короля?

А л ь б а

На жаль, його величність помилились.

К а р л о с

Мені це справді шкода... А проте,
Якщо ту помилку зробив король, —
Він має сам і виправить її.

*(Намагається зустрітися поглядом з маркізом, виявляючи
до герцога лише горду зневагу.)*

Мене зовуть тут сином дон Філіппа,
За мною стежать наклеп і підозра...
Не хочу я, щоб ласкою вважалось
Те, що велить монарху обов'язок.
Ладен я й перед кортесами також
До суду статъ... Але із рук таких
Я не прийму назад моєї шпаги!

А л ь б а

Король таке бажання справедливе
Задовольнить, звичайно, якщо, ваша
Високість, ви дозволите мені
До нього вас провести...

К а р л о с

Тут лишусь я,
Доки король чи весь його Мадрид

Не виведуть мене з тюрми цієї.
Перекажіть цю відповідь йому.

Альба виходить. Видно, як він ще деякий час залишається в дворі і віддає накази.

ЯВА ТРЕТЯ

Карлос і маркіз Поза.

Карлос

(після того як герцог вийшов, звертається здивовано до маркіза, прагнучи розгадки)

Що все це означає? Поясни.
Ти — більше не міністр?

Маркіз

Як бачиш, — ні.

(Наближається до Карлоса, охоплений великим зворушенням.)

О Карл, мій задум вдався! Вдався!.. Сталось!..
Хвала тобі за це, о всемогутній!

Карлос

Що — сталося?.. Не розумію...

Маркіз

(беручи його за руку)

Ти —

Врятований... ти вільний, Карл... А я...

(Замовкає.)

Карлос

А ти?

Маркіз

А я... беру тебе в обійми
Уперше з повним, невід'ємним правом;
Адже ж за нього заплатив я всім,
Усім, що найдорожчого є в мене...
О Карл, яка ж солодка й урочиста
Хвилина ця!.. Вдоволений я з себе!

Карлос

Як ти змінився раптом?.. Я таким
Ніколи ще тебе не бачив. Гордо
Ти дихаєш на повні груди, й очі
Тобі аж світять, сяють.

Маркіз

Ми повинні
Проститись, Карле... Не лякайся! Будь
Мужчиною! Що б не почув ти зараз,
Мій Карле, обіцяй не обтяжати
Мені розлуки мить безмежним горем,
Негідним душ високих... Так... мене...
Ти втратиш, Карле... на багато років...
Безумці називають це — навіки.

(Карлос приймає свою руку, пильно дивиться на нього і мовчить.)

Будь мужнім! Твердо сподівався я
На тебе й зваживсь перебути з тобою
Тужливу мить, що звуть її так страшно —
Оста н ь о ю... Признаюся тобі,—
Радів я наперед з цієї хвилини...
Давай-но сядем, друже,— я стомивсь.

*(Сідає близько поруч Карлоса, який ще й досі стоїть мов
скам'янілий і безвольно дозволяє себе посадовити.)*

Ти все мовчиш? Отямся! Слухай, Карле,
Я — коротко. На другий день, як ми
В картезіанців бачились востаннє,
Мене до себе викликав король.
Про результат ти знаєш, знає весь
Мадрид. Але не знаєш ти, що він
Про таїну твою уже довідався,
Що проти тебе свідчили листи,
Які знайшли в шкатулці королеви,
Що я із уст його про те дізнався
І що... я став повірником його.

*(Зупиняється, чекаючи на відповідь; але Карлос мовчить,
як і доти.)*

Так, Карле! Зрадив я тебе устами.
Ту змову, що тобі кувала згубу,—
Очолював я сам. Вже надто видно
Було провину. Й виправдять тебе
Було вже надто пізно. Залишалось —
Перехопити в нього помсту. Й став я
Лише для того ворогом тобі,
Щоб ще вірніше тям тобі служити.
Ти слухаєш мене?

Карлос

Так. Далі, далі!

Маркіз

Тож досі на мені нема провини.
Та незабаром викрило мене
Монаршої нової ласки сяйво.
Як я й передбачав, той поговір
Доходить і до тебе. Я ж, бажанням
Підкуплений — тебе поберегти,
Засліплений гордотою, замарив
Здійснить без тебе замір одчайдушний,
І небезпечної моєї тайни
Тобі я не відкрив. Так, то була
Велика помилка моя!.. О, тяжко
Я завинив!... Я знаю це. Безумством
Була моя упевненість. Пробач,—
Занадто вірив я у непохитність
Великої твоєї дружби.

(Замовкає. Скам'яніння Карлоса переходить у величезне збудження.)

Й сталося

Все те, чого боявсь я. Ти повірив
Усім тим вигаданим небезпекам
І затремтів. Кров королеви, шум
І переляк страшний в палаці, й Лерма
Ретельність злоповісна, і, нарешті,
Мое мовчання загадкове,— все те
Враз порива твоє вразливе серце...
Ти завагавсь... і вирішив, що ти
Мене згубив. Та, надто сам шляхетний,
Щоб взяти під сумнів чесність друга,—
Ти прикрашаєш величчю ту зраду:
Тепер лиш визнаєш його зрадливим,
Бо можеш ти його ще поважати.
Та, впевнившись, що друг тебе покинув,
Ти кидаєшся Еболі в обійми...
Нещасний ти! В диявольські обійми!
Вона ж бо й зрадила тебе.

Карлос встає.

Я бачу —

Туди біжиш ти. Налягло на серце
Лихе передчуття. Я вслід. Запізно.
Ти їй припав до ніг. Уже признання

Тобі злетіло з уст. Нема для тебе
Ніякого рятунку...

Карлос

Ні! Вона

Була зворушена... Повір!.. Так, справді,—
Була вона зворушена!

Маркіз

Тоді

Потьмарився мій розум!... О, нема...
Ні виходу... ні допомоги... Край!..
Нема на цілий всесвіт порятунку!..
Мене відчай на звіра обертає,
На фурію! Збезумивсь я! Ладен
Прошить кинджалом серце жінки!.. Й раптом —
Мене проймає ясний промінь сонця:
«А що як ошукати короля?
А що як пощастить мені вину
Узять на себе? Чи ймовірно те,
Чи ні,— однаково для короля.
В лихе він радо вірить. Так! Я зважусь!
Тирана може той нежданий грім
Вразити тяжко і його примусить
Замислитися, а тим часом Карлос
Урятуватись встигне до Брабанту».

Карлос

І це... це ти зробив?

Маркіз

Пишу листа я

До Вільгельма Оранського, що я
Кохаю королеву, що від себе
Підозри всі на тебе відхиливши,
Мені вдалося ошукать монарха,
Що через короля знайшов я шлях
До королеви — для побачень вільних.
І додаю, що наслідків боюсь я,
Що викрив ти всі ті мої інтриги
Й помчав до Еболи, щоб через неї
Попередіти, мабуть, королеву...
І що я тут узяв тебе під варту,
Але тепер, програвши гру, я хочу
Тікати до Брюсселя... І листа...

Карлос

(перелякано, перебиваючи йому мову)

Ти ж доручив не пошти?.. Ти ж бо знаєш,
Що всі листи до Фландрії й Брабанту...

Маркіз

Передаються королю... Так,— з того,
Що далі сталося, вже добре видно,
Що Таксіс виконав свій обов'язок.

Карлос

То я загинув, боже!

Маркіз

Ти? Чом — ти?

Карлос

Зі мною й ти загинув! Батько мій
Такого не простить тобі обману!
Його повік тобі він не простить!

Маркіз

Обман? Отямся! Хто ж йому відкриє,
Що то обман був?

Карлос

(пильно дивиться на нього)

Хто, питаєш ти?

Я сам.

(Поривається вбігти.)

Маркіз

Збезумивсь ти! Стривай!

Карлос

Геть, геть!

О, бога ради! Не тримай мене!
Допоки я тут гаюсь, він уже
Наймає вбивців.

Маркіз

Тим дорожчий час.

Багато дечого я маю ще
Тобі сказати.

Карлос

Що? Таж він раніше...

*(Знову намагається вбігти. Маркіз бере його за руку
і пильно дивиться йому у вічі.)*

Маркіз

Послухай, Карл... Чи й я так поспішав
Свою провину визнати, коли
В дитинстві ти прийняв за мене кару?

Карлос

(зворушений і здивований, спиняється)
О боже мій!

Маркіз

Для Фландрії врятуйся!
Твоє покликання — тут панувати,
Мое ж було — віддати життя за тебе.

Карлос

(підходить до нього і, сповнений глибокого почуття, бере його за руку)

Ні, ні! Не буде він... не зможе він
Перед твоєю величчю не здатись!
Я поведу... Рукою до руки
Ходім до нього. Я скажу — мій батьку,
Ось що для друга вірний друг зробив.
Зворушить це його... Повір мені,—
Він не такий вже нелюд, батько мій.
Так! Це його зворушить! І у нього
Сповніться очі теплих сліз, і нам
Пробачить він...

Крізь ґратчасті двері стріляють. Карлос схоплюється.

Ах!.. В кого це стріляли?

Маркіз

Здається, в мене...

(Поволі схиляється і падає додолу.)

Карлос

(з тужним викриком падає поруч нього)

Боже милосердний!..

Маркіз

(уриваним голосом)

О, він швидкий... король... я сподівався...
Що довше... Думай про рятунок твій...

Ти чуєш?.. Твій рятунок... Королева...

О... Знає все... не маю сил...

Карлос безтямно, наче мертвий, лежить біля трупа. Через деякий час входить король, за ним — багато грандів; вражений цим видовищем, король відступає назад. Загальне глибоке мовчання. Гранди обступають обох півколом і дивляться то на короля, то на його сина. Карлос лежить, все ще не виявляючи жодних ознак життя. Король дивиться на нього в мовчазній задумі.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Король. Карлос. Герцоги Альба, Феріа та Медіна Сідонія. Принц Пармський. Граф Лерма. Домінго та багато грандів.

Король

(доброзичливо)

Прохання

Я виконав твоє, інфанте. Тут я,
Я сам прийшов з грандецою моєю
Ознаймуватим тобі свободу.

Карлос підводить голову і озирається навкруги, немов прокинувшись від сну. Його погляд спиняється то на королі, то на померлому. Він не відповідає.

Ось,

Візьми свого меча. Ми помилились.

(Наближається до Карлоса, подає йому руку і допомагає підвестися.)

Мій син не на своєму місці! Встань!
Тобі обійми розкриває батько.

Карлос

(непритомно дозволяє королю обняти себе, але раптом приходиться до чуття, здригається і пильно придивляється до нього)

Від тебе тхне убивством!.. Я не можу
Обняти тебе...

(Відштовхує короля; рух серед грандів.)

Що так вразило вас?

Що я зробив страшного? Доторкнувся
Помазанника неба? О, не бійтесь!
Я не зніму руки на нього. Гляньте,—
Тавро палає в нього на чолі!..
Бог позначив його!

Король

(швидко повертається, щоб іти)

За мною, гранді!

Карлос

Куди? Ні з місця, сір!..

(Силою затримує його обома руками, і під однією з них опиняється меч, що його приніс король. Меч виймається з піхов.)

Король

Ти зняв меча

На батька?

Усі присутні гранди

(видобувають мечі)

Замах на життя монарха!

Карлос

(однією рукою міцно тримає короля, а в другій — оголеного меча)

Мечі сховайте в піхви! Що вам треба?

Гадаєте, що я збезумивсь? Ні!

Якщо безумний я, то в а м не слід би

Мені нагадувати, що на вістрі

Мого меча — життя його висить.

Прошу вас, не підходьте! Не знесу я

Ніяких заперечень! Тож — назад!

Мої рахунки власні з цим монархом

Не зачіпають вашої присяги.

Дивіться, як він закривавив пальці!

Дивіться ж добре!.. Бачите?.. О, гляньте

Тепер сюди... Це заподіяв він,

Оцей великий майстер!

Король

(до грандів, що стривожено намагаються його обступити)

Відійдіть!

Що вас сповняє жахом? Та хіба ж ми —

Не батько й син? Я хочу дочекатись,

Яке безчестя ще природа...

Карлос

Що?

Природа? Ні, не знаю я про неї...

Тепер пароль — убивство! Вже порвались

Зв'язки всі людські! Сір, ти сам пофвав їх

В твоїй державі. То чи маю ж я
Те шанувати, з чого ти глузуєш?
О, гляньте!.. Гляньте всі! Такого вбивства
Не бачив світ ще й досі... Бог!.. Де ж бог?
Чи ж мають право королі земні
Порядкувати так в його творінні?!
Де ж бог?.. Відколи родять матері,
Ніхто ще не вмирав таким безвинним,
Як він є д и н и й... Знаєш, що вчинив ти?
Ні, він того не знає! Сам не знає,
Що всесвіт він пограбував, що знищив
Життя, яке важніше, і дорожче,
І благородніше було, аніж
Він сам з усім його сторіччям!

К о р о л ь
(м'яко)

Сину!

Як я і поспішив, то лиш для тебе.
То чи тобі ж мене у тім винити?

К а р л о с

Невже ще й досі ви не зрозуміли,
Ким був для мене мертвий?.. О, скажіть...
Допоможіть мерщій його всезнанню
Цю загадку важку збагнути! Був
Мені він другом... Хочете ви знати,
Чому помер він? Він помер за мене.

К о р о л ь

Я це передчував!

К а р л о с

Полéглий друже!

Пробач, що перед ним зневажу тайну!
Та хай великого знавця людей
Укриє стид, що сиву мудрість мужа
Перехитрив юнацький гострий розум.
Так, сір, братами ми були! Братами
Через шляхетніший зв'язок, ніж той,
Який кує природа. Лиш любов'ю
Було усе його життя прекрасне.
Любов'ю — й ця велична смерть. Моїм
Він був, коли увагою його
Пишались в и, коли він красномовством

Скоряв жартливо ваш гігантський дух!
Гадали ви — схилився він перед вами,—
А ви були самі сліпим знаряддям
Його високих задумів. Арешт мій —
То був лиш дружби мудрий крок. Мене
Рятуючи, він написав листа
Оранському... О боже, то була
Єдина за життя його неправда!
Щоб врятувати мене — пішов на смерть він.
Ви обдаряли ласкою його,
А він умер за мене. Ваше серце
І дружбу накидали ви йому,
Він берлом вашим бавився,— проте
Його він кинув і умер за мене!

Король стоїть нерухомо, спустивши погляд додолу. Всі гранди дивляться збентежено й з страхом на нього.

Та як могли в таку брехню нескладну
Повірити ви? Як низько вас цинив він,
Вгадавши, що вас можна ошукати
Таким простацьким і негідним жартом!
Ви дружбу в нього прагнули здобути,
А від легкої проби полягли!
О ні, було те вам не до снаги!
І він був не для вас! Він знав те й сам,
Як вас відкинув і корони ваші.
Своєю металевою рукою
Порвали ви ці струни без жалю...
Ви лиш одне змогли — його убити.

А л ь б а

(весь час не зводив очей з короля і стурбовано стежив за змінами виразу його обличчя. Тепер боязко наближається до нього.)

Сір, не мовчіть... На нас усіх погляньте!
До нас промовте слово!

К а р л о с

Й ви були
Для нього не байдужі. Вже давно
Він думав і про вас. І міг щасливим
Зробити й вас. Він мав багате серце —
Таке, що й вас скарби ті вдовольнили б.
Скалки такого духу вас могли б
Зробити богом. Ви пограбували
Себе самого...

Чим відшкодуєте собі ви втрату
Душі такої?

Глибоке мовчання. Багато хто з грандів відвертається або закриває собі
обличчя плащем.

О ви, що стоїте тут і від жаху
Й від подиву німієте... благаю,—
Не осудіте юнака, що так
Із батьком розмовляє і монархом!..
Сюди погляньте? Він умер за мене!
Чи є в вас сльози? Кров чи лиш метал
Розплавлений тече у ваших жилах?
О, гляньте й не осуджуйте мене!

(Звертається до короля, спокійніше й стриманіше.)

Чекаєте ви, мабуть, чим скінчу я?
Ось вам мій меч. Ви знову мій володар.
Ви думаете — я тремчу, ждучи
На вашу помсту? Вбийте ж і мене,
Як щойно найгіднішого ви вбили!
Я заплачу життям. Я знаю. Нащо
Мені тепер життя? Зрікаюсь я
Всього, що жде мене на цьому світі.
Серед чужих собі шукайте сина...
Ось тут лежить моя держава...

*(Падає додолу поруч померлого і не бере більше ніякої участі
в тому, що відбувається далі.)*

Тим часом здалеку раптом долинає гучна хвиля мішаного, невиразного го-
мону. Навкруги короля все ще панує глибоке мовчання. Він перебігає очима
все коло, але всі уникають зустрітися з ним поглядом.

К о р о л ь

Ну?

Ніхто відповідать не хоче? Всі
Понурились... Ховають всі обличчя!..
В цих рисах мовчазних читаю я
Виразно присуд мій. Так, так! Мене
Мої підданці засудили.

Усі мовчать, як і доти. Гомін наближається і все зростає. Серед грандів пе-
ребігає шепіт, вони збентежено дивляться один на одного; нарешті, граф
Лерма легенько штовхає герцога Альба.

Л е р м а

Що це?

Адже ж це — штурм!

А л ь б а

(стиха)

І я того ж боюсь.

Л е р м а

Біжать сюди! Вже близько...

Я В А П' Я Т А

О ф і ц е р королівської варті. Ті, щ о ї ї бу л и.

О ф і ц е р

(вбігаючи)

Бунт! Де наш

Король?

(Пробивається крізь юрбу і підходить до короля.)

Озброївсь весь Мадрид! Солдати
І чернь оскаженіла оточили
Палац. Принц Карлос, галасують всі,
Сидить десь у в'язниці, в небезпеці
Його життя. Народ його бажає
Побачити живим, а ні, то пустять
За димом весь Мадрид.

У с і г р а н д и

(стурбовано заметушилися)

Рятуймо! Гранди,

Рятуймо короля!

А л ь б а

(до короля, що стоїть спокійно й нерухомо)

Тікайте, сір!

Тут небезпечно... Нам ще невідомо,
Хто це підбурює народ...

К о р о л ь

(очутившись від приголомшення, випростується і велично входить
у коло грандів)

Хіба

Вже захитавсь мій трон? Чи я іще
Король у цій країні?.. Ні! Віднині —
Я не король. Бабі ці полахливі
Ревуть, розчулені хлопчиськом. Ждуть

Лиш гасла, щоб від мене відступитись.
Мене оточують бунтівники!

А л ь б а

О сір! Які страшні слова!

К о р о л ь

Туди!

Там падайте до ніг! Впадять мерщій
До ніг квітучому і молодому,—
Він ваш король! А я уже — ніщб...
Старий, безсилий!..

А л ь б а

Ось дійшлося до чого! —

Іспанці!

Усі гуртуються навколо короля і, видобувши мечі, стають перед ним навколівшки. Карлос залишається сам, всіма покинутий, біля тіла померлого маркіза.

К о р о л ь

(зриває з себе мантию і кидає її перед собою додолу)

О, не ждїть! Вберїть його
В цю мантию монаршу... Й понесїть
Через розтоптаний мїй труп...

(Падає непритомний на руки Альба і Лерма.)

Л е р м а

Рятуйте!

О боже!

Ф е р і а

Боже! Жах!

Л е р м а

Він знепритомнів...

А л ь б а

(залишає короля на руках у Лерма та Феріа)

Несїть його до лїжка. Я ж тим часом —
Мадрїду спокїй поверну.

(Виходить.)

Короля вивосять, і всі гранди йдуть слїдом за ним.

ЯВА ШОСТА

Карлос лишається сам біля тіла померлого. За кілька хвилин з'являється Лодовіко Меркадо, боязко озирається і деякий час мовчки стоїть позад принца, який його не помічає.

Меркадо

Прислала

Мене її величність королева.

Карлос відвертається від нього і не відповідає.

Мое ім'я — Меркадо... Я лейб-медик

Її величності... Мої слова

Потверджує печатка.

(Показує принцові персня з печаткою. Той мовчить як і досі.)

Королева

Бажає нині з вами говорити...

В важливій справі...

Карлос

Вже ніщо мені

На цьому світі не важливе.

Меркадо

Принце,

Маркіз де-Поза залишив для вас

Доручення, вона сказала...

Карлос

(швидко встає)

Що?

Іду.

(Хоче з ним іти.)

Меркадо

Ні, ще не зараз, ясний принце.

Слід дочекатись ночі. Кожен вхід

Охороняють чуйно вартові,

І їх подвоєно. То неможливо

Добутись в ті покої непомітно,

Не наразившись на небезпеку...

Карлос

Але...

Меркадо

Є ще єдиний засіб, принце...

Його вам пропонує королева.
Проте він сміливий і небезпечний...

Карлос

Який?

Меркадо

Легенда є, — відома й вам, —
Що під склепінням коридорів замку,
Опівночі, у образі ченця,
Блукає дух небіжчика монарха.
Народ в те твердо вірить. Вартові
З великим страхом там стоять на чатах.
Якщо ви зважитесь так одягтись,
То вас ніяка варта не зупинить,
І пройдете ви вільно до покоїв
Її величності. Ось ключ від них.
Священна тінь вас візьме під свій захист.
Та вирішити це повинні ви
Негайно, принц. Потрібне вбрання й маску
Ви знайдете у себе в спочивальні.
Чека на відповідь її величність, —
Я поспішаю, принце мій.

Карлос

А час?

Меркадо

Опівночі.

Карлос

Гаразд. Перекажіть їй,
Що я прийду.

Меркадо виходить.

ЯВА СЬОМА

Карлос. Граф Лерма.

Лерма

Рятуйтесь, принце мій!
Король на вас лютує. В небезпеці —
Свобода ваша... може, і життя!..
Нічого не питайте більш. Таємно
Прокрався я до вас — застерегти вас.
Не гаючись, тікайте!

Карлос
Я в руках
У всемогутнього.

Лерма
Як натякнули
Мені її величність щойно, ви
Покинуть маєте Мадрид ще нині
Й тікати до Брюсселя. Не баріться ж!
Повстання це сприяє вашій втечі.
Й те мала королева на меті,
Як зрушила на нього. І над вами
Тепер не зважаться вчинити насильство.
В монастирі картезіанським будуть
На вас чекати коні. Ось вам зброя,
Про всякий випадок...

(Дає йому кинджала й пістолі.)

Карлос
Спасибі вам,
Спасибі, графе Лерма!

Лерма
Зворушило
Мене до дна душі все те, що я
Тут нині бачив. Друзів бо таких
На світі більш нема!.. Всі патріоти
За вами вболівають. Більш сказати я
Не маю зараз права.

Карлос
Графе Лерма,
Небіжчик цей вас завжди називав
Шляхетним чоловіком.

Лерма
Ще раз, принце,—
Щасливої дороги! Прийдуть краці
Для нас часи; та вже мене не буде...
Прийміть мою присягу зараз.

(Стає перед Карлосом на одне коліно.)

Карлос

(хоче його вдержати. Дуже зворушений)

Графе...

Не треба, графе... Ви мене до сліз
Зворушуєте... Я не хтів би слабшати...

Лерма

(гаряче цілує йому руку)

Король моїх дітей! О, діти зможуть
Віддати за вас життя. А я не смію.
Та згадуйте мене в моїх нащадках...
В Іспанію мерщій вертайтеся з миром.
Людиною зостаньтеся, посівши
Трон короля Філіппа. Ви й самі
Зазнали горя. Батькові своєму
Кривавої розправи не чиніть!
Не лийте крові, принц! Філіпп наш Другий
Примусив діда вашого зректися
Корони... Й нині цей Філіпп тремтить
Перед своїм же власним сином! Принце,
Запам'ятайте це, й щастя вам боже!

(Швидко виходить.)

Карлос збирається вийти в інший бік, але раптом вертається, кидається додолу перед тілом маркіза і обнімає його знову. Потім швидко виходить з кімнати.

Приймальня короля.

ЯВА ВОСЬМА

Входять, розмовляючи, герцог Альба та герцог Феріа.

Альба

У місті спокій. Як то почуває
Себе король?

Феріа

Король в жахливім стані.
Замкнувся й наказав, що б там не сталось,
Нікого не приймать. Так тяжко зрада
Маркізова його вразила, що
Впізнати його не можна,— так змінивсь він.

Альба

І все ж до нього мушу я ввійти.
Не можу зараз я його щадити.
Важливе відкриття...

Ф е р і а

Знов відкриття?

А л ь б а

Спав на увагу вартовим чернець
Картезіанець, що прокрався нишком
В покої принца й вельми підозріло
Розпитувавсь про смерть маркіза Поза,
Його хапають, і, під страхом смерті,
На допиті він признається в тому,
Що має при собі якісь важливі
Папери; доручив йому небіжчик
Їх передати принцові до рук,
Якщо до схілку сонця ще він сам
По них не прийде.

Ф е р і а

Ну?

А л ь б а

З листів тих видно,
Що має Карлос виїхати з Мадрида
Ще цієї ж ночі.

Ф е р і а

Як?

А л ь б а

Що у Кадіксі
Жде корабель, готовий вийти в море,
І що інфант на ньому попливе
До Фліссінгена та що Нідерланди
Лише чекають на його приїзд,
Щоб вирватись з іспанської неволі.

Ф е р і а

О! Що ж це?

А л ь б а

Інші з тих листів доносять,
Що Соліман з Родосу флот свій вислав,
Який, за договором про союз,
Напасти має в Середземнім морі
На кораблі іспанського монарха.

Ф е р і а

Не може бути?

А л ь б а

Видно з тих листів,
Для чого саме подорожував
Нещодавно мальтієць по Європі.
Для того, щоб північні всі країни
Піднять на захист вільних прав фламандських.

Ф е р і а

Он ким він був!

А л ь б а

Є серед тих листів
Розроблений детально план війни,
Що має від іспанської корони
Навіки відірвати Нідерланди.
Нічого не забуто в тому плані:
Обчислено і міць обох сторін,
І всі запаси, і можливий опір,
І всі дрібниці, й подано в тім плані
Всі стратегічні заходи, і з ким
Вступити в спілку тощо. Словом, задум —
Диявольський, проте він, слово честі,—
Божественний!

Ф е р і а

Який був потайний
Той зрадник!

А л ь б а

Ще в однім з листів є натяк,
Що в вечір втечі має бути в принца
Таємна з матір'ю його розмова.

Ф е р і а

Це ж — нині?

А л ь б а

Так, опівночі. Вже дав я
Накази щодо цього відповідні.
Ви ж бачите, що справа термінова.
Втрачати ми не можемо й хвилини.
Тож відчиніть покої короля.

Ф е р і а

Не вільно!

А л ь б а

Ну, то відчиню я сам.
Цю смілість виправдає небезпека...

Тільки-но він підходить до дверей, як вони розчиняються і з'являється король.

Ф е р і а

А ось він сам!

Я В А Д Е В ' Я Т А

Король та ті, що й були.

Усі жахаються його вигляду, розступаються перед ним і шанобливо дають йому дорогу. Він іде наче уві сні, як лунатик. Його вбрання безладно звисає, вся його постать має розгублений вигляд,—по всьому знати, що він щойно очутився після зомління. Повільними кроками проходить він повз грандів, нильно дивиться на кожного, але здається, що він нікого з них не бачить. Нарешті, він спиняється в глибокій задумі, понуривши очі додолу. Та поволі його опановує хвилювання, яке, зростаючи, кінець кінцем вибухає в словах.

К о р о л ь

Віддай мені мерця!
Мені потрібен він.

Д о м і н г о

(стиха до герцога Альба).

З а г о в о р і т ь

До нього.

К о р о л ь

(як і перше)

Він вважав мене нікчемним —
І вмер. Мені потрібен він. Хай змінить
Про мене думку.

А л ь б а

(наближається з острахом)

С і р...

К о р о л ь

Хто тут говорить?

(Довгим поглядом обводить усіх навколо.)

Забули, хто я? Чом не на колінах,
Тварюко? Я ще тут король! Покори
Я вимагаю! Нехтуєте мною,
Бо зважився один мене зневажить?

А л ь б а

Про нього більш ні слова, сир! Новий —
І найлютіший ворог повстає
У серці вашої держави.

Ф е р і а

Це —

Принц Карлос...

К о р о л ь

Принц мав друга, що за принца
Пішов на смерть... за принца! А зі мною
Він королівство поділив би! — Згорда
Дивився він на мене! Навіть з тронів
Не дивляться так гордовито... О!..
Чи ж видно не було, як принц пишався
З того здобутку? Як болів він серцем,
Коли ту дружбу втратив. Так не плачуть
За тим, що тлінне. О, коли б він жив!
Я б Індію за те віддав! Нікчемна
Монарша всемогутність, що безсила
Рукою дотягтися до могили
І виправити помилку свою,
Життя йому вернувши! Ні!.. Померлі —
Не воскресають більше! Чи хто скаже,
Що я щасливий? В домовині той,
Що не схотів вчинить мені поваги.
А що мені за діло до живих?!
Єдиний дух, єдиний вільний муж
Підвівсь за ціле це сторіччя!.. Й він —
Лиш нехтує мене і умирає.

А л ь б а

Для чого ж ми жили!? — То в домовину
Поляжмо всі, іспанці! Навіть мертвий
Він відбира в нас серце короля!

К о р о л ь

(сідає, сперши голову на руку)

Коли б за мене так помер він! Я
Любив його! Любив, як сина!.. Міцно...
Зайнявсь мені новий, чудовий ранок
В тім юнакові. Хто ж бо знає, що
Я готував йому! Він перша був
Моя любов. Адже ж уся Європа

Кляне мене! Ну що ж, хай проклинає!
Від нього ж я чекав подяки.

Домінго

Чим?

Якими чарами...

Король

Й кому приніс він
Таку офіру? Синові моему?
Хлопчиськові? Ніколи! Не повірю!
За хлопчача б не вмер такий, як Поза.
Не може полум'я злиденне дружби
Заповнити все серце Поза! Билось
Воно для всієї людськості, для світу,
Для щастя всіх майбутніх поколінь.
Для здійснення тих мрій своїх добув він
Прихильність трону — і проходить поуз?
Чи ж міг би Поза зрадити всю людськість —
І те собі простити? Ні! Його
Я знаю краще. В жертву він приніс
Не дон Філіппа Карлосу, а тільки
Старого чоловіка — юнакові,
Своєму учневі. Згасас батько
Й не варто з ним роботу починати.
Приховують це для світанку сина...
О, ясно! Ждуть мого сконання!

Альба

Сір,

Потвердження в листах цих прочитайте.

Король

(підводиться)

Щоб він не прогадав... Я ще живий!
Хвала тобі, природо! Відчуваю
У м'язах я ще юнацьку міць.
Я з нього посміюсь. Його чеснота
Химерним маренням, бреднею стане,
А смерть — безумства нападом. Так, так!..
Його падіння хай роздушить друга
І все його сторіччя! Ми побачим,
Що значить відкидати мене! Таж світ
Належить ще мені, хоча б на вечір!
Я використаю цей вечір так,

Що після мене ні один плантатор,
І через десять поколінь майбутніх,
На згірищі врожаю не збере.
Він людськості — він ідолу своєму
Приніс мене у жертву; хай же людськість
Мені за нього й сплатить!.. А тепер...
Почну з його ж я ляльки.

(До герцога Альба.)

Що там сталося
З інфантом? Повторіть. Що в цих листах?

Альба

Сір, ці листи вміщують заповіт
Маркіза Поза принцу Карлу.

Король

(перebігає очима папери; всі присутні пильно стежать за виразом
його обличчя. Деякий час він читає, потім відкладає ті папери
набик і мовчки проходить по покою).

Хай

Прибуде інквізитор кардинал —
І час мені приділить для розмови.

Один з грандів виходить. Король знову береться до паперів, читає їх
і знову відкладає набик.

То цеї ночі?

Таксіс

Рівно в дві карета
Чекатиме біля монастиря.

Альба

Ті люди, що туди послав я, кажуть,
Що бачили, як несли в монастир
З гербом корони речі розмаїті,
Потрібні для дороги.

Феріа

Є чутки,

Що вміщено в агентів мавританських
Великі суми на ім'я її
Величності, з переказом в Брюссель.

Король

А де залишено інфанта?

А л ь б а
Принц
Лишивсь біля померлого мальтійця.

К о р о л ь
Ще світиться в покоях королеви?

А л ь б а
Там стихло все. Раніше, ніж звичайно,
Вона звільнила всіх послужних дам.
Як герцогиня д'Аркос звідти вийшла
Останньою, вона вже міцно спала.

Входить офіцер королівської варті, відводить герцога Феріа набік і тихо з ним розмовляє. Той здивовано звертається до герцога Альба, всі інші тиснуться навколо них, і зчиняється невиразний гомін.

Ф е р і а, Т а к с і с, Д о м і н г о
(разом)

Як дивно!

К о р о л ь
Що там сталось?

Ф е р і а

Сір, в цю звістку
Повірить важко...

Д о м і н г о
Двоє вартових,
Які змінились щойно, нам доносять...
Казати навіть смішно...

К о р о л ь
Ну?

А л ь б а
Доносять,
Що в лівому крилі палацу раптом
Дух імператора з'явивсь величний
І урочисто поуз них пройшов.
Всі вартові, які стоять на чатах
У цьому павільйоні, кажуть те ж
І додають, що привид зник в покоях
Йї величності.

К о р о л ь
Як вбраний?

Офіцер Так,
Як убравсь монарх останнім часом,
Коли ченцем Єронімітом він
У Юсті жив.

Король
Ченцем? То вартові
Його вже знали за життя? Бо звідки ж
Відомо їм, що то сам імператор?

Офіцер
Він берло імператорське своє
Тримав в руках.

Домінго
Як стверджує легенда,
Він в цьому вигляді уже не раз
З'являвся і раніш.

Король
Ніхто до нього
Не пробував заговорити?

Офіцер Ні,
Ніхто не зваживсь. Вартові шептали
Лиш молитви й поштиво пропускали.

Король
І привид зник в покоях королеви?

Офіцер
В її приймальні.

Загальне мовчання.

Король
(швидко повертається)
Що сказали ви?

Альба
Ми мовчимо, сір.

Король

(трохи подумавши, до офіцера).

Скрізь порозставляти

Моїх гвардійців в тім крилі на чатах

І вхід туди відрізати. Я охочий

З тим духом перекинутися словом.

Офіцер виходить. Відразу ж входить паж.

Паж

Сір! Інквізитор кардинал.

Король

(до присутніх).

Лишіть нас.

Входить, спираючись на палицю, кардинал великий інквізитор, сліший старик дев'яноста років; його ведуть двоє домініканців. Усі гранди, що повз них він проходить, падають йому до ніг і доторкуються до краю його вбрання. Він благословляє кожного. Всі виходять.

ЯВА ДЕСЯТА

Король і великий інквізитор.

Довге мовчання.

Великий інквізитор

Чи я стою перед монархом?

Король

Так.

Великий інквізитор

На це не сподівався я.

Король

Відновляю

Я сцену літ минулих. Дон Філіпп,

Інфант, в навчителя поради просить.

Великий інквізитор

Мій учень Карл, великий батько ваш,

Поради не потребував ніколи.

Король

Тим був він щасливіший. Я вчинив

Убивство, кардинале, і мій спокій...

Великий інквізитор
За віщо ви убили?

Король

За обман,
Нечуваний обман!..

Великий інквізитор

Я знаю все.

Король

Що знаєте? Від кого? Чи давно?

Великий інквізитор

Багато років знаю те, що ви —
З хвилини, як зайшло за обрій сонце.

Король

(здивовано)

То ви вже так давно про нього знали?

Великий інквізитор

Життя його з початку й до кінця
Стоїть в святих реєстрах Santa Casa¹.

Король

І він ходив на волі?

Великий інквізитор

Нитка та,

Що пурхав він на ній, була хоч довга,
Але міцна і нерозривна.

Король

Він

За межами моєї був держави...

Великий інквізитор

Де б він не був — там був і я.

Король

(ходить розгнівано по покою)

Ви знали,

В чиїх я був руках, — і ви мовчали?

¹ «Санта Каса» («Священний дім») — місце перебування великого інквізитора, глави вищої ради іспанської інквізиції.

Великий інквізитор

Це запитання вам вертаю я..
Чому ж то ви не запитали нас,
Коли ви кинулись йому в обійми?
Його ви знали! Перший погляд ваш
У ньому викрив вам еретика.
Що спонукало вас втаїть цю жертву
Від інквізиції святої?.. Що?
Чи ж бавляться так з нами? Вже коли
Його величність сам себе принизив,
Щоб притаїть, за спиною у нас
Спізнавшись з нашим ворогом найбільшим,—
Що ж буде з нами? Прощений один,—
То чим же виправдать офірування
Ста тисяч інших жертв?

Король

І він поліг

Як жертва.

Великий інквізитор

Ні, він був убитий!.. Так!
Безславно і злочинно!.. Кров, що нам
На честь, на славу мала потекти,—
Забризкала підступного убивцю!
Він нам належав... Що дало в ам право
На власність ордену священну важить?
Він жив, щоб смерть прийняти від нас. Його
Подарував часам недужим нашим
Сам бог, щоб, вкривши дух його ганьбою,
Знеславити прилюдно й урочисто
Чванливий розум. В цьому полягав
Глибокий задум мій. Загинув марно
Багатолітній труд! Нас обікрали,
А ви собі скривавили лиш руки!

Король

Пробач! Потьмарила мій розум пристрасть.

Великий інквізитор

Ах, пристрасть?.. Хто мені відповідає?
Філіпп, інфант?.. Чи тільки ж я постарів?..
О... пристрасть!

(Гнівню хитає головою.)

Дон Карлос і королева («Дон Карлос», дія V)

То даруй сумлінню волю
В твоїй державі, раз свої кайдани
Волочиш сам!

Король

В цих справах ще новак я,
Будь терпеливішим зі мною.

Великий інквізитор

Ні!

Я з вас не задоволений... Сплямили
Своє ви попереднє панування!
Де був тоді Філіпп, чий дух міцний
Завсіди непохитний і незмінний,
Як в небі вічному зоря Полярна?
Чи в забуття пустили ви минуле?
Чи світ перемінився в ту хвилину,
Коли ви руку подали йому?
Чи вже отрута більше не отрута?
Чи вже добро і зло, брехня і правда
Перемішалися? Де вірність мужа? Стійкість?
Де задум ваш, якщо в скрутну хвилину
Основа шістдесятилітня вмить
Розтанула, немов жіноча примха?

Король

Йому я подивився в вічі... О,
Пробач мені прогрішення моє!
Твоя душа для світу менш приступна,—
Твій зір погас.

Великий інквізитор

Навіщо він вам здався?

Що вам могла відкрити та людина
Нового і нежданого? Невже
Вам невідома мова тих хвальків,
Безумців тих, що марять світ поліпшити?
Невже вам не знайомий дух новізни
І мрій? Якщо від слів самих розпалась
Будова ваших всіх переконань,
З яким же то чолом,— спитать дозвольте,—
Підписували ви кривавий присуд
Тій сотні тисяч душ слабких, які
За менший злочин в полум'ї згоріли?

Король

Людини прагнув я... А ці Домінго...

Великий інквізитор

Що люди вам? Вони для вас — лиш числа.

Невже мені науку царювання

Знов перед сивим учнем викладати?

Хай вчиться бог земний того не прагнуть,

У чому може стріти він відмову.

Як в и благать почнете співчуття,

То визнаєте ви, що є вам рівні.

Які ж права,— волів би знати я,—

Над рівними собі змогли б ви мати?

Король

(кидається в крісло)

Я — лиш слабка людина, відчуваю...

Від твору вимагаєш ти того,

Що може виконати лиш творець.

Великий інквізитор

Ні, сир, мене не одурити, Я

Вас зрозумів... Від нас втекти ви хтіли,

Бо ж ордену тяжкий ланцюг вам тисне;

Ви хтіли бути вільним до кінця.

(Замовкає. Король також мовчить.)

Та ми відомщені. Складіть подяку

Ви церкві, що карає вас, як мати.

Той вибір, що зробили ви наосліп,

Був карою й наукою для вас.

Тепер до нас вернулись ви. Якби

Я зараз не стояв тут перед вами,

То — бачить бог! — передо мною завтра

Отак стояли б ви.

Король

Доволі вже!

Шриборкай язика, чернець! Не смій

Таким зі мною тоном розмовляти!

Я не стерплю!

Великий інквізитор

Пощо тінь Самуїла

Ви ви́кликали? ¹ Двох монархів звів я

¹ У біблїї тінь пророка Самуїла, викликана царем Саулом, провістила йому падіння його царства.

На трон іспанський і надію мав,
Що я заклав підвалини міцні.
Та бачу я, що труд мій був даремний,—
Сам дон Філіпп схитнув мою будову!
Сір, то навіщо ж кликано мене?
Що маю тут робити? Я волів би
Більш не ходить сюди.

Король

Ще є робота,
Остання,— і тоді ти з миром підеш.
Забудьмо за минуле. Хай між нами
Знов запанує мир... Скажи, ти згоден?

Великий інквізитор
Як схилиться Філіпп покірно.

Король
(після паузи)

Син мій
Замислює повстання.

Великий інквізитор
Так... Що ж ви
На те?

Король
Нічого або все.

Великий інквізитор
Що — все?
Король

Я дам йому втекти, якщо його
Не зможу я віддати на смерть.

Великий інквізитор
Ну, сір?

Король
Чи ти не заснуєш нової віри,
Що вбивство сина батькові простила б?

Великий інквізитор
Щоб ствердити відвічну справедливість,
Помер син божий на хресті.

Король

И цей догмат
Ти хочеш встановить у всій Європі?

Великий інквізитор

Скрізь, де шанують божий хрест.

Король

Природу
Зневажу я... Ти зможеш заспокоїть
І цей могутній голос?

Великий інквізитор

Так. Змовкає
И природа перед вірою святою.

Король

Я меч судді віддам тобі до рук...
Чи можу я усунутися зовсім?

Великий інквізитор

Мені його віддайте.

Король

Це — мій син,
Єдиний син... Для кого ж я збирав?

Великий інквізитор

Для тліну краще — лиш не для свободи.

Король

(підводиться)

То ми порозумілися. Ходім.

Великий інквізитор

Куди?

Король

Із рук моїх прийняти жертву,
(Виводить його.)

Покій королеви.
ЯВА ОСТАННЯ

Карлос. Королева. Наприкінці — король і почет.

Карлос

(у чернечому вбранні, в масці, що її він відразу ж знімає; під пахвою — оголений меч. У покої зовсім темно. Він наближається до дверей, які розчиняються. Звідти виходить королева в нічному вбранні, з засвіченою свічкою. Карлос стає перед нею на одне коліно)

Єлізавето!

Королева

(з тихим сумом дивлячись на нього)

Ось як ми зустрілись?..

Карлос

Ось як зустрілись ми!

Мовчання.

Королева

(намагаючись оволодіти собою)

О, підведіться!

Нам треба бути мужніми, дон Карлос.

Небіжчика великого — не слід

Безсилим сльозами шанувати.

Нехай змивають сльози менше горе!

Життя своє герой віддав за вас!

Купив своїм неоціненним ваше...

Чи кров та пролилася за химеру?..

За вас йому дала я слово, Карлос,

Ручилася за вас — і з легшим серцем

Пішов він. То невже збрехала я?

Карлос

(палко)

Я пам'ятник такий йому споруджу,

Якого жодний з королів не мав...

Над прахом друга рай розквітне!

Королева

Я

Таким вас хтіла бачить! Смысл великий

Його сконання в тому й полягав!

Я обіцяла виконать його

Останню волю й не зламаю клятви.
Та він заповідав мені ще й інше...
Йому дала я слово... Нащо критись?
Свого він Карла доручив мені...
Облуду — геть! Дарма, що люди скажуть!..
Як друг — відважною я хочу бути.
Нехай говорить серце. Він вважав
Чеснотою кохання наше! О,
Йому я вірю й більш не хочу серця..

Карлос

Спиніться, королево! Я лежав
У довгому й тяжкому сні. Кохав я...
Тепер — прокинувся я. Нехай іде
В непам'ять все минуле! Ось листи.
Візьміть — це ваші. А мої спаліть.
Не бійтесь, — спокій ваш я не порушу.
Минуло все. Новий святий вогонь
Мені очистив душу. Оселилось
Мое кохання в домовинах. Зникла
Жадоба грішна з цих грудей.

(Після короткого мовчання, беручи її за руку.)

Прийшов я,
Щоб попроситись... Мати! О, нарешті,
Я зрозумів, що є ще вище благо,
Ніж володіть тобою... Ніч коротка
Прискорила нараз спливання мляве
Моїх юнацьких років, — я змужнів.
Мені в житті нічого не лишилось,
Крім спогадів про нього! Я для себе
Уже не сподіваюсь жнив...

(Наближається до королеви, яка затуляє обличчя руками.)

Мені
Нічого ви не скажете? О мати!

Королева

На сльози ці уваги не звертайте...
О Карлос, я їх здержати не можу...
Та вірте, — я в захопленні від вас.

Карлос

Союзу нашого лиш ви єдина
Були повірницею — й цим навіки
Зостанетеся ви за всіх на світі

Для мене найдорожчою. Не можу
Порушити я для вас єдину дружбу,
Як і єдиного мого кохання
Я ще учора зрадити не міг.
Якщо я з волі божої посяду
Цей трон — священною для мене буде
Вдова монарха.

Король з великим інквізитором і грандами з'являється
в глибині покою; ні Карлос, ані королева їх не помічають.

А тепер я їду
З Іспанії... тож батька я мого...
Довіку... не побачу. Він мені —
Тепер ніщо. Шрироди голос вмер
В моїй душі... А ви... ви станьте знову
Дружиною йому. Він втратив сина.
Верніться до повинності своєї...
Я ж полечу пригнічений народ мій
Урятувати від руки тирана.
Мадрід мене побачить королем,
Або вже більш ніколи не побачить.
Тепер — прощай востанне!

(Цілує її.)

Королева

О, мій Карле!..

Що робите зі мною? — Я не можу
Піднятися до величі такої;
Та розумію вас і перед вами
Схиляюсь до землі.

Карлос

Єлізавето!

Який я дужий став. Тримаю вас
В моїх обіймах я — і не вагаюсь.
Мене від цього місця ще учора
Не відірвали б і під страхом смерті!

(Відходить від неї.)

Минуло все... Тепер ударів долі
Я не боюсь! Я вас тримав в обіймах —
І не ослаб.— Тсс, тихо! Ви не чули?

Б'є годинник.

Королева

Не чуть нічого... лиш жахливі дзвони,
Які віщують нам розлуку.

Карлос

Отже,—

Добраніч, мати! З Гента ждїть листа,
Що розголосить нашу таємницю.
Тепер я викличу на боротьбу
Відверто дон Філіппа, й хай віднині
Між нас не буде жодних таємниць!
Не треба в а м таїтися від світу...
Хай буде це останній мій обман!

(Хоче взяти свою маску. Між ними стає король.)

Король

Так, твій останній!

Королева зомліває.

Карлос

(кидається до неї і підхоплює її, беручи в свої обійми)

О небесні сили!

Вона умерла?

Король

(холодно й спокійно, до великого інквізитора),

Кардинале, я

Своє зробив. А ви — кінчайте справу!

(Виходить.)

МАРІЯ
СТЮАРТ

Трагедія

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Єлізавета, королева англійська.
Марія Стюарт, королева шотландська, полонена в Англії.
Роберт Дедлі, граф Лейстер.
Джордж Толбот, граф Шрузбері.
Вільям Сесіль, барон Берлі, великий канцлер скарбниці.
Граф Кент.
Вільям Девісон, державний секретар.
Аміас Полет, рицар, вартовий Марії.
Мортімер, його небіж.
Граф Обепін, французький посланник.
Граф Бельєвр, надзвичайний посол Франції.
О'Келлі, друг Мортімера.
Дерджен Дрері, другий вартовий Марії.
Мельвіль, її мажордом.
Бергоен, її лікар.
Ганна Кеннеді, її мамка.
Маргаріта Керл, її камеристка.
Шеріф графства.
Офіцер лейб-гвардії.
Французькі та англійські дворяни.
Варта.
Придворні королеви англійської.
Слуги і служниці королеви шотландської

ДІЯ ПЕРША

Кімната в замку Фотрінгей¹.

ЯВА ПЕРША

Ганна Кеннеді, мамка королеви шотландської, запекло сперечається з Полетом, який намагається відчинити шафу. Дерджен Дрері, його помічник, з ломом.

Кеннеді

Що робите ви, сер? Яке нахабство!
Покиньте шафу!

Полет

Звідки ж те намисто?
З горішнього вікна його жбурнули,—
Садівника хотіли підкупити
Намистом тим. Жіноча клята хитрість!
Хоч як пильную, в неї все ще є
Дорогоцінності, скарби таємні!

(Підступає до шафи.)

Де це сховали, є там більше!

Кеннеді

Геть, нахабо!
Тут леді зберігає таємниці.

Полет

Їх саме я шукаю.

(Витягає листа.)

---

¹ Замок Фотрінгей — місце ув'язнення Марії Стюарт.

Кеннеді

Незначні

Папери, просто вправи для пера,
Щоб скоротить тюремні довгі хвили,

По лет

Злі задуми зростають на дозвіллі,

Кеннеді

Лише французькі там листи.

По лет

Тим гірше!

То мова наших ворогів.

Кеннеді

Чернетки

Її послань англійській королеві.

По лет

Я передам їх... Що це там блищить?

(Відкриває схованку і витягає дорожцінності з потаємної шухлядки.)

Коштовна королівська діадема,
Вся ліліями Франції¹ покрита!

(Передає її своєму супутникові.)

Разом із іншим, Дрері, поклади!

Дрері виходить.

Кеннеді

Яке ганебне терпимо насильство!

По лет

Покіль є в неї щось, є змога шкодить,
Все зброєю стає в її руках.

Кеннеді

О, згляньтесь, сер! Останньої прикраси
Не забирайте від життя! Нещасна
Радіє з вигляду старих розкошів,
Все інше відібрали ви у нас.

¹ Лілії— герб французьких королів.

П о л е т

Вони — в руках цілком надійних; певне,
У слухний час усе повернуть їй!

К е н н е д і

Хто скаже, глянувши на голі мури,
Що королева тут живе? Чому
Не бачимо над тронем балдахіна?
Чом ніжні ноги, до м'якого звиклі,
Спираються лиш на тверду підлогу?
Лиш олово — остання між дворянок
Відкинула б його — на стіл їй ставлять²

П о л е т

Сама вона так частувала мужа¹,
Із золота п'ючи з своїм коханцем.

К е н н е д і

Люстерка навіть не лишили їй.

П о л е т

Коли вона свій марний бачить образ,
Надій і намагань їй не забути.

К е н н е д і

Книжок нема, щоб розважати душу.

П о л е т

Ось біблія — поліпшувати серце.

К е н н е д і

Ви навіть відібрали в неї лютю.

П о л е т

Вона пісень розпусних награвала.

К е н н е д і

І це судилось ніжній? А вона ще
В колиці королевою була,
У Медічі² вона в двірських розкошах

¹ Натяк на жорстоке ставлення Марії до її першого чоловіка — Дарнлея.

² Катеріна Медічі — дружина французького короля Генріха II, яка виховала Марію.

Зростала серед радощів життя.
Доволі, що забрали в неї владу,
Невже нікчемним задрите оздобам?
В біді великій благородне серце
Гартується, але нещасний той,
Хто у житті й малих не має втіх.

П о л е т

Вони до суетності ваблять серце,
Якому личить каяття саме.
Життя розкішне, сповнене гріхів,
Лише в нужді спокутувати можна.

К е н н е д і

Коли вона за юних літ грішила,
То бог і власна совість — судді їй.
А в Англії нема судді над нею.

П о л е т

Там, де закон зламала, там і суд.

К е н н е д і

Для злочину — тугі занадто пута.

П о л е т

Але вона змогла крізь пута ці
Жбурнути факел чвари у державу
І зграям зрадників подати зброю
Супроти королівської особи,
Яку хай вічно береже всевишній!
Хіба вона з цих мурів не штовхнула
Злочинця Перрі й звіра Бебінгтона¹
На кляту справу вбивства королеви?
Хіба завадили кайдани їй
Скувати серце Норфолка шляхетне?
Британії найкраща голова
Лягла для неї під сокиру ката²...
Хіба гіркий цей приклад налякав
Зухвальців збожеволілих, які,
Змагаючись, заради неї гинуть?

¹ Учасники змови з метою визволити Марію.

² Герцог Норфолк — представник одного із старовинних родів дворян-протестантів. Хотів одружитися з Марією, але Єлизавета не дала на це своєї згоди, і Норфолка кинули у в'язницю. Згодом за участь у змові на користь Марії був страчений.

І знову на скривавлені помости
Заради неї жертви йдуть нові,
І не скінчиться це, покіль вона,
Найбільше винна, жертвою не ляже.
...О, клятий день, коли вітчизна наша
Є л е н у ¹ цю гостинно прийняла!

К е н н е д і

Гостинно Англія її зустріла?
У перший день, коли вона, нещасна
Вигнанниця, на берег цей ступила
У родичів благати допомоги,
Шукати в рідних захисту,— вони,
Сан королівський, право міжнародне
Зламавши, кинули її в тюрму.
В неволі в'януть літа молоді.
Тепер, коли вона зазнала всю
Ув'язнення біду,— немов звичайну
Злочинницю, на суд її зовуть,
Обвинувачують її ганебно,
Загрожують їй смертю — королеві!

П о л е т

Як вбивця прибула вона до нас,
Народ її прогнав і скинув з трону,
Який вона жахливо так зганьбила.
Вона на горі Англії прийшла,—
Кривавий час іспанської Марії ²
Та віру католицьку повернути
І Англію французові продати.
Чому вона умову Едінбурзьку
Не підписала, права на престол
Не відказала Англії, путі
З тюрми цієї не відкрила швидко —
Лиш розчерком пера? Вона воліла
В ув'язненні, зневажена, лишатись
Заради блиску титулу пустого.
Чому? Бо в підступи лукаві вірить,
У зле мистецтво таємничих змов;
Тенетами облуди острів наш
Надіється з тюрми завоювати.

¹ Натяк на Єлену Спартанську, викрадення якої послужило причиною Троянської війни. Полет має на увазі, що й Марія є причиною розбратів та хвилювань у державі.

² Попередниця Єлизавети, дружина іспанського короля Філіппа II, кривавим терором відновлювала католицизм в Англії.

Кеннеді

Знушаєтесь ви, сер! — До справ жорстоких —
Ще й глум гіркий. Йї мріяти про це,
Йї, замурованій ще за життя?
Ні дружні голоси, ні жоден звук
Розради не долине з батьківщини.
Людських облич давно вона не бачить —
Лише тюремників похмурі тіні.
І ще недавно вартовий новий
З'явився тут — суворий родич ваш,
До ґрат йї додали нового пруття.

По лет

Немає ґрат для хитрості йї.
Хто зна, чи не підпилено ці ґрати?
Можливо, ця підлога, мури ці,
Міцні зовні, тайний отвір мають
І зраду пропускають, поки сплю?
Посада клята — вартувать лукаву,
Що замишляє лихо щохвилини!
Пробуджує мене з дрімоти страх,
Вночі блукаю я, мов дух нещасний,
Перевіряю і замки, і варту,
І, тремтячи, стрічаю кожен ранок —
Чи не дарма боявсь? Та слава богу!
Надіюсь я, що скоро все скінчиться.
Бо радше би юрбу загиблих душ
Я біля брам пекельних вартував,
Аніж оцю лукаву королеву.

Кеннеді

Іде вона сама!

По лет

З хрестом в руках
І з гонором у суетній душі.

ЯВА ДРУГА

Ті ж. Марія, під покривалом, з розп'яттям у руці.

Кеннеді

(поспішаючи йї назустріч)

О королево! Нас ногами топчуть,
Жорстоким утискам немає меж,

Щодня — нова біда, нова ганьба
Твоїй вінчаній голові.

Марія

Стривай!

Скажи, що сталося нового.

Кеннеді

Глянь!

Твою зламали скриньку, всі листи —
Останній скарб, що ми ховали пильно,
Убір вінчальний з Франції, і той
Забрали. Королівського нічого
Немає в тебе, все пограбували.

Марія

Спокійно, Ганно. Славить королеву
Не блиск порожній. Можуть з нами низько
Поводитись, це не принизить нас.
Я в Англії навчилася терпіти,
І це знесу я. Сер, ви силоміць
Забрали те, що я сама збиралась
Уже сьогодні передати вам.
Є серед цих паперів лист один —
Мойї сестрі, англійській королеві,
Написано цей лист. То дайте слово,
Що їй його ви чесно віддасте,
А не у руки Берлі віроломні.

Полет

Подумаю, що слід мені зробити.

Марія

Вам треба зміст узнати, сер. Прошу я
Подарувати мені велику милість —
Розмову з королевою. Ми з нею
Ніколи ще не бачились. Мене
Покликали на суд чоловіків,
Яких за рівних я не визнаю,
Яким довіритись не можу серцем.
Єлізавета — тої ж крові, тої ж
І статі, й стану. Її лиш — королеві,
Сестрі та жінці — можу я відкритись.

Полет

Міледі, дуже часто довіряли
І честь і долю ви чоловікам,
Ще менше вартим вашої пошани.

Марія

І ще про другу милость я прошу —
Відмовити могла б лише нелюдськість.
Уже давно в ув'язненні не маю
Ні втіхи церкви, ні святих дарів.
Та, що забрала в мене трон і волю,
Та, що життю загрожує,— мені
Закрити браму неба не захоче.

По лет

Як побажаєте, декан¹ місцевий...

Марія

Декани — не для мене! Вимагаю
Служителя моєї церкви я.
Ще писарів прошу і нотарів —
Мою останню волю записати.
Журба, тюремний довгий сум гризуть
Життя моє. Вже дні мої, боюсь,
Полічено, дивлюсь на себе я,
Немов уже вмираю.

По лет

Так і слід,
Вам до лиця подібні міркування.

Марія

Не знаю, чи якась рука ретельна
Журби повільну справу не прискорить?
Я хочу заповіт укласти, хочу
Розпорядитись тим, що в мене є.

По лет

Ви це зробити вільні. Королева
Не схоче скарбом вашим багатіти.

Марія

І слуг моїх, і вірних дам придворних
Забрали в мене. Де вони тепер?
Яка їх доля? Можу обійтись
Без послуг їх; я тільки хочу знати,
Що злиднів, утисків вони не терплять.

---

¹ Старший священник в англіканській церкві.

П о л е т

Подбали вже про ваших слуг:
(Хоче йти.)

М а р і я

Ви знову, сер, лишаєте мене,
І знов од страху серце завмирає,
І знов мене тяжка непевність мучить.
Сувора пильність ваших шпигунів
Одрізала мене від світу, вісті
Не долітають крізь тюремні мури,
В руках у ворогів моя судьба.
Уже минув нестерпно довгий місяць,
Відколи раптом сорок комісарів¹
У замку цім накинулись на мене,
І з непристойним поспіхом вони,
Мені не давши обронця навіть,
Нечуваний улаштували суд.
На ряд заплутаних обвинувачень
Збентеженій, розгубленій мені
Раптово довелось відповідати...
Мов привиди, вони прийшли і зникли.
І всі тепер мовчать. Дарма силкуюсь
У вашім погляді я прочитати:
Моя невинність і старання друзів,
Чи злоба ворогів перемогла?
Та не мовчіть же ви... Скажіть мені —
На що надіятись? Чого боятись?

П о л е т

(по короткій паузі)

Зведіть усі рахунки ваші з небом.

М а р і я

Я сподіваюсь на небесну милість...
І правди жду я від земного суду.

П о л е т

Ви правду матимете. Будьте певні.

М а р і я

Процес мій закінчився, сер?

---

¹ Марію судила колегія з сорока лордів-перів і шести суддів.

П о л е т

Не знаю.

М а р і я

Вже вирок є?

П о л е т

Нічого я не знаю,

Міледі.

М а р і я

Швидко люблять тут робити.
Убивця прийде раптом, як і судді?

П о л е т

Вважайте, ніби так і є,— тож він
Вас краще підготованою знайде.

М а р і я

Сер, не здивуюсь я, на що б не зваживсь
Суд у Вестмінстері¹, яким керують
Ненависть Берлі й Хеттона старання.
Я знаю вчинки, на які могла б
Наважитись англійська королева.

П о л е т

Владикам Англії страшні лише
Сумління власне та парламент їхній.
Що правосуддя ухвалило, те
Здійснить безстрашно перед світом влада.

Я В А Т Р Е Т Я

Мортімер, небіж Полета, входить і, ніби не помічаючи королеви,
звертається до Полета.

М о р т і м е р

Там вас шукають, дядю.

Так само входить. Королева помічає це з незадоволенням і звертається
до Полета, який збирається йти за небожем.

М а р і я

Сер, іще

Одне прохання. Я стерплю від вас

---

¹ Вестмінстерське абатство (колишній монастир) — місце засідань англійського парламенту.

Багато, бо шаную ваші літа.
Нахабства юнака я не стерплю,
Звільніть мене від грубостей його!

П о л е т

Ціную в ньому те, що вам огидне.
Напевне, він не з тих м'якеньких дурнів,
Що тануть від брехливих сліз жіночих,—
Він у Парижі, в Реймсі побував,
Привіз назад англійське вірне серце.
Всі ваші чари, леді, тут безсилі!

(*Виходить.*)

Я В А Ч Е Т В Е Р Т А

М а р і я. К е н н е д і.

К е н н е д і

Вам у лице посмів таке сказати!
Жорстоко це!

М а р і я

(*глибоко замислена*)

В дні блиску нашого не раз охоче
Улесника вислухували ми,
Тож, добра Кеннеді, ми заслужили
Почути вперше голос дорікань.

К е н н е д і

Як, леді мила! Ви смутні, покірні?
А ще недавно ви й мене втішали навіть.
За легковажність докоряла вам я,
Не за відчай.

М а р і я

Я впізнаю її —

То Дернлі, короля кривава тінь,
Що гнівно з домовини постає
І не примириться зі мною, поки
Не сповниться мого нещастя міра.

К е н н е д і

Що за думки?

М а р і я

Ти забуваєш, Ганно...

Але у мене пам'ять незрадлива —

Сьогодні знов минають роковини
Кривавої події, що я завжди
Постом і покаяттям відзначаю.

Кеннеді

О, дайте спокій тій зотлілій тіні!
І каяттям, і муками цю справу
Спокутували ви за довгі роки.
І церква, що тримає ключ прощення,
І небо вам цей гріх уже простили.

Марія

Гріх прощений знов у крові давно
Встає з могили, розгорнувши землю!
До помсти закликає привид мужа,
І ні церковні дзвони, ні причастя
Його до гробу повернуть не в силі.

Кеннеді

Але ж не ви його згубили! Інші!

Марія

Я знала. Я дозволила цю справу,
Сама в смертельну пастку затягла.

Кеннеді

Ваш вік пом'якшує вину: були ви
Такі ще юні.

Марія

Й молодість мою
Обтяжила таким важким гріхом.

Кеннеді

Образа вас розгнівала жорстока,
Зухвала поведінка чоловіка,
Якого з темряви кохання ваше,
Немов рука всевладна, підняло,
Який дійшов — крізь вашу спальню — трону,
Якому ви дали свою красу
І вашу славу родову корону.
Чи міг забути він, що славу долю
Йому любов дала великодушна?
А все ж таки він це забув, невдячний!
Підозрами низькими ображав,

Брутальністю він вашу ніжність мучив
І став огидний, осоружний вам.
І чари всі розвіялись, і ви
Тікали гнівно від гидких обіймів,
Йому зневагою платили... Він
Чи спробував вернути вашу ласку?
Просив прощення, падав вам до ніг
І виправитись, може, обіцяв?
Мерзотник був упертим! Витвір ваш,
Розігрувать він короля хотів,
Він наказав улюбленця-співця,
Вродливця Річчіо при вас убити —
І кров'ю ви помстилися за кров...

М а р і я

За це й мені кривава буде помста.
Втішаючи, засуджуєш мене.

К е н н е д і

Коли цю справу допустили ви,
Собою не були ви. Полонило
Вас божевілля пристрасті сліпої
І віддало облеснику страшному,
Лихому Ботвеллу... Над вами він,
Мов рідний муж, зухвало панував
І напував напоєм чарівним,
Чаклунством вашу душу він обплутав
І запалив...

М а р і я

Було його чаклунство тільки
В його всесиллі, в слабості моїй.

К е н н е д і

Ні, ні, кажу я. Всіх пекельних духів
Він викликав — тенетами своїми
Обплутати ваш розум. І тоді
Не слухали ви застережень друга,
Не бачили пристойності вимог.
Покинула вас ніжна соромливість
Перед людьми; і лиця ваші, де
Колись рум'янець вигравав цнотливий,
Палали тільки грішною жагою.
Ви скинули покрови таємниці,
Зухвалий гріх лихого чоловіка
Вас також подолав, і ви одверто

Показували всім свою ганьбу.
Священний меч шотландських королів
На едінбурзьких вулицях носити
Дозволили перед собою ви
Йому, убивці, клятому народом;
Ви оточили військом свій парламент,
І там, у власнім храмі правосуддя,
По-блазеньському змусили ви суддів
Провину вбивства зняти з душогуба...
Пішли ви далі... Боже!

Марія

То закінчуй:
При олтарі дала йому я руку!

Кеннеді

О, хай мовчання скрие цю подію
Навіки! Це обурливо, ганебно,
Лише пропащої це гідно... Тільки ні,
Ви не пропаща... Я ж бо знаю вас,
Я змалку вас виховувала. Серце
У вас м'яке, для сорому доступне,
Провина ваша — тільки легковажність.
Я знов кажу: існують злії духи,
Вони в людини серце безборонне
Вдираються, оселяються там
І швидко в нас вони страшно вчиняють,
І повертаються до пекла, жах
Лишивши в заплямованій душі.
Подія та затьмарює життя вам,
А ви гріхів відтоді не чинили,
Ви стали кращі, свідок я цьому.
Мужайтесь! З собою примиріться!
Вам є в чім каятись, але не тут,
Не в Англії, бо не Єлізавета
І не парламент Англії — ваш суд.
Гнітять вас тільки сила тут, і ви
Явитись можете на суд зухвалий
В невинності ясному супокої.

Марія

Хто там?

Мортімер з'являється в дверях.

Кеннеді

Це небіж Полета. Зайдіть!

ЯВА П'ЯТА

Ті ж. Несміливо входить Мортімер.

Мортімер
(до мамки)

Залиште нас, біля дверей вартуйте.
Я маю з королевою розмову.

Марія
(багатозначно)

Лишайся, Ганно, тут.

Мортімер
Не бійтеся, міледі. Ось, читайте.
(Подає їй записку.)

Марія
(переглядає записку і, вражена, відступає назад)

Ах, що таке?

Мортімер
(до мамки)

Ідіть же, пані Кеннеді,
Подбайте, щоб не бачив нас мій дядя.

Марія
(до мамки, яка вагається і запитливо дивиться на королеву)

Йди, йди! Роби, що каже він!

Мамка йде геть, здивована.

ЯВА ШОСТА

Мортімер. Марія.

Марія

Від дяді!

Із Франції, від дяді-кардинала!¹

(Читає.)

«Сер Мортімер вручить вам лист. Немає
В Британії вірнішого вам друга».

(Дивиться, вражена, на Мортімера.)

---

¹ Кардинал Лотарінгський, герцог Шарль де-Гіз — дядько Марії. Насправді він помер 1574 р., за 12 років до часу дії трагедії Шіллера.

Можливо це? Чи то не сон облудний?
То друга бачу я, а я вважала вже,
Що світ мене забув... Я бачу друга
У небожі тюремника мого,
Що ворогом найгіршим я...

Мортімер
(падаючи до її ніг)

Пробачте
Цю маску ненависну, королево,
Мені її було носити важко,
Та з нею зміг наблизитись до вас,
Вам поміч принести і порятунок.

Марія
Сер, підведіться... Вразили мене ви...
Не можу з глибини біди моєї
Так швидко до надії перейти.
Кажіть, щоб я повірила в це щастя.

Мортімер
(підводиться)
Летять години. Скоро прийде дядя,
А з ним — одна ненависна людина.
Раніше ніж вони злякають вас,
Почуйте: шле рятунок небо вам.

Марія
Він — у його всевладності чудесній!

Мортімер
Дозвольте, з себе я почну.

Марія
Сер, говоріть!

Мортімер
Мені минуло двадцять, королево.
У правилах суворих я зростав,
В ненависті похмурій до папістів,—
Коли на континент мене погнала
Непереборна сила. Я лишив
Задушні молитовні пуритан
І рідний край, і швидко я проїхав

Крізь Францію, бо палко я бажав
Побачити Італію славетну.
Були часи великих свят церковних,
Роїлись пілігримами шляхи,
Уквітчаний був кожен божий образ,
Здавалось, ніби рушило все людство
Прочанами до райської держави.
З потоком віруючих я полинув,
І ось передо мною — Рим...

Що я відчув тоді!

Колон величчя, тріумфальна арка
Здіймалася, і розкіш Колізея
Побачив я; високий творчий дух
У свій чудовий світ мене замкнув!
Мистецтва міць була німа для мене;
Та церква, що мене плакала, думки
І образу ненавидить принади,
Шанує тільки слово безтілесне.

Що я відчув, коли зайшов до церкви,

Коли почув я музику небес
І рясно, щедро образи святі
Полинули зі стелі та зі стін!
Коли краса й величчя божества
Причарували всі мої думки
І навіч я божественне побачив —
І «Благовіщення», й «Різдво господнє»,
І «Матір божу», і «Святую трійцю»,
І світло осяйне «Преображення»!¹

Коли сам папа у своїй пишноті
Обідню правив, люд благословляв!
О, злота блиск і дороге каміння —
Царів земних прикраса — то пуста!
Лише на нім — ознаки божества.
Оселя справжня, небо — дім його,
Бо в ньому все — не від земного світу,

М а р і я

О, пощадіть! Не треба далі! Годі
Розстелювати килими життя
Передо мною!.. Бідна я, в полоні.

М о р т і м е р

І я був, королево! Мій полон
Розпався, і відчув себе на волі

¹ Назви картин славетних художників на євангельські сюжети.

Мій дух, і день життя він привітав.
І я тоді прокляв похмуру книгу,
Чоло вінками свіжими вквітав,
Із радісними радісно з'єднався.
Знайшов я там шотландців благородних,
З французами веселими зустрівся.
До дяді вашого прийшов я з ними,
До кардинала Гіза... Що за муж!
Ясний, твердий, спокійний!.. Народився,
Щоб керувати душами людськими!
Зразок священика царської вдачі,
Князь церкви, що йому не бачу рівних!

М а р і я

Ви бачили обличчя дороге
Любимої, величної людини,
Керівника моїх дівочих літ.
О, розкажіть про нього! Він мене
Ще пам'ятає? Щастя — з ним іще?
Ще гордо він стоїть — підпора церкви?

М о р т і м е р

Він сам ласкаво згодився мені
Високе вчення віри роз'яснити,
Вагання всі розвіяти мої.
Довів, що розуму лукава мудрість
У глибочинь облуди нас веде,
Що слід очам розкрить, у щодуші
Повірити, що зримий володар
Потрібний церкві, що святих отців
Собори духом істини пройняті.
Дитячої душі моєї хиби
Здолати він зумів умом високим
І красномовством проречистих уст.
Я знову повернувся в лоно церкви
І зрікся помилок своїх навіки.

М а р і я

Так ви — один із тих численних тисяч,
Яких своїм небесним даром слова,
Немов отой нагірний проповідник,
Він до спасіння вічного привів!

М о р т і м е р

Покликали його державні справи
До Франції, мене ж послав до Реймса,

Ісусове там товариство ¹ ревно
Для Англії священників готує.
Там Моргана, шляхетного шотландця ²,
І вірного вам Леслі я знайшов,—
Ученого єпископа із Росса ³,—
Землі французької сумних вигнанців.
Я приєднався до тих людей достойних,
Ще більше я зміцнивсь у вірі... Якось
Я оглядав єпископські покої —
І там побачив я портрет жіночий
Зворушливої, дивної краси.
До глибини душі він схвилював
Мене; стояв я, почуттям проіннятий.
Тоді сказав єпископ: «Так, не можна
Не схвилюватись перед цим портретом.
То — найпрекрасніша з жінок у світі,
Вона ж — найнещасливіша з усіх.
Вона за нашу віру муки терпить,
Вітчизна ваша — край страждань її».

Марія

О, праведний! Ні, я не все згубила,
Коли в біді такий лишився друг!

Мортімер

Тоді він мовою почав палкою
Змальовувати всі страждання ваші
І кровожерність ваших ворогів.
Ваш родовід мені він показав,
Довів, що ви походите з родини
Високої Тюдорів — саме ви
Народжені, щоб Англією править,
А не ота фальшива королева,
Зачата в ліжку перелюбства,— зрікся ж
Йї сам батько Генріх, як байстряти.
Одним я свідченням не вдовольнився
Й звернувся до славетних правознавців,
Гербовників чимало переглянув.
І всі знавці, яких лише питав я,

¹ Ісусове товариство — орден єзуїтів. У французькому місті Реймсі 1575 р. засновано було католицьку семінарію, що готувала священників для пропаганди в Англії. Але орден єзуїтів цією семінарією не керував.

² Морган Томас — валлієць, а не шотландець, учасник змови Перрі. Втік 1573 р. до Франції.

³ Леслі — єпископ Роський, співучасник Норфолка; утік до Франції 1573 р.

Потвердили всю силу ваших прав.
Тепер я знаю: ваше певне право
На Англію — то злочин ваш єдиний.
Належить вам уся держава ця,
Де ви невинно в'янете в тюрмі.

М а р і я

О, це злочасне право! Тільки в нім —
Єдине джерело моїх страждань!

М о р т і м е р

У ті часи прийшла до мене звістка,
Що вас відвезено із замку Толбот
І дядькові передано моєму.
Чудесну, рятівничу руку неба,
Здавалось, я пізнав у цій події.
Немовби доля голосно мене
Покликала, щоб вас урятувати.
Зі мною згодні друзі, кардинал
Дає мені благословення й раду
І вчить важкій науці удавання.
План розробили швидко, я вернувся
На батьківщину, де, як вам відомо,
Я десять днів уже перебуваю.

(Перевіши подих.)

Вас бачу, королево, вас!
Не ваш портрет!.. О, щоб за скарб ховає
Цей замок! Не тюрма! Богів оселя,
Близкучіша, ніж королівський двір
Англійської корони!.. О, щасливий,
Хто дихає о д н и м повітрям з вами!
Вона вас не дарма ховає так!
Вся молодь Англії за вас повстала б,
У піхвах не лишився б жоден меч,
І, велетенську голову підвівши,
Повстання мирним островом пройшло б,
Якби свою побачив королеву
Британець!

М а р і я

О, якби британець кожен
Її очима вашими побачив!

М о р т і м е р

Коли б, як я, він свідком був страждань
І свідком тихості, з якою ви

Так мужньо терпите знуцання дикі!
Чи не сприймаєте всі лиха ви,
Як личить королеві? Чи ж у вас
Ганьба тюрми красу пограбувала?
Оздоби всі життя забрала в вас,
А ви пройняті світлом і життям.
Коли переступаю цей поріг,
То серце розривається від муки
І повне радощів, що бачу вас!..
Але вже близько рішення жахливе,
Зростає небезпека щогодини;
Не смію більше гаятись... ховати
Страшне від вас...

Марія

Чи вирок мій уже
Ухвалено? Кажіть. Я здатна чути.

Мортімер

Ухвалено. І сорок два судді
Вас визнали за винну. Місто Лондон,
Палата лордів і громад палата
Настояють, щоб виконали зразу
Цей вирок. Ще бариться королева,—
Хитрує, щоб примусили її,—
Не з жалості, не з людських почуттів.

Марія
(спокійно)

Сер Мортімер, мене це не дивує
І не лякає. Цих новин давно
Я жду. Мені мої відомі судді.
Я розумію, що після знуцань,
Яких зазнала я, подарувати
Не можуть волі. Знаю їх мету:
Замурувать мене в тюрмі довічній,
Мої права, мою священну помсту
Зо мною в ніч ув'язнення сховати.

Мортімер

Ні, королево, ні!.. О ні! Замало
Цього. Не зробить тиранія справи
Наполовину. Поки ви живі,
Живий і страх в англійській королеві.

Нема тюрми, щоб досить в'ас ховала.
Лиш ваша смерть престол їй забезпечить.

М а р і я

Посміє голову мою вінч'ану
Вона покласти на ганебну плаху?

М о р т і м е р

Посміє. В цьому сумнівів не майте.

М а р і я

Насмілиться вона втоптати в пил
Своє та інших королів величчя?
А помста Франції їй не страшна?

М о р т і м е р

Складає з Францією вічну згоду,
Стає до шлюбу з герцогом Анжу.

М а р і я

А не озброїться король іспанський?

М о р т і м е р

Весь світ озбройся — все не страшно їй,
Якщо її народ із нею в мирі.

М а р і я

Вона йому видовище готує?

М о р т і м е р

Міледі, в цім краю останнім часом
Не мало коронованих жінок
Зійшло з престолу на поміст кривавий.
Пішла Єлізавети рідна мати
Отим шляхом, і Катеріна Говард,
І леді Грей носила теж корону¹.

М а р і я

(по паузі)

Ні, Мортімер! Засліплює вам очі
Даремний страх, а вірне ваше серце,

---

¹ Мати Єлізавети — Анна Болейн, друга дружина Генріха VIII, страчена з наказу свого чоловіка (1536 р.). Катеріна Говард, п'ята дружина Генріха VIII, страчена з його наказу (1542 р.). Анна Грей, внучка сестри Генріха VIII, 10 липня 1553 р. була оголошена королевою Англії, а 12 лютого 1554 р. страчена з наказу Марії Католички.

Турбуючись, вигадує жахи.
Страшна мені не шибениця, сер,
Існують інші засоби, якими
Англійська володарка спокійніше
Позбутись може домагань моїх.
Раніше ніж для мене знайдуть ката,
Убивця підкупити дасть себе.
Ось перед цим тремчу я, сер. І завжди,
Коли підношу келих я до уст,
То потайки здригаюсь: може, він
Приправлений сестри коханням ніжним.

Мортімер

Ні явно, ні таємно смерть не зможе
До вашого торкнутися життя.
Не бійтеся! Вже все наготові.
Дванадцять благородних юнаків
Зі мною в спілці, і сьогодні рано
Всі на святім причасті присяглись
Урятувати вас із цього замку.
Граф Обепін, посол французький, знає
Про нашу спілку, помагає нам,
В його палаці — місце зборів наших.

Марія

Тремчу я, сер,— не з радощів тремчу,
Сумне передчуття проймає серце.
Згадайте Тічберна¹ та Бєбінгтона!
Їх голови скривавлені стирчать
Загрозливо на лондонському мості.
Вас не лякає гибель незчисленних,
Які знайшли в такому ж ділі смерть,
Мені зробивши важчими кайдани?
Нещасний, нерозсудливий,— тікайте!
Тікайте, поки час, якщо вже Берлі,
Шпигун отой, про вас не знає й вам
У лави зрадників не надіслав,
Тікайте з краю! Друг Марії Стюарт
Щасливим не буває.

Мортімер

Не страшна
Нам доля Тічберна і Бєбінгтона,
Хоч голови криваві їх стирчать

¹ Тічберн — один із співучасників змови Бєбінгтона.

Загрозливо на лондонському мості!
І не лякає гибель незчисленних,
Які знайшли в такому ж ділі смерть.
Вони знайшли собі й довічну славу,
Це щастя — вмерти за рятунок ваш!

Марія

Дарма! Ні міць, ні хитрість не врятують
Мене. Пильнує ворог, сильний він.
Не тільки Полет і його сторожа —
Вся Англія мою тюрму вартує.
І тільки волею Єлізавети двері
Розкритись можуть.

Мортімер

О, не сподівайтесь!

Марія

Розкрить їх може лиш одна людина.

Мортімер

Назвіть її мені!..

Марія

Граф Лейстер.

Мортімер

(вражений, відступає)

Лейстер!

Граф Лейстер!.. Кровожерний ворог ваш,
Улюбленець Єлізавети... Він...

Марія

Коли врятуюсь — тільки через нього.
Ідіть до нього! Все йому відкрийте,
А в знак того, що я вас надсилаю,
Подайте лист. У ньому — мій портрет.

(Дістає листа, схованого на грудях. Мортімер відступає, не наважуючись узяти листа.)

Візьміть! Давно його ношу з собою,
Бо дяді вашого сувора пильність
Закрила всі шляхи до графа. Вас
Послав мій добрий ангел.

Мортімер

Королево...

Цю загадку...

Марія

Граф Лейстер пояснить.

Довіртеся один одному... Хто там?

Кеннеді

(поквапно входить)

Сер Полет і якийсь придворний з ним.

Мортімер

Лорд Берлі! Не хвилюйтесь, королево.

Сприйміть байдуже те, що скаже він.

(Виходить у бічні двері. Кеннеді — за ним.)

ЯВА СЬОМА

Марія, лорд Берлі, великий канцлер скарбниці англійської,
і рицар Полет.

Полет

Ви істину хотіли нині знати
Про долю вашу. Істину приніс
Лорд Берлі. Слухайте її покірно.

Марія

З достоїнством невинності почую.

Берлі

Прийшов сюди я посланцем од суду:

Марія

Лорд Берлі с'удові позичив дух,
Тепер уста йому він позичає.

Полет

Говорите, мов знаєте вже вирок.

Марія

Приніс його лорд Берлі — отже, знаю...
До діла, сери!

Б е р л і

Суду сорока двох
Ви згодніся підкоритись, леді...

М а р і я

Пробачте, що спочатку я, мілорде,
Вас мушу перервати... ви сказали,
Я суду сорока і двох покірна?
Ні, аж ніяк не підкорялась я.
Та й не могла,— я не могла ні сану,
Ні гідності мого народу й сина
Та інших королів отак зректись...
Записано в англійському законі:
Судить обвинуваченого можуть
Лише присяжні, рівні з ним. А хто
Мені там рівний? Королі лише —
Для мене пери.

Б е р л і

Вислухали ви
Обвинувачення, на допит суду
Відповідали...

М а р і я

Так, я піддалась
На Хеттонові¹ підступи заради
Своєї честі, вірила бо я,
Що переможе мідь моєї правди.
Я згодилася вислухати акт,
Щоб заперечити його. Зробила
Я це, шануючи особи лордів,
А їх посади я не визнаю.

Б е р л і

Визнаєтє ви їх чи ні, міледі,
То є лише формальність незначна,
Що судові не чинить перешкод.
Ви дихаєте Англії повітрям,
Вас захищають Англії закони,
Тож мусите коритись їм!

М а р і я

Дишу
Повітрям Англії в її тюрмі.

¹ Хеттон — один із суддів Марії, королівський сановник.

Чи зветься це — під захистом законів
Англійських жити? Їх я ледве знаю,
І не давала слова їм коритись.
Землі цієї не піддана я.
Я — вільна ікоземна королева.

Б е р л і

Гадаєте, що королівський титул
Дає вам право на чужій землі
Криваву чвару сіяти безкарно?
Що сталося б з безпекою держави,
Якби Феміди¹ справедливий меч
Не рівно винних досягав голів
І гостя-короля, і жебрака?

М а р і я

Я ухилитись хочу не від суду,
А відкидаю тільки суддів цих.

Б е р л і

Як, суддів? Чи ж, по-вашому, міледі,
То — безсоромні покидьки юрби,
Базікала нікчемні, що готові
Продати право, істину, служити
Охочими знаряддями насильства?
Чи то не перші люди в цій країні
І досить незалежні, щоб не бути
Брехливими, монарха не боятись
І геть відкинути низький хабар?
Чи не вони народом благородним
Правдиво, вільно правлять, і доволі
Їх імена назвати, щоб замовкли
Всі сумніви та всі підозри вमितь?
На чолі їх стоїть народів пастир —
Кентерберійський невідкупний примас,
І мудрий Толбот, що печать пильнує,
І Говард, що державний флот веде.
Скажіть, могла Британії владарка
Зробити більше, ніж у всій державі
Людей найблагородніших обрати,
Щоб розсудили королівський спір?
Хай той чи той палає сліпо навіть
Ненавистю, але чи можуть сорок

¹ Феміда — за грецькою міфологією, богиня правосуддя.

Обранців об'єднатиcь одностайно
У гнівнім упередженні?

Марія
(помовчавши)

Збентежено я чуо силу уст,
Які давно для мене вже зловісні...
Не легко це мені, невченій жінці,
Змагатися з промовцем видатним!
Коли б такими лорди ті були,
Як ви намалювали їх,— я мовчки
І безнадійно вислухала б вирок.
Та імена, що мусили б мене
Своєю лиш вагою розчавити,—
Мілорд, я бачу — зовсім іншу роль
Вони в історії країни грають.
Я бачу: ця висока знать англійська,
Сенат величний, мов раби серала¹,
Услесливо султанські хвалять примхи,
Які любив немало Генріх Восьмий,
Мій дід двоюрідний. Я бачу далі,
Що благородна ця палата лордів —
Така ж продажна, як громад палата,—
Закони видає, касує, знов
Розв'язує, освячує знов шлюби —
Як володár накаже їм: сьогодні
Байстрятами принцес англійських лає,
Щоб завтра їх вінчати на престол.
Я бачу, ці шановні пери швидко
Релігію свою міняти ладні:
Чотири уряди — чотири зміни.

Берлі

Вам невідомі Англії закони?
Досвідчені в її нещастях ви.

Марія

І це є суд? Лорд-канцлере скарбниці!
До вас я буду справедлива! Будьте
Так само й ви до мене!.. Кажуть, щиро
Ви служите державі, королеві,
Ви непідкупні, пильні та невтомні,—
Охоче вірю. Не своя корість,

---

¹ Сераль — палац турецького султана, а також його гарем.

А благо суверена та країни
Керує вами. Благородний лорде,
Тому ж бо і пильнуйте, щоб корість
Державна правдою вам не здавалась.
Я певна, що між суддями моїми,
Крім вас, іще є люди благородні.
Але ж то протестанти, дороге
Ім тільки благо Англії, а я —
Шотландська королева, католичка!
«Британець до шотландця справедливим:
Не може бути» — поговорка давня.
Тому заведено від сивих давен:
Перед судом британець на шотландця,
Шотландець на британця не говорить..
Закон цей породила необхідність;
Глибокий смисл у звичаях старих,
Їх шанувати слід, мілорд... Природа
Два кинула народи запальні
На дощі в океан; розподілила
Нерівно їх, веліла їм боротись,
І тільки Твіда¹ річище вузьке
Розділює бурхливі сили; часто
В потоці змішувалась кров борців.
В очах — погроза, руки — на мечох,
Тисячоліття так вони стоять.
Ще Англія не знала ворогів,
Яким підтримки не давав шотландець;
Шотландія не знала міжусобиць,
Яких би не розпалював британець.
І не вгамується ненависть, поки
Один парламент братньо не з'єднає
Під скіпетром єдиним цілий острів.

Б е р л і

І щастя це державі дасть одна
Із Стюартів?

М а р і я

Чому ховатись мушу?

Так, визнаю, плакала я надію
Дві благородні нації під тінню
Оливкового древа об'єднати.
Не жертвою ненависті народів
Гадала бути; ворожнечу довгу,

¹ Твід — річка на кордоні Англії і Шотландії.

Старого розбрату злощасний пал
Навіки сподівалась я вгасити.
І, як мій предок Річмонд¹ дві троянди
Зв'язав після війни,— злучити мирно
Шотландії та Англії корони.

Б е р л і

Поганий шлях обрали ви для цього,
Пожежу міжусобиці хотіли
Ви запалити, щоб на трон зійти.

М а р і я

Цього я не хотіла, богом свідчусь!
Коли хотіла? Докази які?

Б е р л і

Не сперечатись я прийшов. Уже
Не підлягає справа сперечанню.
Признали проти двох аж сорок голосів,
Що ви зламали тогорічний акт —
І підлягаєте законній карі.
Оповіщає тогорічний акт:
«Коли в державі спалахне повстання
В ім'я та на корість якійсь особі,
Що заявляє на престол права,—
Така особа підлягає суду,
І смертю та карається провинна».
А як доведено...

М а р і я

Мілорде Берлі!

Я певна, що закон, який навмисне
Для мене створений, на мій загин,
Супроти мене обернеться... Горе
Безщасній жертві, бо уста ті самі,
Які закон дали, і присуд кажуть!
Не заперечуйте, що акт отой
Мені на гибель вигадано, лорде.

Б е р л і

Вам застереженням він мусив бути.
Самі собі зробили з нього пастку.

---

¹ Річмонд — Генріх VIII, нащадок дому Ланкастерів, 1485 р. одружився з дочкою Едварда IV Йоркського. Цим покладено було кінець довготривалій війні «Білої та червоної троянди» (емблемою Ланкастерів була червона троянда, емблемою Йорків — біла).

Ви бачили — безодня перед вами,
Застерігали вас, а ви плигнули.
Зі зрадником державним Бебінгтоном,
Зі зграєю його були ви в згоді,
Про все ви знали і з тюрми своєї
Ви змовою зухвало керували.

Марія

Коли я це зробила? Хай покажуть
Мені ті документи.

Берлі

Вам недавно
Уже в суді показували їх.

Марія

То — копії, то — не моя рука!
Хай докази дадуть мені, що я
Сама їх диктувала й саме так,
Так диктувала, як мені читали!

Берлі

Признався перед смертю Бебінгтон,
Що він од вас одержав ці листи.

Марія

А чом не привели його живого
На очну ставку? Чом так поспішали
Розправитися з ним раніше, як
Його передо мною допитати?

Берлі

І ваші писарі — і Керл і Нау —
Присягою підтвердили, що ці
Листи вони писали з ваших слів.

Марія

За свідченнями слуг моїх мене
Засуджують! Безмірно вірять тим,
Що королеву зрадили свою,
Що в той же час мені зламали вірність,
Як свідчити наважились на мене?

Берлі

Таж ви самі шотландця Керла звали
Людиною, що має честь і совість.

Марія

Таким його я знала... та визнаєш
Про честь людини тільки в небезпеці.
Його могли тортури залякати,
І він засвідчив те, чого не відав!
Гадав неправим словом врятуватись,
Пошкодивши не дуже королеві.

Берлі

Він вільно дав невимушену клятву.

Марія

Та не перед моїм лицем!.. Як, сер?
Оці два свідки досі ще живі?
Хай очну ставку зроблять, хай вони
Мені в обличчя свідчення повторять!
Чому ж мені у праві відмовляють,
Якого не позбавлено і вбивцю?
Казав колишній наглядч мій, Толбот,
Що саме за цієї королеви
Був прийнятий закон, який велить
Звести у спорі сторони обидві.
Чи, може, помилилась я?.. Сер Полет!
Я визнаю, що ви — людина чесна,
Отож по совісті мені скажіть,—
Нема такого в Англії закону?

Полет

Він є, міледі. Так у нас ведеться.
Я правди не сховаю.

Марія

Ну, мілорде!
Коли суворе так англійське право
До мене там, де це мені на шкоду,
Чому ж його обходити, коли
Воно мені на користь? — Відмовляйте!
Чом Бєбінгтона, як закон велиць,
Зі мною не звели? Чом писарів
Не приведуть,— вони ж іще живі?

Берлі

Ви не хвилюйтесь, леді. Не лише
За ваш зв'язок із Бєбінгтоном...

Марія

Тільки

За нього. Він грозить мені мечем
Закону, в ньому виправдатись мушу.
Мілорд, не відхиляйтеся! До діла!

Берлі

Доведено, що ви з послом іспанським
Мендозою зайшли в переговори...

Марія

(жваво)

До діла, лорде!

Берлі

...Намагались ви

Відозвами релігію країни
Звалити, королів усіх Європи
Озброїти супроти нас...

Марія

Коли ж

І так воно? Не так воно, а все ж,
Скажімо, так! — В тюрмі мене тримають,
Порушуючи право міжнародне.
Я не з мечем прийшла в країну цю,
Прийшла до вас гостинності благи
Священної, прилинула в обійми
До королеви — родички моєї.
І що ж зустріла я? Лише насильство!
Кайдани — там, де захисту шукала.
То чи тепер я зв'язана якимсь
Обов'язком до Англії? Скажіть!
Священним правом користаюсь я,
Коли з тенет я рвусь і, силу силі
Протиставляючи, Європу всю
Підбурюю собі на оборону.
Я смію все, що в праведній війні
Нам дозволяє рицарська честь.
Лише криваву, тайну справу вбивства
Мені забороняють честь і гордість,
Воно мене збезчестить, заплямує.
Збезчестить, — я кажу, — але ніяк
Прав не позбавить, не віддасть під суд,
Бо не про право, тільки про насильство
Ідеться поміж Англією й мною.

Берлі
(багатозначно)

Не покликайтеся на право сили,
Воно для в'язнів небезпечно, леді.

• Марія

Слабша я, вона сильніша... Добре,
Хай до насильства вдасться, вб'є мене,
Хай принесе своїй безпеці жертву.
Та хай признається, що тільки сили,
Не справедливості, вона вживає,
Хай у закону меч не позичає —
Ненависного ворога позбутись,
Хай не вбирає у священні шати
Жорстоку, безсоромну справу сили.
Комедією хай не дурить світ!
Убити може, не судити нині
Мене! Тож хай ненависті злочинній
Святого сййва правди не дає.
Хай явиться вона така, як є!

(Виходить.)

ЯВА ВОСЬМА

Берлі. Полет.

Берлі

Впирається, впиратиметься далі,
До сходин ешафота... Горде серце...
Його не зломиш... Вразили її
Слова про вирок? Бачили ви сльози
В очах її? Хоч би з лиця змінилась?
І милості не просить. Добре їй
Відома нерішучість королеви,
Що нас лякає — сил їй додає.

Полет

Лорд-канцлере скарбниці! Швидко зникне
впертість,

Коли позбавити її підпори.
Насмілюся сказати, помилок
Ви припустились на суді немало.
Їй слід було зробити очну ставку
Із Бєбінгтоном, з Тічберном, а також
Із тими писарями...

Берлі
(жваво)

Ні, сер Полет!

Ні! Рискувати цим не слід було.
Вона впливає надто на людей,
Міцна ще сила сліз її жіночих.
Той писар Керл на очній ставці з нею,
Коли б він вимовити мусив слово,
Що важило б їй на життя — злякавшись,
Назад забрав би він своє зізнання...

Полет

А ні, то наші недруги наповнять
Ворожими чутками цілий світ,
Святковий блиск судового процесу
Вони змалюють як зухвалий злочин.

Берлі

Оце й турбує нашу королеву.
Бодай ота, що принесла нам горе,
Померла перше, ніж устигла стати
На землю Англії!

Полет

І я кажу — амінь!

Берлі

Бодай би вбив її в тюрмі недуг!

Полет

Багато лиха нас тоді минуло б.

Берлі

Та хоч би й випадок нам допоміг,
То все ж убивцями назвали б нас.

Полет

Авжеж. Не заборониш людям думать,
Що заманеться.

Берлі

Так, але коли б у них
Не стало доказів, галасували б менше.

Полет

Хай галасують! Не гучна хула,
А справедлива — шкоди завдає.

Берлі

О, навіть правосуддя не втече
Від нарікань хули. Громадська думка —
За нещасливих, вічно буде задрість
Картати тих, хто переміг в бою.
Меч рицарський — прикраса чоловіка —
Ненависний в руках жіночих. Світ
Не вірить у жіночу справедливість,
Якої жертва — жінка теж. Дарма
Сумління підказало вирок нам.
Помилування право — в королеви,
Вона до нього вдасться; неможливо
Здійснити до кінця закон суворий.

Полет

Отож...

Берлі

(жваво перебуває його)

Отож, їй жити? Ні! Ніколи!
Не можна, щоб жила вона! Оце,
Оце й хвилює нашу королеву,
Жене від ліжка сон... І я читаю
В її очах борню її душі,
Уста не сміють висловить бажання;
Але питає зір її німий:
«Невже немає серед слуг моїх
Такого, що мене від вибору звільнив би —
Тремтіти вічно за престол або
Без жалу родичку та королеву
Покласти під сокиру?»

Полет

Тут необхідність, і змінити не можна справи.

Берлі

Ні, можна, — мислить королева, — тільки
Уважніші були б у неї слуги.

Полет

Уважніші?

Берлі

Так, і німий наказ
Могли б урозуміть.

По лет

Німий наказ!

Берлі

І щоб, коли змію отруйну їм
Дали під нагляд, ворога вони
Не зберігали б, мов священний скарб.

По лет

(багатозначно)

Священний скарб — і слава королеви,
Її незаплямоване ім'я,
І це ми пильно зберігаєм, сер!

Берлі

Коли її від Шрузбері забрали
І вартовим її став рицар По лет,
То всі гадали...

По лет

Сер, надіюсь я,
Гадали всі, що завдання найважче
У найчистіші руки віддають.
Бог бачить! На посаду поліцая
Не згодився б, якби не думав я,
Що треба тут найкращого з англійців.
Не запевняйте, ніби тут потрібна
Не тільки слава добрая моя.

Берлі

Ми пустим поголос: вона все слабне,
Все в'яне, в'яне і вмирає тихо,
І в пам'яті людей вона вмирає,
І — чиста ваша слава.

По лет

Та не совість,

Берлі

Коли руки своєї не дасте,
То не завадите руці чужій...

Полет

(перебиває його)

Убивця на поріг її не ступить,
Покіль мої Пенати¹ — захист її.
Її життя — святе мені так само,
Як і життя моєї королеви.
Ви — судді! То судіть! Виносьте вирок!
А в слухний час хай прийдуть теслярі
З сокирою, з пилою, щоб поміст
Зробити їй, — шерифові та кату
У замок мій я браму розчиню.
Тепер вона — під наглядом моїм,
І знайте: стежу я, щоб не змогла
Вона зробити чи зазнати зла!

Виходять.

---

¹ У римлян — боги, охоронці хатнього вогнища.

ДІЯ ДРУГА

Вестмінстерський палац.

ЯВА ПЕРША

Граф Кент і сер Вільям Девісон зустрічаються.

Девісон

Це ви, мілорде Кент? Уже з турніру
Вернулися? Хіба скінчилось свято?

Кент

Як? Рицарську не бачили ви гру?

Девісон

Мав невідкладні справи.

Кент

Загубили
Видовище прегарне, сер, зразок
Смаку та благородства! Уявіть,
Цнотливу спорудили там фортецю
Краси, на штурм ішло Бажання.
Лорд-маршал¹, сенешал², суддя верховний,
А з ними десять рицарів іще
Фортецю королеви боронили,
Французькі ж кавалери нападали.

---

¹ Головний розпорядник церемоній при королівських дворах.

² Головний управитель королівського палацу.

Спочатку вийшов наперед герольд
І мадригалом¹ замку вимагав,
А з залу канцлер² відповів йому.
Тоді гармати гримнули — і квіти,
І запашні есенції коштовні
З гармат гарненьких ринули потоком.
Дарма! Відбито всі зухвалі штурми,
Бажанню довелося відступити.

Девісон

Прикмета, графе, начебто недобра
Для сватання французького.

Кент

Ну-ну, то ж тільки жарт... Але насправді,
Гадаю, здасться врешті та фортеця.

Девісон

Ви вірите? Я вже не вірю.

Кент

Улагоджено статті всі найважчі,
І Франція погодилась на все.
Задовольнився герцог тим, що месу³
В своїй капелі слухатиме нишком,
А привселюдно шанувати віру
Державну буде він... Коли б ви тільки знали,
Як веселився люд, почувши звістку ту!
Бо вічний страх терзав країну: може
Померти без нащадків королева,
І Англію скують кайдани папські,
Коли за нею трон посяде Стюарт!

Девісон

Даремний страх. До шлюбного покою
Єлізавета йде, жде смерті — Стюарт;

Кент

Ось королева!

---

¹ Невеликий ліричний вірш веселого або любовного змісту.

² За старих часів — вище дворянське звання, охоронець державної печатки.

³ Меса — католицька церковна відправа.

ЯВА ДРУГА

Ті ж. Єлизавета в супроводі Лейстера. Граф Обепін, Бельєвр, граф Шрузбері, лорд Берлі та інші французькі й англійські пани.

Єлизавета
(до Обепіна)

Шкода, графе, кавалерів цих,
Що припливли галантно через море.
Вони для мене кинули розкоші,
Що ними славен сен-жерменський двір.
Таких я божественних свят не вмію
Вигадувать, як мати королева
Французька... Лиш народ веселий, мирний,
Який мене оточує тепер,
Благословляючи моє правління,—
Усе, що з гордим почуттям я можу
Очам чужинців показати. В сяйві
Шляхетних дам садів Єкатеріни,
Звичайно, непомітною була б
І я сама, й мої заслуги скромні.

Обепін

Єдину даму вражено побачить
Чужинець при вестмінстерським дворі,
Та все, чим вабить нас прекрасна стать,
У цім єдинім образі злучилось.

Бельєвр

Дозволить нам велична володарка
Вклонитись їй, поїхати назад
І герцога, велителя мого,
Вщасливити сподіваною вістю?
Палаючи гарячим нетерпінням,
Він із Парижа виїхав і жде
В Ам'єні вісників своєї долі,
Аж до Кале він надіслав гінців,
Щоб слово «так» з твоїх державних уст
Могло долинути на крилах вітру
І радістю проїняти слух його.

Єлизавета

Не силуйте мене, прошу вас, графе!
Не час тепер, вам знову я кажу,
Запалювати факели весільні.

Над краєм цим нависло небо чорне,
І личить більш мені тепер жалоба,
А не весільних шатів пишний блиск.
Бо близько вже ота лиха біда,
Що вдарить і мене, і весь мій рід.

Бельєвр

Лиш обіцянку дай нам, королево,
У дні щасливі здійсниш ти її.

Єлізавета

Ми, сану королівського раби,
Не владні серця слухати свого.
Незаміжня я мріяла померти,
У тім я славу бачила свою,
Щоб написали на моїм надгробку:
«Тут королева-діва спочиває».
Але не так мої піддані хочуть,
Вони вже ревно думають про час,
Коли потойбіч буду я... Замало,
Що я тепер даю країні щастя,
Я за майбутнє жертвувати мушу,
І мушу я мою дівочу волю —
Добро найвище — за народ віддати.
Велителя нав'язують, і тим
Доводять, що для них я — тільки жінка,
А я гадала, ніби правлю я
Немовби чоловік, немов король.
Я знаю: зневажаючи природу,
Не догоджають богів. Хвала
Тим, що до мене царювали тут,
Бо, відімкнувши монастирські брами,
Чимало жертв ханжества дурного
Вони природі повернули знов.
Та королева, що своє життя
Не в спогляданні млявому марнує;
Яка виконує невтомно свій
Найважчий із обов'язків,— для неї
Зробити можна виняток з закону
Природного, що половину роду
Людського другій підкорив...

Обепін

Усі чесноти, королево, ти
Прославила на троні; залишилось
Тій статі, що пишається тобою,

Явити ще в собі зразок її
Заслуг природних. Не живе ще в світі
Той чоловік, якому ти могла б
Пожертвувати волею своєю.
Але коли народження високе,
Геройська доблесть, мужня краса
Ту честь дарують смертному, то...

Є л і з а в е т а

Пане

Посланник, безперечно, шлюб із принцом
Французьким — то висока честь мені.
Так, широко визнаю: коли судилось
Мені таке, і я скоритись мушу
Тому, що вимагає мій народ,—
Тоді в Європі я не знаю князя,
Якому волю — мій найвищий скарб —
Я віддала б із меншим небажанням.
Задовольніться визнанням оцим!

Б е л ь е в р

Найкраща це надія, та лише
Надія. Герцог більшого бажає...

Є л і з а в е т а

Чого бажає він?

(Знімає обручку з пальця і замислено дивиться на неї.)

І королева

Не краща від звичайної міщанки!
Той самий знак, обов'язок той самий,
Покора — та ж... Обручка шлюб складає,
Складаються з обручок ланцюги...
Дарую це високості його.
Ще не ланцюг це, не куге мене,
Та може стать кайданами моїми.

Б е л ь е в р

(стає навколішки, беручи обручку)

Його ім'ям, велика королево,
Навколішках приймаю цей дарунок,
Цілуючи моїй велительниці руку.

Є л і з а в е т а

(до графа Лейстера, на якого вона пильно дивилась під час цієї промови)

Прошу, мілорде!

(Знімає з нього блакитну стрічку і оперізує нею Бельєвра.)

Огорніть цієї

Прикрасою його високість так,
Як огортаю вас я, в орден мій прийнявши.
Nonny soit qui maly pense¹.— Хай зникнуть
Усі підозри поміж двох народів,
Хай стрічкою довір'я обив'ються
Британії та Франції корони!

Обепін

День радості, велика королево!
Хай буде він такий для всіх, нехай
На острові не мучиться ніхто.
В твоїм обличчі сяє милосердя.
О, хоч би відблиск од ясного світла
Упав на монархиню ту безщасну,
Британії та Франції близьку
Однаково...

Є л і з а в е т а

Не треба далі, графе!

Не змішуймо дві справи, зовсім різні.
Коли серйозно Франція шукає
Зі мною спілки, то мої турботи
Ділити має, ворога мого
Не бути другом...

Обепін

У твоїх очах

Вона була б тоді не варта дружби,
Коли б нещасну, вірою їй рідну
І короля її вдову забула
У цім союзі... Вимагає честь
І почуття людське...

Є л і з а в е т а

В цім розумінні

Я захист шануватиму її.

¹ «Сором тому, хто погано про це подумає» — напис на стрічці англійського ордена Підв'язки.

Виконуйте обов'язок свій дружній,
А я чинитиму як королева.

*(Вклоняється французьким послам; вони шанобливо виходять
разом з іншими лордами.)*

ЯВА ТРЕТЯ

Єлізавета. Лейстер. Берлі. Толбот.
Королева сідає.

Берлі

Преславна королево! Нині ти
Палкі народні мрії увінчала.
Ти дарувала нам блаженний день,
Лише тепер у майбуття бурхливе
Безстрашно можемо дивитись ми.
Одна лише турбота край смутить,
Одної жертви просить весь народ.
Задовольни його — і тим віднині
Довічне вчиниш Англії добро.

Єлізавета

Чого народ мій хоче ще?

Берлі

Йому

Потрібна голова Марії Стюарт...
Коли народові своєму волі
І світла правди хочеш ти, то їй
Не можна жити... Щоб не вічно нам
Тремтіти за твоє життя безцінне,
Умерти мусить недруг твій!.. Ти знаєш,
Не всі твої британці мислять рівно,
Є ще на острові людей чимало,
Що римським ідолам таємно служать.
Вони думки ворожі затаїли,
Прихильні серцем до цієї Стюарт,
У спілці з лотарінгськими братами¹,
А ті — твої запеклі вороги.
І ця шалена згряя поклялася
Смертельною війною йти на тебе,
Позичивши нечесну зброю з пекла:
У Реймсі, де єпископ — кардинал,
Кують на тебе блискавки вони,

¹ Генріх, Людвіг і Карл Газі — сини вбитого 1563 р. лотарінгського герцога Франца Гіза, католики і прибічники Марії Стюарт.

Там царевбивства вчать... І саме звідти
На острів твій відряджують вони
Посланників, фанатиків завзятих,
Одягнених в одежі всякі... звідти
Убивця третій вже прийшов, і все ж
Безперестанно, знов і знов ідуть
Таємні вороги з тієї пащі...
А в замку Фотрінгейському сидить
Натхненниця довічної війни,
Що королівство факелом кохання
Підпалює. Дає надії всім,
Всі юнаки за неї ладні вмерти.
Їх лозунг — воля їй, а їх мета —
Її на твій престол посадовити.
Ті лотарінгці прав твоїх священних
Не визнають, і кажуть, ніби ти
Загарбала престол, бо пощастило.
І це вони навчили нерозумну
Назвать себе: «англійська королева».
Їй, родові її — немає миру!
Стерпи удар або завдай його.
Живе вона — ти вмреш! Помре — живеш!

Є л і з а в е т а

Мілорде! Ваш обов'язок — сумний!
Я знаю, чисті ваші поривання
І мудрість промовляє з ваших уст;
Але ж цю мудрість, що жадає крові,
Ненавиджу я в глибині душі.
Пораду змисліть не таку жорстоку...
Лорд Шрузбері, якої думки ви?

Т о л б о т

Ти по заслuzі похвалила ревноість,
Якої повне серце Берлі... В мене,
Хоч і не так я красно промовляю,
Теж серце віддане у грудях б'ється.
Живи, живи ще довго, королево,
Народові на радість, і продовжуй
Ти мирне щастя рідної держави.
Ніколи ще за королів своїх
Таких прекрасних днів не бачив острів.
То хай ціною честі щастя він
Не купить. Хай заплющатся раніше
Навіки очі Толбота принаймні!

Є л і з а в е т а

Сплямити славу,— боже борони!

Т о л б о т

Отож подумаєш про інший засіб ти,
Яким державу можна врятувати,
Бо страта Стюарт є неправий засіб.
Не маєш права вирок т і ї давати,
Хто не твоя піддана.

Є л і з а в е т а

Помилились

Моя державна рада й мій парламент,
Зайшли в оману всі суди країни,
Коли за мною визнали це право?..

Т о л б о т

Не більшість голосів доводить право,
Британія — то ще не цілий світ,
В парламенті не все зібралось людство,
Сьогодні Англія — не та, що буде
І що колись була... Чуття людські
Міняються, а з ними вниз і вгору
Гойдається людського суду хвиля.
Ти не кажи, що змушена коритись
Потребі та народним домаганням.
Аби схотіла — миттю можеш ти
Побачити, що вільна ти цілком.
То заяви, що ти не любиш крові,
Життя сестри урятувати хочеш,
А тим, хто радить інше, покажи,
Який насправді королівський гнів.
Побачиш, як умиє потреба зникне,
А право те уже неправом стане.
С а м а судити мусиш ти! Не можеш
Схилитись на хитку очеретинку.
Довірся сміло милості своїй.
В жіноче ніжне серце не суворість
Поклав господь. Засновники держави,
Які дали стерно правління й жінці,—
Вони вказали тим, що не суворість —
Чеснота королів у цій країні.

Є л і з а в е т а

Граф Шрузбері — гарячий оборонець

Мого й держави недруга. Мені
Потрібні радники, яким я люба.

Т о л б о т

Йй оборонця не дали, ніхто
Не зважився заради неї гніву
Твого зазнати. То дозволь мені,
Старому, що стоїть біля могили
І не плакає вже земних надій,
Покинутій на оборону стати.
Нехай не кажуть, що в державній раді
І самолюбство й пристрасть говорили,
А милосердя голосу не мало.
Злучилось проти неї все, сама
Ніколи ти не бачила її,
Твоєму серцеві чужа вона...
Провин її не заперечу. Кажуть,
Вона звеліла вбити чоловіка —
І правда, що з убивцею звінчалась.
То гріх тяжкий! Але його вчинила
Вона в похмурий, нещасливий час,
У злу, жахливу бурю міжусобиць.
Її — слабку, самотню — оточили
Васали бунтівні, вона в обійми
Міцнішого, могутнішого впала.
Хто зна, якого вжив чаклунства він?
Бо жінка — то створіння не міцне.

Є л і з а в е т а

Ні, жінка не слабка. Є сильні душі
У статі цій... В присутності моїй
Мовчати треба про жіночу слабкість.

Т о л б о т

Тобі недоля школою була.
Тобі життя не посміхалось, ти
Перед собою бачила не трон,
А лиш могилу біля ніг своїх.
Вудсток і темний Тоуер¹ — там навчав
Державний батько нашої країни
Тебе в журбі обов'язків твоїх.
Там не шукав тебе улесник. Рано

¹ Тоуер — старовинна в'язниця у Лондоні для державних злочинців.
Під час дарювання Марії Католички Єлізавета була ув'язнена спочатку в
Тоуері, потім — у Вудстоку і, нарешті, в Гетфілді.

Твій дух навчився думкою міцніти,
Не підкорятись марній суеті
І цінувати справжній скарб життя...
Нещасну бог не боронив. Ізмалку
До Франції відвезено її.
І там, серед веселошів безкрайніх,
При тім дворі, де легковажні втіхи,
Не чула правди голосу вона.
Гріховне сяйво очі їй сліпило,
І течія пороку затягла.
Даровано було їй вроду пишну,
Усіх жінок затьмарила вона
Своїм обличчям та високим родом...

Є л і з а в е т а

Мілорде Шрузбері! Та скаменіться ж!
Згадайте — сидимо в поважній раді.
О, то либонь принади надзвичайні,
Що і старого розпалили так.
Лорд Лейстер! Мовчите ви? Вам язик
Скувало те, що надихає графа?

Л е й с т е р

Мовчу я, бо дивуюсь, королево,
Що слух тобі страхіттями лякають.
Казкі, які на лондонських завулках
Жахають марно вірну чернь, сюди
Доносяться, в твою державну раду,
І мудреці про них серйозно кажуть.
Мене проймає, справді, здивування,
Як безземельна королева ця,
Що не змогла маленький свій престол
Оборонить, своїм васалам посміх,
І вигнана із власної країни,
Й ув'язнена, тебе лякає раптом!
Чим, боже ж мій, вона тобі страшна?
Тим, що жадає трону? Тим, що Гізи
Тебе не визнають за королеву?
Чи здатні ж Гізи відібрати силу
У прав, які тобі дає твій рід,
Які парламент за тобою ствердив?
Хіба в своєму заповіті Генріх
Їй мовчки не відмовив? І хіба
Британія, в новій щаслива вірі,
Відасться знову католиці в руки?
Від тебе, любленої володарки,

Перебіжить на бік убивці Дернлі?
Чого бажають нетерплячі люди?
Тебе, живу, наступницею мучать,
Не терпиться тебе їм одружити,
Щоб рятувати батьківщину й церкву!
Хіба в тобі не квітнуть юні сили?
Хіба вона не в'яне день у день?
О боже правий! Ти багато літ
Іще топтатимеш її могилу,
Хоч не сама штовхнеш її туди.

Б е р л і

Раніш граф Лейстер іншої був думки.

Л е й с т е р

То правда, сам я голос подавав
За смертну кару їй; але — в с у д і.
В д е р ж а в н і й р а д і інше я кажу.
Не за права тут мова — за користь.
Боятись нам тепер її, коли
Їй Франція підпорою не служить,
Коли даруєш герцогові щастя
Руки своєї над краєм цим
Надія на династію розквітла?
Пощо її вбивать? Вона вже мертва!
Зневага — справжня смерть. То бережись,
Щоб співчуття її не віджило!
Тож раджу я: лишити в силі вирок,
Нехай живе, але сокира ката
Над нею висне хай; коли підніме
За неї руку хтось — впаде сокира!

Є л і з а в е т а

(підводиться)

Мілорди, чула ваші я думки
І дякую вам за старання ваші.
З підмогою від бога, що монархів
Освічує, ті доводи розважу
І те зроблю, що візнаю за краще.

Я В А Ч Е Т В Е Р Т А

Ті ж. Рицар Полет з Мортімером.

Є л і з а в е т а

Аміас Полет! Благородний сер,
Що скажете?

Полет

Велика володарко!

Мій небіж, повернувшись з країв
Далеких, падає до ніг твоїх
З юнацькою присягою на вірність.
Прийми її з прихильністю, хай він
Зростає в променях твоєї ласки.

Мортімер

(стає навколішки)

Нехай живе монархія моя —
Хай щастя й слава їй чоло вінчають!

Єлізавета

Устаньте, сер. Вітаю з прибуттям.
Ви мандрували довго, ви були
У Франції, у Римі, жили в Реймсі,
То розкажіть про заміри ворожі.

Мортімер

Хай бог на них збентеження нашле,
Нехай вразять самих стрільців ті стріли,
Що шлють вони велительці моїй.

Єлізавета

Чи вам зустрілись Морган і лукавий
Єпископ Росс?

Мортімер

Побачив я шотландських

Усіх вигнанців, що кують у Реймсі
Таємні пута острову цьому.
Довір'я їхнє я завоював,
Бажаючи їх підступи розкрити.

Полет

Йому листи довірили — таємні,
Шифровані — шотландській королеві;
Він вірною рукою нам віддав їх.

Єлізавета

Так що ж нове замислили вони?

Мортімер

Немовби громом уразило їх,
Що з Англією Франція до згоди

Стає; тепер у них одна надія —
Іспанія.

Є л і з а в е т а

Так пише Волсінгем ¹.

М о р т і м е р

А бўлла, що недавно папа Сікст
Із Ватікану проти тебе кинув ²,
Прийшла до Реймса в день мого від'їзду,
Сюди ж прибуде з першим кораблем.

Є л і з а в е т а

Для Англії ця зброя не страшна́.

Б е р л і

Вона загрозлива в руках безумця.

Є л і з а в е т а

(допитливо дивлячись на Мортімера)

Говорять, що відвідували в Реймсі
Ви школи, віри нашої зреклись?

М о р т і м е р

Не відмовляюсь, вигляд я зробив,
Так щиро прагнув я тобі служити!

Є л і з а в е т а

(до Полета, який подає їй папера)

Що це в руках у вас?

П о л е т

То лист, який
Шотландська королева шле тобі.

Б е р л і

(покvapно простягає руку)

Мені віддайте!

П о л е т

(віддає листа королеві)

Вибачте, мілорде!

До власних рук моєї королеви

---

¹ Державний секретар Єлизавети, який викрив змову Бебінгтона.

² Папа Сікст V підтвердив відлучення Єлизавети від церкви, проголошене ще папою Пієм V у буллі (папському зверненні до віруючих) 1570 р.

Листа вона звеліла передати.
Вона говорить — я їй ворог. Я ж
Лише її порокам ворог. Те,
Що з честю згодне, я зроблю охоче.

Королева взяла листа. Поки вона його читає, Мортімер і Лейстер потай
обмінюються кількома словами.

Б е р л і
(до Полета)

Що може бути в тім листі? Лише
Даремні скарги. Серце королеви
Слід пощадити.

П о л е т
Що є в тім листі —
Не приховала. Дозволу благає
На зустріч з королевою.

Б е р л і
(жваво)

Ніколи!

П о л е т
Чому? Адже прохання те — законне.

Б е р л і
Не має права зріти королеву
Вона, бо готувала вбивство їй,
Бо крові королівської жадала.
Хто вірний володарці, той не стане
Таку зрадливу раду подавати.

Т о л б о т
Коли б її вщасливити схотіла
Велителька, завадили б ви їй?

Б е р л і
Засуджено її! Над нею вже
Сокира. Не годиться володарці
Дивитись на приречену на смерть.
Не можна буде виконати присуд,
Коли її побачить королева:
Дарує милость королевин погляд.

Єлізавета

(прочитавши листа, втирає сльози)

Що є людина? Що земнее щастя!
Далеко як зайшла ця королева,
Хоч почала з таких надій погордих,
Хоч найстаріший з тронів християнських
Недавно посідала і в думках
Уже трьома коронами вінчалась!
Не та вже в неї мова, як тоді,
Коли привласнювала герб англійський
І слухала підлесні величання:
«Двох островів британських королева»!
...Мілорди, вибачте, стискає серце
Мені журба, і точить кров душа,
Що все земне — таке мінливе, що
Людська жажлива доля близько так
Промчала над моєю головою.

Толбот

О королево! Бог торкнувся серця
Твого. Небесних закликів послухай!
За гріх тяжкий вона страждала тяжко,
Пора покласти край важкій покуті!
Подай же руку тій, що впала низько!
Неначе сяйво ангельське, ввійди
В могильну ніч ув'язнення її...

Берлі

Незламна будь, велика королево!
Хай почуття людське, хвали достойне,
Тебе не звадить. Не позбав себе
Свободи виконати необхідне.
Не можеш ти їй дати порятунок,
Не накликай же нарікань на себе,
Немовби ти в глузливому тріумфі
Втішалась виглядом своєї жертви.

Лейстер

У наших межах залишаймось, лорди,
Бо королева мудра, і без наших
Порад вона достойний вихід знайде.
Між королевами двома розмова —
З судом нічого спільного не має.
Закон англійський, не монарша воля,

Марію засудив. Було б достойно
Великої душі Єлізавети
Піти за добрим серця пориванням,
Коли закон піде шляхом суворим.

Єлізавета

Мілорди, вільні ви. Ми знайдем спосіб
Вимоги милосердя та потреби
Погодити, як це нам до лиця.
Тепер — ідіть!

Лорди виходять. Біля дверей вона кличе Мортімера.

Сер Мортімер! Два слова!

ЯВА П'ЯТА

Єлізавета. Мортімер.

Єлізавета

(деякий час пильно змірює очима Мортімера)

Ви смілість виявили й надзвичайне
Самовладання, як на ваші літа.
Хто рано так опанував важке
Мистецтво удавання, той до строку
Вже віку повноліття досягнув.
Вас кличе доля на великий шлях,
Я пророкую вам, мої ж пророцтва,
На щастя ваше, здійснюю сама.

Мортімер

Наказуй, володарко! Все, що можу,
Тобі я на послуги віддаю.

Єлізавета

Ви з ворогами Англії знайомі,
Безмірна їх ненависть проти мене
І невичерпні підступи криваві.
Всевишній боронив мене донині;
Та мій вінець хитатиметься, поки
Живе вона, їх поривань підпора,
Що небезпечні в них живить надії.

Мортімер

Вона помре, як тільки ти звелиш.

Єлізавета

Ах, сер! Гадала — я дійшла мети,
А бачу — на початку ще стою.

Хотіла я, щоб діяв тут закон,
Щоб не скривавилась моя рука.
Вже присуд є. А що я здобула?
Ще треба виконати, Мортімер!
І наказати це повинна я.
На мене — вся провина. Я не можу
Невинності подобу зберегти.
І це — найгірше!

Мортімер

Чом тебе турбує
Подоба зла, коли правдиве діло?

Єлізавета

Ви, рицарю, не знаєте життя.
В нас судять кожного за вигляд, — не за суть,
Ніхто моєму праву не повірить,
То мушу дбати, щоб у страті цій
Моя під сумнівом лишалась участь.
В непевного такого роду справах
Єдиний захід — темрява. Найгірший
Той крок, яким провину визнаємо.
Що заховав, того не загубив.

Мортімер

(намагаючись розгадати її думки)

Отож, було б найкраще...

Єлізавета

(жваво)

Безперечно,
Найкраще... О, мій добрий ангел вас
Послав. Кажіть, достойний сер, кінчайте.
Ви все збагнули, зрозуміли суть,
Ви зовсім не такий, як дядя ваш...

Мортімер

(вражений)

Ти рицареві замір свій відкрила?

Єлізавета

На жаль, я це зробила.

Мортімер

Ти пробач
Старому. Обережним він стає

З роками. На такі зухвалі вчинки
Потрібна юність.

Єлізавета

(жваво)

То чи смію вам...

Мортімер

Моя рука — твоя, рятуй лише
Ім'я, як можеш.

Єлізавета

Сер! Якби могли

Мене збудити звісткою колись:
Марія Стюарт, ворог твій запеклий,
Вночі сьогодні вмерла!

Мортімер

Здайсь на мене.

Єлізавета

Коли спокійно зможу спати я?

Мортімер

Як молодик засяє, зникне страх твій.

Єлізавета

Прощайте, сер! Нехай не мучить вас,
Що змушена я під покровом ночі
Ховати дяку... Бо мовчання — бог
Щасливих... Найтісніші, найніжніші —
Зв'язки, що зав'язала таїна!

(Виходить.)

ЯВА ШОСТА

Мортімер

(сам)

Йди, королево лицемірна, йди!
Обдуриш світ, я ж обдурю тебе.
Бо зрадити тебе — почесне діло!
Чи я на вбивцю схожий? Прочитала
Ти в мене на чолі готовість грішну?

Повір моїй руці, тримай свою
Далеко! Удавай перед людьми
Високе милосердя! Поки ти
Чекатимеш од мене вбивства тайно,
Ми виграєм для рятування строк!
Мене ти піднесеш і дорогою
Ти вабиш нагородою... Либонь
І ти сама, й твоя жіноча ласка!
Хто, вбога, ти, і що ти можеш дати?
Мене не вабить слави блиск пустий!
Життя принади — тільки в тій...
Довкола неї, вбране в легкі шати,
Танцює коло грацій чарівне,
На грудях в неї — щастя неземне,
А ти — багата лиш на мертві блага!
Єдиного, що красить нам життя,
Коли дарує в шалі забуття
Душа душі блаженство небувале, —
Жіночого вінця ти не знавала,
Любов'ю не вщасливила життя.
...Я мушу лорда ждати, лист її
Йому вручити. Завдання огидне!
Не до душі мені придворний цей.
Я зможу сам її урятувати,
Мені самому — й ризик, і честь, і плата!
(Хоче вийти, але зустрічається з Полетом.)

ЯВА СЬОМА

Мортімер. Полет.

Полет

Про що ви розмовляли?

Мортімер

Так... нічого

Важливого.

Полет

(суворо дивиться на нього)

Послухай, Мортімер!

Слизький той ґрунт, що ти на нього став,
Принадна, вабить ласка королів,
Шаноби прагне молодість. Дивись —
Не піддавайся честолюбству!

Мортімер

Чи то не ви мене ввели до двору?

По лет

Жалкую сам про це. Не при дворі
Зажив собі наш рід і честі й слави.
Тримайсь, небоже. Не переплати!
Сумління не ламай свого.

Мортімер

Та що це ви? Пощо такі турботи?

По лет

Чого б не обіцяла королева
Тобі — не вір її облесній мові.
Ти виконаєш — і вона зречеться;
Аби своє очистити ім'я,
Помститься за кривавий свій наказ.

Мортімер

Кривавий, кажете?

По лет

Облиш ховатись!
Про що казала королева — знаю;
Надіється, що суеславна юність
Упертості старечої не має.
Ти згодився, скажи мені!

Мортімер

Мій дядю!

По лет

Коли ти це зробив, то проклинаю,
Зрікаюся тебе!..

Лейстер

(входить)

Достойний сер,

Дозвольте — з вашим небожем два слова.
Йому дарує королева ласку —
Особу леді Стюарт віддає
Йому лише під нагляд, бо поклалась
На чесність юнака..

Полет

Поклалась?.. Добре!

Лейстер

Що, сер?

Полет

Вона на юнака поклалась,
А я, мілорде, покладаюсь тільки
На себе й на свої два пильні ока.
(*Виходить.*)

ЯВА ВОСЬМА

Лейстер. Мортімер.

Лейстер

(*здивовано*)

Що рицаря збентежило?

Мортімер

Не знаю... Несподіване довір'я,
Яке мені дарує королева...

Лейстер

(*допитливо дивлячись на нього*)

Ви заслужили, рицарю, довір'я?

Мортімер

(*так само*)

Я вас про це питаю, графе Лейстер.

Лейстер

Ви щось мені сказати хотіли тайно.

Мортімер

Спочатку доведіть, що я це можу.

Лейстер

А хто ж мені поручиться за вас?
Не ображайтесь на мої підозри!
З двома обличчями вас бачу тут...
Одне з них неодмінно мусить бути
Фальшивим; та яке ж із них правдиве?

Мортімер

Та самā справа з вами, графе Лейстер.

Лейстер

То хто ж початок покладе довір'ю?

Мортімер

Звичайно, той, хто менше ризикує.

Лейстер

То — ви!

Мортімер

Ні, ви! Бо свідчення від вас,
Могутнього, заслуженого лорда,
Мене згубити може, а мое —
Що проти сану вашого та сили?

Лейстер

Невірно, сер, я маю в інших справах
Велику силу тут. Але в оцій,
Яку довірити я мушу вам,
Я — найбезсиліший при цім дворі,
Мене звалити може кожен наклеп.

Мортімер

Якщо лорд Лейстер, усевладний, так
Мене своїм ушанував визнанням,
То маю право я, напевне, думать
Про себе трохи вище і йому
Великодушності подати приклад.

Лейстер

Довіртеся перший, я — слідом за вами.

Мортімер

(швидко дістає листа)

Це від шотландської вам королеви.

Лейстер

(лякається і покvapно схоплює листа)

Сер, тихше... Що я бачу? Ах, її
Портрет!

(Цілує портрета і розглядає його в німому захваті.)

Мортімер
(*пильно дивиться на Лейстера, поки той читає листа*)
Мілорде, вірю вам тепер.

Лейстер
(*швидко прочитавши листа*)
Сер Мортімер, вам зміст листа відомий?

Мортімер
Нічого я не знаю.

Лейстер
Та, напевно,
Вона відкрила...

Мортімер
Ні, казала — ви
Цю загадку розв'яжете мені.
То загадка для мене, що граф Лейстер,
Улюбленець Єлізавети, явний
Маріїн ворог і суддя її,—
Є той, від кого королева жде
В нещасті порятунку... А проте,
Це так і є, бо кажуть ваші очі
Занадто ясно про чуття до неї.

Лейстер
Відкрийте перш мені, чому це ви
Так гаряче піклуєтесь про неї,
Чому вона так вірить вам.

Мортімер
Мілорде,
Я стисло можу пояснити вам.
Свої віри зрікся в Римі я
І з Гізами підтримую зв'язки.
Єпископ Реймський дав мені листа —
І я здобув довір'я королеви.

Лейстер
Я знаю, ви релігію змінили,
Збудило це в мені до вас довір'я.
То дайте ж руку. Вибачте за сумнів,
Потрібна обережність нам, мене

Ненавидять і Волсінгем, і Берлі,
Вони мені, я знаю, ставлять пастки.
Могли ви бути посланим від них,
Знаряддям їхнім...

Мортімер

При дворі цьому,
Великий лорд, у вас дрібна хода!
Жалію, графе, вас!

Лейстер

Я радо кинусь
На дружні груди, де, нарешті, зможу
Звільнитись од важкого тягара
Облуди. Вас дивує, чом так швидко
Змів я до Марії почуття.
Ніколи я їй ворогом не був,
А все ж іти я мусив проти неї.
Вона колись моєю мала бути,
Ви, мабуть, чули,— ще до шлюбу з Дернлі,
Коли над нею сяяло величчя.
Тоді я щастя холодно відкинув,
Тепер її в неволі я шукаю,
При брамі смерті, важучи життям.

Мортімер

Великодушні ви!

Лейстер

Відтоді, сер,
Усе цілком інакше повернулось.
Пиха мене робила нечутливим
До молодості і краси. Тоді
Мені було руки Марії мало,
Я королеви Англії жадав.

Мортімер

Відомо, що вона вас відзначила
Серед усіх...

Лейстер

Це так здавалось, благородний сер...
Тепер, коли я марно загубив
Десяток літ невтомних залищянь,
Огидної облуди... Сер, я мучусь!

Я мушу туги давньої позбутись...
Вважаюсь я щасливим... О, коли б
Довідались, яким кайданам заздять...
Я десять літ пожертвував покійно
Кумиру суєтних її химер,
Як вірний раб, виконував я кожну
Нестримну примху, іграшкою був
Для дріб'язкового її свавілля.
Сьогодні відчував її любов,
А завтра зазнавав її презирства,
І ласка й гнів — однаково нестерпні.
Мов полоненого, ревнивий Аргус¹
Мене стеріг, неначе хлопчика,
Допитували, й лаяли мене,
Немов слугу... О, слів нема назвати
Це пекло!

М о р т і м е р

Графе, я жалію вас!

Л е й с т е р

І все дарма! Приходить інший, плід
Моїх безмірних домагань зриває.
Квітучий, юний забирає муж
Мої давно звоєвані права!
І мушу я тепер зійти зі сцени,
Де в першій ролі довго я блищав.
Не тільки руку,— ласку королеви
Загрожує відняти новий прибулда.
Вона бо жінка, він — кохання вартий.

М о р т і м е р

Він — Катеріни син. У добрій школі
Мистецтва лестоців навчився він.

Л е й с т е р

Так падають мої надії, гине
Мойого щастя корабель, за дошку
Я пробую схопитись і шукаю
Очима знов прекрасної надії.
Портрет Марії, в сяєві принад —
Передо мною. Молодість, краса
В свої права вступили вповні знов,

---

¹ Невспуший вартовий.

Не честолюбство — серце порівняло,
І зрозумів я, скарб який утратив...
Я з жахом бачу,— в глибочинь біди
Зіштовхнуто її з вини моєї.
Надія пробудилася в мені —
Її врятую я й назву своєю.
Зумів я через вірні руки її
Відкрити, що змінився серцем я,
А лист, який ви принесли мені,
Впевняє, що пробачила, що буде
Сама — відплатою за порятунок.

Мортімер

А що ж зробили ви для врятування?
Її допустили осудити,
Самі за смерть її голосували,
Було потрібне чудо... Правди світло
Мені відкритись мусило у Римі,
У Ватікані мусило їй небо
Рятівника нежданого добути,
Інакше не знайшла б до вас путі.

Лейстер

Ах, сер, це дуже мучило мене!
Її тоді до замку Фотрінгей
Перевели, і пильний дядя ваш
Почав її суворо доглядати,
Замкнув усі шляхи... Про людське око
Я мусив далі ворогом їй бути.
Та не гадайте, ніби дав би я
На смерть піти цій мучениці! Ні,
Я сподівався й сподіваюсь досі
Знайти шляхи, щоб визволить її.

Мортімер

Шлях найдено... Одвертість ваша, Лейстер,
Заслугувала на одвертість. Я
Звільню її, для цього тут я. Вжито
Вже заходів. Міцна підтримка ваша
Щасливий успіх забезпечить нам.

Лейстер

Що? Ви мене злякали! Як? Ваш намір...

Мортімер

Темницю хочу силою розкрити,
Є в мене друзі, все готове вже...

Лейстер

Є спільники, довірені! Біда!
У риск який ви зтягли мене!..
І їм моя відома таємниця?

Мортімер

Ви не турбуйтеся. Без вас почато,
Без вас було б і зроблено, якби
Вона рятівником вас не обрала.

Лейстер

Ви можете запевнити мене,
Що в спілці вашій невідомий я?

Мортімер

Без сумніву! Ви обережні, графе,
З людьми, що вам приносять допомогу!
Назвать своєю ви хотіли Стюарт,
Знаходите собі раптово друзів,
Вам звалюється з неба допомога,
А ви збентежені скоріш, ніж раді?

Лейстер

Не треба сили. Надто небезпечне
Це діло.

Мортімер

Небезпечне й відкладання!

Лейстер

Кажу вам, рицарю, не треба риску.

Мортімер

(гірко)

Не треба вам, щоб володіти нею!
Ми хочем тільки врятувать її.
І не такі розважливі!..

Лейстер

Юначе,
Ви надто смілі в небезпечній справі.

Мортімер

Ви — надто обережні в справі честі.

Лейстер

Тенета бачу, що довкола нас.

Мортімер

Знайду я силу розірвати їх.

Лейстер

Зухвалість і відчай — ось ваша мудрість.

Мортімер

Та ваша мудрість — не відвага, лорде.

Лейстер

Ви прагнете скінчить, як Бебінгтон?

Мортімер

Вас Норфолка не вабить мужній приклад.

Лейстер

Собі дружини Норфолк не здобув.

Мортімер

Але довів, що гідний був її.

Лейстер

Коли загинемо, й вона загине.

Мортімер

Бережучись, її ми не врятуєм.

Лейстер

Не чуєте, не думаєте, все
Зруйнуєте своїм сліпим безумством,
А шлях уже цілком готовий був.

Мортімер

Напевне, ви той шлях проторували?
Що ж ви зробили для її рятунку?
А що? Коли б негідником я був
І вбив її з наказу королеви,
Яка й тепер від мене жде цього,
Які б тоді ви засоби знайшли,
Скажіть, її життя оборонити?

Лейстер
(вражено)

Наказ такий дала вам королева?

Мортімер

Ї помилилась у мені так само,
Як і Марія — в вас.

Лейстер
Дали ви згоду?

Мортімер.

Щоб інших рук вона не підкупила,
Я обіцяв свої.

Лейстер

Зробили добре!
Вона, на вашу послугу криваву
Надіючись, залишить смертний вирок
Не здійсненим,— ми виграємо час...

Мортімер
(нетерпляче)

Ні, ми втрачаєм час!

Лейстер

На вас поклавшись,
Вона старатиметься навіть більше
Перед людьми вдавати милосердя.
Либонь я зможу вмовити її
Побачення з суперницею мати,
А це зав'яже зовсім руки їй.
Мав Берлі рацію. Не можна вирок
Здійснить, якщо зустрінуться вони...
То, спробую ж, усі напружу сили...

Мортімер

А потім що? Коли в мені вона
Помилиться, побачить, що Марія
Ще живе — все буде як раніш?
На волі їй не бути! І найменше,
Що жде її,— ув'язнення довічне.
Відважним ділом мусите кінчити;

Чому ж не хочете почати з нього?
В руках у вас могутня сила є,
Ви військо зберете — лише озбройте
Дворянство незліченних ваших замків!
Доволі друзів тайних є в Марії;
Шляхетні роди Говардів і Персі
Згубили голови свої, та ще
Багаті на героїв, тільки ждуть,
Щоб приклад їм подав могутній лорд!
Ховатись годі вам! Одверто дійте!
Свою кохану бороніть, як рицар,
На чесний бій — за неї! — Ви ж владар
Над королевою, якби схотіли.
То заманіть її до вас, до замку,
Де часто гостювала. Як велитель,
Із нею говоріть! Тримайте, доки
Вона не подарує волі Стюарт!

Лейстер

Дивуюсь я, жахаюсь я... Куди
Жене безумство вас? Відомі вам
Оця земля, цей двір, держава жінки,
Яка всі душі туго пов'язала?
Знайдіть геройський дух, який колись
У цій країні квітнув... Мов ключем,
Замкнула все одної жінки воля,
І всі пружини мужності ослабли.
Мені довіртеся! Обміркуйте все!..
Та хтось іде сюди!

Мортімер

Марія жде!
Невже пусті слова їй принесу?

Лейстер

Скажіть, що я клянусь кохати вічно!

Мортімер

Скажіть самі! Я — вісник порятунку,
Не вашого кохання посланець!

(Виходить.)

ЯВА ДЕВ'ЯТА
Єлізавета. Лейстер.

Єлізавета
Хто звідси вийшов? Чула я розмову.

Лейстер
(швидко й злякано повертаючись до неї)
То був сер Мортімер.

Єлізавета
Що з вами, лорде?
Збентежені такі?

Лейстер
(оволодіває собою)
Тебе узрівши!
Принадна ти, як ще ніколи досі.
Твоя краса засліплює мене...
Ах!

Єлізавета
Ви зітхнули?

Лейстер
Чи підстав не маю
Зітхати? На твою красу дивлюсь,
Мене проймає невимовний біль,
Бо знаю, що гублю.

Єлізавета
А саме, що?

Лейстер
Тебе гублю, твоє кохане серце!
Вже незабаром у руках юнацьких
Палкого мужа щастя ти відчуєш,
Він запанує сам в душі твоїй.
Він — крові королівської, я ж — ні;
Але нема, нема в цілому світі
Людини, що молилась би тобі
Покірливіше, пристрасніш од мене.
Анжуйський герцог ще тебе не бачив,
Він тільки блиск твоєї слави любить,

А я люблю тебе. Якби пастушка
Була ти найбідніша, я ж був князь
Найбільший, до твого звання зійшов би,
Тобі до ніг поклав би діадему.

Є л і з а в е т а

Жалій — не дорікай мені, мій Дедлі!
Не можу в серця я питать. Воно
Обрало інше. Заздрю я жінкам,
Що владні піднести, кого кохають.
Я не така щаслива, щоб людині,
Яка мені дорожча всіх, корону
Подарувати!.. Стюарт — та могла,
Кому хотіла, дарувати руку;
Вона собі все дозволяла, в неї
Була по вінця повна чара щастя.

Л е й с т е р

Тепер вона п'є повну чару горя.

Є л і з а в е т а

Байдужі їй були думки людські,
Було їй легко жити, не згиналась
Під тягарем, що я взяла на себе.
Адже могла б і я земним життям
Впиватися, могла б радіти я...
Обрала ж я повинності державні.
Та всі чоловіки вклонялись їй,
Хоч тільки жінкою вона була,
А молоді й старі підвладні їй.
Такі чоловіки! Всі — ласолюбці!
Принадна їм весела легковажність,
Для них не цінне те, що варте шани.
Хіба не помолодшав Толбот навіть,
Як про її принади промовляв!

Л е й с т е р

Пробач йому! Він вартував її,
Вона його, підлесна, обдурила.

Є л і з а в е т а

Хіба вона така прекрасна справді?
Так часто мушу я хвалу їй чути,
Що хтіла б знати, чи правдиво це.
Лестять портрети, описи брехливі,

Я вірила б лише своїм очам.
— Чому так дивно глянули?

Лейстер

Я в думці

Тебе з Марією поставив поруч...
І — не ховаюсь — дуже б я радів,
Коли б таємно, нишком міг би я
Тебе побачити супроти Стюарт!
Тоді б цілком ти упилась своєю
Звитягою! Вона ж на власні очі —
Бо гострий зір у заздрості — тоді
Переконалась би в своїй поразці.
Ти навіть зовні, виглядом шляхетним
Перемогла, чеснотами без краю
Далеко перевищивши її.

Єлізавета

Адже вона молодша ще.

Лейстер

Молодша?

Цього не видно! Може, то страждання!
Напевне, постаріла передчасно.
Вона б іще сильніш біду відчула,
Побачивши тебе перед вінцем!
Вона вже втратила життя надії,
А ти назустріч щастю виступаєш!
І принц французький — наречений твій!
Вона ж пишалась так французьким шлюбом,
Що навіть досі просить допомоги
У Франції могутньої вона!

Єлізавета

(недбало)

Всі мучать цим побаченням мене.

Лейстер

(жваво)

Побачення вона, як ласки, просить,
А ти її побаченням скарай!
Звести її на ешафот ти можеш,
Та гірша буде мука їй — узріти,
Що ти її затьмарила красою.
Ти вб'єш її — так, як вона тебе
Хотіла вбити... Як твою красу

Побачить у величчі всіх чеснот
Незаплямованої чистоти,
Яку в она відкинула зухвало,—
У сяєві високому корони,
У чарах нареченої,— для неї
Тоді година знищення проб'є.
Отак... Дивлюсь на тебе зараз я...
Ніколи переможною красою
Озброєна ти краще не була;
Здалось мені, долинув світлий промінь,
Коли ти увійшла в кімнату... **Що**
Якби тепер, такою от, з'явилась
Ти перед нею... То було б найкраще...

Є л і з а в е т а

Тепер... Ні... ні... Тепер не можна, Лейстер!
Обміркувати мушу... з Берлі...

Л е й с т е р

(уриває її)

Берлі!

Він дбає тільки про твою державу;
Але ж ти маєш і права жіночі,
Про справу цю судити мусиш ти,
А не діяч державний... Та й державі
Корисно, щоб своїм великодушшям
Ти здобула загальне визнання!
Тоді вже ти ненависної зможеш
Яким завгодно способом позбутись.

Є л і з а в е т а

Не гоже бачить родичку мені
У злиднях і в зневазі. Люди кажуть,
Що не по-королівському живе;
Мені була б докором зустріч ця.

Л е й с т е р

Ти можеш і не стати на поріг!
Послухай ради. Слушна є нагода.
Сьогодні в нас велике полювання,
І по дорозі — замок Фотрінгей,
У парку може там гуляти Стюарт.
Ти з'явишся, мов ненавмисне, там;
Хай буде все це ніби випадково,

А не захочеш — можеш навіть з нею
Не розмовлять...

Є л і з а в е т а

Коли вчиню безумство,
То це безумство буде вашим, Лейстер.
Не хочу вам сьогодні відмовляти
Ні в чім, бо нині я з усіх підданих
Покривдила найбільше вас.

(Ніжно поглядає на нього.)

Хай буде ваша примха це. На те
Існує в нас кохання, щоб чинити,
Чого саме не може похвалити.

Лейстер схиляється їй до ніг. Завіса падає.

ДІЯ ТРЕТЯ

Куточок у парку. Попереду — дерева, позаду — широкий краєвид.

ЯВА ПЕРША

Марія швидко вибігає з-за дерев. Ганна Кеннеді повільно йде за нею.

Кеннеді

Ви поспішаєте, немов на крилах,
Я встигнути не можу, почекайте!

Марія

Дай же ковтнути волі нової,
Я вже дитина, будь же й ти!
Килим зелений нам із тобою
Тут розстелили — так ну ж бо, лети!
Справді тюрма вже позаду за нами?
Темна могила не душить мене?
Дай мені пити жадібно, ковтками
Вільне, безкрайне повітря ясне!

Кеннеді

О леді дорога! Темницю вашу
Лише розширили ненабагато.
Не бачите ви мурів, що довкола,
Бо дерева рясні закрили їх.

Марія

Спасибі щире, дерева рясні,
Що мури ви ховаєте тюремні!
Я бачу вільні, дивні мрії,

То не кажи, що сні мої даремні!
Небесне лоно погляд мій узрів,
І зір, без ланцюгів тісних,
В безкрайньому просторі шаленіє.
Отам я бачу гір неясні брили,
Мою країну вкрив туман,—
А хмари ці на південь полетіли,
До Франції — в далекий океан.
Хмари прудкії, линьте човнами!
Хто в піднебессі плавав із вами?
Край привітайте, де я зросла!
В пута окута, тут я страждаю,
Інших посланців я вже не маю!
Вільнії в небі, летіть мерщій,
Ви не підвладні королеві цій!

К е н н е д і

Ах, люба леді! Довго ждали волі,
І марите від щастя ви тепер!

М а р і я

Ладнає човен рибалка там.
Могла б ця шкаралупка мене врятувати,
В дружню державу одразу домчати.
Заробляє так мало він сам!
Йому дарую скарби коштовні,
Я улов небувалий рибалці віддам!
Знайшов би він щастя в своєму човні,
Тільки подав би рятунок він нам!

К е н н е д і

Даремні мрії! Бачите, за нами
Слідкують невідступні шпигуни.
Сувора, непохитна заборона
Перетинає шлях до співчуття.

М а р і я

Ні, добра Ганно! Вір мені, недарма
Тюрми моєї двері розчинились.
Маленька милість про велике щастя
Мені віщує. Я не помиляюсь.
Руді кохання вдячна я за це.
Я пізнаю — могутній Лейстер тут.
Мені помалу відпускають пута,
Через мале до більшого привчають.

А потім я лице того побачу,
Хто вічну волю, врешті, дасть мені.

Кеннеді

Ах, я не розумію протиріччя!
Ще вчора вам оголосили смерть,
А нині раптом — скільки волі вам.
Я чула, що послаблюють кайдани
Тому, кого чекає вічна воля.

Марія

Чуєш ти сурму? Заклик дзвонистий
Лине могутньо крізь поле й гай!
Ах, на баского коня б мені сісти
І скакати чимдуж — доганяй!
Ще! О голос, давно знайомий,
Скільки спогадів і поривань!
Часто чула дзвінки я звуки,
Як топтала гірської луки
У щасливий час полювань.

ЯВА ДРУГА

Ті ж. Полет.

Полет

Ну що, міледі, догодив я вам?
Чи заслужив од вас подяку?

Марія

Ви?

Ви, рицарю, мені зробили милість?
То ви?

Полет

Чому ж не я? Був при дворі
І передав там вашого листа...

Марія

Передали? Ви справді це зробили?
І воля, що впиваюсь нею нині,
То — наслідок листа?..

Полет

(багатозначно)

І не єдиний!
До наслідків готуйтеся ще більших.

Марія

Ще більших, сер? Що хочете сказати?

По лет

Ви чули сурми...

Марія

(відсахнулась, догадуючись)

Ви мене злякали.

По лет

Полює королева близько.

Марія

Що?

По лет

І за хвилину буде перед вами.

Кеннеді

(підбігаючи до Марії, що захиталась і ось-ось упаде)

Що з вами, люба леді? Зблідли ви.

По лет

Не догодив я? Не просили ви?
Раніше здійснено, ніж ви гадали.
Були такі ви завжди красномовні.
То приготуйте всі свої слова,—
Тепер вони потрібні!

Марія

О, чом не попереджено мене!
Я не готова, ні, не можу я.
Чого я, наче милості, благала,
Страшним здається і жахливим... Ганно,
Ходім, я заспокоюсь, приготуюсь
Либонь...

По лет

Лишайтесь! Тут вам треба ждати.
Атож, я розумію, вас лякає
Перед суддею вашим стати.

ЯВА ТРЕТЯ

Ті ж. Граф Шрузбері.

Марія

Ні, не тому! О боже, зовсім інше
Відчула я... Ах, Шрузбері шляхетний!
То небо ангела мені послало!
Не можу бачити її! Врятуйте
Від зустрічі страшної...

Шрузбері

Мужайтесь, королево! Все напружте.
Вирішується все в оцю годину.

Марія

Цього я ждала... Довгі роки я
До цього готувалась, повторила
Собі та в пам'яті я записала
Все, чим її хотіла зворушити!
Забуто раптом, зникло геть усе,
Нічого я тепер не відчуваю,
Лише печуть мене мої страждання.
Кривавої ненависті вогонь
Палає в серці. Де мій добрий дух?
Ні, струшуючи зміями волосся,
Оточують мене пекельні духи.

Шрузбері

Вгамуйте бунтівливу кров свою,
Зло в серці придушіть. Добра не буде,
Коли назустріч гніву гнів іде.
Хоч як у вас душа не повстає,
Законові години підкоріться!
Вона сильніша, треба вам смиритись!

Марія

Коритись їй! Не можу.

Шрузбері

Треба так!
Тримайтеся почтливо та спокійно,
Благайте милості лише — не права,
Не заперечуйте, не час тепер.

Марія

Ах, випросила я собі загин,
І на біду моє благання вчуто!
Не треба зустрічатись нам, не треба!
Ніколи, ні, добра не буде з цього!
Скоріш вода вогонь любовно стріне,
Скоріш ягнятко тигра поцілує...
Покривджена я надто, надто тяжко
Образила в о н а... Нема нам згоди!

Шрузбері

В обличчя перше гляньте їй!
Я бачив, як од вашого листа
В очах у неї затремтіли сльози.
Ні, почуттів не втратила вона,
Довіртесь більше їй, для цього саме
Я їй поспішав до вас — підготувати
І мужністю наснажити спішив.

Марія

(бере його за руку)

Ах, другом, Толбот, ви були моїм...
Якби під вашим наглядом лишитись!
Мені було тут важко, Шрузбері!

Шрузбері

Забудьте все! І думайте лише,
Як ви зустрінете її покірно.

Марія

А з нею також Берлі, злий мій ангел?

Шрузбері

Її лише граф Лейстер супроводить.

Марія

Лорд Лейстер?

Шрузбері

Не лякайтеся його!
Він вам не ворог... Адже він домігся,
Що королева згодилась зустрітись
Із вами.

Марія

Ах, я знала добре це.

Шрузбері

Що ви сказали?

Полет

Королева йде!

Усі відступають убік; лише Марія лишається, спершись на Кеннеді.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті ж. Єлізавета. Граф Лейстер. Почет.

Єлізавета
(до Лейстера)

Яка місцевість?

Лейстер

Замок Фотрінгей.

Єлізавета
(до Шрузбері)

Пошліть наш почет наперед у Лондон.
На вулицях народ юрмиться надто,
У тихім парку знайдемо притулок.

(Толбот відсилає почет. Єлізавета пильно дивиться на Марію, продовжуючи розмову з Лейстером.)

Народ мене занадто любить! Буйні,
Безмірні знаки радощів його,
Шанують бога так, а не людину.

Марія

(весь час, майже непритомна, спиралась на мамку, тепер підвелась і зустрілася очима з пильним поглядом Єлізавети. Здрігається і знов кидається на груди мамки)

О боже правий, серця в ній нема!

Єлізавета

А хто ця леді?

Загальне мовчання.

Лейстер

Ти, королево, в замку Фотрінгей.

Єлізавета

(удає, ніби вражена й здивована, звертає похмурий погляд на Лейстера)

Хто це мені зробив? Лорд Лейстер!

Лейстер

Так сталося, королево,— і тепер,
Як небо привело тебе сюди,
Хай співчуття і милість переможуть.

Шрузбері

Дозволь тебе просить, державна пані,
Звернути погляд свій на ту нещасну,
Що тут стоїть перед тобою.

Марія випростовується і хоче підійти до Єлізавети, але на півдорозі
вупиняється, тремтячи; на її обличчі — жорстока боротьба.

Єлізавета

Як, мілорди?

Хто про похилену мені казав?
Знаходжу горду я, біда її
Зігнути не могла.

Марія

Хай буде так!

І перед цим скоритись мушу я.
Мовчи, безсила благородна гордість!
Забуду, хто я і страждань яких
Зазнала; я схилюсь перед тією,
Яка мене штовхнула в цю ганьбу.

(Звертається до королеви.)

Вам на користь рішило небо, сестро!
Вінчала перемога вам чоло,
Благаю б о ж е с т в о, що піднесло вас!

(Падає перед нею долі.)

Та будьте й ви великодушні, сестро!
В ганьбі лежать не дайте! Вашу руку
Державну простягніть і підніміть
Мене з глибокого мого падіння.

Є л і з а в е т а

(відступаючи)

Ви на своєму місці, леді Стюарт!
Всевишньому хвала! Він не дозволив,
Щоб я лежала біля ваших ніг
Отак, як ви біля моїх — тепер.

М а р і я

(дедалі більше хвилюючись)

Подумайте, що все земне мінливе!
Є боги, що погордливість карають!
Шануйте, бійтеся страшних богів,
Що кинули мене до ваших ніг.
Заради свідків цих німих шануйте
Себе в моїй особі! Не ганьбіть
Кров Тюдорів, що в мене лється в жилах,
Як і у вас!.. О господи всевишній!
Не стійте так суворо й недоступно,
Мов скеля, що за неї нещасливий
Хапається даремно мореплавець.
Усе моє, життя моє та доля,
Від слів моїх залежить і від сліз;
То серце розв'яжіть мені, щоб я
Могла жалём проїняти ваше серце!
Ось дивитесь ви зором льодовим,
І серце замикається, здригнувшись,
І сльози не течуть, холодний жах
Затримує слова благання в грудях.

Є л і з а в е т а

(холодно й суворо)

Що маєте сказати, леді Стюарт?
Хотіли розмовляти ви зі мною.
Забула я образу королеви,
Щоб виконати обов'язок сестри,
І дозволяю бачити себе.
Іду я за поривом почуття,
І справедливі чутиму докори,
Що надто низько сходжу, бо відомо,
Що вбивство замишляли ви моє.

М а р і я

З чого почати, як добрати слів
Розумно, щоб розчулити вам серце,

Але образи не завдати вам?
О боже! Силу мові дай моїй
І відніми жало вразливе в неї!
Не можу я про себе говорити,
Не скаржучись на вас,— цього ж не хочу.
...Вчинили ви зі мною не по правді,
Бо королева я — така ж, як ви,
А ви мене тримали наче бранку.
Прийшла до вас я захисту благати,
А ви, зневаживши святі закони
Гостинності, святі права народів,
В ув'язнення мене замкнули; друзів
І слуг мене позбавили суворо,
В ганебні злидні вкинули мене,
На глум покликали мене до суду...
Ні слова більше! Вічне забуття
Покрие все страшне, що я зазнала.
...Дивіться! Все я долею назву,
Не винні в и, не винна також я;
Недобрий дух з пекельної безодні
Постав, у нас ненависть розпалив
І змалку ще зробив нас ворогами.
Вона зростала з нами, люди злі
Роздмухували полум'я зловісне,
Безумці ревні дбали подавати
Меч і кинджал непроханим рукам...
Така вже клята доля королів —
Ненависть їхня роздирає світ,
На волю випускає фурій чвари.
...Тепер між нами уст чужих нема.

(Наближається до неї довірливо; лагідним тоном.)

Тепер зустрілись ми віч-на-віч, сестро.
Кажіть! Назвіть мені мої провини,
Я повнотою заплачу́ за них.
Ах, чом не вислухали ви мене
Тоді, як я цього благала ревно!
Ніколи до такого не дійшло б,
Не сталося б у цім похмурім місці
Побачення зловісне та сумне.

Є л і з а в е т а

Моя зоря мене обороняла —
Змії на грудях не зогріла я.
Не лайте долі, лайте чорне серце
Своє, свій дико честолюбний рід.

Марія і Єлізавета («Марія Стюарт», дія III)

Між нами ворожнечі не було,
Тоді мені оголосив війну
Ваш дядя, владолюбний пастир церкви,
Що тягнеться до всіх корон зухвало:
Безумну думку надихнув у вас —
Привласнити мій герб і титул мій,
На смерть і на життя борню зі мною
Почати... Все покликав проти мене —
Попівські язики, народів меч,
Жахливу й грізну зброю фанатизму,
І навіть у моїй державі мирній
Він полум'я повстання запалив.
Але зі мною — бог, а гордий піп
Покинув поле бою!.. Грізний меч,
Готований мені, впаде на вас!

М а р і я

Я в божій волі. Злочином таким
Не перевищуйте своєї влади...

Є л і з а в е т а

А хто затримає мене? Ваш дядя
Дав приклад королям усього світу,
Як укладати мир із ворогами,
І ніч Варфоломієва — то школа
Мені! Щоб рід? Щоб міжнародне право?
Бо від обов'язків звільняє церква,
Освятчує і зраду й царевбивство.
Роблю, як ваші пастирі навчають,
Щоб запорукою було б мені,
Коли б я ваші пута розв'язала?
Де той замок для вірності, якого
Не відімкне Петра святого ключ? ¹
Насильство — забезпечення єдине,
Немає згоди з кодлом лютих змії!

М а р і я

О, все то ваша чорна підозрілість!
Ви маєте за ворога мене.
Якби ж мене оголосили ви
Наслідницею, за природним правом
Народження, то дяка і любов
Зробили б вірну родичку та друга
Із мене.

---

¹ Ключ святого Петра — символ папської влади.

Є л і з а в е т а

За кордоном, леді Стюарт,
Там — ваші друзі, католицький дім.
Чернець — ваш брат... Наслідницею вас
Оголосити! Хитра пастка зради!
Щоб ви ще за мого життя народ
Мій спокусили, мов нова Арміда¹,
Всіх благородних юнаків держави
Заплутали в свої тенета хитро,
І щоб до променів нового сонця
Усі звернулись, я ж...

М а р і я

Царюйте в мирі!
Зрікаюсь я всіх прав на цю державу.
Ах, вже слабкі душі моєї крила,
Величчя не приваблює... Свого
Добились ви, я ж — тільки тінь Марії.
Зломилася в страшній ганьбі тюремній
Вся мужність... До кінця зробили діло ви,
Мене у розквіті моім згубили!
...Тепер кінчайте, сестро! Слово те
Скажіть, яке сказати ви прийшли,
Бо не повірю я ніколи, ніби
Прийшли знущатись ви з своєї жертви.
Скажіть же слово! Вимовіть: «Ви вільні,
Маріє! Міць мою відчули ви,
Тепер моє шануйте благородство!»
Скажіть — і я життя мое та волю
Прийму, як подарунок з ваших рук...
Єдине слово — й не було нічого.
Я жду. О! Хай чекатиму недовго!
Коли не скажете, то горе вам!
Бо, наче життєдайне божество,
Ви маєте піти від мене... Сестро!
Інакше я за весь цей славний острів,
За всі краї, що обмиває море,
На місці вашому не згодна стати!

Є л і з а в е т а

Свою поразку визнали ви врешті?
Забули підступи? Немає вбивців
Більш на шляху моім? І жоден рицар

¹ Арміда — героїня поеми Тассо «Звільнений Єрусалим», — красуня й чаклунка, яка чарами заманивала хрестоносців до своїх садів.

Вам по́слуги похмурої не зробить?
Усе скінчилось, так. І вам не спокусити
Нікого більш. Є в світі інші справи.
Ніхто для вас... четвертим чоловіком
Не стане, бо своїх ви наречених
Вбиваєте так само!

Марія
(обурено)

Сестро, сестро!
О боже! Боже! Сили дай стерпіти!

Єлізавета
(змірює її довгим презирливим поглядом; до Лейстера)

Так ось вони — ті чари, лорде Лейстер,
Що небезпечні всім чоловікам,
З якими поруч блідне кожна жінка!
Недорого купили славу цю!
За гальною красою бути не важко,
Якщо добром загальним також бути!

Марія
Це вже занадто!

Єлізавета
(глузливо сміючись)

Ось тепер ви справжнє
Обличчя показали, а не маску.

Марія
(палаючи гнівом, але з благородною гідністю)

Людина я, робила помилки
Я змолоду, спокусі піддававшись,
Не крилась я, облудним лицемірством
По-королівському я гордувала.
Про мене світ найгірше знає, могу
Сказати — краща я своєї слави.
Та горе вам, коли з учинків ваших
Зірвуть той покрив, під яким ви скромно
Свої таємні пристрасті сховали.
У спадщину дістали ви не скромність
Від матері; відомі ті чесноти,
Що Анну Болейн довели до страти!

Ш р у з б е р і

(стає між обома королевами)

О боже мій! До чого вже дійшло!
Чи стриманість оце й покора ваша,
Леді Маріє!

М а р і я

Стриманість! Я все
Стерпіла, що могла знести людина.
Тікай же геть, спокійносте ягняча!
На небо линь, покоро терпелива!
Зірви кайдани, врешті, наперед
Рушай, давно затримувана лють!
А ти, що василіскові дав погляд
Убивчий, язикові дай моєму
Стрілу отруйливу...

Ш р у з б е р і

Вона в нестямі,
Пробач безумній, враженій так тяжко!
Єлізавета, від гніву німа, несамовито поглядає на Марію.

Л е й с т е р

(украй стурбований, намагається відвести Єлізавету)

Люту

Не треба слухати! Мерщій, мерщій
Залишмо це зловісне місце!

М а р і я

Трон Англії збезчестив цей ублюдок,
І націю британців благородну
Фіглярка лицемірна обдурила!
Закон велить упасти в ам у порох
Передо мною, я бо — ваш владар.

Єлізавета швидко йде геть, лорди — за нею, надзвичайно збентежені.

Я В А П' Я Т А

М а р і я. К е н н е д і.

К е н н е д і

О, що зробили ви! Пішла вона
Розлючена! Тепер надіям — край.

Марія
(*усе ще не тямлячись*)

Розлючена! У неї смерть у серці!
(*Падаючи в обійми Кеннеді.*)

О, як же легко, Ганно! Врешті, врешті,
Після років приниження, страждань,
Одна хвилина торжества і помсти!
Немов гора упала в мене з серця,
Встромила ніж я ворогові в груди!

Кеннеді
Нещасна! Захопило вас безумство!
Поранили ви ту, що не прощає.
Державиця вона, перед її
Коханцем насміялися ви з неї!

Марія
Так, бачив Лейстер торжество моє,
Він свідком був моєї перемоги,
Коли її штовхнула з високості,
Він поруч був, він сил надав мені.

ЯВА ШОСТА
Ті ж. Мортімер.

Кеннеді
О сер! Що трапилось!

Мортімер
Чув я все.

(*Робить мамці знак вийти і підходить ближче. Всю його істоту
проймає напруженість і пристрасть.*)

Ти подолала! Збила в пил її!
Ти — королева, а вона — злочинець!
Я мужністю захоплений твоєю!
Схиляюсь я! Немов богиня світла,
Велична ти була в хвилину ту.

Марія
Ви Лейстерові подарунок мій
І лист передали... Кажіть же, сер!

Мортімер

(палаючими очима дивлячись на неї)

Як благородний королівський гнів
Твою красу осяяв чарівну!
Найкраща жінка ти на цій землі!

Марія

Благаю, сер! Мене ви заспокойте!
Що мовив лорд? Надіятись я можу?

Мортімер

Хто? Він? То жалюгідний боягуз!
На нього не надійтеся, забудьте!

Марія

Що?

Мортімер

Він врятує вас, назве своєю?
Він — вас? Нехай насмілиться! Зі мною
Боротиметься на життя і смерть!

Марія

Йому листа не віддали? Тоді
Все гине!

Мортімер

Любить боягуз життя.
Хто хоче врятувати тебе і взяти,
Той мусить смерть хоробро обнімати.

Марія

Невже не хоче він?

Мортімер

Про нього досить!
Що може він, навіщо нам потрібний?
Тебе врятую я один!

Марія

Безсилі ви!

Мортімер

Не думайте, що так
Стоять сьогодні справи, як учора!
Ви з королевою так попросились,
Розмову обернули так, що все

Загло, шлях до милості закрито.
Тепер потрібні дія та відвага,
Тепер поставлено на кін усе,
Вас тільки ця коротка ніч врятує.

Марія

Сьогодні уночі? Чи це можливо?

Мортімер

Послухайте, що зроблено. В таємній
Каплиці я зібрав товаришів;
Там нас один священник сповідав,
І нам усі відпущено гріхи,
Які зробили ми, а також ті,
Які зробити маємо пізніше.
Востаннє ми причастя прийняли,
Готові ми тепер в останню путь.

Марія

Які жахливі готування ваші!

Мортімер

Вночі ми ввійдемо до цього замку,
Є в мене ключ. Ми вартових уб'єм,
Тебе з твоєї вирвемо темниці
Ми силоміць, а щоб ніхто не міг
Про тайну викрадання сповістити,
Усі від нашої руки загинуть.

Марія

А Дрері, Полет, вартові мої?
Скоріше кров останню віддадуть...

Мортімер

Найпершими вразить їх мій кинджал.

Марія

Що? Дядя ваш і другий батько ваш?

Мортімер

Загине від моєї він руки.

Марія

О гріх кривавий!

Мортімер

Всі гріхи вперед
Пробачено. Найгірше можу я
Зробити, і зроблю.

Марія

О жах, о жах!

Мортімер

Від мене може й королева впасти,
Бо в цім я присягнувся на причасті.

Марія

Ні, Мортімере! Стільки крові... Ні...

Мортімер

Коли є ти й моя любов — мені
Байдуже все життя! Хай світ увесь
Розвалиться і в другому потопі
Усе живе під хвилями загине!
Мені байдуже! Не зречусь тебе
Раніше гибелі землі всієї!

Марія

(відступаючи)

Що кажете, як дивитесь ви!
Мене ви налякали, сер.

Мортімер

(мов божевільний, погляд у нього дикий)

Життя —

Єдина мить, і смерть — єдина мить!
Нехай у Тайберн¹ тягнуть і кліщами
Залізними нехай мене шматують...

(Кидається до неї, розкривши обійми.)

Лише тебе, кохану, обійняти...

Марія

(відступаючи)

Назад, безумні ви!

---

¹ Місцевість біля Лондона, де відбувалися прилюдні страти.

Мортімер

На персах цих,
На цих устах, що дихають любов'ю...

Марія

Благаю, сер! Пустить мене в кімнату!

Мортімер

Ні, божевільний той, якому небо
Подарувало щастя це, а він
Не вдержить у міцних обіймах щастя.
Тебе врятую, хоч би й всім пропасти,
Врятую я, бо хочу так, але,
Клянусь, тебе своєю назову я!

Марія

Невже ні бог, ні ангел не врятує?
О доле зла! Мене штовхаєш ти
Від одної до другої біди.
Чи народилась я, щоб шал будити?
Ненависть і любов — несамошиті.

Мортімер

Тебе кохаю палко, як вони
Ненавидять. Сокира в них готова,
Тебе, жадана, прирекли до страти —
Сліпучобілу шию перетяти.
Пожертвуй богові живої втіхи
Те, що кривавий хоче взяти гнів!
І чарами, які вже не твої,
Блаженство дай щасливому коханцю!
Твої прекрасні кучері шовкові
Ось-ось поглине смерті дух неситий,
Мене навіки ними зав'яжи ти.

Марія

Яку я мушу чути мову! Сер,
Шануйте хоч мої гіркі страждання,
Коли не королівський мій вінець.

Мортімер

Корона з голови твоєї впала,
Величності земної вже нема,
І скільки б вірних друзів не гукала,
Рятівника не знайдеш ти — дарма.

Лишили небеса тобі одне
Обличчя несорбно чарівне,
Для нього на усе тепер я важу,
Для нього під сокиру ката ляжу...

Марія

О, хто від мене відведе цю лють!

Мортімер

Відважний вимага відважно плати.
За що хоробрі кров свою проллють?
В житті — життя найкраща наша путь.
Безумний, хто його даремно тратить.
Раніш на ніжних персах відпочину...

(Палко притискує її до себе.)

Марія

Невже на поміч мушу кликати я?
Адже ви — рятівник!

Мортімер

Ти не безчула,
Тобі світ не за скромність докоряв,
І до благань кохання не глуха ти.
Наблизила ти Річчіо-співця,
І Ботвел той зумів тебе здолати.

Марія

Зухвалій!

Мортімер

Над тобою панував він!
Ти перед ним тремтіла і кохала!
Якщо тебе він тільки страхом взяв,
Клянуся пеклом!..

Марія

Геть! Пустіть, шалений!

Мортімер

Тремтіти будеш і від мене.

Кеннеді

(втручаючись)

Ідуть! Ідуть! Озброєний народ
Наповнив сад!

Мортімер
(гнівno схоплюється за шпагу)

Я захищу тебе!

Марія

О Ганно, поможи від нього скритись!
Де знайдеться притулок, бідним, нам?
Яким святим повинна я молитись?
Насильство тут, але загибель — там.
(Тікає до будинку, Кеннеді — за нею.)

ЯВА СЬОМА

Мортімер. Полет і Дрері, схвильовані, вбігають. Почет біжить через сцену.

Полет

Замкнути браму! Підніміть мости!

Мортімер

Що з вами, дядю?

Полет

Де вона, убивця?
У найтемніший льох її замкнути!

Мортімер

Що це таке? Що сталося?

Полет

Королева!
Прокляті руки! Чортова зухвалість!

Мортімер

Що? Королева? Та яка?

Полет

Англійська!
У Лондоні, на вулиці забита!
(Поспішає в замок.)

ЯВА ВОСЬМА
Мортімер, а потім О'Келлі.

Мортімер

Чи збожеволів я? Чи хтось пробіг
І закричав: «Убито королеву!»
Ні, ні, то тільки сон... У лихоманці
Я бачу здійсненими ті думки,
Що мозок переповнюють мені.
Хто там іде? О'Келлі. Весь тремтить!

О'Келлі

(вбігає)

Тікайте, Мортімер! Всьому кінець!

Мортімер

Чому кінець?

О'Келлі

І не питайте. Швидше
Тікайте геть!

Мортімер

Що трапилось?

О'Келлі

То Соведж
Зробив, безумний, замах.

Мортімер

Правда це?

О'Келлі

То правда, правда! О, рятуйтеся!

Мортімер

І, і на престол зійде Марія!
Вбито

О'Келлі

Убито? Хто сказав?

Мортімер

Та ж ви!

О'Келлі

Жива!

А ви, і я, ми всі тепер — мерці.

Мортімер

Жива!

О'Келлі

У мантії заплутався кинджал,
І Шрузбері убивцю обеззброїв.

Мортімер

Жива!

О'Келлі

Жива, і згубить нас усіх.
Скоріше, парк оточують.

Мортімер

Та хто ж

Насмілився?

О'Келлі

Тулонський барнабіт¹ —

Пригадуєте, бачили його:
Замислений, сидів він у каплиці,
Коли чернець анафему читав нам,
Де папа королеву проклинає.
Обрав собі він найкоротший шлях:
Одним ударом визволити церкву
І мученицького вінця здобути;
Про це сказав священникові тільки
І виконав на лондонським шляху.

Мортімер

(по довгій паузі)

Тебе жене жорстока, люта доля,
Нещасна! Так... Тепер ти вмерти мусиш,
Тобі твій ангел сам загин готує.

---

¹ Орден барнабітів — одна з католицьких організацій для боротьби проти реформації.

О'Келлі

Куди тікати думаєте? Я
На півночі, в лісах сховатись хочу;

Мортімер

Тікайте, хай вам допоможе бог!
Я спробую ще врятувати милу,
А ні — то з нею ляжу я в могилу;

Розходяться в різні боки.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Передповій.

ЯВА ПЕРША

Граф Обепін, Кент і Лейстер.

Обепін

Що з їхньою величністю? Мілорди,
Ви бачите, не тямлюсь я від ляку.
Як сталось це? Як трапитись могло
Серед такого вірного народу?

Лейстер

Не з нашого народу був злочинець,
То був чужий, підданець ваш, француз.

Обепін

Напевно, навіжений він.

Кент

Папіст,

Граф Обепін!

ЯВА ДРУГА

Ті ж. Входять Берлі і Девісон, розмовляючи.

Берлі

Негайно приготуйте
Наказ про страту, і подбайте, щоб
На нім була печать... Зробивши це,

На підпис королеві принесіть
Відразу. Йдіть! Губити час не можна.

Девісон

Я все зроблю.

(Виходить.)

Обепін

(назустріч Берлі)

Мілорде, вірне серце
Мое разом з цим островом радіє.
Хвала творцеві, що удар смертельний
Від голови вінчаної відвів!

Берлі

Хвала тому, хто злобу ворогів
Ім обернув на сором!

Обепін

О, прокляття
Тому, хто зважився на злочин цей.

Берлі

Прокляття і натхненникам злочинця.

Обепін

(до Кента)

Лорд-маршале, прошу, ласкаві будьте,
Мене до їх величності введіть,
Щоб міг вітання короля мого
До ніг її з пошаною покласти...

Берлі

Даремний труд, граф Обепін.

Обепін

(офіційно)

Лорд Берлі, що мені належить. Я знаю,

Берлі

Вам
Належить миттю залишити острів.

Обепін
(здивовано відступає)

Що? Як це так?

Берлі

Священний сан сьогодні
Ще захищає вас, та завтра — ні.

Обепін

А в чому злочин мій?

Берлі

Коли його
Назвати, то простити вже не можна.

Обепін

Надіюсь, лорде, що звання посла...

Берлі

Не захист зраднику.

Лейстер і Кент

Як? Що таке?

Обепін

Мілорде,

Обдумайте...

Берлі

Ви підписали паспорт,
Що знайдено в кишені душогуба.

Кент

Чи це можливо?

Обепін

Паспортів багато
Я видаю, не зазирнеш у душу.

Берлі

У вашім домі сповідався вбивця.

Обепін

Мій дім відкрито...

Берлі

Ворогам країни.

Обепін

Я розсліду жадаю.

Берлі

Стережіться!

Обепін

Образили в моїй особі ви
Мого монарха, він союз порве.

Берлі

Уже його порвала королева,
Вже Англія за Францію не піде.

(До Кента.)

Мілорде Кент! Ви маєте подбати,
Щоб граф на корабель зійшов безпечно,
Розгніваний народ на дім його
Напав, і зброї цілий арсенал
Там знайдено; отож, його сховайте,
Відповісте ви за його життя!

Обепін

Іду я, залишаю цю країну,
Де міжнародне право зневажають
І грають договорами... Але
Велитель мій подасть рахунок вам
Кривавий...

Берлі

Хай він подає його!

Кент і Обепін виходять.

ЯВА ТРЕТЯ

Лейстер і Берлі.

Лейстер

Отак самі ви розірвали спілку,
Яку, непрохані, ви зав'язали.
Ви дяки Англії не заробили,
Мілорде,— ви могли б не турбуватись.

Берлі

Бажав я блага. Бог волів інакше.
Блаженний той, хто в гіршому не винний.

Лейстер

Відомий всім таємний вид Сесіля,
Коли за зрадою полює він...
Для вас тепер найкращий час, мілорде:
Учинено нечуване злочинство,
І співучасники ще не відомі.
Тепер почнеться суд інквізиційний.
Все зважуватимуть — і слово, й погляд,
І думку навіть приведуть на суд.
Тут — всіх ви важливіший, ви — Атлант¹,
Всю Англію тримаєте на плечах.

Берлі

Я визнаю — ви вчитель мій, мілорде;
Бо стільки красномовством досягти,
Як ви, мені ніколи не щастило.

Лейстер

Ще що за натяк, лорде?

Берлі

Адже то ви за спиною моєю
Зуміли королеву затягти
До замку Фотрінгей.

Лейстер

За спиною у вас?
Коли ж я вашого лиця боявся?

Берлі

Не привели до замку Фотрінгей
Ви королеви? Ні, ви королеву
Не тягли!.. То, певно, королева
Сама туди ласкаво затягла вас.

Лейстер

Що хочете сказати цим?

Берлі

Прекрасну
Її ви змусили там розіграти роль!
Довірливій високе торжество
Приготували!.. Добра володарко!

¹ У грецьких міфах — титан, що тримає на плечах небесне склепіння.

Знущалися так безсоромно з тебе,
Зневажили зухвало так тебе!..
Так ось воно — високе милосердя,
Що раптом охопило в раді вас!
І Стюарт — то такий безсилий ворог,
Такий нікчемний, що не варто навіть
Нам кров'ю закалятися її!
О, план тонкий! Такий тонкий! На жаль,
Тонкий занадто,— вістря обломилось!

Лейстер

Нікчемо! Ідїть за мною! Біля трону
Відповідати будете мені.

Берлі

Там стрінете мене, мілорд. Глядїть,
Щоб красномовство там вас не лишило!

(Виходить.)

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Лейстер сам, потім Мортімер.

Лейстер

Розкрито, викрито мене... Та як
Проклятий на мої сліди натрапив?
Біда, як має докази. Коли
Довідається королева, що Марія
Зі мною мала зносини... О боже,
Яким я винним перед нею буду,
Якою хитрістю лихою здасться
Порада їхати до Фотрінгея!
Подумає вона — віддав її
Я ворогові лютому на глум!
Цього ніколи не пробачить, ні!
Їй здасться — все підстроїв я навмисне;
Розмови їх зловісний оборот,
Тріумф суперниці, глузливий сміх
І навіть руку вбивці, що неждано
З'явилася, немов кривава доля,—
Озброїв я — так вирішить вона!
Нема, нема рятунку! Хто це там?

Мортімер

(входить вскraj схвильований, боязко озирьється навкруги)

Граф Лейстер! Ви! Сторонніх тут нема?

Лейстер

Нещасний, геть! Чого вам треба тут?

Мортімер

За нами стежать, і за вами — теж;
То будьте обережні!

Лейстер

Геть!

Мортімер

Відомс,

Що в графа Обепіна відбулися збори,
Таємні збори.

Лейстер

Я ж при чому?

Мортімер

Вбивця

Там був присутній теж.

Лейстер

Це ваша справа!

Нещасний! Як ви смієте мене
Заплутувати в ваш кривавий злочин?
Самі за зло своє відповідайте!

Мортімер

Та вислухайте!

Лейстер

(гнівно)

В пекло забирайтесь!

Чом по п'ятах ви ходите за мною,
Мов дух недобрий? Геть! Я вас не знаю,
До зграї вбивців непричетний я.

Мортімер

А я вас попередити прийшов.
Всі ваші справи теж відомі...

Лейстер

Як?!

Мортімер

Лорд-канцлер поспішив до Фотрінгея
Негайно після замаху і пильно

Кімнату королеви обшукав.
Там знайдено...

Лейстер

Що?

Мортімер

Розпочатий лист

Від королеви — вам.

Лейстер

О, нещаслива!

Мортімер

Там просить вас вона тримати слово
І знову руку вам дає свою,
Ще згадує портрет...

Лейстер

Смерть і прокляття!

Мортімер

Той лист — у лорда Берлі.

Лейстер

Я загинув!

Поки Мортімер говорить далі, він у розпачі ходить туди й сюди.

Мортімер

Не гайтеся! Його випереджайте!
Самі рятуйтесь і її врятуйте!
Вигадайте виправдання, відкиньте
Найгірше! Я тепер до дій нездатний.
Загинули всі спільники, розпалось
Таємне товариство. Поспішаю
В Шотландію — нових зібрати друзів.
За вами черга, користайтесь вашим
Ім'ям та розумом сміливим!

Лейстер

(зупиняється, вражений якоюсь думкою)

Вірно!

(Підходить до дверей, розчиняє їх і чукає.)

Гей, хто там! Варто!

(До офіцера, який з'являється на чолі озброєного загону.)

Зрадника держави
Затримайте й пильуйте невідступно!
Жахливу змову викрито — я сам
Цю звістку королеві принесу.
(*Виходить.*)

Мортімер

(*спочатку занімів од здивування, але невдовзі схаменувся і з глибокою погордою дивиться Лейстерові вслід*)

Мерзотник!.. Правда, заслужив я це!
Що було такому довірятись?
Я падаю, і це йому — як міст,
Що ним негідний хоче врятуватись.
Рятуйся ж! Я таких товаришів
Не потребую в смертну годину.
Мені вмирати мовчки час приспів,
Для підлого життя — добро єдине!

(*До офіцера варту, який підходить ближче, щоб схопити його.*)

Продажний рабе деспота, куди?
Я — вічно вільний, відійди!

(*Виймає кинджала.*)

Офіцер

При зброї він... Візьміть кинджал у нього!
Варта наступає на Мортімера, він захищається.

Мортімер

І вільно я в останню цю хвилину
Розкрию серце, розтулю уста!
Прокляття вам, що господа свого
І королеви справжньої зреклись!
Які Марію зрадили земну
Так само, як Марію в небесах,
І продались байстрючці-королеві...

Офіцер

Спиніть блюзнірство! Захопіть його!

Мортімер

Кохана! Я не міг тебе спасти,
Та приклад мужності подам тобі я.
Свята Маріє, допусти
Мене на небеса твої святії!

(*Пробиває собі груди кинджалом і падає на руки вартових.*)

ЯВА П'ЯТА

Покої королеви.

Єлізавета з листом у руці. Берлі.

Єлізавета

Так з'ягти мене! Знущатись так!
О зрадник! До коханки привести
На глум! Ах, Берлі, жодну жінку ще
Так не обдурював ніхто, ніколи.

Берлі

Не розумію досі, як він міг,
Якою міццю, чарами якими
Моєї королеви світлий розум
Лукаво засліпити.

Єлізавета

Можна вмерти
Від сорому! Як, мабуть, він сміється!
Її принизить я хотіла... Що ж —
Вона мене взяла на глум!

Берлі

Тепер ти бачиш, як я вірно радив!

Єлізавета

О, важко я покарана за те,
Що відвернула вашу раду мудру!
Та як йому не вірить я могла?
Шукати пастки в прїсягах палких?
Кому ж і вірити, як не йому?
Йому, що вище всіх я підняла,
Що ближче всіх стояв мені до серця
І що тримався з дозволу мого
При цім дворі, мов пан і мов король!

Берлі

А водночас він зраджував тебе
Брехливій тій шотландській королеві.

Єлізавета

Вона мені за це заплатить кров'ю!
...Написано вже вирок?

Б е р л і

Він готовий,

Як ти веліла.

Є л і з а в е т а

Хай умре вона!

За нею вслід і він нехай загине.
Його я з серця вирвала свого,
Нема кохання, помста все проймає.
Він високо стояв, паде тим нижче,
Моеї сили пам'ятником буде,
Як прикладом несли був моєї!
До Тоуера його! Призначу перів,
Які його осудять. Хай пізнає
Усю закону нашого суворість.

Б е р л і

Виправдуватись прибіжить до тебе...

Є л і з а в е т а

Як може виправдатись? Чи не викрив
Його цей лист? О, ясно, наче день,
Що він — злочинець!

Б е р л і

Милосердна ти,
А вигляд і сама його присутність...

Є л і з а в е т а

Я з ним не бачитимусь. Ні, ніколи!
Ви наказали, щоб його сюди
Не допускали?

Б е р л і

Віддано наказ!

П а ж

(входить)

Мілорд граф Лейстер!

К о р о л е в а

Безсоромний! Я
Не хочу бачити його! Скажіть,
Що я не хочу.

Паж

Лордові не смію
Сказати це, та й не повірить він.

Королева

Так піднесла його я — слуги навіть
Його бояться більше, ніж мене!

Берлі

(до пажа)

До королеви вхід йому закрито!

Паж нерішуче виходить.

Королева

(по паузі)

Якби можливо це було... Якби
Він виправдатись міг... Скажіть, а може,
То хитрощі лукавої Марії —
Мене з найкращим другом посварити?
О, в неї підступів запас великий!
Отруйливі підозри влити в серце,
Звалить підступно ворога свого
Листом...

Берлі

Але подумай, королево...

ЯВА ШОСТА

Ті ж. Лейстер.

Лейстер

(силоміць розчиняє двері і входить з владним виглядом)

Де той негідник, що забороняє
Мені ввійти в покої королеви?

Єлізавета

Яке зухвальство!

Лейстер

Вхід мені закрити!
Коли відкрито вхід до неї Берлі,
Відкритий він мені!

Берлі

Ви надто сміло, лорде,
Вдираєтесь без дозволу сюди.

Лейстер

Говорите ви тут зухвало надто, лорде.
Що? Дозвіл? При дворі цьому нема
Нікого, щоб із уст його граф Лейстер
Почути дозвіл міг чи заборону!

(Смирнено наближаючись до Єлізавети.)

Я хочу з уст моєї королеви...

Єлізавета

(не дивлячись на нього)

З очей моїх ідіть ви, недостойний!

Лейстер

Не благосну мою Єлізавету,
А лорда, ворога мого, я чую
У злих словах... Звертаюсь до моєї
Єлізавети... слухала його ти,
Послухай же й мене.

Єлізавета

Кажіть, негідний!
Брехнею збільшуйте свою провину!

Лейстер

Спочатку накажи, щоб цей докучний
Пішов... Мілорде, йдіть... Моя розмова
З моєю королевою без свідків
Відбудеться.

Єлізавета

(до Берлі)

Лишайтесь! Я велю!

Лейстер

Для чого третій між тобою й мною?
Монархині моїй коханій мушу
Сказати щось... До прав моїх волаю,
І ті права мої — священні!
І я наполягаю — хай цей лорд
Піде!

Єлізавета

Вам дуже личить горда мова!

Лейстер

Так, личить, бо вщасливлено мене
Твоею ласкою, піднято вище
Від нього, від усіх. Твоя душа,
Мені цей гордий сан подарувала,
А що любов дала, то — богом свідчусь! —
Я боронитиму життям своїм.
Хай він піде — і тільки дві хвилини
Потрібні, щоб домовитися нам.

Єлізавета

Базіканням мене не обдурити.

Лейстер

Одей лестун дурити міг тебе,
Я ж чесно до твого взиваю серця.
І те, на що я зважився, бо певний
Твої ласки був, лиш перед серцем
Твоїм відкрию... Іншого я суду
Не визнаю — лише твою любов!

Єлізавета

Безсовісний! Вона вас перша засудила.

(До Берлі.)

Ви покажіть йому листа, мілорде!

Берлі

Ось він!

Лейстер

(швидко переглядає листа, не втрачаючи самовладання)

Стюарт рука!

Єлізавета

Читайте й заанімійте!

Лейстер

(прочитавши, спокійно)

Все зовні проти мене; та, надіюсь,
Судитимуть мене не тільки зовні!

Єлізавета

Чи заперечите, що мали з Стюарт
Таємні зносини, її портрет
Дістали, обіцяли волю їй?

Лейстер

Якби я винним почував себе,
Відкинув би свідоцтво я вороже!
Але з сумлінням чистим визнаю —
Вона писала правду!

Єлізавета

Що ж тепер,
Нещасний?

Берлі

Сам він осудив себе.

Єлізавета

З очей моїх! До Тоуера!.. невірний!

Лейстер

Не зрадник я. То помилка моя,
Що це зробив я потайки від тебе.
Але мету я добру мав — дізнатись,
Що мислить ворог, — і згубить її!

Єлізавета

Нікчемний викрут!

Берлі

Справді ви, мілорде..

Лейстер

Замислив я відважну грати гру,
Я знаю добре це: лише граф Лейстер
Наважитися міг на щось подібне.
Відомо всім — ненавиджу я Стюарт.
Високий сан, довір'я королеви
Розвіяти повинні всякий сумнів
У щирості всіх намірів моїх.
Хто вище всіх відзначений тобою,
Той міг насмілитись на власну путь
Виконання обов'язку.

Берлі

Чому ж
Мовчали ви про добрий намір свій?

Лейстер

Мілорде! Ви базікаєте, перше
Ніж діяти. Самі про ваші справи

Ви дзвоните. Такий у вас звичай.
У мене — спершу дія, мова — потім!

Берлі

Говорите, бо мусите.

Лейстер

(гордо й глузливо змірюючи його очима)

А ви

Пишаєтеся: неймовірну справу
Зробили, врятували королеву,
Зі зрадництва зірвали маску... Все
Відомо вам, під вашим пильним зором
Не скриється ніщо... Хвалько нікчемний!
Сьогодні вже була б Марія Стюарт
На волі — тільки я завадив їй.

Берлі

Ви?..

Лейстер

Я, мілорде. Королева наша
На Мортімера звирилась, йому
Відкрила все, пішла далеко так,
Що віддала йому наказ кривавий
Проти Марії, дядя бо його
З обуренням відмовився від цього...
Кажіть! Не так?

Королева і Берлі збентежено поглядають одне на одного.

Берлі

Як ви могли дізнатись

Про це?

Лейстер

Не так? То де ж були, мілорде,
Всі ваші тисяча очей? Не вздріли,
Що Мортімер оцей вас обдурив?
Що лютий він папіст і зброя Гізів,
І щирий друг Марії Стюарт він,
Фанатик запальний, який приїхав
Звільнити Стюарт, королеву ж нашу
Убити?..

Єлізавета

(вражена)

Мортімер!

Лейстер

То з ним Марія

Листи мені передавала, так
Я зміг розкрити заміри його.
Сьогодні мали вирвати її
З темниці, власними устами він
Сказав мені це щойно; я звелів
Його схопити; в розпачі тоді,
Побачивши, що все пропало, він
Убив себе!

Єлізавета

Нечувано мене

Обдурено... Цей Мортімер!

Берлі

Тепер

Це трапилось? Як я пішов од вас?

Лейстер

Заради себе, дуже я шкодую,
Що він загинув. Зізнання його,
Якби він жив, очистили б мене
Цілком, зняли б усю провину з мене,
Тому я судові його віддав.
І мусив найсуворіший процес
Мене звільнити від усіх підозр.

Берлі

Убив себе він, кажете? Він сам?
Чи ви його?

Лейстер

Ганьба! Спитайте варту,
До рук якої я віддав його!

(Підходить до дверей і гукає.)

Входить офіцер варті.

Її величності подайте рапорт,
Як Мортімер оцей загинув!

Офіцер

Я на варті

Стояв в передпокою, раптом двері
Розкрив мілорд і наказав мені
Затримати державного злочинця.

Ми бачили, як він осатанів,
Схопив кинджал і люто проклинав
Монархиню. Не встигли ми втрутитись,
Як груди він пробив собі, і мертвий
Упав на землю.

Лейстер

Добре. Вільні ви,
Сер, королеві вже відомо досить.
Офіцер виходить.

Єлізавета

Яка безодня злочинів огидних!

Лейстер

То хто ж урятував тебе? Чи то
Лорд Берлі? Знав про небезпеку він
Оту? Чи відвернув від тебе він
Її?.. Твій вірний Лейстер був твій ангел!

Берлі

Граф! Мортімер помер для вас до речі.

Єлізавета

Не знаю, що сказати. Вірю вам,
І все ж не вірю. Ви, здається, винні
Й не винні! О, ненависна! Від неї —
Уся біда.

Лейстер

Вона повинна вмерти.
Тепер я сам — за смерть її. Тобі
Я радив не виконувати вирок,
Аж поки хтось не встане знов за неї.
Це сталося — я тепер наполягаю,
Щоб виконали вирок той негайно.

Берлі

Ви радите! Ви!

Лейстер

Хоч мені й не легко
До крайніх заходів удатись — бачу,
Що королеви нашої добробут
Кривавої офіри вимагає;
Тож пропоную я: наказ про страту
Написаний негайно мусить бути.

Берлі
(до королеви)

Коли мілорд уже настільки щирий,
То пропоную я: здійснити вирок
Йому самому треба доручити.

Лейстер

Мені?

Берлі

Так, саме вам. Не можна краще
Від цих підозр очиститися вам.
Гадають, ви її кохали. Ви ж
Накажете їй голову відтяти.

Єлізавета

(пильно дивлячись на Лейстера)

Порада гарна. Хай же й буде так.

Лейстер

Високий сан мене звільнити мав би
Від отаких сумних доручень, що,
В усякім разі, значно більше личать
Якомусь Берлі, тільки не мені.
Хто близько так стоїть до королеви,
Не мусив би торкатися до зла.
Але, щоб довести свій ревний запал
І виконати волю королеви,
Зрікаюся високих привілеїв,
Приймаю цей обов'язок огидний.

Єлізавета

Лорд Берлі з вами теж його поділіть!

(До Берлі.)

Нехай наказ негайно приготують.

Берлі виходить. Чути гамір за сценою.

ЯВА СЬОМА

Ті ж. Граф Кент.

Єлізавета

Що сталося, мілорде Кент? Юрба
Хвилює місто? Що це?

Кент
Королево,
Народ юрбою оточив палац,
І він жадає бачити тебе.

Єлізавета
Чого народ мій хоче?

Кент
Лондон повен
Чуток, немовби всюди вбивці ходять,
Яких на тебе папа надіслав;
Немов католики заприсяглися
З темниці вирвати на волю Стюарт
І королевою оголосити.
Чернь вірить і лютує. Заспокоїть
Її лише Марії голова,
Сьогодні, зараз же.

Єлізавета

Це що? Насильство?

Кент
Наважились вони не відступати,
Аж поки вирок не підпишеш ти.

ЯВА ВОСЬМА

Ті ж. Берлі і Девісон з папером.

Єлізавета
Що принесли ви, Девісон?

Девісон
(наближаючись, поважно)

Веліла
Ти, королево...

Єлізавета
Що це?
(Хоче взяти папера, але, здригнувшись, відступає.)

Божел

Берлі
Слухай:
Народу голос — божий голос то.

Є л і з а в е т а

(нерішуче, сама з собою борючись)

О лорди! Хто мене запевнить, ніби
То справді голоси мого народу
Й цілого світу? Ах, боюсь я дуже:
Коли тепер я підкорюсь юрбі,
То зовсім інші голоси почую
Невдовзі... Так, і ті, хто нині навіть
Мене на цю штовхає річ, за неї
Ті найсуворіше мене й осудять.

Я В А Д Е В ' Я Т А

Т і ж і г р а ф Ш р у з б е р і.

Ш р у з б е р і

(входить, дуже схвильований)

До вчинків необачних, королево,
Тебе схиляють! О, не поступайся!
(Помітивши Девісона з папером.)

Чи вже схилили? Чи можливо це?
Папір зловісний бачу в цих руках,
Нехай його не бачить королева
Моя.

Є л і з а в е т а

Шляхетний Шрузбері! Мене
Примушують!

Ш р у з б е р і

Примусити тебе?

Владарка ти, яви свою величність!
І накажи мовчати голосам,
Які нахабно королівську волю
Твою собі бажають підкорити.
То жах сліпий підбурює народ,
І ти розгнівана з тяжкої кривди;
Людина ти, й тепер судить не можеш.

Б е р л і

Відбувся суд давно. Тепер той вирок
Нам тільки виконати залишилось.

К е н т

(що йшов до виходу після появи Шрузбері, вертається)

Юрба росте, її тепер не спиниш.

Є л і з а в е т а

(до Шрузбері)

Ви бачите — примушують мене!

Ш р у з б е р і

Прошу лише відстрочки! Щастя й спокій
Від розчерку пера твого залежать.
Ти довгі роки думала про це,
Невже за мить тебе потягне буря?
Недовгої відстрочки я прошу —
Зажди лише тихішої години.

Б е р л і

(палко)

Зажди, барись, не квапся — поки племінь
Не спалахне в державі й ворог твій
Меткішого не підшукає вбивці.
Вже тричі рятував тебе господь;
Сьогодні — знов; чекати ще раз дива,
Це означає — бога спокушати.

Ш р у з б е р і

Господь, який тебе чотири рази
Урятував, надав сьогодні сили
Руці старого — втримати злочинця, —
Такий господь довір'я заслужив.
Я голосу на захист правосуддя
Не підніму тепер, — іще не час,
У бурі цій не вчужеш ти його.
О д н е почуй! Сьогодні ти тремтиш
Перед Марією живою! Мусиш
Тремтіти не перед живою. Мертва,
Обезголовлена, вона страшніша! Встане
З труни вона — богиня міжусобиць,
По всій твоїй державі мстивий дух
Пройде й підніме твій народ на тебе.
Тепер її не н а в и д и т ь британець,
Коли ж загине — м с т и т и м е за неї.
Не ворога своєї віри, тільки
Онуку королів своїх побачить,
Невинну жертву ревнощів і гніву
Оплакуватиме в нещасній він!
Ти швидко зміну цю сама помітиш.
По Лондону проїдь, коли здійсниться

Криваве діло, покажись народу,
Що так радів тобі раніш,— побачиш:
Ти Англію не ту, не той народ,
Бо вже не буде ореолу правди,
Що ним ти звоювала всі серця!
І страх, жакний супутник тиранії,
Здригаючись, перед тобою піде,
І вулиці, де йтимеш ти, спустошить.
Зробила ти найгірше, найстрашніше.
Чия ще може голова триматись,
Коли священна впала голова!

Є л і з а в е т а

Ах, Шрузбері! Мені ви врятували
Життя, кинджал убивці відвернули
Від мене... Чом його спинили ви?
Тоді скінчилась би вся боротьба,
І, чиста від підозри та провини,
Лежала б я в могилі мирній! Справді,
Втомилась я від влади та життя!
О д н а з нас, королев, повинна впасти.
Щоб другій жити. Виходу нема
Тут іншого — чому ж це я повинна:
Звільнити путь? Хай вирішить народ.—
Йому його величність повертаю.
Я богом свідчусь — не для себе я
Жила, а для добра свого народу.
Коли він від улесливої Стюарт,—
Вона ж молодша,— більше щастя жде,
Я залюбки зійду з цього престолу,
До Вудстока вернуся, де самотньо
Минала скромна молодість моя,
Де, від земної суєти далека,
В собі самій знаходила величчя...
Не створена для влади я! Владар
Суворим бути мусить, я — м'яка.
Цим островом я правила щасливо,
Бо тільки щастя мусила давати.
Важка повинність королівська стала —
І я безсиля відчуваю...

Б е р л і

Боже!

Коли такі слова некоролівські
Я чую з уст моєї королеви,
То зрадив би обов'язок я свій,

То зрадив би вітчизну я, мовчавши.—
Народ свій любиш більше ти від себе?
То доведи! С о б і не обери
Спокою, бурям не віддай державу.—
Згадай про церкву! Забобони давні
З тією Стюарт повернутись мусять?
Чернець ізнову запанує? З Рима
Легат приїде — замикають церкви,
Скидати з трону наших королів? —
Усіх твоїх підданих душі!.. Ти
За них відповідаєш, бо від тебе
Залежить їх спасіння чи загибель.
Тепер не час для ніжного жалю,
Народне благо — то закон найвищий;
Хай Шрузбері тебе урятував,
Я Англію рятую — більше це!

Є л і з а в е т а

«Лишіть мене саму! Поради, втіки
Не знайдеш між людей в такому ділі.
Подам його найвищому судді.
Як він навчить, так і зроблю. Ідіть,
Мілорди!

(До Девісона.)

Ви побудьте близько, сер!

Лорди виходять. Тільки Шрузбері кілька секунд стоїть перед королевою, багатозначно дивлячись на неї, а потім поволі виходить; на обличчі його — вираз жорстокої муки.

Я В А Д Е С Я Т А

Є л і з а в е т а

(сама)

Невільництво — народові служити!
Ганебне рабство! Утомилась я
Нікчемним ідолам лестіти вічно.
Коли ж я на престолі буду вільна?
Громадську думку шанувати мушу,
Хвали юрби шукати, мушу черні
Я догоджать,— їй блазень до смаку.
О, той ще не король, якому треба
Подобатися світові, лиш той,—
Кому байдужа будь-чия хвала.
Чому я правосуддя пильнувала,
Ненавиділа все життя сваволі?

І в першій справі, де не обминуть
Насильства,— я собі зв'язала руки!
Мене засуджує мій власний приклад!
Тираном бувши, як іспанська та
Марія, попередниця моя,
Спокійно царську пролила б я кров!
Але хіба з своєї волі я
Обрала правду? Ні, непереможна
Потреба, що керує й королями,
Примусила мене до цих чеснот.
В кільці ворожим я; народна ласка —
Єдине, що мене на троні держить.
Мене згубити прагнуть всі держави
На континенті. Папа римський шле
Прокляття злі на голову мою,
Цілунок братні Франції — облуда,
Одвертий бій на смерть і на життя
Іспанець на морях мені готує.
Так у борні стою супроти світу,
Беззбройна жінка! Мушу покривати
Високими чеснотами непевні
Права мого народження, яким
Заплямував мене мій власний батько.
Дарма ховаю, бо ворожа злоба
Все викриває... Мов примара вічна,
Загрожує мені Марія Стюарт.
Ні, жах оцеї кінчитись мусить!
Упасти мусить голова її,
Спокою хочу. Фурія вона
Життя мого, мучитель мій фатальний!
Де радість я й сподіванки плекаю,
Там на шляху моїм оцеї пекельна
Змія. Коханця в мене відняла
І нареченого. Марія Стюарт —
Таке ім'я моїм усім нещастям!
Коли її серед живих не буде,
Я стану вільна, мов повітря гір.

(Пауза.)

А як вона дивилася глузливо!
Мов блискавка — нищівний зір її!
Безсила ти! Є в мене краща зброя,
Що раз вона й назавжди убиває!
(Швидко підходячи до стола і хапаючи перо.)
Байстрючка я тобі?.. Нещасна ти!

Я нею буду, поки ти живеш.
Всі сумніви в народженні моім
Вмиють позникають, щойно зникнеш ти.
Коли в британця вибору не буде,
Всі визнають — народжена я чесно.

(Підписує швидким, твердим розчерком пера; потім випускає перо і злякано відступає. Дзвонить.)

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Єлізавета. Девісон.

Єлізавета

Де інші лорди?

Девісон

Всі вони пішли

Утішити розгніваний народ.

І справді, гамір миттю вщух, коли
Граф Шрузбері з'явився перед ними.—

«То він! — гукнула сотня голосів,—

Він королеву врятував! Хай скаже

Найкращий муж Британії!» Тоді

Шляхетний Толбот тихими словами

Став докоряти за насильства ім,

І так він переконливо казав,

Що заспокоїлись усі та мирно

Пішли з майдану.

Єлізавета

Нестійка юрба,

Хитається за вітром! Горе тим,

Що сперлись на билину цю! Гаразд,

Сер Девісон. Ви можете іти.

(Девісон іде до дверей.)

А цей папір... візьміть назад... Я вам
Вручаю.

Девісон

(глянувши на папера, злякавшись)

Королево, підпис твій!

Ти вирішила?

Єлізавета

Підпису жадали,

Я підписала. Та папір нічого

Не вирішив, і підпис не вбиває.

Девісон

Твій підпис, королево, під таким
Папером — все вирішує, вбиває,
То — блискавка крилата... Цей папір —
Наказ для комісарів і шерифа.
Не гаючись, у замку Фотрінгей
Зібратися й шотландській королеві
Оголосити про наступну страту
І виконать її перед світанком:
Нема відстрочки! Тільки з рук пуцу
Оцей папір — вже більше їй не жити!

Єлізавета

Так, сер! Тягар великий бог поклав
До ваших рук слабких. Молить його,
Щоб мудрістю своєю просвітив.
Іду, лишаю вам повинність вашу.
(Хоче йти.)

Девісон

(заступає їй дорогу)

Ні, королево! Не лишай мене,
Раніше волю сповісти свою.
Чи тут іще потрібна більша мудрість.
Ніж точно виконати твій наказ?
...Ти цей папір дала мені до рук,
Щоб я подбав про здійснення швидке.

Єлізавета

А то вже вам ваш власний розум...

Девісон

(швидко й перелякано)

Ні,
Не мій! Хай бог боронить! Послух — ось
Увесь мій розум. Бо служі твоему
Нема чого вирішувати тут.
Маленька помилка — вже царевбивство,
Нещастя непоправне та страшне.
Дозволь мені у цій жахливій справі
Твоею зброєю сліпою бути.
Виразними словами поясни,
Що діяти з кривавим цим наказом?

Єлізавета

У ній написано.

Девісон

Його здійснити хочеш ти негайно?

Єлізавета
(нерішуче)

Здригаюсь я, подумавши про це.

Девісон

Ти хочеш, щоб його затримав я?

Єлізавета
(покwapно)

На розсуд ваш, відповідальність вашу!

Девісон

Мою?.. О ні, скажи, чого ти хочеш?

Єлізавета
(нетерпляче)

Я хочу, щоб про цю злощасну справу
Не згадувано більше, щоб, нарешті,
Я спокій мала з цим — навіки спокій.

Девісон

Єдине тільки слово. О, скажи
Мені, що діяти з оцим папером!

Єлізавета

Сказала я, не мучте ви мене.

Девісон

Сказала ти? Але нічого досі
Ти не сказала ще. О королево,
Згадай, благаю!

Єлізавета
(тупає ногою)

Це нестерпно!

Девісон

Пожалій

Мене! Я на посаді цій недавно,
Нема ще й року! Мови я не знаю

Двірської, королівської: Зростав
У звичаях інакших, простих я.
То май терпіння до свого слуги!
Не поскупись на слово, що навчить
Мене обов'язку мого...

(Наближається до неї, благально дивлячись на неї, вона відвертається від нього; тоді він рішуче говорить.)

Візьми папір назад! Візьми назад!
Вогнем пече він у моїх руках.
Ти іншого знайди на справу цю
Страшну.

Є л і з а в е т а

Виконуйте свою повинність!
(Виходить.)

Я В А Д В А Н А Д Ц Я Т А

Девісон, згодом — Берлі.

Девісон

Пішла! А я лишився, безпорадний,
З оцим папером... Що робити маю?
Затримати? Негайно передати?

(До Берлі, що входить.)

О, добре, добре, що прийшли, мілорде!
Мене звели ви на посаду цю.
Звільніть мене від неї. Я не знав,
Яка відповідальність тут! Нехай
У темряву я повернусь, де ви
Знайшли мене, бо тут я не на місці...

Берлі

Що з вами? Заспокойтесь, сер. Де вирок?
Вас королева кликала?

Девісон

Пішла

Розгнівана. Порадьте! Поможіть!
Звільніть мене від сумнівів пекельних!
Ось — вирок, і стоїть на ньому підпис.

Берлі

(поквапно)

Як? Дайте! Дайте!

Девісон
Я не смію.

Берлі
Що?

Девісон
Ще не ясне мені її бажання...

Берлі
Ще не ясне! А підпис є! Давайте!

Девісон
Я мушу виконати — і не мушу
Виконувати... Боже, що ж я мушу?

Берлі
(ще наполегливіше)
Здійснити мусите його негайно!
Загаявши, загинете й самі!

Девісон
Загину я, коли я поспішу.

Берлі
Ви — дурень, божевільний ви! Давайте!
(Вихоплює у нього папера і швидко виходить.)

Девісон
(поспішаючи за ним)
Що робите? Стривайте! Я загинув!

ДІЯ П'ЯТА

Та сама кімната, що й у першій дії.

ЯВА ПЕРША

Ганна Кеннеді, в глибоку жалобу вбрана, з заплаканими очима і виразом великого, але тихого горя, запечатує пакети й листи. Часто туга перепиняє її роботу, і тоді вона тихо молиться. Полет і Дрері, також у чорних вбраннях, входять; за ними — багато слуг, що несуть золотий і срібний посуд, люстра, картини та інші коштовні речі, складаючи їх у глибокі сцени. Полет передає королевіній мамці шухлядку з дорожцінностями і папірець, показуючи жестами, що в цьому папірці — опис принесених речей. Побачивши ці багатства, мамка з новою силою відчуває горе; вона заглиблюється в смуток; Полет і Дрері тихо виходять.

Входить Мельвіль.

Кеннеді

(скрикує, побачивши його)

Мельвіль! То ви! Я знову бачу вас!

Мельвіль

Так, вірна Кеннеді, ми знов зустрілись!

Кеннеді

Була розлука довга та гірка!

Мельвіль

Судилось і побачення гірке!

Кеннеді

О боже! Ви прийшли...

Мельвіль

Щоб попроситись
Навіки з королевою моєю.

Кеннеді

Лише сьогодні, в ранок смерті, їй
Дозволено давно жадану зустріч
Зі слугами її... О любий сер,
Я не питаю, що зазнали ви,
Не розповім про всі страждання наші,
Відколи з вами розлучили нас.
Ах, мабуть, прийде час іще на це!
О Мельвіль! Мельвіль! Нащо дожили
Ми до цього світанку!

Мельвіль

Ні, не треба
Знесилювати один одне! Вічно
Я плакатиму, все життя. Ніколи
Не звеселить мого обличчя усміх,
Ніколи одяг кольору нічного
Я не зніму! В жалобі вічно буду;
Та нині буду мужнім.— Обіцяйте
Ви теж утішити свою журбу.
Коли всі інші в безнадійну тугу
Вдадуться, то й тоді шляхетний спокій
Ми перед нею виявимо,— будьмо
Їй посохом на смертному шляху!

Кеннеді

Ні, Мельвіль! Помилались ви, гадавши,
Що поміч ця потрібна королеві,
Щоб мужньо стріти смерть. Вона сама
Шляхетний приклад мужності дає нам.
За це не бійтеся! Марія Стюарт
Помре як королева й героїня.

Мельвіль

Чи твердо сприйняла вона цей вирок?
Я чув, вона його не сподівалась.

Кеннеді

Це вірно. Та лякало зовсім інше
Мою шляхетну леді. Ні, не смерті,—
Рятівника боялася Марія.

Нам обіцяли волю. Мортімер
Звільнити мусив нас цієї ночі.
Жахаючись, надіючись, не певна,
Чи треба юнакові доручити
Свою царську особу, честь свою,—
Тривожно ждала королева ранку.
...Тоді почувся в замку гомін, стукіт
І вдари незліченних молотків —
Гадали визволителів зустріти,
Надія, поривання до життя
Збудилися — могутні, нездоланні...
І двері розчинилися... сер Полет...
Він повідомив нас... що... теслярі
Внизу, під нами, вже поміст будують!
(Відвертається, огорнута лютим горем.)

Мельвіль

О боже! Та скажіть, як сприйняла
Марія несподіванку страшну?

Кеннеді

(по паузі, трохи оволодівши собою).

Не розлучаються з життям помалу!
У раз, раптово, миттю має статись
З дочасного у вічне перехід.
Бог допоміг моїй ласкавій леді
В хвилину цю сподіванки земні
Відкинути, з рішучою душею
Та з вірою сприйняти небеса.
Ні блідістю, ні стогоном себе
Моя не залямила королева...
Лише про зраду Лейстера ганебну
Почувши та про долю юнака
Нещасного, що вмер заради неї,
Лише старого рицаря журбу
Побачивши, що всю надію втратив,—
Тоді лише заплакала; не за своє,
А за чуже нещастя побивалась.

Мельвіль

Чи можу я побачити її?

Кеннеді

Всю решту ночі провела в молитві,
Листи прощальні написала друзям

І власноручно склала заповіт.
Тепер вона спокійно задрімала,
Востаннє спить вона.

Мельвіль

А хто ж із нею?

Кеннеді

Лейб-лікар Бергоен та ще служниці,

ЯВА ДРУГА

Ті ж і Маргарита Керл.

Кеннеді

Що, місіс, як? Прокинулася леді?

Керл

(втираючи сльози)

Вже одяглась... До себе кличе вас.

Кеннеді

Іду.

(До Мельвіля, який хоче супроводити її.)

Ви зачекайте, підготую

Спочатку я до цього леді.

(Виходить.)

Керл

Мельвіль!

Старий наш мажордом!

Мельвіль

Так, саме він!

Керл

Тут більше не потрібний мажордом!

...Ви — з Лондона? Не можете нічого

Ви про мого сказати чоловіка?

Мельвіль

Я чув, немов його звільнять негайно,
Коли...

Керл

Коли не стане королеви!
О, недостойний, зрадник він мерзенний!
Це ж він — убивця леді дорогої,
І він погубив своїм зізнанням.

Мельвіль

Це так.

Керл

О, проклята його душа
У пеклі буде! Він брехливо свідчив...

Мельвіль

Що кажете, міледі? Схаменіться.

Керл

Заприсягтись я ладна перед судом,
Йому в обличчя ладна повторити,
Кричатиму про це на цілий світ.
Вона умре безвинно...

Мельвіль

Дай то боже!

ЯВА ТРЕТЯ

Ті ж і Бергоен, потім Ганна Кеннеді.

Бергоен

(побачив Мельвіля)

О, Мельвіль!

Мельвіль

(обіймаючи його)

Бергоен!

Бергоен

(до Маргаріти Керл)

Вина подайте келих
Для леді нашої. І то швиденько!..

Керл виходить.

Мельвіль

Що? Королеві негаразд?

Бергоен

В піднесенні своєму героїчним,
Гадає, ніби їжі їй не треба;
Та жде її ще боротьба важка,
І не повинні вороги хвалитись,
Що перед смертю зблідли щоки їй,
Немовби не від слабості,— від ляку.

Мельвіль

(до мамки, що входить)

Я б міг зайти?

Кеннеді

Вона тут буде зараз...

Здивовані, питаєте, здається,
Ви поглядом мене — що означають
Усі розкоші в цій оселі смерті?
— О сер! Ми за життя зазнали злиднів,
І тільки смерть вертає нам достаток.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті ж. Дві інші камеристки Марії, теж у жалобі. Побачивши
Мельвіля, вони голосно заридали.

Мельвіль

Кого я бачу! Знов зустрілись ми!
Гертрудо! Розамундо!

Друга камеристка

Нас вона

Послала геть. Сама востаннє хоче
Бесідувати з богом!

Входять ще дві служниці, також у жалобі; на обличчях їх —
німа журба.

ЯВА П'ЯТА

Ті ж і Маргарита Керл. Вона приносить золотий келих з вином
і ставить його на стіл, а сама — бліда, тремтячи, спирається на стілець.

Мельвіль

Що з вами, місіс? Що злякало вас?

Керл

О боже!

Бергоен

Що?

Керл

Видовище страшне!

Мельвіль

Та заспокойтеся! Що сталося?

Керл

Я

З цим келихом вина нагору йшла
По східцях, що ведуть у нашу залу.
Розкрились двері... зазирнула я...
Побачила... о боже!

Мельвіль

Що? Спокійно!

Керл

У чорному зягнучо всі стіни,
У чорному сукні — поміст великий
Угору звівся, і на нім лежать
Колода чорна, і подушка, й поруч —
Ясна, загострена сокира... Повно
Людей у залі, страти ждуть вони,
Блищать їх очі кровожерні — жертви
Чекають...

Камеристки

Боже, змилуйся над леді!

Мельвіль

Спокійно! Йде вона!

ЯВА ШОСТА

Ті ж. Марія. Вона по-святковому вбрана в біле, на шиї в неї, на ланцюжку з маленьких кульок, — *Agnus dei*¹, чотки звисають з пояса; в руках — розп'яття, на голові діадема; довга чорна вуаль відкинута назад. При її появі всі присутні розступаються, виявляючи глибоке горе. Мельвіль мимовільним рухом падає навколішки.

Марія

(спокійно, озирючи всіх)

Сумуєте? Ридаете? Чому?

¹ «Агнецъ божий», символ невинності. Це овальна пластинка, на якій зображено ягня з хрестом.

Радійте ви зі мною: незабаром
Моїм стражданням край, впадуть кайдани,
Розвалиться моя темниця, і душа
До волі вічної полине радо.
Коли під гордим ворогом була я
В неволі, все терпіла, що не личить
Свободній і великій королеві,—
Тоді було вам плакати за мною!
— Цілюща, благосна приходить смерть —
Суворий друг! Мою ганьбу крилом
Своїм покрие чорним... Піднімає
Зневажену людину мить остання.
На голові моїй — корона знов,
Достойна гордість — у душі моїй!

(Роблячи кілька кроків наперед.)

Як? Мельвіль тут? — Ні, благородний сер!
Устаньте! Ви прийшли до королеви
На торжество, а не на смерть її.
Судилося мені неждане щастя:
Не всю мою посмертну славу ворог
Захопить, бо лишається мені
Ще друг один і одновірець мій,
Моєї смерті свідком буде він.
— Шляхетний рицарю, як ви жили
У цім ворожім, непривітнім краї,
Відколи вас відірвано від мене?
За вас моє стискалось часто серце.

Мельвіль

Лише за тебе побивався я,
Що був безсилий я тобі служити!

Марія

А як Дідьє, старий мій камергер?
Але, напевне, спить уже давно
Довічним сном,— він дуже літній був.

Мельвіль

Господь не дав йому цієї ласки,—
Живе, щоб молодість твою сховати.

Марія

Коли б я мала щастя перед смертю
Притиснути до серця, обійняти

Когось із любих родичів моїх!
Але я мушу вмерти між чужими,
І тільки ваші сльози я побачу!
Вам, вірний Мельвіль, віддаю свою
Останню волю я. Благословляю
Всехристиянського монарха-зятя
І Франції весь королівський дім.
Благословляю кардинала-дядю
І Генріха, шляхетного кузена.
Благословляю також папу я—
Священного намісника Христова,
І короля католиків, що прагнув
Мене спасти, помститися за мене...
Усі вони стоять у заповіті,
Нехай моїх дарунків не відкинуть,—
Хоч і малі, та їх любов дарує.

(Повертаючись до своїх слуг.)

Вас братові моему, королеві
Французькому, я віддаю,— подбає
Про вас і дасть нову вітчизну вам.
Коли ж цінуєте моє прохання
Останнє ви, то не лишайтесь тут.
Хай не радіє брит нещастям вашим,
Хай слуг моїх у поросі не бачить.
Заприсягніться ви на цім розп'ятті
Злощасну цю країну залишити
Негайно, як не буде вже мене.

Мельвіль

(торкається розп'яття)

За них усіх заприсягаюсь я.

Марія

Те, що мені — грабованій та вбогій —
Ще залишили, що в моїх руках, —
Між вами поділила я; надіюсь,
Мою останню волю пошанують.
І те, в чім я на смертну путь іду,
Належить вам... Дозвольте вже мені
Цей блиск земний в дорозі до небес!

(До камеристок.)

Алісо, Розамундо та Гертрудо,
Вам перли й сукні віддаю мої,—
Радіє ще прикрасам ваша юність.

Ти, Маргаріто, прав найбільше маєш
На ласку, бо тебе я залишаю
Найбільше нещасливою з усіх.
Не мщу я за провину чоловіка
Тобі — це видно з духівниці... Ти ж,
Моя ти вірна Ганно, не жадаєш
Ні золота, ні каменів розкішних,
Найкращий скарб тобі — про мене згадка,
Взьми цю хустку! Власними руками
Ї я вишивала в дні журби
Ї гарячі сльози в неї заплела.
Цією хусткою мені зав'яжеш очі,
Як прийде час... Останньої послуги
Чекаю від моєї Ганни я.

Кеннеді

О Мельвіль! Не знесу я.

Марія

Йдіть усі!

Ідіть, щоб нам востаннє попрощатись!

(Вона простягає руку; всі, один по одному, падають їй до ніг і цілують простягнуту руку, ірро ридаючи.)

Прощай же, Маргаріто... й ти, Алісо...
Спасибі, Бергоен, за вірну службу...
Твої уста горять, Гертрудо... Знала
Багато я й ненависті й любові!
Щаслива будь із мужем благородним,
Гертрудо, бо гаряче серце в тебе...
Ти, Берто, вибрала найкраще, хочеш
Ти бути нареченою Христа.
О, поспішай здійснити обітницю!
Облуда — вся земная суета,
Вчись на моему прикладі... Доволі!
Прощайте всі! Навік прощайте!

(Швидко відвертається від них.)

Усі, крім Мельвіля, виходять.

ЯВА СЬОМА

Марія. Мельвіль.

Марія

Скінчила всі земні рахунки я,
І нічим, надіюсь, боржником

На світі цім не буду я... Одне лиш
Мені ще, Мельвіль, заважає духом
Полинуги безжурно в небеса.

Мельвіль

Відкрійсь мені. Зніми з душі тягар,
Свою турботу другові довір.

Марія

Я на порозі вічності стою;
І скоро вже мене суддя найвищий
Судитиме, а я ще з ним — не в мирі.
Відмовлено мені в утіхах церкви
Моеї, а прийнять святе причастя
Із рук лжепастиря не хочу я.
У нашій вірі хочу я умерти,
Бо лиш одна вона дає спасіння...

Мельвіль

Та серце заспокой. Бажання щире
За вчинок здійснений приймає небо.
Зв'язати руки може тиранія,
Але для серця — вільний шлях до бога;
Бо слово — мертве, віра нас живить.

Марія

Ах, Мельвіль! Серцю мало самого
Себе, земний потрібний заклад вірі,
Щоб поєднатися з високим небом.
Тому господь людиною з'явився,
І заключив незримий дар небес
У зрима тіло незбагнено він.
Лише свята, висока церква нам
Будує сходини на небеса.
«Загальна, католицька» — зветься церква,
В загальній вірі зміцнюється віра;
Де тисячі схиляються в молитві,
Там запал полум'ям стає, тоді
Злітає дух на крилах до небес.
Щасливі ті, хто в радісній громаді
У домі господа молитись можуть!
Прикрашено олтар, свічки горять,
Дзвіночок дзвонить і куриться ладан,
Стоїть єпископ там у світлих ризах,
Благословивши чашу, сповіщає

Про чудо перетворення високе,
І віруючий падає народ
Перед присутнім богом.... Ах! Мене
Одну відлучено, в мою темницю
Благословення боже не зійде.

Мельвіль

Зійде! Воно вже близько! Звіря
Всесильному — сухий розквітне посох
В руці того, хто вірою проинятий!
І той, хто вибив джерело зі скелі,
В твоїй тюрмі олтар зробити може
І в чарі цій земне вино звичайне
Перетворити на напій небесний.

(Бере келих, що стоїть на столі.)

Марія

Я зрозуміла вас? Так, зрозуміла!
Немає тут ні пастиря, ні церкви,
Ані причастя... Та сказав спаситель:
«Там, де в ім'я моє зібрались двоє,
Там завжди я присутній поміж ними».
Що робить пастиря — устами бога?
Безгрішне серце та життя без плям.
Хоч непосвячені, в ви — пастир мій.
Ви — божий посланець, що мир приносить;
Вам я скажу свою останню сповідь,
І з ваших уст мені — глагол спасіння.

Мельвіль

Коли такий гарячий порив твій,
То знай — тобі на втіху, королево,
Господь і чудо сотворити може.
Ні пастиря, ні церкви, — кажеш ти, —
Ані причастя? — Помилилась! Тут
Є пастир, і витає тут господь.

*(Говорячи це, скидає головний убір і показує їй облатку¹
на золотому блюді.)*

Священик я; щоб вислухати сповідь
Твою останню й на шляху до смерті
Оповістити мир, — главу мою
Освячення омило семикратне.

¹ У католицькій та лютеранській церкві — тоненький коржик для причастя.

Марія Стюарт іде на страту («Марія Стюарт», дія V)

І я приніс тобі оце причастя,—
Сам освятив його святий отець.

М а р і я

О, навіть тут, перед порогом смерті,
Готовано мені небесне щастя!
Безсмертний так на хмарі золотій
Злітає, так апостола колись
З ув'язнення на волю вивів ангел,
Його не спинять ні замок, ні меч,
Крізь браму замкнену іде могутньо
І, сяючи, стоїть він у темниці,—
Отак зійшов до мене вісник неба,
Коли вже зрадив рятівник земний.
— Ви, мій слуга колись, тепер — слуга
Всевишнього, його уста святі!
Як ви схилилися передо мною,
Так перед вами й я схилюсь.

(Стає навколішки.)

М е л ь в і л ь

(хрестить її)

В ім'я

Отця і сина і святого духа!
Маріє, королево! Дослідила
Своє ти серце і клянешся ти
Казати правду перед богом правди?

М а р і я

Йому й тобі відкрила серце я.

М е л ь в і л ь

Які гріхи на совісті твоїй,
Відколи ти востаннє сповідалась?

М а р і я

Мені сповняла серце заздра злоба,
В душі думки про помсту вирували.
Прощення, грішна, я ждала від бога,
Суперниці простити не могла.

М е л ь в і л ь

Чи каєшся? Чи вирішила твердо
У мирі залишити світ оцей?

Марія

О так, прощенням божим я клянусь.

Мельвіль

Ще гріх який на серці в тебе є?

Марія

Ах, не лише ненавистю, — любов'ю
Гріховною ще більше завинила!
Я серце віддала своє дурне
Тому, хто зрадив, обдурив мене!

Мельвіль

Чи каєшся? Чи серцем відвернулась
Від с'єтного ідола до бога?

Марія

Найтяжча битва то була мені,
Я розірвала всі зв'язки земні.

Мельвіль

Ще гріх який у тебе на сумлінні?

Марія

Кривавий гріх, сповіданий давно,
З новою силою він постає,
Коли життя кінчається моє, —
Закрив він небо, чорним оповитий:
Я мужа-короля веліла вбити,
Спокусникові руку віддала!
Суворої зазнала я спокути,
Але в душі не може черв заснути.

Мельвіль

Чи ти на серці маєш інший гріх,
Якого не спокутувала ти?

Марія

Тепер усі мої гріхи ти знаєш.

Мельвіль

Подумай, що всевідаючий близько!
Подумай, що свята карає церква
За сповідь неодверту. Гріх оцей
До смерті вічної тебе веде,
Бо цим грішиш проти святого духа!

Марія

Хай перемогу бог у боротьбі
Пошле мені, бо все сказала я тобі!

Мельвіль

Як? Ти від бога приховала злочин,
Той, за який тебе карають люди?
Чому ж мовчиш про Бебінгтона й Перрі?
Замішана ти в чорній зраді їх,
Ти на землі за цей вмираєш гріх,
Невже довічно хочеш ти померти?

Марія

У вічність увійти готова я,
Хвилин земних мені лишилось мало,
Мене чекає вищий судія,
Але повторюю: всю сповідь я сказала.

Мельвіль

Обдумай добре! Серце дурить нас.
В двозначній хитрості, можливо, ти
Злочинного не вимовила слова,
Та волею своєю завинила.
То знай: побачить око полум'яне
Облуду, бо на дно душі загляне!

Марія

Усіх монархів ревно я благала
Мене звільнити від ганебних пут;
Але ніколи помислом чи ділом
На ворога життя не замірялась.

Мельвіль

То писарі твої — брехливі свідки?

Марія

Сказала я. Що свідчили вони,
Хай судить бог!

Мельвіль

Невинності своєї
Свідомо, сходиш на поміст кривавий?

Марія

Господь судив, щоб незаслуженою смертю
Спокутувала я свій давній гріх,

Мельвіль
(благословляє її)

То йди, вмираючи, його спокутуй!
Впади, покірна жертво, на олтар!
Гріхи криваві очищає кров;
Жіноча слабкість у тобі грішила;
Поборює гріхи небесна сила,
Як тлінне тіло дух твій поборов.
Від господа одержав владу я —
Все розрешати я й в'язати право маю,
Усі гріхи тобі я відпускаю,
Хай віра долю змірює твою!

(*Подає їй облатку.*)

Візьми ж бо плоть — вона за тебе жертва.

(Бере чашу, що стоїть на столі, з тихою молитвою освячує і подає їй. Вона вагається, чи взяти, і відхиляє її рукою.)

Візьми ж і кров — вона за тебе лита,
Візьми! Сам папа це тобі дарує!
Ти й перед смертю скористатись мусиш
Найвищим правом королів священним!

(*Марія бере чашу.*)

І як тепер свою земную плоть
Ти з богом таємниче пов'язала,
Так у державі радісній його,
Де ні плачу немає, ні провини,
Ти станеш ангелом святим,
Навіки з господом твоїм єдина.

(Ставить чашу. Почувши гомін, вкриває голову і відходить до дверей; Марія, глибоко замислена, лишається навколішках.)

Мельвіль
(повертаючись)

Тобі ще боротьба важка лишилась.
Чи сили досить відчуваєш ти
Здолати пориви образи й гніву?

Марія

Я не боюсь. І гнів мій і любов
У жертву богові я принесла.

Мельвіль

Готуйся ж лордів Лейстера та Берлі
Зустрінути. Бо йдуть вони сюди.

ЯВА ВОСЬМА

Ті ж. Берлі, Лейстер і Полет. Лейстер лишається віддалік, не підводячи очей. Берлі, помітивши його збентеження, стає між ним і королевою.

Берлі

Прийшов я, леді Стюарт, ваш останній
Наказ почути.

Марія

Дякую, мілорде!

Берлі

Така моєї королеви воля —
Ні в чім можливім вам не відмовляти.

Марія

Моя остання воля — в заповіті.
Дістав його від мене рицар Полет,
Прошу здійснити всі мої бажання.

Полет

Все зробимо.

Марія

Прошу без кривди слуг моїх усіх,
Куди вони захочуть, відпустити —
До Франції або в Шотландські гори.

Берлі

Ми виконаєм це.

Марія

Коли ж мені
В святій землі лежати не дано,
То хай дозволять, щоб слуга цей вірний
До Франції мое приставив серце.
...Ах, завжди там воно було!

Берлі

Так буде!

У вас є ще...

Марія

Англійській королеві
Привіт мій сестрин... Їй перекажіть,
Що від душі всієї смерть мою

Прощаю їй, а за вчорашню злобу
Прошу пробачення... Хай бог боронить
Її, щасливу владу їй пошле!

Б е р л і

Скажіть, іще думок ви не змінили?
Ви все-таки не хочете декана?

М а р і я

Я з богом примирилася... Сер Полет!
Багато завдала я горя вам,
Хоч мимоволі; старості підпору
Забрала в вас... О, дайте сподіватись,
Що згадувати будете без злоби
Про мене...

П о л е т

(подає їй руку)

З вами бог! Ідіть у мирі!

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Ті ж. Ганна Кеннеді і інші придворні дами вбігають, жах
у них на обличчях; за ними — шериф¹ з білою палицею в руці;
у відчинені двері видно озброєних людей.

М а р і я

Що сталося, Ганно? А, тепер пора!
Прийшов шериф нас повести на плаху.
Судилося так! Прощайте всі! Прощайте!

(Гірко засмучені жінки обіймають її; вона звертається
до Мельвіля.)

Ви, сер, і Ганна дорога моя,
В останню проведіть мене дорогу...

(До Берлі.)

В цій милості, мілорде, не відмовте.

Б е р л і

На це не маю повноважень.

М а р і я

Як?

Чи не дозволена така дрібниця?
Шануйте хоч би стать мою! Останню
Послугу хто подасть мені? Не вірю,

¹ Найвища судова й адміністративна особа в англійському графстві.

Ні, не така сестри моєї воля,
Щоб ображати стать мою жіночу,
Щоб грубий чоловік торкнувся до мене.

Б е р л і

Не можна жінці з вами на поміст
Йти... Її ридання, крик її...

М а р і я

Вона не плакатиме! Я ручусь
За душу стриману моєї Ганни!
О, згляньтесь! Виховательки моєї
Не забирайте в мене перед смертю!
Я на руках її прийшла в життя,
То хай у смерть вона мене проводить.

П о л е т

(до Берлі)

Дозвольте це!

Б е р л і

Гаразд.

М а р і я

Усе в цьому світі

Зробила я...

(Бере розп'яття і цілує його.)

Спасителю святій!

Як на хресті ти руки простягнув,
Так і тепер розкрий мені обійми!

(Повертається йти. В цю мить вона зустрічається поглядом з графом Лейстером, який мимоволі здригнувся, коли вона наблизилась, і глянув на неї... Побачивши його, Марія тремтить, коліна її підгинаються, вона мало не падає; тоді граф Лейстер підхоплює її в свої обійми. Довго й мовчки дивиться вона на нього, йому не сила витримати її погляд. Нарешті, вона говорить.)

Ви вірні, графе Лейстер. Обіцяли
Своєю вивести мене рукою
З ув'язнення — дотримали ви слова!

(Він стоїть, цілком знищений. Вона продовжує ласкавим голосом.)

Так, Лейстере, не тільки волі
Чекала я від вашої руки.

Дорожчою мені зробити волю
Ви мали: спершися на вашу руку,
Радити мріяла життю й любові.
Тепер, коли готова землю я
Лишити і блаженним духом стати,
Якому вже земна любов байдужа,—
Без сорому признатись можу, Лейстер,
У слабості, яку я поборолала...
Живіть... Як можете — живіть щасливо!
Двох королів ви сміли домагатись,
Зневажили коханку ніжну ви
І зрадили, щоб гордою пишатись.
То падайте ж до ніг Єлізавети!
Нехай вам платою не буде кара!
Прощайте!.. Все зробила я на світі!
(Виходить.)

Шериф — попереду, Мельвіль і Кеннеді — обабіч п. Берлі і Полет ідуть за нею, всі інші журно дивляться їй услід, поки вона не зникає, потім виходять через інші двері.

ЯВА ДЕСЯТА

Лейстер

(лишившись сам)

Я ще живу! Я смію жити ще!
Чи не завалиться на мене стеля?
Безодня не розкрилась, щоб істоту
Поглинуть наймерзеннішу на світі?
Що втратив я! Яку перлину кинув!
Яке небесне щастя я зневажив!
Вона іде, вона вже — дух ясний,
Лишивсь мені засудженого розпач.
Де намір мій, що з ним сюди прийшов,—
Не дати голосу душі звучати,
Спокійно бачити страшну хвилину страти?
Вона в мені збудила сором знов!
Щоб перед смертю знов чуття мої зв'язати?
Відкинутий!.. В жіночій співчутті
Ти вже не можеш ніжно розпливатись.
Любов ясна — не на твоїй путі,
В сталеву брону мусиш одягти
Свої ти груди! Скелею здійматись!
Не втрачай плати за ганебне діло
І до кінця його довершуй сміло!
Замовкни, жаль! Закам'янійте, очі!

Побачити її загибель хочу!

(Рішуче йде до дверей, через які вийшла Марія, але на півдорозі зупиняється.)

Дарма! Проймає жах мене шалений,
Не можу, не достане сил у мене
На смерть її дивитися... Що чую?
Вже там вони... У мене під ногами
Готується жахливе злодіяння.
Я чую голоси... Геть! Геть! Скоріше
Із цього дому смерті та жахів!

(Хоче втекти через інші двері, але, переконавшись, що вони замкнені, відбігає.)

Що? Дух якийсь тут прикував мене?
Почути мушу те, що бачити боюсь?
Деканів голос... Щось говорить їй...
Перериває... Молиться вона...
Так голосно... Ось — тихо!.. Зовсім тихо!
Лише жінки ридують... Роздягнутись
Їй помогли... Посунули колоду...
І на подушку... голову кладе...

(Останні слова він вимовляє з дедалі більшим жахом і на хвилину замовкає; потім раптом здригається і падає непритомний; водночас знизу здійснюється неясний гомін, що довго триває.)

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Покої королеви — ті самі, що і в четвертій дії.

Єлізавета

(входить через бічні двері; в її ході й обличчі надзвичайна стурбованість.)

Нікого ще... нема ще звістки... Вечір
Так і не прийде? Сонце зупинилось
У небесах? І мучитись на дибі
Нестерпного чекання довго мушу?
...Чи сталося? Чи ні? Мене жахає
І те, і те; не смію запитати!
Нема ні графа Лейстера, ні Берлі,
Що їм веліла виконати вирок.
Чи виїхали з Лондона? Тоді
Це сталося, летить уже стріла,
Влучає, влучила; за всю державу
Її спинити я не можу... Хто там?

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Єлізавета. Паж.

Єлізавета

Ти сам сюди вертаєшся... Де лорди?

Паж

Мілорд граф Лейстер і лорд-канцлер Берлі...

Єлізавета

(нетерпляче)

Де?

Паж

Їх немає в Лондоні.

Єлізавета

Немає?

Та де ж вони?

Паж

Цього ніхто не міг сказати.

Ще вдосвіта обидва лорди спішно

І таємниче геть за межі міста

Поїхали.

Єлізавета

(жваво)

Тепер я королева!

(Вкрай схвильована, ходить по кімнаті.)

Поклич сюди... Та ні, не треба... Мертва!

Нарешті, маю простір на землі.

...Чому тремчу? Чого жахаюсь я?

Мій страх в труні лежить, і хто посміє

Мене обвинувачуватиме? Стане

У мене сліз — оплакати померлу!

(До паж.)

Ти все ще тут? Мій писар Девісон

Нехай сюди негайно поспішає.

Пошли за графом Шрузбері... А ось

Він сам!

Паж виходить.

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Єлізавета. Граф Шрузбері.

Єлізавета

Вітаю, лорде благородний!
Важлива, мабуть, річ у пізній час
Вас привела.

Шрузбері

Велика королево,
Я про твою безсмертну славу дбаю.
Сьогодні я до Тоуера прийшов,
Де Керл і Нау, писарі Марії,
Ув'язнені; хотів переконатись
Я ще раз у правдивості їх свідчень.
Збентежений, боявся доглядач
Мене до них у башту допустити,
Погрозами примусив я його...
О боже, щό мені відкрилось там!
Скуйовджений, неначе божевільний,
Мов фуриями мучений, лежав
Шотландець Керл на ліжку... Ледве грішник
Пізнав мене, як він до ніг моїх
Упав і з лементом мої коліна
Він охопив; у розпачі, мов черв,
Плазуючи, благав сказати про долю,
Яка його спіткала королеву;
Бо чутка, що її засуджено на смерть,
Долинула до Тоуера страшного.
Коли підтвердив я, що правда це,
Довів йому, що це його зізнання
Ведуть її до смерті,— він схопився,
Товариша свого на землю кинув
І з люттю божевільною почав
Його душити. Ледве врятували
Нещасного від рук його страшних.
Тоді на себе лють він обернув,
Бив кулаками в груди, проклинав
Себе й товариша на муки пекла.
Брехливо свідчив він, листи злощасні
До Бєбінгтона — то не ті листи,
Вони фальшиві, він писав слова
Не ті, що диктувала королева;
Негідник Нау спокусив його.
А потім, до вікна підбігши, вибив
Його, мов навіжений, і гукав,

Аж поки люд на вулицях зібрався,
Що він, Марії писар, він — мерзотник,
Який неправедно її обмовив;
Проклятий він, бо він брехливо свідчив!

Є л і з а в е т а

Ви кажете самі — безумний він.
А божевільного слова нічого
Ще не доводять.

Ш р у з б е р і

Божевілля це
Само є доказом! О королево,
Дозволь тебе благати,— не спіши
І накажи розслідувати вдруге.

Є л і з а в е т а

Я це зроблю вам на догоду, графе,
Хоч не гадаю зовсім, ніби пери
Мої занадто поспішали тут.
Щоб ви не хвилювались, друге слідство
Призначу... Добре, час іще в нас є!
Нехай на нашу королівську честь
Ба навіть тинь підозри не впаде.

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА

Т і ж і Д е в і с о н .

Є л і з а в е т а

Той вирок, сер, що я до ваших рук
Поклала,— де він?

Д е в і с о н

(надзвичайно здивований)

Вирок?

Є л і з а в е т а

Той, що вчора

Я вам дала на схов...

Д е в і с о н

Мені на схов?

Є л і з а в е т а

Народ жадав, щоб підписала я.
Народну волю мусила здійснити,

Здійснила з примусу, і вам до рук
Дала папір, щоб виграти ще час.
Ви знаєте, казала я... Давайте!

Ш р у з б е р і

Давайте, сер! Змінились нині справи.
Призначено розслідування вдруге.

Д е в і с о н

Удруге... Боже, пожалій мене!

Є л і з а в е т а

Не думайте так довго. Де папір?

Д е в і с о н

(в одчаї)

Загинув я, пропаща я людина!

Є л і з а в е т а

(покwapно)

Сер, я надію маю...

Д е в і с о н

Я пропав!

Уже не в мене він.

Є л і з а в е т а

Що?

Ш р у з б е р і

Боже правий!

Д е в і с о н

Він у руках у Берлі... вчора ще.

Є л і з а в е т а

Нещасний! Так ви слухались мене?
Я ж наказала вам його сховати!

Д е в і с о н

Ти не наказувала, королево.

Є л і з а в е т а

Так я брешу, по-твоему, нікчемо?
Веліла я папір віддати Берлі?

Д е в і с о н

Не в певних, не в ясних словах... але...

Є л і з а в е т а

Негіднику! Мої слова ти смієш
Т л у м а ч и т и? Свій кровожерний зміст
У них вкладати? Стережись, коли
Нещастя — наслідок твого свавілля,
Своїм життям за це мені заплатиш...
...Граф Шрузбері! Ви бачите, на зло
Мого ім'я вживають.

Ш р у з б е р і

Бачу... Боже!

Є л і з а в е т а

Що кажете?

Ш р у з б е р і

Коли на власний розсуд
Наважився таке зробити сквайр¹,
А ти про це не відала нічого,
То перед с'удом перів має стати,
Бо на ганьбу, на сором невимовний
Ім'я твоє віддав навіки він.

Я В А О С Т А Н Н Я

Т і ж. Берлі, а потім — Кент.

Б е р л і

(схиляє коліна перед королевою)

Нехай живе велителька моя!
Хай кожен ворог острова загине
Подібно до тієї Стюарт!

Шрузбері затуляє обличчя, Девісон у розпочі заломлює руки.

Є л і з а в е т а

Лорде!

¹ Титул англійського поміщика.

Ви з рук моїх одержали наказа
Про страту?

Берлі

Ні, велителько! Одержав
Від Девісона.

Єлізавета

Іменем моїм
Вручив вам Девісон наказа?

Берлі

Ні.

Цього він...

Єлізавета

Виконали ви його
Ураз, моєї волі не спитавшись?
То — вирок справедливий, світ не може
Нам дорікати; та не сміли ви
Закрити шлях до милосердя нам.
Навіки женемо від себе вас!

(До Девісона.)

Суворіший готовано вам суд:
Ви перевищили свої права,
Те віддали, що мусили ховати.
До Тоуера його! Велю, щоб він
Своєю головою відповів.
...Мій Толботе шляхетний! Тільки ви
Правдиві серед радників моїх.
Віднині ви для мене — друг, водій...

Шрузбері

Своїх найкращих друзів не жени,
Тих не ув'язнюй, що тобі служили
І що тепер мовчать заради тебе!
...Але мені, велика королево,
Дозволь печать, яку дванадцять літ
Я пильнував, тобі до рук віддати.

Єлізавета
(збентежено)

Ні, Шрузбері! Не покидайте нині
Мене...

Шрузбері

Пробач, занадто я старий,

І ця рука занадто негнучка —
Для діл твоїх нових печатку класти.

Є л і з а в е т а

Той чоловік мене лишити хоче,
Що врятував мені життя?

Ш р у з б е р і

Я мало

Зробив... Твоєї кращої частини
Спаси не зміг. Живи, царю щасливо!
Твій ворог — мертвий. Можеш не боятись
Нікого, не зважати ні на що.

(*Виходить.*)

Є л і з а в е т а

(*до графа Кента, що входить*)

Покличте графа Лейстера!

К е н т

Лорд просить

Пробачення,— до Франції поїхав.

Єлізавета оволодіває собою і стоїть ніби спокійно.

Завіса падає.

1800 р.

ОРЛЕАНСЬКА
ДІВА

*Романтична
трагедія,*

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Карл Сьомий, король Франції.

Королева Ізабо, його мати.

Агнеса Сорель, його кохана.

Філіпп Добрий, герцог Бургундський.

Граф Дюнуа, нешлюбний син (Бастард) герцога Орлеанського.

Ля Гір
Дю Шатель } королівські офіцери.

Архієпископ Реймський.

Шатійон, бургундський рицар.

Рауль, лотарінгський рицар.

Тальбот, англійський головнокомандуючий.

Ліонель
Фастольф } англійські полководці.

Монтгомері, валлієць.

Орлеанські радники.

Англійський герольд.

Тібо д'Арк, багатий селянин.

Марго
Луїзон
Йоганна } його дочки.

Етьєн
Клод-Марі
Раймонд } їх женихи.

Бертранд, селянин.

Привид чорного рицаря.

Вугляр і його жінка.

Солдати і народ. Королівські слуги, єпископи, монахи,
маршали, радники, придворні й інші німі учасники коронаційного
походу.

Час дії — 1430 рік.

Дія відбувається в різних місцевостях Франції.

ПРОЛОГ

Сільська місцевість. Спереду справа — ікона в вапличці,
зліва — високий дуб.

ЯВА ПЕРША

Тібо д'Арк. Три його дочки. Трое молодих пастухів —
їх женихи.

Тібо

Так, любі земляки! Сьогодні ще
Французи ми, ще вільні й володієм
Грунтами, де орали наші предки, —
Хто відає, що завтра буде з нас!
По всіх усюдах вже несе англієць
Свій переможний прапор, коні в нього
Толочуть Франції зелені вруна.
Париж зустрів його як переможця,
І древнім Дагобертовим¹ вінцем
Пишається потомок чужака.
Онук же наших королів блукає
Без захистку по батьківській землі,
На нього у ворожім війську йде
Його найближчий родич, пер його²,
З ним ворогує й мати-лиходійка!
Палають села і міста. Щодень
Підходить ближче й ближче дим війни
До наших, мирних поки що долин.
Тож, земляки, господь мене навчив,
Бо змога є сьогодні ще мені
Подбати за дочок: жіноцтву все ж

¹ Дагоберт I — один з останніх франкських королів.

² Філіпп Добрий, герцог Бургундський.

В воєнну скруту захисник потрібен,
Та й зменшує нам злигодні кохання.

(До першого пастуха.)

Етьєн, ви хочете Марго узяти.
У вас із нами і поля суміжні,
І спільні почуття, а це основа
Для щастя.

(До другого.)

Клод-Марі, ви мовчите,
А Луїзон моя спускає очі?
Чи мушу я в серця вам зазирнути,
Бо вам не сила в мене скарб просити?
А в кого нині скарби? Клуня, дім —
До першого ж наскоку чи пожежі.
Лиш вірні груди любого сміливця —
У наші дні єдиний певний захист.

Луїзон

Мій батьку!

Клод-Марі

Луїзон!

Луїзон

(обіймаючи Йоганну)

Кохана сестро!

Тібо

Я кожному даю по тридцять акрів,
І хлів, і двір, і стадо. Бог мене
Благословив, благословить і вас!

Марго

(обіймаючи Йоганну)

Порадуй батька! З нас візьми ти приклад!
Нехай одразу всі три шлюби справим.

Тібо

Ідїть! Готуйтеся! Весілля — завтра.
І хай всі на селі святкують з нами.

Обидві пари виходять, переплївши руки.

ЯВА ДРУГА

Тібо, Раймонд, Йоганна.

Тібо

Жаннета, йдуть у тебе сестри заміж,
І щастя їх мою потішить старість.
Ти ж, менша, тільки смутку завдаєш.

Раймонд

Ну що це ви! Чого дочку сварити?

Тібо

Цей гарний хлопець, що таких не знайдеш
В усій окрузі, бравий та вродливий,
Надію має на твою прихильність,
Вже третю осінь сватає тебе
У тихій скромності і з вірним серцем,
Ти ж холодно, суворо відмовляєш;
Та з наших хлопців ти іще нікому
Ні разу не всміхнулася ласкаво.
Я бачу, як в тобі буяє юність,
Прийшла весна твоя, пора надії,
І квітка розпускається краси.
Але ніяк не дїждусь я, щоб квітка
Сердечного кохання вийшла з бруньки
І радісно дозрів солодкий плід!
Не до вподоби це мені і свідчить
Про гідну жалю помилку природи!
Не до смаку мені те зимне серце,
Що замикається на роки від чуттів.

Раймонд

Облиште, батьку Арк! Не поспішайте!
Любов моєї милої Йоганни —
Це благородний, ніжний плід небес,
А дороге — помалу дозріває.
Тепер вона ще любить жити в горах,
Побоюється з вільної вершини
Униз спуститись під низьку покрівлю,
Де між людей живуть важкі турботи.
Милуюсь часто в тихім здивуванні
З глибокої долини, як вона
Стоїть десь на гірському пасовищі,

Здіймаючись над віттями своїми
І очі мрійно втупивши у землю.
Тоді вона здається чимось вищим,
Породженням не нашою добою.

Т і б о

Оце якраз не до смаку мені!
Вона цурається своїх сестер веселих.
Коли бувають втрюх в безлюдних горах —
З ночівлі йде вона іще до півнів,
В той моторошний час, коли всі люди
Одне до одного горнутья якближче,
Вкрадається, мов той самотній птах,
В лячне, похмуре царство духів ночі,
На це виходить перехрестя й тут
Веде розмову із гірським повітрям.
Чому вона сюди от повсякденно
Прямісінько жене свою отару?
Я бачу, як просиджує години
Вона в задумі під друїдським¹ дубом
І уникає всіх живих істот.
А тут недобре, тут якийсь нечистий
Попід великим дубом оселився
З прадавніх ще, язичеських часів.
Старі у нас в селі розповідають
Про цього дуба страховинні речі.
Нерідко у похмурім вітті чути
Якийсь зловіщий таємничий дзвін.
Я сам колись-то, пізньої пори
Проходячи шляхом повз цей от дуб,
Побачив привид: сидячи тут, жінка
До мене простягла кощаву руку
З-під довгої своєї пелени
І начебто махнула; та поспішно
Я відійшов, в душі згадавши бога.

Р а й м о н д

(указуючи на ікону в капличці)

Не сатана ж приводить вам дочку
Якраз сюди, під благодатний образ,
Що розливає скрізь небесну радість.

---

¹ Друїди — старогалльські жерці, які приносили жертви богам біля священних дубів; пізніше забобонні християни вважали ці місця оселею злих духів.

Тібо

О ні, ні! Недарма мені вона
У снах ввижається й страшних видіннях.
Я тричі бачив, як вона сидить
На троні наших королів у Реймсі
В сліпучому вінці з семи зірок
На голові, у руку взявши скіпетр,
З якого білі три ростуть лілеї,
А перед нею всі: я — батько, сестри,
Князі, архієпископи і навіть
Король — усі схилились до землі.
Як блиск такий в мою хатину зйде?
О ні, це знак глибокого падіння!
Той застережний сон — для мене доказ,
Що в неї дуже марнославне серце.
Йй соромно сім'ї своєї. Бог
Ясно вродою її прикрасив,
Чудесними дарами відзначив
З усіх пастушок нашої долини,
А це пиху гріховну в серці рідить,
З пихи ж впадають ангели в спокусу,
Й на неї ловить нас пекельний дух.

Раймонд

Хто більш плакає скромну доброчесність
За вашу лагідну дочку? Дивіться,
Як радісно вона слугує сестрам.
Найбільше обдарована з усіх,
Вона, як проста наймичка, слухняно
Береться за найважчі із робіт —
І під її руками так розкішно
Зростають в вас отари й урожай.
В усіх її діяннях чути подих
Незрозумілого ясного щастя.

Тібо

Он як! Незрозуміле щастя — якось
Аж страшно від цієї благодаті.
Та годі! Я мовчу й мовчати буду:
Чи можу звинуватити рідну кров?
Застерігають лиш мушу та молитись.
Отож застерігаю — бійся дуба,
Сама не зоставайся там, вночі
Коріння не копай, питва не змішуй
І не пиши нічого на піску,

Бо легко дряпнути по царству духів,
Що причаїлись під тонким покривом
І нишком видираються на світ.
Сама не зоставайся,— у безлюдді
Диявол навіть господу з'являвсь.

ЯВА ТРЕТЯ

Входить Берtrand з шоломом у руці. Тібо, Раймонд, Йоганна.

Раймонд

Он з міста повертається Берtrand.
Дивись, що він несе!

Берtrand

Ідїть сюди,
Погляньте всі, яка то дивовижа
У мене тут.

Тібо

Та бачимо. Скажіть-но,
Як трапивсь вам шолом, що принесли
Лиху прикмету цю ви в мирний край?

Йоганна, що в обох попередніх сценах тихо й байдуже стояла осторонь, стає уважніша і підходить ближче.

Берtrand

Не можу сам сказати, як ця річ
У мене опинилась. В Вокулер¹
Пішов я по залізний припас;
Там на базарі тиск побачив я,—
Із Орлеана втікачі прибігли
З жахливими вістями про війну.
В збентеженні зібралось все місто.
Коли проштовхувавсь я крізь юрбу,
Якась циганка стрілася мені
Із цим шоломом, глянула так гостро
Й сказала: «Ви шукаєте шолома,
Я знаю, що шукаєте. Беріть!
Дрібничку з вас за нього я заправлю»;
«Ідїть до солдатів,— їй я відповів,—
Я — хлібороб, шолом нам ні до чого».
Вона ж не відстає і тягне далі:
«З мужів хто скаже, щоб йому шолом

¹ Вокулер — лотарінгське місто поблизу Дом-Ремі, батьківщини Йоганни д'Арк.

Був ні до чого? Сталь на голові
Потрібна, як і камінь у стіні»
І скрізь по вулицях за мною йде
Й нав'язує шолом, я ж відмовляюсь.
Дивлюсь я: він красивий та міцний
І гідний рицарської голови.
Та поки в сумніві його тримав,
В думках про надзвичайну цю пригоду,—
Циганка враз пропала із очей,
Кудись пірнула у густу юрму
І зникла, а шолом zostавсь у мене.

Йоганна

(швидко й жадібно хапаючись за шолом)

Мені шолом віддайте!

Бертранд

Нащо вам він?

Це ж не прикраса для таких дівчат.

Йоганна

(видираючи в нього шолом)

Шолом цей мій, мені належить він.

Тібо

Та що це із дівчам?

Раймонд

Їй волю дайте!

Їй личить ця прикраса бойова,
Бо в неї в грудях чоловіче серце.
Згадайте, як вона здолала вовка,
Коли всі пастухи його боялись,
Хоч люто він отари нищив нам.
Віч-на-віч дівчина з левиним серцем
Схопила звіра й видерла ягня,
Що він в своїй кривавій паші ніс.
Кому б там не належав цей шолом,
А їй найбільш він до лиця!

Тібо

(до Бертранда)

То як,

Яке ще там воєнне лихо знов?

Що кажуть втікачі?

Б е р т р а н д

Хай бог допоможе
І королю і нашій всій отчизні!
Аж дві великі битви ми програли,
Досяг середини країни ворог,
Утрачено всі землі по Луару,—
Тепер він скупчив силу величезну
І розпочав облогу Орлеана.

Т і б о

Хай бог врятує короля!

Б е р т р а н д

Без краю
Понапривезено зусюди зброї,
І як темніючі бджолині хмари
Навколо вулика снують улітку,
Як з почорнілого за мить повітря
Враз випадає сарана, й на милі
Поля вкриває зграя неозора,—
Народів хмари войовничі так
Скрізь розлились по орлеанських нивах,
І табори шумлять неясно й глухо
Від суміші незрозумілих мов.
Бургундський герцог, володър могутній
Земель, туди також привів без ліку
Людей: з-під Люттіха, із Люксембургу,
Із Геннегау, які в намюрським краї
І в радіснім Брабанті проживають,
Чванливі гентці в бархаті і в шовку,
Зеландці, що у них міста охайні
Підводяться з морської хвилі вгору,
Доїльники черед голландці, ті,
Що з Утрехта і навіть із Фрісланду,
Що бачать полюс,— всі вони складають
Численне ополчення можновладця
Бургундського і Орлеан воюють.

Т і б о

О, скільки лиха завдають ці чвари!
Французький меч на Францію піднявся!

Б е р т р а н д

Там королеву бачили стару,
Пихату Ізабо, княжну баварську.

У панцирі по таборах скрізь їздить
І всякими колючими словами
Підбурює на рідного свого¹,
Що виносила в материнськiм лоні!

Т і б о

Будь проклята! Нехай господь і їй
Відплатить, як пихатій Єзавелі!²

Б е р т р а н д

Війська очолив і веде облогу
Жахливий Сальсбюрі, нищитель міст³,
А поруч з ним — брат левів Ліонель
І Тальбот⁴ ще, чий смертоносний меч
Народи валить купами у битвах.
Вони заприсяглись в своїм зухвальстві
Усіх незайманих дівчат зганьбити
Й, чого дістане меч, віддать мечу.
Вони поставили чотири вежі,
Що піднялись над містом, і згори
Граф Сальсбюрі своїм неситим оком
Швидких прохожих лічить по завулках.
Упали тисячі пудових ядер
На місто; вже руїнами лягли
Церкви, й собору башта королівська
Вже похилила свій високий верх.
Вони порили у землі підкопи,
І місто перелякане стоїть
Над пеклом та чекає щохвилини,
Як спалахне от-от під гуркіт грому.

Йоганна слухає з напруженою увагою і надягає шолом.

Т і б о

А де ж були сміливці та герої,—
Сентрай, Ля Гір і Франції опора,
Наш доблесний Бастард⁵,— що ворог зміг

¹ Французька королева Ізабо (Ізабелла), після того як її чоловік Карл VI психічно занедужав, зробила своїм фаворитом регента Луї Орлеанського. Коли Луї Орлеанський був убитий Йоганном Бургундським, Ізабо стала союзницею останнього. Після його убивства, вона ще рішучіше почала підтримувати ворогів Франції — бургундців та англійців.

² Єзавель, за біблійними переказами, — дружина ізраїльського царя; заплямувала себе багатьма злочинами і вбила на смерть, викинута з вікна свого палацу.

³ Сальсбюрі — англійський полководець, що керував облогою Орлеана.

⁴ Джон Тальбот (Толбот) — знаменитий англійський полководець.

⁵ Дюна, позашлюбний син герцога Луї Орлеанського, один з найкращих французьких полководців того часу.

Отак навально рушити вперед?
Де ж сам король, чи не страшні для нього
Держави злигодні і здача міст?

Б е р т р а н д

В Шіноні зараз королівський двір.
Для бою в нього війська й сил бракує,
Що може ум вождів, героїв міць,
Коли солдати бліднуть і тремтять?
Той жах, що бог його послав з небес,
Наповнив груди навіть найсміліших.
Звучать даремно заклики князів.
Як вівці з ляку туляться докупі,
Зачувши вовчий голос іздала,—
Так франк, колишню позабувши славу,
Собі шукає лиш безпеки в замках.
Єдиний тільки рицар,— там казали,—
Зібравши десь шістнадцять прапорів,
До короля веде малий загін.

Й о г а н н а
(швидко)

А хто цей рицар?

Б е р т р а н д

Бодрікур. Насилу
Обдурює він пильність ворогів,
Які женуть двома полками вслід.

Й о г а н н а

Де зараз він? Скажіть, як вам відомо.

Б е р т р а н д

Та буде так приблизно з день шляху
Від Вокулера.

Т і б о
(до Йоганни)

Що тобі? Ці речі,
Дівчатко, не стосуються тебе.

Б е р т р а н д

Долає ворог, і на короля
Нема надії, а тому й схвалили
У Вокулері одностайно всі,

Що треба покоритися бургундцю.
Уникнемо чужинця й лишимося
В одній династії, а, може, ще
Повернемось до давньої корони,
Коли в бургундця стане мир з французом.

Йоанна
(в захопленні)

Ніяких згод! Ніякої покори!
До бою вже готовий рятівник.
Під Орлеаном ворога жде лихо,
Вже міра повна, він достиг для жнив.
Ось дівка із серпом на нього піде
І скосить засів гордості його
Та скине славу геть його з небес,
Куди підняв її він понад зорі.
Не скійте ж! Не тікайте! Не дозріють
Жита іще, не сповниться ще місяць,—
Не питимуть англійські коні більше
Із нашої чудової Луари.

Берtrand

Ах, більше не стається вже чудес.

Йоанна

Ще чудо станеться — голубка біла
Злетить і в орлій смілості поборе
Шуліку, що терзає нам вітчизну.
Вона здолає зрадника й чванька,
Цього бургундця, й Тальбота цього,
Сторукого небес руйнівника,
Й цього от Сальсбюрі, що валить храми,
І пожене цих грубих остров'ян
Перед собою, мов якихсь овечок.
Господь із нею буде, бог війни.
Він обере своє мале створіння
І через дівчину тремтливу й ніжну
Себе прославить, він бо всемогутній!

Тібо

Який це дух пойняв дівча?

Раймонд

А це

Шолом їй войовничості надав.

Погляньте на дочку! Сіє зір,
І щоки їй жарким огнем палають.

Й о г а н н а

Держава ця впаде? Країна слави,
Найкраща з тих, що вічне сонце бачить
В своєму бігу, рай усіх країн,
Яку господь глядить, немов зіницю,—
Носитиме чужинцеве ярмо?
Тут згинула міць язичників. Тут став
Уперше хрест, цей образ милосердя,
Тут упокоївся святий Людовік,
І звідси був Єрусалим узятий.

Б е р т р а н д
(здивовано)

Послухайте, що каже! Звідки їй
Високе одкровення? Батьку Арк!
Дав чудодійницю господь вам доню!

Й о г а н н а

У нас не буде власних королів?
Не буде прирощених государів?
Король, хоч він безсмертний, мусить зникнуть?
А він же береже священний дух,
Він па́шу береже і ґрунт родючий,
Він волю кріпакові надає,
Він любо трон оточує містами,
Він — міць для кволого і жах для злого,
Він заздрощів не знає, бо найвищий,
Він і людина, й милосердя ангел
На повній ворогів землі. А трон
Блискучий, щиро золотий — притулок
Знедолених, самотніх — тут і влада,
І ласка — лиходій тремтить його,
А праведник довірливо підходить
І грається із левами край трону!
Чужий король, захожий звідкілясь,
Хіба він може полюбити землю,
Де не лежать святі останки предків?
Не був він юним із юнацтвом нашим,
Він мову, любу нам, не почуває,—
Чи батьком своєму він буде краю?

Т і б о

Крий боже Францію і короля!
Селяни мирні ми, не наша річ
Орудувать мечем чи бойовим
Конем.— Нам слід терпляче й тихо ждати,
Кого війна пошле нам в королі.
Звитяга у бою — то божий присуд,
А нам той — государ, хто в Реймсі прийме
Помазання й корону одягне.
— Йдіть до роботи! Йдіть! І думай кожен
Лиш про найближче! Хай великий дбає,
Хай князь землі про землю клопіт має!
Спокійно шлях в руїнах ми торуєм,
Бо непохитний ґрунт, де ми будуєм!
І хай огонь ковтає наші села,
Нехай посіви гинуть од підків,—
Нова весна несе новий посів,
І скоро встануть знов житла веселі!

Всі, крім дівчини, виходять.

Я В А Ч Е Т В Е Р Т А

Й о г а н н а

(сама)

Прощайте, гори й рідні пасовища,
І затишна долино, прощавай!
Йоганні більше не блукати вами,
Йоганна каже вам: навік прощай!
Лужки, що доглядала я, дерева,
Що я садила, весело ростить!
Прощайте, гроти й крижані джерела!
Ти, луно, вторила моїм пісням,
Мов золотий дзвонистий голос долу,—
Йоганна йде й не вернеться ніколи!
Місця моєї тихої розради,—
Не житиму в цих більше я місцях!
Скрізь розбігайтесь, вівці, без завади!
Загубите без пастуха ви шлях,
Бо мушу я водити інше стадо,
Вже на війни скривавлених полях.
Таке мені веління духа слави —
Забути всі земні, минущі справи.
Бо той, хто з хмар Мойсею на Хоріві
Себе в огненній купині явив,
Щоб фараон почув слова сміливі,

Хто хлопця-пастушка підняв схотів,
А можновладців винищив у гніві,
Хто завжди ласку мав до пастухів,—
Мені промовив крізь гілля зелене:
«Іди, ти будеш свідчити про мене!

Ти ніжне тіло в мідь сховаєш грубу
І сталлю юні перса закуєш;
Ніколи в відповідь на пристрасть любу
Земним ти почуттям не спалахнеш,
Не йтимеш у вінку на святі шлюбю,
Малятка до грудей не увізьмеш,—
Тебе зате, у битвах знамениту,
Я піднесу над все жіноцтво світу.

Бо хоч панує жах багатирями,
Хоч Франція чекає на розгром,—
Під проводом моєї орифлами¹
Пройдеш ти, наче жниця із серпом,
Над гордими звитягою полками,
Нараз повернеш долі рух цілком,
Відважних ти французів порятуєш,
Звільниш їм Реймс і Карла вкоронуєш!»

І небо знак мені подать схотіло,
І ось — шолом, що посланий був ним.
Мене торкнувся меч у божій силі —
Я міццю сповнилась, мов херувим,
А вкруг воєнні вири закипіли
І мчать вперед із гуркотом гучним.
Я чую — битви клич мене проймає,
Басують коні і сурма лунає.

(Виходить.)

---

¹ Древнофранцузький королівський прапор.

ДІЯ ПЕРША

Табір короля Карла в Шіноні.

ЯВА ПЕРША

Дюнуа і Дю Шатель.

Дюнуа

Ні, сил нема терпіть. Я відмовляюсь
Од цього короля, який безславно
Себе сам губить. В грудях серце кров'ю
У мене обливається, і гірко плачу,
Коли розбійники мечем шматують
Французьке королівство, і міста,
За монархічну владу не молодші,
Несуть ключі іржаві ворогам,
А ми тут, в бездіяльному спокої,
Марнуємо коштовні дні рятунку.
Я чую про загрозу Орлеану,
З далекої Нормандії скачу
І думаю, що короля побачу
Вже на чолі готових в бій полків,—
А він — отут! з юрмою трубадурів
І блазнів бавиться в загадки хитрі
Й своїй Сорель свята справляє пишні,
Неначе всюди якнайглибший мир!
І конетабль¹ іде також — не в силі
Дивитися на неподобства. Мабуть,
Напризволяще кину я його.

Дю Шатель

Його величність.

¹ Вищий військовий чин у Франції до 1627 р.

ЯВА ДРУГА

Т і ж і король Карл.

К а р л

Наш конетабль свого меча вертає
І відмовляється служити. Мій боже!
Втрачаєм лиш одну суху людину,
Що замірялась попихати нами.

Д ю н у а

Для нас тепер одна людина — скарб.
Так легковажно я б не кидавсь ним.

К а р л

Ти кажеш так лиш з духу сперечання;
Іздавна щось не дружите ви з ним.

Д ю н у а

Та цей пихатий буркотливий дурень
Кінчать не вмів ніколи. Цього ж разу
Кінчає добре. Він кінчає вчасно,
Бо нічим тут свою підтримать честь.

К а р л

У тебе знову твій приємний настрій.
Не хочу заважати. Дю Шатель!
Отам посла старого короля
Рене¹, прославленого майстра співу.
Їх треба як належить пригостити
І дати по золотому ланцюгу.

(До Дюнуа.)

Чого смієшся?

Д ю н у а

Речі золоті

Ти в себе з рота тягнеш.

Д ю Ш а т е л ь

Государю,

Немає грошей у твоїй скарбниці.

---

¹ Рене Добрий, граф Прованський, з дому Анжу; його батько і брат були королями неаполітанськими, і сам він після смерті брата заявляв претензії на цей трон, але зазнав невдачі. Він намагався відродити старовинну провансальську поезію та *Song d'amour* і призначив *Prince d'amour* як найвищого суддю в справах люб'язності і кохання. З таких же романтичних спонукань він і його дружина стали пастухами. (Примітка Шіллера).

К а р л

Зроби хоч як! Співцям же благородним
Без вшанувань від нас не можна йти.
Нам скіпетр змушують вони цвісти,
Зелений невмирущий лист життя
Вплітають до безплідної корони;
Подібні владою до владаря,
Собі з тонких бажань будують трони,
Що сяють в царстві мрії, мов зоря.
Удвох співець із королем прямують
І на висотах людства вдвох домують.

Д ю Ш а т е л ь

Мій господарю! Досі я твій слух
Щадив, бо стан в нас був не безпорадний;
Нестаток розв'язав мені язик.
Немає в тебе що дарить, немає
Нічого, чим ти завтра зміг би жити!
Приплив багатства вичерпавсь давно,
В твоїй скарбниці лиш самий відплив.
Ще військо не одержало платні
Й загрожує піти. Насилу можу
Тримать для тебе королівський двір,
Та й то нужденно, і ніяк не пишно.

К а р л

Застав мої ти королівські мита
І грошей в позику візьми в ломбардців.

Д ю Ш а т е л ь

Королю, всі твої прибутки й мита
Заставлені вперед на три роки.

Д ю н у а

І втрачено й заставу і державу!

К а р л

Державних в нас земель іще чимало.

Д ю н у а

Подяка богу й Гальбота мечу!
Як візьмуть Орлеан, лишиться в тебе,
Де з королем Рене пасти овечок.

К а р л

Ти з цього короля весь час глузуєш,
А нині безземельний цей монарх
Прислав мені дарунок королівський.

Д ю н у а

Аби лиш не неапольську корону,
Боронь нас господи! Вона продажна,
Я чув, відколи вівці він пасе.

К а р л

Забава це, весела гра і свято,
Що робить він собі й своєму серцю,—
У дійсності брутальній і дикунській
Засновує безвинний чистий світ.
Велику річ він здумав, королівську,—
Задумав повернуть стару добу,
Де панувала пишність, де любов
Підносила у рицарях геройство,
А благородні дами їх судили,
З тонким чуттям оцінюючи подвиг.
Веселий дід живе у тій добі,
І, як співається в старих піснях,
Так здумав він пересадить на землю
Небесне місто в хмарах золотих —
Він заснував оцею любовний двір,
Де виїжджали б рицарі у мандри,
Де б відданий був трон чеснотним дамам,
Де б чиста знов до нас вернулась ніжність,—
Мене ж на князя він обрав любові.

Д ю н у а

Я не таким вже виродком удався,
Щоб заперечувать любові силу.
Я вдячний їй життям, я син її,
Вся спадщина моя — в її державі.
Моїм був батьком герцог Орлеанський,—
Серця жіночі всі йому скорялись,
А в той же час — і всі ворожі замки.
Як хочеш зватись князем ти любові —
Будь найхоробрішим з хоробрих! Завжди —
Це в старовинній книжці я читав —
Любов і подвиг рицарський ішли
Пліч-о-пліч, і за круглий стіл сідали,
Я чув, не пастухи, а лиш герої.

Бо хто не може захистить любові,
Не вартий золотого призу. Тут
Воюй! За родову корону бийся!
Честь благородних дам і спадок свій
Оборониш ти рицарським мечем
І завоюєш сміливо дідівську
Корону в витеклій крові ворожій —
Тоді пора і справді по-князівськи
Любові міртом увінчать себе.

К а р л

(до паж, який увійшов у цей час)

Що там?

П а ж

Ждуть радники із Орлеана.

К а р л

Впусти.

Паж виходить.

Вони прийшли по допомогу.
Що їм зроблю, безпомічний я сам!

Я В А Т Р Е Т Я

Т і ж і т р о є р а д н и к і в.

К а р л

Підходьте ближче, вірні городяни!
Привіт! Ну, як мій добрий Орлеан?
Все ще тримається, все опір чинить
В звичайній мужності ворожим силам?

Р а д н и к

Ах, наш королю! Злигодні ростуть, і місто
Що день, то швидше до падіння йде.
Всі зовнішні укріплення в руїнах,
І з кожним штурмом ворог суне далі,
Захисники покинули всі мури,
І вилазки не затихають скрізь;
Та в місто небагато хто вертає,—
Ще й голод силу винищив людей.
От благородний граф де-Рошеп'єр,
Наш полководець, з ворогом, у скруті,
Домовився, як робиться звичайно,
Про здачу міста за дванадцять днів,

Якщо в цей строк до нас не прийде військо,
Достатне для рятунку Орлеана.

Дюнуа рвучким рухом виявляє свій гнів.

К а р л

Короткий строк.

Р а д н и к

З ворожим ми конвоєм
Сюди з'явилися багаті серце
Твоє князівське пожаліти нас
І дати допомогу в цей от строк,
Бо місто за дванадцять днів загине.

Д ю н у а

Невже Сентрай теж приєднав свій голос
До підлих цих умов?

Р а д н и к

Ні, пане мій.
Якби сміливець жив, ніхто б не зміг
І мови розпочать про мир та здачу.

Д ю н у а

То він умер!

Р а д н и к

Під мурами у нас
Герой поліг за справу королівську.

К а р л

Сентрай умер! Цілого війська я
Позбувся з ним!

Р и ц а р увіходить і стиха каже кілька слів Дюнуа, який збентежено
схоплюється.

Д ю н у а

Таке ще!

К а р л

Що там знов?

Д ю н у а

Від графа Дугласа. Його шотландці
Бунтують і загрожують піти,
Якщо сьогодні грошей не одержать.

К а р л

(до Дю Шателя)

Ти чуєш?

Д ю Ш а т е л ь
(знизує плечима)

Що́ я можу?

К а р л

Обіцяй,

Застав, що є в нас, хоч і півдержави...

Д ю Ш а т е л ь

Це марна річ. Їх стільки вже дурили!

К а р л

Найкращі це полки в моєму війську!
Без них ніяк не можу я лишитись!

Р а д н и к

(схиляючи коліна)

Рятуй, королю! Дай нам допомогу!

К а р л

(у розпачі)

Чи можу військо із землі родити?
Чи виростити ниву на долоні?
Розріжте в мене тіло, вирвіть серце,
Карбуйте з нього гроші! В мене кров
Для вас лиш є — ні срібла, ні солдатів!

(Бачить, що входить Сорель, і поспішає їй назустріч, розкривши обійми.)

Я В А Ч Е Т В Е Р Т А

Т і ж і А г н е с а С о р е л ь із скринькою в руці.

К а р л

Моя Агнесо! Ти моє життя!
Прийшла ти визволить мене з одчаю.
В тобі мій захисток, моя відрада!
Нічого я не втратив,— ти зі мною!

С о р е л ь

Мій господарю!

(Озираючись перелякано запитальними очима.)

Дюнуа, це правда?

Як, Дю Шатель?

Дю Шатель
На жаль!

Сорель
Так скрутно нам?
Бракує грошей? Врозбрід військо йде?

Дю Шатель
На жаль, це так!

Сорель
(віддаючи йому скриньку)

Тут речі золоті,
Тут самоцвіти. Розтопіть срібло,
Мої продайте чи заставте зámки,
Позичте під мої прованські землі —
Добудьте гроші і сплатіть солдатам!
Мерщій! Не гайте часу!

(Квапить його.)

Карл

Ну, Дюнуа? Ну, Дю Шатель? Чи я
Такий злидар, коли цей квіт жіноцтва
Мені належить? Із такого ж роду
Вона, як я, і кров'ю з Валуа¹
Рівняється; прикрасила б собою
Найперший трон — відмовилась його,
Моїм коханням хоче бути й зватись.
Вона колись дозволила б мені
Щось піднести дорожчого за квітку
Зимою чи незвичний плід? Від мене —
Анічогісінько, мені ж — усе!
Рискує всім багатством і майном,
Все ставить на моє непевне щастя.

Дюнуа

Така ж вона безумна, як і ти,—
Все кидає у полум'я пожежі
І лле в бездонну бочку Данаїд².

¹ Валуа — династія французьких королів, до якої належав Карл.

² Данаїди — дочки царя Даная. За грецькою міфологією, вони, за вбивство своїх чоловіків, були засуджені в загробному світі наповнювати водою бочку з вибитим днищем.

Тебе не порятує, і сама
З тобою згине лиш...

Сорель

Не вір йому!
За тебе ризикував не раз він кров'ю
І сердиться, що я майном ризикую.
Як? З радістю я віддала тобі
Дорожче за майно та самоцвіти —
Й триматимусь за щастя лиш для себе?
Ходім! Знімемо дорогі прикраси,
Вже непотрібні нам! Дозволь тобі
Подати самозречення вірець!
Ти із придворних пороби солдатів,
Із золота — залізо, геть усе
Постав служити лиш твоїй короні.
Ходім! Поділим злидні й небезпеки!
Усі на бойових сідаймо коней,
Зробім тіла тендітні наші ціллю
Гарячим стрілам сонячним, а хмари —
Покрівлею, перинами — каміння.
Зноситиме звичайний воїн легше
Недолю, якщо поряд з ним король
Терпіти буде злигодні похідні.

Карл (сміючись)

Так, здійснюється нині давнє слово
Провіщення, що чув колись-то я
В Клермонті від натхненної черниці.
Вона сказала: жінка допоможе
Мені перемогти всіх ворогів
І повернути прадідів корону.
Між ворогами я шукав її,
Схилити думав серце материнське.
Ось — героїня, що веде нас в Реймс.
Її любов'ю всіх я переможу!

Сорель

Ти переможеш всіх мечами друзів.

Карл

Я жду також незгод між ворогів,
Бо певно знаю із твердих джерел,
Що в гордовитих цих англійських лордів

Взаємини з моїм бургундським братом
Погіршали; тому-то я Ля Гіра
До герцога з посольством і відправив
Умовити розгніваного пера
До давнього обов'язку і служби.
Чекаю я на нього щогодини.

Дю Шатель
(біля вікна)

Та от і рицар наш примчав у двір.

Карл

Жадана звістка! Зараз будем знати,
Чи нас поб'ють, чи ми їх подолаєм.

ЯВА П'ЯТА
Ті ж і Ля Гір.

Карл
(іде йому назустріч)

Ля Гір! Несеш ти нам якусь надію?
Скажи нам коротко — чого нам ждати?

Ля Гір

На свій лиш меч надії покладай.

Карл

Пихатий герцог не схотів миритись?
Скажи, як він прийняв моїх послів?

Ля Гір

Передусім і навіть перед тим,
Як вислухать тебе, він зажадав,
Щоб виданий йому був Дю Шатель —
Убивця, він вважає, його батька.

Карл

А як не згодимось на цю ганьбу?

Ля Гір

Союз розірве, — так він попередив.

Карл

А ти на це, як я казав тобі,
Не викликав його на герць зі мною,
На міст в Монтро, де той загинув батько?

Л я Г і р

Твою я кинув рукавицю й мовив,
Що хочеш ти, величність занедбавши,
Як рицар, битись за свою державу.
Він відповів, що рації не бачить
Те завойовувать, що вже в руках,
Коли ж тобі так закортіло битись,
Під Орлеаном знайдеш ти його,
Бо завтра вирушає він туди.
І, сміючись, він одвернувся від мене.

К а р л

А справедливість так і не піднесла
В моім парламенті свій чистий голос?

Л я Г і р

Вона німіє перед люттю партій.
Оголосив тебе парламент з трону
Низведеним, тебе і весь твій рід.

Д ю н у а

Бундючність запанілого міщанства!

К а р л

З моєю матір'ю ти зустрічався?

Л я Г і р

З твоєю матір'ю?

К а р л

Так. Що вона там робить?

Л я Г і р

(подумавши кілька секунд)

Коли дістався я до Сен-Дені,
Якраз коронування відбувалось.
Вдяглися парижани як на свято,
На кожній вулиці стояли арки,
Де проїздити мав король англійський.
Уквітчаний був шлях, і чернь втішалась,
Стрибаючи круг колісниці, мовби
То Франції святковано звитягу.

С о р е л ь

Втішались... втішались, що тупцюють
По серцю люблячого короля!

Л я Г і р

Я бачив, як малий Ланкастер Гаррі,
Оте хлоп'я, сідав на трон святого
Людовіка; його дядьки бундючні,
Бедфорд і Глостер, поряд височіли,
А герцог наш Філіпп схилив коліна,—
За власні землі він складав присягу.

К а р л

О, пер безчесний! Брат мій недостойний!

Л я Г і р

Хлоп'я боялося і спотикнулось,
Як лізло по високих східцях трону.
Поганий знак! — в юрмі загомоніли,
І регіт покотився голосний.
Твоя ж стара тут королева-мати
Наблизилась і — гідко говорити!

К а р л

Ну?

Л я Г і р

Підняла сама хлоп'я на руки
Й на твій спадковий посадила трон.

К а р л

О, мати! мати!

Л я Г і р

Навіть безсоромні
Бургундці, ті розбійники і вбивці,
Почервоніли, бачивши таке.
Вона помітила це й закричала
У натовп: «Дякуйте мені, французи:
Живцем облагородила я свіжим
Недужий стовбур, визволила вас
Од виплодка скаженого падлюки!»

Король затуляє обличчя, Агнеса поспішає до нього і обіймає його; усі присутні виявляють огиду й жах.

Д ю н у а

Вовчиця! Обезуміла мегера!

К а р л

(після паузи, до радників)

Тепер ви чули, як ідуть діла.

Не гайтеся ж, верніться в Орлеан,
Моїм промовте вірним городянам,
Що я звільняю від присяги їх.
Нехай самі подбають за рятунок
І перейдуть під руку до бургундця:
Він зветься Добрим, людяним він буде.

Д ю н у а

Як, государю? Орлеан ти кинеш?

Р а д н и к

(падає на коліна)

Великий мій королю! Не відводь
Од нас руки! Благаєм, не давай
Під Англію своє ти вірне місто!
Це перший самоцвіт в твоїй короні,
Що вірність королям, твоїм же предкам,
Так свято завжди зберігав.

Д ю н у а

Хіба

Розбито нас? Чи можна відступати,
Не вийнявши меча на захист міста?
Легким словечком, крові не проливши
Й краплинки, ти найкраще місто хочеш
Із серця Франції віддати?

К а р л

Досить

Даремно проливати кров людську!
Важка рука небес — супроти мене;
У всіх боях мое розбито військо,
Мене парламент скинув мій, столиця,
Народ мій ворогів приймає радо,
А кровні родичі мене забули
Та зрадили, і навіть власна мати
Чужого вирока до лона горне.—
Ми перейдемо на той бік Луари,
Поступимось руці небес могутній,
Яка з англійцями тепер.

С о р е л ь

Не хоче бог, щоб ми, розчарувавшись
В самих собі, лишили цю державу!
Це слово не з твоїх зірвалось уст!

То материн над міру підлий вчинок
Розбив відважне серце королівське!
Отямся швидше, з силами зберись,
Миць благородну протистав нещастю,
Що вдарило тебе.

К а р л

(заглибившись у похмурі думки)

Чи це не правда?

Страшна, похмура доля налягла
На Валуа; бог відступивсь від нас,
І матері ганебні вчинки — фурій
Накликали на мій нещасний рід.
Аж двадцять літ був божевільним батько,
Три старших брата у труну пішли
Переді мною ще; це вирок неба —
Дім Карла шостого повинен зникнуть.

С о р е л ь

В тобі відродиться й зросте він знову!
Собі самому вір! О, не даремно
Тебе щаслива доля врятувала
І наймолодшого поміж братами
Понад надії привела на трон.
Приготувало небо певні ліки
В твоїй ясній душі на всякі рани,
Країні завдані шаленством партій.
Загасиш ти, — мені так серце каже, —
Пожежу міжусобної війни,
Встановиш мир і нам зміцниш отчизну.

К а р л

Не я. Розбурханій різкій порі
Потрібен повний сил твердих стерничий.
Я б ошасливив радісний народ,
А дикого приборкати не можу.
Це не для мене — відчинять мечем
Серця, в ненависті мені закриті.

С о р е л ь

Народ засліплений, пошитий в дурні.
Та ці вагання скоро проминуть,
Прокинеться — день недалеко цей —

Любов до родового короля,
Закладена глибоко в грудях франків,
Прокинуться і ревності і лють
Між двох ворожих споконвік народів,—
І гордого звитяжця згубить доля.
Не кидай поля битви необачно,
А кожну п'ядь землі обороняй
І захисти, неначе власні груди,
Свій Орлеан! Скоріше накажи
Всі судна потопить і попалити
Усі мости, що йдуть понад кордоном,
Понад стігійським річищем Луари!

К а р л

Що міг я — те зробив. Послав я виклик
На рицарський двобій, щоб захистити
Свою корону — і дістав відмову.
Вигублюю даремно свій народ,
Мої міста руйнуються упрах.
Чи дам, як та протиприродна мати,
Мечем пошматувать своє маля?
Ні, щоб жило, зрікаюся його.

Д ю н у а

І це, королю, мова государя?
Отак віддати трон? Майном і кров'ю
Останній жертвує з твого народу
За думку, за любов свою й ненависть;
Все — партії своїй, коли над нами
Кризавий стяг усобиці замаєв.
І хлібороб лишає плуга, жінка —
Кудель, діди й малі беруть мечі,
І власними руками городянин
Свій палить гóрод, жнець — свої жнива,
Тобі на користь чи тобі на шкоду,
Куди його ведуть бажання серця.
Нікого не щадить і сам не просить
Пощади він, коли зве честь його,
Коли богів чи ідолів боронить.
Тож геть одкинь цю м'якотілу жалість,
Вона не личить грудям королівським,—
Дай догорить війні, раз почалася,—
Не ти ж її безтямно розпалив.
Народ собою жертвує монарху,
Іздавна це — закон і доля світу,
І франк не знає іншого й не хоче.

Нікчемний той народ, що не готов
Все з радістю за честь свою віддати.

К а р л
(до радників)

Ви — відповіді іншої не ждїть.
Хай бог рятує вас, не я.

Д ю н у а

Нехай же
Одвернеться від тебе бог звитяги,
Як ти від власної держави! Кинув
Ти сам себе, і я тебе покину.
Не спільна міць англійців та бургундців,—
Тебе жене від трону власна кволість.
Французькі королі — герої зроду,
Ти ж не родивсь для мужньої відваги.

(До радників.)

Король вас зрікся. Але ж я вернуся
У місто батьківське, в мій Орлеан,
І з ним загину я в його руїнах.

(Хоче вийти. Агнеса Сорель затримує його.)

С о р е л ь
(до короля)

Не дай йому піти від тебе в гніві!
В його устах — тяжкі слова, а серце —
Як щире золото, воно — те саме,
Що, люблячи тебе, лле кров за тебе.
Ну, Дюнуа! Признайся, завів далеко
Обох вас благородний гнів! Пробач
Нестримані слова палкої дружби!
Вернись! Дозволь серця з'єднати ваші,
Допоки в них іще не спалахнув
Невтримний, згубний, негасимий гнів!

Дюнуа уважно дивиться на короля і, мабуть, чекає на відповідь.

К а р л
(до Дю Шателя)

Ми переходимо Луару. Швидше
Вантаж усе на кораблі.

Д ю н у а
(швидко до Сорель)

Прощайте!

(Рвучко повертається і виходить. Радники за ним.)

С о р е л ь
(ламає у відчаї руки)

Як піде він — ми втратимо усе!
Спішіть за ним, Ля Гір! Його вгамуйте!

Ля Гір виходить.

Я В А Ш О С Т А

К а р л, С о р е л ь, Д ю Ш а т е л ь.

К а р л

Невже корона — це єдине благо?
Невже так важко з нею розлучитись?
Ще важче, знаю я, носить її.
Давати попихать тобою різним
Упертим владолюбцям, жити з ласки
Чванливих та розбещених васалів —
Все це людині з благородним серцем
Ще гірше, ніж схилитись перед лихом!
(До Дю Шателя, який бариться.)

Ну, я тобі звелів!

Д ю Ш а т е л ь
(на колінах перед ним)

О мій королю!

К а р л

Це вирішено. Ані слова більше!

Д ю Ш а т е л ь

Ти з герцогом Бургундським замиришь.
Не бачу іншого тобі рятунку.

К а р л

Ти радиш це мені, а я повинен
Цей припечатать мир твоєю кров'ю?

Д ю Ш а т е л ь

Ось голова моя. Я нею часто
За тебе ризикував у битвах, нині ж

Кладу для тебе з радістю на плаху.
Порадуй герцога! Віддай мене
Усій жадобі помсти і залий
Моєю кров'ю давню ворожнечу!

К а р л

(довго дивиться на нього)

Це правда? Значить, так мені погано,
Що друзі, дивлячись мені у серце,
Рятунку не знаходять, крім ганьби?
Так, я збагнув тепер, як низько впав,—
Довіра до моєї честі зникла.

Д ю Ш а т е л ь

Подумай...

К а р л

Більш ні слова! Не дратуй!
Хоч би я мусив десять царств покинуть,
І то б не рятував їх кров'ю друга.
Ну, я тобі звелів. Іди, вантаж
Всю зброю.

Д ю Ш а т е л ь

Буде виконано це

Негайно.

(Підводиться й виходить.)

Агнеса Сорель ревно плаче.

Я В А С Ь О М А

Карл і Агнеса Сорель.

К а р л

(схопивши її за руку)

Не сумуй, моя Агнесо!
Є Франція і по той бік Луари.
Ми їдемо у щасливіший край.
Сміється там безхмарне тепле небо,
Там віють легші вітерці, ніжніші
Стрічають мрії нас, бринять там співи,
Прекрасніше цвітуть життя й любов.

С о р е л ь

О, мушу бачить я цей день скорботи!
Король повинен у вигнання йти,

А син — лишити батькову домівку
Й свою колиску кинути позаду.
О любий краю, з тебе ми йдемо
І більш сюди не вернемось ніколи.

ЯВА ВОСЬМА

Ля Гір повертається. Карл і Сорель.

Сорель

Самі йдете, не привели його?

(Пильно дивлячись на нього.)

Ля Гір! Що сталось? Що у вас в очах?
Нове нещастя скоїлось!

Ля Гір

Нещастя
Скінчилися, і сонце сяє знову!

Сорель

Як так? Я вас прошу...

Ля Гір

(до короля)

Тих орлеанців
Поклич мерщій назад!

Карл

Чому? Що сталось?

Ля Гір

Поклич назад! Тобі вернулась доля,
Відбувся бій, і ось — ти переміг.

Сорель

Ти переміг! Які небесні звуки!

Карл

Ля Гір! Тебе обдурюють чутки!
Я переміг! Не вірю в перемогу.

Ля Гір

О, скоро ти повіриш в більше чудо.
Іде сюди архієпископ, з ним
І Дюнуа вернувсь...

Сорель
О, гарна квітка
Звитяги враз дає небесний плід.
Це — мир і згода.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Ті ж, архієпископ Реймський, Дюнуа, Дю Шатель
і Рауль в лицарських летах.

Архієпископ

(підводить Дюнуа до короля і вкладає їм руки одна в одну)

Обійміться, принци!
Покиньте всяку лють і ворожнечу,
І небо хай сіяє завжди вам!

Дюнуа обіймає короля.

Карл

Звільніть мене з непевності важкої!
Та як ці радісні події стались?
Та як змінилось раптом все?

Архієпископ

(виводить лицаря вперед і ставить його перед королем)

Кажіть!

Рауль

Шістнадцятьма ми вийшли прапорцями
Із Лотарингії до тебе в військо,
А лицар Бодрікур із Вокулера
Був нашим ватажком. Коли дійшли ми
По пагорбках під Вермантон і стали
Спускатись в балку, де тече Іонна,
В рівнині перед нами виріс ворог,
А ззаду теж заблискотіла зброя.
Великі сили оточили нас,—
Ні їх здолать, ні видертись не можна.
У найвідважніших упало серце,
Хотіли з розпачу складати зброю.
Коли вожді іще шукали ради
І не знаходили її — нараз з'явилось
Якесь велике чудо перед нами!
Із глибини гайка цілком неждано
До нас прибігла дівчина в шоломі,
Мов та війни богиня, і прекрасна,

І в той же час страшна; на спину в неї
Волося падало у темних кільцях.
Небесний блиск, здавалося, засяв,
Коли вона так голосно гукнула:
«Чом, франки, боїтесь? На ворогів!
Хоч їх було б немов піску морського,
Господь вас поведе й пречиста діва!»
І миттю із руки прапороносця
Вхопила прапор і з палким обличчям
Завзято й сміло кинулась вперед.
Від подиву безмовні, мимоволі
Ми подались за прапором, за нею,
І просто вдарили на ворогів.
Ті, розгубившись, не робили й руху
І скам'янілим оком лиш дивились
На чудо, що з'явилося перед ними,—
І раптом, начебто їх божий страх
Схопив, побігли всі вони
Урозтіч, кинувши мечі та спіси,
І військо геть розсипалось по полю.
Не помагали справі ні накази,
Ні вигуки вождів; і люди й коні
Неоглядки стрибали в хвилі річки
Чи гинули без опору якогось.
Була це бойня, аж ніяк не бій!
Дві тисячі там ворогів лягло,
Крім тих, які ще в річці потонули,
А в нас ніхто безвісно не пропав.

К а р л

Йй-богу, дивно! Надзвичайно дивно!

С о р е л ь

І дівчина таке зробила чудо?
Звідкіль вона? І хто?

Р а у л ь

Про це усе
Вона відкриється лиш королю.
Себе вона пророчицею зве
І ясновидицею, обіцяє
Звільнити Орлеан за цей же місяць.
Народ їй вірить і жадає бою.
І ось вона вже скоро буде тут!

Чути дзвони і брязкіт зброї, дедалі гучніший.

Ви чуєте цей гомін? Передзвони?
Народ вітає послану від бога.

К а р л
(до Дю Шателя)

Введіть її!

(До архієпископа.)

Що думати про це?
Мені приносить дівчина звитягу,
Рука богів врятовує мене!
Але природі все це суперечить.
Єпископе! Я мушу — вірить чуду?

Багато голосів
(за сценою)

Хвала! Вітаймо діву-рятівницю!

К а р л
Ось і вона!
(До Дюнуа.)

Сідай же, Дюнуа!
Ми зробим іспит дівчині чудесній.
Коли натхнув її й послав господь,
Вона одразу ж короля пізнає.

Дюнуа сідає на трон, король стає праворуч, поруч з ним — Агнеса Сорель; архієпископ та інші — навколо, так що середина сцени лишається порожньою.

ЯВА ДЕСЯТА

Ті ж. Йоганна в супроводі радників і численних рицарів, що заповнюють глибину сцени; з благородною осанкою вона виходить уперед і оглядає присутніх.

Д ю н у а
(після глибокої урочистої паузи)

Чи це не ти, чудесна діво...

Й о г а н н а
(перериває його, ясно й велично дивлячись на нього)

Бастарде! Ти перевіряєш бога!
Зійди звідсіль, — це місце не для тебе!

Я послана до вищого, ніж ти.

(Рішучим кроком підходить до короля, схиляє перед ним одне коліно, зараз же підводиться і відходить. Усі виявляють здивування.)

Дюнуа сходить з місця, і перед королем утворюється порожній простір.

К а р л

Уперше бачиш ти моє обличчя,
То звідкіля ж взялось твоє знання?

Й о г а н н а

Я бачила тебе віч-на-віч з богом.

(Наближається до короля і таємниче каже.)

Ти пригадай початок цієї ночі.
Коли заглибився увесь твій табір
У сон міцний, ти в тишині піднявсь
І щиро й палко став молитись богу.
Звели їм вийти — я тобі скажу,
Про що молився ти.

К а р л

Що небесам
Довірив я — втаїв те од людей.
Відкрий мені лише, на що я скарживсь,
І впевнюсь я, що бог натхнув тебе.

Й о г а н н а

Було учора в тебе три молитви.
Дофіне¹, слухай, — я скажу їх всі.
Спочатку ревно ти благав у неба:
Коли на твій вінець налипла кривда,
Коли якась ще з батькових часів
Провина, не спокутувана й досі,
Породжує оці жахливі чвари, —
Обрати тебе у жертву за народ
І до останку весь свій гнів пролити
Лиш на єдину голову твою.

К а р л

(відступає в жаху)

Істото можновладна, хто ти? Звідкі?

Усі виявляють здивування.

¹ Титул престолонаслідника у Франції.

Йоганна

Підніс і друге ти благання небу:
Коли його бажання буде й вирок
Відняти у твого коліна скіпетр,
Позбавити тебе всього, що предки
Тобі дали у спадок в їх державі,—
Сумирно ти просив тобі зоставить
Три блага лиш: вдоволення душі,
І дружне серце, і любов Агнеси.

Король, ревно плачучи, затуляє обличчя; великий рух здивування серед присутніх. Після паузи.

Чи мушу й третє я розкрить благання?

Карл

Ні, досить! Вірю! Із людей нікому
Це не під силу! Бог тебе прислав.

Архієпископ

Хто ти, свята і чудотворна діво?
Який щасливий край тебе родив?
Які обранці зачали тебе?

Йоганна

Шановний пане, звуть мене Йоганна,
Я лиш нікчемна донька пастуха
В містечку королівським Дом-Ремі,
До Тульської парафії належнім;
Ізмалку завжди батькові отари
Я пасла й чула повсякчас багато
Розмов про тих чужинців-остров'ян,
Що прибули з-за моря обернути
Нас на рабів і підкорить навіки
Чужому королю, що нас не любить,
І що вони уже завоювали
Париж, велике місто, й всю країну.
І з слізьми я благала божу матір
Ізняти з нас ганьбу чужих кайданів,
Спадкового вернути короля.
Коло сільця, в яким я народилась,
Є богородиці прадавній образ,
Багато сходиться прочан до нього,
А поруч є благословенний дуб,
Великими відомий чудесами.
Водила часто я під дуб отару,

До нього ж бо мене тягнуло серце,
І завжди бачила я уві сні,
Де розшукать загублене ягня,
Коли в тіні цього я дуба спала.
Одного разу там я цілу ніч
Просиділа у роздумах побожних,
І от, коли я сном забулась врешті,
Явилася пречиста із мечем
І прапором, але, цілком як я,
Пастушкою одягнута, й сказала:
«Це я. Устань, Йоганно. Кинь отару.
Тебе господь до інших кличе справ!
Цей стяг візьми! Опережись мечем!
Вб'еш ворогів мого народу нині,
Для сина королів здобудеш Реймс
І там його щасливо вкоронуєш».
Я мовила: «Як могу я таке
На себе взяти, я, слабке дівча,
У згубних недосвідчене боях!»
Вона ж на це сказала: «Чиста діва
Зробить прекрасне може на землі,
Якщо противиться земній любові.
На мене глянь! Таке ж дівча, як ти,
Всевишнього я бога породила,
Й сама — божественна». Вона торкнулась
Моїх повік, я ж глянула угору —
І сповнилося ангелами небо
Із білими лілями в руках,
І ніжні співи піднялись в повітря.
І так три ночі раз у раз пречиста
Являлась і гукала: «Встань, Йоганно!
Тебе господь до інших кличе справ!»
Коли ж вона на третю ніч з'явилась,
То гнівалась і грізно так сказала:
«В слухняності — обов'язки жіночі.
Тяжкі страждання тут судились вам.
Служи, хто від гріха звільнитись хоче!
Хто служить тут — панує вік отам».
Так кажучи, вона змінила одяг
Пастуший і царицею стояла
Небесною на сонячнім престолі,
А хвилі золоті несли її
В блаженні землі, танучи поволі.

Загальний рух. Агнеса Сорель, ревно плачучи, ховає обличчя на грудях короля.

Архієпископ
(після довгого мовчання)

Од доказів божественних таких
Змовкає сумнів мудрості земної.
Нам дїї стверджують правдивість мови.
Лиш бог один творить подібне чудо.

Д ю н у а

Не чуду вірю я,—її очам
І поглядів невинній чистоті.

К а р л

Чи гідний, грішний я такої ласки?
Несхибне всевидюще око, бачиш
Ти в мене глиб душі, покору знаєш!

Й о г а н н а

Вітає бог володарів покору.
Ти хилишся,—підніс тебе він вгору.

К а р л

Отож вчиню я опір ворогам?

Й о г а н н а

Я Францію вкладу тобі під ноги.

К а р л

І Орлеана, кажеш, я не здам?

Й о г а н н а

Раніш в Луари зміняться дороги.

К а р л

І переможцем я у Реймс ввійду?

Й о г а н н а

Крізь всіх я ворогів тебе введу.

Усі рицарі гуркотом списів і щитів виявляють свою мужність.

Д ю н у а

Постав її нам на чолі полків,
І скрізь ми сліпо підемо за нею!
Хай нас веде натхнена богом діва
І захистить оцей хоробрий меч!

Л я Г і р

Не залякає нас весь світ у зброї,
Коли вона ітимає перед нами.
Великий бог звитяг їй допоможе!
Веди, могутня, на полки ворожі!

Рицарі голосно гуркотять зброєю і виступають уперед.

К а р л

Веди моїх солдатів, чиста діво,
І їх вожді підкоряться тобі.
Цей меч найвищої у битвах влади,
Що повернув нам в гніві конетабль,
Знайшов-таки собі достойну руку.
Бери його, пророчице свята,
І йди...

Й о г а н н а

Ні, благородний мій дофіне!
Не витвором оцим земної влади
Добудем перемогу. Та, я знаю,
Є інший меч, яким я переможу.
Я зараз укажу тобі, як дух
Навчав мене; пошли той меч дістати.

К а р л

Кажі, Йоганно.

Й о г а н н а

В місті Ф'єрбуа,
На цвинтарі святої Катеріни
Лежить у склепі купою залізо,
Трофеї стародавніх перемог.
На споді там є меч, мені потрібний.
Його впізнати легко серед інших
З трьох лілій золотих на рукояті.
Пошли дістать цей меч, бо ним ти переможеш.

К а р л

Пошліть туди, як вказує вона.

Й о г а н н а

І хай мені дістануть білий прапор,
Обведений у пурпурну кайму.
На прапорі сіяти має образ
Небесної цариці із малятком

З земною кулею попід ногами,
Бо так мені являлась божа мати.

К а р л

Хай буде так.

Й о г а н н а

(до архієпископа)

Єпископе шановний,
Ви пастирською осініть рукою
Й благословіть малу свою дочку.

(Стає на коліна.)

А р х і є п і с к о п

Прийшла ти не приймать благословення,
А роздавать. Рушай у божій силі!
Ми ж не достойні й грішні це робити.

Вона підводиться.

П а ж

Герольд там від англійських полководців.

Й о г а н н а

Впустить його, господь його послав!

Король подає знак пажеві, той виходить.

Я В А О Д И Н А Д Ц Я Т А

Т і ж і герольд.

К а р л

З чим ти прийшов, герольде? Говори!

Г е р о л ь д

Кого тут кличуть Карлом Валуа,
Що зветься також графом де-Понтье?

Д ю н у а

Неввічливий герольд! Бридкий мерзотник!
Та як посмів ти короля французів
Не визнавати на його ж землі!
Твій захист — одяг із гербом, а то б...

Г е р о л ь д

Єдиний є у Франції король,
І він в англійським таборі живе.

К а р л

Спокійно, брате! Що тобі, герольде?

Г е р о л ь д

Мій благородний граф, жалівши кров,
Що пролилася вже й пролитись має,
У піхвах держить ще мечі солдатів
І перед наступом на Орлеан
Тобі угоду скласти пропонує.

К а р л

Кажі.

Й о г а н н а

(виходить уперед)

Королю! Від твого ім'я
Дозволь поговорити з ним.

К а р л

Вирішуй,
Що буде, дівчино: війна чи мир.

Й о г а н н а

(до герольда)

Хто у твоїй особі промовляє?

Г е р о л ь д

Британський полководець Сальсбюрі.

Й о г а н н а

Герольде, брешеш! Лорд не може мовить,
Бо мовлять лиш живі, ніяк не мертві.

Г е р о л ь д

Мій граф живе при повному здоров'ї
І силі, і живе всім вам на згубу.

Й о г а н н а

Він жив, коли ти вийшов. Нині ж ранком
У нього влучив постріл з Орлеана,
Коли дививсь він з вежі Ля Турнель.
Смієшся, що на віддалі я бачу?
Очам повіриш, не моему слову!
Бо ти зустрінеш похорон його,
Коли додому будеш повертатись!
Тепер, герольде, з чим сюди прийшов?

Герольд

Коли ти можеш розкривати тайни,
Ти знаєш це, хоч я ще й не сказав.

Йоганна

Не хочу знати я, а ти, проте,
Мене послухай нині й передай
Це владарям, які тебе послали:
— Королю Англії і герцоги
Бедфорд і Глостер, згубники держави!
Ви дайте відповідь царю небес
За кров, пролиту вами! Поверніть
Назад усі ключі від наших міст,
Узяті проти божеського права!
Приходить діва од царя небес
Пропонувати мир вам чи війну.
Тож обирайте! Хочу, щоб ви знали,
Що син Марії на поталу вам
Не дав прекрасну Францію, і Карл,
Владар мій і дофін, по божій волі
Невдовзі в'їде королем в Париж
Із почтом з видатних людей держави.
Тепер, герольде, йди, та швидше йди,
Бо поки ти в своєму будеш стані —
Вже діва приведе війська туди
І прапори підніме в Орлеані.

(Виходить. Усі починають рухатися за нею.)

ДІЯ ДРУГА

Місцевість, оточена скелями.

ЯВА ПЕРША

Тальбот і Ліонель, англійські полководці. Філіпп, герцог Бургундський. Рицар Фастольф і Шатійон з солдатами та прапорами.

Тальбот

Під скелями тут спинимося ми,
Поставимо укріплений свій табір
Та, може, знов згуртуем втікачів
Із військ, розтращених у першій битві.
Розстав-но варту, гори позаймай!
Тут захищає ніч нас од погоні,
Й коли у ворога немає крил,
Я не боюся нападу. А все ж
Оберігаюсь, бо ми справу маєм
З відважним ворогом, а ми розбиті.

Рицар Фастольф виходить з солдатами.

Ліонель

Розбиті! Більше не кажіть цього!
Не можу сам збагнути, як це франкам
Могли англійці показати спину.
О Орлеан! Для нас — гробниця слави!
Честь Англії — у тебе на полях!
Ганебна, варта глузувань, поразка!
Та хто ж цьому повірить коли-небудь,
Щоб переможців Пуатьє, Крекі
І Азінкура жінка розігнала!

Філіпп

Єдина втіха нам, що не людина
Перемогла, сам чорт нас подолав.

Тальбот

Чорт нашої глупоти. Як, бургундцю?
Чи пострах черні і князям страшний?
Під забобон не варто вам ховати
Лякливості,— тікали ваші перші.

Філіпп

Ніхто не встояв. Всі тікали разом.

Тальбот

Ні. Почалось на вашому крилі.
Ви вдерлися до нас у табір з криком:
«На захист Франції прийшов диявол!»
І плутанину нам внесли у лави.

Ліонель

Не відмовляйтесь. Перші подались
У вас.

Філіпп

На нас же перший був удар.

Тальбот

Дівчисько знало найпевніше місце,
Де в таборі почнеться переляк.

Філіпп

То винний, значить, в усьому бургундець?

Ліонель

Якби були тут тільки ми, англійці,
Не втратили б ми Орлеан, їй-богу!

Філіпп

Ні — ви б і не побачили його!
Хто шлях вам вторував у цю державу,
Підтримував вас дружньою рукою
При висадці на цей ворожий берег?
А Генріху хто вашому в Парижі
З короною віддав серця французів?

Йй-богу! Та якби не ця рука,
Вам вірна,— не змогли б ніяк побачить
Ви й диму із французьких коминків.

Ліонель

Якби гучні слова та мали силу,
Самі б ви Францію повоювали.

Філіпп

Не раді ви, бо Орлеан для вас
Пропав, і от зганяєте ви нині
Лють на мені, союзнику. А чом
Пропав він, як не через жадність вашу?
Він був готовий здатися мені,—
Ви, ваша заздрість, не дали цього.

Тальбот

Не задля вас його ми обложили.

Філіпп

А як би вам було отут без мене?

Ліонель

Не гірш, повірте, ніж під Азінкуром,
Де впоралися ми і з вами і з французом.

Філіпп

Виходить, наша дружба вам потрібна,
Бо дорого купив її ваш регент.

Тальбот

Так, дорого, о, дорого сплатили
За неї нині — честю ми своєю.

Філіпп

Щоб вам не каються — замовкніть, лорде!
Я кинув прапор владаря свого
І назву зрадника дістав од рідних,
Щоб зсисити подібне від чужинця?
Чого ж іду я проти батьківщини?
Ніж маю я невдячному служити,
То краще вже — своєму королю!

Т а л ь б о т

Що в вас переговори із дофіном —
Ми знаємо, але ми знайдем спосіб,
Як запобігти зраді.

Ф і л і п п

Смерть і пекло!
Мені чинити опір? — Шатійон!
Нехай мої готуються рушати,—
Додому повертаємо.

Шатійон виходить.

Л і о н е л ь

Щасливо!
Ніколи так не сяла слава бритта,
Як отоді, коли він бився сам,
Мечем своїм лиш, без помічників.
Окремо хай воює далі кожен,
Бо вічна правда, що французьку кров
З англійською ніколи не змішати.

Я В А Д Р У Г А

Т і ж і королева Ізабо в супроводі паж а.

І з а б о

Що чую, полководці! Зупиніться!
Яка це заморочлива планета
Затьмарила у вас здоровий розум?
Коли тепер лиш згода вас врятує,
Ви хочете у люті роз'єднатись
І в ворожнечі загубити все?
Прошу вас, герцогу, візьміть назад
Швидкий наказ свій! Ви ж, могутній Тальбот,
Вгамуйте розлютований свій дух!
Ну, Ліонель, допоможіть мені
Скріпіть союз між гордими серцями.

Л і о н е л ь

Я — ні, міледі. Це мені байдуже.
Про мене, хай роз'єднується те,
Що вкупі існувать ніяк не може.

І з а б о

Як? Ця мана пекельна, що в бою
Нам принесла таку поразку, й досі

Засліплює і відбирає розум?
Почав хто сварку?

(До Тальбота.)

Благородний лорде!
Чи користь ви свою забули так,
Що хочете порвати з гідним другом?
Як битиметесь без його руки?
Звів короля він вашого на трон,
Його тримає й скине, як захоче;
Його полки — вам ґрунт, ім'я ж — ще більший:
Вся Англія, хоч всіх би громадян
Ви привезли сюди, була б не в силі
Нас підкорить, якби була сама,
Бо Францію лиш Франція поборе.

Т а л ь б о т

Ми вмієм шанувати щиру дружбу,
А мудрість має брехням заважати.

Ф і л і п п

Хто віроломно забуває вдячність,
Тому й язик облудний до лиця.

І з а б о

Як, благородний герцогу? До того
Забули сором ви й князівську честь,
Що в руку ту, яка в вас батька вбила,
Свою кладете? Чи такі безумні,
Що вірите в замирення сумлінне
Із тим дофіном, що його самі
На край загибелі ви привели?
Чи хочете ви втримати його
І зруйнувати всю свою роботу?
В вас друзі — тут. Лише міцний союз
Із Англією дасть тривке вам щастя.

Ф і л і п п

Далекий я від миру із дофіном,
Але не можу стерпіти зневаги
Й пихи зарозумілого англійця.

І з а б о

Йому пробачте слово надто гостре.
Скорбота полководця обіймає,

Нещастя ж, знаєте, несправедливе.
Ну, швидше обійміться й покінчіть
Із цим розривом, тільки вже назавжди!

Т а л ь б о т

То як, бургундцю? Благородне серце
Приймає легко розуму звитягу.
Сказала мудре слово королева;
Нехай стискання рук загоїть рану,
Що необачно мій завдав язик.

Ф і л і п п

Мадам промовила розумне слово,—
Мій правий гнів повинен відступитись.

І з а б о

Ну от, зв'яжіть відновлений союз
Братерським поцілунком, і нехай
Вітри геть все промовлене розвіють.

Філіпп і Тальбот обіймаються.

Л і о н е л ь

(дивлячись на цю групу, до себе)
Щасливий мир, що фурія скріпила!

І з а б о

Зазнали ми поразки, полководці,
Нас щастя зрадило, проте нехай
Це не бентежить душу вам! Дофін
Відчаявся у допомозі неба
Й покликав сатану, але даремно
Себе підводить під довічний осуд:
Його не порятує навіть пекло!
Дівча звитяжно ворога веде —
Я хочу вас вести, і хочу я
За діву і пророчицю вам стати.

Л і о н е л ь

Мадам, ви їдьте у Париж! Ми волим
Долати зброєю, а не жінками.

Т а л ь б о т

Та їдьте, їдьте! Поки ви при війську,
Все йде шкерéберть, ми не переможем.

Філіпп

Тож їдьте! Не приносите ви щастя,
І воїни досаджують на вас.

Ізабо

(здивовано дивиться то на того, то на цього)

І ви, бургундцю, теж? Ви проти мене
Ідете разом з цим невдячним лордом?

Філіпп

Ну, їдьте ж! Бо солдат втрачає доблесть
Від думки, що за вашу б'ється справу.

Ізабо

Я щойно лиш скріпила мир між вами,
Ви ж проти мене склали вже союз?

Тальбот

Мадам, ви їдьте з богом! Сам диявол
Нам не страшний, коли тут вас не буде.

Ізабо

То я вже не союзниця вам вірна?
І ваша справа — справа не моя?

Тальбот

Ні, ваша — то не наша. Ми ведем
Війну хорошу, чесну, як належить.

Філіпп

Я за криваве мщусь убивство батька,
Синів обов'язок мій меч підносить.

Тальбот

А в вас до сина ставлення — не скажеш,
Що людям добре й богу справедливе.

Ізабо

Будь проклят він і всі його потомки!
Страшне він лихо замишляв на матір.

Філіпп

За батька мстився він і чоловіка.

І з а б о

Узявся він мої судити вчинки.

Лі о н е л ь

Для сина це одверта неповага!

І з а б о

Мене відправив у заслання він.

Т а л ь б о т

Це одностайна думка всіх була.

І з а б о

Проклін мені, як я йому пробачу!
Щоб скіпетра не взяв свого він батька...

Т а л ь б о т

Ви честю матері його рискнете!

І з а б о

Того не знаєте ви, кволі душі,
Що в кривді робить серце материнське!
Люблю того я, хто до мене добрий,
Ненавиджу, хто ображає,— тим-то
Ненавісті моєї син і вартий.
Йому життя дала я й хочу взяти,
Бо він з огидної зухвалої пихи
Образив чрево, що його носило.
З моїм ви сином ведучи війну,
Б'єтеся не за правду, а за землі.
Чи завинив так тяжко перед вами
Дофін? Які права порушив ваші?
Веде вас марнолюбство, спільна зависть,
Мені ж він — син, моя ненависть глибша.

Т а л ь б о т

От сповнив помстою він власну матір!

І з а б о

Я зневажаю, лицеміри, вас,—
Ви ж і себе обдурюєте й світ!
Бо ви, англійці, вдерлись, мов та банда,
У Францію, хоч маєте в ній прав
Законних не на більший шмат землі,
Аніж копита слід. А цей от герцог,

Що прозивають Добрим, продає
Свою вітчизну, спадщину батьків,
Чужинцю, ворогу. А в вас, проте,
На кожнім третім слові — справедливість,
Я зневажаю лицемірство. Хай же
Всі дивляться, яка я є.

Філіпп

Це так!

Свою ви твердо справджуєте славу.

Ізабо

Як і в усякій іншій, у мені
Палає кров. Я їхала сюди
Не удавать, а жить як королева.
Чи маю радощів зректись тому,
Що юність життєрадісна моя
Минула з божевільним чоловіком?
Я над життя люблю свою свободу,
І хто мене спиняє... Та чому
Я говорю вам про мої права?
По ваших жилах важко плине кров,
Вам не жага, а тільки лють знайома!
А герцог цей, що довго у житті
Вагався між добром і злом, не знає
Сердечної ненависті й любові.
В Мелун¹ я їду.

(Вказуючи на Ліонеля.)

Відпустіть зі мною
Цього вродливця на розраду й втіху
Й робіть, що хочете! Я й не питаю
Нічого про бургундців та англійців.

(Подає знак пажеві і хоче вийти.)

Ліонель

Спокійні будьте, пришлемо в Мелун
Найкращих юнаків з французьких бранців.

Ізабо

(повертаючись)

Ви добре вмієте мечем рубати,
А франк — люб'язне слово промовляти.

(Виходить.)

---

¹ Місто на південь від Парижа, де був замок королеви Ізабо.

ЯВА ТРЕТЯ

Тальбот, Філіпп, Ліонель.

Тальбот

От жіночка!

Ліонель

То як же, полководці?
Чи далі нам тікати, чи повернутись
Назад і сміливим прудким ударом
Зігнати ганьбу з сьогоднішнього дня?

Філіпп

Занадто ми слабкі, війська розбиті,
І жах ще панує над людьми.

Тальбот

Нас подолав єдиний жах сліпий,
Миттєве тільки враження очей.
А ближче глянути, то страховіття
Лякливої уяви зразу зникне.
Тож раджу я, щоб військо повели
Із світом через річку ми назад
На ворога.

Філіпп

Зміркуйте...

Ліонель

Вибачайте,
Будь ласка. Міркувати нема про що.
Ми мусимо негайно повернути
Утрачене, а то ганьби зазнаєм.

Тальбот

То вирішено. Завтра вдарим ми
І, нищачи оцю примару страху,
Що очі й мужність в війська відбирає,
Ми особисто підемо на герць
Із цим дияволом в личині діви.
Якщо на меч вона мій вийде сіло,
То нам востаннє шкоду заподіє,
А як не вийде й стане всім відомо,
Що уникає бою,— чари зникнуть.

Ліонель

Гаразд! Але прошу мені віддати
Отой легкий турнір, де кров не лється.

Тоді примару я живцем схоплю
І на очах коханця — Дюнуа —
Руками цими притягну її
На втіху війську, у британський табір.

Філіпп

Не обіцяйте надто.

Гальбот

Сподіваюсь,
Що я її не став би обіймати.
Ходімо ж, щоб потомлену природу
Враз освіжити у легкій дрімоті,
І вирушимо звідси із світанком.

Виходять.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Йоганна з прапором, в шоломі і панцирі, але одягнута по-жіночому,
Дюнуа, Ля Гір, рицарі і солдати. Вони з'являються нагорі,
на скелястій дорозі, тихо сходять униз і виходять на сцену.

Йоганна

(до найближчих рицарів, поки рух нагорі ще триває)

Ми проминули вал — і ось їх табір!
Зірвіть-но шати мовчазної ночі,
Що досі прикривала кроки нам,
І дайте ворогам збагнути, де ми,
Лункими вигуками: бог і діва!

Усі

(голосно вигукують під дикий гуркіт зброї)

Гей! Бог і діва!

Сурми і барабани.

Вартові
(за сценою)

Ворог! Ворог! Ворог!

Йоганна

Гей, факели світять! Вогні в наметі!
Лють пламеню ще збільшить переляк,
І смерть загрозово охопить їх!

Солдати поспішно виходять, вона хоче йти за ними.

Д ю н у а
(зупиняє її)

Своє вже виконала ти, Йоганно!
Ти привела нас в самий їхній табір
І ворога нам в руки віддала.
Тепер же вийди із самого бою
І нам криваву доручи розв'язку.

Л я Г і р

Ти шлях звитяги показала війську,
Несла ти прапор чистою рукою,
Та не берися за убивчий меч,
Не спокушай страшного бога битви,
Бо він панує сліпо й безпощадно.

Й о г а н н а

Хто скаже «стій» мені? Хто сплнить духа,
Який мене веде? Летить стріла,
Куди її лучник той посилає.
Йоганна буде там, де небезпека.
Не тут загину я і не сьогодні,—
На королі побачу ще вінець.
Мене нікому з ворогів не вбити,
Аж поки справджу божі заповіді.

(Виходить.)

Л я Г і р

Ну, Дюнуа! Ходім вслід героїні,
Оборонім її грудьми міцними.

Виходять.

Я В А П Я Т А

Англійські солдати тікають; потім Тальбот.

П е р ш и й

Ось дівка! Вдерлась у табір!

Д р у г и й

Не може бути! Та як вона дісталась в табір?

Т р е т і й

Повітрям! Сам чорт поміг їй!

Четвертий і п'ятий
Тікай! Тікай! Всі ми загинем!

Виходять.

Гальбот
(входить)

Не чують. Не бажають зупинитись!
Цілком забули банди про слухняність,
Наначе пекло дикі легіони
Триклятих духів вивергло на землю.
Охоплює шаленством найсміліших
Безглуздий жах, і жодного загону
Не зміг протипоставить я навалі,
Що бурно й шумно заливає табір!
Чи я один тверезий, а навколо
Всі гарячкують в лихоманці страху?
Тікати від французьких мазунів,
Яких ми двадцять раз перемагали! —
Та хто ж вона, оця неподоланна,
Богиня жаху, що воєнне щастя
Перевертає враз і в лавах боязких
З тремтячих ланей робить смілих левів?
Фіглярка, граючи роль героїні,
Залякує природжених героїв?
Всю славу в мене відбирає жінка?

Солдат
(пробігає)

Ось діва! Ось! Тікай же, вождю!

Гальбот
(вбиває його)

В пекло
Тікай ти сам! Того протне цей меч,
Хто скаже щось про жах і підлу втечу!
(Виходить.)

ЯВА ШОСТА

Відкривається перспектива. Видно охопленний полум'ям англійський табір.
Барабани. Втеча, переслідування. Пізніше входить Монтгомері.

Монтгомері
(сам)

Куди тікати? Навколо — вороги і смерть!
Тут — лютий полководець нас грізним мечем,

Спиняючи від втечі, всіх на смерть жене,
Там — страхітлива в війську сіє згубу скрізь,
Вогнем вирує, а навкруг куща нема,
Куди б сховатися, ні ямки на землі.
Ото було не їхать за моря мені,
Нещасному! Спокуса повела пуста
Мене дешеvu славу в цій війні здобуть,
І от недоля занесла мене сюди,
У цю криваву бойню. Я б далеко був
Звідсіль, на Северну квітучих берегах,
У батьковій домівці, де тепер в журбі
І мати й ніжна, люба наречена ждуть.

Йоганна з'являється вдалині.

Ой лихо! Що це? От, сюди жахлива йде!
У полум'ї пожеж, похмуρο осяйна,
Ступає мов у помсті пекла та мара
Вночі. Куди я дінусь? Вже вогненний зір
Мене побачив і закидує здала
Численні смертоносні петлі по мені.
Цей чарівний клубок зав'язує мене,
Усе міцніше обвивається круг ніг,
Не даючи втекти! Дивитись мушу я,
Як замість мене серце в битву йде на смерть!

Йоганна ступає кілька кроків до нього і знову зупиняється.

Підходить! Ждать не в силах я, як нападе
На мене люта! Я коліна їй вхоплю,
Благатиму пощади — жінка бо вона,
То, може, хоч слізьми розм'якшу я її!

Поки він хоче підійти до неї, вона швидко наближається до нього.

ЯВА СЬОМА

Йоганна, Монтгомері.

Йоганна

Ти зараз вмереш! Британська мати зачала тебе.

Монтгомері

(падає їй до ніг)

Спинись, страшна! Беззбройного не убивай
Мене! Десь загубив і меч я свій, і щит.
Беззахисний, до ніг я падаю тобі:
Мені життя дай світле, викуп увізьми!
В своїм маєтку розкошує батько мій
В прегарному Валлісі, де, немов змія,

Тече в зелених долах Северн срібляний.
П'ятнадцять сіл навкруг належать там йому.
За сина любого він цілий скарб віддасть,
Дізнавшись, що в французьких таборах живу.

Йоганна

Обманюєш себе, дурний! Даремно! Ти
В руках у діви згубної, і з них тобі
Ані рятунку, ані викупу нема.
Якби закинула недоля враз тебе
У пащу крокодилу, тигрові до лап,
Якби в левиці ти відняв її маля,—
Ти б міг знайти і співчуття і доброту,
Але зустріти діву — означає смерть.
З суворим невблаганним царством духів я
Уклала нерушимий договір страшний:
Мечем вбивати все живе, що бог боїв
Прирік його постати на шляху мені.

Монтгомері

Твої слова страшні, але твій зір ясний,
І зблизька зовсім не така жахлива ти,
І в мене серце тягне на любовну млюсть.
О, ніжна ти і лагідна, як всі жінки,—
Прошу тебе, мою ти юність пожалій!

Йоганна

Ні, не благай! І жінкою не зви мене!
Подібна до безплотних духів, на земний
Зразок не зв'язаних, не маю статі я
Людської, й серце в панцир цей не стукотить.

Монтгомері

О, я молю в ім'я кохання, почуття
Могутнього, яке серця шанують всі!
Лишив я вдома наречену дорогу,
Вродливу і принадну, як і ти сама.
Вона коханого очікує в сльозах.
О, ти ж надієшся кохати і знайти
В коханні щастя,— ти не можеш роз'єднать
Два серця, що зв'язав союз кохання їх!

Йоганна

Звертаєшся ти до земних чужих богів,
Яких не відаю і не шаную я.

Не знаю я про марнолюбний той союз,
І я ніколи не служитиму йому.
Обороняй життя, тебе гукає смерть!

Монтгомері

О, зглянься на моїх зажурених батьків,
Що вдома я лишив. Так, мабуть, ти й сама
Лишила десь батьків, що берегли тебе.

Йоганна

Нещасний! Ти це зараз нагадав мені,
Бездітних через вас тут скільки матерів,
І скільки діточок посиротіло в нас,
І скільки повдовілих наречених є!
Англійські матері хай покуштують теж
Відчаю і навчаться голосіння й сліз,
Як ви навчили бідних Франції дружин.

Монтгомері

О, тяжко умирать без близьких, в чужині!

Йоганна

А хто вас кликав у країну цю чужу
Квітучі сплюндрувать лани, прогнати нас
Від рідних вогнищ і в незрушну тишу міст
Пожежу кинути руйнної війни?
Ви марну мрію вже плекали у серцях —
Вільнонароджених французів обернуть
У рабство і велику їх державу враз,
Мов човник, прив'язать до вашого судна!
Дурні ви! Герб французьких королів висить
На божім троні. Легше зірку вирвать вам
Із неба, ніж одне сільце з держави в нас,
Єдиної і неподільної повік!
День помсти надійшов, і неживих назад
Вас судна повезуть крізь море те ясне,
Що бог поклав кордоном поміж нас тривким,
А ви, зухвальці, так злочинно перейшли.

Монтгомері

(випускає її руку)

О, мушу вмерти я! Страшна підходить смерть!

Йоганна

Вми, вороже! Чого тебе лякає смерть,
Ця неминуча доля? Глянь на мене! Глянь!

Я ж тільки дівчина, пастушка молода;
Не звикла ця рука до тягара меча,—
З легеньким посохом справлялася вона.
Але, відірвана від рідних пасовищ,
Від батькових грудей, від дорогих сестер,
Я мушу тут, я мушу — божий то наказ,
Не власна воля — вам на тугу, а мені
Не на утіху, привидом ходить страшним,
Скрізь ширить смерть і врешті їй віддять себе.
Ніколи більш я не побачу любих місць.
Ще багатьом із ваших принесу я смерть,
Ще багатьох удовами зроблю, але
Колись нарешті прийде і на мене час.
На тебе вже прийшов! Отож меча виймай
Та й биймось за життя, що миле нам обом.

Монтгомері
(підводиться)

Коли ти смертна, як і я, і шкодить меч
Тобі, то, може, випало моїй руці
На радість нам тебе у пекло повернуть!
В ласкаві руки господа здаю себе!
Клич, проклята, своїх пекельних духів ти
На допомогу! Захищай своє життя!

(Хапає щит і меч і кидається на неї; здалеку лунає музика; після недовгої сутички Монтгомері падає.)

ЯВА ВОСЬМА

Йоганна
(сама)

Твій шлях привів тебе до смерті. Умирай!
(Відходить від нього і зупиняється в задумі.)

Пречиста, як в мені могутньо дієш ти!
В невойовничу руку силу ти кладеш,
Вдягаєш серце в непохитності броню.
Душа палає в співчутті, дрижить рука,
Неначе піднята на твій священний храм,
Коли я маю ворога разити.
Здрігаюсь я від блиску гострого меча,
Але, як є потреба,— й сила є в мені;
Ніколи хибно мій не ударає меч
В руці тремтячій, мов живе у ньому дух.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Рицар з опущеним забралом, Йоганна.

Рицар

Ти, проклята! Прийшла твоя година.
Я скрізь тебе шукав на полі бою,
Обдурлива мана! Вертайсь у пекло,
З якого ти з'явилася до нас!

Йоганна

Хто ти такий, що твій злощасний ангел
Веде тебе навпроти мене? Станом
На князя схожий ти, не на британця.
Тебе виказує бургундська стрічка,
Перед якою хилиться мій меч.

Рицар

Не варта, лиходійко, ти загинуть
Од княжої руки. Бо мав би кат
Відняти голову тобі на пласі
Сокирою — не шпагою ясною
Земель бургундських можновладний герцог.

Йоганна

Ти, значить, сам цей герцог благородний?

Рицар

(підіймає забрало)

Так, я. Тремти у розпачі, нещасна!
Диявол більш тебе не захистить.
Ти досі зустрічала недолуг,
А зараз — чоловіка.

ЯВА ДЕСЯТА

Ті ж, Дюнуа і Ля Гір.

Дюнуа

Стій, бургундцю!
Ти не з дівчам, з чоловіками бийся!

Ля Гір

Святу пророчицю ми захищаєм!
Спочатку груди нам протни залізом...

Філіпп

Не я боюсь розпусної Цірцеї,—
Ви нею перевернуті ганебно¹.
Соромся, Дюнуа! Шарій, Ля Гір,
Бо зводиш ти свою високу смілість
На хитромудрість пекла, зброєносцем
Мізерним у чортівки ти стаєш.
Сюди! Прошу вас! І не сподівайся
На божу ласку, хто піддався чорту.

Вони готуються до двобою. Йоганна кидається між них.

Йоганна

Спиніться!

Філіпп

Ти боїшся за коханця?
Його я в тебе на очах...

(Нападає на Дюнуа.)

Йоганна

Спиніться!

Ля Гір, французьку кров не дай пролити!
Мечами цю не розв'язати спірку,
І інше вирішено у зірках,—
Це я кажу вам. Слухайте й шануйте
Ви духа, що говорить через мене!

Дюнуа

Чом підняту мою спіймала руку
І стримуєш ти рішенець меча?
Залізо вийнято, бракує вдару,
Що дасть нам помсту за вітчизну й мир.

Йоганна

*(стає посередині і розсуває їх на досить велику відстань;
до Дюнуа)*

Ти одійди на крок!

(До Ля Гіра.)

Ти стій на місці!

Я маю з герцогом порозмовляти.

(Коли всі заспокоюються.)

¹ Цірцея, у грецькій міфології, чарівниця, яка причарувала Одисея під час його мандрівки, а його супутників перевернула на свиней.

Що хочеш ти робити? Хто той ворог,
Якого так погрозово шукаєш?
Цей принц — син Франції, як ти, бургундію,
Цей рицар — твій соратник і земляк,
А я — дочка твоєї ж батьківщини.
Всі ми, кого ти прагнеш повбивати,
Ми всі — твої: розкрито наші руки
Прийнять тебе, коліна в нас готові
Вклонитися тобі, і в зброї нашій
Нема на тебе вістря. Ми шануєм
Обличчя, хай в ворожому шоломі,
Та в рисах схоже з нашим королем.

Ф і л і п п

Ти вкрадливою пресолодких слів,
Сирено, хочеш заманути жертву.
Підступна, не обдуриш. Стереже
Мене мій слух від знадливої мови,
А стріли вогняні твоїх очей
Лиш ковзають у мене по броні.
Гей, до зброї, Дюнуа!
Мечами будем битись, не словами!

Д ю н у а

Слова спочатку, після них — мечі.
Чи, може, ти боїшся слів? Це також
Неправоти є безперечний доказ.

Й о г а н н а

Нас не потреба кидає нагальна
Тобі під ноги; ми прийшли до тебе
Не прохачами. Озирнись навколо!
Лежить у попелі англійський табір,
І трупи ваших укривають поле.
Ти чуєш скрізь военні сурми франків:
Господь схотів, і ми перемогли.
Ми з другом поділитися готові
Сьогодні зірваним лавровим листям.
Вернись до нас! Втікачу благородний,
До нас вернись, — в нас право і звитяга.
Сама я, богом послана, даю
Тобі сестрінську руку. Я врятую
Тебе у наших справедливим стані.
Бо небеса — за Францію. Незримі
Для тебе ангели, в вінках лілейних,
Із нами захищають короля.

Ясна, немов цей прапор, наша справа,
Пречиста діва — світлий її образ.

Філіпп

Заплутане в брехню облудне слово,
Але її промова — як дитяча.
Коли підказують лихі її духи,
То вправно як вони вдають невинність!
Не хочу більше слухати. До зброї!
Бо вухо, мабуть, слабше від руки.

Йоганна

Ти звеш мене чаклункою, вважаєш
Пекельним витвором, — то, значить, пекло
Зміцняє дружбу й мир між нас? Чи згода
Підноситься з правічної безодні?
Що більш невинне, людяне, святіше,
Ніж боротьба за рідну батьківщину?
Відколи так природа суперечить
Сама собі, що небеса ганьблять,
А чорт обороняє справедливість?
Якщо ж добро все те, що я кажу,
То де, крім бога, я могла б це взяти?
Хто міг прийти на наші пасовища
І нерозумній дівчинці, як друг,
Відкрити таїні державних справ?
Я не бувала перед королями,
Мені чуже мистецтво пишномовства.
Тепер же, щоб тебе переконати,
В мені з'явивсь високий гострий розум,
І долю всіх монархів і країв
Дитячий зір мій сонцем освітив,
І ось — мої уста розкрились грозам.

Філіпп

(жваво повертається, втуплюється в неї і здивовано й зворушено розглядає її)

Що це мені? Що сталося? Чи господь
У грудях в мене серце повертає?
Ця з'ява не обманює мене!
Ні! Ні! Лиш з волі неба осліпляє
Мене оце видіння чарівне!
Що бог послав її нам — серце знає.

Йоганна

Зворушений він! Недаремно я
Молилася; грозова хмара гніву
Слізьми розходитья з його чола;
У миролюбнім погляді сіяють
Промінням золотим його чуття.
Геть зброю! Пригорніть серця до серця!
Він плаче, він розчулився, він наш!

*(Упускає меч і прапор, спішить до нього з розкритими обіймами^{мз}
і палко й пристрасно його пригортає.)*

Ля Гір і Дюнуа також упускають мечі і поспішають обійняти його.

ДІЯ ТРЕТЯ

Королівський табір у Шалоні на Марні.

ЯВА ПЕРША

Дюнуа і Ля Гір.

Дюнуа

Були ми друзі і брати по зброї,
Ми піднялися за єдину справу
Й тримались вкупі в злигоднях і смерті,
То чи коханню розірвать союз,
Що не піддався ніяким змінам долі?

Ля Гір

Принц, слухайте...

Дюнуа

Ви любите чудесну

Цю дівчину, я знаю намір ваш:
Ви думаете зараз же піти
До короля й собі просити діву
У нагороду,— він за вашу доблесть
Ні в чому вам відмовити не зможе.
Та знайте — як її в чужих руках
Побачу...

Ля Гір

Слухайте, мій принц...

Дюнуа

Вона ж бо

Не митьова розвага для очей.
Ніхто з жінок не викликав у мене
Чуття, аж поки я не стрів чудесну,
Яку господь послав усій державі
За рятівницю, а мені — за жінку,
І зразу ж дав я урочисту клятву
Собі самому — взяти з нею шлюб.
Відважна долю поділити може
З відважним лиш, і це вогненне серце
Лиш до грудей жадає пригорнутись,
В яких горить могутність рівносильна.

Л я Г і р

Як зважусь, принц, рівнять неголосні
Свої заслуги з славою героя?
Куди граф Дюнуа лише ступне —
Суперники усі назад відходять.
Та й проста дівчина-пастушка вам
Ніяк не може стати за дружину:
Для крові королів, що в ваших жилах
Тече, таке змішання — просто сором.

Д ю н у а

Вона — божественне дитя святої
Природи, як і я, — ми з нею рівня.
Чи може поганьбити князя та,
Що нареченою є чистих духів,
Що сявом оточує чоло,
Яскравішим за всі земні корони,
Що їй під ноги дріб'язком лягають
Всі блага найвеличніші землі?
Бо всім князівським тронам, як поставить
Один їх на одного аж до зір,
Не досягти висот, в яких ширяє
У славі ангельській вона!

Л я Г і р

Це вирішить король.

Д ю н у а

Ні, лиш вона

Сама! Вона звільнила батьківщину
І може вільно віддавати серце.

Л я Г і р

Його величність!

Я В А Д Р У Г А

Т і ж, К а р л, А г н е с а С о р е л ь, Д ю Ш а т е л ь, а р х і е п і с к о п
і Ш а т і й о н.

К а р л

(до Шатійона)

Іде сюди він! Кажете, готовий
Мене своїм він визнать королем?

Ш а т і й о н

Тут, государю, в королівським місті
Шалоні хоче герцог, мій владар,
Тобі до ніг схилитися. Звелів він,
Щоб я вітав тебе як короля.
За мною зараз він і сам тут буде.

С о р е л ь

Іде він! Дня цього щасливе сонце,—
Єднання й мир нам радощі несуть!

Ш а т і й о н

У двісті рицарів у нього почет.
Перед тобою схилить він коліна,
Та, сподівається,— ти не допустиш,
Його обіймеш ти як друга й брата.

К а р л

Йому навстріч летить у мене серце.

Ш а т і й о н

Та герцог просить, щоб не проходило
У першому побаченні ні слова
Про давні чвари.

К а р л

Хай навіки в Леті¹

---

¹ Л е т а, за грецькою міфологією, річка забуття в царстві тіней; вода її давала померлим забуття всього земного.

Минуле тоне! Хочемо в майбутнім
Ми бачити самі веселі дні.

Ш а т і й о н

Хто на бургундським боці воював,
На всіх на них поширюється мир.

К а р л

Подвою цим своє я королівство!

Ш а т і й о н

І королева Ізабо до згоди
Хай долучається, як тільки схоче.

К а р л

На мене йде вона, не я на неї.
Кінець війні нехай вона й кладе.

Ш а т і й о н

Дворян дванадцять — цих застава слів.

К а р л

Мої слова святі.

Ш а т і й о н

Архієпископ

Причастя хай тобі й йому поділить
На доказ і підтвердження угоди.

К а р л

Нехай мені таке ж блаженство вічне,
Як згода серця і стискання рук!
Якого ж доказу ще хоче герцог?

Ш а т і й о н

(кидає погляд на Дю Шателя)

Тут бачу я того, хто першу радість
Своєю постаттю затьмарить.

Дю Шатель мовчки йде до виходу.

К а р л

Йди,

Мій Дю Шатель! Ховатись мусиш, поки

Дивитися на тебе герцог зможе.

(Проводжає його очима, потім поспішає за ним і обіймає його.)

Мій щирий друже! Ти хотів зробити
Для мене більш за це!

Дю Шатель виходить.

Ш а т і й о н

Всі інші пункти — в цьому документі.

К а р л

(до архієпископа)

Затвердіть їх! Ми схвалюємо все.
Не жаль, нічого, щоб купити друга.
Йдіть, Дюна! Сто рицарів візьміть
З собою й дружньо герцога зустріньте.
Щоб всі полки прикрасились гілками,
Із радістю приймаючи братів.
Щоб місто все оздобилось святково
І щоб всі дзвони співом заливались:
Знов Франція й Бургундія з'єднались!

Входить паж. Чути сурми.

Ви чуєте? Про що гримлять ці сурми?

П а ж

Бургундський герцог то вступає в місто.

Д ю н у а

(іде в Ля Гіром і Шатійоном)

Ходім стрічати!

К а р л

(до Сорель)

Агнесо, плачеш ти? Мені такóж
Бракує сил перенести цю радість.
А скільки полягло злочасних жертв,
Аж поки друзями змогли ми стрітись!
Але нарешті тихне люта буря,
Із тьми виходить день, іде пора,
Коли плоди і найпізніші зріють!

А р х і є п і с к о п

(біля вікна)

Ось герцог ледве шлях собі знаходить
Крізь натовп. От з коня його знімають
І плащ йому цілують і остроги.

К а р л

Народ наш добрий і такий займистий
В любові, як і в гніві. Як-бо швидко
Забуто вже, що саме цей от герцог
Вбивав батьків їх і малих дітей;
Хвилина все життя перемінила!
Сорель, тримайсь! Твоя жагуча радість
Його душі докором може стати.
Хай він не чує сорому чи жалю.

Я В А Т Р Е Т Я

Герцог Бургундський, Дюнуа, Ля Гір, Шатійон і ще
двоє рицарів з герцогського почту.

Герцог зупиняється при вході, король іде назустріч, наближається до нього, і в ту мить, коли Філіпп хоче схилити коліна, король обіймає його.

К а р л

З'явилися ви швидко; ми гадали
Зустріти вас, та в вас чудові коні.

Ф і л і п п

Мені належало спішити.

(Обіймає і цілує в лоб Сорель.)

Кузино,

Дозвольте? Це давнє наше право
Арраське, й ні одна його красуня
Ще не зрікалася.

К а р л

Ваш двір, чував я,
Скарбниця ніжних почуттів і торг,
Де склади є для всякої краси.

Ф і л і п п

Ну, ми народ крамарський, мій королю.
Що дорогого є по всіх країнах,
На огляд виставляється й на продаж
На нашім торгу в Брюгге. Та найвищий
З усіх скарбів — жіноча красота.

С о р е л ь

Жіноча вірність — скарб іще дорожчий,
Але його на торгу не побачиш.

К а р л

Ви, брате, не шануєте даремно
Найкращої жіночої чесноти.

Ф і л і п п

Найгірш сама себе карає ересь.
Вам добре, государю! Серце швидше
Навчило вас, аніж мене життя.

(Помічає архієпископа і подає йому руку.)

Благословіть мене, святий панотче!
Вас бачиш на належному лиш місці,—
Щоб стріти вас, по стежці йди добра.

А р х і є п і с к о п

Возславляю господа,— мене він втішив.
Я радісно вмиратиму тепер,
Мої бо очі бачили цей день.

Ф і л і п п

(до Сорель)

Ви, кажуть, продали всі самоцвіти,
Щоб роздобути зброю проти мене?
Тож як? Невже такі ви кровожерні?
Не жартома мене хотіли знищити?
Та свара вже у нас позаду; все
Вернулося, утрачене колись.
Також знайшлися і окраси ваші;
Ви віддали їх на війну зі мною —
Від мене їх прийміть як символ миру.

(Бере від одного із супутників скриньку з коштовними речами і, відкривши, передає Агнесі. Та засоромлено дивиться на короля.)

К а р л

Приймай дарунок,— це подвійна пам'ять
Любові щодо мене і єднання.

Ф і л і п п

(вплітаючи брильянтову троянду їй у волосся)

Чом це не франкських королів вінець?
Я б укріпив його на цій голівці
З таким же щирим серцем, як і зараз.

(Значуще потискує їй руку.)

Прошу — мене згадайте, як вам буде
Потрібен друг!

Агнеса Сорель, вибухнувши елізми, відходить убік, король теж побо-
рює велике зворушення; всі присутні з хвилюванням дивляться на обох
монархів.

Філіпп

(глянувши на всіх по черзі, кидається в обійми короля)

О мій королю!

У цю ж мить троє бургундських рицарів поспішають до Дюнуа, Ля Гіра й
архієпископа і обіймають їх. Обидва монархи деякий час мовчки тримають
один одного в обіймах.

Я вас ненавидів! Я зрікся вас!

Карл

Мовчіть! Мовчіть!

Філіпп

Садив на трон цього
Англійця! Присягав цьому чужинцю!
Вас, владаря свого, довів до згуби!

Карл

Забудьте це! Все проминуло. Все
Геть стерли кілька цих хвилин. Це був
Злощасний фатум, лиховісна зірка!

Філіпп

(бере його за руку)

Добра я хочу! Хочу я — повірте!
Всі втрати вам належить повернути,
Ви королівство маєте зібрати
Ізнов — аж до останнього села!

Карл

Ми — разом. Більш нікого не боюсь.

Філіпп

Повірте, не з легким звертав я серцем
Меча на вас. Якби це знали ви!

(Вказує на Сорель.)

Чом ви її до мене не прислали?
Не встояв би я проти сліз її.
Тепер ніяка сила пекла нас

Не роз'єднає,— ми грудьми злилися!
Тепер знайшов своє я справжнє місце,
При вашім серці — край моїм блуканням;

Архієпископ
(стає поміж них обох)

З'єднайтесь, принци! Франція встає
Із попелу, помолоділий фенікс¹,
І нам всміхається ясне майбутнє.
Загояться землі глибокі рани,
Спустілі села наші і міста
Розкішно підведуться із руїн,
Вдягнуться знов поля у свіжу зелень,—
Та вигублені в жертву вашим чварам
Із домовин уже не встануть; сльози,
Через незгоди в вас, були й zostались
Проліті! Знов цвістимуть покоління,
Але минулі — в злигоднях сконали,
І щастя внуків більш батьків не збудить.
Оце плоди братерських ваших чвар!
Хай вам наукою це буде! Бійтесь
Ви божества меча, свій меч виймавши!
Властитель може вивільнить війну;
Та не скоряється цей дикий бог
Людині так, як той учений сокіл,
Що із-за хмар вертає до мисливця.
Удруге не приходить в слухну мить,
Як от сьогодні, рятівник з небес.

Філіпп

Живе, королю, ангел біля вас.
А де ж вона? Чому її не бачу?

Карл

Йоганна де? Чому вона не з нами
В цю радісну і урочисту мить,
Яку нам принесла?

Архієпископ

Свята ця діва
Не любить, государю, мирний двір
І, не для блиску світу божим гласом
Покликана, цурається юрби,

---

¹ Міфічний птах, що міг жити кілька сотень років, перед смертю сам себе спалював і знов народжувався молодим.

Соромиться цікавості людської.
Мабуть, із богом радиться, коли
Про щастя батьківщини не клопоче,—
А благодать весь час іде за нею.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті ж і Йоганна. Вона в панцирі, але без шолома, з вінком на волоссі.

Карл

Ти одяглася жрицею, Йоганно,
Той освятить союз, що заснувала?

Філіпп

Яка була жахлива у бою,
Яка добром осяяна в дні миру!
Чи я зламав, Йоганно, слово? Ти
Вдоволена і схвалюєш мене?

Йоганна

Найбільшу ласку ти зробив собі.
Тепер ти сяєш в благодатнім світлі
На тому ж небі, де раніше сходив
Жахливим місяцем в кривавім блиску.

(Оглядаючись.)

Багато рицарів тут об'єдналось,
І очі радістю в усіх блищать.
Я одного лиш бачила сумного,
Що змушений ховатися від свята.

Філіпп

Це хто, свідомий власної провини,
Не сподівається на нашу ласку?

Йоганна

Чи може він прийти? Скажи, що може!
О, заверши свою заслугу! Згоди
Нема, коли вона не звільнить серця.
Зненависті краплина в склянці втіхи
Отрує освячений напій.
Нема такого вчинку, щоб бургундець
Його в святковий день цей не пробачив,

Філіпп

Я зрозумів!

Йоганна

І хочеш ти простити?

Так, герцогу? Заходь же, Дю Шатель!

(Відчиняє двері і вводить Дю Шателя; той зупиняється у віддалі.)

Ось герцог з ворогами помирився,

З тобою — теж.

Дю Шатель робить кілька кроків ближче і намагається прочитати щось в очах герцога.

Філіпп

Що робиш ти зі мною,

Йоганно? Знаєш ти, чого ти хочеш?

Йоганна

Господар добрий відчиняє двері

Для всіх, ні перед ким їх не замкне;

Як небозвід оточує всю землю,—

Єднає милість ворога і друга.

І сонце ле однаково проміння

На нескінченні світові простори,

І небо рівномірно напуває

Росою спраглі квіти і дерева.

Все добре, що з висот небесних сходить,

Для всіх воно й не має застережень.

Пітьма в самих лиш закутках живе!

Філіпп

Вона, як тільки схоче, крутить мною;

Душа моя — то віск в її руці.

В обійми, Дю Шатель! Я вас прощаю.

О батьків дух, не гнівайся, коли

Я руку тисну, що тебе убила!

Ви, боги смерті, не судіть мене,

Що я зламав обіт страшної помсти!

Близ вас, отам внизу, де вічна ніч,

Не б'ється більше серце, все довіку

Стоїть незрушно твердо,— та інакше

Тут, нагорі, при сонячному світлі.

Людина, сповнена життя й чуттів,

Стає легкою жертвою хвилини.

Карл

(до Йоганни)

Що я зроблю тобі, висока діво?

Блискуче як додержала ти слова!
Як швидко ти мені змінила долю!
Моїх ти згуртувала друзів, в порох
Звалила ворогів, мої міста
Ти визволила із ярма чужинців,—
Сама зробила все це. Чим віддячу?

Йоганна

Будь завжди людяний, королю, в щасті,
Як у нещасті був, і на вершинах
Не забувай, що значить друг у злиднях,—
Прийняття і сам ти зазнавав.
Не відмовляй останньому з народу
Ти ласки й справедливості,— з низів
Вам бог дав рятівницю. Ти збереш
Всю Францію під скіпетром державним
І станеш владарем для всіх князів.
Твої наступники засяють всюди
Ясніш за попередників твоїх.
Твій рід сіятиме, аж доки
Він збереже любов свого народу.
Та в пастку приведе його пиха,
І з бідних хат, звідкіль з'явивсь тобі
Сьогодні рятівник,— загибель потай
Грозить заплямленим од крові внукам¹.

Філіпп

Натхнена духом, діво осяйна!
Коли твій зір сягає у майбутнє,
Скажи мені, чи ширитиме владу
Мое потомство, як було це досі?

Йоганна

Бургундцю! Ти свій трон підніс на рівень
Престолу королівського, і вгору
Ще прагне горде серце, і будова
До зір іде. Та вишнього рука
Нараз затримає її зростання.
Але не бійся, рід твій не загине!
У дівчині він житиме блискуче,
Й розквітнуть з паростків її монархи,
Скіпетроносні пастирі народів,
Сидіть на двох великих будуть тронах

¹ Натяк на французьку революцію й страту Людовіка XVI.

І панувать над всім відомим світом
Ще й над новим, який господь ховає
Поза непереплитими морями.

К а р л

Якщо це дух відкрив тобі, скажи,
Чи зміцнюватимуть потомки наші
Оцю, відновлену сьогодні нами
Співдружність?

Й о г а н н а
(помовчавши)

Владарі і королі!
Страшиться чвар! Не піднімайте розбрат
Із пекла, де він спить; його збудити —
Вгамується не скоро. Він породить
Дітей на світ, залізне покоління,
Що від пожежі йтимуть до пожеж.
Ви більше не розпитуйте! Радійте
Сучасному! Лишіть мені втаїти,
Що станеться!

С о р е л ь

Свята дівчино, знаєш,
Що в мене серце не пустого прагне,—
Скажи й мені ти радісне пророцтво.

Й о г а н н а

Од духа чую лиш значні події,—
Твоя ж у грудях в тебе доля спить.

Д ю н у а

Тебе саму яка чекає доля,
Могутня дівчино, любима небом?
Тобі найбільше щастя, мабуть, квітне,
Що ти така свята й побожна.

Й о г а н н а

Щастя

Вгорі живе, у вічного отця.

К а р л

Тобі король влаштує щастя нині.
Ім'я твое зробить прекрасним хочу
У Франції; звеличувати будуть

Тебе потомки наші всі,— подібне
І я вчиню. Схили коліна...

(Виймає меч і торкається ним її.)

...Й встань
Вже благородною. Я, твій король,
Тебе підводжу із низького роду
Твого — даю твоїм дворянство предкам.
Носитимеш лілею ти в гербі,
В ряду найродовитіших ти станеш
У Франції, лиш королівська кров
Твою хай перевищить благородством!
Для найзнатнішого з моєї знаті
Хай буде честю шлюб з тобою — я вже
Знайду тобі такого чоловіка.

Д ю н у а

(виступає вперед)

Її обрало серце, ще селянку.
Нова пошана не підносить вище
Її заслуги і мою любов.
І я отут, при королі своїм
І при святім отці, прошу її
Прийняти на шлюб мою князівську руку,
Якщо мене вона вважає гідним.

К а р л

Неперборна діво, множиш чудо
На чудо ти! Тобі немає, вірю,
На світі неможливого. Здолала
Ти горде серце, що ганьбило досі
Любові мідь.

Л я Г і р

(виступає вперед)

Найкращий скарб Йоганни,
Я твердо знаю,— це смиренне серце.
Вона достойна покловіння знатних,
Та високо в думках не залітає,
Не прагне паморочливих вершин;
Їй вдалась відданого чоловіка
І щастя скромного в сім'ї — а це їй
З своєю я рукою пропоную.

К а р л

Ти теж, Ля Гір? Два гарні женихи,
Однаксові доблесті і слави!
Ти ворогів зі мною помирила,
А хочеш посварить найкращих друзів?
Повинна ти обрати одного,
А кожен з них достойний нагороди.
Тепер скажи, що вирішає серце.

С о р е л ь

(підходить ближче)

Та благородна діва розгубилась,
Почервоніла від ніяковіння.
Тож дайте їй у серця поспитатись,
Порадитися в подруги, замок
Розкрити на запертих щільно грудях,
Прийшла хвилинка та, коли стаю
Близька, немов сестра, суворій діві
І віддаю їй вірне, мовчазне
Своє я серце. Дайте нам, жінкам,
Обговорить жіночі справи й ждїть,
Що саме вирішимо ми.

К а р л

(збираючись іти)

Хай так!

Й о г а н н а

Не так, королю! Я почервоніла
Не з соромливого ніяковіння.
Що довіряю цій шляхетній дамі,
Те можу я й чоловікам сказати.
Мені ці рицарі зробили честь,
Та я свого не кину пасовища,
Щоб досягти висот пусого світу;
Ні, не для шлюбного вінка в волоссі
Чоло почесним вкрила я шоломом.
Для іншої покликана я справи,
І вивершить її невинна діва.
Я — воїн всемогутнього лиш бога,
Ні з ким з людей не можу я побратисьь.

А р х і є п і с к о п

На люблячих супутниць для мужів

Жінки призначені, й вони, природі
Скоряючись, найкраще служать небу.
Коли ти виконаєш слово бога,
Що нині в смертний бій тебе веде,
Одразу ж відкладеш од себе зброю
Й до ніжної повернешся ти статі,
Якої ти зреклась, яку ніколи
Не закликають на криваве діло.

Йоганна

Не знаю я, шановний мій панотче,
Що саме дух мені звелить робити.
Та прийде час, і голос у мені
Мовчать не буде, й підкорюсь йому.
Тепер він кличе закінчити діло.
Корону на чоло моему пану
Ще не покладено, не сів на трон
Ще мій владар і королем не зветься.

Карл

Ми досягли уже шляху на Реймс,

Йоганна

Не дозволяй стояти нам, бо ворог
Навкруг снує, щоб перетяти шлях.
Але кризь всіх їх проведу тебе я!

Дюна

Коли ж, проте, усе це закінчиться,
Коли ми переможно ввійдем в Реймс,—
Мені дозволиш, дівчино свята...

Йоганна

Як схочуть небеса, щоб з поля смерті
Увінчана звитягою прийшла я,—
То діло скінчиться моє, й пастушці
Не буде що робити у палаці.

Карл

(беручи її за руку)

Тепер тобі говорить голос духа,—
Любов мовчить в натхнених богом грудях.

Повір, вона мовчатиме не завжди!
Ми знімем зброю, приведе звитяга
З собою мир, і радість повернеться
У кожні груди, ніжні почуття
Тоді прокинуться в усіх серцях,—
Прокинуться вони і в грудях в тебе,
І ти почнеш солодкі лити сльози,
Яких не проливала ще,— це серце,
Тепер наповнене по вінця небом,
До друга звернеться цілком земного.
В рятунку тисячам дала ти щастя,
А закінчиш на щасті однобо!

Йоанна

Дофіне! Чи тебе вже бог втомив,
Що ти ламаєш вмистище його?
Невинну діву, прислану від бога,
Стягнути хочеш у буденний прах?
Засліплені серця в вас! Маловірні!
Могутність неба засіяла вам,
Перед очима вам розкрилось чудо,—
Й нічого ви не бачите, крім жінки.
Чи жінка може, одягнувшись в мідь,
Втрутитися у чоловічу битву?
Нещастя б сталося, якби, тримаючи
Разячий божий меч, пустим я серцем
Схилилась до земного чоловіка!
Та краще б я на світ не народилась!
Ні слова більш про це, кажу я вам,
Щоб не обурить духа у мені!
Жадібні погляди чоловіків
Мене страшать, знімають з мене святість.

Карл

Облиште. Не зворушити її.

Йоанна

Скажи, нехай військові сурми гримнуть!
Жахлива тиша зброю в нас обсіла.
Мене так тягне звідси, з марноти,
На остаточне вивершення діла,
Назустріч неминучій долі йти!

Я В А П Я Т А

Квапливо входить р и ц а р.

К а р л

Що сталося?

Р и ц а р

Ворог, перейшовши Марну,
Шикуються для бою.

Й о г а н н а

(у захваті)

Битва й кров!
Отут ці зграї і знайдуть загибель.
Озброюйтесь, я дам накази війську.

(Поспішно виходить.)

К а р л

За нею йдїть, Ля Гір. За свій вінець
Ми будем битися при брамі Реймса!

Д ю н у а

Це в них не мужність. Це остання спроба
Безсилою і лютого відчаю.

К а р л

Я не примушую вас, герцогу. Та день цей
Покрие з верхом всі погані дні.

Ф і л і п п

Ви будете вдоволені!

К а р л

Я сам

Піду із вами по дорозі слави
І за корону битимуся поруч
Із містом коронації. Агнесо,
Прощайся з рицарем твоїм!

С о р е л ь

(обіймає його)

Не плачу я і не тремчу за тебе,
Душа летить довірливо над хмари.
Нам стільки ласки небо вже дало,

Що аж ніяк не ждять новин похмурих!
В вінку звитяги обійму тебе,—
Мені так серце каже,— в реймських мурах.

Мігутньо звучать сурми і, поки змінюється декорація, переходять на дикий гуркіт бою; оркестр грає сам при відкритій сцені у супроводі військових інструментів поза сценою.

Місце дії змінюється на відкриту місцевість, оточену деревами. Під час музики солдати швидко проходять у глибині сцени.

ЯВА ШОСТА

Тальбот, спираючись на Фастольфа, в супроводі солдатів.
Пізніше входить Ліонель.

Тальбот

Тут посадить мене під деревами
І швидше повертайтеся у бій;
Не потребую допомоги в смерті.

Фастольф

О нещасливий, повний туги день!

Ліонель наближається.

В яку хвилину, Ліонель, прийшли ви!
Наш полководець тут від ран конає!

Ліонель

О боже! Благородний лорде, встаньте!
Тепер не час сидіти на спочинку!
Не поступайтеся смерті і звеліть
Всією волею природі жити!

Тальбот

То марна річ! Настав фатальний день,
Наш трон у Франції геть розламався.
Даремно я у безнадійній битві
Востанне намагавсь його підтримати.
Ось, променем повалений, лежу
І більш не підведусь. Згубили Реймс ми,—
Спішіть, Париж рятуйте!

Ліонель

Париж угоду підписав з дофіном —
Нам звістку щойно посланець привіз.

Тальбот

(здирає пов'язки)

То лийтеся, струмки моєї крові,
Мені-бо сонце остогидло вже!

Ліонель

Не можу я баритись. Пронеси
В безпечне місце полководця, Фастольф.
Ми тут удержатись не можем довше.
Усюди наші кинулися врозтіч,
Безперешкодно діва йде вперед..

Тальбот

Безглуздя, бореш ти — я мушу вмерти!
Самим богам не подолать глупоти.
Високий розум, осяйна дитина
Божественної голови, засновник
Світобудови, провідник зірок,
Що ж ти тепер — прикутий до хвоста
Шаленому коневі навіженства,
Волаючи без сил, з конем сп'янілим
Зірватись маючи в страшну безодню?
Будь проклятий, хто витратить життя
На щось велике і достойне й мудро
Накреслить план собі! Король дурних
Керує всесвітом!

Ліонель

Мілорде! Вам

Лиш кілька є хвилин життя; помисліть
Про бога ви!

Тальбот

Якби сміливців, нас,
Здолали тут сміливці теж, могли б ми
Втішатись з думки про нестале щастя,
Що завжди крутить колесо своє.
А впасти від нахабного фіглярства!..
Невже поважне і трудне життя
Не варте і поважної кончини?

Ліонель

(подаючи йому руку)

Мілорде, прощайте! Після битви
Вшаную вашу пам'ять я сльозами,
Якщо вцілію сам. Тепер мене
Гукає доля, що на полі бою
Свій суд провадить, кидаючи жереб.
Побачимося десь на тому світі!
Коротке розлучання в довгій дружбі;
(Виходить.)

Т а л ь б о т

Всьому кінець. Я віддаю землі
Дрібненьку часточку ясного сонця,
На біль і радість втілену в мені.
І від міцного Тальбота, що всесвіт
Своєю славою він наповняв,
Лишиться жменька праху. Так іде
Людина до свого кінця, і ми
Виносимо із життєвої битви
Одне — упевненість у небутті
Й зневагу щирю до всього того,
Що нам здавалось дивним і високим.

Я В А С Ъ О М А

К а р л, Ф і л і п п, Д ю н у а, Д ю Ш а т е л ь і с о л д а т и.

Ф і л і п п

Укріплення взяли ми.

Д ю н у а

Славний день!

К а р л

(помічаючи Тальбота)

Дивіться, хто там під яскравим сонцем
Прощається із світом мимоволі?
Як за спорядженням — не з простих він.
Допоможіть йому, коли ще можна.

Солдати з королівського загону підходять до Тальбота.

Ф а с т о л ь ф

Назад! Не йдіть! Повага до мерця,
Бо до живого ви б не підійшли!

Ф і л і п п

Що бачу! Тальбот це у власній крові!
(Підходить до нього.)

Тальбот кидає на нього лютий погляд і вмирає.

Ф а с т о л ь ф

Бургундцю, геть! Останній зір героя
Лицем запроданця ти не отруюй!

Д ю н у а

Жахливий Тальбот! Непереборимий!
Задовольнився ти мізерним клаптем,
Хоча найдальші Франції краї
Бентежний дух твій не могли наситить?
Тепер я вас вітаю королем,—
Вінець тремтів на вашій голові,
Поки жила душа у цьому тілі.

К а р л

(мовчки подивившись на мерця)

Його всевишній переміг, не ми!
Лежить героєм на французьким ґрунті,
Так і не випустивши з рук щита.
Візьміть його!

Солдати піднімають і виносять труп.

Мир його праху!

Йому слід воїнську віддати шану.
У Франції, де він поліг героєм,
Собі знайдуть його останки спокій!
Він перший з ворогів сягнув досюди,
Нехай похований він буде тут.

Ф а с т о л ь ф

(віддає йому свій меч)

Твій, государю, бранець я.

К а р л

(повертає йому меч)

А ж н і!

Обов'язки є вищі за війну —
Свого проведьте вільно полководця.
Йдіть, Дю Шатель! Моя тремтить Агнеса,
Вгамуйте страх її за нас, скажіть,
Що ми живі, що ми перемогли
Й вона з тріумфом ввійде в Реймс!

Дю Шатель виходить.

ЯВА ВОСЬМА

Т і ж і Л я Г і р.

Д ю н у а

Л я Г і р,

А д і ва де?

Л я Г і р

Я вас хотів спитати.

Вона тут билася між ваших військ.

Д ю н у а

Я думав, ви їй даєте підмогу,
Коли спішив на захист короля.

Ф і л і п п

У самій гущі ворогів я бачив
Іще недавно білий прапор діви.

Д ю н у а

О, горе нам, та де ж вона? Прокляття!
Біжімо, визволяймо! Я боюся,
Що, мужністю заведена далеко,
Вона сама між ворогами билась,
І сила їх перемогла-таки.

К а р л

Спішіть, рятуйте!

Л я Г і р

Я за вами!

Ф і л і п п

Всі ми!

Усі поспішають.

Інша, безлюдна частина поля бою. Вдалині видно вежі Реймса,
освітлені сонцем.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Рицар, весь у чорному озброєнні, з опущеним забралом. Йоганна
переслідує його аж до авансцени, де він зупиняється і чекає її.

Й о г а н н а

Збагнула я твою підступність, хитрий!
Мене ти віддалив од поля бою
Обманом, вдавши втікача, і цим
Від багатьох британців смерть одвів.
Але тебе самого жде загибель.

Чорний рицар

Чому ти переслідуєш мене
І люто мчиш слідом за мною? Слухай —
Тобі мене убити не судилось.

Йоганна

Ворожий ти до глибини душі
Мені, мов ніч, якої колір носиш.
Непереборний потяг вимагає
Тебе навіки знищить денним світлом.
Хто ти? Відкрий забрало. Я, коли б
Не бачила, як Тальбот войовничий
Поліг в бою, сказала б, що ти — Тальбот;

Чорний рицар

Чи ж слова не подасть пророчий дух?

Йоганна

Він гучно промовляє в глибині,
Що поруч мене десь стоїть нещастя.

Чорний рицар

Йоганно д'Арк! Ти аж до брами Реймса
На крилах перемоги досягла.
І слави досить вже тобі. Звільни
Од себе щастя, що тобі слугує,
Поки воно само геть не пішло;
Воно ж не служить до кінця нікому.

Йоганна

Чого велиш спинитися мені
В середині дороги й кинуть справу?
Її скінчу я і здійсно обіт.

Чорний рицар

Ніхто тобі не може протистати,
Ти в кожній битві бореш. Та ні разу
Не підеш в битву відтепер. Ти чуєш?

Йоганна

Не покладу із рук цього меча,
Аж поки горда Англія поляже.

Чорний рицар

Дивись! Он височіють вежі Реймса,
Мета й кінець твого шляху — верхівки
Високого собору в небі сяють.

Туди ти зайдеш на розкішне свято —
Вінчати короля й здійснить обіт.
Не входи туди! Вернись назад! Ти чуєш?

Йога н на

Та хто ж це ти, обманщик двуязычний,
Що хочеш застрахати мене й збентежить?
Як смієш ти проголосити мені
Обманливе пророцтво!

(Чорний рицар хоче піти, вона заступає йому дорогу.)

Ні, ти дай
Одвіт, чи приймеш смерть від рук моїх!
(Хоче вдарити його.)

Чорний рицар

(торкається її рукою, вона лишається нерухомою)

Вбивай, що смертне!
Темрява, блискавка і грім. Рицар зникає.

Йога н на

(стоїть спочатку вражена, але скоро опам'ятовується)

Це не було живе створіння. Був це
Пекельний образ, сперечливий дух,
Що видерся з вогненної безодні
Мені збентежить благородне серце.
Кого боюся я з мечем господнім?
Я хочу шлях скінчити переможно.
І хай все пекло на дорозі стане —
Не зблякне в мене мужність, не зав'яне!
(Хоче вийти.)

ЯВА ДЕСЯТА

Ліонель, Йога н на.

Ліонель

Готуйся, проклята, до бою! Звідси
Один із нас не вернеться живим.
Найкращих вбила ти з мого народу;
Сам благородний Тальбот дух великий
Спустив у мене на руках. Помщуся
За смілого або піду за ним.
І щоб ти знала, хто тебе прославить,
Чи вмре, чи візьме верх, я — Ліонель,

Останній із вождів у нашім війську,
Неподоланна й досі ця рука.

(Кидається на неї. Після короткої сутички вона вибиває меч з його руки.)

Зрадлива доля!

(Бореться з нею.)

Йоганна

(схоплює його ззаду за султан і здирає шолом, відкриваючи обличчя Ліонеля, а водночас правою рукою видобуває меч)

Май, чого шукав,

Пречиста вб'є тебе моїм мечем!

(У цю мить вона бачить його обличчя; його погляд вражає її; вона довго стоїть без руху, рука її повільно спадає.)

Ліонель

Чому вагаєшся з своїм ударом?

Бери моє життя — твоя-бо слава.

Взяла ти верх, пощади я не хочу.

Вона подає йому знак рукою йти геть.

Я маю йти? Тобі своїм життям

Завдячити? Скоріше смерть!

Йоганна

(відвернувши обличчя)

Рятуйся!

Не хочу знати, що твоє життя

Тримала я в своїх руках.

Ліонель

Ненавиджу тебе й твій дар. Не хочу

Пощади. Вбий же ворога свого,—

Хотів тебе він вбити.

Йоганна

Вбий мене

Й тікай!

Ліонель

Та що це означає?

Йоганна

(затуляє обличчя)

Леле!

Йоганна і Ліонель («Орлеанська дівка», дія III)

Ліонель
(підходить ближче)

Вбиваєш ти, казали, всіх англійців,
Що стрінеш у бою. Чого ж мене ти
Щадиш?

Йоганна
(рвучким рухом піднімає меч на нього, але, глянувши йому в обличчя, швидко опускає руку)

Пречиста діво!

Ліонель
Чом ти кличеш
Пречисту? Та вона ж тебе не знає,
Не має діл з тобою небо.

Йоганна
(з поривчастим страхом)

Що я
Накоїла! Зламала я обіт!
(Ламає у відчаї руки.)

Ліонель
(співчутливо дивиться на неї і підходить ближче)

Нещасна дівчина! Шкода тебе!
Зворушуєш мене, бо лиш до мене
Великодушна ти, й моя ненависть
Зникає, і приходить співчуття.
Хто ти? І звідкіля?

Йоганна
Мерщій! Тікай!

Ліонель
Твої літа, твоя краса принадні!
Твій зір мені до серця йде! Я міг би
Порятувати тебе. Питаєш, як?
Ходім, ходім! Від пут своїх страшних
Скоріш відмовся! Зброю кинь свою!

Йоганна
Не гідна я її носити!

Ліонель
Кинь
Їй за мною йди!

Йоганна

(з жахом)

Йти за тобою!

Ліонель

Ще порятунок є. За мною йди!

Врятую я тебе, але не гайся!

Мене охоплює така скорбота,

Таке бажання врятувати тебе...

(Хапає її за руки.)

Йоганна

Там Дюнуа! Ще хтось! Мене шукають!

Тебе побачать...

Ліонель

Захищу тебе!

Йоганна

Я вмру, як ти впадеш від їх руки.

Ліонель

Тобі я дорогий?

Йоганна

Небесна діво!

Ліонель

Побачу я тебе ще? Почую?

Йоганна

Ніколи! Ні!

Ліонель

Цей меч — то запорука,
Що я тебе побачу ще!

(Вихоплює в неї меч.)

Йоганна

Безумний!

Ліонель

Від сили йду — та ще тебе побачу!

(Виходить.)

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Дюнуа і Ля Гір. Йоганна.

Ля Гір

Жива! Отут вона!

Дюнуа

Не бійсь, Йоганно!

З тобою поряд незрадливі друзі.

Ля Гір

Ото не Ліонель побіг?

Дюнуа

Нехай!

Йоганно, справедливість пододала!
Реймс браму відчинив, і весь народ
З тріумфом короля свого стрічає...

Ля Гір

Та що це з дівочою? Поблідла, никне!

Йоганні погано — вона хилиться до землі.

Дюнуа

Її поранено... Зніміть-но панцир!
Це в руку, і пошкодження легке.

Ля Гір

Як лється кров!

Йоганна

Нехай з моїм життям

Вся вийде!

(Безсило падає на руки Ля Гіра.)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Святково приврашена зала.
Колони обвиті гірляндами; за сценою флейти і гобої.

ЯВА ПЕРША

Йога нна

Вже зброю знято, битви оплять вогнисті;
Поля боїв — у співах і танках;
Бринить веселий гамір скрізь у місті,
Свічки горять яскраво по церквах,
І мури височать в зеленім листі,
Й колони — у гірляндах і вінках.
Просторий Реймс не може всіх прийняти,
Хто гомінливо сходиться на свято.

Єдина радість у всього народу,
Єдина думка в грудях тріпотить.
Роз'єднані в военну непогоду
Гуртуються веселощі ділить.
Хто визнає, що франкського він роду,
Тепер ім'ям славетним блискотить.
Стара корона по-новому сяє,
Свого монарха Франція вінчає.

Лиш я, хоча пишноту цю створила,
Загального я щастя сторонюсь,
Немовби серце я перемінила,—
Від святкувань у далечінь я рвусь,
В британський табір знов лечу несміло
І в очі ворогові знов дивлюсь,
В дні миру мушу не бувать на людях,
Тяжку вину притаюючи в грудях.

Хто? Я? Щоб на лице людське
Свій чистий погляд я звертала?
Щоб серце, небесам близьке,
Перед земним коханням впало?
Вітчизни рятівниця, я,
Господня войовниця, я
Вітчизни ворога кохаю?
Свій гріх я сонцю сповідаю,—
І сором ще не вбив мене?

Музика за сценою переходить у тиху, тужливу мелодію.

Горе! Горе! Що за звуки
Вух торкнулися моїх!
Чую в них його я голос,
Зір його я бачу в них!
Що, якби зірвалась буря
Й знову зброя задзвеніла
В гуркотливому бою!
Знов знайшла б я міць свою!
З голосів оцих і звуків
Серце ятриться мені!
Як вони останню силу
В тужній млості розчиняють,
В слізнім смутку розтопляють!

(Після паузи, жваво.)

Я мала вбить його? Якби в лице
Не глянула! Убить його! Раніш
Собі встромила б в груди смертну сталь!
Чи винна я, що людяна була?
Чи жаль — то гріх? Ах, чистий жаль! Коли
Ти чула голос людяності й жалю
До інших тих, кого вражав твій меч?
Чого ж це він мовчав, коли юнак,
Валлієць гарний той, благав про милість?
Лукаве серце! Брешеш богу ти:
Ти слухалось не жалю й чистоти!
Чого я глянула в лице йому!
Побачила обличчя благородне!
Цей зір загибель розпочав твою,
Нещасна! Бог знаряддя брав сліпе,
І сліпо мусила ти все робити.
А глянула — господь відсунув щит,
І пекло встигло ухопити.

Знов починають грати флейти; Йоганна поринає в тихий смуток.

Мирний посох! Меч якби я

Замість тебе не взяла,
І тебе, чудовний дубе,
Я б не слухала була!
І не сходила б до мене
Ти, пречиста, ізгори!
Увізьми вінець священний,—
Я не варта,— забери!
Ах, я бачила — зоріє
Для блаженних в небі шлях!
В мене ж — на землі надія,
А не в чистих небесах.
Нащо ти страшний цей поклик
Змусила мене нести?
Як я можу стверднуть серцем,
Що м'яким створила ти?
Щоб твоя явилась сила —
Обирай, хто має крила
Й вільний од гріхів земних,
Духів посилає своїх,
Невмираючих, чеснотних,
Безчуттєвих, безскорботних,—
Не пастушку, їй на тугу,
Кволу, скромну, недолугу!
Що ті королівські свари,
Їхні війни — що мені?
Без турбот овець водила
Я по тихій вишині.
Ти ж мене в життя метнула,
В гордий цей палац гучний,
І на гріх мене зманула...
Ах, це вибір був не мій!

ЯВА ДРУГА

Агнеса Сорель, Йоганна.

Сорель

(входить пошвавлена, схвильована; побачивши Йоганну, поспішає до неї і кидається їй на шию; раптом опам'ятовується, випускає її і падає перед нею ниць)

Ні! Ні! У пил перед тобою!..

Йоганна

(хоче підняти її)

Встань!

Що робиш ти? Ти забуваєш, хто ми.

Сорель

Дозволь мені, це з радощів я впала
Тобі до ніг,— повинна перед богом
Вщерть переповнене я серце вилить,
Ушанувать незримого в тобі.
Ти ангел той, що владаря мого
Привів у Реймс короною вінчати.
Сьогодні здійснюється те, чого я
Ніколи і не снила! Все готове,—
Король стоїть уже в святкових шатах,
Зібрались пери і найбільша знать
Держави, щоб регалії нести,
Народ шумливо лине до собору,
Усюди співи, танці, звуки дзвонів.
О, не знесу такий я надмір щастя!

Йоганна ніжно піднімає її. Агнеса на мить зупиняє діву, ближче дивлячись їй у вічі.

Лиш ти серйозна завжди і сувора.
Створила щастя й не живишся ним.
Не сповнить наша радість зимне серце,
Не раз ти бачила небесну велич,—
Нічим земним тебе не спокусить.

Йоганна поривчасто хапає її за руку, але швидко відпускає.

Якби могла відчуть в собі ти жінку!
Зніми цю зброю, більш нема війни,
Признайся всім, що ніжної ти статі!
Страхається тебе мое несміле серце,—
Так на сувору ти скидаєшся Палладу.

Йоганна

Чого ж від мене хочеш ти?

Сорель

Скинь панцир!

Зніми цю зброю! Почуття боїться
Зайти в оковані залізом груди.
Будь жінкою — і сповнишся любові.

Йоганна

Щоб я зняла тут панцир? Ні! Охоче
Розкриюсь у бою назустріч смерті!
А тут — потрійна мідь хай порятує
Від свята вашого й мене самої!

Сорель

Тебе граф Дюнуа кохає. Серце,
Відкрите досі доблестям і славі,
Святим палає почуттям до тебе.
Як мило — бути любовою герою,
А ще миліш — любить його самій.

Йоганна гидливо одвертається.

Ненавидиш його! Ні, ні, ти можеш
Лиш не любити! Чи є ненависть в тебе?
Ненавидим лиш тих, хто відбирає
Коханих в нас, а де коханий твій?
Спокійне в тебе серце. От якби...

Йоганна

Жалій мене! Мою оплакуй долю.

Сорель

Чого тобі для щастя ще бракує? .
Додержала ти слова, край звільнила
І довела звитязно короля
До міста коронації у славі;
На тебе моляться щасливі люди,
Тобі лунають всюди голосні
Похвали; ти богиня цього свята,
І сам король в короні не сіяє
Величніше за тебе.

Йоганна

Як сховатись
В найпотаємнішу в землі щілинку!

Сорель

Яке ж бо дивовижне хвилювання!
Хто вільно може глянути на світ,
Коли вже ти свої спускаєш очі?
Я червонію, бо така мізерна
З тобою поруч, що не можу звестись
До мужності героїської твоєї!
Хіба я можу протиставити слабкість
Свою тобі? Не гідне кволе серце
Ні слави, ні захоплення народу,
Ані відродженого слява трону,
Ні радості могутньої звитязи.
Єдине вщерт наповнює його,

У нім єдине почуття палає:
Він обраний, народ йому радіє,
Йому благословення й квіти сипле,—
Мені належить він, він — мій коханий.

Йоганна

О, ти щаслива! Заздрю я тобі!
Кохаш ти того, що й всі! Ти можеш
Розкрити серце і розголосити
Перед усім народом захват свій!
Держави свято — це й твого кохання.
Усі, хто гомінливо й нескінченно
Під ці приходять мури, поділяють
Твоє чуття, освячують його,
Тобі плетуть, несуть тобі вінки,
Ти в спільній хвилі з усіма пливеш,
Кохаш ти загальну радість, сонце,
Ти бачиш сяєво свого кохання!

Сорель

(кидається їй в обійми)

О радість! Розумієш ти мене!
Так, я дізналась — ти кохання знаєш,
Мое чуття ти виклала так сильно.
Від страху і побоювань звільни
Те серце, що так тягнеться до тебе...

Йоганна

(рвучко видираючись із її рук)

Покинь мене! Іди! Не заплямовуй
Себе ти мною,— я отрути повна!
Йди, будь щаслива! Хай в найглибшу ніч
Сховаю я своє нещастя, жах,
Ганьбу...

Сорель

Мене лякаєш, не збагну
Тебе! Таїлася ти завжди — й враз
Розкрився темний вир твоєї суті.
Хто б уявив, що ніжні почуття
Святе лякають серце, чисту душу!..

Йоганна

Це ти свята! Це ти, Агнесо, чиста!
Ти, глянувши у мене, затремтиш,—
Запроданку ти й ворога побачиш.

ЯВА ТРЕТЯ

Дюнуа, Дю Шатель і Ля Гір з прапором Йоганни.

Дюнуа

Тебе шукаємо, Йоганно. Все
Готове, і король нас жде, він хоче,
Щоб ти несла свій прапор перед ним.
У тебе місце після всіх князів,
До нього ти з усіх найближче йтимеш,
Бо сам він визнає і всі повинні
Побачити, що лиш тобі самій
Завдячує сьогоднішнім він святом.

Ля Гір

Бери свій прапор, благородна діво!
Князі чекають, і народ заждавсь.

Йоганна

Мені йти перед ним! Нести свій прапор!

Дюнуа

А хто б ще інший взяв? Чия рука
Настільки чиста, щоб нести святиню?
Ти ринеш у бої із ним, неси
Його прикрасою на святкуванні!

Ля Гір хоче передати їй прапор, вона в жахом відступає.

Йоганна

Назад! Назад!

Ля Гір

Та що тобі? Вжахнулась
Свого ж ти прапора! Поглянь на нього!

(Повертає прапор з боку на бік.)

Той самий, що звиятно носиш ти,—
З зображенням небесної цариці,
З земною кулею попід ногами,
Бо так тебе навчила божа мати.

Йоганна

(із страхом дивлячись на прапор)

Вона! Вона сама! Така й з'являлась.
Як дивиться й сердито хмурить брови,
Як гнівно очі з темних вій блищать!

Сорель

Вона в нестямі! О, опам'ятайся!
Ти зрозумій, ти бачиш не пречисту!
Це лиш земний її приблизний образ,
Вона ж сама десь у небесних хорах!

Йоганна

Страшна, прийшла свою карати жертву?
Губи, карай, смертельні блискавки
Кинь на провинну голову мою!
Зламала я обіт свій, відійшла,
Зганьбила я твоє святе імення!

Дюнуа

О, лихо нам! Які слова блюзнірські!

ЛяГір

(здивовано до Дю Шателя)

Збагнули ви цю дивну поведінку?

ДюШатель

Я бачу те, що бачу. Я давно
Цього боявсь.

Дюнуа

Що кажете?!

ДюШатель

Я думки

Сказати не можу. Бог хотів, щоб все
Минулося і сів на трон король!

ЛяГір

Як! Та невже поширився й на тебе
Той жах, що цей от прапор видихає?
Британці аж тремтять од цього знаку,
Він ворогам лиш Франції страшний,
Але до вірних громадян ласкавий!

Йоганна

Так, добре кажеш! Друзям він привітний,
На ворогів же нападає лях.

Чути коронаційний марш.

Д ю н у а

Бери свій прапор! Ну, бери! Вже вийшла
Процесія, не можна й мить втратити.

Вони примушують її взяти прапор; вона бере, рвучко опираючись, і виходить; інші — слідом за нею.

Сцена змінюється на великий майдан перед собором.

Я В А Ч Е Т В Е Р Т А

Глядачі заповнюють глибину сцени, з-посеред них виходять Б е р т р а н д,
К л о д - М а р і і Е т ь е н, наближаючись до авансцени; за ними М а р г о
і Л уї з о н. Здаля приглушено звучить марш.

Б е р т р а н д

Ось чути музику! Ідуть! Вже близько!
Що краще? Чи спинитись тут, на цім
Підвищенні, чи проштовхатись десь
Крізь натовп, щоб усе побачить нам?

Е т ь е н

Нам не пройти ніде. Скрізь штовханя
Така, що яблуку нема де впасти.
Тож станьмо краще ми до цих будинків.
Розглянемо процесію як слід,
Коли отут ітима.

К л о д - М а р і

Щось, здається,
З пів-Франції зібралось сюди!
Такий потік могутній, що і нас,
Здаля, аж з лотарінгської землі,
Підняв він і сюди приніс.

Б е р т р а н д

Та хто ж

Сидітиме в своїм кутку, коли
Велике відбувається в отчизні!
Багато поту й крові пролилося,
Щоб гідній голові корону дати,
І наш король, оцей властитель справжній,
Якого коронуємо сьогодні,
Не гіршу зустріч матиме, ніж їхній,
У Сен-Дені вінчаний парижанин!
Не добромисний громадянин той,
Хто не гукає: «Хай живе король!»

ЯВА П'ЯТА

Марго і Луїзон підходять до них.

Луїзон

Побачимо, Марго, сестру ми зараз!
Колотиться як серце!

Марго

В блиску слави
Її побачимо й до себе скажем:
Оце Йоганна, наша то сестра!

Луїзон

Не йму я віри, поки не побачу
На власні очі, що ота могутня,
Яку звуть Орлеанська діва,— наша
Сестра Йоганна, наша мила згуба.

Марш усе наближається.

Марго

Ти ще непевна? Тож дивись очима!

Бертранд

Ідуть! Увага!

ЯВА ШОСТА

Процесію відкривають флейтисти і гобоїсти; за ними, одягнуті в біле, діти з гілками в руках; далі— двоє герольдів; за ними— низка алебардників; члени магістрату в парадному одязі; двоє маршалів із жезлом, герцог Бургундський з мечем, Дюнуа із скіпетром, інша знать з короною, державою і суддівським жезлом, інші— з дарунками; далі— рицарі в орденських шатах; хлопчики-співачки з кадилами, двоє єпископів із святим миром; архієпископ з розп'яттям; за ним іде Йоганна з прапором. Вона ступає непевними кроками, опустивши голову; побачивши її, сестри роблять жести здивування і радості. За нею йде король під тронним балдахіном, що несуть чотири барони, далі придворні і, нарешті, солдати.

Коли процесія заходить у собор, музика замовкає.

ЯВА СЬОМА

Луїзон, Марго, Клод-Марі, Етьєн, Бертранд

Марго

Ти бачила сестру?

Клод-Марі

Що в золотій броні?
Що прапор пронесла перед монархом?

Марго

Вона. Сестра це наша, це Йоганна!

Луїзон

Й вона нас не впізнала! Не відчула
Ласкаву близькість сестриних грудей.
Вона бліда була, дивилась в землю
Й хиталася під прапором своїм,—
Не рада я, що бачила її.

Марго

То я побачила сестру у блиску
І величі. Хто міг би хоч у сні
Подумати і уявить про неї,
Коли пасла стада у нас у горах,
Що в сяйві будем бачити її?

Луїзон

Справдився батьків сон, що наче ми
Схилилися перед сестрою в Реймсі.
Це й є отой собор, що батько бачив
В своєму сні, і все тепер справдилось.
Та батько бачив і смутні видіння.
Ах, тужно бачити її у славі!

Бертранд

Чого ми стоїмо? В собор ходімо,
Подивимось відправу!

Марго

Так, ходімо!
Принаймні ми зустрінемо сестру.

Луїзон

Ми вже побачили її. Вертатись
Пора й додому.

Марго

Як? Не привітавшись
І не порозмовлявши з нею?

Луїзон

Більше
Вона уже не наша, їй бо місце
Із принцями та королями. Хто ж ми,

Щоб сміло продиратися до неї?
Вона була чужа, ще будучи з нами!

Марго

Чи посоромиться нас, погордує?

Бертранд

Нас не соромиться і сам король,
Він навіть з голяком вітався дружньо.
Хоч піднеслась би так вона, як хоче,
А вищий все ж король!

Звуки сурм і літаврів із собору.

Клод-Марі

В собор ходімо!

Поспішають у глибокі сцени, де зникають серед юрби.

ЯВА ВОСЬМА

Тібо входить, одягнутий в чорне. Раймонд іде за ним і намагається зупинити його.

Раймонд

Спиніться, батьку мій Тібо! У натовп
Не йдіть! Тут радісні, веселі всі,
І ваша туга засмутить їм свято.
Ходімо! Швидше вийдімо із міста!

Тібо

Мою нещасну доню бачив? Добре
Її розглянув?

Раймонд

Швидше йдім, благаю!

Тібо

Помітив ти невпевненість ходи,
Розгубленість і блідість на обличчі?
Злощасність сповнює її цілком.
Пора мені дитину рятувати,—
Я поможу...

(Хоче йти.)

Раймонд

Що хочете робити?!

Т і б о . . .

Вразити хочу я, я хочу скинуть
Її з пустого щастя; так, я хочу
Насильно повернуть її до бога,
Хоч і зреклась його.

Р а й м о н д

Ах! Поміркуйте!
Не кидайте свою дитину в прірву!

Т і б о

Жива душа в ній, тіло ж може вмерти.

Йоганна без прапора вибігає з собору; народ оточує її, вихваляє, цілує її
одяг; тісна юрба затримує її в глибині.

Та ось вона! Бліда, тікає з храму,
Її з святині виганяє жах.
Це божий суд свій справедливий вирок
Її виголошує.

Р а й м о н д

Прощайте!

Більш не кажіть, щоб вас я супроводив.
З надією я йшов, вертаю з смутком.
Побачив знову вашу я дочку
І почуваю — знов її утратив.

(Іде у протилежний від Тібо бік.)

Я В А Д Е В ' Я Т А

Йоганна, народ, пізніше еєстри.

Й о г а н н а

(виривається з-поміж народу і виходить вперед)

Лишатись не могла там, — духи гнались,
Мов грім страшний ревів мені орган,
Склепіння храму падало на мене,
З очей зникав широкий простір неба.
Я прапора там кинула, в святині,
Її ніколи більше не торкнусть його!..
Здалось мені — неначе пропливли,
Як уві сні, мої кохані сестри,
Марго і Луїзон любимі. Ах!
Очей то лиш обманлива мара.
Вони далеко, недосяжно десь,
Як радощі безгрішного дитинства!

Марго
(виступаючи вперед)

Вона! Йоганна!

Луїзон
(поспішає їй назустріч)

О, моя сестра!

Йоганна

Не сон то був... То ви... Вас обіймаю,
Тебе, Луїзо, і тебе, Марго!
У цій глуші, чужій, багатолюдній,
Горнуся я до сестриних грудей.

Марго

Нас пізнає вона, вона сестра нам!

Йоганна

І ваше почуття вас привело
Далеко так! Не гніваєтесь ви,
Хоч кинула сестра вас, не прощавшись!

Луїзон

Тебе таємний кликав божий голос.

Марго

Чутки про тебе, облетівши весь світ,
Твоє ім'я по всіх кутках рознісши,
Збудили нас у тихому селі
І привели на ці вогні святкові.
Прийшли твою ми подивитись велич,
І ми тут не самі.

Йоганна
(швидко)

Наш батько з вами!
Де ж, де він? Чом ховається він десь?

Марго

Нема тут батька.

Йоганна

Ні? Не хоче бачить
Своє дитя? А дав благословення?

Луїзон

Не знає він, що тут ми.

Йоганна

Він не знає!
Чому? Збентежені ви? Мовчите
І дивитесь униз! Скажіть, де батько?

Марго

Як з дому ти втекла...

Луїзон

(перепиняє її)

Марго!

Марго

Наш батько

Хмуріти став.

Йоганна

Хмуріти!

Луїзон

Заспокойся!
Ти ж знаєш, підозріливий який він!
Та він стає тихішим і радіє,
Коли ми кажемо, що ти щаслива.

Марго

А ти щаслива? Мусиш нею бути,
Бо ти вшанована й велика!

Йоганна

Так,

Бо знову бачу вас, ваш голос чую,
Ці любі звуки, що мені домівку
Нагадують і батькові поля.
Там я стада водила в нас по горах,
Там я була щаслива, як в раю,—
Чи зможу повернутися колись?

(Ховає обличчя на грудях Луїзон.)

Клод-Марі, Етьєн і Бертранд з'являються і зніяковіло
зупиняються вдалині.

Марго

Етьєн, ідіть! Берtrand! І Клод-Марі!
Сестра не горда, а така ласкава,
Говорить дружньо, мов ніщо не сталось
І з нами на селі вона живе.

Селяни підходять ближче і хочуть потиснути їй руку; Йоганна дивиться на них нерухомими очима і глибоко здивована.

Йоганна

Де я була? Скажіть мені! Чи все це
Було лиш довгий сон і я збудилась?
Я все іще у Дом-Ремі? Це правда?
Чи я заснула під чарівним дубом
І от прокинулась — і ви зі мною,
Знайомі, дорогі мені обличчя?
Лиш уві сні були ці королі,
І битви ці, і війни. Це лише
Примари перед мене пробігали,
Під цим бо дубом все так живо сниться.
Як ви прийшли б у Реймс? Як я б сама
Прийшла? Ні, Дом-Ремі я не лишала!
Скажіть мені одверто, втіште серце!

Луїзон

У Реймсі ми. Ніщо із цих подій
Тобі не снилось, ти усе зробила
Сама. Опам'ятайся, глянь навколо,
Торкнись броні своєї золоті!

Йоганна кладе руку на груди, згадує все і лякається.

Берtrand

Із рук моїх шолом цей ви дістали.

Клод-Марі

Не диво, що все сном здається вам,
Бо ви здійснили й справили таке,
Що лиш ві сні не видається дивним.

Йоганна

(швидко)

Ходім, тікаймо! Я піду із вами,
В село вернусь у батькову домівку.

Луїзон

Іди! Іди з нами!

Йоганна

Всі тутешні люди
Мене так незаслужено підносять!
Ви бачили мене малятком кволим,
Ви любите, не молячись на мене.

Марго

Ти хочеш кинути увесь цей блиск?

Йоганна

Лишаю ці ненавидні оздоби,
Які серця роз'єднують у нас,
І хочу знов пастушкою я стати,
Мізерною служницею вам бути,
Спокутувати, як найтяжчий гріх,
Що гордовито підвелась над вами!

Звуки сурм.

ЯВА ДЕСЯТА

Король виходить із собору; він у коронаційних шатах. Агнеса
Сорель, архієпископ, Філіпп, Дюнуа, Ля Гір,
Дю Шатель, рицарі, придворні і народ.

Усі

(повторні вигуки, поки король виходить уперед)

Нехай живе король наш, сьомий Карл!

Вступають сурми. Герольди на знак, поданий королем, вимагають тиші,
піднявши жезли.

Король

Народе мій! Я вдячний за любов!
Корону, що на нас поклав господь,
Добуто й завойовано мечем
І зрошено у крові громадян,
Та мирне листя взеленить її.
Подяка всім, хто воював за нас,
А всім, хто опір нам чинив,— прощення,
Бо ласку нам господь заповідав,—
Будь перше королівське слово — ласка!

Народ

Нехай живе король, наш добрий Карл!

Король

Лише від бога, вишнього владики,
Французькі королі корону мають.

Нам довелось її із рук його
Дістати незвичайно.

(Повертаючись до Йоганни.)

Ось богом обрана, що повернула
Французам родового короля,
Розбила гніт чужої тиранії!
Ім'я її подібним має стати
Патрону Діонісію святому.
Ми в честь її поставимо олтар!

Н а р о д

Хвала і слава діві-рятівниці!

Сурми.

К о р о л ь

(до Йоганни)

Коли належиш до людей, як ми,
Скажи нам, що потішило б тебе;
Коли ж у вишині твоя вітчизна
І промені небесної природи
Затаєні в твоїм дівочім тілі, —
То скинь кайдани з наших почуттів,
Дозволь тебе побачити у сяйві,
Як небо бачило, щоб ми схилялись
У прах перед тобою.

Загальне мовчання; усі погляди втуплені в діву.

Й о г а н н а

(раптом скрикує)

Боже! Батько!

Я В А О Д И Н А Д Ц Я Т А

Тібо виходить з юрби і зупиняється прямо проти неї.

Ч и с л е н н і г о л о с и

Як? Батько?

Т і б о

Так, її нещасний батько,
Приречений на те, щоб на суді
Господнім власну викрити дочку.

Ф і л і п п

А! Що таке?

Д ю Ш а т е л ь

Тепер почнеться жах!

Т і б о

(до короля)

Ти божій силі за рятунок вдячний?
Обманутий король! Сліпий народ!
Тебе порятувала спритність чорта.

Усі в жаху відступають.

Д ю н у а

Безумний він?

Т і б о

Безумний тут не я,
А ти, і він, і сивий цей єпископ,
І всі, хто вірить, що всевишній може
З'явитись через грішне це дівча.
Подивимось, чи батькові підтвердить
Вона обман зухвалої брехні,
Якою обдурила вас усіх.
Іменням триєдиного питаю:
Чи ти належиш до святих і чистих?

Загальна тиша; всі погляди звернуті на Йоганну, вона стоїть нерухомо.

С о р е л ь

О господи, мовчить!

Т і б о

Перед лячним ім'ям,
Якого аж саме пекельне дно
Лякається! То це вона — свята,
Од бога послана? У клятій місці
Те вигадано, під чарівним дубом,
Де споконвік збираються відьми
На шабаші. Там продала вона
Дияволу свою безсмертну душу,
Щоб він їй дав земну минущу славу.
Засучте їй рукав, знайдіть цятки,
І ж бо пекло ними позначило!

Ф і л і п п

Жахлива річ! Та слід повірить батьку,
Що свідчить проти власної дочки.

Д ю н у а

Ні, ні! Не можна вірити безумцю,
Що загубить готов свою дитину.

С о р е л ь

(до Йоганни)

Скажи! О розірви лячне мовчання!
Ми вірим в тебе! Впевнені в тобі!
І слово з уст твоїх, єдине слово
Нас задоволить. Лиш промов! Спростуй
Страшне обвинувачення! Скажи,
Що ти безвинна,— і повірим всі.

Йоганна стоїть нерухомо; Агнеса Сорель злякано відходить від неї.

Л я Г і р

Вона злякалась. Здивування й страх
Замкнули їй уста. Сама безвинність
На свідчення таке страшне здригнеться.

(Наближається до неї.)

Зберися з силами, Йоганно! Мова
Є у безвинності — звитяжний погляд,
Що знищує всі наклепи мерзенні.
У благороднім гніві підведися
І поглядом скарай безчесний сумнів,
Який твою святу плямує доблесть.

Йоганна стоїть нерухомо; Ля Гір з жахом відходить назад. Загальний рух зростає.

Д ю н у а

Чому тремтить народ? Чом принци мнутья?
Вона безвинна! Я ручусь за неї,
Я сам, князівською своєю честю,
І кидаю свою я рукавицю:
Хто сміє винною назвать її?

Сильний удар грому; всі стоять застрашені.

Т і б о

От перед богом, що вгорі гримить,
Скажи, що чиста! Запереч, що ворог
В твоїй душі, й скарай мою брехню!

Другий, сильніший удар; народ кидається врозтіч.

Ф і л і п п

Рятуй нас боже! Страхітливий знак!

Д ю Ш а т е л ь

(до короля)

Ходім, ходім, королю, звідсіля!

А р х і є п і с к о п

(до Йоганни)

В ім'я господнє я тебе питаю:
Мовчиш ти в знак чесноти чи гріха?
Коли цей грім тобі на захист свідчить,
Візьми цей хрест, щоб всі збагнули це.

Йоганна лишається нерухома. Ще один сильний удар грому. Король, Агнеса Сорель, архієпископ, Філіпп, Ля Гір і Дю Шатель виходять.

Я В А Д В А Н А Д Ц Ї Т А

Д ю н у а, Й о г а н н а.

Д ю н у а

Мені ти жінка. Я тобі повірив,
Як глянув тільки вперше, — й вірю досі.
Тобі я вірю більш, як всім пим знакам,
Ба навіть грому, що вгорі гримить.
Мовчиш в своїм ти благороднім гніві,
Завинута в безвинності святій,
І зневажаєш наклепи огидні.
Їх зневажай, але мені повір:
В безвинності твоїй цілком я певний.
Нічого не кажи мені, лише
Дай руку в знак того, що ти мені
Ввіряєшся і справедливій справі.

(Простягає їй руку, вона судорожним рухом відвертається від нього; він стоїть скам'янілий від жаху.)

Я В А Т Р И Н А Д Ц Ї Т А

Й о г а н н а, Д ю Ш а т е л ь, Д ю н у а, пізніше Р а й м о н д.

Д ю Ш а т е л ь

(повертаючись)

Йоганно д'Арк! Король схотів дозволить,
Щоб ви без перешкод лишили місто.
Ворота вам відчинені. Не бійтесь
Образ. Вам захист — королівський мир.

Ідіть, граф Дюнуа. Не робить честі
Лишатися вам тут. Яка розв'язка!

(Виходить.)

Дюнуа опам'ятовується від свого остовпіння, кидає останній погляд на Йоганну і виходить. Вона мить стоїть у самоті. Нарешті з'являється Р а й м о н д, зупиняється на хвилину вдалині і в тихій скорботі дивиться на Йоганну. Потім підходить до неї і бере за руку.

Р а й м о н д

Давайте руку! Зараз час! Порожні
Всі вулиці. Ходім! Я проведу вас.

Побачивши його, Йоганна виявляє першу ознаку почуття, нерухомо дивиться на нього і позирає на небо; потім поривчасто схоплює його за руку і виходить.

ДІЯ П'ЯТА

Дивий ліс. У глибині — вуглярська халуна. Цілковита темрава. Сильний грім і блискавки впереміж із стріляниною.

ЯВА ПЕРША

Вугляр і його жінка.

Вугляр

Яка страшенно вбивча непогода!
Гуркоче небо, в вогняних струмках
Спадає вниз, і серед дня настала
Така п'ятьма, що зорі можна бачить.
Мов пекло, з цепу спущене, бурує
Скрізь ураган, земля тремтить, і з тріском
Старезні ясені згинають віття.
І страхітлива ця війна вгорі,
Що навіть звірів лагідності учить,
Так що вони ховаються по норах,
Не може об'єднати миром людство.
Весь час крізь завивання вітру й бурі
Лунають раптом постріли гармат.
Обидва війська так зійшлися щільно,
Що ліс один між них, і кожному мить
Тут може спалахнуть кривава битва.

Жінка

Рятуй нас боже!.. Вороги ж були
Наголову розбиті й повтікали.
То як же можуть нас лякати знов?

В у г л я р

Ім короля вже нічого боятись:
Відтоді як у Реймсі стала відьма
Із діви, злий нам дух не помагає.
Усе пішло шкереберть.

Ж і н к а

Хтось іде?

Я В А Д Р У Г А

Т і ж, Р а й м о н д, Й о г а н н а.

Р а й м о н д

Ось хатка там. Ходім туди і знайдем
Притулок од страшної бурі. Довше
Не витримати вам Уже три дні
Блукаєте, тікаючи людей,
І тільки дикі корені їсте.

Буря втухає, стає ясно й світло.

Це — жалісливі вуглярі. Зайдімо!

В у г л я р

Здається, треба вам спочить. Заходьте!
Все в нашій скромній хаті — вам до послуг.

Ж і н к а

Що хоче ніжна дівчина при зброї?
Звичайна річ! Тепер тяжка пора,
І навіть жінка в панцир одяглася!
От, кажуть, королеву Ізабо
Озброєну між ворогів зустріли,
А пастухова дівка там якась
За нашого воює короля.

В у г л я р

От розбазикалась! Іди-но в хату
Та винеси дівчатку підкріпитись.

Жінка йде в халупу.

Р а й м о н д

(до Йоганни)

Погляньте, люди ще не всі безжальні;
В такій глуші чуйні живуть серця.

Розвеселіться! Буря пронеслася,
І в сяйві радіснім заходить сонце.

В у г л я р

Мабуть, шукаєте, де наш король,
Бо ви йдете у зброї? Та дивіться!
Англіїці недалеко тут стоять,
І їх загони нишпорять по лісу.

Р а й м о н д

Ой лихо! Як уникнуть їх?

В у г л я р

Пождіть,
От скоро вернеться мій хлопчик з міста,
Шляхом він проведе вас потаємним,
Щоб не боялись ви. Тут всі стежки
Нам знані.

Р а й м о н д

(до Йоганни)

Ви зніміть шолом і зброю,—
Вони вас викажуть, не захистять.

Йоганна хитає головою.

В у г л я р

Щось надто дівчина сумна.— Це хто там?

Я В А Т Р Е Т Я

Жінка вугляра виходить із калупи з кухлем. Хлопчик вугляра.

Ж і н к а

Це повернувся хлопчик наш додому.

(До Йоганни.)

Благослови вас боже, пийте, панно!

В у г л я р

(до сина)

Прийшов, Анет? Приніс що?

Х л о п ч и к в у г л я р а

(глянувши на Йоганну, яка саме підносить кухню до рота, пі-
знає її, кидається до неї і видирає кухню)

Мамо! Мамо!

Кому даєш ти пити? Орлеанська
Це відьма!

Вугляр і його жінка
Боже милосердий!
(Хрестячись, тікають.)

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Раймонд, Йоганна.

Йоганна

(спокійно й лагідно)

Ти бачиш, все тікає геть від мене.
Подбай про себе й теж покинь мене.

Раймонд

Щоб я вас кинув! Зараз! Хто ж вам буде
Супутником?

Йоганна

Не буде анікого.

Ти чув, як било громом наді мною.
Судьба веде мене. Ти не турбуйся,—
Я досягну мети, і не шукавши.

Раймонд

Куди іти вам? Тут стоять англійці,
Що присяглись жорстоко вам помститись,
А там от — наші, ті, хто скривдив вас
І вигнав...

Йоганна

Станеться, що має статись.

Раймонд

Хто знайде вам харчі? Хто захистить
Од хижих звірів і людей хижіших?
Догляне хто вас, хвору та голодну?

Йоганна

Я знаю всякі трави й все коріння,
В своїх овець навчилась розрізняти
Корисні від шкідливих. Розумію
Невпинний біг зірок і хмар шляхи,

Я чую дзюркіт схованих джерел.
Людині треба обмаль, а природа
Багата на життя.

Р а й м о н д
(бере її за руку)

А, може, слід
Вам з богом помиритися і в лоно
Святої церкви з каяттям вернутись?

Й о г а н н а
Ти певний теж в тяжкій моїй провині?

Р а й м о н д
А як же? Ваше мовчазне зізнання...

Й о г а н н а
Ти без вагання вирушив зі мною,
Єдиний ти мені лишився вірним,
Коли весь світ від мене одцурався,—
І ти упевнений, що я зреклася бога,
Що я відступниця...

Раймонд мовчить.

О, як це тяжко!

Р а й м о н д
(вражений)
То, значить, ви насправді не чаклунка?

Й о г а н н а
Чаклунка— я?

Р а й м о н д
І чудеса оті
Робили з допомогою ви бога
І всіх його святих?

Й о г а н н а
А то з якою ж!

Р а й м о н д
І не відповіли ви на страшне
Обвинувачення? Тепер — сказали,
При королі ж — ви не відповіли?

Йоганна

Схилилася я мовчки під ударом,
Що йшов од бога, господа мого.

Раймонд

Не заперечили нічого батьку?

Йоганна

Від батька йшло, а значить, йшло від бога,
І перевірить батькові належить.

Раймонд

І небо теж засвідчило ваш гріх.

Йоганна

Сказало небо — змòвчала я.

Раймонд

Як це?

Одним би словом виправдались ви —
А ввергли світ у помилку злощасну.

Йоганна

Не помилка було все те, а доля.

Раймонд

Безвинно ви стерпіли весь цей сором,
І жодний звук не вирвавсь з ваших уст!
Дивуюсь вам, я вражений украй,
Перевертається у грудях серце!
О, як ловлю я ваше слово правди!
Було так важко вірити в вашу грішність,
Та як же уявить, щоб людське серце
Без слів би зносило таке страхіття?

Йоганна

Чи я б могла посланницею бути,
Не шанувавши сліпо волю божу?
Я не така нещасна, як гадаєш.
Терплю я злигодні, та це не диво
Для мене, — вигнана я і втікачка.
Та вивчила себе я у пустелі.
Коли сіяв круг мене шани відблиск —
Борня точилась в грудях, я була

Найбільш знедолена, хоча і заздрив
Мені, мабуть, весь світ. Але тепер
Зцілилась я, та буря, що в природі
Отут промчала, друг мені була,—
Очистила і світ вона й мене.
Тепер — мир у мені. Приходь, що хоч,—
Не знаю кволості віднині я!

Р а й м о н д

О, йдіть, ідіть! Всім людям, на весь голос,
На голос весь скажіть, що ви безвинні.

Й о г а н н а

Хто засліпив, той і розв'яже очі.
Плоди вниз падають, коли достигли!
Настане день очищення мого.
І ті, хто переслідує сьогодні,
Всю істину тоді збагнуть у думці
Й мою оплакувати будуть долю.

Р а й м о н д

Я мовчки мушу ждати, коли нагода...

Й о г а н н а

(лагідно взявши його за руку)

Ти бачиш лиш самі природні речі,
Бо зір сповитий твій земним серпанком.
Я ж невмируще бачила очима
Своїми... Із людської голови
І волосинки не впаде без бога...
Глянь, сонце там заходить в небі. Завтра
Воно в своєму сьйві знову встане,—
Так неминуче й правди день настане!

Я В А П' Я Т А

Королева Ізабо з солдатами з'являється вдалині.

І з а б о

(ще за сценою)

Отут є стежка на англійський табір!

Р а й м о н д

Ой лихо! Вороги!

Солдати виходять на сцену, помічають Йоганну і перелякано відступають.

Йоганна і королева Ізабо («Орлеанська дівка», дія V)

І з а б о

Чого спинились?

С о л д а т и

О господи!

І з а б о

Злякалися примари?

І ви солдати? Боягузи ви!

(Пробираючись крізь інших, вона виходить уперед і відступає, помітивши діву.)

Що бачу? А!

(Швидко опам'ятовується і йде до неї.)

Здавайсь! Тепер моя

Ти полонена!

Й о г а н н а

Так.

Раймонд у розпачі тікає.

І з а б о

(до солдатів)

Її — в закові!

Солдати боязко наближаються до діву; вона простягає їм руки, і її заковують.

То це вона, могутня і жахлива,

Яка ганяла вас, немов отару,

Її сама тепер не може захиститись?

Чи робить чудеса лиш там, де вірять,

І жінкою стає, як є мужчина?

(До діву.)

Чом кинула своє ти військо? Де

Граф Дюнуа, твій захисник і рицар?

Й о г а н н а

Я вигнана.

І з а б о

(здивовано відступаючи)

Що? Вигнана ти? Ким?

Дофіном?

Й о г а н н а

Не розпитуй. У твоїй

Я владі, тож мою вирішуй долю.

І з а б о

Ти вигнана, бо ти спасла його,
Коронувала в реймському соборі
І посадила на французький трон?
Ти вигнана! Я впізнаю синка!
— Ії — в наш табір! Показати війську
Опудало, якого так боялись!
І це чаклунка? Та її вся сила —
Сліпе і полохливе ваше серце!
Це — дурка, що для короля свого
Себе пожертвувала і спізнала
Подяку короля. До Ліонеля!
Йому пошлю закуте щастя франків.
За вами буду й я.

Й о г а н н а

До Ліонеля?

Убий мене, щоб Ліонель не бачив.

І з а б о

(до солдатів)

Ви чули мій наказ! Мерщій ідіть!

(Виходить.)

Я В А Ш О С Т А

Й о г а н н а, е о л д а т и.

Й о г а н н а

(до солдатів)

О, не дасте, англійці, ви, щоб я
Живою вийшла з ваших рук! Помститься!
Мені мечі свої встроміть у серце
І мертву понесіть до полководця!
Подумайте, хто я: це ж я губила
Найкращих з вас, була до вас безжальна,
Річками цілими англійську кров
Лила, у ваших сміливих героїв
На поворот надію відбирала!
Задовольніть криваву помсту! Вбийте!
У ваших я руках і, як ніколи,
Цілком без сил...

С т а р ш и й і з с о л д а т і в

Наказ виконуй королеви.

Йоганна

Мушу

Зазнати я ще глибшого нещастя?
Твої, пречиста, гнів і лють страшні!
Мене прогнала зовсім ти від себе?
Ні бог, ні ти не з'явитесь мені,
Скінчились чудеса, закрилось небо.

(Іде за солдатами.)

ЯВА СЬОМА

Французський табір.

Дюнуа поміж архієпископом і Дю Шателем.

Архієпископ

Вгамуйте, принце, ваше сильне горе!
Ходімо з нами! Знов до короля!
Не кидайте в цю мить ви нашу справу,
Бо знову нас тяжка обсіла скрута,
І мусите втрутитись ви, герою!

Дюнуа

А чом у скруті ми? Чом ворог знов
Зміцнів? У нас все зроблено було:
Здолали франки і війна скінчилась.
Ви рятівницю вигнали,— рятуйтеся
Тепер самі! А я не хочу бачить
Ваш табір, де її немає більше.

Дю Шатель

З такою відповіддю, принце, нас
Не відсилайте!

Дюнуа

Змовкніть, Дю Шатель!

Я вас ненавиджу, не хочу слухать:
Ви перший втратили до неї віру.

Архієпископ

Хто з нас не помиливсь, не завагався
У ній в той злополучний день, коли
Прикмети свідчили всі проти неї?
Усі ми розгубились, приголомшив
Удар всіх нас. Хто розумом холодним
Міг зважувать в таку страшну хвилину?
Тепер до нас розсудливість вернулась;

Згадавши, як вона жила між нас,
Ми жодної в ній вади не знаходим.
Від страху, що великої неправди
Накоїли, король себе гризе,
А герцог кається, Ля Гір невтішний,
І всі серця поринули в журбу.

Д ю н у а

Вона — облесниця?! Коли втілитись
В видиму оболонку схоже правда,
То рис її обличчя набере.
Коли живуть тут на землі безвинність,
Сердечна чистота і вірність, — сяють
Вони в губах її, в ясних очах.

А р х і є п і с к о п

Пробилось чудом небо вглибину
І освітило дивну таємницю,
Що не давалась нашим смертним зорам, —
І стало зрозумілим і збагненним,
Що всі ми винні в одному із двох:
Або ми узяли за зброю чари
Пекельні, або вигнали святу!
Та кличе й те і те небесні карі
І гнів на всю гріховну темноту.

Я В А В О С Ъ М А

Ті ж, дворянин, пізніш Р ай м о н д.

Д в о р я н и н

Юнак-пастух твою питає світлість,
Настійно хоче розмовлять з тобою.
Він каже, що прийшов од діви...

Д ю н у а

Швидше!

Впусти його!.. Од неї!..

Дворянин відчиняє двері Раймондові. Дюнуа спішить йому назустріч.

Де вона?

Де діва?

Р а й м о н д

Слава, благородний принце!
Щастить мені, бо я при вас знайшов
Цього єпископа, святу людину,
Підпору гноблених, отця самотніх.

Д ю н у а
Де діва?

А р х і є п і с к о п
Розкажи нам це, мій сину!

Р а й м о н д
Ніяк не чорна то чаклунка, пане!
Кажу це перед богом і святими!
Народ обманутий. Ви засудили
Безвинну, богом обрану прогнали!

Д ю н у а
Та де ж вона, скажи?

Р а й м о н д
Я був із нею,
Коли вона втекла в Арденнський ліс.
Там всі вона мені розкрила тайни.
Нехай помру я, пане, на тортурах,
Хай вік не знатиме душа блаженства,
Коли вона не чиста від гріхів!

Д ю н у а
В високім небі сонце не чистіше!
Та де ж вона?

Р а й м о н д
Коли вам серце бог
Змів — то поспішіть, її врятуйте!
Вона тепер в полоні у англійців.

Д ю н у а
Вона в полон потрапила?

А р х і є п і с к о п
Нещасна!

Р а й м о н д
В Арденнах, де шукали ми притулку,
Вона зустріла раптом королеву
І опинилась у руках англійців.
Рятуйте ту, що вас порятувала,
Від лютої, нечуваної смерті!

Д ю н у а
До зброї! Гей! Тривога! В барабани!
Все військо у ряди! Уся вітчизно,

Озброюйся! Інакше честь загине!
Корону викрадено і святині!
Віддаймо кров, віддаймо всі життя!
Але звільнім її до ночі ж нині!

(Виходять.)

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Сторожова башта, вгорі її отвір.

Йоганна і Ліонель, Фастольф, потім Ізабо.

Фастольф

(швидко входячи)

Не можу стримувати народ я більше.
Вони горлають там, щоб дівка вмерла.
Їх не приборкати. Заколить її
Її повісьте голову на мурі башти.
Лиш кров її сама вгамує військо.

Ізабо

(входить)

Приставили драбини, йдуть на штурм.
Утихомирте їх! Чи дождатись,
Коли вони зруйнують, в люті, башту
І ми загинемо тут разом з нею?
Не врятувати її. Віддайте їм!

Ліонель

Нехай собі штурмують! Хай горлають!
Міцний цей замок, і раніш загину
Під цими баштами, аніж скорюся.
Дай відповідь, Йоганно! Будь моєю —
І я тебе обороню від світу.

Ізабо

Чи ви її чоловік?

Ліонель

Тебе твої

Покинули, невдячній батьківщині
Не зобов'язана нічим ти. Погань,
Що сваталась за тебе, уткла
І не пішла на бій за честь твою.
Тебе я захищаю від мого

Й твого народу. Щось мені здавалось,
Що був тобі я дорогий! Тоді,
В бою, протистояв тобі як ворог.
Тепер єдиний друг тобі я.

Й о г а н н а

Ворог

Мені ти і народу моему.
Нічого спільного нема між нами.
Не можу я любити тебе; якщо ж
Прихильний ти до мене, будь корисний
Народам нашим. Виведи усі
Полки свої з моєї батьківщини,
Віддай назад усі ключі від міст,
Що зайняли ви, відшкодуй руїни,
Звільни всіх бранців, видай за поруки
Святої згоди — й замирюсь з тобою
Тоді ім'ям свого я короля.

І з а б о

Ти і в оковах ставиш нам умови?

Й о г а н н а

Зроби це вчасно, — мусиш це зробити.
Не буде Франція в ярмі англійським.
Ні, ні, цього не буде! Скорше стане
Для вас велика домовина з неї.
Найкращі з вас загинули; подбайте
Про поворот додому! Ваша слава
Утрачена, і сила ваша зникла.

І з а б о

Як терпите оцю ви маячню?

Я В А Д Е С Я Т А

Квадриво входить воєначальник.

Воєначальник

Мерщій шикуйте військо, полководче!
Французи наступають, в їхній зброї
Та прапорах цвіте уся долина.

Й о г а н н а

(захоплено)

Французи наступають! Горді британці!
Тепер у поле! Розпочнімо бій!

Ф а с т о л ь ф

Скажена, ти свою приборкай радість!
Ти не побачиш, як цей день скінчиться.

Й о г а н н а

Поборе мій народ, а я помру, —
Моя рука вже смілим не потрібна.

Л і о н е л ь

Нікчемні боягузи! Утікали
Од нас вони у двадцяти боях,
Аж поки не прийшла ця героїня.
Вони не варті всі її одної,
І — вигнали її. Ходімо, Фастольф!
Ми їм влаштуємо сьогодні знову
Повторення Креки і Пуатьє.
Лишайтеся в башті, королево, діву
Постережіть, допоки йтиме бій.
Я п'ятдесят вам рицарів даю.

Ф а с т о л ь ф

Що? Маємо на ворога іти —
Йї лишаєте в тилу оцю безумну?

Й о г а н н а

Ви жінки в путах боїтесь?

Л і о н е л ь

Ти дай
Мені, Йоганно, слово не звільнитись.

Й о г а н н а

Звільнитися — моя єдина мрія.

І з а б о

Візьміть її в потрійні ланцюги!
Життям ручусь, не вислизне вона!
Йї заковують тіло і руки у важкі кайдани.

Л і о н е л ь

(до Йоганни)

Ти нас вимушуєш! Ти хочеш так!
Кинь Францію! Англійський візьмеш прапор —
Вмиль вільна ти, й тобі слугують ті ж,
Хто прагне впитися твоєю кров'ю.

Ф а с т о л ь ф
(настійливо)

Мерщій, мерщій!

Й о г а н н а

Не витрачай же слів!
Французи наступають, захищайся!
Звучать сурми. Ліонель квапливо виходить.

Ф а с т о л ь ф

Чи знає королева, що робити?
Як щастя проти нас поверне й втечу
Помітите між наших...

І з а б о

(показуючи кинджал)

Не турбуйтеся,
Вона поразку нашу не побачить.

Ф а с т о л ь ф
(до Йоганни)

Свзю ти долю знаєш. Тож благай
Звитяги для своїх!

(Виходить.)

Я В А О Д И Н А Д Ц Я Т А

Ізabo, Йоганна, солдати.

Й о г а н н а

Цього я прагну!
Ніхто мені не перешкодить! — Чуєш?!
Военний марш мого народу! Мужньо
В моїй душі звучить він про звитягу!
Загибель Англії! Звитяга франкам!
Вперед, мої хоробрі! Діва поруч!
Не сила, як колись, їй перед вами
Нести свій прапор, бо вона в оковах,
Та вільно лине серце із в'язниці
На хвилях ваших військових пісень.

І з а б о

(до когось із солдатів)

Піди на башту, підняту високо
Над полем, і розкажуй, як там бій.

Солдат підіймається нагору.

Йоанна

Мужайся, мій народі! В бій останній!
Одна звитяга ще — й поляже ворог!

Ізабо

Що бачиш?

Солдат

Сходяться уже два війська.
Якийсь безумець на коні арабським,
У шкурі тигра, мчить перед полками.

Йоанна

Граф Дюнуа! Вперед скачи, сміливцю!
Звитяга із тобою!

Солдат

Атакує

Бургундець міст!

Ізабо

Хай сто списів йому
У серце встромлять, зраднику бридкому!

Солдат

Лорд Фастольф захищається відважно.
Загони герцога і наші люди
Зійшлися, зав'язалась рукопашна.

Ізабо

А бачиш ти дофіна? Впізнаєш
Ознаки королівські?

Солдат

Зникло все
У поросі. Не розбереш нічого.

Йоанна

Якби він мав мій зір, чи я була б там,
Дрібнички не впустила б із очей!
Куріпку я помічу у польоті
І сокола пізнаю в вишині.

Солдат

Отам, на рові, тиснява страшна,—
Найбільші, мабуть, рицарі там б'ються.

І з а б о

А прапор ще наш має?

С о л д а т

Майорить.

Й о г а н н а

Якби могла в бійницю я дивитись,
Я поглядом би керувала боем!

С о л д а т

Що бачу! Горе! Полководець наш
Оточений!

І з а б о

(піднімає кинджал на Йоганну)

Нещасна, вмири!

С о л д а т

(швидко)

Звільнився.

У тил ударив їм сміливий Фастольф,
Він пробивається у саму гущу!

І з а б о

(ховає кинджал)

Твій ангел добрий!

С о л д а т

Верх взяли, тікають!

І з а б о

Тікає хто?

С о л д а т

Французи і бургундці,
Все поле геть укрите втікачами!

Й о г а н н а

Мене настільки ти не кинеш, боже!

С о л д а т

Хтось важко ранений упав... До нього
На поміч кинулись юрбою... Князь це.

І з а б о

Чи з наших то, чи із французів хтось?

Солдат

Шолом знімають; граф то Дюнуа.

Йоганна

(судорожним зусиллям хапається за кайдани)

А я всього лиш — жінка у кайданах!

Солдат

Стривай! Це хто в блакитному плащі
Із золотом?

Йоганна

(жваво)

Це владар мій, король!

Солдат

Під ним злякався кінь... спіткнувся... упав...
Перевернувся тяжко і завмер...

Йоганна супроводить ці слова палкими рухами.

Наблизилися наші на бігу...

Настигли... наздогнали... оточили...

Йоганна

Чи вже немає ангелів на небі?

Ізабо

(глузуючи)

Тепер пора! Рятуй же, рятівнице!

Йоганна

(падає на коліна, з палким благанням)

Почуй мене в великій скруті, боже!

У небеса шлю душу я свою

До тебе у вогненному благанні.

І павутинку можеш ти зробити

Міцнішою за корабельну линву;

Залізні пута можеш ти, всесильний,

Перемінить на ніжне павутиння.

Ти схочеш — і кайдани ці порвуться,

Цей мур зруйнується. Ти допоміг

Самсонові, закутому й сліпому,

Дошкульні перетерпів глузування

Бундючних ворогів. У вірі в тебе

Схопивсь він міцно за стовпи темниці,

Зігнувся й розвалив усю будову...

С о л д а т

Тріумф! Тріумф!

І з а б о

А що?

С о л д а т

В полон попав

Король!

Й о г а н н а

(схоплюється)

Хай бог мені допоможе!

(Обома руками з силою схоплює кайдани і розриває їх. В ту ж мить кидається до одного з найближчих солдатів, видирає меч і зникає.)

Усі стоять непорушні від здивування.

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Ті ж, крім Йоганни.

І з а б о

(після довгої паузи)

Що сталося? Чи це сон? Куди побігла?
Як ланцюги важкі пошматувала?
Ніколи б не повірила цьому я,
Якби не бачила на власні очі.

С о л д а т

(на дозорі)

Чи крила в неї є? Чи ураган
Несе її?

І з а б о

Вона внизу?

С о л д а т

По полю

Вона летить... Не можу я угнатись
За нею зором... Тут вона... отам...
Вона за раз у багатьох місцях!
Розрізує юрбу... Все їй кориться...

Спинились франки й знов у бій ідуть...
О, горе! Що я бачу! Наші зброє
Лишають, падають в нас прапори...

І з а б о

Невже вона в нас відбере звитягу?

С о л д а т

Вона до короля прямує... Вже
Пробилася... виводить з поля битви...
Лорд Фастольф впав... В полоні полководець...

І з а б о

Не хочу далі слухати. Зійди!

С о л д а т

Тікайте, королево! Бережіться!
Озброєний загін іде сюди.

(Сходить униз.)

І з а б о

(видобуваючи меч)

Держіться ж, боягузи!

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Входить Ля Гір з солдатами. Побачивши їх, воїни королеви кидають зброю.

Л я Г і р

(шанобливо наближаючись)

Королево,

Вас поборола сила, поздавались
Всі ваші рицарі, ваш опір марний.
Прийміть мої послуги. Накажіть,
Куди вас провести.

І з а б о

Мені байдуже,

Аби не зустрічатися з дофіном.

(Віддає йому меч і йде за ним із солдатами.)

Сцена обертається на поле бою.

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА

Солдати, маючи прапорами, заповнюють глибину сцени. Перед ними король і герцог Бургундський; на руках обох монархів лежить Йоганна, смертельно поранена, без ознак життя. Вони повільно йдуть вперед. Агнеса Сорель вибігає їм назустріч.

Сорель

(кидається королю на груди)

Ви вільні... ви живі... зі мною знов!

Король

Я вільний — та якою ж то ціною!

(Вказує на Йоганну.)

Сорель

Йоганна! Боже! Умирає!

Філіпп

Вмерла!

Дивіться, ангел відійшов! Дивіться,
Лежить безжурно й тихо, мов дитина!
Небесний мир їй грає на обличчі,
Не піднімає груди подих, тільки
У теплоті руки життя помітне.

Король

Тут більше не прокинеться вона,
Не глянуть на земне закриті очі.
Вона просвітленим вже лине духом,
Не бачить наших болю й каюття.

Сорель

Ось дивиться, жива!

Філіпп

(вражений)

Із домовини

Вертається? Перемагає смерть?
Вона підводиться! Вже встала!

Йоганна

(випростується й оглядається навкруг)

Дє я?

Філіпп

З своїм народом, діво! Зі своїми!

К о р о л ь

У друзів на руках, у короля!

Й о г а н н а

(довго ї твердо дивлячись на нього)

Ні, я не чаклунка! Знайте ж всі,
Що ні.

К о р о л ь

Ти, наче ангели, свята;

Це нам імлою очі застелило.

Й о г а н н а

(із світлою усмішкою оглядається навколо)

І справді я серед свого народу,
І не зневажена, не гнана більше?
Всі добрі, не цурається ніхто?
Так, я виразно впізнаю усе!
Ось мій король! Французькі прапори!
Та я свого не бачу. Де ж мій прапор?
Не можу я без прапора прийти.
Його мені довірив мій господь,
Складу його перед небесним троном,
Бо вірно я весь час його несла.

К о р о л ь

(відвернувши обличчя)

Їй прапор дайте!

Їй дають прапор. Вона стоїть цілком вільно випроставшись, з прапором у руці. Небо сповнюється рожевим світлом.

Й о г а н н а

Ви бачите веселку там в повітрі?
Сяйні ворота відчиняє небо.
В о н а у хорі ангелів яскріє
З предвічним немовлям біля грудей,
Мені ласкаво простягає руку.
О, що це? Крила ангелів ясных!
Легка, мов дим, стає броня важенна...
Угору! Вгору! Прах землі вже зник...
Журба — минуща, радість — нескінченна!
(Упускає прапор і падає на нього мертва.)

Усі довго стоять у смутному мовчанні. На німий жест короля всі прапори тихо схиляються на неї і цілком її вкривають.

ВІЛЬГЕЛЬМ
ТЕЛЛЬ

Драма

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Герман Геслер, імперський намісник (ландфогт) у Швіці та Урі.

Вернер фон-Аттінгаузен, можновладний барон.

Ульріх фон-Руденц, його небіж.

Вернер Штауффахер

Конрад Гунн

Ітель Редінг

Ганс Мауер

Йорг Гоф

Ульріх Шмід

Йост Вейлер

} селяни з Швіцу.

Вальтер Фюрст

Вільгельм Телль

Рессельман, священник

Петерман, паламар

} селяни з Урі.

Куоні, пастих

Верні, мисливець

Руоді, рибалка

Арнольд Мельхталъ

Конрад Баумгартен

Мейер Сарнен

Струт Вінкельрід

Клаус Флюе

Буркгарт Бюгель

Арнольд Сева

} селяни з Унтервальдену.

Пфейфер з Люцерна.

Кунц із Герзау.

Єнні, хлопчик-рибалка.

Зеппі, підпасок.

Гертруда, дружина Штауффахера.

Гедвіга, дружина Телля, дочка Вальтера Фюрста.
 Берта фон-Брунек, заможна спадкоємниця.
 Армгарда
 Мехтгільда
 Ельсбета
 Гільдегарда

} селянки.

Вальтер
 Вільгельм

} діти Телля.

Фрісгард
 Лейтгольд

} наймані піхотинці Геслера.

Рудольф Гаррас, конюший Геслера.
 Йоганн Парріціда, герцог Швабський.
 Штюссі, польовий сторож.
 Сурмач кантону Урі.
 Імперський гонець.
 Наглядач над робітниками на панщині.
 Майстер-каменотес, підмайстри та чорнороби.
 Глашатай.
 Брати милосерді.
 Рейтари—кіннота ландфогтів Геслера та Ланденбергера.
 Селяни і селянки з лісових кантонів.

ДІЯ ПЕРША

ЯВА ПЕРША

Високий скелястий берег Фірвальдштетського озера¹ проти Швіца. Озеро утворює бухту; недалеко від берега стоїть хатина; хлопчик-рибалка пливе в човні. За озером видно освітлені сонцем зелені гірські пасовиська, села і поодинокі садиби Швіца. Ліворуч од глядачів вирізьблюються крізь хмари гострі шпилі Гакена²; праворуч, у глибині сцени, височіє засніжене пасмо гір. Ще до підняття завіси чути швейцарську пастушу мелодію і гармонійні дзвоники череди, що лунають деякий час і після підняття завіси.

Хлопчик-рибалка

(співає в човні)

Мелодія пастушої пісні.

На озеро ваблять прозористі хвилі,
У затінку хлопчик заснув на дозвіллі.

І чує з глибини:
Крізь марево снів —
Мов звуки сопілки,
Мов ангела спів.

Прокинувся хлопчик — веселий, щасливий,
А хвилі навколо струмують грайливі.

І чує з глибини:
«Знай, хлопче, ти мій!
Сонька затигну я
У глїб вировий».

Пастух

(на горі)

Варіація тієї ж мелодії.

¹ Фірвальдштетське озеро — «Озеро чотирьох лісових кантонів» Швейцарії: Урі, Швіцу, Унтервальдену та Люцерну.

² Гакен — гірське пасмо на північний схід від м. Швіца.

Тепер — до весни
Прощай, полонино!
На зиму в долину
Я стадо веду.

Сюди, в верховини, ми прийдемо знову
Тоді, як зозулі почуєм розмову,
Тоді, як струмками дзвенітиме гай
І землю вквітчає барвистий розмай.

Тепер — до весни
Прощай, полонино!
На зиму в долину
Я стадо веду.

Альпійський мисливець (з'являється на протилежній скелі)

Інша варіація мелодії.

Гримлять верхогір'я, йде долом луна,
Стрільцеві стежина між скель не страшна.

Він сміло прямує
В сніжисті поля,
Де весен немає,
Не квітне земля.

Внизу під ногами, як море, туман
Міста вповиває й хатини селян.

І тільки часами
Між хмар з вишини
Він бачить озера
Й зелені лани.

Картина міняється; чути глухий гуркіт у горах; по землі пробігають тіні
від хмарин.

Руоді, рибалка, виходить з хатини. Верні, мисливець, спускається зі
скелі. Куоні, пастух, іде з дійницею за плечима; Зеппі, його підпасок
прямує за ним.

Руоді

Жвавіше, Єнні! Витягни човна!
Йде сивий бурі дух. Гуде лавина.
Старий бескет вже хмарою вповився,
І холодом з ущелин потягло,—
Гроза, з усього видно, насуває.

Куоні

Так, буде дощ. Глянь, як жадливо вівці
Жують траву, а пес мій землю рие.

Верні

А риба так і плеще, і лисуха¹
Ниряє. Видно, буря недалеко.

¹ Велика чорна водяна курка.

К у о н і
(до хлопчика)

Глянь, Зеппі, череда не розбрелась би.

З е п п і

Ні, чути й Лізель рижої дзвіночок.

К у о н і

Як так, то всі,— вона іде остання.

Р у о д і

Приємні в вас дзвіночки, друже мій.

В е р н і

Худоба гарна. Чи бува не власна?

К у о н і

Я не такий багатий. Ні, це пан мій,
Барон фон-Аттінгаузен — власник стада.

Р у о д і

А гарно і корові з бантом цим!

К у о н і

Вона те зна, за нею й стадо йде,
А зняти стьожку — й їсти перестане.

Р у о д і

Дурниці! То ж тварина нерозумна...

В е р н і

Е, не кажіть! Є розум і в тварин.
Це видно на м, коли ми сарн полюєм.
Вони кмітливі, і, як вийдуть пастись,
Одна з них сторожко чатує й свистом
Дає їм знак — наблизився стрілець.

Р у о д і

(до пастуха)

Женете в діл?

К у о н і

Все випасено в Альпах.

В е р н і

Щаслива путь, пастуше!

К у о н і

Й вам так само!
Вам путь така, що вернеться не кожен.

Р у о д і

Он чоловік біжить сюди щодуху.

В е р н і

Пізнав я,— то з Альцеллена Баумгартен!

Конрад Баумгартен вбігає задиханий.

Б а у м г а р т е н

Для бога, перевізнику, ваш човен!

Р у о д і

Ну-ну, чого так швидко?

Б а у м г а р т е н

Та мерщій!
Перевезіть! Від смерті порятуйте!

К у о н і

Що трапилось?

В е р н і

Женеться хтось за вами?

Б а у м г а р т е н

(до рибалки)

Мерщій, мерщій, мене от-от настигнуть!
Ландфогта люди мчать за мною вслід,—
Загинув я, якщо мене впіймають.

Р у о д і

Чому ж за вами рейтари женуться?

Б а у м г а р т е н

Раніш врятуйте,— все скажу я згодом.

В е р н і

Та ви в крові! Скажіть-бо, що там сталось?

Баумгартен
Імперський фогт, що в Розбергському замку...

Куоні
А, Вольфеншіссен! Він послав погоню?

Баумгартен
Він більше не страшний,— його убив я.

Усі
(сахаються)
О милий боже! Що ви наробили?

Баумгартен
Те, що зробив би кожен вільний муж!
Вступивсь я за своє законне право —
За честь мою і власної дружини.

Куоні
То вашій честі він вчинив наругу?

Баумгартен
Не встиг бажання злого він здійснити,—
Став на заваді бог і мій топір.

Верні
То голову йому ви розвалили?

Куоні
Та розкажіть-бо, як це сталось, поки
Рибалка вам відв'язує човна!

Баумгартен
Рубав я в лісі дрова. Враз дивлюсь —
Біжить, бліда як смерть, моя дружина.
Намісник в нашім домі, він звелів
Йому швиденько баню спорядити,
Й негоже став до неї він чіплятись,
Та вирвалась вона й втекла до мене.
Тут я бігом до дому — й топором,
Як був, благословив його по лобі.

Верні
Ви праві, і ніхто вас не осудить.

К у о н і

От нелюд! Та дістав він по заслuzі.
Це мста за весь народ, за Унтервальден.

Б а у м г а р т е н

Про це дізналися, і от — погоня...
Ми тут говоримо... а час біжить...

Чути грім.

К у о н і

Мерщій, рибалко, перевозь його!

Р у о д і

Не можна. Починається гроза.
Перечекати треба.

Б а у м г а р т е н

Боже милий!

Я ждять не можу, — це для мене смерть...

К у о н і

(до рибалки)

Ну, з богом! Треба помагати ближнім.
Із кожним з нас це скоїтися може.

Грім і вихор.

Р у о д і

Знявсь вихор, бач як озеро хвилює,—
Не втриматись нам проти хвиль і бурі.

Б а у м г а р т е н

(обнімаючи його коліна)

Вам бог відплатить, згляньтєся на мене!

В е р н і

Життя тут гине. Май же милосердя.

К у о н і

Він — батько, є дружина в нього й діти!

Знов удари грому.

Р у о д і

Життя й мені тут доведеться втратить.
А й в мене є дружина й діти... Гляньтє,

Як хвиля б'є, як вихорить навколо
І як вирує темна глибочінь!
Я б рад людину чесну врятувати,
Та бачите самі — це неможливо.

Баумгартен
(усе ще навколішках)

Невже потраплю ворогу я в руки,
Тоді як берег рятівний так близько!
Ось він! Його я звідси добре бачу,
До нього долетить і голос мій,
Ось човен, щоб мене урятувати,
А я тут марно помочі благаю!

Куоні
Он хтось іде.

Верні

Це Телль — з мого села.

Телль з луком-самострілом.

Телль
Хто чоловік цей, що рятунку просить?

Куоні
Він з Альцеллена. Від наруги честь
Свою оборонявши, він убив
Імперського намісника недавно, —
Ландфогта рейтари за ним женуться.
Про перевіз благав він човняра,
А той боїться бурі і не їде.

Руоді
Спитайте Телля, він веслує добре, —
То й він підтвердить, що пливти не можна.

Телль
В біді на все відважитися можна.
Сильні удари грому, на озері — велика хвиля.

Руоді
Щоб сам я кинувся в цю пащу смерті?
Ніхто при розумі цього не зробить.

Телль

Про себе смілий думає востанне,—
На бога здайся й гнаного врятуй!

Руоді

Вам добре радити в зати́шній бухті.
Он озеро, он човен,— спробуй сам!

Телль

Глиб виру швидше зглянеться, ніж фогт¹.
Сміліш, весляр!

Пастухи і мисливці

Рятуй його, рятуй!

Руоді

Ні, будь він брат мій чи дитина рідна,
Не зважусь я в день Сімона та Юди²,—
Чекає жертви озеро бурхливе.

Телль

Не допоможуть марні тут розмови.
Жде гнаний захисту, а час біжить.
Чи їдеш ти, човняр?

Руоді

Ніяк не можу!

Телль

То з нами бог! Давай свого човна!
Хай щастя спробую, як стане сили.

Куоні

Відважний Телль!

Верні

Мисливець, видно, справжній!

Баумгартен

О Телль! Мій добрий ангел-визволитель!

---

¹ Фогт — вотчинний чиновник на землях, приналежних католицькій церкві; суддя в королівських та єпископських судах.

² 28 жовтня, пора осінніх бур. За стародавнім повір'ям, у цей день озеро чекає людської жертви.

Телль

Я від ландфогта, може, вас врятую,
Від бурі ж інший хай врятує нас.
Вам краще здатися на волю божу,
Ніж на людську.

(До пастуха.)

Утіш мою дружину,
Якщо мене земна спіткає доля,—
Вчинив я те, чого не міг не вдіять.

(Зіскакує в човен.)

Куоні

(до рибалки)

Стерничий вмій ви. Чому ж відваги
Не стало вам, тоді як Телль відваживсь?

Руоді

Є й кращі в нас, що з ним би не зрівнялись,—
У горах Телля другого нема.

Верні

(з верху скелі)

Відчалив він! Вперед, плавець відважний!..
Погляньте, як гойдає човен хвиля!

Куоні

(на березі)

Але він зник... Їх залило водою...
Стривай... Он знов мелькнув!.. О, як сміливо,
Як мужньо він змагається з буруном!

Зеппі

Погляньте, скачуть рейтари ландфогта!

Куоні

Так, це вони! Телль вчасно допоміг.
Загін рейтарів ландфогта Ландербергера.

Перший рейтар

Де вбивця? Ви його повинні видать!

Другий рейтар
Він втік сюди, його вам не схвати!

Куоні і Руоді
Кого вам, рейтари?

Перший рейтар
(помітивши човен)
А, чорт! Ти бачив?

Верні
(зі скелі)
Не той, в човні, потрібний вам? Спішіть же!
Як наполяжете, то доженете.

Другий
Прокляття! Втік!

Перший
(до пастуха і рибалки)
А ви їм пособляли,—
Розплатитесь! Назад, на їх стада!
Паліть хатини їх, усе руйнуйте!
Скачуть геть.

Зеппі
(кидається за ними)
Мої ягнята!

Куоні
(біжить за ним)
О, мої стада!

Верні
От нелюди!

Руоді
(ламаючи руки)
Небесне правосуддя!
Коли ж вітчизни прийде визволитель?
(Іде за ними.)

ЯВА ДРУГА

У Штейнені, в Швіцькому кантоні.

Липа перед будинком Штауффахера біля шляху, недалеко від моста.
Вернер Штауффахер і Пфейфер з Люцерна входять,
розмовляючи.

Пфейфер

Так, так, Штауффахер, я вже говорив вам:
Держіться, Австрії не присягайте.
Свого тримайтесь твердо, як і досі,—
Хай бог вам довго волю збереже!

(Широ тисне йому руку і хоче йти.)

Штауффахер

Побудьте ще,— ось прийде господиня.
У Швіці — ви мій гість, я ваш — в Люцерні.

Пфейфер

Спасибі! Я у Герзау поспішаю.
Ви ж терпеливо зносьте до часу
Сваволю і жадливість ваших фогтів
Неситих. Може скоро все зміниться,
Як трон дістане інший імператор,
Під Австрією ж ви — повік раби.

(Виходить.)

Штауффахер у задумі сідає на лаву під липою. Так застає його Гертруда, його дружина; вона зупиняється перед ним і деякий час мовчки дивиться на нього.

Гертруда

Ти знов хмурний? Не пізнаю тебе.
Багато днів дивлюсь я мовчки, друже,
Як смуток борознить тобі чоло.
В німій журбі твоє нудьгує серце;
Відкрий його своїй дружині вірній,—
З тобою хочу й горе я ділити.

Штауффахер безмовно тисне їй руку.

Скажи-бо, що тебе так засмутило?
Благословен твій труд, цвіте добробут,
Комори повні, а худоба — дійна,
Гладкі, годовані на паші коні,—
Усі щасливо пригнані із гір
У стайні затишні на зимування.
Стоїть, мов замок, твій багатий дім,
Збудований як слід, за ватерпасом,
З найкращого брусованого лісу.

Виблискує він вікнами привітно,
Оздоблений барвистими гербами
І написами мудрими, що кожен
Зупиниться й, дивуючись, читає.

Ш т а у ф ф а х е р

Так, добре побудовано цей дім,
Але, на жаль, на ґрунті він хисткому.

Г е р т р у д а

Скажи, мій Вернер, як це розуміти?

Ш т а у ф ф а х е р

Сидів я тут під липою недавно
І милувався рук своїх ділами,
Коли дивлюсь — із Кюснахта ландфогт
З своїми вершниками під'їжджає.
Здивовано спинивсь він перед домом —
Тут швидко я підвівсь і, як належить,
Покірно вийшов я тому назустріч,
Хто владу імператора в цім краї
Здійснює справедливо. «Чий це дім?» —
Спитав зловмисно він, хоч добре знав.
Та я відповідаю обережно:
«Цей, пане, дім монархові належить
І вам, — мені ж він даний лиш у лен»¹.
«Я імператора намісник в краї
Й не потерплю, — він мовив, — щоб свавільно
Тут будував будинки селянин
І вільно жив, мов володар країни, —
Ще я зможу вас перебороти».
Сказав — і геть поїхав гордовито,
А я з тривожним серцем залишивсь
Обдумувать слова його зловісні.

Г е р т р у д а

Мій любий мужу й пане мій! Чи хочеш
Ти щире слово чути від дружини?
Я горда тим, що Іберг, батько мій,
Був мудрий, благородний. Ніч бувало
За пряжею ми, сестри, сидимо,
До батька ж всі старійшини народу
Посходяться пергаменти² читать

¹ Лен, за часів феодалізму — маєток і саме право володіння, які давав король васалові.

² Писані на пергаменті імперські грамоти, що давали вільності швейцарцям.

Колишніх владців і в розмові мудрій
Поміркувать про благо батьківщини.
Вслухалась я уважно в їх слова,
В думки розумні й добрі побажання
І глибоко їх в серці зберегла.
Послухай же тепер моєї мови.
Давно я знала, що тебе гнітить:
Фогт — ворог твій, на нас він лихом дише,
Вбачає бо в тобі він перешкоду,
Що владарям новим не хоче Швіц
Коритися, а твердо й непохитно,
Як гідні предки наші те чинили,
Обстоює імперії він вірність.
Що, Вернер, так? Скажи-бо, це не правда?

Ш т а у ф ф а х е р

Так, тим-бо і лихий на мене Геслер.

Г е р т р у д а

Він заздрить, що живеш спокійно ти,
Щасливий, вільний, на своїй дідиці,
А він її не має. Дім цей в лен
Сам імператор дав тобі й держава,
І ти по праву можеш ним пишатись,
Мов князь імперський землями своїми;
Ти іншого не знаєш владаря,
Крім одного над світом християнським.
А Геслер — наймолодший син в роду,
Лиш рицарським плащем він володіє,
Тому й на щастя чесної людини
Він злобним оком скоса поглядає.
Тебе давно він погубить поклявся!
Та ще ти цілий,— чи тобі ж чекати,
Щоб він лихі бажання вдовольнив?
Вперед розумний бачить.

Ш т а у ф ф а х е р

Що ж робити?

Г е р т р у д а

(підходить ближче)

Послухай, що пораджу я! Ти знаєш,
Як в Швіці ремствують всі чесні люди
На утиски й зажерливість ландфогта.
Не сумнівайся, що й на тому боці —

І в Унтервальдені і в Урі — теж
Всім остогид тягар ярма важкого.
Як Геслер тут, так Ланденбергер там,
За озером, безчинствує зухвало.
Нема човна, щоб звідти не привіз
Нових вістей про злочини й насильства,
Учинені ландфогтами над людом.
Було б гаразд, якби зійшлися ті,
Хто чесно мислить, на таємну раду —
Як з себе скинуть цей нестерпний гніт.
Я твердо вірю — бог нас не залишить
І в ділі правім зглянеться на нас.
Скажи, немає в Урі друга в тебе,
Якому серце міг би ти відкрити?

Ш т а у ф ф а х е р

Багато чесних там людей я знаю,
Поважних і шанованих мужів,
Вони мені, і я їм довіряю.

(Встає.)

Яку, дружино, дум жакливих бурю
Збудила ти в моїх спокійних грудях!
Весь глиб душі ти світлу дня відкрила,
Все те, про що я й думати не смів,
Відважно й легко висловила ти.
Чи ти ж свою обдумала пораду?
І зваду ти грізнú і брязкіт зброї
На мирні ці долини накликаєш...
Чи кволе зважиться пастуше плем'я
На бій з цілого світу владарем?
Лиш слушного часу вони чекають,
Щоб дикі орди найманого війська
На наш наслати нещасливий край
І, скориставшись правом переможця,
Під виглядом заслуженої карі,
Нас давніх пільги і вільностей позбавить.

Г е р т р у д а

Та ви ж — мужі! Беріть сокири в руки,
Відважним допоможе сам господь!

Ш т а у ф ф а х е р

Страшний, дружино, лютий жах війни —
Він і стада і пастухів понищить.

Г е р т р у д а

Терпіти треба, що послав нам бог,
Та чесне серце не знесе неправди.

Ш т а у ф ф а х е р

Наш дім новий так радує тебе —
Дотла він буде спалений війною.

Г е р т р у д а

Як благо часове мене спокусить,
Його спалю я власною рукою.

Ш т а у ф ф а х е р

Ти віриш в людяність! Але війна
І немовлят не пощадить в колиці.

Г е р т р у д а

Свій захист безневинність має в небі.
Дивись вперед, мій Вернер, не назад!

Ш т а у ф ф а х е р

Хоробрих смертю ми, мужі, загинем,
А вас, жінок, яка чекає доля?

Г е р т р у д а

Останній вибір є й перед найслабшим:
Стрибок з моста — й навіки вільна я.

Ш т а у ф ф а х е р

(пригортає її до грудей)

Той, хто таке обняти серце може,
За свій очаг піде боротись радо
І королівського не побоїться війська.
Я йду негайно в Урі, там у мене
Є приятель хороший, Вальтер Фюрст,—
Ми завжди з ним були одної думки.
Живе там недалеко й Аттінгаузен,
Він, правда, роду знатного, та любить
Народ і звичаї старі шанує.
От з ними я й пораджусь обома,
Як захистить наш край від ворогів.
Прощай же, люба, й поки я вернуся,
Господарюй сама у нашім домі.
Прийми гостинно й щедро обдаруй

Прочанина, що йде на богомілля,
Ченця, який на монастир збирає,—
Не оскудіє дім наш. При великім
Шляху стоїть він, і гостинний захист
Усім подорожанам він являє.

У той час як вони йдуть у глибину сцени, входять Вільгельм Телль і Баумгартен.

Телль
(до Баумгартена)

Тепер я вам вже більше не потрібен.
Зайдіть до цього дому,— тут живе
Штауффахер; всім пригніченим він батько.
Ось він і сам! Зайдім до нього вдвох.

Підходять до нього. Сцена міняється.

ЯВА ТРЕТЯ

Відкрите місце біля Альторфа.

На підвищенні, у глибині сцени, добудовують фортецю. Задня її частина вже закінчена, передню ще будують. Перед нею риштування, по якому вверх і вниз ходять будівельники; вгорі, на даху, сидить покрівельник.
Усі мегушаться, всі працюють.

Наглядач, майстер-каменотес, підмайстри і чорнороби.

Наглядач

(з палкою, підганяючи робітників)

Жвавіш, не гайтеся! Для стін каміння,
Вапно й цемент мерщій сюди підносьте,
Хай бачить, надійшовши, пан ландфогт,
Що справа йде... Мов слимаки повзете!

(До двох чорноробів, що несуть каміння.)

Це зветься ноша? Треба вдвоє класти!
Бач як працюють,— ледарі, нероби!

Перший підмайстер

Це справді глум, що ми повинні тут
Самим собі в'язницю будувати!

Наглядач

Ти ще бурчиш? Безсовісний народ!
Лише корів вони доїти годні
Й ліниво десь тинятися по горах.

Старий чоловік
(сідаючи відпочити)

Не могу я...

Наглядач
(трусить його за плечі)

Жвавіш, старий, до праці!

Перший підмайстер
Чи серця в вас нема, що старика,
Який ледь ноги тягне, женете
На панщину?

Майстер-каменотес і підмайстри
Безбожне то насильство!

Наглядач
Глядіть свого,— пильную служби я.

Другий майстер
А як, наглядачу, фортеця зветься,
Що ми будуємо?

Наглядач
Кормига Урі.
Це те ярмо, що вас зігнути має.

Підмайстер
Кормига Урі!

Наглядач
А хіба це смішно?

Другий підмайстер
Оцим будиночком зігнете Урі?

Перший підмайстер
Багато кротовин цих доведеться
Тут нагромадить, щоб вони зрівнялись
Хоч би з найменшою із наших гір!

Наглядач відходить у глибину сцени.

М а й с т е р - к а м е н о т е с
В глиб озера я й молоток закину,
Що в клятій цій служив мені будові!
Входять Телль і Штауффахер.

Ш т а у ф ф а х е р
Не жити б краще, ніж таке побачить!
Телль

Ходімо далі. Небезпечно тут.
Ш т а у ф ф а х е р
Невже це в Урі я, в краю свободи?

М а й с т е р - к а м е н о т е с
Коли б ви ще побачили підвали
Під баштами! Як хто потрапить в них,
То крику півня він вже не почує!
Ш т а у ф ф а х е р

О боже!

М а й с т е р - к а м е н о т е с
Яке склепіння там, які підпори —
Для вічності збудовані вони!
Телль

Що руки будували, руки й звалять.
(Указуючи на гори.)

Воздвигнув бог нам вільності твердиню.

Чути барабан. Входять люди з капелюхом на жердині; за ними йде глашатай. Жінки і діти шумливим натовпом ввалюються на сцену.

Перший підмайстер
Ще й з барабаном!

М а й с т е р - к а м е н о т е с
Що за чудасія?
Що капелюх цей має означати?

Г л а ш а т а й
Іменням імператора!..

Підмайстри
Тс... тихше!

Г л а ш а т а й

Чи бачите ви, люди, капелюх цей?
На виднім місці в Альторфі на площі
Його почеплять на стовпі високім,
І от наказ ландфогта: капелюху
Така ж, як і йому, належить шана.
Хай кожен перед ним із непокритим
Чолом коліна вклонить. Цим король
Покірних хоче виявить підданців.
Майном своїм поплатиться й життям,
Хто цей наказ порушити посміє.

Народ голосно сміється. Б'ють у барабан, і натовп розходиться.

Перший підмайстер

Це щось нечуване розпочинає
Ландфогт наш — капелюха шанувати!
Ну хто, скажіть, чував про щось подібне?

Майстер-каменотес

Коліна капелюхові вклоювати?
Це ж іграшки з поважними людьми!

Перший підмайстер

Була б то імператорська корона!
А це ж — австрійський капелюх, що висить
Над тронем, — там, де лени роздавали!

Майстер-каменотес

Австрійський капелюх! Чи це не пастка,
Щоб нас в ярмо австрійське затягнуть!

Підмайстри

Та ні, ганьби не стерплять чесні люди!

Майстер-каменотес

Ходім, ще й з іншими порадьмось трохи.

Ідуть у глиб ецени.

Телль

(до Штауффахера)

Ви знаєте усе. Прощайте, Вернер!

Штауффахер

Куди ж ви? О, не поспішайте звідси!

Т е л л ь

Жде дім мій на господаря. Прощайте!

Ш т а у ф ф а х е р

Я розповів би вам, чим серце повне...

Т е л л ь

Словами болю серця не вгамуєш.

Ш т а у ф ф а х е р

Слова до дій нас можуть привести.

Т е л л ь

Терпіти і мовчати — вся наша дія.

Ш т а у ф ф а х е р

Невже й нестерпне мусимо ми зносити?

Т е л л ь

Крутий владар недовго владарює.
Коли над виром забушує буря,
То гасять скрізь вогні, а кораблі
Спішать у гавань, і гроза безслідно
Проноситься, без шкоди, над землею.
У себе тихо кожен хай живе;
Людина мирна — зо всіма у мирі.

Ш т а у ф ф а х е р

Чи справді ж так?

Т е л л ь

Змії не зачіпайте —
Й не вжалить. Угамуються самі,
Коли весь край побачать у спокої.

Ш т а у ф ф а х е р

Згуртовані, багато ми зробили б.

Т е л л ь

Як гине човен, легше плить одному.

Ш т а у ф ф а х е р

То вам до справи спільної байдуже?

Телль

Хай кожен покладається на себе.

Штауффахер

В гурті стають міцнішими і кволі.

Телль

В кім сила є, той найміцніший — сам.

Штауффахер

То не надіятись на вас вітчизні,
Як захист ваш потрібний буде їй?

Телль

(дає йому руку)

Телль і ягня з провалля урятує,
Невже він кине друзів у біді?
Але порад од мене ви не ждїть,—
Допомагать не вмю я словами.
А от як справжнє діло закипить —
Покличте Телля, й піде він за вами.

Розходяться в різні боки. Раптом до риштуввѣ починає збігатися народ.

Майстер-каменотес

(вбігаючи)

Що трапилось?

Перший підмайстер

(вбігає з криком)

Із даху покрівельник обірвався.

Швидко входить Берта¹ з поштою.

Берта

Розбився він? Біжіть, спішіть, рятуйте!
Ось золото, лише допоможіть!

(Кидає народові свої коштовності.)

Майстер-каменотес

Ви з золотом,— для вас продажне все!
В діток маленьких батька відібравши,
Дружину розлучивши з чоловіком,

¹ Берта фон-Брунек у п'єсі—австрійська дворянка. Усі її землі—в Швейцарії, вона родичка ландфогта Геслера, який хоче прибрати до своїх рук її маєтки.

В скорботу огорнувши цілий світ,
Все золотом гадаєте поправить?
Геть, геть! Без вас в житті ми знали радість,
А з вами до одчаю ми дійшли.

Берта

(до наглядача, що підійшов до неї)

Живий?

(Наглядач знаком показує, що ні.)

Злощасний замок, на прокльонах
Стоїш ти, й житимуть в тобі прокльони!

(Виходить.)

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Оселя Вальтера Фюрста.

Вальтер Фюрст і Арнольд Мельхталь одночасно входять з різних боків.

Мельхталь

А, Вальтер Фюрст!

Вальтер Фюрст

Коли б нас не застигли!
Лишайтесь там: навколо шпигуни.

Мельхталь

Немає з Унтервальдену звісток?
Як батько там? Я вже не можу більше,
Немов у полоні, тут нудьгувати.
Й щό варте кари я вчинив, що мушу
Тут переховуватись, наче вбивця?
Негідник в мене на очах зухвало
Хотів у нас волів чудову пару
Забрать з наказу нашого ландфогта,
А я йому лиш пальця перебив.

Вальтер Фюрст

Гарячі ви! А це ж слуга ландфогта
І посланий з наказом був од влади.
Ви винні,— хоч було це й важко вам,
А мовчки вам належало скоритись.

Мельхталь

Чи міг я стерпіти цей безсоромний
Зухвальця глум: «Як хоче селянин
Свій їсти хліб, хай сам і плуга тягне!»
Мені аж серце рвалось, як од плуга
Моїх волів чудових випрягав він,—
Вони ревли, немовби відчували
Неправду, й упиралися рогами.
Не міг тоді я стримати себе
Й побив нахабу в гніві справедливім.

Вальтер Фюрст

І нам, старим, нелегко стримать серце,
А ще трудніше — юності гарячій.

Мельхталь

Мені лиш батька жаль. Йому потрібна
Опора в старості, а син — далеко.
Ландфогт не терпить батька, бо відважно
Стояв він завжди за свободу й правду,
Тепер почнуть утискувать старого,
Й ніхто його від кривд не захистить.
Ні, будь що буде, я піду до нього.

Вальтер Фюрст

Вам терпеливо треба ждати, може,
Вість з Унтервальдену яка прибуде...
Хтось стукає... Чи то не посланець
Ландфогта?.. Заховайтесь! Може, й в Урі
Сягне вас Ланденбергера рука,—
Один за одного тирани тягнуть.

Мельхталь

Вони нас вчать, що нам робити.

Вальтер Фюрст

Йдіть!

Покличу вас, як буде тут безпечно.

(Мельхталь виходить.)

Нещасний! Я відкрить йому не смію
Своїх передчувань тривожних... Хто там?
Лиш двері скрипнуть, вже я жду нещастя.
По всіх кутках тут підступи і зрада,
До нас в доми вриваються зухвало

Насильства слуги. Доведеться нам
Замки і засуви чіплять на дверях.

(Відчиняє двері і здивовано відступає, побачивши Вернера
Штауффахера.)

Кого я бачу? Вернер! Мій шановний.
Мій гостю дорогий! Ніхто гідніший
Мого ще не переступав порога!

Щасливий вас під мій прийняти дах!
Що ж привело вас? Що цікавить в Урі?

Штауффахер
(подає йому руку)

Колишній час, Швейцарія колишня.

Вальтер Фюрст

Ви їх з собою принесли. Я, вас
Побачивши, тепло відчув на серці...
Сідайте, Вернер. Як дружина ваша,
Розсудлива Гертруда, гідна донька
Свого старого, мудрого отця?
Мандрівці, що долиною цією
З Німеччини в Італію прямують,
Всі хвалять ваш гостинний дім. Скажіть,
Не бачили від Флюельна нічого
Ви особливого на цій дорозі,
Аж поки мій поріг переступили?

Штауффахер
(сідає)

Та бачив я будову дивовижну,
Але вона не радує мене.

Вальтер Фюрст

Мій друже! Глянеш — зразу зрозумієш!

Штауффахер

Таких будов ще в Урі не бувало —
Ніхто в'язниць не пам'ятає тут.
Лиш в домовині нам була темниця.

Вальтер Фюрст

Цей замок — домовина для свободи,

Штауффахер

Не буду, Вальтер Фюрст, од вас ховати —

Не з марної цікавості прибув я,
Гнітить мене тривога... Гніт удома
Покинув я, і тут я гніт знаходжу.
Кінця і краю утискаю немає,
Терпіти це — вривається терпець!
Був споконвіку вільний наш народ,
Ми здавна лиш до людяності звикли.
Відтоді, як пастух пасе у горах,
Наш край подібного іще не знав.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Так, прикладів немає цій сваволі!
І навіть родовитий Атtingаузен,
Що найдавніші пам'ятає дні,
Сам каже, що тягар оцей — нестерпний.

Ш т а у ф ф а х е р

А в Унтервальдені цей гніт жахливий
Діждав кривавої покути. Там
Намісник росбергський, фон-Вольфеншіссен,
Хтів заборонений зірвати плід:
В Альцеллені Баумгартена дружину
Наміривсь він обезчестити зухвало,
А той — сокирою почастував.

В а л ь т е р Ф ю р с т

О, був то справедливий божий суд!
А що ж Баумгартен? Тиха він людина!
Чи встиг же він від кари врятуватись?

Ш т а у ф ф а х е р

Ваш зять його за озеро доставив,
Сховався він під покрівлю мою.
Він ще страшніші речі розповів,
Що сталися у Сарнені недавно, —
Тут кожне серце кров'ю обилеться!

В а л ь т е р Ф ю р с т

(насторожено)

Що ж сталося там?

Ш т а у ф ф а х е р

В Мельхталі, недалеко
Від Кернса, проживає Генріх Гальден,
Поважний, справедливий чоловік,
Чий голос у пошані в тій окрузі.

Вальтер Фюрст

Та хто ж його не знає? Що з ним сталося?

Штауффахер

Отож, за синову якусь провину,
Звелів у нього випрягти ландфогт
Водів од плуга пару щонайкращу,
А син слугу побив і сам утік.

Вальтер Фюрст

(ще уважніше)

А батько ж як? Скажіть, із ним що сталося?

Штауффахер

Його до себе викликав ландфогт
І наказав притємом доставить сина.
Поклявся щиро сивочолий батько,
Що він про втікача не знав нічого,
І от тоді покликав ката фогт...

Вальтер Фюрст

(схоплюється і хоче відвести того в інший бік)

О, тихше, досить!

Штауффахер

(підвищеним тоном)

«Син твій втік од мене,
То ти в моїх руках!» — Штовхнув на землю
Й залізом очі виколоть звелів.

Вальтер Фюрст

О боже милий!

Мельхталь

(вбігаючи)

Виколоти очі?

Штауффахер

(здивовано, до Вальтера Фюрста)

Хто цей юнак?

Мельхталь

(судорожно хапаючи його)

Як, очі? Говоріть же!

В а л ь т е р Ф ю р с т
О, бідолашний він!
Ш т а у ф ф а х е р
Та хто ж він, хто?
(Вальтер Фюрст подає йому знак.)
Це син? О боже праведний!

М е л ь х т а л ь
А я
Був так далеко! То обидва ока?
В а л ь т е р Ф ю р с т
Тримайтесь твердо, як мужчині личить;
М е л ь х т а л ь
За мій проступок, за мою провину!
Сліпий!.. То справді він сліпий навіки?

Ш т а у ф ф а х е р
Сказав я. Зникло зору джерело,—
Він сонця вже ніколи не побачить!

В а л ь т е р Ф ю р с т
Щадіть його скорботу!

М е л ь х т а л ь
Так, ніколи!

(Затуляє руками очі і деякий час мовчить; потім, звертаючись то до одного, то до другого, говорить тихим голосом, переривчастим од слів.)

О світ очей, благословенний дар
Небес! Живуть тобою всі створіння,
І кожна в щасті й радості істота,
Билинка навіть, тягнеться до світла.
А він, все почувуючи, повинен
Сидіти в вічній тьмі, в ночі безкрайній.
Його не втішать ні зелені луки,
Ні заграви на сніжних верховинах.
Що смерть! А жити й світла дня
не бачить —

Це справжній жах... Чого на мене ви
Так дивитесь? Аж два у мене ока,
А батьку дати жодного не можу,
Ні навіть блиску хвиль, що так сліпуче
Мені від озера у вічі летіть.

Ш т а у ф ф а х е р

Не тамувати, збільшити вам горе
Мені доводиться. Не все сказав я!
Ландфогт усе від нього відібрав,
Крім палиці,— нехай сліпець нещасний
Блукає голий, босий попід тинню.

М е л ь х т а л ь

Лиш палицю сліпому він покинув!
Все відібрав він, навіть світло сонця —
Єдиний вбогих скарб... Тепер ніхто
Мене тут не затримає надалі!
Я був лише мерзенний боягуз,
Коли я про свою безпеку думав,
А не про тебе! Голову твою
В заставу нелюдові залишив я!
Не про обачність малодушну нині,
А про криваву помсту думать треба!
До нього йду... Ніхто мене не спинить...
Хай верне очі батькові ландфогт!
Між вартових озброєних його
Знайду я. І життя — ніщо для мене,
Допоки серця біль жакний, пекучий
Злочинця кров'ю не втолю!

(Поривається йти.)

В а л ь т е р Ф ю р с т

Стривайте!

Що проти нього ви? В високім замку
Сидить він в Сарнені і з вас глузує,
Бо що для нього ваш безсилий гнів?

М е л ь х т а л ь

Хай він в палаці льодовім Шрекгорну
Чи навіть вище жив би, там, де Юнгфрау
Сидить віки під білою габою,—
Знайду до нього шлях. Лиш два десятки
Таких, як я, і замок ми зруйнуєм.
Якщо ж один я залишусь, а всі ви,
Від страху за свої стада й хатини,
Зігнете шиї під ярмом тирана,
Тоді я скличу в горах пастухів
І там під вільним дахом неба, де

¹ Шрекгорн і Юнгфрау — гірські верховини у швейцарських Альпах.

Бадьорий, мужній дух і серце чисте,
Я розкажу про злочини мерзенні.

Ш т а у ф ф а х е р

(до Вальтера Фюрста)

В глибокім горі він. Але заждім,
Коли до крайності...

М е л ь х т а л ь

Якої ще

Боятись крайності, коли й очам
У їх орбітах вже нема безпеки?
Чи ми ж беззахисні? Для чого ж вчились
Ми тятиву натягувать і володіти
Сокирою важкою? Всім тваринам
Дано в біді знаряддя оборони.
Псам лютим олень загнаний грозить
Страхіттям рогів, сарна полохлива
Зі скель мисливця кидає в провалля,
І навіть віл, слухняний наш челядник,
Що м'язів працьовитих буїну міць
Покірно під важким ярмом схиляє,
Розлючений, могутнім рогом б'є
І ворога під хмари підкидає.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Коли б, як трьох нас, три з'єднать округи,—
Могли б тоді багато ми зробити.

Ш т а у ф ф а х е р

Покличе Урі — встане Унтервальден
І Швіц до спілки давньої пристане.

М е л ь х т а л ь

Є друзі в Унтервальдені у мене,
З них кожен дасть і кров свою пролити,
Була б лише від інших допомога
І захист. О батьки народу мудрі!
Ось я, ще зовсім молодий між вас,
Мужів досвідчених,— мені належить
Мовчати ще у зібраннях народних.
Ні, хоч і юний я і мало жив,
Поради ви мсеї не зневажте;
Не молода гаряча кров, мене
Одчаю біль жорстокий спонукає,
Що міг би й скель розчулити каміння;

І ви, батьки і голови родин,
Хотіли б мати гідного ви сина,
Що шанував би вашу сивину
І вас беріг би, як зіницю ока.
Якщо ні тілом вашим, ні майном
Не потерпіли ви і ваші очі
Ще цілі й світять вам в своїх орбітах,—
Все ж не цурайтесь нашої біди.
Повис бо меч тирана і над вами,
Австрійський гніт і ви хотіли б скинуть,
Нема й за батьком іншої провини,—
За участь в злочині ждять кари й вам.

Ш т а у ф ф а х е р
(до Вальтера Фюрста)

Ви зважуйтесь! А я піду за вами.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Послухати треба, що дворяни скажуть —
Барони Сіллінен і Атінгаузен.
Їх імена придбають друзів нам.

М е л ь х т а л ь

Чиї ж у горах наших імена
В пошані більшій, аніж ваше й ваше?
В ці імена народ наш вірить щиро,
Про них лиш добра слава всюди йде.
Ви доблестей батьків багатий спадок
Іще й примножили... Навіщо нам
Дворяни? Справимось ми і без них.
Якби лиш ми були в краю, я певен,
Давно б самі себе ми захистили.

Ш т а у ф ф а х е р

Не знають наших утисків дворяни,
Потоки, що бушують в низині,
Ще верховин високих не сягають,
Та помочі дворяни не відмовлять,
Коли до зброї стане вся країна.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Будь в нас із Австрією посередник,
То мали б ми і право і закон;
Та нас утискує сам імператор,
Верховний наш суддя,— нехай же бог

Нам допоможе нашою рукою.
Вербуйте в Швіці, я вербую в Урі,
Але кого б послати в Унтервальден?

Мельхталь

Мене пошліть... для мене це найближче.

Вальтер Фюрст

Я — проти, ви мій гість, від небезпеки
Я берегтиму вас.

Мельхталь

Пошліть мене!

Я всі шляхи й стежини в скелях знаю,
Та й друзів там багато в мене є,—
У них знайду й від ворога притулок.

Штауффахер

Нехай іде він з богом в Унтервальден.
Там зрадників немає, там тирана
Ненавидять, і слуг не знайде він.
Хай піде ще з Альцеллена й Баумгартен,—
Удвох вони увесь піднімуть край.

Мельхталь

А як нам обмінятися звістками,
Щоб підозрінь тирана не збудити?

Штауффахер

Зібратись можна в Бруннені чи в Трейбі,
Там, де торгові судна пристають.

Вальтер Фюрст

Ні, так відкрито діяти не можна.
От слухайте. Від озера ліворуч,
Як в Бруннен їхать, проти Мітенштейну¹,
Є потаємна галява у лісі,
Що зветься Рютлі² в наших пастухів,—

¹ Мітенштейн — висока скеля на березі Фірвальдштетського озера. З 1860 р. її прикрашає напис: «Співцеві Телля, Фрідріху Шіллеру — стародавні кантони».

² Рютлі — галява на західному березі озера, легендарна колиска незалежності Швейцарії. Тут, як говорить народний переказ, уночі з 7 на 8 листопада 1307 р. Штауффахер із Штейнена (кантон Швіц), Вальтер Фюрст (кантон Урі) та Арнольд Гальден із Мельхталя (кантон Унтервальден) разом із своїми однодумцями запряглися звільнити свою батьківщину від габсбургських фогтів.

Колись давно там корчували ліс.
Там межі сходяться мого кантону

(до Мельхталя)

І вашого. Проїхать недалеко

(до Штауффахера)

Туди і з Швіцу в легкому човні.
Туди глухими зможемо стежками
Зібратись ми на потаємну раду.
Хай кожен по десятковій надійних
З собою одностудців приведе.
Там спільну справу обміркуєм спільно
Й, бог допоможе, знайдем рішенець.

Ш т а у ф ф а х е р

Хай буде так. Тепер правиці чесні
Подаймо один одному. Як ми,
Три мужі, стоїмо тут, наші руки
В союзі щиросердому з'єднавши,
Хай стануть так на оборону й опір
Три наші землі — на життя і смерть!

В а л ь т е р Ф ю р с т і М е л ь х т а л ь

Так, на життя і смерть!

Усі троє, подавши один одному руки, етоять деякий час мовчки.

М е л ь х т а л ь

Сліпий мій батьку!

Хай дня визволення ти не побачиш,—
Його почувеш ти. Верхів'я гір
Сигнальними вогнями запалають,
Впадуть тиранів кам'яні твердині,
І радість принесе твоїй хатині
Луна вістей про волю в нашім краї,
І промінь світла ніч твою осяє!

Розходяться.

ДІЯ ДРУГА

ЯВА ПЕРША

Замок барона Аттінгаузена.

Готичний зал, оздоблений гербовими щитами і шоломами. Старий барон, років вісімдесяти п'яти, високий на зріст, з благородною осанкою, одягнений у хутряний камзол, стоїть, спираючись на посох з рогом сарни замість набалдашника. Куоні і шестеро робітників стоять навколо нього з граблями і косами. Входить Ульріх фон-Руденц у рицарському вбранні.

Руденц

Я тут, мій дядечку. Чого бажали?

Аттінгаузен

Дозволь, за давнім звичаєм, раніше
З робітниками чашу розділить.

(П'є з келиха і передає його по черзі всім іншим.)

Бував у полі я і в лісі з ними,
І поглядом їх направляв ретельність
Чи в бій їх вів під стягом бойовим.
Тепер я годен лиш дворецьким бути,
Й якщо само не йде до мене сонце,
До нього в гори вийти я не можу.
Все вужче й вужче коло життьове,
Поволі входжу я в найвужче коло,
В останне, де життя замре навек.
Лиш тінь я, й скоро лиш ім'я зоставлю.

К у о н і

(передаючи келих Руденцу)

Візьміть-но!

(Руденц вагається брати келих.)

Випийте! Хай буде в нас
З єдиним келихом єдине й серце!

А т т і н г а у з е н

Ідіть же, діти! Ввечері ми знов
Про справи батьківщини поговорим.

Робітники виходять.

А т т і н г а у з е н і Р у д е н ц .

А т т і н г а у з е н

Я бачу, ти вже зовсім в путь готовий.
До себе, в Альторф, знову їхать хочеш?

Р у д е н ц

Так, дядечку, й не можна зволікати...

А т т і н г а у з е н

(сідає)

Чого ж так поспішать? Невже-бо юність
Так скупю час свій міряє, що дядьку
Старому ти не вділиш і хвилини?

Р у д е н ц

Я бачу, вам нема в мені потреби,
Я в цьому домі зовсім як чужий.

А т т і н г а у з е н

(пильно дивиться на нього)

На жаль, це правда все. На жаль, вітчизна
Тобі чужою стала. Улі, Улі!
Не впізнаю тебе. Пишаєшся шовками,
Павине гордо виставив перо,
Через плече пурпурний плащ¹ накинув,
На селянина дивишся з презирством.

Р у д е н ц

Готов віддати йому належну шану,
А прав, що прагне він, не уступлю.

¹ Павині пера на шоломі чи капелюсі та пурпурний колір одягу означали прихильність до Австрії — тодішнього гнобителя Швейцарії.

Аттінгаузен

Гнів короля уся країна терпить.
Всі чесні серцем сповнені скорботи
Від гніту тиранії. Лиш тебе
Печаль громадська зовсім не тривожить.
Тебе за зрадника вважають. Ти
На боці ворогів. З нещастя отчизни
Глумишся ти. В погоні за легкими
Утіхами, шукаєш ласки двору,
А всю країну лютий бич кривавить.

Руденц

Гнітять країну. А чому, мій дядьку?
І хто поверг її в таку біду?
Та досить лиш одно сказати слово —
Щоб гніту знов неначе й не було,
Щоб ласку імператора здобути.
Та горе тим, хто засліпив народ,
Щоб справжнього він не побачив блага!
Для власної лиш вигоди вони
Лісним кантонам заважають скласти
Присягу Австрії, як всі вчинили.
Ім тут приємно на дворянських лавах
Сидіти. Імператора ж вони
На те лиш визнають, щоб жить без нього.

Аттінгаузен

І все це мушу я від тебе чути?

Руденц

Ви почали — дозвольте ж докінчити.
Яку самі тут граєте ви роль?
Вам гордості на те лиш вистачає,
Щоб старшиною чи й державцем можним
Тут разом з пастухами керувати?
Чи не почесніше присягу скласти
На вірність владній Габсбургів корони
І в табір їх блискучий перейти,
Ніж бути рівним із своїм слугою
І засідать з селянами в суді?

Аттінгаузен

Ах, Улі, Улі! Пізнаю я звабний
Спокуси голос! Слух твій полонив він,
І серце він у грудях отруїв!

Руденц

Не буду критись — боляче мені
Терпів в душі глумливий сміх чужинців,
Що знаттю нас мужицькою взивають.
Нестерпно це. Навкруг шляхетна молодь
Під стягом Габсбургів шукає слави.
А я на спадщині своїй сиджу
Й марную тут у клопоті буденнім
Весну життя. Десь подвиги вершаться,
Десь цілий світ за горами оцими,
Блискучий світ, що в сяйві слави лине,
А в мене щит поржавів і шолом.
Ні сурм бадьорих заклик бойовий,
Ні клич герольдів на свята й турніри
В долини ці до нас не долітає.
Лише дзвіночки стад одноманітні
Та співи я пастуші чую тут.

Аттінгаузен

Сліпець ти, блиском зваблений мішурним!
Що ж, зневажай вітчизну! І соромся
Священних звичаїв твоїх батьків!
Та прийде час — і з ревними сльозами
Ти будеш прагнути до рідних гір,
І навіть ці мелодії пастуші,
Якими так зневажливо гордуєш,
Заполонять тебе болючим жалем,
Коли на чужині почувеш їх.
О, до вітчизни туга — нездоланна!
Чужий, оманний — не для тебе світ!
При гордім імператора дворі
Нелегко з прямою серця бути!
Світ потребує доблестей не тих,
Які ти у гірських набув долинах.
Іди, продай себе і душу вільну,
Здобувши лен, стань герцога рабом,
Тоді як сам ти й пан собі і князь
На вільнім ґрунті у своїй дідизні.
Ах, Улі, Улі! Залишайся з нами!
Не їдь до Альторфа... Не відкидай
Святої справи нашої вітчизни!
Останній в роді я. Мое ім'я
Зі мною згасне. Ці шолом і щит
В могилу покладете ви зі мною.
Невже в останню мить я думать маю,

Що ти, мої закривши очі, ждеш,
Щоб наші родові маєтки вільні,
Даровані від господа мені,
У лен новий від Австрії прийняти?

Руденці

Даремно опір Габсбургу ми чиним:
Весь світ йому кориться; то не вже
Лиш ми уперто будемо пручатись
І перервем йому ланцюг земель,
Яким він нас оточує потужно?
Його тут ринки і суди, його
Шляхи торгіві, з в'ючного коня
Йому на Сен-Готарді платять мито.
Ми володіннями його, мов сіттю,
Обплутані і замкнені навколо.
Імперія нам захист? Та вона
Й себе від Австрії не захистить!
Не допоможе бог, то й імператор
Не захистить. Та й хто йому повірить,
Коли він, для війни шукавши грошей,
В заставу віддає міста, які
Свій захист мали під орлом імперським?
Ні, дядечку! В дні розбрату й незгоди
Велить обачність мудра й наше благо
До сильного горнутись владаря.
Імперії корона переходить
Із дому в дім, і пам'яті у неї
Для служби вірної нема. Служити ж
Наслідним владарям — то засів певний.

Атtingаузен

Он як! Ти розумніший від батьків,
Що волі самоцвіт коштовний кров'ю
І подвигом геройським здобували?
Пливи в Люцерн і там спитай людей,
Як важко під австрійським пануванням.
Ще прийдуть і сюди, корів, овець
Полічать, виміряють пасовища,
У лісі вільнім лови заборонять
На звіра й птицю. На в'їзних воротах
І на мостах застави установлять,
Земель за наші злидні накупують
І війни кров'ю нашою оплатять.
Якщо свою нам проливати кров,

То краще вже за себе, й воля нам
Дешевше стане, ніж неволя.

Руденц

Що ми,
Пастуше плем'я, проти військ Альбрехта!

Атtingаузен

Цих пастухів, мій хлопче, треба знати!
Я знаю їх, на битви я водив їх,
Я бачив їх в бою біля Фаенци.
Нехай приходять ярма накладати,
Коли ми їх не хочемо носити!..
Навчись же наше плем'я шанувати!
На марний блиск мішурний не міняй
Перлини справжні доблесті і честі —
Стать на чолі у вільного народу,
Що з серцем чистим, вірністю й любов'ю
З тобою піде скрізь — на бій, на смерть!
Ось — гордість наша й слава благородна!
Кріпи ж даровані з дитинства узи,
Всім серцем будь з вітчизною своєю
І вірність їй назавжди збережи.
У ній бо сил твоїх міцне коріння,
А там, на чужині, — самотній ти,
Тонке стебло, що вітер гне й ламає.
Зостанься, тебе не бачили давно ми,
Один лиш день побудь із нами, в Альторф
Не їдь сьогодні, чуєш? хоч сьогодні.
Один лиш день для рідних подаруй.

(Хапає його за руку.)

Руденц

Я слово дав... Я зв'язаний... Не можу.

Атtingаузен

(залишаючи його руку, суворо)

•Ти зв'язаний... На жаль, це так, нещасний!
Ти зв'язаний не клятвою, не словом,
А узами солодкими кохання.

(Руденц одвертається.)

Ховай, ховай лице. Я знаю все —
Захоплений ти Бертоєю фон-Брунек,
Вона тебе в австрійську службу вабить.

Ти наречену зрадою вітчизни
Здобути хочеш? Не дури себе.
Знай, нареченою тебе лиш манять,
Здобуть її тобі не пощастить.

Руденц

Наслухався я досить. Прощавайте!

(Виходить.)

Аттінгаузен

Та постривай, безумче!.. Ні, пішов!
Не можу я затримати, врятувати...
Отак відпав колись і Вольфеншіссен
Від батьківщини... Відпадуть і інші.
За гори манять молодь запальну
Чужих країв спокуси нездоланні.
О, нещасливий час, коли чуже
Проникло у щасливі ці долини,
Щоб безневинність звичаїв розтлити!
Нове все натискає, а достойне
Старе зникає, інші йдуть часи,
Нове інакше мислить покоління!
Чого ж я тут? Поховані давно
Всі ті, із ким я разом жив і діяв.
Мій вік в могилі вже. Щасливий той,
Кому з новим не жити поколінням!

(Виходить.)

ЯВА ДРУГА

Гаява, оточена високими скелями і лісом.

Зі скель ведуть стежки з поруччями і східцями, що ними по деякому часі починають сходити вниз селяни. У глибині сцени озеро, над ним деякий час видно місячну райдугу. Вдалині — високі гори, за ними мріють ще вищі снігові верховини. Глибока ніч, тільки озеро та білі льодовики виблискують у місячному світі.

Мельхталь, Баумгартен, Вінкельрід, Мейер Сарнен,
Буркґарт Бюгель, Арнольд Сева, Клаус Флюе та ще четверо селян, усі при зброї.

Мельхталь

(ще за сценою)

Ось плай гірський. Усі за мною йдуть!
А он вгорі, над скелею, розп'яття.
Ми досягли мети, це Рютлі.

Входять з факелами.

Вінкельрід

Слухай!

Сева

Все тихо.

Мейєр

Ні душі немає. Видно,
Ми, унтервальдці, першими прийшли.

Мельхталь

Вже, мабуть, пізно?

Баумгартен

Сторож в Зелісбергу
Недавно другу вигукнув годину.

Здалеку лунає дзвін.

Мейєр

Тс!.. Чуєте?

Бюгель

На ранішню відправу
У Швіці дзвонять, в лісовій каплиці.

Флюе

Повітря чисте, й дзвін далеко лине.

Мельхталь

Хай піде хтось багаття розпалити,
Щоб розгорілось, поки інші прийдуть.

Двоє селян виходять.

Сева

Як місячно! А озеро сьогодні
Спокійне і ясне, немов свічадо.

Бюгель

Тим легше їм пливти.

Вінкельрід

(указуючи на озеро)

А подивіться!

Он там! Не бачите?

Мейєр

А що ж там видно?
Дивіться, й справді, райдуга вночі!

Мельхталь

То світло місячне її створило.

Флює

От дивовижне явище чудесне!
Багато живемо, а хто це бачив!

Сева

Над нею й друга є ще, трохи блідша.

Баумгартен

А он тепер і човен показався.

Мельхталь

То Штауффахер пливе з людьми своїми,
'Людина чесна, ждять він не примусив.

(Іде з Баумгартеном до берега.)

Мейєр

А от із Урі — надто забарилась.

Бюгель

Щоб обминуть ландфогтові застави,
Вони далеко через гори йдуть.

Тим часом двоє селян розпалили серед галяви багаття.

Мельхталь

(з берега)

Гей, хто там? Відгукнись!

Штауффахер

(знизу)

Вітчизни друзі!

Усі йдуть у глиб сцени, назустріч прибулим. З човна виходять Штауффахер, Ітель Редінг, Ганс Мауер, Йорг Гоф, Конрад Гунн, Ульріх Шмід, Йост Вейлер і ще трое селян, усі при зброї.

Усі

(голосно)

Привіт! Привіт!

У той час як усі залишаються в глибині сцени і вітаються один в одним, Мельхталь і Штауффахер виходять наперед.

Мельхталь

О, Штауффахер! Я бачив
Того, кому мене вже не побачить!
Його очниця торкнувся я рукою
Й від сонця поглядів його погаслих
Жагучу спрагу помсти почерпнув.

Штауффахер

Не говоріть про помсту. Ні, не мститись,
А лихо, що грозить нам, стрінуть треба.
Що в Унтервальдені зробили ви?
Хто до загальної пристане справи?
Що думають селяни? Як уникнуть
Тенетів зради пощастило вам?

Мельхталь

Через страшні Суренські верховини,
Через безкрайні льодові поля,
Де лиш орлів хрипкий лунає клекіт,
До пасовищ альпійських я дійшов,—
Там пастухи із Урі й Енгельбергу
Пасуть, перекликаючись, отари.
Там спрагу молоком я утолив,
Що піною з льодовиків струмує.
В самого себе гостем, у порожніх
Пастуших хижках проживав я, поки
Дістався до людських осель гостинних.
Уже й по цих долинах рознеслась
Вість про нове, нечуване злочинство,
Мое нещастя шану й співчуття
Стрічало в кожних дверях, де я стукав.
Обурені ці душі нелукаві
Безчинствами нового керування;
Як на альпійських луках з року в рік
Ростуть ті самі трави, як джерела
В долинах цих однаково струмують,
Як вітру й хмар шляхи — одноманітні,
Так стародавні звичаї від діда
До внука переходять нерушимо.
Не терплять люди ці новин зухвалих,
Що звичне їм порушують життя.
Вони мені стискали міцно руки,
Знімали з стін заржавлені мечі,
У них в очах блищав огонь відваги,
Коли я називав їм імена,

Що для горян священними вже стали,—
І ваше й Фюрстове. Вони клялися
Чинити те, що схвалюєте ви,
Клялися і на смерть піти за вами.
Священним правом гостя бережений,
Так переходив я із двору в двір,
І от прийшов у рідну я долину,
Де є багато родичів у мене.
Знайшов сліпого батька я у злиднях.
Десь на чужій соломі, що йому
З жалю хтось підіслав...

Ш т а у ф ф а х е р

О боже правий!

М е л ь х т а л ь

Та я не плакав! Я в сльозах безсилах
Не виливав пекучого жалю,—
Як найдорожчий скарб його я в грудях
Сховав і лиш про нашу справу думав
Я скрізь в гірських ущелинах бував,
Не обминув найдальшої долини,
І там, де лиш самі льодовики,
Оселені хатини я знаходив.
І всюди, де нога моя ступала,
Знаходив я ненависть до тиранів.
Адже і на краю житла людського,
Там, де й земля нічого вже не родить,
Грабують люд зажерливі ландфогти.
Усі серця тих чесних громадян
Збудив я слів моїх жалом пекучим,
І з нами всі вони — душею й тілом.

Ш т а у ф ф а х е р

В короткий строк багато ви зробили.

М е л ь х т а л ь

Зробив я більше, Є у нас два замки,
Страшні селянам,— Розберг то і Сарнен.
За мурами їх кам'яними ворог
Ховається і всій країні шкодить.
Іх дослідить я хтів на власні очі,
Я був у Сарнені й оглянув замок.

Ш т а у ф ф а х е р

Ви в лігво тигра зважились проникнуть?

Мельхталь

Я був там у одежі пілігрима,
Ландфогта в час бенкету бачив я.
Судить же, як я серцем володію:
Я ворога побачив — і не вбив!

Штауффахер

Відвазі вашій щастя помогло.

Тимчасом, наближаючись до них, виходять наперед інші селяни.

Скажіть же, хто ті чесні громадяни,
Що з вами прибули сюди як друзі?
Ви познайомте нас, щоб ми взаємно
Могли серця з довірою розкрити.

Мейєр

Хто вас не знає в наших трьох країнах?
Я звуся — Мейєр з Сарнена, а цей —
То мій сестринич, Струт із Вінкельріда.

Штауффахер

Усе це — імена, мені знайомі.
Був Вінкельрід колись, що вбив дракона
У Вейлерським болоті й сам поліг
У тім бою.

Вінкельрід

Це був мій предок Вернер.

Мельхталь

(указуючи на двох селян)

А двоє ці — селяни монастирські
З-за того лісу. Кріпаки вони
І спадку вільного не посідають,
Як ми, та не зневажите ви їх,—
Свій край вони готові захищати.

Штауффахер

(до обох)

Подайте ваші руки! Той щасливий,
Хто на землі нікому не підлеглий;
Та чесність в кожному стані ціну має.

Конрад Гунн

А це — наш Редінг, старшина колишній;

Мейєр

Його я знаю. Він мій супротивник,
В старому позові за ґрунт суміжний.
Перед судом ми, Редінг, вороги,
А тут — ми друзі.

(Потискує йому руку.)

Штауффахер

Сказано розумно!

Вінкельрід

Ідуть! Ви чуєте? Це ріг із Урі¹!

Праворуч і ліворуч на скелях показуються збройні люди з факелами
і спускаються вниз.

Мауєр

Погляньте! З ними й вівтаря служитель,
Священик їх шановний. Не боявся він
Ні труднощів путі, ні пільми ночі,
Як вірний пастир він про стадо дбає.

Баумгартен

А з ним і паламар, і Вальтер Фюрст,
Та я не бачу Телля поміж ними.

Вальтер Фюрст, священик Рессельман, паламар Петерман,
пастух Куоні, мисливець Верні, рибалка Руоді та ще п'ятеро ін-
ших селян. Усі разом, числом тридцять три, виходять наперед і стають
навколо вогнища.

Вальтер Фюрст

Отак ми мусим на землі батьків,
На нашій власній спадщині, таємно
Збиратися отут, немов для вбивства,
Вночі, під чорним пільми покривалом,
Потрібним лиш для злочину і змов,
Що уникають сонця,— й наше право
Так здобувати, хоч ясне воно
І світле, наче дня прозоре лоно.

Мельхталь

Хай буде так! Що пільма ночі сіє,
Те вільно й радісно на сонці зріє!

¹ З найстародавніших часів сигналом Урі була бойова мелодія величез-
ного рога зубра.

Р е с с е л ь м а н

Ось що поклав мені господь на серце.
Замість громад своїх ми тут зібрались,
І весь ми представляємо народ.
Почнімо ж, спільники, нараду нашу
За давнім звичаєм, як в мирні дні.
А як неправне щоб у наших зборах —
Нас виправдає час. А бог є скрізь,
Де від наруги право захищають,
І під його ми небом стоїмо.

Ш т а у ф ф а х е р

Гаразд! За давнім звичаєм чинімо;
Хай ніч тепер, та світить наше право!

М е л ь х т а л ь

Хоч небагато нас, та серце тут
Всього народу, тут усі найкращі.

К о н р а д Г у н н

Хоч тут книжок немає стародавніх,
В серцях у нас накреслені вони.

Р е с с е л ь м а н

Тож утворім собою коло й в землю
Встромім мечі свої, як влади знак.

М а у е р

В середину хай стане старшина
З помічниками по обидва боки.

П е т е р м а н

Тут три народи. То кому ж тепер
На зборах наших бути головою?

М е й е р

Хай Урі й Швіц змагаються за це,
Готов ім Унтервальден поступитись.

М е л ь х т а л ь

Ми поступаємось. Ми тільки просим
Своїх могутніх друзів допомгти нам.

Ш т а у ф ф а х е р

Хай Урі візьме меч,— в походах славних
Його найпершим прапор майорить.

Вальтер Фюрст

Ні, тільки Швіц такої годен честі,
Ми горді всі походженням із нього.

Рессельман

Я розв'яжу цей спір ваш благородний:
Хай в раді Швіц, в бою хай Урі править.

Вальтер Фюрст

(подає Штауффахеру мечі)

Візьміть же!

Штауффахер

Ні, тут старші є від мене.

Йорг Гоф

За всіх тут старший віком Ульріх Шмід.

Мауер

Достойний муж, але не вільний станом,—
Він в Швіці за суддю не може бути.

Штауффахер

А чом не Редінг, старшина колишній?
Чи треба нам гіднішого шукати?

Вальтер Фюрст

Хай старшина у раді головує.
Усі, хто згоден, руки підніміть!

Усі піднімають правиці.

Редінг

(виходить на середину кола)

Священних книг нема в нас для присяги,
Та вічними я зорями клянуся:
Від правди я повік не відхилюся.

Перед ним устромляють у землю два мечі, всі стають у коло: Швіц — посередині, праворуч — Урі, ліворуч — Унтервальден. Редінг стоїть, обпершись на свій меч.

Що привело ці три гірські народи
Сюди, на берег озера похмурий,
Глухої опівнічної години?
Яка мета новітнього союзу,
Що ми під зоряним заклали небом?

Штауффахер

(виходить на середину кола)

Ми не новий союз тут закладаєм,
А стародавній, батьківських часів,
Союз відновлюєм. І знайте, браття,
Хоч гори й озеро нас розділяють
І хоч окреме в нас урядування,
Ми роду одного й одної крові,
З єдиної походимо вітчизни.

Вінкельрід

То правду у старих піснях співають,
Що ми сюди іздалеку прийшли?
О, розкажіть нам, як же це було,
Щоб наш новий союз зміцнить колишнім.

Штауффахер

Є в пастухів старих переказ давній.
В краях північних жив колись великий
Народ, що знав і злидні там і голод.
У тій нужді громада ухвалила,
Щоб, взявши жеребок, десятий з них
Покинув край батьків... Так і зробили!
І от в сльозах мужчини і жінки
Юрбою побрели в край південні
Й мечем крізь землю німців пробивались
Аж до одних лісів і гір високих.
Але невтомно йшли вони все 'далі
І дикої долини досягли,
Де плине М'юотга в зелених луках.
Людських ніде тут не було слідів,
Хатина лиш над озером стояла
І вартував човняр на перевозі.
Та хвилювалось озеро, й пливти
Було їм неможливо. Оглядівшись,
Побачили вони, що край — багатий
На ліс чудовий, на питні джерела.
Здавалось їм, що знов вони знайшли
Вітчизну милу. Тут вони й осіли,
І селище побудували — Швіц,
І довго й тяжко працювали, поки
Для засіву розкорчували ліс.
А потім, як розмножились і мало
Землі їм стало, то людей частина
Пішла до Чорних гір і в Білу землю,

За вкриті вічним льодом верховини,
Де інший люд по-іншому говорить.
Містечко Станц в Кернвальді збудували,
Містечко Альторф у долині Ройсу,
Але про спільність роду не забули.
Поміж чужих племен, що з того часу
У нашій оселилися країні,
Ми легко відрізняємо своїх —
І серце й кров ми рідну пізнаємо.

(Потискує руки праворуч і ліворуч.)

Мауер

Так, серце в нас єдине, й кров одна!

Усі

(подаючи один одному руки)

Один народ ми, й воля в нас єдина.

Штауффахер

Багато є народів під ярмом —
Вони скорились перед переможцем.
Є навіть в нашім краї підневільні
Осельники, що рабський стан свій дітям
Неначе в спадщину передають.
Лиш ми, старого Швіцу плем'я справжнє,
Свою свободу завжди берегли,
Колін перед князями не вклоняли
І щит імперії обрали вільно.

Рессельман

Обрали вільно захист ми державний,
Так і в імперській грамоті стоїть.

Штауффахер

Не обійтись без влади й найвільнішим,
Потрібен голова, суддя верховний,
Що міг би суперечку розсудить.
Отож і наші прадіди землю,
Яку від дикої відбили хаші,
Все ж імператора ушанували —
Країн німецьких пана й італійських —
І, як і інші вільні всі народи,
Йому підтримку військом обіцяли.

Обов'язок всіх вільних громадян —
Державу, свій оплот, обороняти.

Мельхталь

Що поза тим, то вже ознака рабства.

Штауффахер

На заклик імператора вони
В боях його знамена захищали
І збройно з ним в Італію ходили —
Для нього римську здобувать корону.
А дома правували всім самі
За давнім звичаєм, законом власним.
А імператор знав лиш кару смертну
Та графа він для суду призначав,
Який, проте, й не жив у цій країні —
Його лиш в разі вбивства закликали,
І він під голим небом, ясно й просто
Свій правий суд безбоязно вершив.
Чи є тут рабства будь-які ознаки?
Хто думає інакше — хай говорить!

Гоф

Ні, правда все, що ви розповіли,
Нам гніту не доводилось терпіти.

Штауффахер

Відмовились ми слухати й державця,
Коли він став на сторону попів.
Захтів раз Ейнзідельнський монастир
У нас ті верховини відібрати,
Де з давніх ми давен худобу пасли.
Абат мав грамоту, що дарувала
Йому всі п'юстища безгосподарні,
Так наче нас тут зовсім не було.
Сказали ми: «То грамота фальшива!
Владар не може наше дарувати; '
Якщо ж нам прав імперія відмовить,
То ми й без неї в горах проживемо».
Так говорили прадіди! Невже ж
Ганьбу ярма нового нам терпіти
І зносить від слуги чужого те,
До чого й імператор не примусив?
Адже цю землю ми самі створили
Трудами рук своїх, і давній ліс,

Що був лиш диким лігвом для ведмедів,
В людські оселі ми перетворили;
Ми знищили драконів хижих кодро,
Що виросло з болстної отрути;
Ми розірвали пелену туманів,
Що споконвік цю глушину вкривала;
Дробили скелі ми й шляхи надійні
Мандрівцям над проваллям провели.
Ці землі нашими були століття,
І щоб слуга чужий та смів сюди
Прийти, і ланцюги на нас кувати,
І нас ганьбить на нашій же землі?
Хіба ж немає захисту від гніту?

Серед селян велике хвилювання.

Ні, є межа й насильству тиранії!
Як прав шукати гнобленому ніде
І став тягар для нього вже нестерпним,
Безтрепетно волає він до неба,
І там знаходить він свої права,
Що нерушимо, вічно і незмінно
В височині, мов зорі, пробувають.
Прадавні повертаються часи —
Стає людина вовком для людини.
Коли нічим допомогти не можна,
Лишається останнє — гострий меч.
Ми вправі вище благо від насильства
Оборонять. Повстаньмо за вітчизну,
За наших жон і за дітей повстаньмо!

Усі

(брязкаючи мечами)

За наших жон і за дітей повстаньмо!

Рессельман

(виходить на середину кола)

Раніше ніж хапатись за мечі,
Подумайте, як миром все владнати.
Одно лиш слово — й не гнітять, як нині,
А догоджати будуть вам тирані.
Чиніть, що вимагають, і, порвавши
З імперією, Австрії піддайтесь...

Мауер

Що каже пастор? Австрію признати?

Б ю г е л ь

Не слухайте його!

В і н к е л ь р і д

Так зрадник радить,
Вітчизни ворог!

Р е д і н г

Спокійніше, друзі!

С е в а

Яка ганьба — під Австрію піддатись!

Ф л ю е

Дозволить взяти силою, чого
Добром не віддавали!

М е й є р

О, тоді
Раби ми всі, і варті бути ними!

М а у е р

Хай буде прав позбавлений швейцарця,
Хто Австрії піддатися порадить!
Отож наполягаю я, старшино,
Щоб це у нас найперший був закон.

М е л ь х т а л ь

Так, хто порадить Австрії піддатись,
Хай буде прав позбавлений і шани,
Притулку хай ніхто йому не дасть.

У с і

(піднявши правиці)

Прийняти цей закон!

Р е д і н г

(по хвилині мовчання)

Хай буде так!

Р е с с е л ь м а н

Тепер ви вільні, цей закон прийнявши.
Не взятъ австрійцям силою того,
Що ми не віддали їм добровільно.

Йост Вейлер

Тепер до справи, далі!

Редінг

Земляки!

Чи заходи вже вичерпано мирні?
Король, можливо, і не знає зовсім,
Чого ім'ям його ми зазнаємо.
Останнє треба спробувати нам —
Звернутись ще із скаргою до нього
Й тоді вже братись за мечі. Насильство
Жахливе завжди, хоч і в правім ділі.
Бог в поміч там лиш, де не в поміч люди.

Штауффахер (до Конрада Гунна)

Тепер за вами черга. Говоріть!

Конрад Гунн

Я в Райнфельд їздив, в замок королівський,
Поскаржитись на утиски ландфогтів
І вільностей підтвердження старих
В нового імператора здобути.
З численних міст я бачив там послів —
З округи швабської, з земель прирейнських,
Усі вони вже грамоти дістали
І радісно у свій вертались край.
Я ж, в аш посол, був викликаний в раду,
Щоб там пустих послухать заспокоєнь:
«Наш імператор зараз зайнятий,
Про вас він іншим часом спогадає».
Я в смутку йду по залах королівських,
Враз бачу — герцог Гансен¹ у кутку,
І слъози в нього на очах, а поруч
Два дворянини — Варт і Тегерфельд.
Вони мені сказали: «Лиш на себе
Надійтесь! Правди в короля не ждїть!
Хїба не він братанича свого
Пограбував, всю спадщину віднявши?
А герцог просить спадок материнський,—

---

¹ Презирливе ім'я герцога Йоганна Швабського. Незаконно позбавлений своїх спадкових прав рідним його дядьком, імператором Альбрехтом I, він у 1308 р. убив Альбрехта і втік до Італії. За це вбивство його прозвали Паррціда (батьковбивця).

Адже він повнолітній, може й сам
Підданцями і краєм керувати.
Що ж відповів король? Вквітчав віночком
З словами: «Ось для юності оздоба».

Мауер

Ви чули? Правди в короля не ждiть!
І лиш самi на себе покладайтесь!

Редiнг

Що ж iнше нам лишилось? Вирiшаймо,
Як справу нам розумно повести.

Вальтер Фюрст

(виходить на середину кола).

Гнiт хочемо ненависний ми скинуть,
Старi відстоять хочемо права,
Що їх від прадiдiв успадкували,
А за новим не гонимось невтримно.
Ви кесареве кесарю вiддайте,
І хай слуга господарю кориться.

Мейєр

А я свiй лен від Австрiї дiстав.

Вальтер Фюрст

Виконуйте ж обов'язок до неї.

Йост Вейлер

А я плачу податки Рапперсвейлям.

Вальтер Фюрст

Продовжуйте платити їм і коритись.

Рессельман

Обителі я цюріхської ленник.

Вальтер Фюрст

Що слід монастирю, те й вiдавайте.

Штауффахер

Свiй лен я від імперії одержав.

Вальтер Фюрст

Робіть все як належить, та не більше.
Нам треба фогтів з слугами з країни

Прогнать і всі їх замки зруйнувати,
Без крові, якщо можна. Хай побачить
Сам імператор — тільки необхідність
Нас змусила порушити присягу.
Якщо залишимося ми в певних межах,
Він гнів державним розумом вгамує.
Народ себе примусить поважати,
Якщо й з мечем в руках повстримний буде.

Р е д і н г

Порадьте ж, як це виконати нам?
Адже в руках у ворога є зброя,
Без бою він, звичайно, не уступить.

Ш т а у ф ф а х е р

Уступить, як при зброї й нас побачить,—
Ми встигнем захопити його зненацька.

М е й е р

Сказати легко, а зробити важко.
Міцні два замки височать в країні,
Це ворога оплот, що стане грізним,
Коли король сюди прибуде з військом.
Розберг і Сарнен треба захопити,
Допоки не бряжчать мечі в країні.

Ш т а у ф ф а х е р

Не гайтеся, щоб ворог не довідався,—
Багато хто цю знає таємницю.

М е й е р

В народі наших зрадників нема.

Р е с с е л ь м а н

Буває згубним і завзяття зайве.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Як зволікать, то добудує фогт
Твердиню в Альторфі і укріпиться.

М е й е р

Ви лиш про себе дбаєте.

П е т е р м а н

Неправда.

Мейєр
(спалахнувши)

Неправда? Урі сміє нас корити?

Редінг

В ім'я присяги, тихше!

Мейєр

Та замовкнуть
Нам доведеться вже, бо й Швіц за Урі.

Редінг

Перед громадою вам зауважу —
Порушує цей запал нашу згоду!
Хіба не за одно ми стоїмо?

Вінкельрід

Нам слід би це відкласти до різдва,
Коли, за звичаєм, селяни мусять
Дарунки фогтові нести у замок.
Могли б туди чоловіків дванадцять
Ввійти, не викликаючи підозри.
А що при зброї вхід туди не вільний,
Могли б вони клинки з собою взяти,
До палиць їх таємно приладнавши.
У лісі, поблизу, загің засяде,
Й коли щасливо ті заволодіють
Воротами,— враз пролунає ріг
І кинуться всі раптом із засади.
Так замок досить легко нашим стане.

Мельхталь

А я берусь проникнути у Росберг.
До мене там прихильна є служниця,
Що легко для побачення нічного
Погодиться спустити мені драбину.
Ввійду я перший, друзі — вслід за мною.

Редінг

То всі за те, що треба нам відкласти?

Більшість піднімає руки.

Штауффахер
(лічить голоси)

Дванадцять проти, двадцять за відстрочку.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Як в день призначений впадуть твердині,
Вогні сигнальні в горах ми розпалим,
Це буде знак — негайно до повстання
Скликать всі наші села і міста.
Побачать фогти, що не в жарт до зброї
Взялись ми, і, повірте, не змагавшись,
Втекти із цього краю поспішать,
Від нас охоче взявши охорону.

Ш т а у ф ф а х е р

Лиш Геслера здолати важко нам.
Оточений він вартою грізною
І без кровопролиття не уступить.
Страшний він і за межами країни,
Його щадити навіть небезпечно.

Б а у м г а р т е н

В найбільшу небезпеку — шліть мене!
Телль врятував життя моє, готовий
Його віддати я за рідний край.
Честь захистив я — й серце заспокоїв.

Р е д і н г

Нам час — порадник. Ждїть же терпеливо!
Готовим треба щохвилини бути.
Дивїться, поки радимось ми тут,
Вже ранок засвітив на верховинах
Вогні багряні. Треба нам прощатись,
Щоб світло дня тут не застало нас.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Ні, ніч не швидко з цих долин зникає.

Усі мимоволї знімають капелюхи і в зосередженому мовчанні дивляться,
як розгоряється ранішня зоря.

Р е с с е л ь м а н

При світлі, що раніше нас вітає,
Нїж тих людей, які внизу під нами
Важкий вдихають чад задушних міст,
Новий союз наш клятвою зміцнімо:
Хай будемо братів народ єдиний,
Хай лихо й горе не розділить нас.

Усі повторюють за ним, піднявши вгору три пальці правої руки.

Хай будемо, як прадіди, ми вільні,
Хай краще смерть, аніж у рабстві жити.

Усі повторюють так само.

На бога покладаємо надію,
Не страшимось могутності людей.

Повторюють так само. Усі обнімаються.

Ш т а у ф ф а х е р

Ну, а тепер хай кожен мирно йде
Своїм шляхом до друзів і до близьких.
Пастух спокійно з стадом хай зимує
Й до спілки в тиші хай вербує друзів.
Що перетерпіть до часу нам треба —
Терпіть! Нехай росте вина тиранів.
Але настане день, і борг загальний
Ми з особистим сплатимо їм зразу.
Свій справедливий стримуючи гнів,
Всю помсту бережить для головного,—
Той шкоду справі спільній учинив,
Хто не журились, крім себе, ні про кого.

Поки всі в цілковитій тиші розходяться в різні боки, починає дедалі урочистіше звучати оркестр. Спорожня сцена залишається деякий час відкритою. Видно, як над крижаними вершинами гір сходить сонце.

ДІЯ ТРЕТЯ

ЯВА ПЕРША

Подвір'я перед будинком Телля.

Телль телярює, Гедвіга пораяється біля дому. Вальтер і Вільгельм у глибині сцени граються маленьким самострілом.

В а л ь т е р

(співає)

Ще не згасли зорі,
Не війнув вітерець —
З самострілом в гори
Вже іде стрілець.
Як в блакиті синій
Лиш орел є цар,
Так на верховині
Цей стрілець — владар.
Перед ним без краю
Верхогір'я шир,
Вмить стріла влучає —
Пташка то чи звір.

(Підбігає до батька.)

Порвалась тятива! Поправ-но, тату.

Т е л ь

Ні, сам стрілець повинен це уміти.

Хлопчики відходять.

Г е д в і г а

Зарано діти почали стрілять.

Т е л ь

Хто змалку вчиться, добрим майстром стане.

Г е д в і г а

Ах, дав би бог, щоб їм цього й не вчитись!

Т е л л ь

Все треба знати. Хочеш у житті
Пробитись, будь готов до оборони
Й до нападу.

Г е д в і г а

Ах, де ж тоді шукати
Спокою нам!

Т е л л ь

Його я й не шукаю.
Я не родився бути пастухом,—
Я іншої мети невтомно прагну
Й тоді лиш маю втіху від життя,
Коли щодня борюсь і здобуваю.

Г е д в і г а

Дружина ж хай одна сумує дома
І жде тебе в тривозі цілоденній.
Я з жахом слухаю, як люди тут
Про ваші подвиги розповідають...
У серці біль при кожнім розставанні
Від страху, що не бачитись вже нам.
Здається, заблудив ти в горах сніжних,
Десь оступивсь і впав із стромовин.
То бачу — гнав ти сарну, й за собою
Вона тебе в страшну безодню тягне,
То сніг тебе лавиною засипав,
То лід облудний тріснув під тобою.
І стрімголов летиш ти у могилу
І в ній живцем похований навік.
Смерть в сотнях виглядів різноманітних
Стрільця відважного підстерігає!
Ох, і злочасний промисел у вас,—
Він до жахливої веде безодні!

Т е л л ь

Хто вправний, обережний і обачний,
На бога лиш надіється й на себе,
Той всяке лихо легко переборе.
Гір не боїться, хто в них народився.

(Скінчивши роботу, прибирає інструменти.)

Тепер стоятимуть ворота довго.
З сокирою й без теслі обійдемося.

(Бере капелюх.)

Гедвіга

Куди ж це ти?

Телль

Піду до тестя, в Альторф.

Гедвіга

Щось небезпечно? Говори, не крийся!

Телль

І звідки ти взяла це?

Гедвіга

Затівають

Щось проти фогта, я напевно знаю.
Була на Рютлі рада, й ти був там.

Телль

Не був я там... Але свою вітчизну
Не зраджу я, якщо мене покличуть.

Гедвіга

Тебе й пошлють туди, де небезпека:
Найтяжчий подвиг випаде тобі.

Телль

Що в силі, те й повинен дати кожен.

Гедвіга

Недавно через озеро в грозу
Ти перевозив втікача — лиш чудом
Ви врятувались... Як ти не подумав
Про жінку і дітей?

Телль

Про вас я думав,
Тому-то й дітям батька врятував.

Гедвіга

Але плити в бурхливий вир! Це значить —
Не вірять в бога, спокушать його!

Телль

Хто довго думає, той мало зробить.

Гедвіга

Ти всім готов служити й помагати,
Тобі ж ніхто в біді не допоможе.

Телль

Дасть бог, я в цім не матиму потреби!
(Бере свій самостріл і сагайдак із стрілами.)

Гедвіга

Навіщо ж самостріл тобі? Покинь!

Телль

Без нього я — неначе без руки.

Хлопчики вертаються.

Вальтер

Куди це, тату?

Телль

До дідуня, синку.

Не хтів би й ти зі мною?

Вальтер

О, звичайно!

Гедвіга

Там зараз сам ландфогт. Не йди ти в Альторф.

Телль

Сьогодні їде він.

Гедвіга

Перечекай,

Щоб не зустрітись, — він лихий на тебе.

Телль

Та злість його мені не дуже шкодить.
Живем ми чесно, — що нам вороги?

Гедвіга

Він чесних і ненавидить найбільше.

Т е л л ь

Бо ні за що вчепитись. Ні, я певен,
Мене ландфогт залишить у спокої.

Г е д в і г а

Чому ти так гадаєш?

Т е л л ь

Я недавно
У Шехенським міжгір'ї полював.
Слідів людей нема в тих диких нетрях.
Самотньо йшов я стежкою гірською,
Де розминутись майже неможливо.
Вгорі звисали скелі наді мною,
Внизу ревів жахливо лютий Шехен.

Хлопчики пригорнулись до батька з обох боків і слухають його з напруженою увагою.

Нараз — іде між скелями ландфогт.
Один ми на один із ним зустрілись,
Лицем в лице, а біля нас — безодня.
Він глянув і пізнав мене відразу,—
Згадав, що незадовго перед тим
Скарав мене він тяжко за дрібницю.
І от я йду з чудовим самострілом
Навпроти нього, він пополотнів,
Коліна трусяться, іще хвилина —
Й від страху він повалиться зі скелі.
Такий він жалюгідний був, що я
Ступив до нього й мовив шанобливо:
«Це, пане, я». А він на те ні слова
Не вимовив, лише махнув рукою,
Щоб я йшов собі своїм шляхом.
Ну, я й пішов і слуг послав до нього.

Г е д в і г а

Перед тобою він тремтів... Ой леле!
Ганьби цієї не забуде він.

Т е л л ь

Ні ми йому, ні він нам не потрібний.

Г е д в і г а

Не йди сьогодні. Краще полював би!

Телль

Та що з тобою?

Гедвіга

Тоскно так. Зостанься.

Телль

Чого ж тобі журитись без причини?

Гедвіга

Хай без причини... А проте зостанься.

Телль

Я обіцяв прийти, дружино люба.

Гедвіга

То йди, як мусиш... Лиш зостав дитя.

Вальтер

Ні, мамо, відпусти мене з татусем.

Гедвіга

Ти хочеш, Вельті, матінку покинуть?

Вальтер

Зате я принесу тобі гостинця
Від діда.

(Іде з батьком.)

Вільгельм

Мамо, я ж тут залишаюсь!

Гедвіга

(обнімає його)

Мій любий, ти тепер один у мене!

(Іде до брами і довго стежить очима за чоловіком і сином.)

ЯВА ДРУГА

Дика, пустинна місцевість серед лісу. Зі скель спадають шумливі потоки.
Берта в мисливському вбранні. Вслід за нею Руденц.

Берта

Він тут, ми зможемо порозумітись.

Руденц

(швидко підходить до неї)

Нарешті вас одну я застаю.
Без свідків ми у дикім цім гаю,
І перед вами тут я без вагання
Із серця скину весь тягар мовчання.

Берта

А певні ви, нема мисливців близько?

Руденц

Далеко всі... Тепер або ніколи!
Я слухну мить не хочу проминути —
Свою судьбу я з'ясувать повинен,
Хоч би й навіки я позбувся вас!
Не хмурте ж так погордливо й суворо
Ясного погляду. Хто я такий,
Щоб смів про вас я мріяти зухвало?
Мені ще слава не всміхнулась, я
Далекий ще від рицарів блискучих,
Що доблесним вас оточили колом.
Весь скарб мій — серця вірність і любов!

Берта

(з суворою поважністю)

Ви про любов говорите і вірність,
А свій обов'язок готові зрадити?

(Руденц сахається.)

Раб Австрії, що ворогам продався,
Лихим гнобителям свого народу?

Руденц

Невже від вас оцей докір я чую?
Кого ж, крім вас, шукав я серед них?

Берта

То серед зрадників ви сподівались
Мене знайти? Свою дала б я руку
Гнобителеві Геслеру скоріше,
Ніж синові Швейцарії лихому,
Що зброєю в руках чужинця став!

Руденц

О боже, що я чую!

Б е р т а

Та хіба

В людей є щось миліше за вітчизну?
Чи є для серця щирого щось краще,
Ніж бути безневинних оборонцем
І захищати пригноблених права?
Душа за ваш народ скипає кров'ю,
З ним мучусь я, бо я його люблю
За скромну простоту й могутню силу,
Все більш прив'язуюсь до нього серцем
І з кожним днем все більше поважаю.
А ви, кому природа й честь велять
Його по-рицарськи обороняти,
Ви к и н у л и його і перебігли
До ворогів — кувати йому кайдани!
Мені болить це, й стримую себе я,
Щоб серцем не зненавидіти вас.

Р у д е н ц

Чи я ж не хочу блага для народу?
Йому під берлом Австрії могутнім
Мир...

Б е р т а

Рабство ви готуєте йому!
Свободу ви збираєтесь позбавити
Останньої твердині на землі.
Де щастя — сам народ чуттям це знає,
Нічим його не обманути вам.
Самі ж ви з головою у тенетах...

Р у д е н ц

То варт я лиш ненависті й презирства?

Б е р т а

Якби ж то так! Та бачити вас гідним
Презирства, б а ч и т и саме презирство,
Коли кохати я...

Р у д е н ц

О Берто! Берто!

То в радісну ви маните блакить,
То в прірву знов скидаєте за мить.

Б е р т а

Ні, ні, в вас благородство ще не згасло
Й дрімає лиш, і я його буджу.

Ви силоміць хотіли заглушити
В собі природне до добра стремління,
Але, на щастя, все ж воно сильніше,—
Собі наперекір, ви благородні.

Р у д е н ц

Ви в мене вірите? О Берто, всім
Я можу стати з вашою любов'ю!

Б е р т а

Йдіть за велінням вашої природи,
Займіть вам нею визначене місце,
За свій народ і за вітчизну станьте,
Боріться за священні їх права!

Р у д е н ц

О, горе! Вас хіба я не позбудусь,
Як проти Австрії повстану я?
Чи не від волі родичів залежить,
Кому ви руку вашу віддасте?

Б е р т а

Мої маетки — в лісових кантонах,
Швейцарців вільність і моєю буде.

Р у д е н ц

Ах, Берто, ясно все мені тепер!

Б е р т а

Здобути з ласки Австрії мене
Не сподівайтесь,— до моїх маєтків
Там є оочі руку простягнути.
Мою й вітчизни вашої свободу
Грозяться ті загарбники закути.
За жертву, друже, обрано мене,
За засіб нагороди фаворита.
Двірські інтриги, фальш, брехня відкрита —
От сфера, уготована мені.
Цей шлюб немилий — то мої окови,
Рятунку тільки в вашій жду любові.

Р у д е н ц

То зважились би ви лишитись тут,
Моєю у моїй вітчизні стати?
Хіба в моїх поривах в далеч, Берто,
Було щось інше, ніж порив до вас?

Я вас одну шукав на полі слави,
Я задля вас і почестей шукав.
Якщо могли б ви в тихій цій долині,
Блискучий світ лишивши, оселитись,
Мета моя осягнута була б.
Нехай тоді життя потік шумливий
Б'є в береги надійні наших гір.
У мене суєтних бажань немає,
І той принадний світ мені страшний.
Нехай же вірно нас охороняє
Цих скель громаддя, наче мур міцний,
Хай у відкритій небу цій долині
Спливають щастя нашого хвилини!

Б е р т а

Таким тебе я бачила у мріях,
І сподівань моїх не зрадив ти.

Р у д е н ц

Геть, геть від мене, всі омани марні,
В своїй вітчизні щастя я знайду!
Де розцвітав я хлопчиком веселим,
Де все про дні нагадує щасливі,
Де між дерев струмочки дзюркотливі,
В моїй вітчизні станеш ти моею!
Ах, рідну землю завжди я любив,—
Немає щастя повного без неї!

Б е р т а

Де, як не тут, той острів благодатний,
Омріяна безвинності країна,
Де зради і нещирості нема,
Де вірності живі ще заповіти?
Тут заздрість не отруїть щастя нам,
Тут в світлій радості ми будем жити.
Тебе я бачу в мужності ясній,
Між вільних, рівних — перший ти і славний,
В повазі щирій, вільній і міцній,
У величі, мов володár державний.

Р у д е н ц

Тебе я ніжну бачу і дбайливу,
Усіх жінок оздобу і вінець!
Весну в мій дім приводиш ти щасливу
І радості небесної взіреть.

Життя моє тобою пламеніє,
І все навколо квітне і радіє.

Б е р т а

А гірко, друже, бачити було,
Як ти життя свого найбільше щастя
Руйнуєш сам... Ах, що було б зі мною,
Якби той гордий рицар, кат країни,
Мене в похмурний замок свій забрав!
Нема тут замків. Мур не відділяє
Нас від народу, й він щасливим буде.

Р у д е н ц

Ах, як врятуюсь, як петлю я скину,
Що у нестямі сам я надягнув?

Б е р т а

Сам і зірви її рішуче й мужньо.
Що б не було, ти стій за свій народ!
Це твій обов'язок природний.

(Здаля лунають мисливські роги.)

Близько

Мисливці... Ну, прощай... І знай, боротись
За рідний край — це битись за любов!
Усім один загрожує нам ворог,
О д н а й свобода визволить усіх!

Розходяться.

Я В А Т Р Е Т Я

Луг біля Альторфа.

На передньому плані дерева. У глибині на жердині висить капелюх. Перспективу замикає вкрита заповідним лісом гора, над якою височіє паємо снігових вершин.

Фрісгард і Лейтгольд стоять на варті.

Ф р і с г а р д

Дарма ми стережем. Адже ніхто
Не йде віддати шану капелюху.
А тут же, як на ярмарку, бувало
Народу сила. Спорожнів цей луг
Відтоді, як опудало тут висить.

Л е й т г о л ь д

Лиш наволоч якась, нам на досаду,
Тут скине часом порвану шапчину.

Хто поважніший — краще гаку дасть,
Але обходить вигін стороною,
Аби не гнутись перед капелюхом.

Фрісгард

А все ж опівдні з ратуші сьогодні
Чимало тут проходило народу.
Ну, думаю, тут матиму я здобич,—
Навряд чи будуть капелюх вітати.
Коли дивлюся — Рессельман, їх піп,
Від хворого вертається з дарами
І, як навмисне, став біля жердини,
А паламар у дзвоник подзвонив...
Всі впали на коліна, з ними й я,—
Перед дарами, а не капелюхом.

Лейтгольд

Здається, хлопче, ми собі на глум
Тут стоїмо при цьому капелюсі.
Хіба ж не сором доброму вояці
Стояти при порожнім капелюсі!
Та засміють свої ж нас парубки.
З пошаною вітати капелюха —
Дурний це, правду кажучи, наказ!

Фрісгард

Ну й що як при порожнім капелюсі?
Ти ж уклонявсь порожній голові.

Гільдегарда, Мехтгільда і Ельсбета входять з дітьми і сні-
няються біля стовпа.

Лейтгольд

Але й послужливий із тебе ледар!
Ти рад в біду втягнути чесний люд.
Про мене, йди повз капелюх хто хоче,—
Заплющу очі я й не подивлюся.

Мехтгільда

Он фогт висить! Шануйте фогта, діти!

Ельсбета

Хай кине капелюх — та йде собі!
Дасть бог, не гірше буде всій країні.

Фрісгард
(проганяє їх)

Геть відсіля! От кляте кодро бабське!
Хто кликав вас? Ви шліть чоловіків,
Чи з них посміє хто наказ порушить.

Жінки виходять.

Входить Телль з самострілом і веде сина за руку. Вони проходять на авансцену, не звертаючи уваги на капелюх.

Вальтер

(вказуючи на вкриті заповідним лісом гори)

Чи правда, тату, є на тій горі
Дерева,— як сокирою удариш,
З них кров біжить?

Телль

Це хто тобі сказав?

Вальтер

Старий пастух... То чарівні дерева,
Казав він, і коли хто їх ушкодить,
То проросте рука у нього з гробу.

Телль

Так, зачаровані вони, це правда.
Он, бачиш, верховини снігові,
Що аж за хмари високо сягають?

Вальтер

То глетчери, вони страшні ночами,
Коли з них льодові гримлять лавини.

Телль

Отож давно б уже лавини ті
Весь Альторф наш засипали снігами,
Якби вгорі не зупиняв їх ліс,
Мов всенародна рать непереможна.

Вальтер

(трохи подумавши)

Чи є десь, тату, край, де гір немає?

Телль

Як з нашого верхів'я йти все нижче
За течією струменів бурхливих,

То на широку вийдеш рівнину,
Де лісові вже не шумлять потоки,
А ріки плинуть в тихих берегах;
Куди не глянь — простори там широкі,
І ниви зріють під шатром небесним,
І садом квітне край увесь чудесним.

В а л ь т е р

Чому ж не зійдемо ми, тату, швидше
В долини ті, в прекрасну ту країну,
А тут живем під страхом, в небезпеці?

Т е л ь

Чудовий то і благодатний край,
Та не збирав там урожаю з поля,
Хто засівав його.

В а л ь т е р

То не живуть
Там вільно на землі своїй, як ти?

Т е л ь

Там вся рілля — церковна й королівська.

В а л ь т е р

То вільно у лісах їм полювати?

Т е л ь

І птиця, й дичина панам належить.

В а л ь т е р

То вільно в ріках рибу їм ловити?

Т е л ь

І ріки, й море, й сіль — все королівське.

В а л ь т е р

Хто ж цей король, якого всі бояться?

Т е л ь

Він всіх один годує й захищає.

В а л ь т е р

Самі ж вони не можуть захиститись?

Т е л л ь

Сусід сусіду там не довіряє.

В а л ь т е р

Ні, тату, тісно в тім краю широкім,—
Вже краще там лишатись, де лавини.

Т е л л ь

Так, сину, краще вже льодовики
За спиною, аніж погані люди.

Хочуть пройти далі.

В а л ь т е р

Глянь, тату, капелюх он на жердині!

Т е л л ь

А що нам капелюх! Ходімо швидше.

(Хоче пройти, але Фрісгард списом перетинає йому дорогу.)

Ф р і с г а р д

Іменням імператора! Спиніться!

Т е л л ь

(хапаючись за спис)

Що треба вам? Чого нас зупинили?

Ф р і с г а р д

Зламали ви наказ. Ідіть за нами.

Л е й т г о л ь д

Не вшанували капелюха ви.

Т е л л ь

Пусти, мій друже.

Ф р і с г а р д

Ні, іди в в'язницю!

В а л ь т е р

В в'язницю татка? Ой, рятуйте! Пробі!

(Голосно гукає.)

Ой, люди добрі, людоньки, рятуйте!
Допоможіть! Ведуть його в в'язницю!

Священик Рессельман, паламар Петерман і ще трое селян вбі-
гають на сцену.

Паламар

Що трапилось?

Рессельман

За віщо ви його?

Фрісгард

Це ворог імператора, це зрадник!

Телль

(рвучко хапаючи його)

Я зрадник? Я?

Рессельман

Ти помилився, друже.

Це ж Телль, поважний, чесний громадянин.

Вальтер

(побачивши Вальтера Фюрста, біжить до нього назустріч)

Рятуй, дідусю! З таточком нещастя!

Фрісгард

В в'язницю, швидше!

Вальтер Фюрст

(підбігаючи)

Я ручусь за нього!

О, ради бога, Телль, скажи, що сталося?

Входять Мельхталь і Штауффахер.

Фрісгард

Ландфогта влади він не визнає,
Його наказів знати він не хоче.

Штауффахер

Це Телль вчинив?

Мельхталь

Негіднику, ти брешеш!

Лейтгольд

Але ж не вшанував він капелюха.

Вальтер Фюрст

За це його в в'язницю? Слухай, друже,
Пусти його, за нього я ручуся.

Фрісгард

Ти за свою, старий, ручайся шкуру!
Ми робим, що нам кажуть. Ну, ходімо!

Мельхталь

(до селян)

Та це ж насильство! Чи потерпим ми,
Щоб на очах у нас його забрали?

Паламар

Та ми ж сильніші. Не даваймо, друзі!
Один за всіх — і всі за одного!

Фрісгард

Хто тут посмів не слухати наказу?

Трое селян

(вбігаючи)

Ми допоможем. Що тут сталось? Бий їх!
Гільдегарда, Мехтгільда, Ельсбета вертаються.

Телль

Я справлюсь сам. Ідіть же, добрі люди.
Чи я списів, гадаєте, злякаюсь,
Якби схотів я сам до сили вдатись?

Мельхталь

(до Фрісгарда)

А спробуй-но від нас його забрати!

Вальтер Фюрст і Штауффахер

Облиште! Тихше!

Фрісгард
(кричить)

Змова! Зрада! Бунт!

Лунають мисливські роги.

Жінки

Он іде фогт сюди!

Фрісгард
(голосніше)

Бунт! Зрада! Бунт!

Штауффахер

Кричи, аж поки луснеш!

Рессельман і Мельхталь

Ти замовкнеш?

Фрісгард
(ще голосніше)

Гей, гей! На поміч до слуги закону!

Вальтер Фюрст

Ось і ландфогт! Біда нам! Що ж це буде!

Геслер верхи, з соколом на руді, Рудольф Гаррас, Берта, Руденц, за ними численний загін збройної варті, що колом із списів оточує всю сцену.

Рудольф Гаррас

Геть, геть, дорогу фогту!

Геслер

Розігнати їх!

Що тут за збори? Хто на поміч кликав?
(Усі мовчать.)

Ну, хто? Відповідайте.

(До Фрісгарда.)

Стань сюди!

Ти хто такий, чому його тримаєш?

(Передає сокола слугі.)

Телль стріляє в яблуко на голові свого сина («Вільгельм
Телль», дія III)

Фрісгард

Суворий пане, я твій воїн вірний
І вартовий при цьому капелюсі.
Впіймав я на гарячім цю людину,—
Відмовивсь капелюх він вшанувати.
Його затримав я з твого наказу,
А люди хочуть силою відняти.

Геслер

(по хвилині мовчання)

Невже ти імператора й мене,
Його намісника, так зневажаєш,
Що зрікся вшанувати капелюх,
Яким покірність вашу вивіряю?
Цим викрив ти свій умисел лихий.

Телль

Пробачте, пане! Я не для зневаги,
А з легковажності наказ порушив.
Будь розумніший я, не звався б — Телль¹.
Прошу про ласку, більш цього не буде.

Геслер

(трохи помовчавши)

Майстерно ти стріляєш з лука, Телль,
Тебе за першого стрільця вважають?

Вальтер Телль

Це правда, пане,— яблуко збиває
Мій тато з яблуні за сотню кроків.

Геслер

Це син твій, Телль?

Телль

Так, мій ласкавий пане.

Геслер

Ще діти є?

Телль

Їх двоє в мене, пане.

¹ Натяк, побудований на співзвуччі слів Tell і toll (безрозсудний, шалений).

Г е с л е р

Ну, і котрого з них ти більше любиш?

Т е л л ь

Обох однаково люблю я, пане.

Г е с л е р

Якщо ти з яблуні за сотню кроків
Збиваєш плід, то покажи й мені
Своє уміння, Телль. Візьми свій лук...
Та він в руках у тебе... І стрілою
Збий яблуко у сина з голови.
Та раджу — краще націляй, щоб першим
Ти пострілом у яблуко улучив.
А ні — сам накладеш ти головою.

Усі жахаються.

Т е л л ь

Жахливу річ ви загадали, пане...
То я повинен з голови дитини...
Ні, пане, не могло таке на думку
Вам спасти... Ні, хай вас боронить бог
Таке від батька й справді вимагати.

Г е с л е р

Ні, без відмов ти яблуко зіб'єш
У сина з голови,— я вимагаю.

Т е л л ь

То маю з лука в голову я цілить
Дитині рідній? Ні, вже краще вмерти!

Г е с л е р

Стріляй, а ні — то вдвох з дитям загинеш!

Т е л л ь

Убивцем стати рідної дитини!
Нема дітей у вас,— вам не збагнуть,
Що серце батькове переживає!

Г е с л е р

Е, Телль, ти став розсудливим занадто!
Розказують, великий з тебе мрійник
І всім ти відрізняєшся від інших,—

Дивниці любиш ти... тому-то нині
Тобі й загадую оцей я подвиг.
Тут інший ще подумав би, а ти —
Заплющиш очі й зважишся сміливо.

Б е р т а

О, не жартуйте так з народом, пане!
Погляньте — зблідли всі й тремтять... Не звикли
Із ваших уст вони ці жарти слухать.

Г е с л е р

Хто вам сказав, що я жартую?
(Зриває яблуко з гілки, що звисає над ним.)

Ось яблуко... Гей, розступіться!.. Кроків
Вісімдесят відміряйте йому...
Не більше і не менше... Він хвалився,
Що кроків за сто улучає в ціль...
Тепер стріляй,— гляди ж, не промахнись!

Р у д о л ь ф Г а р р а с

О боже, це не жарт!.. Впади, хлопчино,
До ніг ландфогта й виблагай пощади!

В а л ь т е р Ф ю р с т

(тихо до Мельхталя, який ледве себе стримує)
Спокійні будьте, стримайтесь,— благаю!

Б е р т а

(до ландфогта)

Та досить, пане! Не по-людськи буде
Чуттями батька гратись так жорстоко.
Якщо цей бідолаха й смерті вартий
За незначну вину свою, то — боже! —
Уже він десять раз її зазнав.
Хай він в свою хатину йде здоровий,
Тепер він знає вас,— оцю хвилину
І він, і правнуки запам'ятають.

Г е с л е р

Звільніть дорогу... Що ж ти гаєш час?
Ти завинив, тебе я стратить мав би,
А я судьбу твою великодушно
В твої ж умілі руки віддаю.

Хто ж ремствував би на суворий вирок,
Коли він сам — владар своєї долі!
Цілкїм хвалився оком ти. Гаразд!
Ну й покажи, стрілець, свою умість —
Достойна ціль, велика й нагорода!
У чорний круг мішені й інші влучать,
А в мене майстром зветься тільки той,
Хто вмілості своєї завжди певен,
Кого ні око, ні рука не зрадить.

Вальтер Фюрст
(падає перед ним навколішки)

Шануємо ми сан ваш, пане фогт,
Та будьте милосерді! Половину,
І навіть все майно моє візьміть,
Звільніть лиш батька від цієї муки!

Вальтер Телль

Не кланяйся, діду, цій лихій людині.
Де ж стати? Не боюсь нічого я.
Птахів мій татко цілить на льоту,
Не влучить в серце він дитині рідній.

Штауффахер

Безвинність вас дитяча не зворушить?

Рессельман

Згадайте, пане, є господь на небі,
Йому складете звіт за всі діла.

Геслер

(указує на хлопчика)

До липи прив'яжіть його!

Вальтер Телль

Мене?

Прив'язувати? Ні, не хочу я.
Стоятиму я тихо, мов ягнятко,
Не дихатиму навіть. А почнете
Прив'язувати — я пручатись буду.

Рудольф Гаррас

Дай, хлопчику, хоч зав'язати очі.

Вальтер Телль

Навіщо? Думаєте, я злякаюсь
З рук батькових стріли? На неї сміло
Я ждатиму, і оком не моргну.
Ну, тату, доведи, що ти стрілець!
Не вірять кат, нас хоче погубити,
На злість йому стріляй і попади!

(Іде до липи; на голову йому кладуть яблуко.)

Мельхталь

(до селян)

Як? Станеться у нас перед очима
Цей злочин? А для чого ж ми клялися?

Штауффахер

Нічого тут не вдієш,— ми беззбройні,
А списів цілий ліс навколо нас.

Мельхталь

Якби ж то зразу ми взялись до справи!
Хай бог простить тим, хто відстрочить радив!

Геслер

(до Телля)

До справи! Зброя — не забава марна,
Її носити — завжди небезпечно.
Вона вернутись може й на стрільця.
Цей гордий звичай у селян тутешніх
Володаря країни ображає.
На зброю лиш державці мають право.
А любо вам носити лук і стріли,
То хай вам буде і мішень для них.

Телль

(натягує лук і вкладає стрілу)

Постороніться всі!

Штауффахер

Як, Телль? Ви хочете... Стривайте... Ви
Схвильовані, тремтять коліна й руки...

Телль
(опускаючи самостріл)

В очах темніє...

Жінки
Боже милосерддй!

Телль
(до ландфогта)

Ні, я не можу... Ось мої вам груди!

(Розриває сорочку на грудях.)

Хай рейтарн їх списами проймуть!

Геслер

Я не життя, лиш пострілу волю.
Твердий ти духом і на все дерзаєш.
Стерном і луком добре володієш,
Грози не боячись, рятуєш інших,—
Тепер себе, рятівнику, врятуй!

Телль стоїть, виявляючи страшенну внутрішню боротьбу. Руки його тремтять, блукаючим поглядом він звертається то до ландфогта, то до неба. Раптом він хапає свій сагайдак, виймає з нього ще одну стрілу і ховає її за пазуху. Ландфогт стежить за всіма його рухами.

Вальтер Телль

Стріляй же, тату! Не боюсь я.

Телль

Мушу!

(Опановує себе і натягує лук.)

Руденц

(який увесь час напружено вичікував і ледве стримував себе,
виступає наперед)

Доволі, пане! Час це припинити!
Це ж тільки випробування було...
Метн ви досягли... Та лиш пошкодить
Метн розумній зайва ця суворість —
Лук трісне, як занадто натягнути.

Геслер

Мовчіть, вас не питають.

Руденц

Ні, я хочу

Сказать! Честь короля для нас священна,
Та цим лиш злобу викликати можна,
А він її не хоче, це напевно.
Не заслужив жорстокості такої
Народ мій,— прав на це у вас нема.

Геслер

І ви посміли!

Руденц

Досі я мовчав

І лиш дивився на тяжкі безчинства.
На все свої я очі закривав,
Я біль гіркий приглушував у грудях,
Ледь стримував у серці гнів пекучий.
Мовчати й далі зрадою було б
І імператору й моїй вітчизні.

Берта

(кидається між ним і ландфогтом)

О боже! Це його лиш розлютить!

Руденц

Я кинув свій народ, по крові рідних
Я зрікся, і природні узи я
Геть розірвав, щоб лиш до вас пристати.
Гадав сприяти спільному я благу,
Імперії посилюючи владу.
Тепер упала з віч моїх пов'язка —
Я з жахом над безоднею стою.
Мою довірливість ви обманули,
І серце чесне ви звели... А я
Губив народ, хоч мав мету найкращу;

Геслер

І ці слова зухвалі — перед паном?

Руденц

Мій пан — лиш імператор, а не ви.
Я вільний, як і ви, і можу з вами
У лицарських я доблестях змагатись.
Намісник імператора ви тут,

І ганьбите його, а я шаную,
Інакше б кинув рукавицю вам,
І ви б мені за це відповідали.
Кивніть же рейтарам,— я не беззбройний,
Як люди ці...

(Вказує на народ.)

Залізний меч зі мною,
І хто посмів би...

Ш та у ф ф а х е р

(скрикує)

Яблуко упало!

У той час, як загальну увагу привернули до себе ландфогт і Руденц, між якими стала Берта, Тельє пустив стрілу.

Р е с с е л ь м а н

Хлоп'я живе!

Багато голосів

Тельє в яблуко улучив!

Вальтер Фюрст хитається, готовий впасти, Берта його підтримує.

Г е с л е р

(вражений)

Як, він стріляв? Невже? От божевільний!

Б е р т а

Дитя — живе!

(До Вальтера Фюрста.)

Опам'ятайтесь, батьку!

В а л ь т е р Т е л ь

(підбігає з яблуком)

Ось, тату, яблуко... Я ж добре знав,

Що хлопчика свого ти не пораниш!

Тельє стоїть, подавшись уперед, наче готовий поплинути вслід за стрілою: побачивши, що син підбігає, упускає самостріл, кидається до хлопчика з розкритими обіймами, палко пригортає його до свого серця і знесилено падає.

Усі зворушені.

Б е р т а

О небо милосерде!

Вальтер Фюрст

(до зятя й онука)

Діти, діти!

Штауффахер

Хвала всевишньому!

Лейтгольд

Оце так постріл!

Повік про нього слава не загине.

Рудольф Гаррас

Допоки тут стоятимуть ці гори,
Навкруг розповідатимуть про Телля.

(*Подає яблуко ландфогтові.*)

Геслер

Він в серцевину яблука улучив!

Так, вправний постріл, що вже й говорити.

Рессельман

Хороший постріл. Та нещасний той,
Хто ним примусив бога спокушати.

Штауффахер

Отямтесь, встаньте, Телль! Були ви мужні,
І можете додому вільно йти.

Рессельман

Ідїть, вертайте матері синочка.

Хочуть іти з ним.

Геслер

Стій, Телль!

Телль

(*вертається*)

Що скажете, мій пане?

Геслер

Сховав ти ще одну стрілу... Так, так,
Я добре бачив... Нащо це зробив ти?

Телль
(зняжковіло)

Такий є звичай у стрільців, мій пане:

Геслер

Ні, Телль, я відповіді цій не вірю.
Напевно ти щось інше замишляв.
Скажи-бо правду, Телль, одверто й щиро —
Життя тобі я, хоч би й що, дарую.
Навіщо взяв стрілу?

Телль

Гаразд, мій пане.

Якщо життя мені ви обіцяли,
То й вам усю я правду розкажу.

(Виймає з-за пазухи стрілу і дивиться на ландфогта страшними очима.)

Стрілою я цією вбив би... в а с,
Якби улучив я в свою дитину,—
Не схибив би тоді я вже напевно.

Геслер

Що ж, Телль, життя тобі я подарую,
Дотримаю я рицарського слова,
А що лихий ти виявив свій намір,
То там тебе звелю я заховать,
Де й сонця й місяця ти не побачиш,—
Лиш так од стріл твоїх я убезпечусь.
Беріть його! В'яжіть!

Телля зв'язують.

Штауффахер

Це ж, пане, як?

Ви на того свою кладете руку,
Кого рука господня врятувала?

Геслер

Побачим, як вона врятує вдруге.
Ведіть його на корабель до мене,—
Я сам його у Кюснахт відвезу.

Рессельман

Не можете ні ви, ні імператор
Так зневажати грамоти законні¹.

Геслер

А де вони? Хіба їх імператор
Підтвердив? Лиш покорою своєю
Цієї ласки можна заслужить.
А ви усі — бунтівники зухвалі,
На заколот плекаєте надію.
Я знаю вас... Я наскрізь бачу вас...
Я взяв лише його з юрби цілої,
Хоч всі причетні до його провини.
Хто розум має, мовчки хай кориться.

Він від'їжджає, за ним ідуть Берта, Руденц, Гаррає і слуги; Фрісгард і Лейтгольд залишаються.

Вальтер Фюрст

(з болючим жалем)

Пропало все! Він вирішив мене
З родиною всією погубити!

Штауффахер

(до Телля)

Чого ви цих недолюдків дражнили!

Телль

Хто б стримався, моїх зазнавши мук!

Штауффахер

Все, все загинуло! Тепер ми всі
Із вами разом в путах і оковах!

Селяни

(обступивши Телля)

Остання з вами зникне в нас надія!

Лейтгольд

(підходячи до Телля)

Ах, жаль вас, Телль, та що ж робити,— мушу.

¹ За днями грамотами швейцарці мали своїх еуддів і ніхто не мав права вивозити арештованого чи ув'язненого за межі даного кантону.

Телль

Прощайте!

Вальтер Телль

(з болючим жалем пригортаючись до батька)

Тату! Таточку, мій любий!

Телль

(підносячи руки до неба)

Отам твій батько, там! Йому молися!

Штауффахер

А що дружині, Телль, переказати?

Телль

(з палкою ніжністю пригортає сина до своїх грудей)

Син — цілий, а мені — господь допоможе.

(Швидко покидає їх і йде під вартою.)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

ЯВА ПЕРША

Східний берег Фірвальдштетського озера.

Дикі, стрімкі скелі на заході, у глибині сцени. Озеро хвилюється. Чути, як бушують хвилі. Час від часу спалахує блискавка і гримить грім.
К у н ц із Герзау, рибалка та його хлопчик.

К у н ц

Повірте, я на власні очі бачив,
Все так було, як я вам розповів.

Р и б а л к а

В оковах Телль відведений у Кюснахт —
Найкращий син вітчизни, наш оплот,
Коли за волю встати доведеться.

К у н ц

З ним сам Фіндфогт по озеру поїхав;
Вони вже відпливають були готові,
Коли я з Флюельна відчалив; буря,
Що он як бушувати починає,
Мене сюди примусила пристати,
Та й їх, мабуть, затримала вона.

Р и б а л к а

Ув'язнений, в руках у фогта Телль!
О, цей його глибоко заховає,
Повірте, й світла дня він не побачить!
Фогт справедливої боїться помсти,—
Людину вільну скривдив тяжко він!

К у н ц

Та й старшина, шановний Аттінгаузен,
Казали люди, при смерті лежить.

Р и б а л к а

Зламався якір нашої надії!
Один лиш він свій благородний голос
Підносив сміло за права народні!

К у н ц

А буря все сильнішає. Прощайте!
Я тут, в селі, переночую,— страшно
Сьогодні й думати про переправу.

(Виходить.)

Р и б а л к а

В оковах Телль, і при смерті барон!
Піднось чоло зухвале, тираніє!
Геть всякий сором! Тож уста у правди
Німі уже, й не бачать очі пильні,
Й рука, що мала врятувать,— в оковах!

Х л о п ч и к

А град який посипав! Швидше, тату,
Ходім сховаймось в нашім курені.

Р и б а л к а

Шалійте, вітри! Блискавки, палайте!
Бушуйте, хмари грозові! Залийте
Потоками всю землю! Хай загинуть
У зародку майбутні покоління!
Стихії дикі, ваша влада тут!
Вовки й ведмеді, знов сюди вертайтесь,
У цю пустелю! Вам цей край належить.
Тут без свободи людям не життя!

Х л о п ч и к

Послухай, як вирує ця безодня,
Ніколи так вона не бушувала!

Р и б а л к а

Стріляти в голову дитині рідній —
Цього ще від батьків не вимагали!
І як стихіям тут не роз'яритись

І не повстати? Не здивуюсь я,
Як в озеро попадають ті скелі,
А ті шпилі і башти льодові,
Що танення ніколи ще не знали,
Розтопляться і побіжать рікою,
І з гуркотом поваляться ті гори,
Новим потоком буйні ринуть води
Й поглинуть всі оселі й все живе!

Чути дзвін.

Х л о п ч и к

Ви чуєте — он дзвонять на горі.
Мабуть, помітили, як човен тоне,
Й молитись за нещасних закликають.

(Вилазить на скелю.)

Р и б а л к а

Біда тепер на вутлому човні
В жахливій цій колісці колихатись!
Тут і стерно й стерничий — безпорадні.
Тут владні — буря й вітер; мов м'ячем,
Човном тут грає хвиля, й бухти близько
Немає, де б найти надійний захист!
Лиш непривітні, неприступні скелі
Вздовж берега стрімчастою грядою
Грізні назустріч груди виставляють.

Х л о п ч и к

(указуючи ліворуч)

Он човен, тату! З Флюельна пливе він.

Р и б а л к а

Рятуй їх, бідних, боже! Якщо буря
В скелясту цю затоку залетить,
То наче хижий звір, що в буйній люті
З-за ґрат не може вирватись залізних,
Вона бушує й виходу шукає;
Та скелі звідусіль стоять, як мур,
Тіснять її і шлях перетинають.

(Вилазить на скелю.)

Х л о п ч и к

Це, тату, корабель ландфогта з Урі —
Я прапор пізнаю й намет червоний.

Р и б а л к а

О боже правий! Так, це справді Геслер,
Його судно... І він пливе на ньому
Із жертвою безвинною своєю.
Як скоро з неба мста його настигла!
Тепер він знає — є й над ним суддя.
Його погроз не слухають ці хвилі,
Ці скелі перед шапкою його
Голів не вклоняють... Синку, не молись,
Хай кара праведна його настигне!

Х л о п ч и к

Я не молюсь за фогта, я молюся
За Телля, що пливе з ним у судні.

Р и б а л к а

О нерозумна, о сліпа стихіє!
Щоб одного лиш винного скарать,
Судно й стерничого з ним губиш ти!

Х л о п ч и к

Глянь, глянь, вони вже скелю Буггісгат
Пройшли щасливо, та поривом бурі
Від Тойфельмюнстера їх знов назад
Аж на великий Аксенберг погнало.
Я їх не бачу більше...

Р и б а л к а

Там Гакмессер —
Об нього не один розбився човен.
Як обминуть його не пощастить їм,
Судно їх розіб'ється об стрімчак,
Що в глиб страшний поринув прямовисно.
Та з ними добрий там стерничий є.
Лишь Телль один їх міг би врятувати,
Та руки й ноги зв'язані у нього.

Вільгельм Телль із самострілом.
Він входить швидким кроком, здивовано оглядається навколо, виявляючи велике хвилювання. Дійшовши до середини сцени, падає на землю, хапається за неї руками, а потім простягає їх до неба.

Х л о п ч и к

(побачивши його)

Диви-но, тату, хто там на колінах?

Рибалка

За землю він хапається руками.
Здається навіть, він не при собі.

Хлопчик

(підходячи ближче)

Хто це такий? Поглянь же, тату! Тату!

Рибалка

(наблизившись)

Та хто ж це?.. Боже! Та невже це Телль?
І як ви опинились тут?

Хлопчик

Хіба

Ви не були там, у судні, в оковах?

Рибалка

Хіба ландфогт вас не повіз у Кюснахт?

Телль

(устає)

Я вільний.

Рибалка і хлопчик

Вільний! Це то справді диво!

Хлопчик

Та звідки ж ви?

Телль

З судна.

Рибалка

Та як з судна?

Хлопчик

(одночасно з батьком)

А де ж ландфогт?

Телль

Його по хвилях носить.

Рибалка

Чи це ж можливо! Ну, а ви тут як?
Як ви від бурі й пут урятувались?

Телль

Сам бог поміг мені... Ось як було це...

Рибалка і хлопчик

Кажіть, кажіть мерщій!

Телль

Чи вам відомо,
Що в Альторфі було?

Рибалка

Відомо,— швидше!

Телль

Ландфогт звелів схопити мене й зв'язати,
І в Кюснахт сам повіз мене, в свій замок.

Рибалка

У Флюельні в судно він з вами сів.
Ми знаєм все... Та як ви врятувались?

Телль

На дні я, міцно зв'язаний, лежав
Без ради й захисту... Не сподівався я
Ні сонячного бачити проміння,
Ані дружини, ні дітей коханих,
І тоскно оглядав пустелю водну...

Рибалка

О, бідолашний!

Телль

Так пливли ми разом —
Ландфогт, конюший Гаррас і гребці.
А самостріл і сагайдак мій ззаду
Лежали на кормі у стернового.
І от, заледве встигли обігнути
Малий ми Аксен, як неждано бог
Таку жакливу, смертоносну бурю

Наслав на нас з ущелин Сен-Готарду,
Що у гребців аж захопило дух,
І всім здавалось — смерті не минути.
Та чую я, один із слуг до фогта
Звертається і каже: «Гляньте, пане,
В якій біді ми з вами опинились!
Ми на краю загибелі усі,
Гребці геть розгубилися від страху,
Не знають, що й почати, й путь, як видно,
Знайома мало їм. Та з нами Телль,
Він дужий чоловік, стерничий добрий,—
Що як до нього вдатись нам в біді?»
І фогт сказав мені: «Якщо берешся
Від бурі, Телль, ти нас урятувати,
То з пут оцих тебе я увільню».
Я ж відповів: «Так, пане, я беруся
Допомогти, як бог нам допоможе».
І от мене звільнили з пут, і я
Став до керма й повів судно сміливо,
А сам на самостріл мій поглядаю
Та пильно придивляюсь, де б зручніше
З судна на берег вискочить мені.
І щойно я пласкій побачив камінь,
Що в озеро далеко виступав...

Р и б а л к а

Так, під Великим Аксеном, я знаю,—
Та надто він стрімкий, хіба ж можливо
На нього вискочити із судна!

Т е л л ь

Кричу гребцям, щоб налягли сильніше,
Бо треба скелі досягнуть тієї,
А там, кричу, позбудемось ми лиха,
І от — вже біля тої скелі ми.
Призвавши поміч божу, я щосили
Судно кормою до скали стрімкої
Притиснув якнайближче. А тоді
Схопив я сагайдак і самостріл —
Й одним стрибком вже був на скелі голій,
А човника від берега ногою
Щосили я пустив на волю божу —
Нехай собі по хвилях поблукає!
І от — я тут, врятований від бурі
І від насильства злобного людей.

Р и б а л к а

Так, Телль, над вами чудо безперечне
Явив господь, очам я ледве вірю!
Але куди ж тепер сховатись вам?
Адже вам не уникнуть небезпеки,
Якщо врятується від бурі фогт.

Т е л л ь

Він говорив, коли в судні лежав я,
Що в Бруннені пристане й через Швіц
Мене у замок свій він повезе.

Р и б а л к а

То мав туди він їхать суходолом?

Т е л л ь

Так він гадав.

Р и б а л к а

Ховайтеся ж негайно!
Бо идруге вам від нього не втекти.

Т е л л ь

Скажіть же, як пройти на Арт і Кюснахт?

Р и б а л к а

Шляхом великим можна через Штейнен.
Та через Ловерц — ближче й спокійніше.
От син мій вас стежками проведе.

Т е л л ь

(потискаючи йому руку)

Хай бог за це віддячить вам. Прощайте!

(Іде, але зразу ж вертається.)

Скажіть, на Рютлі ви не присягали?
Здається, згадували вас.

Р и б а л к а

Я був там
І присягав на вірність нашій справі.

Т е л л ь

То йдіть до Бюрглена, зробіть цю ласку.
В журбі моя дружина там, скажіть їй,
Що я врятований, що я в безпеці.

Р и б а л к а

А як сказати — де сховались ви?

Т е л ь

Там знайдете мого ви тестя й інших,
Що разом з ним на Рютлі присягали.
Хай мужньо всі тримаються й бадьоро,—
Телль вільний і рука його міцна.
Про нього ще почуєте ви скоро.

Р и б а л к а

Що в вас на думці? Щиро розкажіть.

Т е л ь

Скінчивши справу, я й скажу про неї.

(Виходить.)

Р и б а л к а

Вас Єнні проведе. Щасливо йдіть!
Телль завжди досягне мети своєї.

(Виходить.)

Я В А Д Р У Г А

Замок Аттінгаузена.

Умираючий барон у кріслі. Вальтер Фюрст, Штауффахер,
Мельхталь і Баумгартен клопочуться біля нього. Вальтер
Телль стоїть перед ним навколішках.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Всьому кінець, у вічність відійшов він.

Ш т а у ф ф а х е р

Здається, ще живий... Он подивіться,
Як на губах ворухиться перо!
Спокійно спить він з усміхом привітним.
Баумгартен іде до дверей, з кимсь розмовляє.

В а л ь т е р Ф ю р с т

(до Баумгартена)

Хто там прийшов?

Баумгартен
(вертаючись)

Гедвіга, донька ваша.
Дитину й вас вона б хотіла бачить.

Вальтер Телль підводиться з колін.

Вальтер Фюрст
Як втішити її? Я сам у тузі!
Ах, скільки горя на мої сивини!

Гедвіга
(вриваючись)
Де син мій? Ах, пустіть мене до нього!..

Штауффахер
Та спокійніше! Тут оселя смерті.

Гедвіга
(кидаючись до хлопчика)
Мій Вельті! Ти живий!

Вальтер Телль
(обнімає її)

Ах, бідна мамо!

Гедвіга
Це справді ти? І цілий і здоровий?
(Стурбовано оглядає його.)

Чи це ж можливо? Він стріляв у тебе?
Як міг він? О, немає серця в нього!
Як міг стріляти він в своє дитя?

Вальтер Фюост
З розтерзаними серцем і душею,
Під страхом смерті мусив він стріляти.

Гедвіга
Якби це батько люблячий, то він
Сто раз умер би сам, а не стріляв би.

Штауффахер
Ви богу дякуйте, що так щасливо
Все обійшлося...

Гедвіга

Та як мені забути,
Чим це могло скінчитись? Боже милий!
Вік проживу, а все я буду бачить,
Як в сина цілить батько, й вік у серце
Мені ота летітиме стріла.

Мельхталь

А знаєте ви, що зробив з ним фогт?

Гедвіга

Черстві у вас серця! Коли в вас гордість
Зачеплена, то все байдуже вам.
З сліпою люттю граєте тоді ви
І серцем матері й життям дитини.

Баумгартен

Чи легка ж доля вашого дружини,
Що докоряєте йому так тяжко?
Чи жалью в вас до мук його нема?

Гедвіга

*(повертається до Баумгартена і дивиться на нього довгим
суворим поглядом)*

То ти слізьми допомагаєш другу?
Де ви були, коли схопили Телля?
Чим ви тоді йому допомогли?
Ви лиш дивились, як творився злочин;
Байдуже допустили ви, щоб друга
Взяли від вас! Хіба ж із вами Телль
Поводивсь так? Стояв він співчутливо,
Як рейтари ландфогтові тебе
Наздоганяли, а перед тобою
Пучина бушувала? Він не плакав,
А в човен вскочив, про свою дружину
Й дітей забувши, й врятував тебе...

Вальтер Фюрст

Та як могли його ми рятувати
Малою купкою, усі беззбройні?

Гедвіга

(припадає до його грудей)

О батечку! І ти його утратив!

І ми усі й весь край його утратив!
Загинув він для нас, і ми — для нього!
Хай бог його врятує від одчаю.
До нього й слово дружне не долине
В той склеп гнилий. Він може занедужать!
В тім підземеллі захворіє він
Напевне! Як з альпійських лук троянда
І блякне й в'яне в випарах болотних,
Так без цілющого повітря гір,
Без сонця він не житиме ясного.
В оковах Телль! Душа ж його — свобода!
В тім склепі тліном дихать — смерть для нього.

Ш та у ф ф а х е р

О, 'заспокойтесь! Все, що в силі, зробим,
Щоб Телля визволить з оков.

Г е д в і г а

А що ви зробите без нього? Поки
Телль вільний був, була у вас надія.
Тоді безвинний в ньому друга мав,
Опору й захист мав у ньому гнаний;
Усіх він рятував, а ви, всі разом,
Оков його не можете порвати!

Барон прокидається.

Б а у м г а р т е н

Він ворухнувся, тихше!..

А т т і н г а у з е н

(підводячись)

Де він?

Ш та у ф ф а х е р

Хто?

А т т і н г а у з е н

Ах, він в останню мить мене покинув!

Ш та у ф ф а х е р

Це він про небожа... За ним послали?

В а л ь т е р Ф ю р с т

Послали. Можете не турбуватись,—
Він наш тепер, всім серцем і душею.

Атtingаузен

Стоить він мужньо за свою вітчизну?

Штауффахер

З відвагою героя.

Атtingаузен

То чому ж він

Не йде прийняти моє благословення?

Я відчуваю — близько мій кінець.

Штауффахер

О ні, короткий сон вас підкріпив,
І погляд ваш ясніший став, бароне.

Атtingаузен

Страждання — то життя; а стихнув біль,
Немає мук — немає і надії.

(Помічає хлопчика.)

Це ж хто?

Вальтер Фюрст

Благословіть його, мій пане!

Це мій онук, лишивсь він сиротою.

Гедвіга з сином опускаються перед умираючим на коліна.

Атtingаузен

Я всіх вас сиротами залишаю...

О, горе, горе! Мій останній погляд

Вітчизни мусить бачити падіння!

Для того я дожив похилих років,

Щоб у могилу й всі надії взяти!

Штауффахер

(до Вальтера Фюрста)

Невже йому й вмирати в цьому смутку?

Чи не осяять нам останню мить

Надії променем?.. — О, піднесіться,

Бароне, духом! Це не все пропало,

Не зовсім безпорадні ми лишились!

Атtingаузен

Та хто ж вас порятує?

Вальтер Фюрст

Ми самі.

Ось слухайте! Недавно три кантони
Своїх тиранів поклялись прогнати.
Закладено союз, і всі зв'язали
Себе присягою. Почнем ми діять
'Ще перед новим роком,— спочивати
Ваш буде прах у вільній вже землі.

Атtingаузен

О, повторіть! Закладено союз?

Мельхталь

Уводночас три лісові кантони
Повстать повинні разом. Все готове,
І всі цю зберігають таємницю,
Хоч тисячам довірено її.
Грунт під тиранами вже захитався,
Обчислено їх панування дні,—
Від них і сліду скоро не лишиться.

Атtingаузен

А замки їх міцні у наших землях?

Мельхталь

Уводночас усі вони впадуть.

Атtingаузен

Є й рицарі у вашому союзі?

Штауффахер

Ми сподіваємось на їх підтримку,
Та досі лиш селянство присягнуло.

Атtingаузен

(повільно підводиться, з великим подивом)

І селянин на подвиг цей дерзає,
Від рицарства не мавши допомоги?
Якщо він так у власні вірить сили,
Йому вже більше не потрібні ми
Й зійти в могилу можемо спокійно.
Життя й по нас не вмере — лиш сили інші
До величі все людство поведуть.

*(Кладе руку на голову хлопчика, що стоїть перед ним
навколішках.)*

Від голови, де яблуко лежало,
Свобода краща нам запломеніє.
Старе минає, інші йдуть часи,
З руїн нове життя вже зеленіє.

Ш та у ф а х е р
(до Вальтера Фюрста)

Погляньте, як засяли в нього очі!
О ні, це не згасаюче життя,
А світлий промінь це життя нового!

А т т і н г а у з е н

Ось рицарі з старих прямують замків
Містам віддати вірності присягу —
Їх в Юхтланді і в Тургаві приймають,
І Берн державну голову підносить,
І Фрейбург став фортецею свободи,
І жвавий Цюрих військo переможне
З цехів вербує — й сили королів
Розбились об його одвічні мури.

(Продовжує, як віщун, мова його набирає все більшого
натхнення)

Князів і рицарів я далі бачу,
Що йдуть війною в панцирях і латах
На мирних, безборонних пастухів
На смерть тут битимуться й на життя,
Кривавий бій тут кожну скелю вславить.
Впаде, як жертва, голими грудьми
Тут селянин на ліс залізних списів —
І бреш проб'є, й загине цвіт дворянства,
Й свободи стяг замає переможно.

(Взявши за руки Вальтера Фюрста і Штауффахера.)

Тримайтесь разом... міцно й нерушимо...
Всі за свободу встаньте, як один...
На горах всюди виставте дозори,
Щоб міг загін загону допомогти...
Живіть водно... водно... водно...

(Падає бездиханний на подушки, але все ще тримає їх за руки.)

Фюрст і Штауффахер деякий час мовчки дивляться на померлого, потім відходять від нього в глибокій печалі. Тим часом тихо збираються слуги барона; вони підходять до нього, хто сильніше, хто більш стримано виявля-

ючи своє горе; деякі стають біля нього навколішки і плачуть, припавши до його рук. Під час цієї німої сцени лунає замковий дзвін. Руденц і попередні.

Руденц

(швидко вбігаючи)

Живий? Скажіть, чи він мене почує?

Вальтер Фюрст

(із смутком)

Віднині ви — владар наш і захисник,
І замок цей ім'я вже інше має.

Руденц

(побачивши померлого, зупиняється в глибокому горі)

О боже мій! Невже спізнився я?
Невже не міг прожити він ще хвилину,
Щоб на моє поглянуть каяття?
Ні, я не зважив на його поради,
Коли він жив. І от нема його.
Пішов навек, мені тягар лишивши
Провини неоплатної!.. Скажіть,
Він умирав з обуренням на мене?

Штауффахер

Ні, перед смертю він почув про вас,
І вашу мужність він благословив.

Руденц

(стає перед небіжчиком навколішки)

О доблесного рицаря останки!
Священний прах! Обітницю складаю
Я на твоїй руді холодній: рву
Навіки я з чужинцями зв'язки,
Я до народу рідного вернувся.
Швейцарець я, і цілою душею
Я буду ним...

(Встає.)

Оплакуйте його,

Як батька й друга, та бадьорі будьте.
Мені він не самі лишив маєтки,—
І серце й дух мені він передав.
Усе відважна виконає юність,
Чим сива старість вам заборгувала.

Шановний батьку, дайте вашу руку!
І вашу, Мельхталь, дайте руку теж!
Не збочуйте з дороги! Не вагайтесь!
Прийміть мої обітниці і клятви!

Вальтер Фюрст

Подаймо руки юному барону,
Довіри гідний він.

Мельхталь

Ви зневажали
Простих селян. Чого ж тепер нам ждати?

Руденц

Забудьте хиби юності моєї!

Штауффахер

(до Мельхталя)

Єднайтесь,— ось його останнє слово.
Про це згадайте!

Мельхталь

Ось моя рука!
Руки селянської стискання — це
Як слово рицаря. Що ви без нас?
Та й стан селян від вашого старіший.

Руденц

Я їх — шаную, меч мій — захист їм.

Мельхталь

Рука того, хто землю підкорив
І запліднив її родюче лоно,
Здолає й груди мужа захистити.

Руденц

Для мене захист — ви, а я — для вас.
В союзі будем ми і ви міцніші.
Та що слова, коли вітчизна наша
Є здобич для чужої тиранії?
Звільнім раніш од ворогів вітчизну —
Й тоді як друзі мирно все владнаєм.

(Трохи помовчавши.)

Ви мовчите? Вам нічого сказати?
Як! Я ще не набув у вас довіри?

То проти волі вашої ввійду
Я в таємницю вашого союзу.
Ви радились на Рютлі й поклялися...
Я знаю... знаю все, що там було...
Хоч тайни ви мені не довіряли,
Її беріг я наче дар священний.
Не був я ворогом своїй вітчизні,
Ніколи, вірте, вам не шкодив я.
Але не можна гаятися марно,
Бо час біжить, вам треба швидше діять...
Телль — перша жертва ваших зволікань.

Ш т а у ф ф а х е р

Ми поклялися до рідва пождати.

Р у д е н ц

Я там не був, і не давав я клятви,
Не ви, то я почну.

М е л ь х т а л ь

Як? Та невже ви...

Р у д е н ц

Я став до вашої старшини, й перша
Моя повинність — вас обороняти.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Віддать землі ці дорогі останки —
От перший наш обов'язок священний.

Р у д е н ц

Як возволим вітчизну, покладемо
Вінок звитяги на його могилу.
О любі друзі! Не за вас одних,
Я битимусь з тиранами й за себе!
Послухайте ж і знайте: зникла раптом
Моя кохана Берта, наречена,—
Зухвало потай викрали її.

Ш т а у ф ф а х е р

І як посмів тиран таке насильство
Над рицаря дочкою учинити!

Р у д е н ц

Я обіцяв вам, друзі, допомогу,
Та сам раніш у вас її прошу.

Забрали, викрали мою кохану!
Хто зна, де лиходій сховав її,
Яким насильством він її примусить
Із ним ненавидний прийняти шлюб!
Допоможіть її урятувати!
Вона свій любить край, вона достойна,
Щоб стать за неї збройною рукою.

Вальтер Фюрст

Що ж мали ви почать?

Руденц

Чи знаю ж я?

Ах, в п'їтьмі; що її окрила долю,
В жахних обіймах сумнівів і страху,
Коли не знаєш, що вже й починать,
Лише одно цілком для мене ясно:
Ми тільки з-під руїни тиранії
Здолаєм Берті волю відкопать.
Коли почнем твердині руйнувати,
Тоді й її тюрми зламаєм грати.

Мельхталь

Ведіть нас, всі ми з вами йдемо! До завтра
Не ждім, якщо сьогодні діять можем.
Телль вільний був, як ми клялись на Рютлі
І злочин той над ним ще не відбувся.
Став інший час — став інший і закон.
Той боягуз, хто б гаяться нам радив!

Руденц

(до Штауффахера і Вальтера Фюрста)

Отож до зброї всі й чатуйте пильно.
Вогнів сигнальних ждіть із верховин,
І від човна прудкіше вістового
До вас долине перемоги дзвін.
Як запалають вогнища по горах —
Як грім на тиранію упадіть,
І хай навіки наш загине ворог!

ЯВА ТРЕТЯ

Гірська дорога біля Кюснахта. Сюди спускаються стежкою поміж скелями; і раніше ніж подорожній вийде на авансцену, його видно вгорі. Навколо самі скелі, порослі чагарниками; одна з них видається вперед.

Телль

(входить з самострілом)

По цій ущелині він має їхать,—
На Кюснахт це єдиний шлях. Тут все
Я здійснию, випадок мені сприяє.
Відсіль, кущем прикритий бузиновим,
Стрілою легко я сягну його
І скриюсь від погоні у тіснинах.
Кінчай же, фогт, із небом розрахунки,—
Ти вмерти мусиш, вже настав твій час!
Раніш я жив спокійно й безтурботно...
В одних лиш звірів стріли я пускав.
Далекий був од думки я про вбивство...
Це ти життя мені збентежив мирне,
Ти у зміїну обернув отруту
Моїх думок побожних молоко.
Ти сам мене й жорстокості навчив:
Хто в голову своїй дитині цілив,
Той влучить в серце ворога свого.
Безвинних діточок, дружину вірну
Від лютості твоєї захищати
Я мушу, фогт! Коли я тятиву
Натягував тремтячою рукою,
Коли мене з диявольським злорадством
Ти силував стрілять в дитину рідну
Й пощади в тебе марно я благав,
Тоді в душі жахливу дав я клятву,—
І чув лиш бог її,— що вслід за тим
Жахливим пострілом наступний буде
Тобі у серце.. Й те, що я схвалив
В час мук пекельних, в тузі незбагненній,
Я справджу як обов'язок священний.
Ти володар мій, ти імперський фогт,
Але того не смів би й імператор,
Що ти робив... Тебе в цей край послав він
Чинити суд — суворий, та правдивий,
А не на те, щоб злу ти втіху мав,
Лиш кари сіючи, тортури й грати,—
Єсть бог відомсти в небі, щоб карати.
Лети ж, причиннице гіркого болю,

А нині — скарб мій, дорогий клейнод!
Ось ціль тобі, що досі недоступна
Й глуха була до просьб і до благань,—
Не встоять їй перед тобою... Й ти,
Надійний лук мій, що бував так часто
Товаришем мені в веселих іграх,
Не зрадь мене і в цю жахливу мить!
Будь вірною й на цей раз, тятиво,
Стрілу мою ти часто окриаяла,—
Улучмо в ціль единою стрілою,
Нема в сагайдаку стріли другої.

Через сцену проходять подорожні.

Посиджу тут, на лаві кам'яній,
Що мандрівцям дає спочин короткий...
Далеко їх вітчизна... Всі кудись,
Чужі і незнайомі, поспішають
І не питають, що на серці в тебе...
Йде заклопотаний купець, прочанин
З саквами легкими, чернець побожний,
Хмурний розбійник і дудар веселий,
Веде погонич в'ючного коня
З коштовним вантажем з країв далеких,—
Пройшов він всі шляхи від краю світу.
Усіх ведуть сюди свої діла,
Мене ж — жадоба помсти привела!

(Сідає.)

Коли вертавсь ваш батько з полювання,
Ой що то радощів бувало, дітки!
Щоразу він приносив вам додому
Чи прехорошу квітоньку альпійську,
Чи пташку рідкісну, чи самоцвіт,
Що їх мандрівники знаходять в горах...
Тепер на інший промисел він вийшов,
Замислив він убивство на шляху,
І ось він ворога підстерігає.
Та й зараз думає про в а с він, дітки,
І зараз захищає вас, безвинних.
Щоб вас від злого врятувать тирана,
Стріла у мене є ще непогана.

(Встає.)

На благородного чатую звіра...
Мисливець часом цілий день невтомно
Блукає взимку в горах, на морозі,

Зі скелі перестрибує на скелю,
До крові руки рве об гострий камінь,
На кручі видираючись слизькі,
Щоб сарну десь підстрелити злиденну.
На мене жде цінніша нагорода —
Кров ворога смертельного мого.

Здалека чути веселу музику, звуки якої поступово наближаються.

Ціле життя в руках свій лук тримав я,
Вправлявся у стрілецькому мистецтві,
Без промаху стріляв я в чорне коло,
Багато цінних призив я приносив
Із тих змагань... Але сьогодні постріл
Я наймайстерніший зроблю, й візьму
Найвищу я в цих горах нагороду.

Через сцену посувається по дорозі вгору весільна процесія. Телль дивиться на неї, спершись на свій лук; Штюссі, польовий сторож, підходить до нього.

Шт ю с с і

Це монастирський каштелян від шлюбу
Вертається — заможний чоловік,
З десяток стад його пасеться в Альпах.
Взяв наречену він із Імізее,
Весілля ж буде в Кюснахті до ранку.
Ходім туди! Усім там гостям раді.

Телль

Гість хмурий на весіллі не до речі.

Шт ю с с і

Та геть журбу, женіть її із серця!
Беріть, що є, — важкі тепер часи,
Нам треба радість на льоту ловити.
Радіють тут, а там десь і ховають.

Телль

Буває інколи те й друге разом.

Шт ю с с і

Такий вже світ настав. І лиха всюди
Є досить. Скеля в Глерніші упала
Й, розказують, його наполовину
Засипала.

Телль

То навіть гори вже
Хитаються? Ніщо не вічне в світі!

Штюссі

А от було ще диво надзвичайне —
Це з Бадена розказував проїжджий.
Раз їхав дворянин до короля,
І по дорозі шершнів цілий рій
Йому зустрівсь; вони коня обсіли
Й загризли так, що тут же він і здох,
А рицар мусив пішки мандрувати.

Телль

Дала й безсилому природа жало.

Аригарда приходить з кількома дітьми і зупиняється на дорозі.

Штюссі

Віщує це народів нещастя
Чи страхітливі, люті злодіяння.

Телль

Жахливі злочини нам кожен день
Без особливих віщувань приносить.

Штюссі

Так, добре, хто зорав свій мирний лан
І тихо між своїми проживає.

Телль

І лагідному не прожить спокійно,
Як він не догодив сусіду злому.

(Весь час неспокійно поглядає на дорогу.)

Штюссі

Прощайте... Видно, ви ждете на когось...

Телль

Так, жду.

Штюссі

Ну, то щасливо вам вернутись!
Чи ви не з Урі? Наш мостивий фогт
Сьогодні має звідтіля прийти.

Подорожній
(проходячи)

Не ждять сьогодні фогта. З берегів
Там ріки вийшли від страшної зливи,—
Водою позривало всі мости.

Тель устає.

Армгарда
(підійшовши ближче)

То фогт не їхатиме?

Штюссі
Вам до нього?

Армгарда
Авжеж!

Штюссі
Ну, то чого ж ви стали тут,
На цій вузькій дорозі?

Армгарда
Щоб не міг він
Мене, не вислухавши, обминути.

Фрісгард
(швидко спускаючись по дорозі, кричить ще здаля)

Гей, всі з дороги! Мій мостивий пан,
Ландфогт, слідом за мною проїжджає!

Тель виходить.

Армгарда
(жаво)

Вже іде фогт!

(Стає з дітьми на авансцені.)

Гееґер і Рудольф Гаррас, верхи, показуються здаля на узгір'ї.

Штюссі
(до Фрісгарда)

Як вам вдалось проїхать?
Адже мости позносило водою!

Фрісгард

Ми з бурею на озері змагались —
То що тепер для нас потоки з гір!

Штюссі

В судні були ви в час цієї бурі?

Фрісгард

Були ми. Не забуду я повік...

Штюссі

О, розкажіть!

Фрісгард

Ні, маю йти до замку
І попередить, що ландфогт вже близько.

(Іде далі.)

Штюссі

Якби в судні були та чесні люди,
То всі на дно пішли б, а цей народ
Пройде щасливо крізь вогонь і воду.

(Оглядається.)

А де ж стрілець, з яким я розмовляв?

(Виходить.)

Геслер і Рудольф Гаррас, верхи.

Геслер

Що не кажіть, повинен, як слуга,
Я імператору годить. Послав
Мене сюди він не на те, щоб гладить
Народ по шерсті, — жде покори віц.
Тут боротьба за те, хто в цій країні
Господар — селянин чи імператор.

Армгарда

От саме час! Тепер я підійду!

(Боязко наближається.)

Геслер

Ні, не для жарту в Альторфі повісив
Я капелюх свій, не на те, щоб люд
Цим випробувувать, — його я знаю, —

А лиш на те, щоб научить селян
Схилять потилиці, занадто вперті.
Поставив перепону незвичайну
Я на шляху, де кожен з них проходить,
Щоб всім впадав він в око і про пана
Нагадував, якого вже забули.

Рудольф

Але й в народу є свої права...

Геслер

Не час нам розбиратися у них!
Великі відбуваються події.
Імперський дім зростає; те, що батько
Так славно розпочав, довершить син.
Став на заваді цей народ маленький, —
Так чи інакше, мусить він скоритись.

(Хоче їхати далі. Армгарда падає перед ним навколішки.)

А р м г а р д а

О, згляньтесь, згляньтесь, пане милосердий!

Геслер

І де вони беруться на шляху?
З дороги!

А р м г а р д а

У в'язниці чоловік мій,
А сироти без хліба плачуть... Згляньтесь
На наші злидні, милосердий пане!

Рудольф

Хто ви? І хто ваш чоловік?

А р м г а р д а

Убогий

Косар з нагір'я, пане мій ласкавий.
Косив він вільні трави в полонинах,
На кручах, над проваллями страшними,
Куди й худоба пастись не заходить...

Рудольф

(до ландфогта)

О боже мій, яке життя злиденне!
Я вас прошу, верніть їй чоловіка!

Хоч би і як він тяжко завинив,
Для нього й ремесло жакливе — кара.

(До жінки.)

Все буде по закону. Йдіть до замку —
Там скаргу подасте, а тут не місце.

А р м г а р д а

Ні, ні, з цього я місця не зійду,
Аж поки фогт не верне чоловіка!
Сидить він шостий місяць у в'язниці
І дожидає вироку даремно.

Г е с л е р

То ви хотіли б силою?.. Геть, геть!

А р м г а р д а

Будь правосудний, фогт! Адже суддя
Ти замість імператора і бога,—
Це твій обов'язок! Як милосердя
Ти з неба ждеш, то й нам його яви!

Г е с л е р

Геть, геть! Женить її з очей, зухвалу!

А р м г а р д а

(хапаючись за узду коня)

Ні, ні, мені вже нічого втрачати!
Ти з місця не зійдеш, ландфогт, аж поки
Не вчиниш правосуддя... Хмур чоло,
Очима блискай грізно, скільки хочеш...
Нещасні так безмежно ми, що лють
Твоя нас не лякає...

Г е с л е р

Геть з дороги,
А то конем тебе я розтопчу!

А р м г а р д а

Ну й що ж, топчи... Ось, на!..

(Хапає дітей і кидається з ними під ноги коневі.)

Д а в и м е н е

З моїми дітьми... Хай сиріт нещасних
Розтопче кінь твій кованим копитом!
Ти ще й лютіші учиняв злочинства...

Рудольф

Ви збожеволіли!

Армгарда
(не тямлячи себе)

Адже давно
Ти потоптав ногами всю країну!
Я тільки жінка. Будь я чоловік,
Щось краще вигадала б я, ніж тут
Лежати в поросі...

Знов лунає здалеку весільна музика, але тихше.

Геслер

Та де ж це слуги?
Женить її відсіль, а то в нестямі
Я щось жахливе з нею учиню.

Рудольф

Вони ніяк пройти не можуть, пане,—
Весілля весь їх шлях загородило.

Геслер

Для цих людей ще надто я ласкавий
Владар... В них язикали занадто вільні,
Іще їх не приборкано як слід.
Але клянусь, усе інакше буде.
Зламаю я уперту їх затятість,
Зухвалий дух свободи подавляю!
Новий закон я в цій країні видам,
Я накажу...

(Стріла пронзає йому груди; він хапається рукою за серце і, похитнувшись у сідлі, говорить ослабленим голосом.)

О боже милосердий!

Рудольф

Що за напасть!.. О боже! Звідки це?

Армгарда
(схоплюється)

Він вбитий! вбитий! падає! вмирає!
Стріла у серце влучила! Вмирає!

Армгарда і Геслер («Вільгельм Телль», дія IV)

Рудольф

(зіскакує з коня)

Який це жах.. О боже мій!.. Ландфогт...
Благайте господа про милосердя!
Адже над вами смерть!

Геслер

Це постріл Телля.

(Падає з коня на руки Рудольфа Гарраса, який кладе його на лаву.)

Телль

(з'являється вгорі, на високій скелі)

Пізнав стрільця, тут інших не шукати!
Свобода — вбогим хатам, мир — безвинним!
Тепер вже не шкідливий ти вітчизні.

(Зникає поміж скель.)

Збігається народ.

Штюссі

(виступає наперед)

Що трапилося тут? Скажіть, що сталося?

Армгарда

Ландфогт стрілою вбитий.

Народ

(збігаючись)

Хто, хто вбитий?

У той час як передні з весільного поїзда виходять на сцену, задні ще залишаються на узгір'ї, і музика продовжує грати.

Рудольф Гаррас

Весь зійде кров'ю він. Гей, швидше, швидше!
Допоможіть! Убивцю доганяйте!..
Нещасний! От яка твоя кончина.
Поради не послухав ти моєї!

Штюссі

Як зблід він! Боже, справді він вмирає.

Численні голоси

Хто вбив його?

Рудольф Гаррас

Гей, ви, замовкніть там!
Убивство тут, а там музики грають!

Музика раптом замовкає. Народ усе прибуває.

Скажіть, як можете, ландфогт, що нам
Бажали б ви довірити?

Геслер подає рукою знак і з досадою повторює його, побачивши, що його не зрозуміли.

Куди?

У Кюснахт? Ні, не зрозумів. Не будьте
Нетерпеливі. Про земне забудьте,
Подумайте, як з небом примиритись.

Весь весільний поїзд з байдужим жахом оточує вмираючого ландфогта.

Штюссі

Ще більше блідне... Смерть вже підступає
Йому до серця... Очі вже закрились.

Армгарда

(піднімаючи дитину)

Дивись, дитя, як нелюд умирає!

Рудольф Гаррас

Жінки безумні! чи нема в вас серця,
Що став цей жах видовищем для вас?
Невже ніхто мені не допоможе
Стрілу смертельну вийняти з грудей?

Жінки

(відступаючи)

Допомагати там, де бог скарав?

Рудольф Гаррас

Нехай прокляття вас поб'є!

(Вихоплює меч.)

Штюссі

(хапаючи його за руку)

Не смійте!

Скінчилось ваше панування. Згинув
Тиран країни. І насильства більше
Ми не потерпим. Вільні ми віднині.

Усі
(шумно)

Ми вільні всі.

Рудольф Гаррас

То от дійшло до чого?
Ні страху, ні покори вже нема?

(До зброеносців, що тим часом надійшли.)

Ви бачите, яке жахливе вбивство
Тут сталося... Вже марна поміч ваша...
Дарма вже й переслідувати вбивцю.
Є інші в нас турботи... Швидше в Кюснахт,
Врятуймо імператору цей замок!
Порозпадались на очах у нас
Обов'язку й порядку давні узи,—
Тепер не можна вірити нікому.

У той час як він із зброеносцями від'їжджає, входять шість ченців —
брати милосерді.

Армгарда

Йдуть брати милосерді,— розступіться!

Штюссі

Де жертва, там і вороння злетиться.

Брати милосерді

(оточують померлого півколом і глухо співають)

Неждано прийде смерті час,
Вона нікого не минає;
Стрива на півдорозі нас —
І пишний цвіт життя зриває.
Хоч не готов відповідати,
А мусиш ти до суду стати!

Під час повторення останніх рядків падає завіса.

ДІЯ П'ЯТА

ЯВА ПЕРША

Відерите місце біля Альторфа.

У глибині сцени, праворуч, стоїть фортеця «Кормига Урі» з іще не прибраним риштуванням, як у третій яві першої дії; ліворуч — пасмо гір, на яких палають сигнальні вогні. Світанок. Звідусіль лунають далекі дзвони. Руоді, Куоні, Верні, майстер-каменотес і багато інших селян, жінки і діти.

Руоді

Ви бачите — вогні сигнальні в горах?

Каменотес

А дзвони чуєте отам за лісом?

Руоді

Прогнали ворогів.

Каменотес

І замки взято.

Руоді

Чому ж і досі тут, на землях Урі,
Ми терпимо тиранський замок цей?
Чи волю ми останні проголосим?

Каменотес

Невже дамо стояти цій «Кормизі»?
Руйнуйте, геть її!

Усі

Геть, геть! Руйнуйте!

Руоді

Де наш сурмач?

Сурмач з Урі

Я тут. Навіщо я?

Руоді

На башту вийдїть і у ріг сурміть,
Щоб клич його у горах пролунав,
Щоб голосом в ущелинах озвався,
Щоб швидше скликав він увесь народ
З цілого Урі.

Сурмач з Урі виходить. З'являється Вальтер Фюрст.

Вальтер Фюрст

Постривайте, друзі!

Ще й досі з Унтервальдену і Швіцу
Нема вістей. Пождать нам треба звідти
Гінців.

Руоді

Чого нам ждять? Тирана вбито,
Засяяв нам жаданий волі день!

Каменотес

Чи тих палаючих гінців не досить,
Що скрізь по горах вже горить багаття?

Руоді

Всі, всі сюди, мужчини і жінки!
Геть риштування! Мури бий! Ламай
Склепіння! Каменя щоб не лишилось
На камені!

Каменотес

Ми, хлопці, будували,
Ми й поруйнуєм!

Усі

Бий, ламай, трощи!

(Кидаються звідусіль на недобудовану фортецю.)

Вальтер Фюрст

Пішло! Тепер не стримати нічим їх!
Входять Мельхталь і Баумгартен.

Мельхталь

Як, замок — цілий? Росберг вже давно
Розбито, й з Сарнена зоставсь лиш попіл.

Вальтер Фюрст

Ну як, Мельхталь? Ви принесли свободу?
Вітчизна вільна вже від ворогів?

Мельхталь

(обнімає його)

Радійте, батечку мій любий, вільна!
На мить, коли ми з вами розмовляєм,
Тиранів у Швейцарії нема.

Вальтер Фюрст

О, розкажіть же, як взяли ви замки?

Мельхталь

Відважним наскоком на грізний Сарнен
Хоробрий Руденц ним оволодів,
А перед тим вночі проник я в Росберг.
Але послухайте. Коли ми замок,
Від ворога звільнивши, підпалили
І аж до неба полум'я сягало,
Прибіг Дітгельм, паж Геслера, і крикнув,
Що Берта Брунек в полум'ї горить.

Вальтер Фюрст

О боже правий!

Чути, як з гуркотом падає риштування.

Мельхталь

Там з наказу фогта
Вона була ув'язнена таємно.
Як божевільний тут схопився Руденц,
А в замку балки й сволки тріщали,
І з диму ледь до нас долинув зойк
Нещасної.

Вальтер Фюрст

Її урятували?

Мельхталь

Рішучість, швидкість тут були потрібні.
Якби він був лише бароном нашим,

Для нього ми не важили б життям.
А Руденц був союзник наш, і Берту
Народ шанує... Тим-то ми й рискнули
Життям своїм і кинулись в огонь.

Вальтер Фюрст

Ну й врятували?

Мельхталь

Так. Її з вогню

Я й Руденц миттю винесли удвох,
А вслід за нами балки завалились.
Коли ж, себе відчувши у безпеці,
Вона до неба очі підвела,
Барон мене до серця пригорнув.
Так наш союз, гартований пожаром,
Безмовно клятвою зміцнили ми,—
Він витримає всі удари долі.

Вальтер Фюрст

Де ж Ландербергер?

Мельхталь

Він утік за Брюніг.

Не винен я, що бачить світло сонця
Той, хто мого батька осліпив.
За ним я гнався і нагнав його
Й під ноги кинув батькові старому.
Я вже заніс над ним свій гострий меч,—
Він лиш сліпого старця милосердю
Завдячує, що виблагав пощади.
Поклявсь він не вертатися сюди,
Й не вернеться, бо добре нашу руку
Відчув він.

Вальтер Фюрст

Честь вам і хвала, що кров'ю
Звитяги не сплямили ви!

Діти

(пробігаючи по сцені з уламками риштування)

Свобода!

Свобода!

Гучно лунає ріг Урі.

Вальтер Фюрст

Подивіться, справжнє свято!
Його й під старість діти не забудуть!

Дівчата несуть капелюх на жердині; вся сцена заповнюється народом.

Руоді

От капелюх, що ми йому вклонялись.

Баумгартен

Що ж нам із ним зробити, вирішайте.

Вальтер Фюрст

О боже! мій онук стояв під ним!

Багато голосів

Геть, знищимо цю пам'ятку насильства!
В огонь його!

Вальтер Фюрст

Ні, краще збережімо!

Він досі був знаряддям тиранії —
Нехай навек свободи знаком стане!

Селяни — чоловіки, жінки і діти, — хто стоячи, а хто сидячи на уламках зруйнованого ристування, — утворюють велике мальовниче півколо.

Мельхталь

Ось на руїнах тиранії, друзі,
Ми стали радісно, — здійснилось все,
У чому поклялися ми на Рютлі.

Вальтер Фюрст

Лиш почали ми, та не все скінчили.
Міцне єднання й мужність нам потрібні.
Король не буде гаятись, повірте, —
Помститись за ландфогта схоче він
І вигнаних нам силою вернути.

Мельхталь

Ну що ж, нехай з своїм приходять військом!
Ми внутрішніх здолали ворогів
І зовнішніх зуміємо зустріти.

Руоді

У нас гірських проходів небагато, —
Ми їх грудьми своїми загородим.

Баумгартен

В союз ми об'єдналися навіки,
І військо нас вороже не страшить!

Входять Рессельман і Штауффахер.

Рессельман

(входячи)

О, грізний вирок праведного неба!

Селяни

Що трапилось?

Рессельман

Які часи настали!

Вальтер Фюрст

Скажіть, що сталося? З чим ви, пане Вернер,
Прийшли?

Селяни

Що сталося?

Рессельман

Слухайте й дивуйтесь!

Штауффахер

Великого ми страху позбулися...

Рессельман

Убитий імператор.

Вальтер Фюрст

Боже правий!

Селяни скоплюються з своїх місць і оточують Штауффахера.

Усі

Як? Імператор? вбитий? імператор?

Мельхталь

Не може бути! Відкіля ці вісті?

Штауффахер

Це правда. Від руки убивць під Бруком
Загинув він... Людина вірогідна,
Йоганнес Мюллер нам привіз цю звістку.

Вальтер Фюрст

Та хто вчинив жахливе це злочинство?

Штауффахер

Воно ще жахливіше від того,
Що небіж, братів син, його вчинив:
Убивця — герцог Швабії Йоганн.

Мельхталь

Що ж привело його до цього вбивства?

Штауффахер

Нагадував він дядьку нетерпляче,
Що батьків спадок той забрав у нього
І, кажуть, зовсім хтів його відняти,
Взамін клобок єпископа надавши.
Кінець кінцем юнак послухав ради
Товаришів по зброї нерозважних
І разом з рицарями Пальмом, Вартом
Та Тегерфельденом і Ешенбахом
Він вирішив, що, права не знайшовши,
Помститься сам він, власною рукою.

Вальтер Фюрст

Але скажіть-бо, як той стався злочин?

Штауффахер

Із Штейна в Баден їхав імператор,
До Рейнфельда, де має він столицю;
Були з ним герцог Ганс і Леопольд
З блискучим почтом рицарів вельможних.
І от, коли доїхали до Ройсу,
То вбивці кинулись до переправи,
Від імператора всіх відтіснили
І разом на поромі попливли.
А потім верхи він поїхав полем,
Де, кажуть, за язичеських часів
Старе стояло місто величезне,
І перед замком Габсбургів, з якого
Вони високий свій виводять рід,
У горло Ганс кинджал йому всадив,
Рудольф фон-Пальм пройняв його списом,
А Ешенбах — геть череп розкріїв.
І Альбрехт впав, увесь залитий кров'ю,
Від рук своїх і на своїй землі.

А почет весь, віддалений рікою,
На злочин цей дивився безпорадно
І лиш безсилий лемент учиняв.
Там при шляху сиділа вбога жінка,—
Зійшов він кров'ю в неї на руках.

Мельхталь

Так довелось державцю умирати,
Що все, неситий, хтів собі забрати!

Штауффахер

І жах усю країну охопив;
Завалено у горах всі проходи,
Всі пильно стережуть своїх кордонів,
І древній Цюрих браму зачинив,
Що тридцять літ відчинена стояла.
Бояться вбивць, а месників — ще більше.
Озброєна прокльонами й мечами,
Вже йде грізнà Агнеса, королева
Угорська,— їй чужа жіноча ніжність,
Вона за королівську кров пролиту
Йде мститися на вбивцях, на всьому
Їх роді, слугах, дітях і онуках,
І навіть на камінні замків їх.
Вона клялась, що цілі їх родини
В могилу скине батькову і кров'ю
Омиється, як майською росою.

Мельхталь

А чи відомо, де сховались вбивці?

Штауффахер

Всі п'ятеро, убивство учинивши,
У різні сторони втекли, щоб більше
Ніколи не зустрітись. А герцог
Йоганн, здається, в горах десь блукає.

Вальтер Фюрст

Не дав їм злочин жодного плода!
Безплідна помста жадає вбивства,
Жахної в нім шукавши насолоди,
А вдовольниться — розпачем самим.

Штауффахер

Нема від злочину користі вбивцям.
А ми рукою чистою зберем

Щасливий плід кривавого злочинства,
Звільнившись від великої загрози.
Упав свободи ворог найлютіший,
І, кажуть, берло має перейти
Від Габсбургів до іншої родини,—
Свободи вибору держава хоче.

Вальтер Фюрст та інші
Про кого ж кажуть?

Штауффахер

Більшість голосів
За графа Люксембургського, здається.

Вальтер Фюрст

От добре, що імперії лишилися
Ми вірні,— хоч тепер доб'ємось правди!

Штауффахер

Шукатиме владар новітній друзів
І нас від мсти австрійців захистить.

Селяни обнімаються.

Входять паламар Петерман та імперський гонець.

Петерман

Ось тут вони, старшини всенародні.

Рессельман та інші.

А що там?

Петерман

Лист приніс гонець імперський.

Усі

(до Вальтера Фюрста)

Читайте!

Вальтер Фюрст

(читає)

«Громадянам Урі, Швіцу
І Унтервальдену від королеви
Єлізавети ласка й привітання».

Багато голосів

Чого їй треба? Ми їй не підвладні.

Вальтер Фюрст

(читає)

«В великій тузі й горі удовинім,
Що їй кривава завдала кончина
Улюбленого мужа, королева
Спогадує їх вірність і любов».

Мельхталь

А в щасті — то й ні разу не згадала;

Рессельман

Та тихше! Слухай!

Вальтер Фюрст

(читає)

«І жде вона від вірного народу,
Що гнів свій і огиду справедливу
Обрушить на мерзенних він убивць
І що у трьох цих лісових кантонах
Ніхто злочинцям захисту не дасть,
А щиро допоможуть всі зловити
Й віддати їх у руки правосуддя,
Спогадуючи ту любов і ласку,
Що їм явив дім Рудольфа державний».

Серед селян — гомін невдоволення.

Багато голосів

Любов і ласку!

Штауффахер

Являв нам ласку батько вінценосний,
А чим від сина є нам похвалитись?
Чи він підтвердив наші привілеї,
Як кожен імператор перед ним?
Чи він чинив над нами правий суд,
А чи ставав на захист безневинних?
Чи він хоч наших вислухав послів,
Що ми в журбі до нього споряджали?
Ні, Альбрехт не зробив для нас нічого;
Якби самі могутньою рукою
Ми права не обстояли свого,
Його б не зворушило наше лихо.
За віщо ж дякувать? Він не посієв
Подяки в цих долинах, хоч і міг

Він батьком стати для своїх народів.
Ні, тільки про своїх умів він дбати,
То їм тепер і сльози проливати.

В а л ь т е р Ф ю р с т

Ми не радіємо з його недолі,
Не будем нині й лиха пам'ятати,—
Хай бог боронить нас! Але ж і мститись
За смерть того, хто не чинив добра нам,
І шкодити тому, хто зла не діяв,
Ніяк не личить нам, та й не годиться.
Любов — це вільна жертва, вільний дар;
Смерть від обов'язку нас увільнила,—
Усі борги взяла його могила.

М е л ь х т а л ь

Нехай у замку плаче королева,
До неба шле свої жалі і скарги.
Ви бачите, як вільний люд радіє
Йї слова подяки шле до того ж неба,—
Для жнив жалю любов засіять треба.

Імперський гонець виходить.

Ш т а у ф ф а х е р

(до народу)

А де ж це Тель? Чому між нас немає
Того, хто волю нам здобув? Найбільше
За всіх зробив він, потерпів найтяжче.
Ходімо всі до Теллевої хати —
Визвольника народного вітати,

Усі виходять.

Я В А Д Р У Г А

Сіни в будинку Телля.

На вогнищі розпалено вогонь. Кризь розчинені двері видно навколишню місцевість.

Гедвіга, Вальтер і Вільгельм.

Г е д в і г а

Сьогодні татко прийде, любі діти!
Живий він, вільний, і усі ми вільні!
Це татко ваш урятував вітчизну.

В а л ь т е р

І я при тому був, моя матусю!

Не забувай же. Таткова стріла
Мені загрожувала смертю, я ж
І не здригнувся.

Гедвіга
(обнімає його)

Так, ти знову мій!
Тебе на світ я двічі породила!
І двічі вистраждала я тебе!
Та все минулось... Ви мої — обидва!
Вертається сьогодні татко любий!

На порозі з'являється чернець.

Вільгельм

Поглянь-но, мамо, он чернець побожний —
Прийшов просити милостині він.

Гедвіга

Веди його з дороги підкріпитись —
Хай знає й він, що в домі нашім радість.

(Іде до хати і незабаром вертається з куклем.)

Вільгельм
(до ченця)

Зайдіть, панотче, мама просить вас.

Вальтер

Зайдіть і підкріпіться на дорогу.

Чернець
(полохливо озираючись)

Де я, скажіть мені, в якій країні?

Вальтер

Не знаєте? Ви, мабуть, заблудились.
Ви, отче, в Бюрглені, в кантоні Урі,
Тут недалеко й Шехенська долина.

Чернець
(до Гедвіги, що повернулась)
Ми тут самі? А ваш господар дома?

Гедвіга

Я саме жду його... Та що це з вами?
Як видно, щось недобре в вас на думці.
Та хто б ви не були — беріть, в нужді ви,

(Подає йому кухоль.)

Чернець

Хоч як жадає пити спрагле серце,
Я навіть не пригублю, обіцяйте...

Гедвіга

Не доторкайтесь і не підходьте,
Як хочете, щоб слухала я вас.

Чернець

Клянуся вашим вогнищем гостинним
І дітьми вашими, яких я рад
Обнять...

(Хоче обняти дітей.)

Гедвіга

Чого вам треба? Не чіпайте
Дітей моїх! Ні, ні, ви не чернець!
Повинен мир в оцім одінні жити,
В обличчі ж вашому його нема.

Чернець

Я найнещасніша людина в світі!

Гедвіга

Нещастя зразу серцю промовляє,
А погляд ваш усю мене гнітить.

Вальтер

(підстрибуючи)

Ой, мамо,— татко йде!

(Вибігає.)

Гедвіга

Мій боже!

(Поривається йти, але починає тремтіти і зупиняється.)

Вільгельм
(вибігаючи)

Татко!

Вальтер
(за сценою)

Ти знову дома!

Вільгельм
(за сценою)

Татку, любий татку!

Телль
(за сценою)

Так, ось і я... А де ж це мама, дітки?
Входять.

Вальтер

Та он, біля дверей, не зійде з місця,
Уся тремтить від радості й від страху.

Телль

Гедвіго! Матінко дітей моїх!
Бог нам поміг — тиран нас не розлучить.

Гедвіга

(припавши до його грудей)

О Телль! Як вистраждала я за тебе!
Чернець прислухається.

Телль

Забудь печаль і в радості живи!
Я знову з вами, у своїй хатині!
Стою я знову на своїй землі!

Вільгельм

А де ж це дів ти самостріл свій, тату?
Його не бачу я.

Телль

І не побачиш.
В святій він зберігається оселі
І більше не служитиме для ловів.

Гедвіга

О Телль!

(Відступає, виринаючи свою руку.)

Телль

Чого, дружинонько, злякалась?

Гедвіга

Яким... вернувсь ти? Можу руку я
Твою потиснуть? Боже мій! Ту руку...

Телль

(від широкого серця, з ідністю)

І вас вона й вітчизну захистила,—
Її до неба сміло я здійму.

Чернець робить різкий рух; Телль його помічає.

Хто брат цей?

Гедвіга

Ах, про нього я й забула!
Поговори з ним,— він мене лякає.

Чернець

(підходить ближче)

Це ви — той Телль, від кого впав ландфогт?

Телль

Той самий, я ні перед ким не криюсь.

Чернець

Ви — Телль! Ах, це всевишнього рука
Мене під вашу привела покрівлю.

Телль

(пильно до нього придивляється)

Ви не чернець! То хто ж ви?

Чернець

Ви убили

Ландфогта, що чинив вам зло. І я
Вбив ворога, що на права мої
Смів посягнути. Спільний він наш ворог,—
Країну я від нього увільнив.

Телль
(сахнувшись)

То ви... О, жах який!.. Йдіть звідси, діти!
Йди й ти, дружинонько! Йди, йди!.. Нещасний!
Ви — той...

Гедвіга
О боже, хто ж він?

Телль
Не питай!
Йди з дітьми геть! Нехай вони не чують.
Ідіть від дому далі... Вам не можна
З ним під єдиним дахом залишатись.

Гедвіга
Ой лишенько! Ну що ж, ходім!
(Виходить з дітьми.)

Телль
(до ченця)
Ви герцог
Австрійський... Так, це ви! Ви вбили дядька
І імператора свого.

Йоганн Парріціда
Мою
Він спадщину пограбував.

Телль
Він дядько
І імператор ваш! І як земля
Вас терпить! Як іще вам світить сонце!

Парріціда
Телль, вислухайте...

Телль
Обагрившись кров'ю
Страшного батьковбивства й царевбивства,
Посмів ти в чесний дім мій увійти,
Смів перед добрими людьми з'явитись
І розраховувать на право гостя?

Парріціда

Я сподівався знайти в вас милосердя,—
Ви ж відомстили ворогу.

Телль

Нещасний!

І ти посмів криваву честолюбність
Рівняти з самозахистом отцевим?
Чи рятував ти голову дитини?
Чи святість вогнища ти захищав?
Від близьких ти одвів кінець жахливий?
До неба чисті я здіймаю руки,
Тебе ж і злочин твій я проклинаю...
Помстивсь я за святую природу, ти ж
Зганьбив її,— тут спільності немає:
Ти — вбивця, я ж — захисник прав священних.

Парріціда

То в розпачі піду я, без утіхи?

Телль

Жахаюсь я, що говорю з тобою.
Геть звідси! Йди своїм шляхом жахливим!
Не оскверняй оселі безневинних!

Парріціда

(прямуючи до дверей)

Не можу я, не хочу більш так жити.

Телль

Все ж жаль тебе... О боже милосердий!
Такий ще юний і шляхетний родом,
Внук Рудольфа, володаря країни,
Ти, вбивця втеклий, на порозі вбогім
У розпачі рятунку в мене просиш!

(Затуляє руками обличчя.)

Парріціда

Як вмієте ви плакати,— вас зворушить
Страшна моя недоля! Так, я герцог,
Я був ним. Міг би я щасливим бути,
Бажання стримавши нетерпеливі!
Та задрість серце гризла. Леопольд,
Мій в перших брат, свою квітчає юність
Вінцем пошани й владою в країні,

Мене ж, його ровесника, тримають,
Мов підлітка, у рабським занедбанні.

Телль

Нещасний! Добре знав тебе твій дядько,
Що ні людей, ні краю не довірив!
Своїм нелюдським, божевільним вчинком
Підтвердив ти, що мудро він робив.
Де ж нині спільники твої криваві?

Парріціда

Розбіглись, гнані духами відомсти.
Я більше їх не бачив з того дня.

Телль

Ти ж знаєш — ти поза законом? Друзів
Не стрінеш ти, а тільки ворогів.

Парріціда

От тим-то і шляхів я уникаю,
Не зважуюсь постукати до хати
Й прямую через дикі ці пустелі.
Тікаю сам від себе я в ці гори
Й жахаюсь сам перед собою я,
В струмку свій жалюгідний вид узрівши.
О, згляньтесь, будьте людяні до мене...

(Падає перед ним навколішки.)

Телль

(відвертається)

О, встаньте! встаньте!

Парріціда

Ні, перш подайте руку допомоги!

Телль

Як допомгти вам? Щоб людська вам поміч?
Та встаньте-бо... Хоч і страшний ваш злочин...
А ви ж людина... Я людина теж.
Ніхто не йшов невтішеним від Телля...
Усе, що можу я, зроблю.

Парріціда

(поривчасто хапаючи його руку)

О Телль!

Врятуєте ви душу від одчаю.

Телль

Пустіть же руку. Вам пора вже йти.
Нема тут схову, де б вас не спостигли,—
На захист вам надіятись не можна...
Де ж знайдете ви спокій?

Парріціда

Ах, не знаю!

Телль

Бог ось що вклав мені у серце: йдіть
В Італію, в святе Петрове місто,—
До ніг упавши папі, каяттям
Свою очистіть там гріховну душу.

Парріціда

А він не видасть месникам мене?

Телль

Що б не було — прийміть як волю божу.

Парріціда

Та як дійти в країну невідому?
Шляхів туди не знаю я й не смію
В дорозі до мандрівців приєднатись.

Телль

Я розкажу вам шлях,— запам'ятайте ж:
Ідіть все вгору, Ройсові назустріч,
Що мчить шаленим струменем із гір...

Парріціда

(ляжливо)

Уздріти Ройс? Він був убивства свідком.

Телль

Там над проваллям стежка йде, хрестами
Позначена на спомин про мандрівців,
Що їх живцем лавина поховала.

Парріціда

Ніщо для мене всі страхи природи,
Коли борюсь я з муками душі.

Т е л ь

Схиляйтесь біля кожного розп'яття
З гарячими сльозами каяття.
Ту путь страшну щасливо перейшовши,—
Як не нашлють вам гори крижані
Ні лютих бур, ні сніжної лавини,—
До ветхого ви дійдете моста.
Якщо він не завалиться в безодню
Під тягою вашої провини,—
Розкриються вам чорних скель ворота,
Що світла дня не знають. Далі йдіть —
І вийдете в веселу ви долину...
Та поспішайте знову,— вам не можна
Лишатись там, де спокій пробуває.

П а р р і ц і д а

О Рудольф, Рудольф! Мій державний предку!
Так внук твій по землі твоїй блукає!

Т е л ь

Йдіть вгору — й дійдете до Сен-Готарду.
Там вікові між гір лежать озера,
Що повняться потоками з небес.
Тоді з німецьким попрощайтесь краєм,
І інший струміль вам покаже путь
В Італію, в цей край обітований...

Чутн звуки альпійських рогів, що награвють швейцарську паству пісню.

Йдіть,— голоси я чую.

Г е д в і г а

(вбігає)

Де ти, Тель?

Йде батько, з ним веселою юрбою
Увесь іде народ...

П а р р і ц і д а

(затуляє обличчя руками)

О, горе, горе!

Не можу я з щасливими лишатись.

Телль

Іди, дружино, нагодуй мандрівця,
Дай на дорогу,— він далеко йде,
А пристановища ніде не знайде.
Спіши! Ідуть.

Гедвіга

Та хто ж він?

Телль

Не розпитуй.

А вийде з дому — очі одверни,
Щоб і вони про шлях його не знали.

Зворушений Парріціда швидко підходить до Телля, але той зупиняє його рухом руки і виходить. Після того як вони розходяться в різні боки, декорація міняється і глядачі бачать

У ЯВІ ОСТАННІЙ

долину перед будинком Телля і пагорби навколо неї. Скрізь мальовничими групами стоять селяни. Деякі ще підходять гірською стежкою вздовж берега Шехену. Вальтер Фюрст з обома хлопчиками, Мельхталь і Штауффахер ідуть попереду, інші товпляться за ними. Коли виходить Телль, усі зустрічають його радісними вигуками.

Усі

Нехай живе наш Телль, наш визволитель!

У той час як передні товпляться навколо Телля і обнімають його, приходять Руденц і Берта. Руденц вітається з селянами. Берта обнімає Гедвігу. Протягом цієї німої сцени на узгір'ї грає музика. Коли вона замовкає, Берта виходить на середину кола.

Берта

Слiвгромадяни! Друзі! І мене
Прийміть до свого кола. Перша захист
В країні вільній я знайшла щасливо.
Ввіряю вам права мої,— чи й далі,
Як громадянка, матиму я захист?

Селяни

Захистимо вас честю й кров'ю ми!

Берта

Спасибі вам!

(До Руденца.)

Тепер і руки й долю
І ми з'єднаймо — вільними людьми!

Руденц

Всім крпакам своїм даю я волю!

Усі

(кричать, знову звучить музика)

Свобода! Свобода! Свобода!¹

Під звуки музики падає завіса.

1804 р.

---

¹ У Шіллєровому рукопису для Гамбурзького театру «Вільгельм Телль» закінчується цим трикратним тріумфуючим вигуком: «Свобода!»

З М І С Т

	Стор.
<i>О. Дейч</i> . Драматургія Фрідріха Шіллера	5
Розбійники. Драма. Переклад <i>Бориса Тена</i>	23
Підступність і любов. Міщанська трагедія. Переклад <i>Юрія Назаренка</i>	135
Дон Карлос, інфант іспанський. Драматична поема. Переклад <i>Ірини Стешенко</i>	221
Марія Стюарт. Трагедія. Переклад <i>Юрія Корéцького</i>	473
Орлеанська діва. Романтична трагедія. Переклад <i>Євгена Дроб'язка</i>	633
Вільгельм Телль. Драма. Переклад <i>Бориса Тена</i>	777

Редактор *Н. Хоруженко*
Художник *К. Калугін*
Художній редактор *М. Вальчук*
Технічний редактор *К. Контар*
Коректор *Н. Попова*

Ф. Шиллер
ИЗБРАННЫЕ ДРАМАТИЧЕСКИЕ
ПРОИЗВЕДЕНИЯ
(На украинском языке)

БФ 14687. Здано на виробництво 5/VII 1955 р. Підписано до друку 22/IX 1955 р. Папір $60 \times 92 \frac{1}{16}$ — 29,625 пап. арк. (в т. ч. вклейок — 0,75) = 59,25 друк. арк. (в т. ч. вклейок — 1,5). Обліково-вид. арк. = 44,2 (в т. ч. вклейок — 0,6). Зам. III. Тираж 5000.

Надруковано з матриць Книжкової фабрики ім. Фрунзе Головідаву Міністерства культури УРСР. Харків, Донець-Захаржевська, 6/8 в друкарні «Комуніст» Головідаву Міністерства культури УРСР. Харків, Пушкінська, 29.

